(85)

Bi[illegible]gen
tot de
Taal-, Land- en
Volkenkunde
van
[illegible]derlandsch - Indie

Deel 78
1922

(196)

D. G. Arch

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË

(136)

DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS WESTEINDE 135. DEN HAAG

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

- DEEL 78 -

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1922

INHOUD.

NOTULEN VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN.

CHINEESCHE OFFICIEREN TE BATAVIA ONDER DE COMPAGNIE.

GEGEVENS, VERZAMELD DOOR

B. HOETINK.

Welke Chineezen ten tijde van de Compagnie Hoofden hunner natie te Batavia waren, wordt nergens met juistheid vermeld. In de «Chronologische Geschiedenis van Batavia, geschreven door een Chinees» en vertaald door W. H. Medhurst) [1] worden wel is waar ook de Kapiteins der Chineezen genoemd, maar de opgaaf is onvolledig, de namen der titularissen komen niet altijd overeen met de in authentieke stukken voorkomende en de jaren waarin zij gezegd worden in functie te zijn geweest, zijn in bijna alle gevallen onjuist.

Het is mij de moeite waard voorgekomen nauwkeurige lijsten samen te stellen van de Chineezen die in de 17e en 18e eeuw officier hunner natie te Batavia zijn geweest. Voor dat doel zijn de Resoluties van Gouverneur-Generaal en Raden opgespoord waarbij de benoemingen hebben plaats gehad en welke in het Algemeen Rijksarchief, in afschrift, aanwezig zijn over de jaren 1619—1793; voor latere jaren moesten de origineele Resoluties in het Landsarchief te Weltevreden worden nagegaan.

In die benoemingsbesluiten worden de namen van de aangestelde Chineezen (blijkbaar allen Hok-Kian- of zoogenaamde Emoy-Chineezen) gegeven in eene transcriptie van die namen zooals Europeesche ooren die hoorden; de ware — d. w. z. de in Chineesche karakters geschreven — naam, is tot nog toe slechts bij uitzondering met zekerheid bekend uit een grafschrift, uit een opschrift in een tempel of uit eene onderteekening van eene notarieele acte; de in onze lijsten gegeven Chineesche namen zijn, op die weinige uitzonderingen na, overgenomen van eene oorkonde van 2 November 1791 in het gebouw van den Chineeschen Raad te Batavia.

---

[1] Tijdschrift v. Ned.-Indië, 3e Jaarg., 2e deel (1840).

De datum van benoeming volgens de Chineesche tijdrekening, zal kunnen dienen ter vergelijking met en verbetering van bekende opschriften en oorkonden.

Alle overige aangetroffen archiefstukken welke op de aanstelling van Chineesche officieren te Batavia betrekking hebben, voornamelijk hunne Commissies of acten van aanstelling en de relazen van hunne publieke voorstelling, zijn eveneens weergegeven. Volledigheid viel hier niet te bereiken,[1] maar het gevondene volstaat om een inzicht te krijgen in hetgeen de verwisseling van een Hoofd, vooral als het een Kapitein gold, voor de Chineesche burgerij beteekende.

De Compagnie heeft het blijkbaar niet noodig geacht eene Instructie voor de Kapiteins vast te stellen. Hun gezag ontleenden dezen aan de hun door den Gouverneur-Generaal uitgereikte Commissie en berustte overigens op de usance. Eerst in 1754 heeft de Regeering aanleiding gevonden zich omtrent de bevoegdheden van de Chineesche officieren te uiten; tot eene omschrijving van hetgeen zij doen mochten en laten moesten, is het echter ook toen niet gekomen (zie Bijlage 1).

Van de benoeming van een Kapitein werd op plechtige wijze aan de Chineesche gemeente kond gedaan door zijne publieke voorstelling. De hem verleende Commissie werd op een daarvoor door de Regeering vastgestelden dag in optocht afgehaald en nadat de Gouverneur-Generaal dit document aan den benoemde had ter hand gesteld, werd het in tegenwoordigheid van daartoe gecommitteerde overheidspersonen in het Nederlandsch en in het Chineesch in het openbaar voorgelezen. Van zulk eene feestelijke installatie, welke den nieuwen titularis soms veel geld zal hebben gekost (zie b.v. XV[b] en XVI[b]), werd in het «Dagh-Register van het Casteel» aanteekening gehouden.

De bewaard gebleven Dagh-Registers van de jaren nà 1681 [2] maken deel uit van het Landsarchief te Weltevreden, en zijn nog niet in druk verschenen, zoodat hetgeen daarin staat aangeteekend omtrent de publieke voorstelling van Kapiteins — be-

---

[1] Met erkentelijkheid gedenk ik de medewerking van Dr. J. de Hullu, Archivaris bij het Alg. Rijksarchief te 's-Gravenhage, en vooral die van Dr. F. de Haan, Landsarchivaris te Weltevreden.

[2] Welke dit zijn, staat vermeld in het door Mr. J. A. van der Chijs in 1887 uitgegeven Dagh-Register 1640—1641, Voorwoord IV—V.

houdens een paar belangrijke uitzonderingen — thans niet kon worden medegedeeld.

In de lijst van Kapiteins is twee malen eene gaping.

Toen in 1666 Kapitein Siqua kwam te overlijden, is hem niet dadelijk een opvolger gegeven [1]; tot 1678 is «het Capitainschap ....soo lange ten principalen bij deszelfs weduwe waergenomen», welke weduwe — volgens de «Chronologische Geschiedenis van Batavia» — eene Balische was. [2]

Kapitein Ni Hoekong, wiens gedrag bij het uitbreken van «de Chineesche Revolte" in 1740, verdacht voorkwam, werd in hechtenis gesteld en naar Amboina verbannen.[3] De toenmalige Luitenants verdwenen eveneens van het tooneel, met het gevolg dat aan het einde van October 1740 de Regeering voor de moeilijkheid stond dat te Batavia geen Chineesche Hoofden waren. Ook toen is in het gemis van Hoofden ten deele op eene eigenaardige wijze voorzien. Nadat de Kapitein te Cheribon en een koopman te Semarang te vergeefs waren aangezocht om te Batavia op te treden als introducteurs van hunne landgenooten die uit China en van de «buitenplaatsen» werden verwacht, werd een Europeaan, die tochten naar China had gedaan en daarom werd geacht met Chineezen te kunnen omgaan, aangesteld tot «Gecommitteerde over de aankomende Chineesen». [4]

Eerst in 1743 werden opnieuw Chineesche Hoofden benoemd.

Naast of onder de Kapiteins stonden de Luitenants.

Voor het eerst werd tot de aanstelling van een Hoofd met dien titel overgegaan in 1678, toen de Regeering tot het inzicht was gekomen dat het wenschelijk was het gezag over de Chineezen te Batavia wederom op te dragen aan iemand hunner natie en daarom opnieuw een Kapitein benoemde, aan wien een Luitenant werd toegevoegd (zie V a). In 1685 werd een *tweede* Luitenant aangesteld en in 1705 werd het aantal tot *drie* uitgebreid. Na in 1725 op *vijf* te zijn gebracht maar in 1726 weer tot *vier* te zijn verminderd, werd in 1729 hun aantal vastgesteld op *zes*. Toen na de troebelen van 1740 wederom tot de aanstelling van een

[1] Zie Bijlage 2 en V a.
[2] Tijdschrift v. Ned.-Indië, 3e Jaarg., 2e Deel (1840), bl. 20.
[3] Zie Bijdragen 1918, bl. 447 e. v.
[4] Zie Bijlage 3 c.

Kapitein werd besloten (1743), werden tegelijkertijd ook *twee* Luitenants benoemd; in 1745 werd hun aantal vermeerderd tot *drie*, in 1748 tot *vier* en ten slotte in 1762 tot *zes*.

Hoe de verhouding was, hoe ver de ondergeschiktheid van de Luitenants aan den Kapitein ging, welke bevoegdheid een Luitenant bezat en wat zijn eigenlijke taak was — dienaangaande is geene regeling aangetroffen. Zoolang de Kapitein in de gunst stond bij den almachtigen Gouverneur-Generaal, zal het hem geen moeite hebben gekost gedaan te krijgen dat alleen hem welgevallige Luitenants werden benoemd. Wel is het voorgekomen dat de Luitenants zich bij de Regeering over hun Kapitein hebben beklaagd en er zelfs in slaagden diens afzetting te bewerken.

Een acte van aanstelling schijnt niet aan de Luitenants te zijn uitgereikt, waaruit kan worden opgemaakt dat eene delegatie van hare macht op de Luitenants niet in de bedoeling der Regeering heeft gelegen en uitsluitend is verleend aan den Kapitein, die alleen tot communicatie zijner mindere officieren in hunne wekelijksche vergadering verplicht was. Zooals de Regeering het in hare Resolutie van 8 Juli 1729 formuleerde, waren de Luitenants geroepen den Kapitein te «assisteeren in het beslissen en verevenen van geringe geschillen die dikwijls of dagelijks onder die van hare natie occurreren en ter decisie van gemelte officieren volgens een al-oud gebruik werden overgelaten».

Aangenomen mag worden dat de «authorisatie in die bediening», de publieke voorstelling van een nieuwbenoemden Luitenant [1] — zij het met geringer praal dan die van een Kapitein — regel is geweest en dat daarvan in het Bataviasche Dagregister aanteekening zal zijn gehouden.

Toen in 1678 — naar het heet op verzoek van de Chineesche gemeente — tot de aanstelling van «mindere hooftofficieren» werd overgegaan, werden behalve een Luitenant, ook een Vaandrig en iets later zelfs een Sergeant benoemd. Deze nieuwigheid heeft evenwel een kort bestaan gehad en dat Chineezen aan den jaarlijkschen optrek of eenig ander militair vertoon hebben deelgenomen, is ons niet gebleken.

De voor het meerendeel aan de Resoluties van Gouverneur-Generaal en Raden ontleende personalia, treffen niet door

[1] Vgl. Res. 16 Jan. 1682 (zie bij Luitenants, sub 8 b).

belangrijkheid. Het napluizen van de omvangrijke reeks dezer bescheiden leverde zoo geringe uitkomsten op dat er van is afgezien dien arbeid tot het einde toe voort te zetten.

Wie zich de moeite zal willen geven om bijzonderheden op te sporen aangaande Chineesche ingezetenen van Batavia uit vroegere tijden, zal stellig niet vruchteloos zoeken in de uitgebreide verzameling notariëele stukken in het Landsarchief te Weltevreden. Ook mag worden verwacht dat begraafplaatsen, tempels, de archieven van den Chineeschen Raad, van het College van Heemraden, van het College van Schepenen en van den Raad van Justitie (het archief van het College van Boedelmeesteren is in 1811 door brand vernield) waardevolle gegevens zullen kunnen verschaffen. Al die Indische mijnen te ontginnen zal de taak kunnen worden van eene andere «Tiong Hoa Hoei», van eene Vereeniging van Indische Chineezen die belangstellen in het verleden, in leven en bedrijf van hunne voorzaten.

's-Gravenhage, 1921.

Chineesch-Nederlandsche Jaartafel.

己未	1619	1679	1739	1799	己卯	1639	1699	1759	己亥	1659	1719	1779
庚申	1620	1680	1740	1800	庚辰	1640	1700	1760	庚子	1660	1720	1780
辛酉	1621	1681	1741	1801	辛巳	1641	1701	1761	辛丑	1661	1721	1781
壬戌	1622	1682	1742	1802	壬午	1642	1702	1762	壬寅	1662	1722	1782
癸亥	1623	1683	1743	1803	癸未	1643	1703	1763	癸卯	1663	1723	1783
甲子	1624	1684	1744	1804	甲申	1644	1704	1764	甲辰	1664	1724	1784
乙丑	1625	1685	1745	1805	乙酉	1645	1705	1765	乙巳	1665	1725	1785
丙寅	1626	1686	1746	1806	丙戌	1646	1706	1766	丙午	1666	1726	1786
丁卯	1627	1687	1747	1807	丁亥	1647	1707	1767	丁未	1667	1727	1787
戊辰	1628	1688	1748	1808	戊子	1648	1708	1768	戊申	1668	1728	1788
己巳	1629	1689	1749	1809	己丑	1649	1709	1769	己酉	1669	1729	1789
庚午	1630	1690	1750	1810	庚寅	1650	1710	1770	庚戌	1670	1730	1790
辛未	1631	1691	1751		辛卯	1651	1711	1771	辛亥	1671	1731	1791
壬申	1632	1692	1752		壬辰	1652	1712	1772	壬子	1672	1732	1792
癸酉	1633	1693	1753		癸巳	1653	1713	1773	癸丑	1673	1733	1793
甲戌	1634	1694	1754		甲午	1654	1714	1774	甲寅	1674	1734	1794
乙亥	1635	1695	1755		乙未	1655	1715	1775	乙卯	1675	1735	1795
丙子	1636	1696	1756		丙申	1656	1716	1776	丙辰	1676	1736	1796
丁丑	1637	1697	1757		丁酉	1657	1717	1777	丁巳	1677	1737	1797
戊寅	1638	1698	1758		戊戌	1658	1718	1778	戊午	1678	1738	1798

PERIODE:		
萬歷	Baan Lik	van 1573 tot en met 1619
泰昌	Thai Tshiong	1620
天啟	Thian Khee	„ 1621 „ „ „ 1627
崇禎	Tsong Tsing	„ 1628 „ „ „ 1643
順治	Soen Ti	„ 1644 „ „ „ 1661
康熙	Khong Hi	„ 1662 „ „ „ 1722
雍正	Jong Tsing	„ 1723 „ „ „ 1735
乾隆	Khian Liong	„ 1736 „ „ „ 1795
嘉慶	Ka Khing	„ 1796 „ „ „ 1820

KAPITEINS
(1619—1809)

	Naam in de resolutie van benoeming	Chineesche naam	Datum	
			Europeesche	Chi-
				Cyclusjaar
I.	Bencon	蘇鳴崗[1]	11 October 1619	己未
II.	Limlacco	林六哥	21 Juli 1636	丙子
III.	Bingam	潘明巖	4 Maart 1645	乙酉
IV.	Siqua	顏二官	10 April 1663	癸卯
V.	Tsoa Wanjock	蔡煥玉	14 Juni 1678	戊午
VI.	Queeconko	郭郡哥	3 Augustus 1685	乙丑
VII.	Limkeenqua	林敬官	10 Juni 1695	乙亥
VIII.	Tambocco	陳穆哥	11 April 1707	丁亥
IX.	Quebauqua	郭昂官	3 Maart 1719	己亥
X.	Que Tjoenqua	郭春官	6 Januari 1733	壬子
XI.	Nihoekong	連福[2]公	11 September 1736	丙辰
XII.	Lim Beengko	林明哥	28 Juni 1743	癸亥
XIII.	Oeij Tsomko	黃箴哥	21 April 1747	丁卯
XIV.	Oeij Tsjilauw	黃鈰老	7 Juli 1750	庚午
XV.	Lim Tjipko	林緝哥	27 Augustus 1756	丙子
XVI.	Ting Ingko	唐恩哥	31 Januari 1775	乙未
XVII.	Oeij Hingko	黃恒哥	19 December 1775	乙未
XVIII.	Swa Toenko	蔡敦哥	26 November 1784	甲辰
XIX.	Ong Tjoeseeng	王珠生	8 Juni 1790	庚戌
XX.	Oeij Biankong	黃綿公	11 October 1791	辛亥
XXI.	Gouw Tjangsie	吳纘緒	27 December 1800	庚申
XXII.	Tan Peengko	陳炳哥	26 October 1809	己巳

[1] Zoo onderteekende hij en zoo staat op zijn grafsteen.

[2] Zie *Concordance des chronologies néoméniques chinoise et européenne* par le Rév. P. Hoang. Chang-Hai 1910 (Variétés sinologiques Nº 29).

…van benoeming					Gouverneur-Generaal
…neesche					
Periode		Jaar	Maand	Dag	
萬歴	Baan Lik	47	9	5 [2]	Coen
崇禎	Tsong Tsing	9	6	23	van Diemen
順治	Soen Ti	2	2	7	"
康熙	Khong Hi	2	3	3	Maetsuijker
"	"	17	4	26	van Goens
"	"	24	7	4	Camphuijs
"	"	34	4	29	van Outhoorn
"	"	46	3	9	van Hoorn
"	"	58	1	13	Zwaardecroon
雍正	Jong Tsing	10	11	21	van Cloon
乾隆	Khian Liong	1	8	7	Patras
"	"	8	5	7	van Imhoff
"	"	12	3	12	"
"	"	15	6	4	"
"	"	21	8	2	Mossel
"	"	40	1	1	van der Parra
"	"	40	10	27	"
"	"	49	10	14	Alting
"	"	55	4	26	"
"	"	56	9	14	"
嘉慶	Ka Khing	5	11	12	van Overstraten
"	"	14	9	18	Daendels

[2] In dezen vorm (met het 145e klassenhoofd) in zijne onderteekening van eene notarieele acte. Het karakter is aangetroffen in Medhurst's *Chinese and English Dictionary*, Batavia, 1843, II, 1002.

I. Bencon.

Res. Vrijdag den 11 October 1619.

Alsoo hier tegenwoordich omtrent 400 Chinesen onder onse bescherminge sijn woonende ende nodich is, dat daerover een bequaem persoon uijt deselvige tot overhooft gestelt worde omme soo veel mogelijck goede orde ende policie onder haer te doen onderhouden, waertoe bij de voornaemste Chijnesen uijt alle haere naem voorgedragen is eenen genaempt Bencon, soo is goetgevonden den voorsz. Bencon bij provisie als overhooft over de voorsz. Chinesen te authoriseeren, met last omme alle civile saecken aff te doen ende andere swaere saecken aen ons te renvoijeeren.

So Bing Kong vertrok 3 Juli 1636 naar China doch bleef op Formosa en kwam 14 Maart 1639 te Batavia terug (Res. 20 April 1639) waar hij 8 April 1644 overleed en waar zijn graf nog aanwezig is.

Zie over hem: So Bing Kong, het eerste Hoofd der Chineezen te Batavia (1619—1636), in Bijdragen Kon. Instituut, deel 73 (1917) bl. 344 e. v., van welk opstel eene vertaling in het Maleisch verscheen onder den titel: „Hikajat Kapitein Souw Beng Kong". Batavia, 1918.

Eene „Nalezing" van dit artikel is in bewerking.

II. Limlacco.

a. Res. 21 Juli 1636.

Alsoo door het vertreck van Bencongh (die met ons advoij op den 3en deser pr het schip Bredamme over Taijouan naer Chijna is gevaeren) desselffs ampt als Capiteijn ende voorspraeck der Chijnesen in Battavia residerende, tot op heden vaccandt gebleven is, ende het hoognoodich sij 't gemelte Capiteijn's ampt door een goet, trouw ende ervaeren persoon (uijt de alhier wonende Chinesen te verkiesen) weder wort becleeth, Ten welcken eijnde ende op onse voorige ordre, door de Chineese Burgerije int generael voorgedraegen sijn ende in consideratie comen, de persoonen van Limlacco ende Jancongh, soo ist dat op heden de requisatoire verthooningen dienaengaende aen ons overgelevert

g'examineert ende de stemmen ter wedersijden gecoligeert sijnde, bevonden wert Lim Lacco bij pluraliteijt van stemmen voor Jancongh geprefereert ende bij ons voorder in consideratie genomen wesende tgestaedich ende langhdurich verblijven van geseijden Lacco met sijn familie in Batt[a] sonder te bougeren, gelijck Jancongh niet gedaen heeft, die oock noch gesint blijft andermael naer China te keeren, item in achtinge genomen sijnde de goede devoiren bij hem Lacco A° 1628 ende 29 aengewent tot beslechtinge van den geduirigen oorloge tusschen de Nederlantse Comp[ie] ende die van Bantam, ende dat sich nu andermael desen jare ettelijcke reijsen gedienstich heeft laeten gebruijcken tot affhandelinge van de questije ende oorloge tusschen ons ende Bantam A° 1633 weder ontstaen, sijnde de saecke door sijn toedoen soo verre gebracht dat in termen van goet succes tot beslechtinge des oorloghs staen, deswegen goetgevonden ende gearresteert is omme dese ende andere redenen meer den persoon van Limlacco met het ampt als capiteijn, overhooft ende voorspraeck der geseijde Chinesen alhier te benefitieren omme tselve ampt te becleeden met soodaenigen macht ende gelijcke authoriteijt als Bencon gehadt heeft waertoe hem oock een behoorlijcke commissie sal worden gedepecheert.

b. Res. 28 Juli 1636.

Anthonio van Diemen Gouverneur-Generael etc[a].

Alsoo door het vertreck van capit[n] Bencon, gewesen overste ende voorspraeck der resideerende Chijnesen alhier, over Taijouan naer Chijna sijn vaderlant, desselffs plaetse nu vacceert ende hoognodich is dat wederom met een bequaem ende wel gereputeert persoon becleet werde, gelijck ons tot dien eijnde bij de voornaempste Chinesen uijt haer aller name voorgedragen ende gerecommandeert is den persoon van Limlacco, welcke sich onder deselve als de Comp[ie] door verscheijden goede diensten aengenaem ende bemint heeft gemaeckt, Soo ist dat wij, ons als vooren van desselffs bequaemheijt ende capaciteijt gecontenteert houdende, hem Limlacco gestelt ende geauthoriseert hebben gelijck wij hem stellen ende authoriseeren bij desen als capit[n], overhooft ende voorspraeck der resideerende Chijnesen alhier met soodaenige macht ende authoriteijt als sijnen predecesseur Bencon heeft gehadt, naementlijck om alle cleene voorvallende saecken onder gemelte Chijnese burgerije uijt onsen naeme aff te doen

ende de groote ofte andere debieuse aen ons voor te draegen ende renvoijeeren mitsgaeders voorders te doen wat een goet vroom capit^{n}, overhoofd ende voorspraeck toestaet ende betaemt.

Derhalven ordonneeren ende beveelen aen alle Chijnesen hier resideerende ende die naermaels souden mogen comen, den voorschreven Limlacco als haeren capiteijn, overhooft ende voorspraek t' erkennen, respecteeren ende gehoorsaemen, gelijck wij oock aen alle dienaers van de Compagnie ende onse Nederlantse ingeseetene, onder onse gehoorsaemheijt sorteerende, bij desen beveelen denselven in sijn offitie alle behoorlijcke eere, respect, hulpe ende faveur te betonen alsoo wij tselve ten dienste van de Generaele Compagnie ende gerieff der gemelte Chijnese burgerije soodaenich vinden te behooren.

Actum int Casteel Battavia ten dage ende jaere als vooren. Ende was onderteeckent: Antonio van Diemen, Philips Lucasz ende Aertus Gijsels.

c. Dagh-Register 1636.

28 Julij. Tegen den middach wort door de heeren Philips Lukas ende Aert^{s} Gijsels, Raden van India, den ontfvanger-generaal Cornelis van Maseijck ende den president Joan Ottens versterckt met d'eerwaardige magistraat, voor het stadhuijs deser stede naer voorgaende clocken geslach ende volckvergaderingh met goed fatsoen geauthoriseert den persoon van Limlacco chinees als capiteijn ende voorspraeck der residerende ende overcomende Chinesen in Batavia, met soodanigen macht als zijnen predecesseur Bencon (die op 3^{en} dezer over Taijouan naar China gekeert is) gehadt, ende volgens de commissie welke hem den Gouverneur Generael tot dien eijnde verleent heeft, die ook int openbaar den volcke voorgelesen ende bekent gemaeckt sij.

In de Generale Missive van 10 Dec. 1616 (Coen, uitg. Colenbrander I, 244), wordt van dezen lateren Kapitein gesproken als „naasten raad van den Pangeran te Bantam". In de Generale Missive van 26 Juli 1618 (Coen, I, 360) heet hij „een geschoren d. w. z. een tot den Islam overgegane Chinees". Zie ook Coen, I, 349—350. — In de Generale Missive van 20 Juni 1623 (Coen, I, 776) zegt G. G. Coen:

„Omtrent 170 personen waren ... (cort voor ons vertreck) overgecomen [van Bantam naar Batavia], daeronder eenen Lim Lacco met vrouw, kinderen ende gevolch, die eertijts sterck met de Compagnie [gehandelt heeft ende ten respecte van goede dienst de Compagnie gedaen ende verscheyden consideratien hebben hem met goede benefitie vereert."
G. G. Coen vertrok van Batavia den 2^{n} Febr. 1623.

Zulk een benefitie wordt vermeld in het Boek van Leningen (Overgekomen brieven 1623. Derde Boek Z. in Koloniaal Archief). „Adij 17 Jan. [anno 1623] heeft d'Ed. heer Generael vergundt aan Lim Lacco alias schoenmaker van Bantam exemptie van maentlijck hooftgelt voor thien persoonen in sijnen dienst wesende ende dat voor vier jaren."

Eene andere werd hem vereerd bij de volgende resolutie:

Woensdach adi 25 Januario 1623.

Lacco, alias Schoenmaecker, Chinees coopman, dese voorleden dagen met sijn huijsvrouwe ende huijsgesin, in groot perijckel sijns lijffs, heel berooijt van Bantham overgecoomen ende als een burger alhier nedergeseten sijnde, ernstelijck versocht hebbende, met eenich gelt, partije cleeden als andere goederen te borghe vertrouwt ende gesecoureert te mogen werden, omme sijnen vervallen staet met onse hulpe wederom sooveel mogelijk te restaureren, ende de negotie alhier te helpen accresseeren, met welcke hoope ende intentie hij, al 't sijne tot Bantham verlatende, herwaerts gecomen was, waerop, naer rijpe deliberatie, consideratien van sijne voorige gedaene diensten tot Bantam, alsmeede dat men voor veele wichtige redenen geentsints geraden gevonden heeft yets meer uijt te borgen ende wederom in schulden te treden, goetgevonden ende geresolveert is, den voorsz. Lacco boven de 400 realen van achten, hem voor desen in contant geschoncken, noch te vereeren met 600 realen van achten in cleeden, hem aenseggende sich daermede soecke te behelpen, ende yets ter hant te nemen om hem met sijn huijsgesin te sustenteeren, alsoo een vaste genomen ordre is, niemant voortaen meer te borgen.

(Coen, III, 964). Zie ook Res. 28 Jan. 1623 (Coen, III, 956).

In 1626 behoorde hij tot de „gequalificeerde cooplieden (So Bing Kong, 387) en alzoo tot de voornaamste Chineesche ingezetenen van Batavia.

Over zijne bemoeiingen ter bevordering van den vrede van de Compagnie met Bantam, zie de Bataviasche Dagregisters van 1636, 1637 en 1638; De Jonge, Opkomst V; Begin ende Voortgangh II (Reis Hagenaer), bl. 104 en 105; Kroniek Hist. Gen. IX (1853) bl. 277 en 301, zoomede den volgenden brief door G. G. Anthonio van Diemen aan hem gericht (Koloniaal Archief N° 764):

Bantam. Aen Capiteijn Lacco.
Pr Vlieger.

Capiteijn Lacco. Wij hebben uijt uwen brieff begrepen dat den Pangoran van Bantam tot de vrede met de Nederlanders genegen is. Lacco weet ende kent ons herte. Wij trachten na peijs ende eenicheijt dat blijckt, wandt de Nederlanders hebben die van Bantam geen onrecht gedaen.

Maar soo des Pangorans herte oprecht is, waarom laet hij de moordenaeren ongestraft, ende de schade van onsen Burger die meer als die duijsent realen bedraecht, onvergoet.

Nu omme onse genegentheijt tot vreede voor alle de werelt te doen blijcken ende dat Lacco eere van zijne besoignes erlange, sullen wij de Justitie ende Wraecke Godt ende den Pangoran bevoolen laeten, ende uijt de Massoije onsen Burger zijn schade vergoeden, daer veel aen te cort comen sal, ende hiermede ist dan vreede (soo het den Pangoran geliefft) getroffen. Wij sullen volcq tot Bantam woonen ende handelen laeten; in twee daegen vertreckt den Generael naer Amboijna; met lieff

weder gecomen wesende, zall den Pangoran ende Grooten tot Bantam begroeten.

Bij aldien den Pangoran hier toe verstaet, zal Lacco daervan rapport doen aen den Presid[t] Lucas Capt[n] Patanij, die van alles last heeft gelijck off den Generael selver tot Bantam was.

Godt bewaere U Capt[n] Lacco ende groet den Pangoran met de grooten tot Bantam.

Batavia desen 17[en] Januarij Ao 1638.
ANTHONIO VAN DIEMEN.

Dat hij met zijn voorganger op goeden voet heeft gestaan, kan worden opgemaakt uit diens aanbeveling van zijn zoon Boycko voor tolk op Formosa (So Bing Kong, 399). Deze Boycko is waarschijnlijk „de soon van Cap[t] Lacco" die deel nam aan de voordracht van een opvolger van zijn vader (III c.).

Limlacco overleed omstreeks Februari 1645 (Zie IIIa).

III. Bingam.

a. Res. 8 Februari 1645.

Onlangs alhier overleden wesende den ouden Limlacco, Capiteijn ende voorspraek van de ingeseten, als aen ende affvarende Chinesen alhier, waer door dat ampt nu compt te vaceren ende weder met een ander ervaren Chinees dient gesuppleert, daertoe ons ook rheede verschijden solicitanten, versterckt met het voorspreecken der Chinese gemeente voorcomen ende request hebben gepresenteert, Ende alsoo de Chinesen die hier jaerlijcx uijt China comen handelen daer mede eenighsins aen gelegen sijn, ende eerstdaegs weder te verschijnen staen, soo is goet gevonden met het begeven van dat ampt noch tot de comste der Chinese joncquen te supercederen om de naghoda's ende principale cooplieden desselffs alvoren te horen ende verstaen tot wat persoon 't sij dan Conjoc ofte Bingam (die bij ons daertoe in consideratie comen) sij meest inclineren om d'een ende d'ander hier in soo veel contentement te doen als ten besten van dese republieque sullen vinden te behoren.

b. Res. 4 Maart 1645.

Volgens Resolutie van 8 Februarij passado tot noch toe in bedencken gebleven sijnde, op het nomineren ende stellen van een nieuwen capiteijn over de ingeseten, aen ende affvarende Chinesen alhier, ende onderentusschen oock uijt China verschenen

wesende, de verwachte joncquen behalven de derde die noch achterblijft, welckers opperhooffden ende cooplieden ons eenige persoonen daer toe hebben voorgedragen ende tot Capiteijn versocht. Ingevolge dan aenmerckende het dagelijcs geloop ende menichvuldige versoecken die bij de Chinesen int generael soo wel cleijn als groot, door ende voor verscheijden persoonen werden gedaen, waren te rade geworden het eersame collegie van Schepenen te gelasten dat alle de voornaemste ende principaelste Chinesen deser stede tot omtrendt 12 intgetal voor haer souden doen citeren ende opt secretelijckste van haer een voor een trachten te verstaen, wien sij van de voorgedragene den bequaemsten achten, om ons na hare genegentheijt ten beste van dese republijcque ook een weijnich te mogen reguleren, den President [de] Vlamingh [van Outshoorn] heden weder rapport doende verthoont ons schriftelijck dat genoemde Collegie het gerecommandeerde getal niet min als op 24 persoonen hadde connen uijtvinden waer bij bevonden wert dat den Chineese coopman Bingam 12: Siqua ende Conjock elck 3, den doctor Isack (die Christen is) 2; ende de Zoon van den overledenen Capiteijn Limlacco mede twee stemmen heeft, soo ist dat wij dan nu op dese gelegentheijt ende de voorgedragen als toegestemde persoonen met aendacht lettende ende gansch genegen sijnde de Chinese gemeente soo veel contentemendt te geven, als eenighsints buijten prejuditie vande Comp[ie] ende crenckingh onser authoriteijt can geschieden twelck dan meest op Bingam siet, hoe wel door verscheijde ter handtgenomen ende mislucte saecken aen de Comp[ie] ende andere noch vrij wat ten achteren is ende Conjock dat Ampt mede wel bequaem, maer qualijck soo bemindt vinden, soo is verstaen ende geresolveert meergenoemden Bingam voor wiens t'achterheijt ende goede regeringh haer veele tot burgen stellen, volgens acte onder den Gouverneur Generael berustende, met het aengetoogen Capiteijns Ampt te benificieren dogh niet absoluijt, eenlijck bij provisie voor een jaer, om als dan na ondervindingh van sijn comportement gecontinueerd ofte wel (gelijck Schepenen) met het versetten van de wet deser stede verandert te werden, daer door vertrouwen denselven te beter tot ons devoir ende genoegen van de Chinese gemeente sullen connen houden.

c. (4 Maart 1645).[1]

Aen mijn h[r] den Gouverneur Generael
Anthonio van Diemen.

Ed[e] Genereuse Heer

Mijn heer.

Achtervolgens UEd[e] expres bevel, mij voor drie a vier dagen gegeven, hebbe op heeden de gequalificeerste Chineese Ingesetenen alhier voor ons citeren laten, ende d'selve UE. goede meijninge bekent gemaeckt maer is het getal vrij hooger geloopen als UEd[e] ons wel hadt gerecommandeert, bijgecomen de number van twaelf a dertien persoonen soo UEd[e] woorden omtrent [waren] luijdende, niet uijtvinden conde, off soude daer onder geweest sijn soodanige aen welckers persoonen en gelegentheden andere van gelijcke conditien hun soude hebben gestooten off g'affronteert gehouden, 't welck ons dan, ende uijt sijn Ed[e] woorden niet anders hebben bemerckt of maer trachtende de Chineesse gemeijnte te behagen ende genoegen toe te brengen, tot 't overtreden van voorschr. getal doen resolveren heeft, dat versoecke UEd[e] ons niet qualijck gelieft aff te nemen.

De geciteerden en gecompareerden nu sitplaetsen rontsom den raetcamer aengewesen, ende deselven voort tot hun genoegen bekent gemaect sijnde, d'ordre in desen te gebruijcken hadden voorgenomen, deeden hun soo aen mij als S[ren] Coolsaet en Durens naest malcanderen sittende, ider aparte stillekens nommeert den persoon welcke tot hun Capiteijn de bequaemste oordeelden te sijn diens advijs dan tegens sijn name over (: alvorens alle ordentelijcke sijnde gestelt:) schrijven lieten, 't welck een ende ander, te weten 't eerste soodanich uijt gevonden te hebben ten eijnde niemant uijt vrese van haet schroomachtich wesen mochte sijn votum libre te geven ende . . . . . op dat de Chineesen naermaels niet te fingeren en mij naer te geven mochte comen, ick anders als hun seggen hadde aengeschreven daer eenige snoot genoech toe sijn, oock door misverstandt geen abuijs mocht worden begaen; de stemmen sijn gevallen soo UEd[e] hier vervolgens leest

namentlijck:

Siqua nomineerde . . . . Isaacq off Loccon

[1] Landsarchief te Weltevreden.

Isaacq of Loccon	Siqua
Binggam	de zoon van Lacco
Conjock	de zoon van Lacco
Sjunqua } anachodes {	Siqua
Chiqua } anachodes {	Binggam
Bappa Binghsan	Siqua
Goyko	Conjock
Janquip	Binggam
Jochy	Isaacq off Loccon
Notian	Binggam
de soon van Cap[n] Lacco	Binggam
Binthon	Binggam
Janghsan	Siqua
Maucko of Baucko	Binggam
Insou.	Binggam
Lacqua, arracqbrander	Binggam
Pieco.	Siqua
Tonquit.	Siqua
Intco.	Conjock
Noco.	Binggam Jinjouw
Jinjouw alias Panjangh pachter van de top[t]	Binggam
Thonghoy	Binggam
Collacco	Conjock

de genomineerde sijn desen ende hebben stemmen als namentlijck

Stemmen
12 Binggam
6 Siqua
3 Conjock
2 Isaacq of Loccon
2 de soon van Cap[n] Lacco

Gedaen ter vergaderinge van Schepenen datum ut supra.

Dit ongedagteekende stuk is zonder een woord van toelichting geinsereerd in de Resoluties van Schepenen, nà die van 9 Januari 1645 en vóór die van einde Mei 1645. Uit den inhoud blijkt dat het is het rapport door den President van Schepenen de Vlamingh van Outshoorn den 4[en] Maart 1645 ingediend aan G. G. van Diemen en aangehaald in de resolutie van dien datum waarbij Bingam tot Kapitein is benoemd (bl. 15).

Zoowel in het rapport als in de resolutie, is de uitslag der stemming onjuist vermeld.

In 1636 heeft eene dergelijke stemming plaats gehad (zie bl. 11).

d. Res. 6 Maart 1645.

Om den op eergisteren bij provisie voor een jaer vercooren Chinesen capiteijn Bingam morgen voor het stadthuijs deser stede na gewoonte behoorlijck t'authoriseren ende bekendt te maecken, werden bij desen goetgevonden te committeren den E. directeur van der Lijn voormelt, den E. Simon van Alphen extraordinaris Raed van Indien, den ontfanger generael Sebaldt Wonderer mede voornoempt, Pieter Mestdach secretaris deser vergaderingh ende den provisionelen president van Schepenen Arnoldt de Vlamingh van Outshoorn met dat gantsche collegie, mitsgaders hier toe opgemelten Bingam te passeren de volgende acte ofte commissie, luijdende als te weten:

Anthonio van Diemen gouverneur-generael ende de Raden van India over den standt der Vereenichde Nederlanden in Orienten allen dengenen die desen sullen sien ofte hooren lesen saluijt doen te weten alsoo door het overlijden van Limlacco gewesen capiteijn, opperhooft ende voorspraeck der residerende Chinesen alhier dat ampt nu vaceert ende hooghnodigh is tselve weder met een bequaem, ervaren ende aengenaem persoon becleet werde, gelijck ons tot dien eijnde bij de voornaemste [bij] pluraliteijt van stemmen voorgedragen ende gerecommandeert sij den persoon van Bingam, welcke sich onder deselve als bij de Compagnie door verscheijde goede diensten ende ter handt genomen saecken ten besten van dese republijcque meest aengenaem ende bemindt heeft gemaect, Soo ist dat wij ons dan met desselffs bequaemheijt ende capaciteijt vernought houdende denselven volgens onse resolutie van 4 deser bij provisie voor den tijt van twaelff maenden gestelt ende g'authoriseert hebben gelijck hem stellen ende authoriseren bij desen als capiteijn, overhooft ende voorspraeck der residerende, aen- ende affvarende Chinesen alhier met sodanigen macht ende authoriteijt als sijnen genoemden predecesseur Limlacco heeft gehadt, namentlijc om alle clene voorvallende saecken onder de Chinese burgerije uijt onsen name aff te doen ende de groote off dubieuse aen ons voor te dragen off tot het eersame collegie van Schepenen deser stede te renvoijeren, mitsgaders voorts te doen wat een goedt vroom

capiteijn, opperhooft ende voorspraecke toestaedt ende betaemdt. Ende dat als geseijt bij provisie voor een jaer om alsdan na ondervindingh gecontinueert ofte wel met het versetten van de wet verandert te werden. Ordonneren ende bevelen derhalven bij desen alle hier residerende, aen- ende affvarende Chinesen den voorschreven Bingam als haren capiteijn, overhooft ende voorspraecke gedurent gemelten tijt t'erkennen, respecteren ende gehoorsamen, gelijck wij dan oock alle dienaers van de Compagnie ende Nederlantsche als andere ingesetenen onder onse gehoorsaemheijt zorterende, niemandt uijtgesondert, bevelen denselven in sijn offitie alle behoorlijcke eere, respect, hulpe ende faveur te bethoonen, alsoo wij tselve ten dienste van de generale Compagnie ende tot welvaert als onderhoudingh van goede ordre onder de Chinese gemeente alhier sodanigh vinden te behoren.

e. Testament 25 Maart 1663.[1]

Op huijden Sondach paessen savonts ontrent negen uren den vijff en twintichsten dach van Meert anno Christi XVI[c] drie ent sestich compareerde voor mij Jan Keijsers van Breda notaris openbaer bij den Ed[e] Raede van Brabant in 's Gravenhage ende in Nederlants India geadmitteert binnen de stadt Batavia residerende ter presentie van de getuijgen naergenoemt, Bingam capiteijn van de Chineesen ende Chinees schepen deser stede, sieckelijck te koij leggende nochtans sijn sinnen ende verstant hebbende ende gebruijckende soo wij notaris ende getuijgen conden oordeelen, die welcke overdenckende de sekere doot en d'onsekere ure van dien heeft daerom met goeden rijpen raede ende deliberatie gemaeckt ende gesloten soo als hij maeckt ende sluijt mits desen sijn testament ende uijterste wille in manieren naer bescreven. Voor eerst recommandeert sijn doot lichaem d'eerlijcke begravinge der aerden, ende comende te disponeren van sijne tijdelijcke goederen die hij testateur deser werelt overlijdende naerlaeten sal, verclaert eerstelijck te legateren aen de Chineese armen deser stede sestich rexd[s] eens a 60 stuijvers ider, voorders verclaert hij testateur met desselffs huijsvrouwe genaemt Niaij Tuwaetse van Batavia[2] geen gemeenschap van

[1] Landsarchief.

[2] Den 26[en] Nov. 1643 teekende „Cap[n] Bincon" eene notarieele acte van transport waarbij hij aan „Intje Mat Cap[en] van de Maleijers verkocht sijn compt[e] slavinne genaemd Toaetse van Batavia ende dat voor de somme van vijftich realen van achten". (Mededeeling van Dr. de Haan).

goederen off boedel oijt gehadt ende alsnoch niet te hebben, waeromme hij testateur oprechtelijcken verclaert dat sijne huijsvrou voorschr. sonder list off bedroch van haer eijgen middelen verscheijde somme van penningen op interest heeft uijtgeset, ende slaven gecocht waer van op haer eijgen naem obligatien, schultkennissen ende transporten sijn gepasseert, oock verclaert hij testateur dat sijne huijsvrouwe is hebbende verscheijde silverwerck, goude kettings, juweelen, cleetjens als andersints, die welcke mede haer eijgen sijn toebehoorende, ende opdat alle deselve haere goederen in des testateurs boedel niet en sijn begrepen, soo oordeelt hij testateur ende ordonneert bij desen als nootsaeckelijck dat daer van een corten inventaris werde gemaeckt op dat daer over schier off morgen geen questien off moeijten resulteren ende sijne gemelte huijsvrouwe alle de selve als haer eijgen goederen sijnde die behoude ende naer haer neme. Ende vermits hij testateur verclaert dat sijne middelen ende boedel een grooten ommeslach begrijpen ende daer tegens verscheijde importante sommen schuldich is, en daeromme ten hoogsten noodich acht een suffisant, en verstandich executeur, die den gantsen boedel reddere ende de schulden soecke aff te leggen ende te voldoen, soo heeft hij testateur tot dien eijnde versocht en gebeden, dien volgens gestelt, genomineert ende geconstitueert tot executeurs van 't gunt voorschr. is S[r] Simon Simons Oppercoopman, Sabandhar en Licentm[r] in dienst der E. Comp[e] binnen deser stede [1] en Liengsia Chinees des testateurs neve, ende wanneer de lastige schulden van des testateurs naergelaeten boedel sullen hebben vereffent ende voldaen allen het geene alsdan soude mogen comen over te schieten laet ende maeckt hij testateur aen Niaij Tuwaetse sijne huijsvrouwe, ende sijn testateurs kinderen bij haer verweckt bij naemen de 2 soonen Liongsia ende Hongsia ende Pougnio sijne dochter mitsgaders noch aen sijne twee voorsoonen Loenko sijnde vertrocken ende weder staende te comen van Malacca ende Soencko woonende in China, omme alle het overschot van des testateurs naer te laete goederen onder haer allen hooft voor hooft gedeelt te werden, welcken volgende hij testateur verclaert sijne voorschr. huijsvrouwe, ende genoempde sijne vijff kinderen gelijckelijcken int gunt verschr. is te institueren ende te nomineren tot sijne

[1] Simon Simonsz, ook genoemd Simon Simonsz van der Heijden, was een Japanner. (Mededeeling van Dr. de Haan).

erffgenaemen met vollen rechte van institutie. Ten lesten secludeert hij testateur met reverentie ende behoudens het respect d'E. heeren Commissarissen van de Chineese boedels haer E. bij desen van haere goede sorge ontlastende vermits de gestelde curateurs verschr. Allen 't welcke voorschr. is opgelesen ende hem testateur duijdelijcken voorgehouden sijnde verclaerde het selue te wesen sijn uijtersten wille ende begeerte, ordonnerende dat 't selue sal staet grijpen ende effect sorteren 't sij als testament codicil, donatie intervivos vel causa mortis soo als het best can subsisteren en van waerden gehouden worden niettegenstaende eenige municipale oft beschreven rechten ter contrarie alle welcke hij testateur verclaert te derogeren voor soo veel desen sijnen wille naerdeelich sij. Aldus gedaen ende gepasseert ten huijse van testateur in de Theewater straet ten dage, maent ende jaere verschr. ter presentie van S[r] Cornelis Martini coopman ende d'eersaeme Wernard Warniersen beijde borgers binnen deser stede als gelooff waerdige getuijgen hier toe versocht die dese neffens den testateur ende mij notaris hebben onderteekent.

. . . .

Dit merck is gestelt bij Capiteijn Bingam alsoo door swackheijt van sijn sieckte niet anders teekenen con.

Cornelis Martini.
gestelt bij Warnard Warniersen,
Quod Attestor.
Jan Keijsers.
Not[s].

Over Bingam's benoeming komt het volgende voor in Bijdragen Kon. Instituut 3e Volgr. VIII (1873): Samuel Sweers, Raad van Indië, 1644, bl. 67 „Haren kapitein Bingam genaamd (een gauw rijk gewezen koopman, die al 23 jaren uit China op Batavia geresideert, veel dingen bij der hand genomen en over de 20 duizend realen, zoo bij de Comp. als zee verloren heeft) is in Februarij 1645, door den Heer Generaal en Raden van Indië in des gestorvene Lacco's plaats, tegen van der Lijn's zin gesteld; daarom na den Heer Generaals dood, van hem zonder redenen (dikmaals zoo klaagde) kwalijk bejegend, hem af en zijnen favoriet in de plaats te zetten, gedreigd heeft, het welk zich de principaalste Chinezen vrij wat aangetrokken; zulks met UE. verstaan, goed onthaal veel vermag".

Blijkbaar is Bingam na het proefjaar in zijn ambt gecontinueerd; dat hij daarin uitdrukkelijk is bevestigd, is niet gebleken.

Over zijne publieke voorstelling is evenmin iets aangetroffen. Zij had plaats op 7 Maart 1645, naar uit Bingam's Commissie (IIId) blijkt,

in het Dagh-Register 1645 zooals dat tot ons is gekomen, wordt over hetgeen te Batavia is voorgevallen, niets vermeld.

Op grond van zijn testament mag worden aangenomen dat hij in China was getrouwd, dat hij bij de daar achtergebleven hoofdvrouw de zoons Loenko en Soencko heeft verwekt en dat zijne „huijsvrouwe genaemt Niaij Tuwaetse van Batavia" eene bijvrouw is geweest. (Volgens Dagr. 15 Dec. 1669, bl. 476 is deze hertrouwd met een tot den Islam overgeganen mesties Pieter Romy).

Dat hij bij zijn overlijden (tusschen 25 Maart en 10 April 1663 — zie IVa) geld aan de Compagnie schuldig was, blijkt uit IVa. In Res. 4 Febr. 1653 wordt van hem gezegd dat zijne geldmiddelen versmolten zijn „in den grooten ommeslach van suijckervelden als anders die [hij] is possiderende", zoodat hij „rechtevoort niet machtig en was de voorsz penningen in éénen clop op te brengen".

Zie nog over Bingam: de Haan, Priangan, II, 412 en III, 9.

Uit Res. 22 Maart 1686 blijkt dat de Christen Chinees Martinus Bingam was aangesteld tot Bode van Boedelmeesters. Volgens eene mededeeling van Dr. de Haan gaf Martinus Bingam, chirurgijn, bij acte 7 Nov. 1678 (not[s] Dispontijn) eene slavin cadeau aan „sijn swagerinne genaemt Tsinjo van Batavia". Hij onderteekende met een nette Hollandsche hand.

IV. Siqua.

a. Res. 10 April 1663.

In deliberatie geleijt sijnde is goed gevonden ende verstaen het ampt van de capitain der Chinesen alhier twelke mits het overlijden van den capitain Bingam is komen open te vallen te defereren aen Siqua Chinees ingeseten ende schepen deser stede dewelcke alhier lange jaren geremoreert en sich als een vroom eerlijk burger gedragen heeft, ook onder zijne natie bemint is en waarvan hem commissie in communi forma sal werden verleent met dien verstande dat hij volgens zijne aanbiedingh tot zijnen laste sal hebben te nemen de schulden die de gemelte capiteijn Bingam in zijn leven aen de Compagnie gemaekt heeft.

b. Commissie voor Siqua als capitein over de Chinese burgerij in Batavia (23 April 1663).[1]

Joan Maetsuijcker gouverneur-generael ende de Raden van India wegen den staet der Vereenigde Nederlanden in Orienten, allen dengenen die desen sullen sien ofte hooren lesen saluijt, Doen te weten alsoo door het overlijden van Bingam, gewesen

[1] Koloniaal Archief.

cappitein, overste ende voorsprake der Chinese ingesetenen der stede Battavia, desselfs plaetse nu vaceert ende hoognodich is dat deselve wederom met een bequaem ende gereputeert persoon bekleet werde, tot welcken eijnde ons voorgekomen is den persoon van Siqua, die veele jaren herwaerts nevens de voors. capitein Bingam in de banck van schepenen dezer voors. stede geseten ende ons goet genoegen gegeven heeft ende onder de voors. ingesetenen in goet aensien is, soo ist dat wij ons van desselfs bequaemheijt ende capaciteijt gecontenteert houde[nde] hem Siqua gestelt ende geauthoriseert hebben, gelijck wij hem stellen ende authoriseeren bij desen als cappitein, overhooft ende voorspraeck der voors. Chineese ingesetenen alhier met soodanige macht ende authoriteijt als sijn predecesseur Bingam heeft gehad, namentlijck om alle kleijne voorvallende saken onder gemelte Chinese burgerie alhier uijt onsen naeme af te doen ende te beslechten ende de groote ofte anders dubieuse te renvoijeren daer 't behoort, mitsgaders voorder te doen wat een goet vroom capitein, overhooft ende voorspraeck toestaet ende betaemt. Ordonneeren ende bevelen aen alle hoge ende lage officieren ende specialijck die van den E. gerechte deser stede den voors. Siqua daervoor aen te nemen en t'erkennen, oock in alle saken sijn officie rakende behoorlijck te maintineren, voorts alle Chinese ingesetenen deser stede, soo die althans hier resideren als die naemaels souden mogen comen, denselven in sijn voors. officie alle behoorlijcke gehoorsaemheijt, eere, respect, hulpe ende faveur te bethoonen alsoo wij tselve ten dienste van de Generale Compagnie ende gerief der gemelte Chinese burgerije sodanig bevinden te behooren.

Gegeven in 't Casteel Battavia den 23[en] April anno 1663. Ende was onderteeckent: Joan Maetsuijcker, hebbende onder opt spatium van dien Comp[e] zegel in roden lacque gedruckt. Onder tselve stont: ter ordonnantie van hooghgemelte haer Ed[e], geteeckent: Pieter Marville, sec[s].

c. Dagr. 1663.

23 April. Des morgens werdt Siqua, schepen deser steede en bij resolutie van den 10[en] deser geëligeert tot capitain der Chineesen alhier in plaatse van den overleden capitain Bingam, in de voors. bediening publijckelijck geauthoriseert op de volgende wijze.

Nae dat hij met eenige van de aensienelijcste Chineesen in 't Casteel gecomen was, vergeselschapt met een grooten hoop zijde vlaggen en vanen, die haer op 't pleijn van 't Casteel in ordre stelden, is de commissie hem van haar E. tot dien eijnde verleendt, ten overstaen van de heeren gecommitteerdens, den landdrost Jan Ferment, den ontfanger generael Joan Croon, ende den licentmeester Sijmon Sijmons, mitsgaders van twee leden uijt het eerwaerde Collegie van Schepenen, met namen Hendrick Monne, Nicolaes Houman, nevens den secretaris Andries Schellingwou, door den secretaris van haar Ed^e Heeren Gouverneur Generael ende Raaden van India, Pieter Marville, van de puije voor de heer generael' wooning, ten aenhooren van de ommestanders ende nieusgierige toesienders, openbaarlijck opgelesen en door seeker Chinees in de Chineese tale mede gepronuntieert. Daernae vervoegden sij haer nae binnen bij sijn Ed^t de heer Gouverneur Generael, die dese nieuwe capitaijn congratuleerde en saluteerde, 't welck gedaen sijnde, reden sij gesamentlijck te peerde uijt het Casteel nae het stadthuijs, alwaer de voors. commissie van de puije noch eens opgelesen wierde door de secretaris Andries Schellingwou, en door den Chinees mede in sijne tale gevolgt. Reden van daer voorts nae het huijs van den nieuwen capitaijn Siqua, staende aen de westsijde van de rivier, alwaer de tafel gedeckt stond ende de heer Niclaes Verburg, president van 't eerwaerde collegie van Schepenen nevens de voorsz. gecommitteerden en andere, gedefroijeert werden.

d. Testament 28 April 1666.[1]

Tusschen den XXVIIIe ende XXIX^en April a^o 1666 des nachts de clocke omtrent een uijren compareerde voor mij Anthonij Huijsman notaris publ. bij den hove van Hollandt ende in Nederlants Indien geadmitteert, resideerende binnen der stadt Battavia, ter presentie van de onder genoemde getuijgen d'Siqua Captn der Chinesen die soo binnen als buijten deser stede sijn woonende, sieck te bedde leggende doch sijne redenen, memorie ende verstant well machtich ende met volcomen uijtspraake gebruijckende alsoo 't opentlijcq bleecq, te kennen gevende dat hij aanmercqten de seeckerheijt des doots ende d'onseeckere wijze van dien, dat hij daeromme beraeden was te maken sijn

[1] Landsarchief.

testament ende te disponeren van sijne tijdelijcke goederen sulcx ende in der manieren als hijer naer volcht, te weten naer dien hij op de Chinesche maniere off [wijse] getrout is met Niey d'siko van Battavia mette welke hij op sijn Neder[lants] gemeenschap van goederen is hebbende soo hij met ware [woorden] seijde, dienvolgende naer sijn overlijden haer de geregte helft van den geheelen boedell ende goederen (alle de schulden eerst uijtten gemeenen boedel voldaen ende betaelt sijnde) sall competeren ende oock wegens de gemeenschap is competerende, soo ist dat hij nu van sijne helft is disponeerende ende verclaerden dat hij tot sijne eenige ende universeele erffgenaemen genomineert ende geinstitueert hadde soo als hij doet bij desen, sijne vijff kinderen als namentlijk Theenqua Chinees ende Bienio een dochtertje daer moeder aff is . . . ta van Bali, Teenqua Chinees daer moeder aff is Toesan van Bali, Teengnio sijnde een dogtertje daer moeder aff is Wedes insgelijcx van Bali, nevens Koqua Chinees woonende in China wiens moeder aldaer is ouerleden, ende dat elcx voor een vijffde p^{t} in alle de goederen soo roerende als onroerende, actien, crediten ende inneschulden niets ter werelt uijt geseijt t sij waer die gelegen ofte van wien die gecomen souden mogen wesen ende die hij testateur metter doot ontruijmen ende naer laten sall omme alle d'selve goederen ende eenen igelijk van dijen bij de voorn: sijne vijff kinderen (alle de schulden uijt ten geheelen ende gemeenen boedel eerst voldaen sijnde) in vollen ende vrijen eijgendomme aengevaert ende behouden te werden sonder iemants tegenseggen mits dat sijne kinderen voor legaet sullen moeten uijtkeeren aen den Chineschen arme alhier vijftich rijxd^{drs} à 60 stuijvers ider. Ende stelden hij testateur als opsiende ende regeerende voochdesse over sijne onmondige naer te laten kinderen sijne voorm: huijsvr: Niey d'Siko (schoon sij de moeder van deselve niet en is) met macht dat sij meer voochden tot haer sall mogen adsumeren dewijle sijne meergenoemde huijsvrouw alles volcomen is toe vertrouwende. Alle 't welke voorschr. is hem comp^{t} testateur voorgelesen ende well beduijt wesende, verclaerden alle 't selve te wesen sijn testament, uijtterste wille, meeninge ende begeerte, willende ende begeerende dat desen volcomen effect sorteren ende cracht grijpen sall tsij als testament, codicille, gifte uijt saake des doots ofte eenige andere uijtterste wille sulcx 't selve best naer rechten ofte andersints sall mogen subsisteren al

waren alle behoorlijcke solemniteijten in desen noodich, geommitteert bevonden mochten werden, imploreerende tot dien eijnde de hulpe ende het offitie van allen rechten ende rechteren. Aldus gedaen ende gepasseert binnen deser stadt ten huijse ende voort sieckbedde van den testateur ter presentie van S[r] Abelus Benting, onder coopman in dienst der E. comp[e] ende Jasper Huijbers mijnen clercq: als getuijgen hier toe versocht ende gebeden.

. . . . [1]

Gestelt bij d'Siqua, Chinees

Abelus Bentingh. Quod Attestor.

J. Huijbers. A. Huijsman.

1666. 1666. Not[s].

In eene Res. van 9 Mei 1626 wordt gezegd dat „Zansiqua" met zijne jonk uit China te Batavia is aangekomen; „Ziecqua, Chinees" teekent 12 Dec. 1643 eene notarieele acte. In beide gevallen *kan* dit de latere Kapitein zijn geweest. Vermoedelijk heette deze Gaan Dzi (dzi = twee; kwa is alleen een beleefdheidsterm, niet een deel van den persoonsnaam). Siqua was Schepen van 1643 tot zijn dood. (Valentijn, IV, 1).

Hij overleed tusschen 28 April 1666 toen hij zijn testament maakte en 29 Mei 1666 (Dagr.).

Uit zijn testament blijkt dat Siqua in China is getrouwd geweest en uit dit huwelijk een zoon had. Tevens was hij te Batavia gehuwd met „Niey d'Siko" (wier eigen naam niet wordt genoemd), uit welk huwelijk geene kinderen in leven waren. Deze „weduwe Siqua", heeft van 1666—1678 de functie van Kapitein der Chineezen waargenomen. (Zie over haar: De weduwe van Kapitein Siqua, in Chung Hwa Hui Tsa Chih, October 1918, bl. 16 e.v.).

Nieuhof, die o.a. van 20 Juli 1667—17 December 1670 te Batavia was (zie Mr. J. F. Bodel Nijenhuis in Nijhoff's Bijdragen N.R., III, 42), zegt in zijne Zee- en Lant-Reize, Amsterdam 1682, bl. 226 b, het volgende: „Buiten de nieuwe poort rontom in lustigh geboomte, ziet men een grafstede, door de Sinesen, na hunne wijze prachtigh gebouwt, ter eere van hunnen *oppervoogt* Sequa. Het bestaat in een heuvel met opgeworpe aerde daer voor, en in verscheide metselwerken die alle wit gepleijstert zijn. In het midden staet een tafel, met een kan daer op, daer de Sinesen t'elkens het een of ander, 't zij spijze of gelt, insmijten, tot zoene van de ziele der overledenen".

Dr. C. Swaving vermeldt in: Batavia's sanitaire geschiedenis onder het bestuur van de Oost-Indische Compagnie, bl. 67: „Niet ver van het beschrevene verblijf [n.l. het Gezantenverblijf buiten de Nieuwpoort, aan de rivier van Jacatra] prijkte ter gedachtenis van den Chineeschen *leeraar* Sequa, een prachtige grafstede".

Uit de beschrijving van deze graftombe schijnt te moeten worden opge-

[1] Eenige met zeer zwakke hand getrokken krabbels.

maakt dat zij is opgericht voor den persoon genoemd in het volgende bericht:

„In deze dagen (1672) gingen de Chineezen op ons schip, omstreeks 30 in getal, naar Canton en onder hen een van hunne bisschoppen die op Batavia geweest was om toe te zien dat de daar wonende Chineezen niet zouden *apostíceeren;* de naam van dezen Bisschop was Sequa" (Friderici Bollingii, Oost-Indisch Reisboek. Bijdr. Kon. Inst. 68 (1913) bl. 370).

Nieuhof kan echter dit graf niet zelf hebben gezien.

Dat ook Kapitein Siqua's graf iets buitengewoons was, volgt uit hetgeen Heydt (Allerneueste Geogr. u. Topogr. Schau-Platz enz. 1744, bl. 114) hierover zegt: „Ehedessen haben die Capitains derer Chineesen auch einen Sitz unter dem hohen Rath in Batavia gehabt; [bedoeld zal zijn dat zij in de bank van Schepenen zaten] in meinem Dortsein wurde mir ein kostbares Begräbnisz gezeiget, worinnen der letzte Capitain noch so in dem Rath gesessen, begraben seijn soll".

Het graf dat thans nog aanwezig is op een erf aan Molenvliet Oost (kampong Kebon Djeroek) is stellig *niet* het graf van Kapitein Siqua. Misschien was „Gaan Soen Tsai" die daar 1706 begraven werd, de bekende Gaan Tenqua, zoon van Siqua en van eene Balische vrouw Toesan.

Siqua's weduwe te Batavia, overleed vermoedelijk 22 Dec. 1678 (zie rekesten van haren erfgenaam behandeld bij Res. 29 Juni 1694 en Res. 27 Juli 1694). Siqua's zoon Tenqua „de zoon van den overleden Capiteijn der Chinesen Siqua en ingezeten alhier" wordt toegestaan (Dagr. 1676, bl. 100) „met onse schepen naar Hocksieu [de hoofdstad der provincie Hokkian in China] over te varen onder de suite van ons volck omdat hij in de Duijtsche tale te spreecken en schrijven oock seer ervaren is en misschien daerom wel eenighe dienst kunnen doen zouw"; 14 April 1678 behoort Tenqua tot „de principaelste ingeseten Chinesen" en 15 Febr. t.v. werd hij daartoe blijkbaar ook gerekend (Zie Dagr. op die data).

Bij Res. 16 Mei 1679 wordt vermeld dat tot sergeant en schrijver is verkozen „Gantencqua, soone van den overleden Capiteijn Siqua, zijnde in onse als andere talen, ten meerendeele hier gebruijckelijck, ervaren en daarom veeltijts elders kan te passe komen".

In Dagr. 23 Juli 1680 wordt hij gerekend tot „onse hooffden der Chinesen".

Bij eene obligatie d.d. 5 Juni 1666 (notaris Huijsman) verklaart een Chinees schuldig te wezen aan „Nieij d'Siko wedue van den overleden d'Siqua, Chinees, in zijn leven Captn der Chinesen alhier" 50 rijksd. à 60 stuivers. Deze obligatie wordt in margine geroijeerd door G. Thenqua als „erfgenaem van de creditrice" (Mededeeling Dr. de Haan).

3 Sept. 1696 was hij nog in leven. Zie over hem nog De Haan, Priangan III, 272 (1).

Misschien waren Gan Tongko en Gan Tjoenio, eenige kinderen en erfgenamen van Gan Hoenko, afstammelingen van Kapitein Siqua. Zij verzochten ontheffing van het in 1679 gelegde en bij hunne eigendomsbrieven in dato 16 Sept. 1761 vermelde altoos durend verband op twee stukjes tuinland, naast elkander gelegen, omtrent een half uur gaans buiten de stad, aan de Oostzijde van Molenvliet, in het Westerveld, het 2^e deel van Blok M. (Res. 29 April 1777).

Over de voorwaarde dat de opvolger de schuld moest overnemen welke zijn voorganger aan de Compagnie had (bl. 22, IVa) zie: De Haan, Priangan III, 787, 789.

V. Tsoa Wanjock.

a. Res. 14 Juni 1678.

Naerdemael het Capitainschap der Chinesen te deser stede, na het overlijden van Siqua, zedert den jaere 1665 tot nu toe is vacant gebleven en soo lange ten principalen, bij desselfs weduwe waergenomen, ende dat ons nu, zedert eenigen tijt herwaerts, verscheijde versoecken en requesten der oudste en meeste ingesetenen der Chinesen, sijn voorgecomen, omme gelijck in vorige tijden weder een man en niet langer een wijff, tot hooft over haere natie te mogen hebben, soo als sulcx omtrent de andere inlantse ingesetenen mede wert geobserveert, ende 't welcke oock inderdaad voor 't gemeene beste niet ondienstigh geaght maer nodigh geoordeelt wert. Soo is t dat althans, naer verscheijde voorgegane consideratien, goetgevonden zij: tot de electie van een nieuw Capitain en hooft der Chinesen te deser plaatse te treden; en waer toe dan als de bequaemste verkoren is, Tsoa Wanjock zijnde een van de oudste inhabitanten, die hier over de 40 jaeren heeft gewoont en onder hunne natie wel de recklijckste, beminste en voornaemste geacht, als oock zijn intrest, soo binnen als buijten de stadt, van belangh gehouden wert.

Dogh nadien de versoecken der Chinesen mede tenderen, omme nevens een capitain, oock met de verdere mindere hooftofficieren te mogen werden vereert, soo zijn daertoe, uijt die meest in bedenken komen en insgelijcks voor de oudste en aengenaemste schijnen te werden aengesien, verder genomineert en gestelt: Limsi Saij, tot luijtenant en Litsoeko tot vaendrigh.

Met welcke verkiesingh men dan vermeijnt dat de Chinesen int generael, wel sullen wesen gecontenteert ende nu oock in te beter ordre konnen werden gebragt, omme bij eenige voorvallende ongelegentheijt tot bescherminge van dese stadt en landen, nevens andere inlanderborgers te dienen en waer toe zij sigh selven al eenigsins vrijwilligh hebben schijnen aen te bieden.

b. Dagr. 29 Juni 1678.

Heden voor de middach ontrent de clocke negen uijren met een groote swier en toeloop van de Chinese ingesetenen, nae haer wijse op het best uijtgedost, met veel vaenen ende en-

ckelde zijde boogen van verscheijde couleuren onder gespeel van allerhande chinese instrumenten binnen 't Casteel verscheenen wesende de chinesen Tsioa Wanjock, Limsisaij en Litsoecko, op den 14 deser in Rade van India geëligeert tot capiteijn, lieutenant ende vaendrich over die van haere natie alhier remorerende, soo zijn deselve, na een cleen wijltje binnen bij Zijn Ed. geweest hebbende, weder buijten gecomen tot op de puije van de groote voorzaal en aldaar in presentie van de E[d]. fiscael van India mitgaders den balliuw en landdrost benevens twee gecommitteerde schepenen solemnelijck in haere respective qualiteijten ende functien geauthoriseert, zijnde de commissie, tot dien eijnde op deselve gedecerneerd, eerst in onse tale opgelesen door den coopman Joan van Hoorn, eerste clercq ter generaele secretarije, ende daernae door den chinees coopman Tenglauw in de Chinese taele, luijdende van woorde te woorde aldus:

Rijcklof van Goens, Gouverneur Generael ende de Raden van India wegens den staet der Generale Nederlandse Geoctroijeerde Oost-Indische Comp. in Orienten, allen dengeenen die desen sullen sien of te hooren lesen, saluijt; doen te weten:

Alsoo het capitainschap der Chinese ingesetenen te deser stede Batavia nae het overlijden van Siqua zedert den jare 1665 tot nu toe is vacant gebleven en ten deele doorgaens' bij desselfs weduwe waergenomen en dat ons nu wederom zedert eenige tijt herwaerts verscheijde versoecken ende requesten der oudste ende meeste Chinese ingesetenen zijn voorgecomen omme gelijck in voorige tijden weder een man ende niet langer een wijf tot hooft over haere natie te mogen hebben, ende hetwelcke oocq inderdaet voor het gemeene beste noodich geoordeelt wert, soo is 't dat, daerop jegenwoordich gedelibereert wesende, in onsen Rade goetgevonden zij, uijt diverse voorgestelde Chinesen wederom als capitaijn, overhooft ende voorspraacke derselver Chinese natie alhier ter stede te nomineren ende te verkiesen den persoon van Tsioa Wanjock, hebbende hierover de 40 jaren gehabiteert ende van wiens bequaemheijt ende bemintheijt onder die ingesetenen wij ons gecontenteert zijn houdende, gelijck wij denselven Wanjock dan oocq tot capitain der Chinesen alhier nomineren, stellen en authoriseren bij desen, en verders op 't voordragen der meergezeijde Chinese

natie en tot zijnen hulpe ende adsistentie daer noch hebben bijgevoecht Limsisaij tot lieutenant ende Litsoeko tot vendrich, met soodanigen macht en authoriteijt voor gemelte capiteijn Wanjock, als zijnen praedecesseur Siqua heeft gehad, namentlijck omme met communicatie zijner voorseijde twee minder officieren alle cleijne voorvallende zaken onder de Chinese burgerije alhier uijt onsen name aff te doen ende te beslechten, ende groote off anderssints dubieuse te renvoijeren daer 't behoort, mitsgaders verders alles te doen wat een goet, vroom, wacker capitain, overhooft en voorsprake toestaet ende betaemt. Ordonneren ende bevelen derhalven aen alle hooge ende lage officieren, ende speciaelijck die van den E. gerechte deser stede, den voorsz. Tsoa Wanjock daervoor aen te nemen ende te erkennen, oocq in alle zaken zijn officie raackende behoorlijck te maintineren, ende voorts aen alle Chinese ingesetenen deser stede, soo die althans hier resideren als die naemaels souden mogen comen, denselven in zijn voorsz. offitie alle behoorlijcke gehoorsaemheijt, eere, hulpe ende faveur te bethoonen ende te bewijsen, alsoo wij sulcx ten dienste van de Generale Comp., gerieff ende welstant der gemelte Chinese burgerije alhier, soodanigh bevinden te behooren.

Gegeven tot Batavia in 't casteel, op 't eijlandt Groot Java, den 29 Junij anno 1678.

(was geteijckent:)

Rijcklof van Goens.

(Terzijden stont 's comp zegel in roode lacke gedruct ende daeronder:)

Ter ordonnantie van hooghgemelte Haar Ed.

(was geteijckent:)

Joan van Hoorn. E clercq.

Dit dus dan gedaen ende deselve luijtkeels met een gemeene toestemminge op gedaene affvraginge bij haere natie aengenomen zijnde, wierden se weder nae binnen in de camer van Zijn Ed[t]. den Heere Gouverneur Generael geleijt, alwaer hun dan nae een weijnich vertoeven de voorenstaende opene lastbrieff wiert overhandicht, als wanneer se nae verkregen affscheijt door de voor geciteerde officieren en gecommitteerde te stedewaert in nae het stadhuijs wierden geconduiseert, alwaer dan weder dese commissie andermael door den secretaris van Heeren Schepenen

Jacob van Dam, ende voorts door den chinees coopman Tenglauw den volcke voorgelesen zijnde, vertrock men vandaer soo te voet als te paerde onder het geclanck van allerhande gespeel nae de wooninge van den capitain Wanjock voormelt, daer een tafel gedect stont ende de gecommitteerde ende 't verdere geselschap eerlijck op een collation wierden onthaelt, ende waernae dan een ijder sich matelijck vervroolijckt hebbende weder nae huijs keerden.

c. Dagr. 5 October 1684.

'S voormiddags werd den Chinesen Capitain Wanjock hooft over alle de Chinesen alhier ter stede remorerende op den.... overleden als nu met bijsonderlijcke, en grote statie na de maniere onder die natie gebruijckelijk begraven, en buijten de stadt in het daartoe gemaeckte Chinese graf ontrent Noordwijk ter aarde bestelt, gaande voor uijt de comp[e] militairen deses Casteels, [1] werdende opgevoert door den Luijtenant Jan de Moor, alle met rouwbanden en cherpen versien, marcherende met slepende geweiren na militair gebruijk, daarop volgde als doen de Chinese statie.

Tsoa Wanjock werd benoemd tot Boedelmeester in de jaren 1661—1662, 1664—1665, 1669—1676.

Zijn zoon Tosiong, Toesiong of Tesiong wordt vermeld in Dagr. 1680, bl. 95, 464 en 475.

Wegens schuld aan wijlen G. G. Speelman zat „de huijsvrouw van Tosiongqua, sone van den gestorven Cap[n] der Chinesen Tsoa-wanjok in gijzeling". (Res. 12 Juli 1689).

VI. Queeconko.

a. Res. 3 Aug. 1685.

Wijders gedelibereert zijnde, wie men uijt de voornaemste Chinese ingesetenen deser stede wederom soude verkiesen tot Capitain ende Lieutenant respectivel[ijk] van deselve natie, in plaets van den overleden capitain Tsoawanjock ende lieutenant Couko; [2] Soo is na gedane omvrage, besloten wederom tot ca-

[1] De compagnie *des kasteels* was de fine fleur van het garnizoen, ook in kleeding onderscheiden van de rest. (Mededeeling van Dr. de Haan).

[2] Oeij Koeko.

pitain aen te stellen den Chinees Queconko, hebbende een geruijmen tijt voor de Bantamse troubles aldaer het gesag met goede getuijgenis over de Chinesen gevoert, mitsgaders tot lieutenant den Chinees Quepauko, over eenige maenden tot Boedelmeester der Chinese ende andere vreemde sterfhuijsen gekozen zijnde [1], met welcke beijde personen geoordeelt wert dat de sake dier natie na behoren sullen werden gehandelt en gehanthaeft.

b. Res. Saturdag den 4[en] Augusti 1685 na 't avondgebet.

Extraordin[s] vergadering.

Is door d'heer Gouverneur Generael voorgelesen seker request hedenmorgen aen sijn Ed[t] door den Chinees Queconko op de bekentmakinge van sijne verkiesinge tot capitain over de Chineesen ter hant gestelt, om daervan te mogen werden geexcuseert ter sake, (soo hij aldaer voorgeeft) van sijne onbequaemheijt ende onmagt tot de bedieninge van dat ambt, waer na sijn Ed[t] nog verhaelde dat er uijt gemelte capitains discoursen genoegsaem was te bespeuren geweest dat dese geallegeerde onbequaemheijt bij hem alleenlijck tot een discreet voorwendsel gebruijckt ende hij wel meest ende alleenlijck tot dat versoeck van excuse bewogen was door een vreese die hij soude geset hebben uijt de jongste onverwagte ende suspecte doot van den Chineesen lieutenant Couko ende den boedelmeester Bousiqua, [2] beijde in haer leven seer apparent gestaen hebbende tot dese bedieninge van capitain ende waervan de presumtien ende gevoelens al seer sterck gelopen hadden, dat sij beijde welligt door een violente dood souden sijn gesturven, om alsoo de verwagtinge van den gewesen Chinesen boedelmeester Jouko alias Quedsiqua, bij resolutien van 30[n] Januarij en 23[n] Februarij deses jaers al eenigsints genoteert staende, te apparenter te maken, dog dat gemelte nieu verkoren Chinees Queconko egter naderhant op sijn Ed[s] persuasie verklaert had dese aen hem gedefereerde digniteijt, in erkentenis van de estime ende gunste der Vergaderinge tot hem te sullen accepteren onder hope ende vertrouwen nogtans, dat niet lange na desen op sijne ontslaginge soude werden gedisponeert.

[1] Res. 2 Juni 1685.

[2] Hij overleed vóór 31 Juli 1685.

c. Res. 30 Januarij 1685.

Den Chinesen Boedelmeester Quedsienqua alias Jouko doet bij requeste versoeck om te mogen hebben copie van seker request door sekere Chinesen met namen Ong Ouko, Iotsounqua, Iapsitko, Hosoenqua, Niopequa, Khouheengko, Himpeko, Kimseeng, Angtionko, Khouloeko, Tansianko ende Licounko jongst ingelevert ende verscheijde pointen van beschuldiging ten sijnen laste behelsende, opdat hij sig daer tegens moghe verantwoorden, waerover gedelibereert ende geconsidereert sijnde dat het geen sake van dese tafel maar eigentl. van de Justitie is, goetgevonden is in plaets van sijn versoeck toe te staen, copie van het laetstgemelte request of geschrift van beschuldiging te senden aan den Bailliu deser stede, om sig op den inhoude desselfs exactel. te informeren, en wijders tegen dengenen daertegen het behoort, het regt van de ho: overheijt waer te nemen, mitsgaders hem Quedsienqua ter gelegener tijt daervan eerst copie te geven.

d. Res. 23 Februarij 1685.

Den Chinees Ong Ouko die voor eenige weken nevens meer andere Chinesen bij requeste aen ons verscheijde beschuldigingen ingebragt heeft ten laste van den Chinesen boedelmeester Quedsienqua alias Jouko, 't welcke volgens resolutie van den 30[en] Januarij pass° goetgevonden is in handen van den bailliu te stellen om 't regt van de ho: overheijt in die sake waer te nemen, komt nu wederom bij requeste klagen dat hij door gemelten Quedsienqua onlangs in sijn eijgen huijs violentelijk aangetast ende geslagen was geworden omdat hij van hem wederom geeijst had vier stux goude coubangs die hij Quedsienqua over 4 jaeren van hem met eenige goederen uijt China komende, genoten had om se door de boom in te brengen, 't welck egter doe[n] niet geschiet was maer in tegendeel bijna waren door de E. Comp. afgehaelt ende gekoft, ende waervoor hij aan voorsz. Quedsienqua nog boven de voors. 4 goude coubangs had moeten betalen een somma van vijf en vijftig rds, versoekende dat hem Quedsienqua mogt geimpungeert werden hem suppl[t], die hij nog weder gedreijgt had te sullen laten bastonneren, ongemolest[t] te laten, Waer over gedelibereert sijnde verstaen is oock copie van dit request te doen stellen in handen van den bailliu deser

stede om hierop verders te inquireren en voorts in dese sake soodanig te handelen als bevonden sal werden te behoren.

e. Batavia, den 7 Aug[s] 1685.

Johannes Camphuijs, Gouverneur Generaal ende de Raden wegens den staat der generale Nederlantse geoctroijeerde Oost Indische Comp[e] in Orienten, allen dengenen die desen sullen sien ofte hooren lesen, Saluijt, doen te weten:

Alsoo het Capitainschap der Chineese ingesetenen te deser stede Batavia, vermits het overlijden van den Cap[n] Tsoa-Wanjock voorleden jaar is komen vacant te worden, en dat ons tsedert eenige tijt herwaarts, verscheijde versoecken ende requesten der oude en meeste Chinese ingesetenen sijn voorgekomen, omme weder een bequaam man tot hooft over haere Natie te mogen hebben, hetwelcke oock inderdaat voor die gemeente goet en nodigh geoordeelt wort; Soo ist dat daarop gedelibereert wesende, in onsen rade goetgevonden sij, uijt diverse voorgestelde Chineesen wederom als Cap[n], opperhooft en voorspraacke derselver Chineese Natie alhier ter stede te nomineren ende te verkiesen den persoon van Quekonko, hebbende voor de Bantamse revolutie het Capiteijnschap over de Chineesen aldaar woonende verscheijde jaaren tot contentement van deselve, en met goede getuijgenissen bekleet gehadt, ende tsedert alhier terwoon gekomen, mede betoont van de vereijste qualiteijten ende bequaamheden daartoe te sijn, gelijck wij denselven Quekonko dan oock tot Capiteijn der Chineesen alhier nomineren, stellen, en authoriseeren bij desen, en vorders op 't voordragen der meergeseijde Chinese Natie en tot sijner hulpe en adsistentie, in plaats van den mede overleden luijtenant Couko, daar nog hebben bijgevoegt de Chinesen Quepauqua tot eerste en Limkeeko tot tweede luijtenant, onder continuatie van den tegenwoordigen vendrigh Tsoa Tenglau: met soodanigen magt ende authoriteijt voor gemelte Que Konko, als sijnen predecesseur Tsoa Wanjok heeft gehad, namentlijck omme met communicatie sijner voorseijde drie mindere officieren, alle kleijne voorvallende zaacken onder de Chinese burgerije alhier, uijt onsen name aff te doen ende te beslegten, dog de groote off andersints dubieuse te renvoijeeren daar 't behoort, mitsgaders verder alles te doen, wat een goet, vroom en wacker Capitain, opperhooft en voorspraack toestaat en betaamt, Ordonneren

ende bevelen derhalven aan alle hooge en lage officieren, en specialijck die van de E. geregte deser stede, den voorsz. Que-Konko daar voor aan te nemen, en te erkennen, oock in alle[s] sijn officie raackende behoorlijck te maintineren ende voor te staan, Vorders aan alle Chinese ingesetenen deser stede, soo die althans hier resideren als die namaals nog souden mogen komen, denselven in sijn voorsz. officie alle behoorlijcke gehoorsaamheijt, eere, hulpe ende bijstant toe te brengen ende te bewijsen, alsoo wij sulx ten dienste van de Generaele Compagnie en het gerieff en welstant der gemelte Chinese burgerije alhier, soodanigh bevinden te behooren.

Gegeven in 't Casteel Batavia op 't eijland Groot Java den 7^{n} Aug^{s} 1685: was geteeckent, Joannes Camphuijs, ter zijde stont 's Compagnies zegel in rooden lacke gedruckt en daaronder: Ter ordonnantie van hooggemelte haar Ed^{s} — was geteeckent: A. van Riebeeck. Secret^{s}.

f. Dagr. 7 Augustus 1685. [1])

Heden den geprefigeerden dag tot de publijcque aucthorisatie van Zijn Ed^{t} de heer Gouv^{r} Generael Joannes Camphuijs gekomen zijnde, soo wierd al vroeg in den morgenstond door den heer President Francois Tack op 't pleijn binnen 't Casteel in volle wapenen gestelt de Comp^{s} militairen te voet ende ruijterije deses Casteels, waarna omtrent de klocke agt uijren hier binnen, en op de voorzale van des Generaels wooninge zig vervoegden alle de collegies, gequalificeerde Comp^{es} dienaren, en borgeren (op gisteren door diverse ordonnantien, onder handteijckeninge van den E. Secretaris Mr Abraham van Riebeek geciteerd) welckers namen hiervorens onder dato 31^{en} Julij staen gespecificeert, als wanneer hooggem. zijn Ed^{t} door de gesamentlijke heeren Raden van India Anthonij Hurt, Willem van Outhoorn, Marten Pit, Cornelis van Quaalbergh en Joan van Hoorn, item den heer oud Extraord^{r} Raad van India Anthonij Pavilioen en den E. Secretaris Abraham van Riebeek na de raadcamer wierd geconduiseert, alwaer zijn Ed^{t} met de presente heeren Raden op hun gewoone sitplaatsen, en d'h^{r} Pavilioen op een wat van de tafel afstaande stoel schuijns aan de regter zijde van zijn Ed^{t} terneder geseten zijnde, soo wierde voor eerst door den E. Secre-

[1] Landsarchief (ongecollationeerd afschrift).

taris Mr Abraham van Riebeek binnen geroepen 't collegie van den agtb. rade van Justitie, 't welk zig ter slinckerhand der raattafel, onder haaren president d'hr ordinaris raad Willem van Outhoorn, na overleveringe der zegels, nevens de fiscaals, mitsgaders den Secretaris en deurwaerder geplaatst, ende ijder van henlieden den eed tot hare respective ampten behoorende, en bij de Batavise statuten vervat, aan handen van zijn Edt afgenomen zijnde, soo wierden vervolgens bij beurten mede binnen geroepen de verdere collegies van heeren Schepenen, Weesmeesteren, Heemraden, Commissarissen van huwelijxe en cleene saken, Boedelmeesteren der Chinesen ende andere vreemde sterfhuijsen, onder hare respective presidenten, ende na 't overleveren al mede van hunne zegels gecontinueert op de eeden, door haar in 't aanvangen hunner bedieningen dit en 't voorige jaar, reets aanhanden van hooggedagte Zijn Edt gepresteerd, waar na alle deselve, nevens den eerw. kerckenraad en d' broederen diaconen, binnen geroepen ende aan de slinckerhand der raadtafel gegaen zijnde, soo wierden vervolgens nog gesamentlijk binnen geroepen en aan de andere zijde geplaatst, de gequalificeerde Compes dienaren, soo van de negotie als militie ende zeevaard, item nogh aan de slinckerzijde, beneden de voorschr. collegies, de voornaamste burgeren deser stede: als wanneer henlieden alle de opgestelde en op 31en Julij gearresteerde acte van aucthorisatie gelesen, ende daar op aanstonts bij henliede alle op de afvraginge van d' Ede heer Directeur generael Anthonio Hurt den algemeene Eed van getrouwigheijt na gedane voorlesinge aanhanden van zijn Edt gepresteerd, en hooggemelte zijn Edt daarop door de heeren Raden en alle de omstanderen in dit hoogwigtig en aansienlijk ampt gecongratuleerd, krijgende kort daar aan de respective heeren presidenten de zegels harer collegies, mitsgaders den E. president Francois Tack ende den E. balliuw Jacob Casembroot de sleutels van dit Casteel en de Stadt wederom, die zij mede in 't binnen comen aan zijn Edt ter hand gestelt hadden, waar mede dan dese voorstellinge binnen de raadcamer is besteld, en 't gandsche geselschap genodigd, om deselve 's namiddags op 't Theatrum voor dit Casteel, mitsgaders voor ende in hare resp. compagnien bij te woonen; zijnde wijders de gemelte acte van hooggemelte zijn Edts aucthorisatie benevens den algemeenen eed van getrouwigheijt van volgenden inhoudt:

De Raden wegens den staat der Generale Nederlandse geoctroijeerde Oostindische Comp. alhier te lande allen dengeenen die dese tegenwoordige sullen sien ofte hooren lesen saluijt, doen te weten:

Alsoo door het afsterven van zijn Ed[t] d' heer Gouv[r] Gener[l] Cornelis Speelman L. M. op den 11[en] Januarij des verleden jaars 1684 't generale gouvernement van Nederlants India van een Gouverneur Gener[l] ontbloot geworden is en die hooge en aansienelijke bedieninge mitsdien comen te vaceeren, in welcken gevalle de ordre en instructie van onse principale d' Ed[e] Heeren gecommitteerde Bewinthebberen ter vergaderinge van d' 17[e] in den jare 1617 geconcipieert, en bij resolutie van hare ho. mo. de heeren Staten der vrije vereenigde Nederlanden onse souverainen geconfirmeert zijnde, is mede brengende dat aanstonts sonder het minste uijtstel ofte dilaij, en zulx op staande voet na het overlijden van den persoon van den Gouv[r] Generael, uijt de aanwesende Raden de capabelste en bequaamste, provisionelijk en op approbatie van onse Heeren Majores tot het hoogwigtig ampt van Gouv[r] Generael gepromoveert en verkose werden, Soo ist dat wij in nacominge van haar ho. Ed[ens] gemelte ordre en behage, tot betragtinge van den gemeenen welstant deser landen en om op 't vacerende gem. Gouvernement de vereijschte ordre te stellen, op staande voet ons ter ordi[re] vergaderzale vervoegt, en de name des Alderhoogsten aangeroepen hebbende om op soo een emportante en hoogwigtige chargie met rijpen verstande te disponeren, mitsgaders ten dien eijnde ook gesamentlijk gepresteert en afgelegt hebbende den eed voor de Raden van India beraamt, vervolgens geconsidereert en aanmerckinge genomen hebbende de goede qualiteijten mitsgaders daartoe gerequireerde kennisse en ervarentheijt in den persoon van d' E. heer doenmaals Ordinaris Raad Joannes Camphuijs door lange diensten en verscheijde digniteijten en illustre charges geacquir[t], oversulx bij resolutie van gem[te] dage goet gevonden en gearresteert hebben de Ed[e] heer Joannes Camphuijs tot Gouverneur Generael van Nederlants India, op approbatie van hooggedagte onse heeren en m[rs], te nomineren en te verkiesen waarvan dan vervolgens bij missive van den 19[en] Februarij daar aanvolgende met de retourvloot onder de vlagge van den Commandeur Jozephas Vos notificatie aan haar ho. Ed[s] gedaen, en de gerequireerde approbatie daarop versogt zijnde, het gemelte haar ho. Ed[e] gelieft heeft gehad de voornoemde verkiesinge en

aanstellinge van den Ed^en Heer Joannes Camphuijs tot het illustre en hoogwigtige ampt van Gouv^r Generael deser Indische gewesten in allen dele te confirmeeren, en te aggreeren agtervolgens den teneur van haar ho. Ed^ens generale missive op 11^en December 1684 uijt Amsterdam aan ons geschr. en met de fluijt Emmenes voor de eerste mael hier aangebragt zijnde, luijdende in extract aldus:

De provisionele aanstellinge van den heer Joannes Camphuijs tot Gouv^r Gener^l hebben wij ons volcomentlijk laten gevallen eligerende hem daartoe dan ooq bij desen in vertrouwen dat zijn E. hem in desen eminente ende nietmin swaarwigtige bediening, zoodanig zal evertueeren en quijten, als wij dat van hem zijn verwagtende, en vooral dat zijn E. sonder ophouden daar toe zal arbeijden om alles weder te krijgen in staat als dat behoort, en bijsonderlijk mede dat de ordres bij ons gegeven en nogh te geven punctuelijk mogen werden nagecomen, mitsgaders de wetten die van tijt tot tijt zijn gemaakt, en in een nauwe observantie gebragt.

Ingevolge dan van alle 't gene voorschr. is, in Rade van India goet gevonden zijnde de nodige voorstellinge en aucthorisatie van den hoogE. gemelten heer Gouv^r Generael Joannes Camphuijs aan allen den welcke [1] niet langer op te houden maar op heden te laten geschieden ten eijnde een ijgelijk van allen desen bewust zijnde, weten mogen wie hij, gelijk tot nu toe soo oocq voortaan na desen, voor zijn wettigen Gouv^r Generael en opper gebieder te respecteren en te gehoorsamen heeft.

Soo ist dat wij dan bij desen alle Raden van India, Gouverneurs, Admiraals, Officieren en Collegien van Justitie, Directeurs, Commandeurs, Oppercooplieden, Cooplieden, Capitainen, Schippers, Luijtenants, ondęrcooplieden, vendragers, adsistenten, mindere bediendens, soldaten, matrozen, borgeren, en voorts alle andere ministers, soo te water als te lande, onderdanen en ingesetenen, in den dienst of onder 't resort van de Generale Nederlandse Oost-Indische Comp. en onder desselfs eed, mitsgaders de gehoorsaamheijt d' ho. mo. heeren Staten Generael, tegenwoordig in India zijnde en die daar na desen successivelijk nogh zullen mogen aancomen, bij desen ordonneeren en bevelen hoogh gemelte zijn Ed^t de Ed^e heer Joannes Camphuijs voor haren wettigen Gouvern^r Generael aan te nemen, te erkennen, respecteren en te gehoorsamen agtervolgens den eed, hier toe specialijk in Rade van India beraamt en op gestelt. Ge-

[1] lees: volcke.

geven in 't Casteel Batavia in 't Coninckrijk Jaccatra op 't Eijl[t] Groot Java den 7[en] Augustij 1685 en was get. A. Hurdt, W. v. Outhoorn, Marten Pit, C. v. Quaalbergen ende J. v. Hoorn. Ter zijden stont 's Comp[s] groot zegel in rooden lacke gedruckt en daar onder: Ter ordonnantie van hooggemelte haar Ed[e] en getekent A. v. Riebeek Secret[s].

Volgt nu den Algemeenen eedt van getrouwigheijt:

Wij alle dienaaren van de Generaale Nederlandse Oostindische Comp. soo van de commersie, militie, de zeevaart etc[a] mitsgaders borgers en ingesetenen, bescheijden onder de gehoorsaamheijt en het gebiet van deselve Comp. geene uijt gesondert, beloven en sweeren dat wij de doorlugtige ho. mo. heeren Staten Generael van de vrije vereenigde Nederlanden als onse hoogste en souveraine overheijt, Zijn hoogheijt Willem .... en de Bewinthebberen van de Generale Nederlandse Oostindische Comp. mitsgaders ook den tegenwoordigen Gouv[r] Generael over Oost Indien Joannes Camphuijs, gehouw en getrouw zullen zijn, en dat wij alle ordres, soo bij den artijculbrief ende ordonnantien, bij de voorschr. Bewinthebberen, ofte ook bij den voorschr. Gouv[r] Generael en Raden van India alrede gemaakt, als die bij haarl. en alle andere onse Commandeurs en Bewinthebbers geduerende onsen dienst nog gem[kt] zullen werden, naar ons uijtterste vermogen na te komen, ook in alles des voorschr. Gouv[r] Generael, zijne Raden mitsgaders onse overheden en mindere bevelhebbers ordres te volgen en zulx alles te doen, wat insonderheijt bij den articulbrief ten belange van de dienaars en bij de successive ordonnantien ten reguarde van de borgers en verdere onderdanen uijtgedruct staat.

Soo waarlijck helpe ons Godt almagtigh.

En vermits desen dagh ingevolge van 't gearresteerde in Rade van India op 8[en] Julij pass[e] mede gedestineert was tot 't doen van den jaarlijxen optrek van de Nederlandsche schutterije deser stede, soo hoorde men dien 't halven mede al vroegh in de morgenstont de trommels roeren, om 't volcq ijder bij zijn compagnie te vergaderen, die dan ook alle, nevens de burger ruijterije deser stede (ten respecte van de te doene voorstellinge van zijn Ed[t] d' heer Gouverneur Gener[l] Joannes Camphuijs als nu buijten de ordinarie gewoonte mede op treckende) omtrent twaalf uijren 's middags, sig onder hare respective officieren en vaandels, op 't groote voorpleijn van dit Casteel, ten cier-

lijcksten opgepronkt vervoegden, rangieerende hun aldaar aan de oostzijde van de wegh, met de front naar 't Casteel of wel regt tegen over het tonneel aan gemelte oostzijde volgens jaarlijx gebruijck van agteren digt aan de gragt opgeslagen, en met groen en bloemen verciert zijnde, ter welcker tijt zig ook aldaar in volle wapenen posteerden de expres daar toe geordonneerde comp[e] militairen van 't Vierkant, de Utregtse poort, de Diestpoort, de Nieuwpoort, de Rotterdammerpoort, en die van de oost- en westzijdse buijtenforten, gerangieert als volgt:

De Comp. van de Diestpoort onder den Capitain Harman Egbertsz aan de regterzijde van het theater.

Dogh de Compagnie van de westzijdse buijtenforten, onder den Capitain Joan Maurits van Happel, nevens d' Comp[e] van de Utregtse poort, onder den Luijtenant Hans Ments, aan de linckerzijde van het theatrum.

d' Comp[e] van 't Vierkant, onder den Capitain Joan Albert Sloot.

d' Comp[e] van de Rotterdammerpoort, onder den Capitain Thieleman van Eeuwijk.

d' Comp[e] van de Nieuwpoort onder den Capitain Harmen Dirxe van der Poel.

En de Comp[en] van de oostzijdse buijtenforten onder den Luijten[t] Jacob d' Harder, alle vier aan de westzijde van de wegh die uijt het Casteel na de stad loopt, dog de twee eerstgen. van de 2 laatste afgesepareert om plaatse te laten voor d' Comp. militairen deses Casteels te voet; nevens aan de voorschr. Comp[e] der oostzijdse buijtenforten quamen zigh mede te stellen de Chinesen deser stede, met vanen en wimpels, ten geleijde van den nieuw verkoren Capitain derselver Quekonko en d' Luijtenants Que Pauqua en Limkeko, welckers voorstellinge als nu mede stind te geschieden.

Dese Comp[en] dan aldus gesteld zijnde, en de hier vooren geciteerde collegien en gequalificeerdens met hun vrouwen, kinderen en verder geselschap, item de Ternataanse princen Rotterdam, Hoeko en Niaman, met eenige andere grooten van Ternaten, vergeselschapt van hunne vrouwen; de Bantamse gesanten Keeij Aria Wieraxa; Keeij Aria Astra Wijaja; Keeij Aria Soeta Wisistra alias Vlamingh, de broeders des coninq van Pangiran Pourbaija en Radin Sake, met haar vrouwen als-

mede de aanwesende gesanten van den oudsten Cheribonse prince, zig inmiddens binnen dit Casteel, en bij hooggem. Zijn Edt. vervoegd hebbende, soo begaf zig 's namiddags ten twee uijren na buijten: de comp. militairen deses Casteels te paart, opgevoert door den Sergeant Jan de Bart, en d' Comp. militairen te voet gecommandeerd door den Capitain Cornelis Nuijts, stellende zigh de ruijterije aan de linckersijde van 't tonneel naast aan de Comp[e] van de Utregtse poort en de Comp[e] te voet aan de westzijde van de wegh in de ledige gelatene plaats, tusschen de aldaar geposteerde Compagnien, als wanneer Zijn Ed[t] d' h[r] Gouv[r] Generael Joannes Camphuijs, verselt van de heeren Raden Anthonio Hurt, Willem van Outhoorn, Marten Pit, Cornelis van Quaalbergh en Joan van Hoorn (de heer Rijklof van Goens nog onpasselijk zijnde) item den E. Secretaris M[r] Abraham van Riebeek, met derselver resp[e] huijsvrouwen mitsgaders een goet aantal gequalificeerde Juffrouwen en de hier vooren gementioneerde gequalificeerde ministers en inlandse grooten, alle op gisteren ten desen eijnde genodigt, zig mede uijt het Casteel, en op 't opgeregte theater vervoegde, alwaar hun om de voorstellinge van hooggedagte Zijn Ed[t] bij te woonen, en den generalen eedt te presteeren, ook lieten vinden, alle de inlandse hoofden en officieren der Chinesen, Mardijkers, Amboinesen, Bandanesen, Maleijers, Balijers, Macassaren, Boutonders, Bougisen, Javanen etc[a] als wanneer na een weijnig vertoevens, alle de Comp[en] van 's Comp[s] dienaren en burgeren op 't punt van 't rappier [1] gesloten zijnde, de heer Directeur Generael Anthonio Hurt, als President van Schepenen, ende d' heer Ordinaris Raad Willem van Outhoorn, als Colonel der Borger schutterije, benevens den Secretaris van de hoge regeeringe van India M[r] Abraham van Riebeek, den baljuw Jacob Casembroot, de landdrosten Vincent van Mook en Laurens Pit en twee gecommitteerde leeden uijt 't eerw. Collegie van heeren schepenen, van het theater naar beneden traden en vervolgens van de regtervleugel af, voor de gerangieerde Comp[en] de oude afgaande officieren over haare bewesene diensten bedankten, en de nieuw verkoorene in ordre wederom voorstelde, gelijk mede geschiede omtrent de nieuw verkoorene officieren der Chinese ingesetenen deser stede, welkers Commissie aldus luijdende [is]: [2]

[1] op de punt Saphier?

[2] zie bl. 34, onder *e*.

Dit voorenstaande dan volbragt, en d' heeren Hurt en Outhoorn met hun geselschap weder op 't theatrum gekomen zijnde, soo wierd daarop aanstonts de akte van hooggedagte zijn Ed[ts] aucthorisatie, hier bevorens geinsereert, door den Secret[s] d' E. Abraham van Riebeek alle den volcke voorgelesen, en door den heer Directeur Generael en eerste Raad Anthonio Hurd de gemeente afgevraagd, of zij ook bereijt waren den eed van getrouwigheijt en gehoorsaamheijt aan Zijn Ed[t] d' heer Gouv[r] Generael Joannes Camphuijs daar op te presteren, twelk van een ijder met een ongemeene toejuijchinge beademd wesende, wierd daar op den generalen eed, ten dien eijnde in rade van India beraamd en hier vooren geinsereerd, door gem[te] E. Secretaris opgelesen, en door hooggemelte heer Directeur Gener[l] Hurdt met 't opsteken der twee voorste vingeren en het voorseggen der woorden: Soo waarlijk helpe mij Godt almagtigh van een ijder in 't algemeen afgenomen en gevolgelijk door de gandsche vergaderinge agtervolgt, en zoodoende aan hooggemelte zijn Ed[t] gepresteert, naar 't welcke onder de gelukwenschingen aan Zijn Ed[t] door de heeren Raden, en verdere gequalificeerde ministers de ses regt over 't tooneel staande compagnien, soo dienaren, als borgeren, drie malen salvo schooten als wanneer zig de presente hooft officieren en verdere gequalificeerden van hun resp[e] Comp[en] af, en op 't theatrum gingen vervoegen om mede de felicitatie af te leggen, werdende inmiddels, soo van 't Casteel, de stadtspuncten, buijtenforten, als de rheede zoodanigh gecanonneerd, als volgt.

Van 't Casteel.

De punt den Diamant	7	schoten.
De punt van Paerel	7	d[o]
De punt de Saphijr	7	d[o]
De punt de Robijn	7	d[o]

Van des stadts punten.

Amsterdam	5	d[o]
Gelderlandt	5	d[o]
Hollandia	5	d[o]
Zeelandia	5	d[o]
Groeningen	5	d[o]

Pr transport . .	53	schoten.
Van de buijtenforten.		
Angiol.	5	d°
Jacatra.	5	d°
Noordwijk	5	d°
Rijswijk	5	d°
De Vijfhoek.	5	d°
Anckee	5	d°
Van de veltschansen.		
Tangerangh	5	d°
Maronda	5	d°
Bacassij	5	d°
Van de scheepen op de Rheede.		
d' Ridderschap van Holland	13	d°
Waterlandt	13	d°
d' Hollandse thuijn	13	d°
Macasser	13	d°
Den Eenhoorn	13	d°
De grote Visserije	13	d°
Twapen van Tertholen	11	d°
Odijck	11	d°
Eemlandt	11	d°
Stavenisse	11	d°
Waveren	11	d°
Uijtmakende in 't geheel . .	231	schoten.

Onder dit canonneeren 't gequalificeerde geselschap zigh met het nuttigen van een treffelijk collation wat vervrolijkt hebbende, soo verliep den tijt tot omtrent half ses uijren, als wanneer een ijder der officieren en gequalificeerde schutteren zigh van 't theatrum en onder en voor zijn compagnien weder begaf, werdende als doen nogmaals van de ses compagnien, soo 's compagnies dienaren als borgeren, drie generale salvos gedaen, marchieerende kort daer aan de borger cavallarije digt voor bij het tonneel al schietende, en agter de andere compagnien om weder op zijn plaats, die vervolgens in maniere en rang, na den loop der jaarlijxe beurten, soodanig doen mede al afchargeerende voorbij het theater passeerden als hier onder werd aangewesen, en eerstelijk.

1. Den Capitain Emanuel Bornezee.
Luijtenant Adriaan Piek.
Vaandrigh Govert van Hoorn.

Sergeanten.

Pieter van Dalen.
Jan George Thourman.
Joannes de Raadt.
Jan Jeppes.
Adriaan Nieuwlandt.
Adriaen Blanckert.
Jan Grootenhuijs p^{l} d^{o}.

Sterk in 't geheel . . 234 coppen.

Bestaande uijt ongetrouwde pennisten en andere persoonen of suppoosten, hier in 't Casteel en aan lant bescheijden, mitsgaders eenige ondercoopluijden, boekhouders, krankbesoekers etc^{a} van de hier ter rheede leggende schepen.

2. Den Borger Capitain David Disponteijn.
Luijtenant Hendrick Labeij.
Vaandrigh Hendrick Wacker.

Sergeanten.

David Schouten.
Gerrit van Goor.
Jonathan Resant.
Thomas Pedel.

Sterck in 't geheel . . 196 d^{os}

Bestaande uijt de borgeren van de oostzijde binnen en buijten dese stadt.

3. Den Capitain Daniel Braams.
Luijtenant Dirck van Bleijswijk.
Vaandrigh Harmanus Busschof.

Sergeanten.

Pieter Duclasel.
Martinus Troeff.
Quilliam Stoppelaar.
Abraham Quevellerius.

Sterck in 't geheel . . 198 d^{os}

Transporteere . . 628 coppen.

P^r transport . . 628 coppen.

Bestaande uijt alle getrouwde pennisten en andere Comp^es dienaren hier aan lant bescheijden, en in de Stadt remoreerende.

4. Den Capitain Harmen Lodewijxe.
Luijtenant Willem Lucifer.
Vaandrigh Rijklof Pit.

Sergeanten.

Cornelis Condé.
Adams Smit.
Claas van der Straten.
Jan Doncker.
Dirck Nugteren.

Sterck in 't geheel . . 208 d^os

Bestaande uijt het ambagts volcq en zeevarende, op de rheede, de werff, Onrust etc^a daar onder ook eenige lediggaande schippers etc^a.

5. Den Capitain Jacob Does.
Luijtenant Francois Gadee.
Vaandrigh Carel Crab.

Sergeanten.

Joannes Fermes.
Joannes Ingelandt.
Frank Bernardus.
Joannes Melman.

Sterck in 't geheel . . 188 d^os

Bestaande uijt de borgeren van en aan de westsijde deser steede.

6. Den Capitain Adriaan Deman.
Luijtenant Christiaan Quickenburgh.
Vaandrigh Cornelis Anthonisz d' Linge.

Sergeanten.

Isaac Jansz.
Jan Gerritsz.

Transporteere . . 1024 coppen.

P^r transport . . 1024 coppen.

Meijndert Ludolfsz.
Jan Christoffel Meijnhuijsen.
Evert Overhagen.
Barent Drijpon.
Jan Voogd Corp^l der Adelborsten.

Sterck in 't geheel . . 175 d^os

Bestaande uijt de handwercksllieden en andere Comp^es suppoosten (als gesegt) in 't ambagts quartier bescheijden, waar op al kort volgde de borger cavallerije, treckende nogmaals de tent al schietende voorbij, en soo vervolgens stadwaart in, onder den Ridmeester Jan de Vlamingh, Luijtenant Jan Thijsz van Plesbagh, Cornet Hans Christoffel Haneman.

Quar[tier]meesters.

Carel Modet.
Godard Verdioen.

Sterck te samen koppen . . 52 d^os

Zulcx uijt dit voorenstaande kan gesien worden, dat dese ses Comp^en Nederlandse schutters te voet met de borger cavallerije te samen sterk zijn geweest . . . . 1251 koppen.

Dewelcke dan vervolgens van 't pleijn de stad in getrocken wesende, soo begaven zigh in gelijker voegen al schietende 't lusthuijs voorbij, en voorts ijder na zijn bescheijden post, de seven Comp^en militairen die ten respecte van Zijn Ed^ts voorstellinge waren gecompareerd te weten:

1. De Comp^e van de Utregtse poort, sterck .	106	coppen.
2. De Comp^e van de Westzijdse buijtenforten, sterk	68	d^os
3. De Comp^e van de Diest poort, sterk . . .	174	d^os
4. De Comp^e van 't Vierkant, sterck	112	d^os
5. De Comp^e van de Nieuwpoort, sterck . .	111	d^os
6. De Comp^e van de Rotterdammerpoort, sterk	111	d^os
7. De Comp^e van de Oostzijdse buijtenforten, sterk	106	d^os
Uijtmakende met den anderen . .	788	coppen.

Behalve nogh de sterckte van de Comp^{e} deses Casteels zijnde	218	d^{os}
't getal van de ruijterije deses Casteels zijnde.	54	d^{os}
En 't getal van Zijn Ed^{ts} oppassers zijnde . .	26	d^{os}
Invoegen alle de op 't pleijn verscheene militairen te samen uijtmaakten een getal van . .	1086	coppen.
En met de opgetrocken hebbende seven Comp^{en} Comp^{es} dienaren en Borgeren sterck geweest zijnde (als hier vooren staat uijtgedruckt) . . .	1251	d^{os}
Een considerabel aantal van Nederlandse koppen	2337	

Dit afmarcheeren dan op dusdanige wijse tot 's avonts over seven uijren geduerd hebbende, soo begaf sigh den heer Gouverneur Generael Joannes Camphuijs met de heeren Raden van India en een groot gedeelte van 't genodigde Jufferschap en verdere vrunden etc^{a} weder binnen dit Casteel, werdende van de Compagnien deses Casteels, soo te paart als te voet [geconduiseerd] komende insgelijx den Capitain Emanuel Bornezee met zijn Comp^{en} uijt de stadt ten agt uijren weder binnen, treckende naar oudergewoonte 't groote pleijn over, des Generaels en alle der heeren Raden wooningen voorbij, in ordre en lustigh chargeerende, tot op 't agterpleijn voor desselven Capitains wooninge, alwaar doen ijder van 't opptrecken van desen dagh wierd ontslagen, om hun 's avonts op 't door de hooftofficieren aangestelde gastmaal wat te vervrolijken etc^{a} en hoedanigh dan dese zijn Ed^{ts} voorstellinge buijten op 't pleijn, en de Batavise eerste wapen vertooningh met genoegen en in vrolijkheijt is geeijndigt, sonder dat men (Gode zij dank) van eenigh notabel ongeluk heeft gehoord. [1]

Bij Res. 18 Juni 1691 wordt Kapitein Queeconko toegestaan een oesterbank te leggen voor den mond van de Antjolse rivier.

Hem werd 10 Juni 1695 ontslag verleend. Zie onder VII.

Bij Res. van 20 Juli 1696 wordt toegestaan „het verzoek van den gewesen Cap^{n} der Chinese natie te deser stede Quekouwqua en nog seven sijner landslieden om haer metterwoon na Timor te mogen begeven".

[1] Op de Chineesche gemeente kan de voorstelling van hare drie Officieren niet veel indruk hebben gemaakt; ze had plaats zonder het gebruikelijke Chineesche vertoon en vormde slechts een onderdeel — evenals de jaarlijksche verwisseling van leden van ambtelijke Colleges en de optrek van militairen en schutterij — van de wijdluftige installatie van den Gouverneur-Generaal.

Bij Res. 9 Oct. 1696 werd „goedgevonden op het verzoekschrift voor of van wegen den gewesen Capitain der Chinese natie Queconqua gepresenteert aan Heeren Schepenen deser stede en door Haar Eerwaarden aan de Regeering gerenvoyeert, Heeren Schepenen te qualificeren om op de gebruikelijke wijze, bij affictie van biljetten en klockegeluij te doen citeren alle degene die uijt krachte van schuld, borgtocht, koophandel, voogdij etc. eenige pretentien op den gemelten Quekonqua zouden mogen sustineren of vermeenen te hebben, om dezelve binnen zekeren peremptoiren tijd te institueren".

Uit eene Res. van 2 Oct. 1703 blijkt dat „de oud Chinees Capitain Quekoenqua" toen nog in leven was.

VII. Limkeenqua.

a. Res. 10 Juni 1695.

Wijders alsnu oock in agtinge genomen en gedelibereert sijnde over de menigvuldige ernstige versoeken van den Cap[n] der Chinese natie en Burgerije te deser stede Queconqua om van dien last ontslagen te mogen werden: so is, uijt consideratie van sijnen hogen ouderdom en toenemende swackheijt, verstaen hem sijn versoek te accorderen: en in sijn plaetse weder te laten optreden den eersten Luijten[t] Limkeenqua, dewelke, met en benevens voorsz. Que-conqua, al zedert den jare 1685 den dienst van Luijtenant ten genoegen heeft bekleet. Ende wijle hierdoor de plaetse van eerste luijtenant nu mede komt open te vallen, soo is wijders verstaen daerin te surrogeren, den tweeden luijtenant der voorsz. natie Ongouko; mitsgaders in stede van dien weder tot twede luijten[t] aen te stellen den Chinees Que-kiauko gew. sabandhar tot Samarangh.

b. Res. 21 Juni 1695.

Op het voordragen van den Heere Gouverneur Generael is tot vermijding van te groote confluentie van menschen binnen dit Casteel goetgevonden de voorstellinge van den geeligeerden Cap[n] der Chinese natie Limkeenqua, nevens den opgetreden eersten en nieuw verkoren tweede luijtenant Ongoucko en Quekiauko den 29[e] deser te laten geschieden op het Pleijn voor het Stadthuijs, door den balljuw David Dispontijn, nevens den landdrost M[r] Henrij de Bollan ende den E. Pieter Ketting, waernemende den dienst van Advocaet fiscael van Indien, mitsgaders

twee gecommitteerde leden uijt de respective bancken van Justitie deser stede, sullende onse Commissie voor den gem. Capn Limkeenqua eerst in de nederduijtsche tale door den gesworen clercq van Heeren Schepenen Joannes Maurus en vervolgens door den Chinese schrijver Gou-houlan in hare sprake den volke werden voorgelesen.

c. Batavia den 29 Junij A° 1695.

Willem van Outhoorn, Gouverneur Generael mitsgaders de Raden over den staet van de generale Nederlandse g'octrojeerde Oostindische Compe in India, allen dengenen die desen sullen sien ofte horen lesen Saluijt, doen te weten:

Alsoo den Capitain der Chinese natie te deser stede Batavia Que Conqua op sijne iterative instantien en versoeken en uijt consideratie van sijne lange continuatie en presenten hogen ouderdom van dat ampt ontslagen is, en het dierhalven vereijscht dat weder een ander bequaam en wacker man tot Capiteijn en hooft over gem. natie wert gestelt, soo is 't dat in Rade van India daer over gedelibereert, en gelet sijnde op de bequaamheijt en goede qualiteijten van den outsten off eerste luijtenant van deselve natie Limkinqua, dewelke zedert den jaere 1685, dat nevens den Capitein Que Conqua tot die qualiteijt aangestelt is, hem ten genoegen daerin heeft gedragen, vervolgens verstaen en goetgevonden is den gem. Limkeenqua aan te stellen en te laten optreden tot Capiteijn, opperhooft en voorsprake der meergem. Chinese natie en ingesetenen te deser stede, gelijck wij hem daertoe ook aanstellen, nomineren en authoriseren bij desen, om met ende benevens den gem. tweede luijtenant Ongouko, die wij insgelijx weder tot eerste luijtenant hebben goetgevonden te laten optreden, mitsgaders den nieuw verkozen tweede luijtenant Quekiauko [1], de saken van gem. ingesetenen na behoren en onse orders te manieeren, met even soodanigen magt ende authoriteijt als sijnen predecesseur Quekonqua heeft gehad, namentlijck omme met communicatie sijner voorseijde twee luijtenants ofte mindere officieren alle kleijne voorvallende saeken onder de Chinese burgerije alhier uijt onsen name af te doen ende te beslegten, dog de groote of andersints dubieuse te renvoijeren daer 't behoord, mitsgaders verders alles te doen, wat een goet, vroom en wacker capiteijn, opper-

[1] Res. 10 Juni 1695.

hooft en voorsprake toestaet en betaemt, ordonneren ende bevelen derhalven aan alle hoge en lage officieren en specialijk die van den E. geregte deser stede, den voorsz. Limkeenqua daer voor aan te nemen ende te erkennen, ook in alle saeken sijn officie rakende behoorlijck te maintineren ende voor te staen, vorders aan alle Chinese ingesetenen deser stede, soo die althans hier resideren als die namaels nog soude mogen komen, denselven in sijn voorsz. officie alle behoorlijke gehoorsaemheijt, eere, hulpe ende bijstand toe te brengen ende te bewijsen, alsoo wij sulx ten dienste van de generale Comp. en het gerief en welstand der gemelte Chinese burgerije alhier zodanig bevinden te behoren.

Gegeven in 't Casteel Batavia op 't Eijlant Groot Java in 't Coninkrijk Jaccatra desen 29 Junij A° 1695. (was getek[t]) W. van Outhoorn. Ter zijden stont 's Comp[s] zegel in roden lacke gedrukt (en daeronder) Ter ordonnantie van hooggem. haer Ed[le] (was getekent) Christoffel van Swoll. E. clerq.»

Limkeeko alias Jacob Limkeenko alias Jacob, was Boedelmeester in 1683 en 1684.

Bij Res. 4 Dec. 1699 werd „verstaan aan den Cap[n] der Chinesen Limkeenqua op desselfs schriftelijk versoeck te licentieren het opregten van twee suijkermolens op desselfs land gelegen ongeveer ses mijlen opwaerts aan de groote Rivier, genaamt Comirij".

In Res. 8 April 1749 wordt van Limoensaaij gezegd dat hij de aangenomen zoon en erfgenaam was van Limkeenqua, den a° 1706 of wat later in China overleden Kapitein. Deze overleed echter 4 April 1707 te Batavia. (Zie VIIIa).

VIII. Tambocco.

a. Res. 11 April 1707.

De heeren bij den anderen gekomen zijnde ten principalen om de lectura van het rapport van den Commandeur Cnol en Capitain van der Horst wegens derzelven verrigtinge ten hove bij den Sousouhoenang Pakoebowano te vervolgen, heeft den heere Gouverneur Generaal, alvorens deselve weder bijderhand te nemen, in omvrage gelegt of men tot de verkiesinge van een Capitain over de Chineesen alhier, in steede van den op 4 deser overledene Limkeenqua, heeden dan wel nog eenige dagen en tot de volbragte begravenis van den overledene wagten soude,

waarop het advijs van de H^r van Swoll opgehaelt zijnde, is nodig geagt als nu tot de verkiesinge te treeden ende vervolgens eenparigh goedgevonden daartoe aan te stellen den oudste luijtenant dier natie Tambocco, aan denwelke ook met eenen om hem te meer ten goede tot de belangen van d' E. Comp^e ende die der gemeente te animeeren, goedgevonden werd bij taxatie in eijgendom te geven het stuk lands hem den 20^n October 1705 aan de oostzijde der Tangerangse rivier tot het opregten van suijkermolens vergunt en door hem reets daer toe geprepareert, en werden heeren Heemraden gequalificeert hetselve land na ingenomen advijs van den gesw[oren] landmeeter Bartel van der Valk te taxeeren». [1]

b. Dagreg. 3 Junij 1707. [2]

Heden den vastgestelden dag zijnde, om ingevolge van het geresolveerde in Rade van India op den 11^e April passado, den nieuw aangestelden Capitain der Chineese natie Tambocqua voor te stellen, soo quam denselven g'accompagneerd van sijne Lieutenants Quehoenko en Lionko omtrent ten 9 uuren ten huijse van sijn Edelheijd den Heere Gouverneur Generaal, gelijk mede den Bailliuw Joannes Ens, den Landdrost Michiel Ram, den Advocaat Fiscaal van India mr. Cornelis van Berendregt en twee gecommitteerde Leden uijt beijde de collegien van Justitie, van waar, nadat de Pargamente Commissie door welgemelte sijn Edelheijd aan de Leden uijt den agtbaren Raad van Justitie was overgegeven, gingen vervolgens te samen tot buijten de Landpoort deses Casteels, alwaar een groot getal Chineesen (die met gomme slag daags te vooren waren gewaarschouwd, om voorgemelde voorstellinge bij te woonen) ten meerendeele voorsien met vlaggetjes op hare maniere gemaakt haar stonden op te wagten, en wierden vervolgens tot aan 't Stad-huijs door deselve van daar geconduiseerd; werdende voormelde commissie in 't Nederduijts geleesen door den Secretaris van Heeren Scheepen François Verboom, ende in de Chineese tale door den schrijver dier natie, en quamen vervolgens rapport doen van hare verrigtinge aan opgemelte sijn Edelheijd. Luijdende meergemelte Commissie in 't Nederduijts aldus:

[1] Blijkens extract notulen Heemraden van 21 April 1707 was de waarde van dit stuk land getaxeerd op 850 rds. (Res. 6 Mei. 1707).

[2] Landsarchief.

Joan van Hoorn, Gouverneur Generael, mitsgaders de Raden over den Staet van de generale Nederlandsche geoctroijeerde Oost Indise Compagnie in India, allen dengenen die desen zullen sien ofte horen lesen, Salut, doen te weten:

Alsoo den Capitein der Chinese natie te deser stede Batavia Limkeenqua in de maend April pass° is komen te overlijden en het dierhalven vereijst, dat weder een ander bequaem en wacker man tot Capitein en hooft over gem^e^ Natie werde gestelt, soo ist: dat in Rade van India den 11^e^ April jongstleden, daer over gedelibereerd en gelet zijnde op de bequaemheijt en goede qualiteijten van den oudsten of eersten luijtenant van deselve natie Tambocqua, dewelke zedert den jare 1692, dat tot die qualiteijt aengesteld is, hem ten genoegen daerin heeft gedragen, vervolgens verstaen en goet gevonden is, den gem^e^ Tambocqua aen te stellen en te laten optreden tot Capitein, opperhooft en voorsprake der gem^e^ Chinese natie en ingesetenen te deser steede, gelijk wij hem daertoe ook aenstellen, nomineren en authoriseren bij desen, om met en benevens de Luijtenants Quehoenko en Liejonko de saken van gem^e^ ingesetenen na behoren en onse ordres te manieeren met even sodanigen magt en authoriteijt als zijnen predecesseur Limkeenqua heeft gehad, namentlijck omme met communicatie zijner luijtenants, alle kleijne voorvallende saken onder de Chinese Burgerije alhier uijt onsen name af te doen ende te beslegten, dog de grote of andersints dubieuse te renvoijeren daer 't behoort, mitsgaders verder alles te doen, wat een goet, vroom en wacker capitein, opperhooft en voorsprake toestaet ende betaemt. Ordonneren en bevelen derhalven aen alle hoge en lage officieren en specialijk die van de E' geregte deser steede den voorsz. Tambocqua daer voor aen te nemen ende te erkennen, oock in alle zaken zijn officie rakende, behoorlijck te maintineren ende voor te staen. Verders aen alle Chinese ingezetenen deser stede, soo die althans hier resideren als die namaels nog zoude mogen komen, denselven in zijn voorsz. officie alle behoorlijcke gehoorsaemheijt, eere, hulpe ende bijstand toe te brengen ende te bewijsen, alsoo wij zulx ten dienste van de generaele Compagnie en het gerief en welstant der gem^e^ Chinese burgerije alhier sodanig bevinden te behoren.

Gegeven in 't Casteel Batavia op 't eijlant Groot Java in het Koninkrijk Jaccatra desen 3^e^ Junij 1707 (was getekent:) J^n^. van Hoorn (ter zijde stond 's Comp^s^ zegel in rode lacque

gedrukt, en daer onder) ter ord^e^ van hooggem. haer Ed. (was getekent) I. Garsin, Secretaris».

c. Res. 21 Februari 1719.

Voorts is op het schriftelijck gedaan versoek van den Capitain der Chineesen alhier Tamboqua, tans in siekte vervallen zijnde, verstaan hem te qualificeren bij testamente onder sijne familie tot een begraafplaats te designeeren, en bij sterfgeval na te laten sonder dat hetselve sal mogen verkogt of op eenigerhande wijse veralieneerd werden, seker stukje lands hetwelk hij van eenen Johannes Barkus volgens coopbrief van den 8^n^ Junij 1718 gekogt, en met dat oogmerk reeds daartoe geprepareerd heeft, onvermindert de kragt onser resolutie van den 29^n^ Maij 1705 tegens het beswaren van vaste goederen door speciale fideicommissen gedecreteerd.

Als opvolger van den overleden geschoren Chinees Kiay aria Martanata, werd hij bij Res. 2 Aug. 1697 aangesteld tot „Sabandhar en hooft van die van sijne natie tot Serribon".

Bij Res. van 16 Juni 1702 werd hij, „altans Capitain over die natie tot Chirribon" benoemd tot Luitenant te Batavia.

Bij Res. van 15 Juni 1703 werd „Tamboko tweede luijtenant van die natie alhier, sijnde met eenen daarvan Capitain tot Cheribon" op zijn verzoek uit den laatsten dienst ontslagen en hem vergund daarvan transport te doen aan den Chinees Tansjauko.

Hij overleed 23 Febr. 1719 (Zie IX).

Bij Res. van 28 Dec. 1725 werd „Tantionqua, soone van den gestorven Capitain Tanboqua" benoemd tot Luitenant.

„Tam" is eene verschrijving voor Tan, den veel voorkomenden geslachtsnaam.

IX. **Quebauqua.**

Res. 3 Maart 1719.

Ook na gedane omvrage nodig geoordeeld zijnde te treden tot de verkiesing van een ander Capitain over de Chinesen hier ter stede, in plaatse van den op 23 Feb^rii^ passado overleden Capitain Tamboqua, soo is ten aansien de twee lieutenants over die natie Lijongqua en Ho Lie Enqua reeds bejaard en tans van het vereijste vigeur niet meer en zijn, eenparig goedgevonden en verstaan tot Capitain aan te stellen den oud boedelmeester der Chineesen Quebauqua, mitsgaders de voorstelling van denselven in voormelte qualiteijt ter gelegenertijd te laten geschieden na voorgaande usantie te vinden zijnde en genoteerd op den 3^n^ Junij 1707 bij het dagregister deses Casteels.

In het Emoy-dialekt heet deze geslachtsnaam: Keeh. Het schriftteeken daarvoor is 郭 dat wordt uitgesproken „kok" (Zie Medhurst, Hok-kian Dictionary, bl. 402 b).

De persoonsnaam zal zijn geweest 昴 bau (a. w. bl. 13) waarvoor Medhurst bij de vertaling van het handschrift der „Chronologische Geschiedenis" zal hebben gevonden of gelezen 昂 gang. (a. w. bl. 182a). Zoo wordt het verklaarbaar dat Medhurst dezen Kapitein Kok Gang noemde in plaats van Keeh Bau.

Hij was Boedelmeester in 1707, 1708, 1711, 1712, 1714 en 1715 en overleed vermoedelijk op een van de eerste dagen der maand Januari 1733 (Zie Xa) en werd eerst na 2 Juni 1733 begraven. (Zie Xb).

Zijne voorstelling had plaats op 11 Juli 1719. (Zie Xa slot).

„Door den Capitain der Chineesen Que Bauqua bij requeste permissie versogt werdende om seecker stukje land gelegen omtrent een uur gaans buijten dese stad in het Westerveld, het 11e deel van het blok P, aan hem door den inlands borger Frederik Nicolaasz gedonnateerd, te approprieeren tot eene begraafplaats voor hem en sijne nakomelingen onder conditie dat hetselve nooijt sal mogen werden verkogt ofte veralieneerd, is verstaan hetselve te accordeeren en gedagte strookje lands tot nader dispositie deser regering te beswaren met een fidei commissairen band waarvan den geregte sal werden kennisse gegeven door extract van desen". (Res. 4 Jan. 1726).

X. Que Tjoenqua.

a. Res. 6 Januari 1733.

Door het afsterven van Que Bauqua eenige dagen geleden, vacant geworden zijnde het ampt van Capitain over de Chineese natie waartoe denselven bij resolutie van den 3n Maart 1719 was aangesteld, en hetwelke hij sedert opgem. tijd sooveel bekend is ook met alle candeur tot zijn dood toe heeft gefungeerd, soo is op de propositie van den heere Gouverneur Generaal verstaan, soo om dese als andere redenen diendwegen bij zijn Edt mondeling voorgebragt ditmaal weder als bij zijne aanstellinge het oog soo seer niet te laten vallen op een der lieutenants, maar integendeel reflexie te slaan op de zoon van den overleden, zijnde den oud boedelmeester Que Tsoenqua, die bij het leven van voorm. zijn vader al veel tijds in het waarnemen van gem. bediening denselven behulpsaam is geweest, en dienvolgende daartoe de vereijschte kennisse en bequaamheijd schijnt te zullen hebben, mitsgaders boven des ook in goeden reuk is soo bij de Europeese als zijne eijgene natie, en soo veel men weet sig altoos stil en zedig gedragen heeft, en dienvolgende gem. Que Tsoenqua

daartoe te eligeeren en aan te stellen, om ter bequamer gelegentheijd naar de keuse van den heere Gouverneur Generaal daarinne publicq g'installeerd en bevestigd te werden met het ceremonieel bij sulke plegtigheden in gebruijk en nog laast voor opgem. Que Bauqua, te vinden zijnde bij het dagregister deses Casteels onder den 11^{n} Julij des gem. jaars 1719.

b. Res. 2 Juni 1733.

Wijders is op de vrage van den welgem. heere Gouverneur-Generaal of den ter resolutie van den 3^{n} [1] Januarij deses jaars aangestelden Capitain over de Chineesche natie te deser stede in name Que Tsoenko volgens het voorige gebruijk zoude voorgesteld worden, verstaan zulx na vereijsch van zaken te laten voortgang nemen en ten dien eijnde te doen opvolgen de uijtterlijkheden en ceremonien die jongst ontrent de voorstellinge van zijnen antecesseur en overleden vader Que Bauqua na 't aangeteekende bij het Dagregister deses Casteels onder den 11^{n} Julij des jaars 1722 hebben plaats gehad. [2]

Dog daarentegen is verstaan te ontseggen het versoek van denselven Que Tjoenko teneijnde zijn voorm. vader met een Comp. militairen uijt het Europeese guarnisoen te dezer plaatse te mogen begraven, alschoon zulx in voorigen tijd schijnt in gebruijk te zijn geweest en daarvan ook een voorbeeld in den jare 1684 ontrent eenen Capitain Wanjok gevonden werd, [3] nadien hetselve egter niet weer gepractiseert en overzulx al genoegsaam in ongebruijk geraakt is, buijten en behalven dat ook in 't geheel seer oneijgen schijnt te wesen, ter zake den Capitain der Chineesen niet soo seer voor een militair als wel voor een politicq hoofd zijner natie kan aangemerkt werden en ook bij zijn leven geen de minste eerbewijsinge van de militie komt te genieten.

c. Batavia, den 27^{n} Julij 1733.

Mr Dirk van Cloon, Gouverneur Generael, mitsgaders de Raden over den Staat van de generale Nederlandse Oost Indische Compagnie in India, allen dengeenen die desen sien ofte hooren leesen, Salut, doen te weten:

[1] lees: 6^{en} (zie bl. 54).
[2] lees: 1719 (zie onder *a*).
[3] zie: bl. 31.

Alzoo den Capitain der Chineese natie te deser stede Batavia Que Bauqua met het uijteijnde van het jongst verwekene jaar 1732 is komen te overlijden en het derhalven vereijscht dat weder een ander bequaam en wacker man tot Capitain en hoofd over gemelde natie werde gestelt, Soo ist, dat in Rade van India op den 3[e] der voorledene maand Januarij daarover gedelibereerd, en gelet zijnde op de bequaamheijd en goede qualiteiten van des overledens zoon den oud boedelmeester van deselve natie Que tSoenqua, vervolgens verstaan en goedgevonden is den gemelden Que tSoenqua te verkiesen en aan te stellen tot Capitain, opperhoofd en voorsprake der meergem[e] Chinese natie en ingesetenen te deser stede, gelijk wij hem daartoe ook aanstellen, nomineeren en authoriseeren bij desen, om met en benevens de ses Lieutenants dier natie in name Limtsoenko, Limsomko, Tantiongko, I Oseengkong, Nihoekong en Li Hooko, de saken van gem. ingesetenen na behoren en onse ordres te manieeren met even sodanige magt en authoriteit als opgemelde zijn vader en predecesseur Que Bauqua heefd gehad. Namendlijk omme med communicatie zijner lieutenants alle kleijne voorvallende zaken onder de Chinese burgerije alhier uijt onsen name af te doen ende te beslegten, dog de groote of andersints dubieuse, te renvoijeeren daar het behoord, Mitsgaders alles te doen wat een vroom, goed en wacker Capitain, opperhoofd en voorspraake toestaat en betaamd, Ordonneeren en beveelen derhalven aan alle hooge en lage officieren, en specialijk die van den E. geregte deser stede, den voorz. Que tSoenqua daarvoor aan te nemen ende te erkennen, ook in alle zaken zijn officie rakende behoorlijk te maintineeren ende voor te staan, verders aan alle Chinese ingesetenen deser stede, soo die althans hier woonagtig zijn, als die namaals nogh zouden mogen komen, denselven in zijn voorsz. officie alle behoorlijke gehoorsaamheijd, eere, hulpe ende bijstand toe te brengen, mede te bewijsen, alzoo wij zulx ten dienste van de generale Comp[e] en het gerieff en welstand der gem. Chineese burgerije alhier sodanig bevinden te behoren.

Gegeven in 't Casteel Batavia op 't eijland Groot Java in 't Coningrijk Jaccatra desen 27[n] Julij A[o] 1733, (getek[t]) D. van Cloon, (ter zijde stond) 's Comp[s] zegul gedruckt in rooden lacque (en daar onder) Ter ordonnantie van hooggem. haar Edelens (getekent:) G. Bogaert, Secr[s].

Hij was Boedelmeester in 1724 en 1725.

Kapitein Que Tsoenqua en Luitenant Khouw Tjenko hadden arakbranderijen even buiten de Diestpoort. (Res. 4 Juli 1738).

Maurits van Aarden, Secretaris van Schepenen, was sequester in den insolventen boedel van den overleden Kapitein Que Tsoenqua (Res. a. v.). (Vgl. Res. 4 Dec. 1739).

XI. Nihoekong.

Res. 11 September 1736.

Voorts op de propositie van den heere Gouverneur Generaal gedelibereerd zijnde over de verkiesinge van een Capitain over de Chineese natie te deser steede in plaatse van Que Tsoenko die over eenigen tijd overleden is, so wiert uijt aanmerckinge dat denselve buijten de verdere vereijscht werdende qualiteijten ook wel dient te weesen een man van middelen, na overweginge van het nodige goetgevonden en verstaan daartoe uijt degeene die hun persoon en dienst hebben aangeboden te verkiesen en aan te stellen den luijtenant Nihoekong.

Hij was de oudste zoon van Luitenant Nilocko uit diens huwelijk met Tan Teengnio en, na in 1730 en 1731 Boedelmeester te zijn geweest, volgde hij zijn overleden vader op als Luitenant. (Res. 6 Febr. 1733. Vgl. over deze benoeming Bijdr. Kon. Inst. Deel 73 (1917), bl. 190).

Hij heet in 1740 dertig jaren oud te zijn geweest en was getrouwd met Lim Oatnio, dochter van Luitenant Limtsoenko, bij wie hij acht kinderen had verwekt, van wie in 1740 nog drie in leven waren, onder wie ten minste één zoon was. Den 10en October 1740 werd hij in hechtenis gesteld op de punt de Robijn; den 18en October werd besloten hem te laten overbrengen „in 's Compagnie's boeijen"; den 21en Januari 1741 werd hij „tot nader en scherper examen" gebracht; bij vonnis van den Raad van Justitie van den 6en Augustus 1743 werd hij veroordeeld tot verbanning voor 25 achtereenvolgende jaren, welk vonnis in revisie werd bekrachtigd (Sententie van den 18en Mei 1744). Ingevolge dit gewijsde, bepaalde de Regeering dat hij naar Ceijlon zou worden „verzonden" (Res. 22 Mei 1744) maar op zijn verzoek werd hij naar Amboina gerelegeerd (Res. 16 Juni 1744), waar hij den 25en Dec. 1746 overleed. Zie over hem „Ni Hoekong" in Bijdr. Kon. Inst. Deel 74 (1918) bl. 447.

XII. Lim Beengko.

a. Res. 25 Juni 1743.

Voorts door den heer Gouverneur Generaal de vergaderinge te kennen gegeven zijnde de verlegentheijd waarinne zijn Edelheijd dagelijks quam te vallen, wanneer iets omtrent de thans

weeder in een ruijm getal alhier gepermitteerde Chineesen wilde ordonneeren, aangesien deselve nog sonder eenige hoofden off opsigters zijn, waerdoor dan voornamentlijk in deesen tijd dat men de nieuwelingen, altoos geneegen om clandestin hier in de colonie te verblijven, door bekkenslag en waarschouwing mitsgaders goede toesigt van gem. hare hoofden als dwingen moeten om weder met de jonken te vertrecken, weederom veele desorders soude kunnen ontstaan, vermeenende zijn Edelheijt dat ingevalle men Chineese in deese Colonie admitteeren wil, waar van de noodsakelijkheijt 't sedert A° 1740 maar meer dan te veel is gebleeken, men ook teffens vaststellen moet dat deselve onder haare eijgene hoofden moeten weesen soo de huijsselijke bestieringe onder die menschen sal gaan op eene gereguleerde en voor haar gemackelijken voet. Soo heeft de Vergaderinge sig met de voorsz. consideratien geconformeert en is dienvolgende goedgevonden bij provisie een captaijn en twee luijtenants over de Chineese Natie weder aan te stellen ende verkiesinge der daartoe bequaamste personen aan den heer Gouverneur Generaal gedefereert te laten.

b. Res. 28 Juni 1743.

Voorts door Welgem. Sijn Edelheijt de regeering te kennen gegeven sijnde desselfs gedagten wel te [hebben] laten gaan tot het benoemen van drie der bequaamste Chineesen tot Capitain en luijtenants over die van hare natie, hetwelk de vergadering ter jongste sessie wel aan Sijn Edelheijt hadden willen gedefereert laten dog dat den Chinees Lim Souko die bij Sijn Edelheijd als een van de opregste en bemindste onder die [van] zijne natie tot Capitain int oog genomen was daar voor hadde bedankt en versogt van die last bevrijd te weesen, mitsgaders dat de overige soo wel niet bij Sijn Edelheijt waren bekent als mogelijk bij de heeren leeden, onder eene vrage wien haar Ed. wel vermeende[n] daartoe de beste te zijn, soo is goedgevonden en verstaan den Chinees Lim Beengko tot Capitain ende meede [de] Chineesen Oeij Tsomko en Tan Iko tot luijtenants over die van hare natie aan te stellen.

c. Res. 6 Augustus 1743.

Bij dese gelegentheijt is ook op de vrage van den heere Gouverneur Generaal verstaan den jongst aangestelden Capitain

over de Chineese natie Lim Beengko, na vorige usantie dog met soo weijnig ceremonie als mogelijk, publicquelijk te doen voorstellen, en denselven met de twee luijtenants, nevens degeene die tot hare functie relatie hebben, met er woon binnen dese stadt te admitteeren, onverminderd nogthans het besluijt ten dien reguarde op den 11ⁿ November 1740 genomen, dat in sijn geheel gelaten word ten opsigte van alle andere Chineesen, nadien het admitteeren van hare hoofden ter woon binnen dese stadt voor noodsakelijk en inevitabel moet werden aangesien so de neering en handteering weder herleven en voortgeset werden sal sonder interrumptie mitsgaders ook geen infractie geven kan aan dat besluijt van eenige speculatie.

d. Dagreg. 19 Augustus 1743.[1]

Des morgens om 9 uuren wierd den geeligeert Capⁿ van de in dese colonie gereadmitteerde Chineesen Lim Beengko, volgens haer Ed. besluijt van den 6 Hujus, naar het Formulier van de gʳ expedieerde commissie sub 24 der voorl. maand dog sonder eenige ceremonien, ten overstaan van de gecommitteerdens uijt de beijde collegien van Justitie en den advocaat fiscaal, item den ballieuw en landdrost nevens de secretarissen van voorm. collegien van de puije van het stadhuijs in 't openbaer voorgestelt: Siet hiervan met seclusie der ceremonien het Batavia's Dagregister dʼ aº 1707 dato 3 Junij, alwaar een gelijkstandig voorbeelt gevonden word; sijnde de acte van authorisatie bij het afgaande Batavias resort van den Jaere 1743 te vinden.

Bij Res. 11 Sept. 1742 werd toegestaan het verzoek „van den thans hier in loco sijnde Chineesen Sabandhaar tot Bantam Lim Beengko . . . een huis te mogen huuren en occupeeren in de Zuijder Voorstad alhier, tot het voortsetten van zijnen handel".

„Lim Beengko, als pro dato sonder eenige opspraak alhier gezeeten sijnde geweest, te permitteeren sig weeder te deezer plaatze te mogen ter neder zetten en uijt dien hoofde hem soodanig een permissiebriefje te laten afgeeven." (Res. 20 Nov. 1742). Deze briefjes waren, na eene volkstelling onder de Raden Crul en van Aarden gehouden, in de plaats gekomen van de briefjes van pardon.

Hij verzocht „te worden geprivilegieert tot het koken en verkopen van madat" hetgeen bij Placaat van 28 Dec. 1729 en Res. 6 Sept. 1729 was verboden. Voor één jaar werd dit privilegie toen aan hem verpacht (Res. 13 Dec. en 16 Dec. 1746); bij Res. 13 April 1747 werd het ingetrokken.

[1] Landsarchief.

Hij is noch Boedelmeester noch Luitenant geweest en overleed vóór 17 Maart 1747; zijn woonhuis werd toen aangekocht om te dienen als ambtswoning voor zijne opvolgers. (Res. 25 April en 9 Mei 1747).

Aan zijne weduwe Tan Tjenio en haar zoon Lim Thoenko (Boedelmeester in 1747 en 1748) werden bij Res. 17 Maart 1750 brieven van atterminatie of respijt verleend voor den tijd van vijf jaren. Bij Res. 22 Juni 1753 werden Weesmeesteren gequalificeert hun uitstel te geven van de betaling eener schuld aan den boedel van G. G. van Imhoff.

XIII. Oeij Tsomko.

a. Res. 21 April 1747.

Mits het overleijden deser dagen van den Capitain der Chineesen alhier Lim Beengkongh door den heer Gouverneur Generaal nopens het vervullen van dat ampt gesproken, dogh voor af de heeren leeden in overweginge gegeven zijnde, of hun Edelens niet evenals welgem. zijn Edelheijt vermeende nodig te weesen dat door diegene, dewelke daartoe althans mogte werden verkoren, so wel als door zijne successeuren in 't vervolg voor schepenen te deser steede wierde afgelegt, na de wijse van die natie, den eed van purge die voor de g'advanceerde en in eenige ampten gesteld werdende dienaren ter sessie van den 4ⁿ Junij 1743 is g'arresteerd, zo wierd goedgevonden sulx na den voorstel van welgem. zijn Edelheijt te laten effectueeren, en voorts verstaan tot Capitain der Chineesen alhier te verkiesen en aan te stellen den oudsten lieutenant dier natie Oeij Tsomko, en naeder tot lieutenant, den boedelmeester Tsou Tsoenseengh.

b. Res. 5 Mei 1747.

Den jongst aangestelde Capitain der Chineesen Oeij Tsomko, ingevolge het besluijt deser tafel van den 21 April jongstleeden bij schepenen te deser stede hebbende afgelegt den eed van purge wegens de verkrijging van dat ampt, blijkens een ingekomen extract uijt de resol. van haar Eerw. van den 3ⁿ deser, zo wierd verstaan hetzelve bij desen te noteeren, en den gem. Capitain aan die van zijne natie te laten voorstellen na de gebruijken van den vorigen tijdt, te vinden bij de Dagregisters deses Casteels van den jare 1707 en 1719 omtrent Tamboqua en Quebauqua, dewijl de schikking omtrent die natie thans weder nabij herstelt is op den alouden voet en dus de bijsondere reflexie daarop gevallen bij de eerste weder aanstelling van

een hooft over deselve na het aangetekende bij resolutie van den 6[n] Augustus des jaars 1743 althans so seer niet meer vereijscht werden.

c. Batavia, den 6[e] Junij A[o] 1747.

Gustaaf Willem Baron van Imhoff, Gouverneur Generaal, mitsgaders de Raden wegens den staat der Vereenigde Nederlanden en de generale g'octroijeerde Oostindische Comp. allen dengeenen die desen sullen sien ofte horen leesen, Salut, doen te weeten:

Alsoo den capitain der Chineesche natie alhier Lim Beengkongh, nu onlangs is komen te overlijden, en het derhalven vereijscht dat weder een ander bequaam en wacker man tot Capitein en hoofd over gemelde natie werde gesteld, soo is 't dat in Rade van India op den 21[n] der jongst gepasseerde maand April, daarover gedelibereert en gelet sijnde op de bequaamheijt en ervarentheijd, 'tsedert eenen dienst van veele jaren in de qualiteijd van luijtenand over deselve natie alhier bij den Chinees Oeij tSomko verkregen, vervolgens verstaan en goedgevonden is den gemelden Oeij tSomko te verklaren en aan te stellen tot Capitein, opperhooft en voorsprake der meergemelde Chineesche natie en ingeseetenen te deser stede gelijk wij hem daartoe aanstellen, nomineeren en authoriseeren bij desen, om, met en benevens de thans nog resteerende luijtenands dier natie Tan Iko, Lim Koko en Souw tSoenseeng en diegeene, die wij wijders in vervolg van tijdt in dese of andere qualiteijd als hoofden en meede opsigters over die volkeren mogten goedvinden te stellen, de saken van gemelde ingesetenen, na behoren en onse ordres te manieeren, met even soodanigen magt ende authoriteijd als sijnen predecesseur Lim Beengkong heeft gehad, namentlijk omme met communicatie sijner luijtenants alle kleijne voorvallende zaken onder de Chineesen alhier uijt onsen name af te doen en te beslegten, dog de grote of andersints dubieuse te renvoijeeren daar 't behoord, mitsgaders verders alles te doen wat een goed, vroom en wacker Capitain, opperhoofd en voorsprake toestaad en betaamd, Ordonneeren ende beveelen derhalven aan alle hooge en laage officieren en specialijk die van den E. geregte deser steede, den voorsz. Oeij tSomko, daarvoor aan te neemen ende te erkennen, ook in alle saken sijn officie rakende, behoorlijk te maintineeren ende voor te staan, vorders aan alle Chineese ingeseetenen alhier ter plaatse, so die altans

hier resideeren als die namaals nog soude mogen komen, denselven in sijn voorsz. officie alle behoorlijke gehoorsaamheijt, eere, hulpe ende bijstand toe te brengen ende te bewijsen, alsoo wij sulx ten dienste van de generale compagnie en het gerief en welstand der gemelte Chineesen alhier sodanig bevinden te behooren.

Gegeven in 't Casteel Batavia op 't Eijland Groot Java in 't Koningrijk Jacatra desen 6en Junij A° 1747, (was geteekend) G. W. van Imhoff, (in marg.) 's Comps zegul gedrukt in roden lacque (daar onder) Ter ordonnantie van hooggemelde haar Eds (getekend) Ps. As. van der Parra, Secrs.

d. Res. 9 Juni 1747.

De voorstellinge van den bij resolutie van den 21 April pass° aangestelde Capitain der Chinese natie Oeij Tjomko door den Heere Gouverneur Generaal op morgen beraamt zijnde, Zo wierd goedgevonden en verstaan de schickinge van het ceremonieel daaromtrend aan Welgeme Zijn Edelheijd gedefereert te laten.

Ter vervanging van den tot Luitenant bevorderden Li Hoko, werd Oeij Tsomko bij Res. van 23 Juni 1733 aangesteld tot Boedelmeester, in welk ambt hij in 1734 werd gecontinueerd.

Bij Res. van 28 Sept. 1736 werd hij benoemd tot Luitenant.

Hij behoorde tot de eersten welke 26 Sept. 1740 aan G. G. Valckenier kennis gaven van den opstand der Chineezen in de Bovenlanden; niettemin kwam hij in verdenking. Hij werd gedetineerd en den 14en Oct. 1740 in verhoor genomen; den 20en d. a. v. compareerde hij met zijn schrijver Oeij Djiko voor Commissarissen uit den Raad van Justitie om een Chineeschen brief te vertalen (waaruit blijkt dat hij Chineesch kon lezen); den 16en November 1740 volgde zijn invrijheidstelling.

„De Chinees Luijtenant Oeij Tsjiomko en mede Chinees Lim Tsjouko verzoeken dat aan deselve uijt hoofde van haren deplorablen staat waarinne sij door de rebellie hunner natie sijn geraakt, speciaal mogte werden gequalificeert omme soodanige lijfeijgenen ten getalle van veertig stux van den eerstgem. en twee en vijftig van den laatsten, bij ontmoetinge hetsij op wat plaatsen deselve ook mogten komen te onthouden, na zig te mogen nemen en onder hare vorige magt en dienstbaarheijd te brengen, ten eijnde daardoor weder in staat te geraken hare vorige neeringe ten dienste van d'E Compe en het gemeenebest weder bij de hand te kunnen nemen waartoe sij anders onvermogend sijn. Soo wierd goedgevonden en verstaan, gem. Chineesen met dit hun verzoek tot den dagelijksen regter over te wijsen". (Res. 29 Nov. 1740).

„Den gew. Luijtenant over de Chineese natie alhier Oeij Tsomko bij requeste te kennen gevende dat hij door het afbranden en destrueeren van sijne huijsen en pedacken, het plunderen van alle sijne goederen en het missen van desselvs lijfeijgenen met de massacre en destructie onder

sijne natie in A° pass° voorgevallen, althans gebragt sijnde in de uijterste miserie en ten eenemaal onvermogend tot voldoening sijner crediteuren en uijt dien hoofde aan het eijnde van het rekest versoek doende omme van alle gijseling en rigoureuse vervolgingen van deselve te mogen blijven g'eximeert, onder aanneeming om 's jaarlijx aan deselve na rato en in mindering van hunne Capl^en af te leggen een somma van 500 rds. So is ter sake het volle bekend zij dat zijne voorgeevens met de waarheid sijn quadreerende, goedgevonden het voorsz. versoek te accordeeren met committimus aan den E. geregte deser Steede". (Res. 25 Juli 1741).

In 1742 waarschuwde „Oeij Tsomko, gewezen luitenant der Chinesen" tegen een complot van de Mohamedanen tegen de Christenen en Chineezen (Res. 17 Dec. 1742).

Toen in 1743 opnieuw tot de aanstelling van Chineesche Hoofden werd overgegaan, werd hij weer tot Luitenant benoemd. (Res. 28 Juni 1743).

Zijne publieke voorstelling als Kapitein had plaats den 10^en Juni 1747 (Zie Res. 9 Juni 1747).

Bij Res. 25 April 1747 werd besloten het huis van zijn voorganger Lim Beengkong voor ambtswoning van hem en zijne opvolgers aan te koopen omdat hij „door onvermogen of gebrek van middelen" buiten staat was dit zelf te doen. (Zie Bijdr. Kon. Inst., Deel 73 (1917) Bijl. V).

Aan den Capitain der Chineesen en pagter van d' inkomende en uijtgaande regten Oeij Tsomko werd bij Res. 25 Aug. 1747 prolongatie toegestaan van de hem ter sessie van 6 April t.v. verleende surcheance van betaling der pachtpenningen tot ult° November „om reden van sijn onvermogen".

Uit Res. 17 Nov. 1747 blijkt dat hij toen 40 jaren lang te Batavia was. Hij was stellig in China geboren want bij Res. 16 Juni 1750 werd aan zijn executeur-testementair, den Lieutenant en Secretaris der Chineese natie Oeij Tjielauw, toegestaan zijn lijk „met een der eerstdaags te vertrekken jonken te laten transporteeren naar China om aldaar ter aarde besteld te worden, volgens het expresse-verzoek door den overledene ten dien eijnde gedaan". In de Res. van 7 Juli 1750 heet hij „onlangs overleden".

Kapitein Oeij Tsomko verzoekt remis van pachtpenningen (Res. 8 Aug. 1749) welke hem wordt toegestaan (Res. 16 Sept. 1749).

„Door den Capitain der Chineese natie Oeij Tsomko versoek gedaen zijnde om desselfs overleden huijsvrouw (Khoe Ki Etnio — zie Res. 25 September 1753) te mogen laten begraven met sodanige plegtigheden als onder lieden van conditie onder hare natie gebruijkelijk zijn en voor de Chineese revolte in a° 1740 te deser stede aan een iegelijk uijt deselve gepermitteerd waren, zo is uijt aanmerkinge dat men sedert de regeringe van den praesenten heere Gouverneur Generaal op alle manieren getragt heeft die natie soowel ten opsigte van hare readmissie in dese Colonie en Stadt nevens den dagelijksen aanwas omtrend het getal als veel andere arrangementen soveel mogelijk is tot haren ouden stand te brengen, ten minsten daerna eeniger maten te doen gelijken, Goedgevonden en verstaen dat ook in het voorschreve versoek te condescendeeren en hetselve te extendeeren tot alle officieren van die natie en derselver familien, die daartoe in den aanstaende aan den heere Gouverneur Generaal versoek zullen doen". (Res. 26 Sept. 1749).

„Brieven van atterminatie verleend voor drie jaren aan den Capit. der Chineese natie alhier Oeij Tjilauw als executeut in den boedel van desselfs overleden predesesseur Oeij Tsomko". (Res. 23 Febr. 1751).

Uit Res. 9 Juli 1754 blijkt dat Oeij Tsomko 30 April 1750 een testament heeft gemaakt (notaris Domburg) waarbij Oeij Tsjilauw — zijn opvolger — tot executeur werd aangesteld en dat de onder-coopman Anthonij Patras eene vordering op den boedel had.

XIV. Oeij Tsjilauw.

a. Res. 7 Juli 1750.

In plaats van den onlangs overleden Oeij Tsomko is verstaan tot Capitain van de Chineese natie, uijt degeene die daar toe haren dienst gepresenteerd hebben te verkiezen en aan te stellen den Lieut[t] Oeij Tsjilauw, als daar toe de bequaamste en van een goede renommée zijnde, mids hij dientwegen naar het geresolveerde op den 21 April 1747 voor Scheepenen dezer stad op de Chineese wijze presteere den eed van purge.

b. Batavia den 12[n] Julij 1750.

Gustaaf Willem Baron van Imhoff, Gouverneur-generaal, mitsgaders de Raden wegens den Staat der Vereenigde Nederlanden en de Generaale geoctroijeerde Oost Indische Compagnie in India, allen dengeenen die desen sullen sien ofte horen leesen, Salut, doen te weeten:

Alsoo den Capitein der Chineese natie alhier Oeij Tsomko onlangs is komen te overlijden en het derhalven vereijscht, dat weder een ander bequaam en wacker man tot Capitain en hoofd over gem. natie werde gestelt, so is het, dat in Rade van India op den 7[n] deser maand daarover gedelibereert, en gelet zijnde op de gegevene preuves van bequaamheijt en integriteijt in de qualiteijten van Lieutenant en Secretaris, bij den Chinees Oeij Tjielauw, vervolgens verstaan en goedgevonden is den gem. Oeij Tjielauw te verkiesen en aan te stellen tot Capitain, opperhoofd en voorspraake der meergem[e] Chineese natie en ingesetenen te deser plaatse, gelijk wij hem daartoe aanstellen, nomineeren en authoriseeren bij desen om, met en benevens de thans nog resteerende luijtenants dier natie Limkocko, Souw Tsoenseeng, Tanwangseeng en Lim Tjipko en diegeene die men nog wijders in het vervolg van tijdt in dese of andere qualiteijten als Hoofden en medeopzigters over die volkeren mogten goedvinden te stellen,

de saken van gemelde ingesetenen na behoren en onse ordres te manieeren, met even sodanigen magt ende authoriteijt als sijnen predecesseur Oeij Tsomko heeft gehad, namentlijk omme met communicatie sijner luijtenants alle kleijne voorvallende saken onder de Chineesen alhier uijt onsen name af te doen ende te beslegten, dog de groote of andersints dubieuse te renvoijeeren daar het behoort, mitsgaders verders alles te doen wat een goed, vroom en wacker Capitain, opperhoofd en voorspraeke toestaat en betaamt, Ordonneeren en beveelen derhalven aan alle hooge en lage officieren en specialijk die van de E. Geregte deser steede, den voorsz. Oeij Tsielauw daar voor aan te neemen ende te erkennen, oock in alle saken sijne officie rakende, behoorlijk te mainctineeren ende voor te staan, verders aan alle Chineese ingesetenen alhier ter plaatse, so die althans hier resideeren als die namaals nog souden mogen komen, denselven in sijn voorsz. officie alle behoorlijke gehoorsaamheijt, eere, hulpe ende bijstand toe te brengen ende te bewijsen, also wij sulx ten dienste van de generaale Compagnie en het gerief en welstand der gem^e^ Chineesen alhier sodaanig bevinden te behooren.

Gegeven int Casteel Batavia op 't Eijland Groot Java int koningrijk Jacatra onder het groot zegul van de Generaale g'octroijeerde Oost Indische Comp^e^ desen 12^n^ Julij 1750 (was getekent) G. W. van Imhoff (ter zijden stond) 's Comp^s^ zegul gedrukt in rooden lacque (en daaronder): Ter ordonnantie van hooggem. haar Edelens (getekent) Louis Taillefert Secr^s^.

c. Res. 15 Juni 1751.

Laastelijk is op het versoek van den 7 Julij A° pass° aangestelden Capitain der Chineesen natie Oeij Tsjielauw, verstaan denselven naar het exempel van sijn voorsaat in A° 1747 te laten voorstellen, volgens het doenmaals door den heere Gouverneur Generaal Baron van Imhoff (G. G.) gereguleerde ceremonieel ingevolge het besluijt deser regeering van den 9^en^ Junij desselven jaars.

d. Res. 26 Maij 1747.

In steede van den tot hier toe in gebruijk zijnde ongequalificeerde schrijver teffens het emplooi van Secretaris bij de Chineese officieren ook als translateur in de Chineese tale fungeerende, onder het genot van 150 rds. 'sjaars die voormaals

door boedelmeesteren aan hem wierden uijtgereijkt in de qualiteijt van schrijver bij den Capitain der chineesen alhier, is verstaan zodanigen persoon voortaan bij dese regeering tot Secretaris der vergadering van Capitain en Lieutenants der Chineese natie op haar daartoe gedaan versoek aan te stellen en alsoo ditmaal den daartoe voorgedragene Chinees Oeij Tjie Lauw en denselven uijt de cas van boedelmeesteren toe te leggen het voorm. tractement van 150 rds 'sjaars, ter resol. van den 4 October 1695 aan de soodanige toegesegt met permissie tot het dragen van eenen groote quitasol, en denselven ook nopens de getrouwe waarneming dier dienst bij Schepenen te doen beedigen, mitsgad[s]. van zijne aanstellinge kennisse te geven aan de beijde Collegien van Justitie en dat van boedelmeesteren voormeld.

Hij legde blijkens Res. 9 Juni 1747 den eed af als Secretaris volgens het in die Resolutie ingelaschte formulier. Bij Res. 11 Juli 1747 werd verstaan hem „te accorderen evenals aan Chinese Boedelmeesteren vijf Chineesen vrij van de betaling van het hooftgeld".

Hij werd bevorderd tot Luitenant bij Res. van 10 Dec. 1748.

In „Bijdragen tot de kennis van de wetten en instellingen der Chinezen in Nederlandsch-Indië" (Tijdschrift van N. I. 15[e] jaargang, 1[e] deel, bl. 243) wordt aangehaald de res. van 22 Mei 1761 (N. I. Plakaatboek VIII, 476) waaruit blijkt, „dat het voornamelijk de toenmalige kapitein der Chinezen te Batavia Oei Tjilauw was geweest door wiens inlichtingen men deze wetten had samengesteld".

Bij Res. 6 Maart 1752 werd aan Boedelmeesteren vergund de reparatiekosten ad rds 430.18 aan de ambtswoning af te schrijven „mits het bekend onvermogen van den praesenten Capitain Oeij Tjielauw om te voldoen aan de conditie dat hij buijten de betaling van vier en een half p[r] c[o] 's jaars van het kostende ook sal gehouden wesen om die opstallen in een behoorlijken staat te houden en alle voorkomende gebreeken te repareeren".

Ter bestrijding van de kosten der aan hem en de Luitenants opgedragen beschrijving der Chineesche natie (ordonnancie 13 Mei 1754) verzocht hij eene door de Regeering te bepalen contributie te mogen heffen. Dit werd hem geweigerd; „na absolvatie van de hem geinjungeerde commissie" kon hij aan de Regeering „presenteeren eene notitie van sijne gemaakte depenses". (Res. 27 Aug. 1754). De Regeering verstond echter „geensints te consenteeren in eene contributie die de apparentie met sig draagt van door baatsugtige insigten gemachineert te wesen".

Hij kreeg bij Res. 23 Jan. 1756 eene maandelijksche toelage van 370 rijksdaalders na indiening van een verzoekschrift „tendeerende dat aan hem uijt hoofde van verscheijde onkosten en depences die hij bij diverse gelegentheden genoodsaakt is te doen en door een aloude usantie geworden sijn als servituten van gemelte sijnen dienst aan dewelke geene de minste voordeelen waren geaccrocheerd, eenig middel van bestaan tot goedmaking derselve mogte werden toegelegd". De Regeering overwoog „dat al van een menigte jaren herwaarts aan sijne voorsaten eenige

douceuren soo tot goedmaking harer kosten als om hun eenigzints boven anderen van hare natie te kunnen distingueeren, sijn toegevoegd en tot welk sijnde wel ten principale gedient heeft de pagt van de pho en topho aan de vorige Capitains als aan den suppliant tegens een mediocren prijs in admodiatie afgestaan dog die jongst na het gearresteerde ter sessie van den 23ste December passati, te samen met die van de topbanen is verpagt geworden".

Voldeed hij als Kapitein zoo slecht dat hij op een klacht van de Luitenants werd afgezet (Zie XV), in zijne zaken en in zijn huwelijk was hij evenmin gelukkig.

Aan den gewezen Capitain der Chineese natie alhier Oeij Tjilauw werd vijf jaren respijt verleend. Zijne gezamenlijke crediteuren hadden, volgens zijne opgave, Rds 5370 van hem te vorderen. (Res. 14 April 1758).

„Door den oud-Captn der Chineese natie Oeij Tjilauw verzoek gedaan zijnde om brieven van atterminatie te mogen erlangen ten eijnde zijne crediteuren die hem dagelijks lastig vielen en overvielen met proceduren en executies, binnen den tijd van ses jaeren met een sesde parte hunner pretensies 's jaers te voldoen, so is verstaen sulx te accordeeren en daervan aen den Supplt brieven in forma te expedieren met committimus van den geregte deser stede". (Res. 11 Aug. 1761).

„Na lecture van een appointement van Scheepenen der stad op den 7 dezer geslagen tegen de Chineese vrouw Lie Quanio, wijf van den gew. Capn der Chineese natie Oeij Tsilauw, waarbij dezelve gecondemneerd werd voor de tijd van 5 jaeren van hier gerelegeert te worden. Zo is verstaen gem. Lie Quanio ter voldoening van die condemnatie na Ceijlon te versenden en haer intusschen bij provisie op 't eijland Edam te plaatsen". (Res. 8 Sept. 1761).

„Op de demoedige supplicatie van de Chineese vrouw Lie Quanio, wijff van den oud-Capitein der Chineesen Oeij Tsilauw, om gedurende de tijd van haar vijfjarig bannissement, waarin zij door den geregte dezer stad gecondemneert is, op het eijland Edam, alwaar zij zig in een siekelijke staat bevind, te mogen verblijven, zoo is verstaan sulks te accordeeren en gem. wijff in steede van volgs resolutie van den 8sten September jongstleden na Ceijlon verzonden te worden, ter voldoening aan vergemelte condemnatie voor gem. vijff jaaren op 't eijland Edam verbannen te laten blijven, wijl het dog 't selve is op wat plaats door haar aan de sententie voldaan word". (Res. 16 Oct. 1761).

XV. Lim Tjipko.

a. Res. 27 Augustus 1756.

De respective Officieren der Chineese natie in dese Colonie bij een geschrift te kennen gegeeven hebbende dat, tot vilipendi der successive ordres deser Regeering, nog onlangs, of bij Resolutie van 25 Februarij 1752 gerenoveerd, veele van die natie sig niet ontsagen, hun hier te onthouden, sonder van permissie briefjes voorsien te weesen, dat niets anders konde opereeren

dan een reeks van ongebondheeden en allerleij disordres; dat sij om daarin, ter betragting van hun pligt, te voorsien de nodige middelen, dog sonder effect, hadden te werk gesteld, mitsgaders om die reden versoek kwamen te doen, te mogen werden gemunieerd met nadre ordres, over welk sujet gedelibereerd en daar bij in consideratie genomen sijnde dat de conduite van den presenten Capitain Chinees in name Oeij Tjilauw ongetwijffeld de wortel oorsaak sal sijn van het illicite en ongehoorsaam gedrag dergeene waar over hij tot Hoofd is aangesteld, en bij welke hij, van den meesten tot den minsten toe, door zijne mechante levenswijse in veragting geraakt is en alle credit verlooren heeft, invoegen de so hoog nodige subordinatie onder en respect voor de Officieren niet schijnt te kunnen werden gerepareerd dan in de dimotie van voornoemden Oeij Tjilauw, en dat die plaatse hoe eerder hoe liever werde gesuppleerd door een ander vigilant en onder die natie in agting sijnde supject, en welke de vereijschte bekwaamheijt heeft om alles op een goeden en geregelden voet te schikken, So is goedgevonden en verstaan den meerm. Oeij Tjilauw af te setten, en in sijne plaats tot Capitain der Chineese Natie alhier te benoemen en aan te stellen den Lieutenant Lim Tjipko, en voorts tot Lieutenant te laten optreeden den Chinees Khouw Hongliang, mitsgaders wijders den Bailliuw en Landdrost, item Commissaris tot en over de zaken van den inlander, bij renovatie der vorige ordres, serieus te gelasten, de Chineese officieren des nodig te assisteeren, alles in naarkoming der Placcaten op dit stuk.

b. Dagreg. Saturdag 19 Februarij anno 1757.[1]

Heede wierd ingevolge van het geresolveerde in Rade van India op den 11 deser, den lieut[t] der Chineesen Lim Tjipko, die in steede van den gedemoveerde Oeij Tjilauw tot Cap[n] over d'Inwoonders en aankomende negotianten van zijne natie te deeser plaatse op den 27 Augustus des gepasseerde jaars in voorm. Rade aangestelt sijnde, op een statieuse wijse na het jongste voorbeeld van den jaar 1747, de gemeente publicqlijk voorgesteld.

---

[1] Landsarchief. Het origineel van dit stuk van 1757 is zeer moeilijk te lezen, en de tekst dientengevolge niet absoluut zeker. De tekst van Dagregister 8 Juni 1747 komt veel hiermee overeen en kon ter verbetering worden aangewend. — Aanteekening van Dr. de Haan, van wien ook de noten zijn.

Ten dien eijnde twee ordinaire Leeden uijt den agtb. Raad van Justitie deses Casteels benevens den advocaat Fiscaal van India en den waterfiscaal, als mede twee leden uijt het Collegie van Scheepenen met den baillieuw en landdrost g'adsisteert met de Secretarissen van beijde de voorm. Collegien, door Zijne Excellentie den Heere Gouverneur Generaal tot het verrigten en bijwonen dier plegtigheeden expresselijk gecommitteert weesende, quamen deselve nevens de nieuwe gem. Cap^{n}, verzeld van de vier lieutenants der Chineesen, alle op het cierlijkste met haar hooge mutsen [1] en lange tablaarden of cerémonie rocken na derselver gewoonte [opgetooijt] [2] en gekleed des voormiddags omtrent neegen uuren aan het woonhuijs van hoog gem^{te} sijne Excellentie staande aan de westzeijde van de Groote revier, die aan haar gesamentlijk het voorm. besluijt aangesegt en de geprepareerde commissie voor den Gemelten hoofdman in 't nederduijts en in 't Chinees op pargament geschr. de gecommitteerdens van welgem. raden van Justitie ter hand gesteld hebbende met bijvoeging dat se met de voorstelling soude believen voort te gaan, namen deselve afscheijd van sijn Excellentie, werdende onder het uijtgaan door de bij sijne Excellentie wagthoudende dragonders met 't ordinaire honneur, dog sonder de trompet te blasen gesalueert, en daar benevens tot een Escorte toegevoegt een Corps van 12 Militairen opgevoerd door een sergeant, de welke, nevens een menigte van Chineesen die tot het bijwonen en aankomen [3] van deese voorstelling daags bevoorens met beckenslag waren gewaarschout, en die met een groot getal vlaggetjes en vanen van allerhande couleuren op de wijse van praal bogen [4] gemaakt als mede diverse hoge stellagien van

---

[1] Over die hooge mutsen: zie de plaat (van Rach) van het Observatorium te Batavia bij Bosboom's opstel in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 44 (1901), bl. 158. Ook op andere platen van Rach komen personen met zulke mutsen voor, die dus Chineezen zijn. Dezelfde mutsen dragen Chineezen nog bij begrafenissen.

Vgl. „Aengaande den oorloch verhaalen [de Chineezen dat] den Tarter Nankijn 't eenemael overweldicht ende onder sijn subjectie gebracht heeft, oorsaacke waeromme d^{e} chinesen haer op de maniere gelijck de Tartaaren met een kuijff op de kruijn van 't hooft hebben moeten bescheeren, so dat alle de Chineesen met de joncke [uit Nankin] aengecomen, uijt schaampte haer hooffden te ontdecken, *mutsen* draagen." (Dagr. Nagasaki 17 Juni 1646).

[2] aanvulling uit Dagr. 1747.

[3] aanhooren?

[4] Dagr. 1747: een menigte van Chineese zijde vaandels en wimpels bij wijse van praalbogen gemaakt.

bamboesen op een cierlijke manier met gecouleurde linten en papieren toegesteld, waar op sig Jonge Chineese kinderen, in allerlij nagebootste postuuren vertoonde onder het geluijt van blaashoorns, ruijschpeijpen, bazuijnen en andere Inlandse speeltuijg, de coetsen van de gecommitteerdens verzelden tot aan het stadhuijs de bovengem. commissie alwaar, van 't balcon na dat hun eenige tijd in de vergadersale van haar Agtbaarhed[s] gerefrecheert, en 't gewoonelijke Justitie klokie drie maal geluijd was geworden, door den secretaris van heeren scheepenen in 't nederduijts en door den Chinesen bode in 't Chinees, de gemeente wierd voorgeleesen waarna de voormelde gecommitteerd[s] met haar geselschap in voegen voorschr. nae sijn Excellentie begeevende, vonden sowel de wagthebbende militie aan de middelpunts brug in volle wapenen van welke in 't voorbij gaan d' ordinaire marsch wierd geslagen, als de dragonders van Zijn Excellentie dien hun als voren gemeld salueerde, en voorts van die verrigting rapport aan hooggem. sijn Excellentie gedaen hebbende, wierd de commissie door sijn Excellentie den gem. Cap[n] ter hand gesteld, onder recommandatie van deese zijne verkreegene digniteijt na het oogmerk en genoegen van de hooge regeeringe, ten dienste en welweesen van het gemeen te exerceeren, en daar op het geselschap wat refrischementen aangeboden, en de gem. gecommitteerd[s] voor haar genomene moeijte vervolgens bedankt sijnde namen deselve afscheijd, wanneer intussen 't corps aftrok, en de gem. gecommitteerd[s] weder na huijs reeden, zonder dat als doen door de Dragonders gesalueert wierden, vertoefden de Chineesen een wijl tijds voor sijn Excellenties wooning nu[1] met hare geprepareerde en binnen gebragte verderen toestel der Extraord[re] gelegentheijd met nadere uijtterlijkheeden op te pronken, en de mitsdien d'ontfangene en toegerolde commissie in een sakje van geel damast gestoken hebbende, wierd deselve gelegt onder een soort van verheemelte eenigermate thorensgewijse[2] op een kleine Chineese tafel gefabriceert staande, van binnen met geel damast cierlijk bekleed en behangen, en van buijten of aan de zijden met eenige beugels en twee ronde stokken off draagbomen voorsien zijnde, en dus in sijn gevaarte bijna de gedaante van een rosbaar verbeeldende, die ook door ses rustige Chineesen, omhangen en gehuld met

[1] Dagr. 1747: omme.
[2] Dagr. 1747: troonsgewijse.

rode rocken, en callotten wierd opgenomen, en op de schouders gedragen; voorgegaan werdende door de Chineese bode, omhangen sijnde met een roode armozijnen scherp en twee geleerste Chineesen, ijder met een grote sweep in de hand, en tusschen haar beijde een anderen Chinees dragende een swirige seijde sonnenscherm en voorts gevolgd onder een stemmige contentatie[1] door voormelten Capn en de verdere Chineesen rijdende dus al segenpralende met verheffinge van 't geblaas van haar musicale getuijg naar het huijs van voormelten Capn Chinees staande in de Jonkerstraat, of zogenaamde zandzee en van daar weder ingelijker voegen terug na deszelfs woonhuijs buijten de stadt, staande even buijten de Rotterdammer poort, in de door de wandeling genoemde ribaldsgang, alwaar een genodigt gezelschap van omtrent 80 persoonen so van de hoge regeering als hoge en lage gequalificeerdens pragtig ter maaltijd onthaald geworden, en dewelke voorts den middag en avond onder diverse vertoningen van Chinese waijangs en andere Inlandse spellen door bragten, so dat aldaar een gedurige confluentie so van genodigde als toekijkers den gantschen dag geweest is.

Lim Tjipko werd benoemd tot Luitenant bij Res. 3 Juni 1749.

Op zijn verzoek werd „aan hem en zijne successeuren de pacht van de Pho- en Topho afgestaan tegen betaling van 300 rds 's maands met cessie van zijn maandelijksch genot in gelde, dewijl het ten vollen bekend is dat die Officieren ambtshalven genoodzaakt zijn naamwaardige depenses te doen en een beter middel van bestaan meriteren." (Res. 20 Dec. 1757).

In Res. 19 Mei 1769 wordt gesproken „. . . van 't bijzonder genoegen 't welk deeze Regeering in 't gezag van den tweeden Suppliant [Kapitein Lim Tjipko] over die van zijne natie gevoerd heeft."

Een rekest van hem over de begraafplaats te Goenoeng Sahari wordt behandeld bij Res. 6 Oct. 1761.

Volgens de „Chronologische Geschiedenis" overleed hij 23 Jan. 1775.

XVI. Ting Ingko.

a. Res. 31 Januari 1775.

Tot Capitain der Chineese natie alhier, in plaatze van den overleeden Lim Tjipko, is goedgevonden en verstaan te laten optreeden den oudsten Luitenant Ting Ingko, als daartoe de vereischte bequaamheid en agting bij de natie hebbende, en de

[1] Dagr. 1747: in een stemmig gelaat.

publicque voorstelling van denzelven op een nader te bepalen dag te laten geschieden, naar die van zijnen gemelden antecesseur, bij het Bataviasch Dagregister van het jaar 1757 aangetekend.

b. Dagreg. 3 April 1775.[1]

Maandag 3. Zijnde den bij besluit van den 21 Maart bevoorens bepaalden dag tot de publique voorstellinge van den Capitein der Chineeschen Ting Inko, naar het voorbeeld van den op den 19^{n} Februari 1757 voorgestelden dog jongst overledene Capitein Lim Tjipko;

Des morgens om half zeven uuren posteerden zig voor de wooninge van Zijn Hoog Edelheid aan de weg van Jaccatra Hoogst deszelfs Granadiers Lijfwagt en buiten dezelve op den weg een detachement van 12 Granadiers onder een sergeant en corporaal; om zeven uuren arriveerde Hoogst gedagte Zijn Edelheid van Deszelfs Lustplaats Weltevreeden en verscheenen ook te dier tijd, de door den Eerstgezworen klerk de Bock ter ordonnancie van Hoogst gedagte Zijn Edelheid geappointeerde twee ordinaire Leden uit den Agtbaaren Raad van Justitie, de Heeren Maas en Wichers, den Advocaat Fiscaal van der Vorm, den water fiscaal Poelman, den Secretaris Welgevaaren nevens twee Leden uit het Eerwaarde collegie van Schepenen zijnde de Heeren Wiegerman en Vermeulen, met den Baillieuw Radermacher, Drossaard Pook en Hun Eerwaarden Secretaris Lodisio alle tot die plegtige voorstelling geschikt.

Intusschen waren op order van Hoogstgedagte Zijn Edelheid de wagten van de stad en het Casteel, uitgenomen de dragonder Lijfwagt binnen het Casteel, verdubbeld en de aankomende of nieuwe wagten gesteld onder commando van den afgaanden officier.

Alle de verdere Officieren waren gelast zig bij de hand te houden, ten einde zig op de eerste Extraordinaire beweeging bij hunne compagnien te voegen.

De wagtvrije onder-officieren en Gemenen moesten bij haare compagnien blijven, tot de oude wagten afgelost en in hunne Logementen terug gekomen waren. De Dragonder Lijfwagt, zoo verre zij wagtvrij was te Paard zitten en op het Plein voor het Casteel maneuvereeren.

De Artilleristen moesten alle op hunne aangeweezene posten blijven;

[1] Landsarchief.

Twee compagnien Burgers in de Wapenen komen voorzien van scherpe Patroonen en haar posteeren voor het Stadshuis op de blauwe steenen.

En een wagt Burgers van 1 officier, 2 onder-officieren en 24 Gemeenen post vatten aan de Jassembrug; circa half agt uuren verscheen den trein in volgender voegen:

156 Chineesche eerenwimpels van diverse couleuren aan bamboesen gereegen en door 312 slaven gedraagen.

156 Chineesche Lantaarns van diverse soorten alle op lange stokken door 312 slaven gedraagen.

16 Draagzetels door diverse persoonen gedraagen verbeeldende eenige rotsen grotwerken, geboomtens enz. waar op zig verscheidene kinderen in diverse postuuren en kleedingen vertoonden alle zeer kunstig naar hunne Landswijze bij een gesteld.

18 Jongelingen alle te Paard rijdende gehoorende tot de voormelde vertooningen.

8 Stellen met diverse blaasinstrumenten gehoorende tot de 74 ornamentendraagers, die alle in donker blaauw gewaad gekleed en verscheiden soorten van mutsen gedekt zijn, agtervolgd door

2 Chineeschen te paard rijdende ieder met een Trompet in de hand.

2 Chineeschen als Bekkenslaagers.

2 d° die elk een vierkante houte blad op een stok hebben gedraagen, waar op met vergulde Chineesche letters geschreven stond de betekening van het woord *Silentium*.

2 Chineeschen die elk als vooren gedraagen hebben de betekening van het woord, *maak ruim baan voor die, die agter volgen zal.*

2 Chineeschen draagende ieder een vaandel, waarop een draak geschildert staat zijnde een der eerste vaandels der Chineeschen.

2 Chineeschen draagende ieder een roode stok met een hand daar op houdende eene Chineesche pen of penceel, beteekend, *wat geschreven staat moet geschreven blijven.*

2 Chineeschen draagende ieder een vaandel waarop een Tijger geschilderd staat, is het tweede vaandel der Chineeschen.

2 Chineeschen draagende ieder een roode stok met een vuist daar op, houdende een zwaare ringbout, betekend, *dat een opregt en wijsbestierer zig altoos bepaalen zal, na zijn vermogen.*

2 Chineeschen die ieder een vaandel draagen waarop een Landschildpad geschilderd staat, is een wapen van een der verstandigsten Chineesche Keijzers, die volgens hunne kronijk geregeerd hebben.

2 Chineeschen draagende ieder een breede kapbijl betekend *zoo er iets in den weg van een Mandarijn Legt zulks ten eersten uit den weg moet geruimd worden.*

2 Chineeschen draagende ieder een vaandel waarop een slang geschilderd staat, is mede een wapen van een Chineesche Keijzer geweest.

2 Chineeschen draagende ieder een piek met een buik snijder daar op; zijnde trawanten van den Mandarijn;

2 Chineeschen draagende ieder een vierkantig bord op een stok, waarop in het Chineesch geschreven staat de qualiteit en staat van dien Mandarijn, die agter volgen zal om te weeten wat honneur hem toekomt.

2 Chineeschen draagende ieder een vaandel waarop in het Chineesch geschreven staat de volgende woorden *maakt de wegen schoon en effen voor den Mandarijn* of Capitein Chineesch.

2 Chineeschen draagende ieder een stok met een draakenkop daar op, betekend *ongeveinstheid.*

2 Chineeschen draagende ieder een stok met een soort van een morgen stair daar op betekend, *zoo klaar die zig aan den Hemel vertoond, alzoo klaar en op regt de bestiering van den Mandarijn zal weezen.*

2 Chineeschen draagende ieder een stok waar op een bol met 12 kleine vlaggetjes gesteld zijn, betekend, *wanneer een Mandarijn een van zijne trawanten elders wil heen zenden, wordt hem altoos een van de 12 gemelde vaandeltjes tot een bewijs van den Mandarijn mede gegeeven.*

2 Chineeschen slaande ieder op een koperen bekken.

2 Chineeschen draagende ieder een vaandel, waarop geschreven staat *de Landtogt die zoo een Mandarijn zal doen,* omme naar jaarlijksche usantie alle geschillen, die tusschen de mindere opperhoofden en Dienaaren gerezen zijn te slegten.

2 Chineeschen draagende ieder een gespleeten bamboes, betekend *zoo een Mandarijn in nood is om zijn gevoeg te doen en hij nergens een bequaame plaats daar toe kan erlangen deeze twee persoonen hem met de voornoemde geuten moeten adsisteeren.*

2 Chineeschen draagende ieder in haar regterhand een ronde korte stok en in de linkerhand een lange stok vol knoesten, en teffens betekend, *de Geregtigheid.*

2 Chineeschen die ieder een opgeschoten Lijn draagen om die gene die *admortem* verweezen zijn daar mede vast te binden.

2 Chineeschen die ieder een zwaard van Justitie draagen.

2 Chineeschen te Paard rijdende, draagende ieder een vierkante blad op haar rug waar op in het Chineesch geschreven staat, Een *Hofmeester van den Mandarijn.*

2 Chineeschen te paard hebbende ieder een houte spaan in der hand, om alle die in den weg staan uit den weg te slaan.

2 Chineeschen te paard, hebbende ieder agter op haare lenden 5 kleine vlaggetjes, betekend de *5 Hoofd Provincien in China* wanneer in de een van de vijf Provincien oorlog is, dan zend zoo een Mandarijn iemand met een diergelijke vlaggetje van die Provincie, waar bij hij om bijstand van volk verzoeken doet.

2 Chineeschen die ieder een ketting in de handen hielden, om de quaaddoenders daar mede aan den hals te boeijen.

2 Chineeschen te paard hebbende ieder een standaart in de hand daar een draak op geschildert staat.

1 Chinees te paard met een klein kiepersol van de ondermandarijn.

2 Chineeschen te paard draagen de eene de inkt, penne, en papierkooker en de andere de commissie van den Mandarijn in een vergulde kooker.

8 Chineeschen alle te paard rijdende met diverse speel-instrumenten.

2 Chineeschen die ieder een Bulle pees in de hand houdt om het volk uit den weg te slaan.

Een vergulde Draagzetel, waar in de acte van den Mandarijn wordt gedraagen door 8 persoonen.

Een draagzetel waar in de klederen en verschoning van den Mandarijn worden gedragen door 2 personen.

Een Chinees die de staat kiepersol [draagt] van den Mandarijn.

2 Chineeschen te paard rijdende met pijl en boogen.

Een Persoon te paard verbeeldende den vice of ondermandarijn.

2 Chineeschen hebbende ieder een gespleete bamboes in de hand daar ze door Last des Mandarijns de quaaddoenders mede straffen.

2 Chineeschen draagende ieder een roode stok met een vergulde knop of bal daar op, zijnde de voorloopers van den Mandarijn.

2 Chineeschen draagende ieder een houte bus met eenige gespleeten bamboesjes daar in, betekend zoo een Mandarijn een quaad doener straffen wil zoo neemt hij een van die bamboesjes en smijd die ter aarde neer, 't welk vijf slagen beduit; smijd hij er twee beduit tien slagen, drie beduit vijftien slaagen, hooger komt hij niet.

2 Chineeschen zijnde de vertrouwelingen van den Mandarijn.

Een Chinees draagende de groote waaier van den Mandarijn.

2 Chineeschen draagende ieder een wierookconfoor met vuur, betekend, wanneer den Mandarijn iets onreins of stank ruikt door den draager eenige welruikende gommen moeten gerookt worden.

Een verhemelde draagzetel waar in den mandarijn door agt persoonen gedraagen wordt.

2 Chineeschen in het zwart satijn gekleed en te paard rijdende ieder met een vaandel van den Mandarijn.

Een Chinees mede in het zwart satijn gekleed is een officier van den Mandarijn.

4 Chineeschen draagende ieder een stok met een buiksnijder daar op.

4 Chineeschen hebbende ieder een knuppel in de handen.

4 Chineeschen draagende ieder een blaauwe kleine vlag.

7 Wagens ieder bespannen met twee paarden waar in gezeeten waren de zes Luitenants met hunnen Secretaris.

Wordende deezen Train opgeslooten door een corps van ruim een honderd Papangers met lange pieken en krissen op de Javaansche wijze en voorzien van diverse Inlandsche speel-instrumenten, als gandangs, gomgommen, enz.

Waar op den Capitein uit zijnen draagzetel treedende gevolgd wierdt door de zes Luitenants en hunnen Secretaris alle gekleed in hunne plegt gewaaden zijnde lange bruine tabbarde en hooge spits toe loopende mutzen of hoeden gaande door het dubbeld ranquet Granadier Lijfwagt naar Hoogstgedagte Zijn Edelheids wooninge, in dewelke zij nevens de Gecommitteerde Leden uit den Raad van Justitie en Schepen nevens de officieren en Secretarissen plaats genomen hebbende wierdt onder te kennen gave van het voorschr. besluit de commissie door Hooggemelde zijn Edelheid aan het Eerste Lid des Raads de Heer Maas

inhandigt, met bijvoeging dat ze met de voorstelling geliefden voort te vaaren; waar op de gezaamenlijke Gecommitteerden nevens den Capitein en Luitenants van Zijn Edelheid afscheid namen geleidende den Heer Maas voormeldt den Capitein bij de hand door het dubbelde ranquet Granadiers die het geweer presenteerden, gevolgd door de verdere Gecommitteerde en de Luitenants naar het Hek, alwaar den Heer Maas zig aan de Linker zijde van den Capitein in een der waagens begaf voorgegaan door het hier voor vermelde detachement Granadiers en waar na de Gecommitteerde nevens de Officieren, Secretarissen en Luitenants, twee aan twee in een wagen rijdende met dezelve statie langs den weg van Jaccatra over de Jassembrug naar de Nieuwpoort, door dezelve en de straat van die naam naar het Stadhuis, wordende door de wagt aan de Jassembrug, aan de Nieuwpoort en door de Burgerwagt voor het Stadhuis het geweer gepresenteerd.

De Gecommitteerde nevens den Capitein en verdere Heeren binnen het Stadhuis getreeden zijnde, vervoegden zig naar de vergader-kamer van hun Agtbaarheden en vervolgens van daar naar het Balcon, wordende intusschen drie maalen het gewoone justitie klokje geluid, waar naar de commissie in het Nederduitsch door den Secretaris van schepenen en in het Chinees door den Boode van die natie den volke wierdt voorgeleezen, hier na begaven zij zig weder gezaamenlijk naar hun Agtbaarheden vergaderkamer en vervolgens van daar weder in hunne rijtuigen rijdende op voorgaande wijze de nieuwpoort straat en nieuwpoort door naar Jaccatra alwaar zij voor den tuin van Zijn Hoog Edelheid weder genadert zijnde uit hunne rijtuigen stapten, en door het dubbeld geschaard corps Granadier Lijfwagt onder het presenteeren van het geweer weder naar binnen marcheerden, doende van hunne volbragte commissie het verschuldigde raport aan Hoogstgedachte Zijn Edelheid; intusschen deed de Granadier Lijfwagt de afmarsch en het escort granadiers naar hunne compagnien terug.

Waar op Zijn Hoog Edelheid de Commissie van den Heer Maas te rug ontvangen hebbende, dezelve onder een gepaste aanspraak en met de vereischte recommandatie den Capitein ter hand stelde en de meermelde Gecommitteerde voor hunne moeite bedankt hebbende namen zij alle gezaamenlijk afscheid en vertrok een ieder naar zijne wooning, wordende als doen de

voormelde Commissie gelegt in de hier voorengemelde vergulde draagzetel door agt persoonen gedraagen en door de Capitein en zijne Luitenants op dezelve wijze als hier voor gevolgd zijnde namen zij hunne route langs Jaccatra voor bij de tuin van den Heer oud Gouverneur de Rothlings om voor bij de Granadier Lijfwagt naar Sontar alwaar zij wederom links zwenkende over Jassembrug naar de Nieuwpoort door dezelve en de straat van die naam, langs de Groote Hollandsche kerk, en de Pisang passer over de middelpunts brug, langs de westzijde van de Groote rivier, de waag, de visch en rijstmarkt naar de Ankerstraat, door dezelve naar de Ankerwerf en vervolgens links af naar de Sandzee in dewelke zij bij den vlaggenstok voor de wooning van den overleden Capitein hald hielden en naar binnen traaden zijnde hunne vergadering belegt en naar eenige pligt pleegingen volgens haare Landsaard geschied zijnde vertrokken zij weder van daar langs de westkant van de roea malacca over de brug bij de Portugeesche kerk, langs dezelve, naar de groote rivier door de Diestpoort over de brug van de Bamboese passer naar het Chineesch quartier en door hetzelve voor bij Patoeakan naar de wooning van den Capitein aan de rivier Ankee alwaar deeze buitengewoone plegtigheid, door een genoodigde Gezelschap zoo van de Heeren der Hooge Regeeringe als van de Hooge en mindere Gequalificeerde Dienaaren en voornaamste Burgers des avonds aldaar pragtig ter maaltijd onthaald, beslooten wierdt.

Ting Ingko werd benoemd tot Luitenant bij Res. 6 April 1764.
Hij legde 31 Maart 1775 den eed van trouw en 10 April 1775 dien van purge af.
Hij overleed 19 December 1775 (Zie XVII).

XVII. **Oeij Hingko.**

Res. 19 December 1775.

Dezen ochtend overleden zijnde den Capitein der Chineesche natie Ting Ingko: zoo is goedgevonden en verstaan dat ampt weder op te dragen aan den oudsten Lieutenant Oeij Hingko, als daar toe de vereijschte bequaamheid en ontzag bij dat volk hebbende, en de publieke voorstelling van denzelven op een nader te bepalen dag te laaten geschieden naar het voorbeeld van die van zijnen gemelden antecesseur bij het Bataviasch Dagregister deezes jaars aangetekend.

Bij Res. 23 Aug. 1763 werd de Chinees Oeij Hingko „benoemd tot wijkmeester van de eerste 5 deelen van het blok O in 't Westerveld."
Hij werd benoemd tot Luitenant bij Res. 19 Febr. 1765.

Major William Thorn — in 1811 met de Britsche expeditie naar Java gekomen — geeft in zijn „Memoir of the Conquest of Java" (1815) op blz. 246 een prent met het onderschrift: Funeral of a Oey Hingko, or Captain of the Chinese at Batavia as drawn on the spot. — Volgens Dr. de Haan is deze plaat, evenals alle andere platen in Thorn's boek, eene copie van een plaat van Rach, die in 1783 is overleden. Kapitein Oeij Hingko overleed in Nov. 1784 (zie XVIII) en de plaat in Thorn's werk kan alzoo niet eene afbeelding zijn van de begrafenis van dezen Kapitein. Trouwens, van de Chineezen te Batavia zegt de auteur: „Their Captain, Oey Hingko, has several Lieutenants under him, who watch over the Police of that numerous population" maar toen hij dit schreef was Kapitein Oeij Hingko al dertig jaar dood.

Executeuren in zijn boedel waren Oeij Toatko en Luit[t] Lim Tjoenkong. (Res. 14 Juni 1785 en 11 Juni 1793).

XVIII. Swa Toenko.

a. Res. 26 November 1784.

In plaats van den deser dagen overleeden Oeij Hingko, Capitain der Chineese Natie, is goedgevonden en verstaan tot Capitain aan te stellen den oudsten Lieutenant dier Natie Swa Toenko, en in steede van denzelven, tot Lieutenant, het Lid in het Collegie van Boedelmeesteren der Chineesche en andere onchristen sterfhuijzen Oeij Biankong, mitsgaders in plaatse van dezen tot Lid in het gemelde Collegie, den Chinees Tan Soeijko.

b. Batavia, 1784. 1[e] December.

M[r]. Willem Arnold Alting, Gouverneur Generaal, mitsgaders de Raden wegens den Staat der Vereenigde Nederlanden en de Generale Geoctroijeerde Oost Indische Compagnie, allen dengenen die dezen zullen zien of horen lezen Salut, doen te weten:

Nademaal de Capitain der Chineesche natie alhier Oeij Hingko nu onlangs is komen te overlijden en het derhalven nodig is dat weder een ander bequaam en wakker man tot Capitain en Hoofd over de gem[e] natie, worde gesteld, zo is het, dat in Rade van Indië op den 26 der jongstgepasseerde maand November daarover gedelibereerd en gelet zijnde op de beqaamheid en ervarenheid, door eenen dienst van vele jaren in de qualiteit van lieutenant over dezelve natie alhier, bij den Chinees Swa Thoenko verkregen, goedgevonden en verstaan is den gemelden Swa Thoenko te verkiezen en aan te stellen tot Capitain,

opperhoofd en voorspraak der meergem. Chinesche natie en ingezetenen hier ter plaatse, gelijk wij hem daartoe aanstellen, nomineeren en authoriseeren bij desen, om met en benevens de presende lieutenants dier natie Ong Soeseeng, Iung Pienco, Kokinko, Nio Quanko, Tan Hoelo en Oeij Biamkong, en diegenen die wij in vervolg van tijd in deze of andere qualiteit als hoofden en mede opzigters over die volkeren mogten goedvinden te stellen, de zaken van de gemelde ingezetenen naar behoren en onze orders te manieeren, met even zodanigen magt en authoriteit als zijn predecesseur Oeij Hingko heeft gehad, namelijk om met communicatie zijner lieutenants, alle kleine voorvallende zaken onder de Chinezen alhier uit onzen name af te doen en te beslegten, dog de grote of anderzints dubieuse te renvoijeeren daar 't behoort, mitsgaders verders alles te doen wat een goed, vroom en wakker Capitain, opperhoofd en voorspraak toestaat en betaamt. Ordonneeren en bevelen derhalven alle hoge en lage officieren en specialijk die van den E. geregte dezer stede, den voorschreven Swa Thoenko daarvoor aan te nemen en te erkennen, ook in alle zaken zijn officie rakende behoorlijk te maintineren en voor te staan, wijders aan alle Chinesche ingezetenen hier ter plaatse, zo die thans hier resideren, als die namaals nog zouden mogen aankomen denzelven Swa Thoenko in zijn voorsz. officie alle behoorlijke gehoorsaamheid, eere, hulpe en bijstand toe te brengen en te bewijsen, alzo wij zulks ten dienste van de Generale Compagnie, mitsgaders tot gerief en welstand der gemelde Chinesen alhier, zodanig bevinden te behoren.

Gegeven int Casteel Batavia, op 't eiland Groot Java, int Koningrijk Jaccatra desen eersten December 1784. (Onderstond) Den Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië (was getekend) W. A. Alting. (ter zijde stond) Ter ordonnantie van welgem[e] hunne HoogEdelheden (was getekend) Jan Greeve. Secr[s].

Accordeert, D. D. van Haak, E[e] kl.

Bij Res. 31 Jan. 1775 werd hij benoemd tot Luitenant.

Van Amboina wordt 10 Mei 1771 aan de Regeering te Batavia bericht „dat vermits het vertrek van den gew. Pagter Swa Toenko na Batavia geen lijst geformeert kan worden van de vaartuijgen welke in 1769 en 1770 alhier zijn geweest".

Omdat hij de Chineesche armenschool in het Chineesche hospitaal verwaarloosde, vroegen de Luitenants vergunning tot oprichting van een school buiten de stad, op Klenteng. (Res. 9 Maart 1787).

XIX. Ong Tjoeseeng.

a. Res. 8 Juni 1790.

Mits het overlijden van den Capitain der Chineesche natie alhier Swa Hoenko is wijders nog op de propositie van welgem. Zijn Ed. goedgevonden en verstaan als zoodanig weder aan te stellen den oudsten Luijtenant dier natie Ong Tjoe Seeng en tot Luijtenant der Chineesche inwoonders alhier Tan Poko.

b. Batavia, 1 Juli 1790.

M^r^. Willem Arnold Alting, Gouverneur Generaal, mitsgaders de Raaden wegens den staat der Vereenigde Nederlanden ende generaale geoctroijeerde Oost-Indische Compagnie, allen dengeenen die deesen zullen zien ofte hooren leesen Salut, doen te weeten:

Nademaal de Capitain der Chineese natie alhier Swa Toenko, nu onlangs is koomen te overlijden en het derhalven nodig is, dat weder een ander bequaam en wakker man tot Capitain en hoofd over de gemelde natie worde gesteld, zoo is het, dat in Raade van Indië, op den 8^n^ jongst gepasseerde maand Junij daarover gedelibereerd en gelet zijnde op de bekwaamheijd en ervaarenheijd, door eenen dienst van veele jaaren [in] de qualiteit van Lieutenant over dezelve natie alhier, bij den Chinees Ong Tjoeseeng verkreegen, goedgevonden en verstaan is, den gemelde Ong Tjoeseeng te verkiesen en aan te stellen tot Capitain, opperhoofd en voorspraak der gemelde Chineesche natie en ingezeetenen hier ter plaatse, gelijk wij hem daartoe aanstellen, nomineeren en authoriseeren bij deesen om, met en beneevens de presente lieutenants dier Natie Tiung Pi Enko, Nio Quanko, Oeij Biankong, Lim Hantam, Oeij Geeko en Tan Poko, en diegeenen die wij in vervolg van tijd in deese of andere qualiteit als hoofden en medeopzigters over die volkeren mogten goedvinden te stellen, de zaaken van de gemelde ingezeetenen naar behooren en onze ordres te manieeren, met even zodanige magt en authoriteit als zijn predecesseur Swa Thoenko heeft gehad, namentlijk, om met communicatie zijner lieutenants, alle kleine voorvallende zaaken onder de Chineezen alhier, uit onzen naam af te doen en te beslegten, dog de groote of anderzints dubieuse te renvoijeeren daar het behoord, mitsgaders verders alles te doen, wat een goed, vroom en wakker Capitain, opperhoofd en voorspraak toestaat en betaamt.

Ordonneeren en beveelen dierhalven alle Hooge en laage

officieren en specialijk die van den E. geregte deser steede, den voorschreeven Ong Tjoeseeng daarvoor aan te neemen en te erkennen, ook in alle zaaken, zijn officie raakende, behoorlijk te mainctineeren en voor te staan; wijders aan alle Chineesche ingezeetenen hier ter plaatse, zoo die thans hier resideeren als die namaals noch zouden mogen aankoomen, denzelven Ong Tjoeseeng, in zijn voorschreeven officie alle behoorlijke gehoorzaamheid, eere, hulpe en bijstand toe te brengen en te bewijzen, alsoo wij zulks ten dienste van de generaale compagnie, mitsgaders tot gerief en welstand der gemelde Chineesen, alhier zodanig bevinden te behooren.

(Onderstond:) Gegeeven in het Casteel Batavia op het eijland Groot Java, in het koningrijk Jaccatra deezen eersten Julij 1790. — (Lager:) Den gouverneur generaal van Nederlandsch Indië (: was geteekend:) W. A. Alting. (: Ter zijde stond:) 's Comp' zegul gedrukt in rood lack (: Daar onder:) Ter ordonnantie van welmelde Hunne Hooge Edelheeden (: was geteekend:) P. G. van Overstraten, Secretaris.

Hij werd benoemd tot Luitenant bij Res. 4 Aug. 1775.

Naar aanleiding van de twisten over de nalatenschap van Luitenant Kokinko (Zie onder Luitenants 54) wiens executeur hij was, beklaagde hij zich bij de Regeering, die bij Res. 3 Mei 1791 verstond: „behalven dat het ook wenschelijk is dat een hoofd van een natie gemaintineerd en beschermd word tegen het disrespectueus, brutaal, seditieus gedrag van den gedachten Poa Kontong, ter voorkoming van een algemeen wantrouwen en de gevolgen die daaruit te dugten zijn . . . den ged. Poa Kontong tot nadere order deeser Regeering op het eiland Edam te plaatsen, om aldaar buiten eenigen arbeid te zijnen kosten te verblijven". Bij Res. 4 Oct. 1791 werd Poa Kontong van zijn bannissement ontslagen.

Zie over hem ook Res. 23 Dec. 1791, 11 Jan. 1792 en 14 Febr. 1792.

Luitenant Gouw Tjangsie (Zie onder Luitenants 62, en XXI) was medeexecuteur in zijn boedel.

XX. Oeij Biankong.

a. Res. 11 October 1791.

Voorts is op de propositie van den Heer Gouverneur Generaal goedgevonden en verstaan, in steede van den overleeden Capitain der Chineesche Natie alhier Ong Toeseeng, als zodanig weeder aan te stellen den lieutenant dier natie Oeij Biankong, mitsgaders tot Lieutenant den Chineesch Tan Koanko en in zijn plaats tot lid in het Collegie van Boedelmeesteren der Chineesche en andere onchristen sterfhuizen, te benoemen de Chinees Tan Peengko.

b. Batavia, 15 October 1791.

M[r] Willem Arnold Alting, Gouverneur Generaal mitsgaders de Raaden weegens den staat der Vereenigde Nederlanden en de Generale geoctroijeerde Oost Indische Compagnie, allen dengeenen die deeze zullen zien of hooren leezen, Salut, doen te weeten:

Nademaal de Capitain der Chineesche Natie alhier Ong Tjoeseeng nu onlangs is komen te overlijden, en het derhalven noodig is dat weeder een ander bekwaam en wakker man tot Capitain en Hoofd over de gemelde Natie worde gesteld, zo is het dat in Raade van Indië op den 11 deeser maand daarover gedelibereerd en gelet zijnde op de bekwaamheijd en ervaarendheijd door eenen dienst van veele jaaren, in de qualiteijt van Lieutenant over deselve Natie alhier, bij den Chinees Oeij Biankong verkregen, goedgevonden en verstaan is, den gemelde Oei Biankong, te verkiesen en aan te stellen tot Capitain, opperhoofd en voorspraak der gemelde Chineesche natie en ingezeetenen hier ter plaatse, gelijk wij hem daartoe aanstellen, nomineeren en authoriseeren bij deezen, om met en beneevens de presente Lieutenants dier natie Tung Pienko, Nio Quanko, Tan Poko, Lim Tjoenkong, Gouw Tjangsie en Tan Quanko, en diegeenen die wij in vervolg van tijd in deeze of andere qualiteijt als hoofden en meede opzigters over die volkeren mogten goedvinden te stellen, de zaaken van de gemelde ingezeetenen naar behooren en onze orders te manieeren met eevenzodanige magt en authoriteijt als zijn predecesseur Ong Tjoeseeng heeft gehad, namentlijk om met communicatie zijner lieutenants, alle kleine voorvallende zaaken onder de Chineesen alhier uit onzen naamen af te doen en te beslegten, dog de groote of andersints dubieuse te renvoijeeren daar het behoord, mitsgaders verders alles te doen wat een goed, vroom en wakker Capitain, opperhoofd en voorspraak toestaat en betaamt, Ordonneeren en beveelen dierhalven alle hooge en laage officieren en specialijk die van den E. geregte deezer steede, den voorschreeven Oei Biankong daarvoor aan te neemen en te erkennen, ook in alle saaken zijn officie raakende behoorlijk te mainctineeren en voor te staan, Wijders aan alle Chineese ingezeetenen hier ter plaatse, zo die thans hier resideeren als die namaals nog zouden mogen aankoomen, denselven Oei Biankong in zijn voorschreeven officie alle behoorlijke gehoorzaamheijd, eere, hulpe en bijstand toe te brengen en te bewijzen, also wij zulks ten dienste van de Generale Com-

pagnie mitsgaders tot gerieff en welstand der gemelde Chineezen alhier, zodanig bevinden te behooren. (Onderstond:) Gegeeven in het Casteel Batavia op het eiland Groot Java, in het koningrijk Jaccatra deezen vijftiende dag van de maand October 1791. (Lager:) Den Gouverneur Generaal van Nederlands India (was geteekend:) W. A. Alting (in margine stond:) 'sComp' zegel gedrukt in roode lack (daar onder:) ter ordonnantie van Welm: Hunne Hoog Edelheeden (:was geteekend:) P. van de Weert, Secretaris. Accordeert, Oldenzeel, E[e] kl. Voor 't nazien, A. J. Köning. Voor 't opleesen, A. L. Ras.

c. Res. 27 Dec. 1800.[1]

De Capitain der Chineesche Natien Oeij Biankong bij requeste te kennen gegeeven hebbende dat hij in den jaare 1778 aangesteld zijnde tot lid in het collegie van Boedelmeesteren der Chineese en andere onchristen sterfhuisen, vervolgens in 1784 was gevavoriseert met een lieutenants plaats onder de officieren van zijne natie, tot dat deze Regeering hem in 1791 had gelieven te bevorderen tot Capitain der gemelde natie, welke post hij tot nu en dus bijna negen jaaren, zo hij eerbiedig vertrouwden tot haare volkomen satisfactie had waargenomen — dat hij in zijne voorschr. verschillende betrekkingen geduurende een tijdperk van meer dan twee en twintig jaaren alle zijne vermogens had te zamen gespannen en vereenigt, ten einde als een nuttig lid van de maatschappij zich van zijne verplichting te kwijten en waar omtrend hij zich dan ook nedrig flatteerde nimmer te zijn te kort geschoten — dat hij nu echter bij het vast aannaderen van den ouderdom en de daar aan verbonden lichaams gebreken en zwakheden ook bereeds tot zijn leedweezen gevo[e]lde voor het dragen deezer moeijelijke en zwaar drukkenden post niet langer geschikt te zijn te meer daar den suppliant bij het afneemen zijner geestvermogens een goed gehoor moest missen en door gebrek van een gezonde ademhaling al vrij dikwijls en veele dagen achtere[e]n in zijne veelvuldige werkzaamheeden gestremt en verhindert wierd — met ootmoedig verzoek uit dien hoofde dat deze Regeering hem het laatste gunstbewijs zoude gelieven te schenken, door hem uit zijn presente post behoudens rang te ontslaan, en te permitteeren de overige dagen van zijn leeven in een stille en hem

[1] Landsarchief.

zo zeer benodigde rust door te brengen, mitsg[s] uit consideratie van zijne langjarige diensten en tot een blijk aan zijne natie, van dezelve getrouwelijk en ten genoegen van deeze Regeering waargenomen te hebben, aan zijne zoon Oeij Kamseeng gracieuselijk toe te voegen den titul en rang van oud Boedelmeester. Zo is goedgevonden en verstaan, deeze instantie te accordeeren en mitsdien den gemelden Oeij Biankong als oud Capitain zijner natie het verzogt ontslag te verleenen met den titul en rang van oud Capitain der Chineese natie alhier, doch te declineeren zijn tevens gedaan verzoek dat aan zijn zoon Oeij Kamsing den titul en rang van oud Boedelmeester toegevoegd zoude mogen worden als daar op geen de minste aanspraak hebbende . . . . .

Hij was Boedelmeester van 1 Juni 1778—26 Nov. 1784 en werd benoemd tot Luitenant bij Res. 26 Nov. 1784.

Hij overleed tusschen 17 Dec. 1802 en 22 Maart 1803 (Mededeeling Dr. de Haan).

Zijne weduwe was Hantjetnio (Res. 21 Dec. 1792).

XXI. Gouw Tjangsie.

a. Res. 27 December 1800.

En is wijders goedgevonden en verstaan in steede van den gemelde Oeij Biankong weder tot Capitain der voornoemde Natie te laten optreeden den oudsten Lieutenant Chinees Gouw Tjangsie en in plaats van de voornoemden Nio Guanko tot Lieutenant der gemelde Natie aan te stellen den Chinees en oud Lid in het collegie van Boedelmeesteren der Chineeschen en andere onchristen sterfhuisen Tan Soeijko.

b. Geinsereerd in de Res. der H. Regeering van 26 October 1809.[1]

Batavia den 20 October 1809.

Is besloten, den Kapitein der Chinezen Gouw Tjansie, uithoofde van verregaand wangedrag en het niet behoorlijk waarnemend[2] van zijnen post, in die qualiteit te demitteren. En zal hier van kennis worden gegeven aan President en schepenen van

[1] Landsarchief.
[2] sic. Vgl. Priangan, I, bl. XV.

Batavia, om zulks ter kennisse te brengen van die geenen wie het aangaat, als mede aan den voorm. Gouw Tjansie tot informatie en narigt.

(Onderstond) Accordeert met voorschr: Register (Was getekend) H. Veeckens sec:

Hij werd benoemd tot Luitenant bij Res. 8 Febr. 1791.

XXII. Tan Peengko.

Batavia den 20 October 1809.

Is besloten, aan te stellen tot Kapitein en Hoofd der Chinezen te Batavia en dies ommelanden, den Luitenant der Chinezen Tan Peenko en zulks in plaats van de gedemitteerde Kapitein Gouw Tjansie.

En zal hier van kennis worden gegeven aan President en schepenen van Batavia, het collegie van Boedelmeesteren der Chineeze en andere onchristen sterfhuizen en den benoemden Kapitein der Chinesen Tan Peengko, respective tot naricht en informatie.

(Onderstond) Accordeert met voorschr. Register (Was getekend) H. Veeckens sec.

Na bij Res. 11 Oct. 1791 te zijn benoemd tot Boedelmeester werd hij tot Luitenant aangesteld bij Res. van 13 Nov. 1792.

LUITENANTS
(1678—1809)

	Naam in de resolutie van benoeming	Chineesche naam	Datum
			Europeesche
1	Lim Si Say	林	14 Juni 1678
2	Li Tsoeko	李	16 Mei 1679
3	Oeij Koeko	黃	12 Januari 1682
4	Que Pauko	郭	3 Augustus 1685
5	Lim Kee(n)ko	林敬哥	4 Augustus 1685
6	Ong Gouko	王	26 Maart 1694
7	Que Kiauko	郭	10 Juni 1695
8	Tambocco	陳穆哥	16 Juni 1702
9	Que Hoenko	郭訓哥	5 Mei 1705
10	Lie Joncko	李容哥	5 Mei 1705
11	Ho Lienko	何蓮哥	10 Juni 1707
12	Lim Tsoenko	林春哥	28 Juni 1720
13	Lim Somko	林森哥	28 Juni 1720
14	Tan Eengkong	陳榮公	28 December 1725
15	Tan Tionqua	陳忠官	28 December 1725
16	Nilocko	連祿哥	8 Juli 1729
17	Ongeengsaij	王應使	8 Juli 1729
18	Io Seenkong	楊成光	21 October 1729
19	Ni Hoekong	連福公	6 Februari 1733
20	Li Hoko	李和哥	23 Juni 1733

van benoeming						Gouverneur-Generaal
Chineesche						
Cyclusjaar	Periode		Jaar	Maand	Dag	
戊午	康熙	Khong Hi	17	4	26	van Goens
己未	„	„	18	3	26	„
辛酉	„	„	20	12	4	Speelman
乙丑	„	„	24	7	4	Camphuijs
乙丑	„	„	24	7	5	„
甲戌	„	„	33	3	1	van Outhoorn
乙亥	„	„	34	4	29	„
壬午	„	„	41	5	21	„
乙酉	„	„	44	4	13	van Hoorn
乙酉	„	„	44	4	13	„
丁亥	„	„	46	5	11	„
庚子	„	„	59	5	23	Zwaardecroon
庚子	„	„	59	5	23	„
乙巳	雍正	Jong Tsing	3	11	24	de Haan
乙巳	„	„	3	11	24	„
己酉	„	„	7	6	13	Durven
己酉	„	„	7	6	13	„
己酉	„	„	7	8	29	„
壬子	„	„	10	12	22	van Cloon
癸丑	„	„	11	5	12	„

	Naam in de resolutie van benoeming	Chineesche naam	Datum
			Europeesche
21	Que Oeijko	郭威哥	12 Maart 1734
22	Nio Kanko	楊簡哥	31 December 1734
23	Oeij Tsomko	黃箴哥	28 September 1736
24	Kou Tsinqua	許進官	27 Mei 1738
25	Ni Tonqua	連鐘官	13 Juni 1738
26	Oeij Theeko	黃提哥	26 Januari 1740
27	Oeij Tsomko	黃箴哥	28 Juni 1743
28	Tan Iko	陳怡哥	28 Juni 1743
29	Lim Kocko	林國哥	7 Mei 1745
30	Tsou Tsoen Seeng	蘇俊生	21 April 1747
31	Tang Wang Seeng	陳遠生	10 December 1748
32	Oeij Tsilauw	黃市鬧	10 December 1748
33	Lim Tjipko	林緝哥	3 Juni 1749
34	Ong Eng Saaij	王榮使	29 December 1750
35	Lim Ki-Enko	林健哥	15 Juni 1751
36	Lim Theecko	林鉸哥	8 November 1754
37	Khouw Hong Liang	許芳良	27 Augustus 1756
38	Thee Poanko	戴弁哥	18 December 1759
39	Khouw Tjangko	許燦哥	10 Juni 1762
40	Louw Nungko	盧郎哥	10 Juni 1762

van benoeming							
Chineesche							Gouverneur-Generaal
Cyclusjaar	Periode		Jaar	Maand	Dag		
甲寅	雍正	Jong Tsing	12	2	8	van Cloon
甲寅	〃	〃	12	12	7	〃
丙辰	乾隆	Khian Liong	1	8	24	Patras
戊午	〃	〃	3	4	20	Valckenier
戊午	〃	〃	3	5	8	〃
己未	〃	〃	4	12	28	〃
癸亥	〃	〃	8	5	7	van Imhoff
癸亥	〃	〃	8	5	7	〃
乙丑	〃	〃	10	4	6	〃
丁卯	〃	〃	12	3	12	〃
戊辰	〃	〃	13	10	20	〃
戊辰	〃	〃	13	10	20	〃
己巳	〃	〃	14	4	19	〃
庚午	〃	〃	15	12	1	Mossel
辛未	〃	〃	16	5	22	〃
甲戌	〃	〃	19	10	5	〃
丙子	〃	〃	21	8	2	〃
己卯	〃	〃	24	10	29	〃
壬午	〃	〃	27	5	18	van der Parra
壬午	〃	〃	27	5	18	〃

	Naam in de resolutie van benoeming	Chineesche naam	Datum
			Europeesche
41	Gouw Boenko	吳文哥	30 December 1763
42	Tung Ingko	唐恩哥	6 April 1764
43	Louw Sinkong	劉成光	5 Juli 1764
44	Oei Hinko	黃珩哥	19 Februari 1765
45	The Lionko	鄭隆哥	26 Mei 1769
46	Tan Tjaijko	陳彩哥	3 October 1769
47	Lim Teko	林德哥	22 Juni 1770
48	Gouw Poansoei	吳泮水	2 October 1772
49	Ong Tjako	王藉哥	17 November 1772
50	The Tjako	鄭奢哥	15 December 1772
51	Swa Thoenko	蔡郭哥	31 Januari 1775
52	Ong Soeseeng	王珠生	4 Augustus 1775
53	Tung Pi-Enko	唐偏哥	19 December 1775
54	Ko Kimko	高根哥	29 December 1775
55	Njo Koangko	楊欵哥	8 Juli 1777
56	Tan Hoelo	陳富老	2 December 1783
57	Oeij Biankong	黃綿公	26 November 1784
58	Lim Hantan	林漢丹	12 October 1787
59	Oeij Geeko	黃繼哥	22 December 1789
60	Tan Poko	陳報哥	8 Juni 1790

van benoeming						Gouverneur-Generaal
Chineesche						
Cyclusjaar	Periode		Jaar	Maand	Dag	
癸未	乾隆	Khian Liong	28	11	26	van der Parra
甲申	"	"	29	3	6	"
甲申	"	"	29	6	7	"
乙酉	"	"	30	1	30	"
己丑	"	"	34	4	21	"
己丑	"	"	34	9	4	"
庚寅	"	"	35	5	29	"
壬辰	"	"	37	9	6	"
壬辰	"	"	37	10	22	"
壬辰	"	"	37	11	21	"
乙未	"	"	40	1	1	"
乙未	"	"	40	7	9	"
乙未	"	"	40	10[2]	27	"
乙未	"	"	40	11	8	van Riemsdijk
丁酉	"	"	42	6	4	"
癸卯	"	"	48	11	9	Alting
甲辰	"	"	49	10	14	"
丁未	"	"	52	9	2	"
己酉	"	"	54	11	6	"
庚戌	"	"	55	4	26	"

	Naam in de resolutie van benoeming	Chineesche naam	Datum
			Europeesche
61	Lim Tjoengkong	林春公	26 October 1790
62	Gouw Tjangsie	吳縜緒	8 Februari 1791
63	Tan Koanko	陳寬哥	11 October 1791
64	Lim Tiangseeng	林長生	16 Maart 1792
65	Tan Peengko	陳炳哥	13 November 1792
66	Oeij Tamko	黃董哥	9 Januari 1795
67	Tee Honko	戴弘哥	1795
68	Gouw Kocko	吳科哥	20 April 1798
69	Tan Soeijko	陳水哥	27 December 1800
70	Kang Phoboen	江波紋	6 Januari 1801
71	Souw Kongko	蘇廣哥	26 October 1809
72	Lie Tongong	李東旺	30 November 1809
73	Tan Mappan	陳媽抱	30 November 1809

van benoeming						
Chineesche						Gouverneur-Generaal
Cyclusjaar	Periode		Jaar	Maand	Dag	
庚戌	乾隆	Khian Liong	55	9	19	Alting
辛亥	"	"	56	1	6	"
辛亥	"	"	56	9	14	"
壬子	"	"	57	2	24	"
壬子	"	"	57	9	29	"
甲寅	"	"	59	12	19	"
						"
戊午	嘉慶	Ka Khing	3	3	5	van Overstraten
庚申	"	"	5	11	12	"
庚申	"	"	5	11	22	"
己巳	"	"	14	9	18	Daendels
己巳	"	"	14	10	23	"
己巳	"	"	14	10	23	"

1. Lim Si Say.

Voor zijne benoeming zie V*a* en *b*.

Vermoedelijk is hij de Boedelmeester geweest die als zoodanig werd aangesteld onder den naam van Limsidsaij in 1674, van Limgisaij in 1676 en van Limsihaeij in 1677.

Bij Res. 17 Oct. 1678 werd „de pacht van het toppen en spelen der Chinesen deser stede" gegund aan *den Chinees* 'tSio Iisaij, gelijk *Luitenant* Lim Si Saij ook wordt genoemd in Res. 16 Mei 1679 (zie 2 hierachter) en waarbij aan eene verschrijving moet worden gedacht. Hij overleed in Sept. 1678 (zie onder 2).

---

2. Li Tsoeko.

Res. 16 Mei 1679.

Vermits den luijtenant der Chinese natie deser stede tSio IJisaij [1] in September voorleden jaar is comen te overlijden en ons sedert dien tijd al diverse maelen en nu op nieuw eenige versoeken en requesten van vele Chinese ingesetenen zijn te vooren gekomen dat voors. plaatse weder door ons mogt werden gevult en waertoe verscheijde der voornaamste Chinesen bij hun sijn voorgestelt, soo is als nu op 't voordraegen van zijn Edt (daer op gedilibereert zijnde) verstaen in de voors. luijtenantsplaatse der Chinesen te dezer stede te laten optreden den presenten vaandrigh Litsoeko ende in sijn stede tot vaandrigh dier natie wederom aan te stellen den Chineesen coopman Tsoa Tengelau, hebbende al een lange reex van jaaren alhier geresideert.

Litsoeko was Boedelmeester in 1664 (Vgl. de Haan, Priangan II, 412), in 1665, 1668, 1669, 1673, 1674, 1677 en 1678.

De Bataviasche weduwe van Kapitein So Bing Kong benoemde hem tot voogd van diens minderjarigen kleinzoon Souw Go Equa, haren erfgenaam, wien zij een huwelijk voorschreef met Tsionio, dochter van dezen Luitenant. (Zie Bijdr. Kon. Inst. deel 73 bl. 409).

---

[1] Vgl. Dagr. 1679 bl. 187 „Tsoa Yizay".

Hij overleed tusschen 20 Nov. 1680, toen hij zijn testament maakte (Res. 30 Dec. 1695) en 12 Jan. 1682 (zie 3a). Zijn graf is het nog bestaande naast dat van Kapitein So Bing Kong.

Bij Res. 14 Juni 1686 werd op verzoek van zijne weduwe (Tanhiamtse cf. Res. 30 Dec. 1695) aan twee van hare dochters transport verleend op een van Compagnie's schepen naar Hoktsioe (Foochow, de hoofdplaats der provincie Hokkian, waar de Compagnie een comptoir had) „om aldaar met meerder zekerheid ten besten opgevoed te kunnen worden". Aan deze weduwe werd bij Res. 3 April 1699 de oprichting van een steenbakkerij toegestaan aan de rivier Crocot en bij Res. 20 Juni 1713 om eene van haar suikermolens op haar land aan de oostkust der spruit Tjantiga te laten verplaatsen omtrent de spruit Assam. Zij werd in 1722 begraven naast So Bing Kong's weduwe Njai Inqua.

„De Chineese kooplieden Litsoeko en Gantenqua [zoon van Kapitein Siqua, zie onder IV] versoeck doende omme tot cultiveeringe harer suycker plantagien (zijnde wel van de voornaamste deser steede) aan of ontrent de fortresse Anckee eenig meerder lant ... in eigendom ... te mogen hebben." (Res. 8 Aug. 1679).

---

3. Oeij Koeko.

a. Res. 12 Januarij 1682.

Sijn Edelheijt nogh eijndelijcken voorbrèngende een requeste van veele der voornaamste Chinesen te deser stede waarbij door haar versocht wert dat de vacante luijtenants chergie van die haarer natie alhier jongst bij den overleden Lietsoeko bedient, als nu weder mochte gesuppleert werden en daartoe sij ernstigh waren recommanderende den Chinees Oeijkoeko gewesen capitein hunner natie op Macassar en oock jongst affgegane boedelmeester der Chinese sterffhuijsen alhier, en een man na 't schijnt van goede getuijgenisse en van wiens trouwherticheijt tot de Compagnie voor desen al preuven gesien sijn.

Zoo is daerop nae deliberatie verstaen denselven Oeijkoeko daertoe bij desen te verkiesen en als luijtenant der Chinese natie te deser stede te creeren te meer dewijle onzen tegenwoordige capiteijn Tsoa Wanjok ook al vrij wat out begint te worden en dierhalven wel een goede adsistentie van een luijtenant van nooden heeft en bij alle ongelegentheijd tot eijgen gerieff en gemak zal dienen.

b. Res. 16 Januari 1682.

Tonser vergadering van den 12^{n} deser den Chinesen gewesen boedelmeester Oeijkoeko verkooren zijnde tot Luijtenant der Chi-

nesen zoo zeijde Sijn Edelh[t] ter deser vergadering tot authorisatie van denselven in die bediening tegens morgen de noodige ordre gestelt te hebben en dewijle hetselve als een borgerlijcke gezaake door den Heer President van Schepenen diende te geschieden, dat overzulx dan wel vereijschte gem[ten] Sijn Ed. (namentlijck d' Heere Hurdt) ook verzelt wierde met eenige aansienlijcke gecommitteerden.

Zulx daar toe dan nogh verder als nu genomineert zijn den heere Fredrik Bent onsen collega als Ontvanger Generaal,

Item d' h[re] Bailluw,
de beijde heeren Landdrosten,
de h[r] Sabandhaar Ockersz.,
twee heeren Schepenen en
den Secretaris van 't zelve Collegie.

Hij werd bij Res. 25 Febr. 1679 aangesteld tot Boedelmeester en bleef dit in 1680 en 1681.

---

4. Que Pauko.

Voor zijne benoeming, zie VI.

Quepauqua, handelaar, kwam van de kust van China over Japan in het begin van het jaar 1679 te Batavia (Res. 23 Mei 1679).

Hij werd bij Res. 2 Juni 1685 en 31 Mei 1686 verkozen tot Boedelmeester.

Uit Res. 1 April 1692 blijkt dat Luitenant Que Pauqua toen in een crimineele gijzeling was gedetineerd „over het aanmatigen van 2000 rds. die hij voor reeckening van een ander aan den boedel van Hr. Speelman zaliger moste betalen". Hij had de hulp van de Regeering ingeroepen tegen zijnen debiteur Demang Raxa di Bengala „nu van Cheribon overgekomen zijnde" (Res. 19 Nov. 1688) maar werd naar de Justitie verwezen (Res. 26 Nov. 1688). (Zie ook Res. 28 Juni 1689).

Hij nam de vlucht (Res. 23 Juni 1693) en sloot zich te Semarang aan bij oproerige landgenooten die deze stad aan den Soesoehoenan wilden overleveren. Hij werd door dezen Vorst aan de Compagnie uitgeleverd en den 1[ste] Sept. 1693 te Japara geradbraakt. (Gen. Missive 8 Dec. 1693, zie ook Kol. Archief No. 1429 fol[s] 177, 215 en 216).

---

5. Limkeeko.

Res. 4 Augusti 1685.

Waerop dan d' heer Gouv[r] Generael geproponeert hebbende of het niet goet ende nootsakel. soude sijn hem nog een tweeden

lieutenant bij te voegen, om de saken der Chinesen welckers getal al groot is, te bequamelijcker te kunnen hanthaven, ende oock bij nadere te doene ontslaginge van desen Capitain een ander in desselfs plaetse te doen optreden, verstaen is hetselve geen ondienstiglijke sake te sijn ende gevolgel. op de nadere gedane omvrage hier toe ende als tweede Lieutenant aen te stellen den Chinesen boedelm^r Limkeeko alias Jacob.

Dit is het slot van de resolutie, waarvan het begin staat onder VI*b* bl. (32). Hij werd tot Boedelmeester verkozen bij Res. 6 Juni 1683 en 6 Juni 1684. Bij Res. 4 Dec. 1699 werd hem toegestaan het oprichten van twee suikermolens op zijn land Camiri, gelegen ongeveer zes mijlen opwaarts aan de Groote rivier.

---

6. Ong Gouko.

a. Res. 26 Maart 1694.

Verscheijde welgestelde Chinese klede-verkopers, winkeliers en andere handelaers te deser stede woonagtig, mitsgaders de anachodas der aangecomen jonken uijt China, versoek gedaen hebbende dat den Chinees Ong Gouko tot haren tweede luijten^t alhier op Batavia, mits de plaetse van Que pauqua door sijn vlugt naer de Oostcust van Java ende executie van sijn persoon op Japara om het gepleegde oproer tot Samarang, vacant geworden was, mogte aangestelt werden, soo is daerover als nu gedelibereert en vervolgens in agtinge genomen sijnde dat de onpasselijkheijt van den Captn der Chinesen de vervullinge dier plaetse te meer presseert, en ook desen Ong Gouko een man van goede gerugte zij, die wel 50 jaeren lang alhier domicilie gehouden en tweemalen het ampt van boedelmeester bekleet heeft, [1] soo is goetgevonden deselve tot tweede luijtenant naest den Luijtenant Limkeenko alias Jacob bij desen te verkiesen en aan te stellen.

b. Res. 31 Maart 1694.

Den Chinees Ong Gouko op den 26^en deser tot 2^den luijtenant der Chinesen aangestelt sijnde, is als nu verstaan deselve op

[1] In de jaren 1689 en 1690, en in de jaren 1692 en 1693 (Res. 3 Juni 1689, 2 Juni 1690, 6 Juni 1692 en 6 Juni 1693).

aanstaande dingsdag den 6en April door den ordinarij Raad en President van Heeren Schepenen Mr. Abraham van Riebeek geadsisteert met den bailliuw Davit Dispontijn, den Landdrost Henrij de Boullan en den Sabandar Gerard van de Voorde benevens twee gecommitteerde Schepenen en de gesworen Clercq van geseijde Collegie, in het huijs van den Capn der Chinesen genaemt Quekeenqua te doen voorstellen in deselve sijne qualiteijt, voor soo veele toekijkeren als door gommeslag bij den anderen sullen verschijnen.

Hij vertrok naar China (zie onder 8a).

---

7. Que Kiauko.

Voor zijne benoeming zie VII.

Res. 15 Juni 1703.

Het berigt van den Secretaris der heeren Schepenen nopende de Chinese sollicitanten die hier gaarne soude willen blijven sijnde ingebragt en gelesen waarvan bij resolutie de dato 8en deser gemelt word, so is g'arresteert geworden het gelicentieerde getal van 50 stx te laten als volgt namentlijck

den Capitain Limkeenko	coppen	10
voor den ouden Capitain Koenko	„	8
2 luijtenants als Tamboko en voor reek. van *Kiauko die na China een tochtje is gaan doen*, ijder 6 coppen	„	12
4 boedelmeesters Pausaqua, Lijonko, Tio Inio en Bepequa elk vijf	„	20
te samen als voren . .	coppen	50

„Op 't versoek van den Luijtenant der Chinezen Que kiauko is verstaan denselven op zijne aanstaande voyagie na China met 150 picols thin te laten gerieven tegen 15¾ rds. 't picol van 125" (Res. 19 Mei 1702).

Zijne weduwe was Tsieuw Kitse die 5 Nov. 1732 een testament maakte.

Als zijne dochters worden genoemd Keengnio, Laynio en Tsionio (Res. 4 Dec. 1744).

---

8. Tambocco.

a. Res. 16 Juni 1702.

Tot lieutenant over de Chinese natie alhier is uijt degenen die daertoe haer dienst gepresenteert hebben en voor dewelke door verscheijden annachodas en Chinese ingesetenen deser

stede bij requesten versoeck gedaan zij in plaatse van den geweesen Lieutenant Ongouqua die op sijn gedane instantie en ons gedragen consent met er woon na China is vertrocken, goetgevonden en verstaan weder aan te stellen den Chinees Tambocco altans Capitain over die natie tot Chirrebon als eene der bequaamste daartoe geoordeelt sijnde.

b. Res. 26 Februarij 1692.

Dewijle den sabandaer op Chirbon met name radja negara overleden is ende verkiesinge van een ander volgens de contracten met de princen gebroeders de Comp^{e} competeert, soo is goedgevonden die vacante plaetse te vullen met den Cap^{n} der Chinesen aldaer genaemt Aria Martanata als degene sijnde die daer toe al in den jare 1688 door den Oppercoopman Joannes de Hartogh voorgedragen is geworden.

c. Res. 2 Augustus 1697.

In plaatse van den overleden geschoren Chinees Kiay aria martanata geweest sijnde Sabandhar en hooft van die van sijne natie tot Sirrebon, is goetgevonden daer toe weder aan te stellen en derwaerts te senden den Chinees Tamboko aangesien de E. Comp. tot het vervullinge van die plaatse bij het contract tusschen deselve en de Sirrebonse princen van den 8^{n} September 1688 art. 18 en 19 is gequalificeert.

d. Res. 15 Juni 1703.

Den Chinees Tamboko tweede luijtenant van die natie alhier, sijnde met eenen daarvan Capitain tot Cheribon, bij request versoekende van den laasten dienst te mogen werden ontslagen, is hem daartoe licentie gegeven en met eenen vergunt daarvan transport te mogen doen aan den Chinees Tansjauko die daartoe aangestelt werd, hebbende den dienst sedert Junij het voorleden jaar dat gem. Tamboko hier tot luijtenant is aangestelt geweest bij provisie en bevorens bij 't leven van den Kiay Area Marta Nata, mede Capitain van die natie tot Cheribon voorsz. geweest zijnde, gedurende desselfs verblijf alhier eenige jaren bevorens ten genoegen waargenomen.

Zie over hem onder VIII.

Zijn zoon was Tantionqua, zie onder 15.

9 en 10. Que Hoenko en Lie Joncko.

a. Res. 5 Mei 1705.

Door diverse Chinese ingesetenen alhier versoek gedaan sijnde om de Luijtenantsplaatse der Chinese natie instede van den A° 1702 naar China vertrockene luijtenant Quekiauko, soo is goedgevonden den Chinees Quehoenko in sijn plaatse, mitsgaders nog bovendien tot een 3ⁿ luijtenant dier natie aan te stellen den presenten boedelmeester Lie-Joncko.

b. Res. 15 Februari 1697.

Is goetgevonden op het daartoe gedaan versoeck tot sabandhaar op Semarang aan te stellen en te laten optreden den Chinees Hoenko dewelcke die plaets alrede ongeveer drij jaren ofte zedert het vertreck ende absentie van den gew. sabandhar en presenten tweden luijtenant van die natie te deser stede Kiauko ten genoegen medegenomen heeft.

c. Res. 20 Dec. 1726.

Werd verstaan den lieutenant der Chineese natie Lijongqua op sijn versoek om sijnen hogen ouderdom en continueele indispositie van dat ampt te ontslaan en vooreersd geen ander in sijne plaatse te verkiesen, ter zake op den 28ⁿ December des voorleden jaars door een supernumeraire aanstelling van 2 diergelijke officieren ter adsistentie van den capitain het getal van die luijden van 3 tot 5 is vermeerderd om de wille der siekte van hem Lijongqua en nog eenen anderen Chinees in name Limsoenko. [1]

(Quehoenko). Res. 18 Nov. 1698 „behelsende notificatie van verscheijde onbetamelijcke bedrijven dewelke door den Sabandhar tot Samarang den Chinees Hoenko souden wesen en nog werden gepleegt, soo is verstaan de vereijste inqueste daerop te laten geschieden."

Ten dienste van zijn jacht werd hij geriefd met trossen en een anker (Res. 13 Mei 1712).

Tot defensie van hun jonk werden aan hem en Luitenant Holienqua 6 stukjes ijzer canon toegestaan.

(Lie Joncko). Hij was Boedelmeester in 1700, 1701 en 1704. Bij Res. 1 Dec. 1713 kreeg hij vergunning een vaartuig naar Banjermasing te zenden mits hij al den daarin geladen peper aan de Compagnie leverde tegen den gewonen prijs van vijf rds. het pikol.

[1] Limtsoenko. Zie onder 14 en 15.

Bij Res. 18 Maart 1710 werden hem 8 ijzeren stukjes van 250 pond ieder, 150 kogels en 1¼ pikol buskruit, tegen betaling, toegestaan.

Blijkens Res. 5 Oct. 1731 was hij toen overleden, nalatende de zoons Lie Jo Enko, Lie Hongko en Lie Sienko.

---

11. Ho Lienko.

Res. 10 Juni 1707.

Te deser occasie door den heere Gouverneur Generael gesproken zijnde van de vacante luijtenants plaats der Chineesen door de optredinge van Tambocqua tot Capitain en daarop in aanmerkinge genomen wesende de versoeken door de aanwesende Chineese annachodas en diverse voornaamste ingesetenen dier natie alhier dat daartoe mogte werden verkoren eene van de boedelmeesters Ho-li-enko, Goeijhoeijkong off Tanlianko danwel den doctor Thibitia ofte den coopman Tanjukong; Soo is op Sijn Edelheijts omvrage verstaen tot de voorsz. qualiteit van luijtenant aantestellen den eerstgen. jongstafgegane boedelmeester Ho-li-enko.

Hij werd bij Res. van 5 Juni 1705 en 4 Juni 1706 benoemd tot Boedelmeester onder den naam van Gouw lienko.

Bij Res. 10 Juni 1707 werd hem voor twintig jaren vergunning verleend om twee suikermolens op te richten op Pamanoekan en Tjassem. Hij bezat daar ook een houtzagerij en een kalkbranderij (Res. 25 Nov. 1707, 4 Febr. en 30 Maart 1708).

Door den Gouv. Generaal werd overgegeven een relaas „uit de mond van den Chinees luijtenant Holienko van wegens het voorgevallene op Banjermassing tusschen d'Engelsen ende den Inlander aldaar, twelk verstaan is int Bataviase dagregister te insereren. (Res. 12 Aug. 1707).

Bij Res. 20 Aug. 1709 werd hem toegestaan ontslag van de licentie tot het oprichten van houtzagerijen en suikermolens op Pamanoekan en Tjassem „om de traversen en onwilligheid der Javanen".

---

12 en 13. Limtsoenko en Limsomko.

Res. 28 Juni 1720.

Voorts nog gesproken zijnde over de vervulling der vacante lieutenantsplaatsen over de Chineesen is, ten aanzien den lieutenant Lijongqua nog maar alleen overig blijft, en reets bejaart en genoegsaam aff is, goedgevonden het getal derselve weder te brengen op drie gelijk het nog jongst is geweest voor de dood

van den lieutenant Que Hoenqua en is daarop al verder verstaan uijt degeene die daarom versoek hebben gedaan tot lieutenants aan te stellen de oud boedelmeesters Limtsoenko en Limsomko.

Lim Tsoenko was de schoonvader van Kapitein Ni Hoekong (XI) en overleed vóór 12 Maart 1734 (zie onder 21). Hij was Boedelmeester in 1718 en 1719.

Op het verzoek van Limsomko om te mogen worden gequalificeerd „tot het vervolgen en aantasten van zoodanige schelmen en vagebonden als hem sedert eenigen tijd in zijn tuin en wooning gelegen aan de rivier Crocot, zoo met het werpen van steenen als het openbreken van de ompaggering en andersints, insonderheid des nachts, quamen te molesteeren, zooals dat bij eene overgelegde notariale attestatie werd bevestigd" werd besloten dit te accordeeren „onder permissie om zoodanige knaapen, als gewoonlijk van wapen voorsien, met scherp te keer te mogen gaan en selvs te vervolgen op de landen en erven sijner naastgelegen buuren mits daaromtrent gebruijkende de vereijste voorsigtigheid tot voorkoming van ongelucken. (Res. 22 Aug. 1727).

Bij Res. 21 Nov. 1727 werd hem verleend „surcheance van executie van een geveld vonnis ten sijnen laste in cas d'appèl van den Raad van Justitie 11 dezer".

Over zijne zaken zie Res. 21 October 1727, 12 April en 27 Mei 1729. Hij was Boedelmeester in 1710 en 1711.

Hij overleed vóór 31 Dec. 1734 (zie onder 22).

---

14 en 15. Tan Eengkong en Tan Tiongqua.

Res. 28 December 1725.

Uijt aanmercking hoe al te meermalen door den Capitain der Chineesen aan den heere Gouverneur Generaal is geklaagt over de weijnige hulpe die den selven van twee sijner lieutenants genaamt Lijonko en Limtsoenko in het afdoen van dagelijkse voorvallende geringe geschillen onder hunne natie mits haare langdurige en nog continueerende indispositie is hebbende, soo is na een voorstel van gemelte sijn Edelheijd verstaan den gedagte Capitain boven de presente 3 lieutenants nog te adsisteeren met 2 andere, mitsgaders daartoe te nemen den gewesen lieutenant tot Cheribon Taneengkong en den boedelmeester Tantionqua, soone van den gestorven capitain Tanboqua, als beijde luijden sijnde van een ordentelijk gedrag.

(Tan Eengkong). Res. 4 Oct. 1729 handelt over een „staande horologie — gevonden zijnde in den boedel van zaliger den heere G. G. Mattheus de Haan,

aan wien dit door Luitenant Tan Engkong te koop gepresenteerd en ter besigtinge was geleverd dog mits het schielijk overlijden van Z. E. niet betaald of weder gerestitueerd".

Bij Res. 3 Juni 1707 werd hij benoemd tot Luitenant der Chinesén op Cheribon tot behulp van 't Hooft derzelve aldaar Tan Thangko.

Bij Res. 18 Oct. 1729 werd hij ter vervanging van den uit den dienst gedemoveerden Tan Hioko benoemd tot Kapitein der Chineesen tot Cheribon „omme ook met eenen van wegen de Princen aldaar waar te nemen den dienst van Sabandhaar alsoo die bedieningen niet gevoeglijk van den anderen konnen werden gesepareert".

Over de verkiezing van een Capitein der Chineesche natie tot Cheribon instede van den overleden Tan Eenkong, wordt gesproken in Res. 16 Maart 1734.

(Tan Tiongqua). Hij verzocht toestemming der Regeering voor het huren van een stuk wild en woest land dat aan de Compagnie behoorde en naast het zijne lag. Hij gaf voor dit land ten hoogste noodig te hebben tot het planten van suikerriet maar werd verwezen naar het College van Heemraden. (Res. 11 Sept. 1733).

Hij was Boedelmeester in 1717, 1718, 1725, 1726 en 1727.

Hij overleed 19 Dec. 1741 in de gevangenis.

Zijne weduwe was Qua Tjonio. (Zie over hem Bijdr. Kon. Inst. deel 74 (1918) Ni Hoekong).

---

16 en 17. Nilocko en Ongeengsaij.

Res. 8 Juli 1729.

Nademaal de presente 4 luijtenants der Chineese natie alhier volgens getuijgenisse van den Capiteijn Quebauqua door siekte en andere lichaamelijke gebreeken veeltijds buijten staat sijn denselven te kunnen assisteeren in het beslissen en verevenen van geringe geschillen die dikwils of dagelijks onder die van hare natie occureeren en ter decisie van gemelte officieren volgens een aloud gebruijk werden overgelaten, so is op het voordragen van den heere Gouverneur Generael goedgevonden het getal der Chineese luijtenants van nu voortaan te brengen op ses en hetselve uijt dien hoofde met nog 2 persoonen te versterken en daartoe uijt degeene die daarom versoek hebben gedaan aan te stellen den oud Chinees boedelmeester Nilocko en den Chinees Ongeengsaij beijde luijden sijnde van kennis en ervarentheijd.

(Nilocko). Hij was gehuwd met Tan Teengnio, zijne universeele erfgename, en is vermoedelijk 22 Januari 1733 overleden, nalatende vijf zoons van wie twee nog minderjarig. (Vgl. acte notaris Wichelhuijsen van 18 Aug. 1733, No. 4977).

Hij was Boedelmeester in 1715 en 1716, in 1726 en 1727.

Hij was lid van het College van Boedelmeesteren in 1715 en 1716, en in 1726 en 1727.

Bij Res. 22 Juli 1712 werd hem toegestaan op Lassem een jonk van ongeveer 100 ton te laten timmeren en bij Res. 4 Juli 1725 „het opregten van een arraksbranderij in desselfs tuin bewesten dese stad aan de Ammanusgracht".

Als Luitenant werd hij opgevolgd door zijn oudsten zoon Nihoekong (zie onder 19) den lateren Kapitein (zie onder XI).

---

18. Io Seenkong.

a. Res. 21 October 1729.

Na gedane omvrage nodig geoordeeld zijnde te treden tot verkiesing van een ander lieutenant over de Chineesen alhier in de vacante plaats van Tan Enkong die ter resolutie van den 18[n] deser is gevordert tot Capitein der Chinesen van Cheribon, soo is ten aansien niemand der boedelmeesters alhier sig daartoe heeft aangeboden; op het voordragen van den heere Gouverneur-Generaal eenparig goedgevonden en verstaan tot Lieutenant der Chinesen aan te stellen den Chinees I O Seenkong als een persoon sijnde van een ordentelijk gedrag en een goed comportement.

b. Res. 10 Juni 1738.

Voorts door den Capitain der Chineese natie alhier Niehoekong nevens de luijtenants Tan Tiongqua, Que Oeijko en Oeij Tsomqua bij een seer ampel geschrift werdende vertoont hoe dat zijlieden bij continuatie werden getraverseert in de afdoeninge van dese en geene saken voor hare wekelijkse vergadering door den mede-luijtenant I O Seenkong die deselve telkens zo zij voorgaven mits zijnen onrustigen inborst sodanig turbeerde dat zij niet sonder veel hooftbreekens tot een finaal besluijt konden geraken en waar en boven denselven nog sig niet ontsag den eerstgem. op een onbetamelijke wijse te attacqueeren met verscheijde brutale en injurierende expressien, waaromme dan door haarl. versogt sijnde dat dese regeering haar tegens gem. I. O. Seengkong geliefden te maintineeren en tot voorkoming van diergelijke verdere gedoenten denselven uijt hare vergadering te dimoveeren en in zijn plaats een ander aan te stellen dan wel hieromtrend sodanige middelen te beramen als tot weering van diergelijke smaatheden en affronten nodig souden wesen; en desenthalven dan in aanmerking genomen weesende, hoe eene

verbale reproche off bedreijging omtrent gem. I O Seengkong van geen de minste vrugt kan weesen maar binnenkort al weeder aanleijding tot verdere geschillen soude geven ter sake denselven de gemoederen tegens hem verbittert hebbende niet van dat humeur is om die weeder na sig te trecken, zo wierd vervolgens eenpariglijk best geoordeelt denselven ter bewaring der ruste in die Chineese vergadering daar buijten te houden en hem alle acces tot deselve als een medelid te beneemen; weshalven dan besloten wierde denselven van dien dienst te ontslaan met behoud nogtans van zijnen rang en fatsoen als een oud luijtenant van die natie.

---

19. Ni Hoekong.

Res. 6 Februarij 1733.

Nog is op de propositie van den Heer Gouverneur Generaal verstaan in stede van den overleden Lieutenant der Chineese natie Ni Locqua weder te laten optreden zijnen oudsten zoon den oud-boedelmeester Ni Hoekong.

Over hem zie onder XI.

---

20. Li Hoko.

Res. 23 Juni 1733.

In stede van den overleden luijtenant over de Chineese natie in name Ongeengsay is op het voorstel van den heere Gouverneur Generaal verstaan te verkiesen en aan te stellen den boedelmeester Lihoko en in plaats van desen laatsten weder tot boedelmeester te eligeeren den Chinees Oeij Tsomko als lieden zijnde die geagt werden daartoe de vereijschte capaciteijt en trouwe te besitten.

Hij werd tot Boedelmeester benoemd in 1732 en 1733.

---

21. Que Oeijko.

Res. 12 Maart 1734.

Wijders is verstaan den Chinees Que Oeijko op desselvs versoek en voordragen van den h^{r} Gouv. Genl aan te stellen

tot Luijtenant van die natie instede van den overledenen Lim Tsoenko.[1]

---

22. Nio Kanko.

Res. 31 December 1734.

Na de afgelopen verpagting der Jaccatrase domijnen de heeren leeden op het voorstel van den heere Gouverneur Generaal zig ter vergaderzaale vervoegt hebbende en aldaar door Zijn Edelheijt geproduceerde zijnde een request van den Chinees Niokanko dewelke daarbij versoek komt te doen omme tot luijtenant der Chineese natie ter deser stede ter vervullinge van de vacante geraekte plaats door het overlijden van den luijtenant Lim Somqua verkozen te mogen werden, zoo is verstaan daarin te condescendeeren.

Hij werd 31 Dec. 1733 tot Boedelmeester benoemd.

---

23. Oeij Tsomko.

Res. 28 September 1736.

Mits de verkiesinge van Nihoekong tot Capitain over de Chineesen te deser steede vermeld staande bij resolutie van den [11^en^ dezer] een plaats onder de luijtenants over die natie zijnde opengevallen en vacant geraakt, so is op de propositie van den heere Gouverneur Generael verstaen uijt degeene die hun persoon en dienst hebben aangeboden, te verkiesen en aan te stellen den oud-boedelmeester Oeij Tsomko.

Over hem, zie bl. 62—64.

---

24. Kou Tsinqua.

Res. 27 Mei 1738.

Vervolgens is op den voorstel van den heere Gouverneur Generaal mede nog besloten in steede van den overleeden Chineesen luijtenant Li Hoeko weder daartoe aan te stellen den

[1]) Overgenomen uit de Notulen; in margine staat een R. wat beduidt dat het moest worden opgenomen in de Resoluties, wat echter is verzuimd. (Mededeeling van Dr. de Haan).

alhier remoreerende mede Chinees Kou tsinqua doorgaans genaamt Gou Sinseeng die geoordeelt wierd de daartoe vereijschte bequaamheijd en vroomheijd te besitten.

Hij was in 1738 tevens wijkmeester (Res. 19 Aug. 1738).

Met Kapitein Que Tsoenqua bezat hij arakbranderijen buiten de Diestpoort (Res. 4 Juli 1788).

Maurits van Aarden, Secretaris van Schepenen, was sequester in zijn boedel (a. b.).

---

25. Ni Tonqua.

Res. 13 Juni 1738.

Insgelijx door den heere Gouverneur Geneneraal al mede nog te kennen gegeven sijnde de noodsakelijkheid ter vervulling der vacante plaats van luijtenant onder de Chineese natie door het jongst verleende ontslag van den luijtenant I. O. Seengkong opengeraakt, en hoe sig onder meer andere van de voornaamste deser volkeren daartoe hadde opgedaan en zijnen dienst aangeboden, den mede Chinees Ni Tonqua, zo wierd al verder goed gevonden denselven daartoe weder aan te stellen.

---

26. Oeij Theeko.

Res. 26 Januari 1740.

In steede van den overleeden luijtenant der Chineesen natie Ni Tionko is op den gedanen voorstel van weegen den heere Gouverneur Generaal goedgevonden daartoe weeder aan te stellen den Chinees Oeij Theko.

---

27. Oeij Tsomko.

Over hem, zie bl. 60—64.

---

28. Tan Iko.

Voor zijne benoeming, zie onder XII.

a. Res. 14 Januarij 1749.

Voorts is op het versoek van den Luijtenant der Chinese natie alhier Tan Iko verstaan denzelven van die dienst te ontslaan en hem te permitteeren na zijn geboorteland te retourneeren met een der verwagt werdende jonken mits ingevolge de resolutie deser Tafel in dato 25 Augustus 1747 betalende den tienden penning van sijn capitaal dat derwaarts staat mede te nemen.

b. Res. 2 Mei 1749.

Op het versoek van den op zijn vertrek naar China staande gewesen Lieutenant der Chineesen Tan Iko is verstaen aan denselven voor de gewone prijzen af te staen 1500 picols peper en 1000 picols thin, mits hij teffens met een avance van 44 p^r^c^to^ plus minus accepteere 40 stucken ongewilde lakenen en op desen voet ook te stellen den vercoop van peper en thin uijt de hand voor alle andere also het selve apparentelijk den debiet van de voorsz. manufacturen eerder zal te wege brengen dan wanneer men daaromtrent zal komen persisteeren bij het geresolveerde ter sessie van den 22 der gepasseerde maand.

Bij deze occasie ook verstaan te noteeren dat voorn. Tan Iko van de Comp^e^ gekogt en overgenomen heeft 1700 ℔ moernagelen voor 300 rds. 't picol instede dat deselve tot hiertoe naar Japan gesonden en aldaar gedebiteerd werden voor rds 30.—

Res. 23 Mei 1749.

Aan den oud lieutenant der Chineese natie Tan Iko is verstaan conform zijn verzoek bij requeste gedaan te permitteeren zeker stuks land hem in eigendom toebehoorende en gelegen aan de rivier de Crocot met de daarop staande kalkoven die hij op consent deser regeering bij res. van den 26^en^ Juni 1744 aldaar opgerigt heeft, te verkopen met privilegie tot het branden van kalk mits daarvan behoorlijke kenisse gevende aan Heemraden.

Omtrent zijne overkomst van Samarang naar Batavia in het laatst van November 1740 zie Bijlage 8, *a* en *b*.

Zie ook over hem Bijdr. Kon. Inst. Dl. 73. So Bing Kong bl. 372 en deel 74. Ni Hoekong bl. 453 noot 2, zoomede China Review XXI., 138.

29. Lim Kocko.

Res. 7 Mei 1745.

Op den voorstel van den heere Gouverneur Generael wierd goedgevonden en verstaan den Chinees Limkocko die geweest is Capitain der Chineezen tot Banjermassingh en jongst aan den koning van Johor bestelt heeft het schrijven deser Regeeringh vermelt bij resolutie deser tafel van den 10 Juli 1744, voor het volbrengen van zijne commissie aldaer tot een recompens aan te stellen tot derde luijtenant over de Chineese natie alhier dog buijten consequentie om dat getal eens voor al te houden op twee stux.

Hij kreeg de opdracht om met vier dienaren van de andere Chineesche officieren mede te varen ter bekruising van de noord, om bij ontmoeting van de uit China komende jonken aan de nachoda's nader en duidelijk te doen verstaan de intentie der Regeering. (Res. 16 Dec. 1746).

---

30. Tsou Tsoen Seeng.

Voor de benoeming van Tsou Tsoen Seeng (ten rechte So Soen Sing) zie onder XIII.

Testament [1]. N°. 3477.

Op huijden den 13 April 1751 compareerde voor mij Jacob Levier, Notaris publycq, bij d'Edele hoge Regering van Nederlands India g'admitteerd binnen de stad Batavia residerende, present de naar te melden getuijgen, de Lieutenant der Chineese Natie alhier Souw Tsoen Seeng, mij bekend; wezende ziek van lichaame, nogthans in het volle bezit der gerequireerde bequaamheden om te kunnen en mogen Testeeren, waar toe hij betuijgde uijt zijn eijgen motif en vrije wille als nu genegen te wezen, revoceerende ten dien eijnde alvorens alle Testamenten en Codicillen bij hem voor dato dezes enigzints gepasseert,

En dan de novo disponeerende verklaarde de Testateur aanvankelijk zijne expresse begeerte te wezen, dat na zijn dood, uijt slavernij in vrijheijd gesteld zullen werden zijne naar volgende Lijffeijgenen, als:

---

[1] Landsarchief.

de slaaf Sumbat van boegies en slavinnen Pekele van Sumbauwa, Baboe van Baly, terstond na zijn overlijden.

de slavinnen Haliau van Nias, Simoly van Balij en Pegiok van Batavia; dewelke niet eerder dan drie jaaren na zijn Testateurs overlijden zullen moeten werden g'Emancipeerd, geduurende welke tijd zij bij d' ondertenoemen Executeurs zullen dienstbaar blijven.

de slaven Tangok, Doempoe, Amal en Noena, alle van boegies, thans arbeijdende op zijn Testateurs gehuurde zuijker molen, alwaar dezelve almede bevorens vrij te werden, zullen moeten blijven dienen tot d' expiratie van de huurtijd van even genoemde molen. Zulcx alles nadat hij Testateur, nopens den inhoude van het daartoe leggende placcaat was onderregt.

Wijders verklaarde de Testateur te Legateeren aan den E Heere Godlieb Johan Adolph van Trabe, drossaard dezer stads ommelanden, Eene somma van twee Duijsend Rijxdaalders, dog zal de heer Legataris d'ondertenoemen Executeurs tot voldoening van dat Legaat niet eerder kunne aanspreeken dan na verloop van drie jaaren na zijn Testateurs overlijde ende heeft de Testateur in alle de verdere goederen bij hem met zijn overlijden t' ontruijmen en agter te laten tot zijn algehele en universele Erfgenaamen genomineert en g'institueerd, gelijk hij daarinne nomineert en institueert bij dezen, zijne vijff zoonen, Souw Goatko, meerderjarig, Souw Houwko oud agtien, Souw Haijko, oud seventhien, Souw Hiauwko, oud seven jaaren, alle in Loco, en Souw Peeko oud een en twintig jaaren, woonagtig tot Aijmuij in China, zijn moeder, Tsoe I-Engnio, zijn broeder Souw Koko, beijden tot Aijmuij voorschr: woonagtig, zijn alhier remoreerende broeder Souw Ki-Etko, en wijff Oeij Goeijnio, nevens Souw Tsonglien, oud Twee en twintig jaaren, en Souw Tiseeng, oud ses jaaren, zijnde beijden zoonen van zijn evengenoemde broeder Souw Ki Etko en dat zoo wel in de roerende als onroerende goederen, item actien en crediten, namentlijk zijn zoon Souw Goatko en neeff Souw Tiseeng te saemen in een tiende deel, en de overige ider hooft voor hoofd in een gelijk tiende deel; zullende de portie off portien der voor overlijdende de in leven zijnde moeten accresseeren. Tot Executeur en Executrice van dezen Testamente mitsgaders voogd en voogdesse over de minderjarige bij hem na te laten mede erfgenaamen en hunne te erven Penningen en

middelen steld de Testateur zijn voornoemde broeder Souw Kietko en wijff Oeij Goeijnio, mitsgaders nog dezelve Souw Kietko alleen tot voogd over zijne twee voornoemde kinderen Souw Tsonglien en Souw Ti Seeng, alles met de daar toe staande magt en speciaal die van assumptie en subrogatie secludeerende de Testateur met Eerbied uijt zijn nalatenschap d'Eerw. heeren Boedelmeesteren dezer stede, on-aangezien de preadvertentie dien aangaande gedaan.

Dit bovenstaande aan den Testateur duijdelijk zijnde voorgehouden, verklaarde hij te wezen zijn Testament, begeerende dat het als zodanig mogte valideren, dan wel als codicill off zodanig als best zal kunnen bestaan niet tegenstaande alle gerequireerde plegtigheden daarinne niet behoorlijk waaren g'observeert.

Aldus getesteert even buijten de Nieuwpoorte dezer stad, alwaar de compt was ziek leggende, present Jeroboam Jacobs en Elias Dias clercquen als Getuijgen —

gest.[d]

bij Souw Tsoen Seeng.

m

J.[b] Levier

J. Jacobsz.

Not[s].

E. Diasz.

Aan het hoofd van bovenstaande acte staat:
den 13: Maart 1753 2 copia verleend aan hierinne genoemde Oeij Goeijnio
den 13 April 1754 Een » » » » » Oeij Goeijnio.

Hij was Boedelmeester in 1744—1745, en 1745—1746 en in 1746—1747.

Bij Res. 21 Maart 1747 werd besloten den Boedelmeester Souw Tsoenseng „over het ligtvaardig indienen van een klachtschrift ten exempel van andere onbillijke suppleanten te condemneren in eene boete van vijftig rds ten behoeve van het Seminarie alhier."

Als pachter van de inkomende en uitgaande rijst werd hem bij Res. 30 Oct. 1750 surcheance van betaling verleend.

Hij overleed tusschen 13 April 1751 toen hij zijn testament maakte en 4 Mei 1751. Bij resolutie van laatstgenoemden datum wordt gezegd dat zijn broeder Souw Ki Etko mede-executeur in zijn boedel is.

---

31. Tang Wang Seeng en 32 Oeij Tsilauw.

Res. 10 December 1748.

In stede van den overleden Limkocko is verstaan tot luijtenant

der Chineesen natie aen te stellen den Chinees Tang Wangseeng en nadien het getal van de Chineese inwoonders naeder van jaar tot jaar accresseert en het getal van drie lieutenants overzulx niet toerijkent schijnt, dienstig geoordeelt het getal van de sodanige met een vierde te vermeerderen en daertoe te verkiesen haren Secretaris Oeij Tsielauw, so om behoorlijk agt op die natie te slaan als ten dien eijnde aldus bij maandelijkse tourbeurten twee derselve precise sullen kunnen vaceeren en bij alle voorvallende zaken gerequireert worden, welk oogmerk vermids die menschen veeltijds haar eijgen bezigheden en handelszaken hebben, door een minder getal so wel niet kan bereijkt werden.

Tan Wangseeng had twee arakbranderijen in huur welker product hij „wegens de tegenwoordige slegte conjecture des tijds niet genoeg kan debiteeren". (Res. 17 Juli 1750).

Hij verzocht (Res. 7 Juli 1752) ontslag van zijn officie, vermits hij zig gereduceert zag tot sodanigen staat dat het hem geheel en al onmogelijk is te supporteeren de meerdere depenses welke hij uit hoofde van hetzelve genootsaect was te doen". Er werd echter besloten daarop niet te disponeren. (Vgl. Res. 18 Juli en 3 Aug. 1752).

Hem werd vergund (Res. 13 Dec. 1757) een steenen huis, gelegen buiten de Diestpoort, in het Westerveld, het zesde deel van blok O, in te richten „tot eene verzamelplaats der namen mitsgaders de offerassche van overleden Chineezen den naam *Tan* voerende". Hij overleed insolvent. (Res. 15 April en 15 Juli 1760.)

Over Oeij Tsilauw, zie onder XIX.

---

33. Lim Tjipko.

a. Res. 3 Juni 1749.

Voorts is in stede van den ter sessie van den 14 Januarij deses jaars van den dienst van Lieutenant der Chineese natie ontslagen Tan Iko goedgevonden en verstaen daartoe aan te stellen den Chinees Lim Tjipko.

Zie over hem onder XV.

---

34. Ong Eng Saaij.

Res. 29 December 1750.

Tot Lieut. der Chineesen in plaats van den op den 7 Julij dezes jaars tot Capit. dier natie opgetreeden Oeij Tsielauw is

verstaan aan te stellen het lid in het Collegie van boedelmeesteren der onchristen sterfhuijzen Ong Eng Saaij mitsgad^s. in zijne steede tot boedelmeester den Chineesen inwoonder Lim Ko-Enlo en tot Secret. der vergadering van den Capit. en Lieutenants-item translateur in hare taale in plaats van voorsz. Oeij Tsjielauw den Chinees Oeij Liang Son met het tractement en honneur daartoe bij resolutie van den 26 Meij A° 1747 gesteld, mids hij zo wel als voorsz. boedelmeester voor Scheepenen behoorlijk b'edigt werde.

Hij was huurder van een stuk Compagnie's land genaamd Pondok Jagon (Res. 21 Nov. 1755).

Zijne weduwe was Louw Sinnio. (Res. 30 Juli 1756).

---

35. Lim Ki-Enko.

a. Res. 15 Junij 1751.

Insteede van den overleeden Tsouw Soen Sing is verstaan tot Lieutenant van de Chineese natie te laten optreden Lim Ki Enko mitsg: in sijne plaatse tot Lid in 't Collegie van Boedelmeesteren der onchristen sterfhuijsen aan te stellen den Chinees koopman Que Hoko en tot Secretaris der Chineese officieren den tolk in die tale en meede Chinees Oeij Tjamko, in steede van den overleeden Oeij Liang Son, mits de twee laaste voor Scheepenen presteeren den eed daartoe staande.

Bij Res. 9 April 1754 werd hem uitstel verleend voor de voldoening van hetgeen hij nog schuldig was wegens een aan hem bij Res. 26 Oct. 1751 verleend voorschot van rds. 10000. (Vgl. ook Res. 26 Oct. 1753).

In Res. 15 Maart 1763 wordt hij genoemd als huurder van twee suikermolens op het land Concordia.

Den Waterfiscaal werd opgedragen zijne schuld aan de Compagnie in te vorderen desnoods door middel van contrainte. (Res. 23 Maart 1763).

Hij overleed insolvent (Res. 5 Nov. 1765); wegens van de Compagnie gekochte tin had hij een achterstal groot f 840.—.

---

36. Lim Theecko.

a. Res. 8 November 1754.

In stede van den te deser dage overledenen Lieutenant der Chineese natie Ong Eeng Saij is verstaan daartoe uijt de versoekers weder te nomineren en aan te stellen den Chinees

inwoonder alhier Lim Theecko die den gewoonen eed van purge sal moeten afleggen aan handen van Scheepenen deser stede.

Bij Res. 3 Dec. 1754 werd zijne huur van het land Pondok Jagon gecontinueerd voor zes jaren, mits betalende 50 rds. in 't jaar.

De met een dubieusen boedel overleden Luitenant Lim Theko was aan de Compagnie schuldig rds. 5700 voor tin, hem bij Res. 31 Mei 1763 verkocht, om de helft met contanten en de helft met suiker te worden betaald (Res. 30 Dec. 1763).

In zijn door schulden genoegzaam insolventen boedel waren executeurs Lim Djoenko en Lim Keeko. (Res. 6 Dec. 1764).

37. Khouw Hong Liang.

Voor zijne benoeming, zie XV (bl. 68).

„K'hoé hong-lëang was a native of Cheang-chew and became Captain China of Batavia; he was also of a liberal disposition, and truly generous..." (The Chinaman abroad: or a desultory account of the Malayan Archipelago, particularly of Java, by Ong Tae-Hae, Shanghai, 1849, in Chinese Miscellany). Vgl. Wylie, Notes on Chinese Literature bl. 53.

De Engelsche vertaling is van den zendeling W. H. Medhurst; eene Hollandsche vertaling hiervan komt voor in Tijdschrift van Ned.-Indië, 14e Jaarg. (1852), 2e deel, blz. 1. Eene bewerking van deze *Hollandsche* vertaling is in 1858 te 's-Gravenhage uitgegeven onder den titel: „Chineesche aanteekeningen omtrent Nederlandsch Indië. (Naar de *Engelsche* vertaling door Dr. W. H. Medhurst, vertaald door R. Browne)".

Als pachter van de topbanen in 1748 werd hem bij Res. 21 Febr. 1749 atterminatie voor twee jaren verleend.

Hij was eigenaar van twee suikermolens op Karang Tjonggok. (Res. 6 April 1753).

Bij Res. 16 Aug. 1754 werd hij (met elf anderen) aangesteld tot wijkmeester in de „Chineese Campong".

Hij was mede-executeur in den boedel van Luitenant So Tsoenseeng. (Res. 21 Nov. 1755).

Den 18en Sept. 1772 maakte hij zijn testament (Notaris Mr. Pieters Lammers) waarbij tot executeuren van „den met zeer veel schulden bezwaarden boedel" werden aangesteld Bok Kinhi en Hiapko. (Res. 10 Dec. 1772).

Hij overleed vóór 2 Oct. 1772. (Zie Res. van dien datum).

38. Thee Poanko.

Res. 18 December 1759.

Door het overlijden van den Chinees Tan Wang Seeng een plaats van Lieutenant onder gedagte natie vacant geraakt zijnde,

is verstaan tot desselfs vervulling uit degeene die daarom versoek hebben gedaan, weder aan te stellen den Chinees Thee Poanko.

„het debet van den geaufugeerden luijtenant der Chinesen The Poanko" wegens de hem volgens besluit van 1763 verkochte 200 picols tin, bedroeg f 3852.12. (Res. 15 Nov. 1765).

In Res. 5 Febr. 1768 heet hij „den gevlugten en in de boeijen overleden gewezen Luijtenant der Chineese natie alhier".

---

39. Khouw Tjangko en 40 Louw Nungko.

Res. 10 Juni 1762.

Te meermalen aan deze tafel over het successive zedert eenige jaaren toegenomen getal van Chinese ingezetene alhier discours gevallen en thans door zijn Edelheijd aan de Heeren Leden te kennen gegeven zijnde dat daar omtrend zedert eenigen tijd nauwkeurige informatie hadde laten nemen en volgens zekere rapporten ontwaar was geworden dat het getal derzelve al zeer aanmerkelijk was en volgens dezelve dat van 't jaar 1740 zelfs zoude surpasseren, onder een verder voorstel of het niet convenabel was gelijk men nu en dan al eens van opinie was geweest om even als vóór het jaar 1740 wanneer alhier over de Chineesen als officieren gesteld waren een capitein en zes luijtenants, namelijk: Nie Hoekong capitain, en Tan Tiongko, Que Oeijko, Oeij Tsomko, Khouw Tsinko, Niey Tjonko en Oeij Theeko luijtenants, het presente getal der officieren van de Chineesche natie meede te vermeerderen ten eijnde in 't generaal beter zorg en reguard op die van hunne natie te konnen slaan te meer de tegenwoordige Capitain en vier luijtenants daarom aanzoek bij zijn Edelheijd gedaan hadden, zoo is, ingevolge de propositie van zijn Edelheid goedgevonden en verstaan evenals vóór het jaar 1740 het getal der Chineese officieren mits de toenemende menigte van die inwoonderen voor het vervolg weder dusdanig op een Capitain en ses luijtenants te bepalen en dienvolgende tot suppletie van de twee luijtenantsplaatsen, dewelke aan de ses thans ontbreken nog tot luijtenants aan te stellen de Chineesen Khouw Tjangko en Louw Nungko.»

(39) Hij was eigenaar van twee tezamen getrokken stukken land, gelegen omtrent 7 à 8 uren gaans oostwaarts buiten de stad in 't Oosterveld, het vierde deel van blok 10, waar hij zeven suikermolens had.

Hij overleed vóór 22 Juni 1770. In zijn testament van 12 Juni 1770 is sprake van zijne twee zoons. Executeuren in zijnen boedel waren zijne weduwe Lim Tjonio, zijn zoon Khouw Hoe-tieeuw, Bok Kim Liam en I-onko Anko (Res. 29 Juli 1774).

Zijn zoon Khouw Goan Kong kreeg op 21-jarigen leeftijd veniam aetatis. (Res. 2 Juni 1772).

(40) In Res. 11 Jan. 1743 wordt gesproken van het frivool voorgeven van den Chinees Lauw Nungko als leverancier van kromhouten, kort vóór den opstand.

---

41. Gouw Boenko.

Res. 30 December 1763.

Ook is mits het overlijden van Lim Theko verstaan tot Luitenant der Chineesche natie aan te stellen den Chineeschen Boedelmeester Gouw Boenko en de hierdoor vacante Boedelmeestersplaats te begeeven aan den Chinees Louw Sinkong.

Bij Res. 6 Aug. 1765 krijgt zijne weduwe en boedelhoudster Lim Seeuwnio brieven van atterminatie voor den tijd van drie jaren.

---

42. Tung Ingko.

Res. 6 April 1764.

In stede van den overleden Lim Ki-Enlo is goedgevonden en verstaan bij dezen tot Luitenant van de Chineesen aan te stellen den Chinees Tung Ingko.

Hem wordt bij Res. 27 Dec. 1768 in admodiatie afgestaan de pacht van den te heffen tol van de wajangspelen over 1769. Ook kon hij krijgen de admodiatie der topbanen en was daarom zeer geschikt om 't een met het ander in behoorlijke orde zonder onderlinge moeilijkheden in pagt te hebben. Ook bood hij een hoogere som.

---

43. Louw Sinkong.

Res. 5 Juli 1764.

Insteede van den geaufugeerden The Poanko is goedgevonden en verstaan bij deezen aan te stellen tot Luitenant van de

Chineesen den Boedelmeester Louw Sinkong en in des laatsten plaats tot Boedelmeester den Chinees Gouw Sienko.

---

44. Oei Hingko.

Res. 19 Februari 1765.

In steede van den overledenen Gouw Boenko is goedgevonden en verstaan Oei Hinko bij desen te benoemen en aan te stellen tot een der luitenants van de Chineesen alhier.

In Res. 20 Maart 1772 heet „de Luitenant der Chineeschen Oeij Hingko een der gegoedsten van die natie".
Over hem zie onder XVII.

---

45. The Lionko.

Res. 6 Mei 1769.

In plaats van den overleden Luitenant der Chineesen Lauw Limko is op de propositie van den Heere Gouverneur Generaal goedgevonden en verstaan daartoe te benoemen den Chinees The Lionko.

---

46. Tan Tjaijko.

Res. 3 October 1769.

Tot Luitenant der Chineesen alhier in plaats van den aflijvigen Louw Sing Kong is verstaan aan te stellen Tan Tjaijko en in dies steede weeder tot Boedelmeester den Chinees Oeij Koenko.

In Res. Dec. 1772 wordt zijne weduwe Khouw Tjinio genoemd en is sprake van „de sobere nalatenschap".

---

47. Lim Teko.

Res. 22 Juni 1770.

Ook is verstaan in steede van den overledenen Kouw Tjanko tot Luitenant der Chineesen alhier aan te stellen Lim Teko.

Hij kreeg vergunning (Res. 11 Dec. 1761) twee zijner suikermolens op het land Tjikokol in het Tangerangsche te verplaatsen naar zijn land Pondok Seloet, gelegen boven de post Anké, waar ook een steenbakkerij was. (Res. 12 Maart 1762).

In zijn „door schulden nagenoeg insolventen boedel" waren Lim Djoenko en Lim Kieko executeuren. (Res. 6 Dec. 1764).

---

48. Gouw Poansoeij.

Res. 2 October 1772.

Tot Luitenant der Chineeschen alhier is goedgevonden en verstaan aan te stellen den Chinees Gouw Poansoeij, in plaatse van den overledenen Kouw Hongliang.

---

49. Ong Tjako.

Res. 17 November 1772.

Tot Luitenant van de Chineeschen alhier in plaatse van den overledenen Tan Tjaijko is goedgevonden en verstaan aan te stellen den Chinees Ong Tjako.

Van zijn boedel is sprake in Res. 23 Juni 1775. Hij liet drie zoons en eene dochter na. Tot executeurs had hij aangesteld Tjoa Goatse, Ong Bouseeng en den oud-Capitain van Ternate Ong Hiamko.

---

50. The Tjako.

Res. 15 December 1772.

Nog is goedgevonden en verstaan tot Luitenant der Chineesche natie alhier aan te stellen den Chineesch en oud-Boedelmeester van Samarang The Tjako, in plaatse van den overledenen Ong Tjako.

---

51. Swa Thoenko.

Res. 31 Januari 1775.

Tot Luitenant der Chineesen in plaatse van den voorgenoemden Ting Ingko is goedgevonden en verstaan aan te stellen den Chinees Swa Thoenko.

Over hem zie XVIII.

---

52. Ong Soeseeng.

Res. 4 Augustus 1775.

Tot Luitenant der Chinesche natie alhier in plaatse van den overledenen Lim Theeko aan te stellen den Chinees Ong Soeseeng.

Hij was een zoon van den vroegeren Luitenant Ong Eng Saaij (34).

---

53. Tung Pi-Enko.

Res. 19 December 1775.

Voorts in zijne plaatze [1] tot Lieutenant aan te stellen den Chinees en Boedelmeester Tung Pi-Enko.

---

54. Ko Kimko.

Res. 29 December 1775.

Tot Lieutenant der Chineeschen in plaatse van den overledenen The Tjako is goed gevonden en verstaan aan te stellen den oud Chineesch Boedelmeester Ko Kimko.

Hij maakte 27 Juni 1787 zijn testament. Zijn weduwe was Tan Sinnio. (Res. 29 Jan. 1788). Executeuren waren Ong Tjoeseeng, Ko Tamko en Liouw Ikong. (Res. 22 Maart 1791).

Over de geschillen tusschen de weduwe en deze executeuren, zie Res. 8 Maart, 22 Maart en 21 Juni 1791.

---

55. Njo Koangko.

Res. 8 Juli 1777.

Tot Luitenant der Chineesche natie alhier, in plaatze van den overledenen The Liongko, is goedgevonden en verstaan aan te stellen den Chinees Njo Koangko.

---

56. Tan Hoelo.

Res. 2 December 1783.

Mits het overleiden van den Luitenant der Chineese natie

[1] N.l. van den tot Kapitein bevorderden Luitenant Oeij Hingko.

Gauw Pang Sooij is goedgevonden en verstaan weeder daartoe aantestellen den Chinees Boedelmeester Tan Hoelo, en in plaats van deezen laatsten tot Boedelmeester den meede Chinees Tan Pi Seeng.

Hij was Boedelmeester van 22 Dec. 1775 tot 2 Dec. 1783.

Zijn plan tot tegengang van zeeroof werd bij Res. 28 Juni 1785 geapprobeerd.

Zijne weduwe Oeij Tjoanio en Tan Tjeeuwsing waren executeuren in zijnen boedel. (Res. 1 Juli 1791).

Als zijne zoons worden genoemd Tan Limseeng en Tan Tjoeseeng. (Res. 2 Aug. en 19 Dec. 1791).

---

57. Oeij Biankong.

Voor zijne benoeming, zie XVIII.

---

58. Lim Hantan.

Res. 12 October 1787.

Inplaats van den overleden Luitenant der Chineezen natie alhier Ko Kienko is nog goedgevonden en verstaan als zodanig weder aan te stellen den Chinees en geweezen Boedelmeester der Chineezen en andere onchristen sterfhuisen Lim Hantan.

Hij was Boedelmeester van 15 Jan. 1773, in 1774 en 1775.

---

59. Oeij Geeko.

Res. 22 December 1789.

Nogh is goedgevonden en verstaan op den voorstel van den heer Gouverneur Generaal tot Luitenant der Chineesche natie alhier aan te stellen, in steede van den overleeden Tan Hoelo, den Chinees en praesenten Pachter van de in en uitgaande rechten Oeij Geeko.

Hij overleed vóór 28 Sept. 1790. Zijne executeuren waren Oeij Hongko en de 17-jarige Oeij Tjoeijseng (vermoedelijk zijn zoon).

---

60. Tan Poko.

Voor zijne benoeming, zie XIX.

---

61. Lim Tjoengkong.

Res. 26 October 1790.

Ook is op den voorstel van welg. Heer Gouverneur Generaal goedgevonden en verstaan .... aan te stellen .... tot Luitenant der Chineesche natie alhier, in plaats van den overleeden Oeij Geeko, den Secretaris dier natie Lim Tjoengkong.

Hij werd bij Res. 25 Aug. 1769 benoemd tot Secretaris der Chineese natie in plaats van den overleden Oeiw Jouiwko.

---

62. Gouw Tjangsie.

Res. 8 Februari 1791.

Insteede van den overleeden Luitenant der Chineesche natie alhier Lim Hantam, is op den verderen voorstel van welm: Zijn Edelheid goedgevonden en verstaan, weder als zoodanig te benoemen den Chinees Gouw Tjangsie.

Hij was mede-executeur in den boedel van Kapitein Ong Tjoeseeng (XIX). Zie Res. 14 Februari 1792.

---

63. Tan Kwanko.

Voor zijne benoeming, zie XX.

Hij was Boedelmeester in 1790 en 1791.

---

64. Lim Tiangseeng.

Res. 16 Maart 1792.

In plaats van den overledenen Lieutenant der Chineesche natie Tan Quanko, is goedgevonden en verstaan als zodanig weeder aan te stellen de Boedelmeester Lim Tiangseeng en

voorts in steede van hem tot Lid in het Collegie van Boedelmeesteren der Chineezen te benoemen den Chinees Oeij Tanko.

Hij werd benoemd tot Boedelmeester bij Res. 24 Dec. 1790 en Res. 21 Juni 1791.

---

65. Tan Peengko.

Res. 13 November 1792.

Mits het overleiden van den Luijtenant der Chineesche natie alhier Tan Poko — is goedgevonden en verstaan weder aan te stellen den Boedelmeester Tan Peengko, en in steede van den laatstgemelde tot Boedelmeester te benoemen den Chinees The Honko.

Hij was Boedelmeester in 1791 en 1792.

---

66. [1] Oeij Tamko.

Res. 9 Jan. 1795.

Hij moet in hetzelfde jaar zijn vervangen door Tee Honko maar op welken datum is niet gebleken.
Hij was Boedelmeester in 1793 en 1794.

---

67. Tee Honko.

Res. . . . . 1795.

Hij was Boedelmeester in 1792, 1793 en 1794.

---

68. Gouw Kocko.

Res. 20 April 1798.

Hij wordt genoemd in Ned. Ind. Plakaatboek XIV, bl. 222 (11 Oct. 1805).

---

[1] De tekst van de resoluties waarbij de onder 66—73 vermelde Luitenants zijn benoemd is te vinden in het Landsarchief.

69. Tan Soeijko.

Res. 27 Dec. 1800.

Hij was Boedelmeester in 1785—1790 maar bij Res. 24 Dec. 1790 werd verstaan hem en zijn collega Tan Piseng „uithoofde van de tegens hen ingekomen klagten wegens hun slecht en aanstootelijk gedrag te ontslaan".

---

70. Kang Phoboen.

Res. 6 Jan. 1801.

---

71. Souw Kongko.

Res. 26 Oct. 1809.

Hij was Boedelmeester van 9 Jan. 1795 tot ten minste 1800.

---

72. Lie Tongong.

Res. 30 Nov. 1809.

Bij Res. 26 April 1809 werd de Chineesche suikermolenaar te Cadaw en Selapatjan Lie Tongong begunstigd met den titel van oud-luitenant der Chineesen. (Ned. Ind. Plakaatboek XV, bl. 678).

---

73. Tan Mappan.

Res. 30 Nov. 1809.

Bijlage 1.

a. Generale Resolutiën des Casteels Batavia, genomen bij den Gouverneur Generaal en de Raden van India sedert pro. October tot ultimo December anno 1754.

Donderdag 7 November 1754.

Vervolgens met relatie tot dese materie de novo herlesen sijnde, seker voor eenige tijd ingedient en ter resumptie onder de gesamentlijke heeren leden rond geweest, mitsgaders thans weder ingebragt request van den capitain en verdere officieren der Chineese Natie behelsende in substantie hoe dat hunne landgenoten alhier ter plaatse, in steede van te erkennen de grote voorregten, privilegien en vrijheeden, haarlieden meer dan aan eenige andere der Oosterse Natien geaccordeert, en daar van als goede en vredelievende onderdanen met dankbaarheijt te profiteeren, veele van deselve dagelijks meer en meer quamen uijttespatten in allerleije ondeugden en bedriegerijen, waarover hun supplianten dagelijks klagten wierden aangebragt, die sijlieden egter als ontbloot van eenige magt, tot groote prejuditie van veele onnosele lieden, niet in staat waren te beslissen.

Dat er onder andere veele Chineese waren, welke sonder beroep of professie sijnde, hun werk maakten die van hunne eigene natie die of jongst aangekomen of uijt sig selfs onnosel sijn, door aller leije listen en streeken van 't hare te ontvreemden etc.

Dat dese quaatwillige, sig funderende eensdeels op hare ervarentheijt om sig 't sij door getuijgen van haar soort, of andere dier gelijke middelen, te redden, en anderen deels op de onervarentheijt en 't onvermogen van de onnosele voorwerpen van haar bedrog wel verre van sig te kreunen of te ontrusten over de klagten die dese laasten aan de supplianten komen te doen, haar selfs niet eens verwaardigen bij hun te komen, wanneer sij door den Chinesen bode werden gedagvaard, als wel overtuijgd sijnde van het onvermogen der supplianten om haarlieden tot eenige de minste vergoeding of restitutie te constringeren.

Dat oversulx dese arme luijden bij hun supplianten geene satisfactie kunnende obtineren en soo min de wegen van regten kundig als van genoegsame middelen tot het enthameeren van eenige proces voorsien sijnde, genoodsaakt wierden hunne wettige pretentie te laten varen en de autheuren van haar ongeluk straffeloos van alle verdere aanspraak te libereeren, die op dusdanigen wijse in haare quade menees gestijft wierden.

Dat sulks thans bereets soo verre de overhand hadde genomen, dat sij supplianten uijt bedugting der quade gevolgen die hetselve onvermeijdelijk na sig moeste sleepen, en ingevolge van haar pligt, te rade waren geworden dese Regering van alle 't selve en nog veele andere in swang gaande sinistre en quade practijquen kennisse te geven, onder eerbiedigen voorslag der middelen welke onder derselver correctie t heijlsaamst tot weering van dit bereets wortelvattende quaad soude kunnen werden geappliceert en bepaald werden in de volgende drie hoofdpoincten te weten:

Eerstelijk, dat sijlieden door dese Regeering gemagtigt wierden om allerleije questien en geschillen ter waarde van Rds.vijftig en daar onder te beslissen.

Ten tweeden, dat tot indruk van vreese en ontsag haar een blok mogte werden toegestaan om quaaddoenders en onwillige daarin op te sluijten, en

Ten derden, dat haar ten dien eijnde dienaren mogen werden vergunt om sodanige quaadwillige op te vatten en desnoods met geweld voor 'haar te brengen, waarvan de supplianten sustineerden dat seer veel goede vrugten en gevolgen te wagten soude wesen etc. en

Ten vierden of laastelijk, dat ook nog van veel nut scheen te sullen sijn, dat alle diegeene, welke onder hunne natie, door de supplianten bij naspeuring en ondersoek, bevonden souden werden onnutte leeglopers en quaatdoenders te sijn, jaarlijks bij namen aan dese Regering wierden opgegeven, om na China versonden te werden, met interdictie van oijt wederom in dese colonie te komen, op poene van vijf en twintig Rijksds. door de Nachodas der respective jonken te verbeuren, voor ieder sodanige versondene, welke sijlieden terug souden brengen.

Zo wierd over dit alles int breede gedelibereert en onder anderen in aanmerking genomen wesende, dat alhoewel de menigvuldige quade practijcquen en ongebondentheeden die onder de Chineese natie in swang gaan, wel komt te vereijschen dat daar tegen voorsien werd, door eenig meerder pouvoir aan de gem. officieren te verleenen ten eijnde verscheijde ongebondene en slegte subjecten onder die natie wat beter in bedwang te kunnen houden, het egter om verscheijdene politicque redenen niet raadsaam sij haar sodanig een magt en vermogen te verlenen, dat alleen aan de justitieele collegien in 't criminele eijgen is, voornamentlijk het toestaan van een blok en sodanige dienaren, welke sij komen te versoeken, nadien het niet buijten apparentie sij dat daarvan nu en dan een quaad gebruijk soude maken, al waaromme goedgevonden en verstaan wierd het tweede en derde lid van hunnen voorstel finaal van de hand te wijsen, en daar en tegen met betrecking tot het eerste en laaste haar te accorderen het volgende.

Eerstelijk, dat gelijk in vroegere dagen den Capitain der Chineese natie conform sekere periode te vinden in de al van voor lange tijden successive door dese Regering verleende commissie aan deselve bij de aanvaarding van hunne voorsz. qualiteit de faculteijt is gegeven, om, met communicatie sijner lieutenants alle kleene voorvallende saken onder hare natie alhier uijt name deser Regering (gelijk daarbij vermeld staat) af te doen en te beslegten mits de grote of dubieuse renvoijerende daar het behoord, sij ook alsnu van dat voorregt sullen mogen blijven jouiseren, met permissie daar en boven om domestique differenten tot Rds. 25 toe dog niet daar boven in hunne wekelijkse vergaderingen af te doen na den teneur van hunne wetten en gewoontens, behoudens dat de succumbanten het regt van beroep voor Commissarissen van klene gerigtsaken deser stede sal werden overgelaten.

Ten tweede, dat in stede van hun een eijgen blok te accorderen als veel te sorgelijk sijnde, den bailluw en landdrost als er goede redenen voor zijn, dewelke ter hunner kennisse sullen moeten gebragt werden, verpligt sullen wesen desulke die aan hun door de officieren der Chinese natie werden overgeleverd, in hare blocken te sluijten en te houden, dog niet langer dan den gewonen tijd van driemaal vier en twintig uuren wanneer

den geapprehendeerden, soo den eijscher sulx begeerd, ten sijnen kosten door den officier in gijseling sal werden gesonden teneijnde de saak bij den dagelijksen regter na behooren sal kunnen werden getermineert en afgedaan.

Ten derden, dat soowel den bailluw als landdrost sooals dat tot nog toe in eenige opsigte plaats is hebbende, op het versoek der voorsz. officieren en bij grote noodsake deselve met hunne substituten en verdere dienaren van de justitie sullen hebben te assisteren teneijnde degene die na de gedane aansegging of dagvaarding sig onwillig betoonen om voor gedagte officieren van de Chineese natie te compareeren op te halen of op te vatten, mits geassisteert wesende door den Chinesen bode.

Ten vierden of laastelijk de gem. Chinese officieren, ingevolge hunnen voorstel te demanderen en te gelasten om alle jaren tegens het vertrek der Chineese jonken aan dese Regeering ter dispositie op te geven de namen en het getal der ondeugende subjecten, die onder hunne natie gevonden werden en die sij sustineren dat onnutte instrumenten in deze colonie sijn, om, of naar China teruggesonden dan wel na goedvinden anders daarover gedisponeert te werden, en wijders de respective annachodas der jonken te interdiceren sulke versondene persoonen elders anders dan in China uijt te setten, of te laten hunnes weegs gaan, dan wel weder terug te voeren op een boete van Rds. 25 voor ieder sodanige ten behoeve van den ontdecker of aanbrenger.

Batavia in t Casteel dato voorsz.

was geteekend: Jb. Mossel, J. v. d. Waeijen, Ps. As. van der Parra, L. Hooreman, Pr. van der Velde, J. A. van Hohendorff, D. van Rheeden, Adriaan de Nijs, H. van Basel, J. van Riemsdijk en Michiel Romp secretaris.

Bijlage 2.

a. Res. 26 Nov. 1666.

Verscheijde malen in 't brede gesproken sijnde van 't capiteijnschap der Chinesen alhier nu al veele maenden sijnde vacant geweest ende aengemerckt zijnde dat niet en sij bevonden dat sulcx in eenige saecken, hinder of nadeel heeft gegeven.

Soo is in bedencken genomen of al nodigh zij weder een capiteijn der Chinesen aengestelt werde. En 't een tegen 't ander overwogen zijnde goet gevonden hetzelve ten minsten noch voor een jaer tijts aen te sien en uijt te stellen om ondertusschen te ervaren hoe 't sigh best sal willen schicken.

b. Generale missive van Gouv. Gen[l]. en Raden aan de Verg. van Zeventienen d.d. 25 Januari 1667.

All ettelijcke maenden verleden is hier comen te sterven, de Chinese Capitein Siqua, nae welcke plaets haer diverse sollicitanten hebben opgedaen, maer wij sijn tot noch toe tot geen nieuwe electie getreden, omdat om veele redenen seer is te twijffelen of all nodig sij dat die natie hier een hooft en consequent een stoel in de banck van justitie gegeven werde, meer dan andere, veel stercker sijnde als de Chineesen, behalven de groote snoodheijt van deselve om het recht te verkeren, en de arme luijden daer se over te seggen hebben, uijt te suijpen, [1] waerom wij nae verscheijden deliberatien hebben goetgevonden het aenstellen van een ander capitain noch voor ettelijcke maenden aen te sien, om te ervaren hoe het sich schicken sal.

c. Particuliere missive van G.G. Joan Maetsuijker. (Vgl. bl. 26.)

d' H[re] Pieter van Hoorn

Mijnheer,

Njaij d'Siko weduwe van den overleden Ziqua, Capiteijn der Chinesen alhier, heeft in den voorleden jare affgesonden een jonck van 120 lasten, die nevens UE en Comp[s] schepen is vertrocken [2] naer Hocksieuw [3] en omtrent het eijlandt lay-sing-soewa bij Canton gebroocken en gebleven sijnde, sijn 41 personen van het meede varens volck geberght en van daer in Hoksieuw overgevoert, daer onder gerekent Gankanio haeren Nachoda en Outsay den schrijver, beide van de negerije tsoewantsoehoe tongangquan [4] mitsgaders den koopman Tanhin van de negrij tsioe

[1] Vgl. Missive Firando (Japan) 14 Oct. 1621: „'t volck aan te halen ende *uijt te suijpen*" en P. A. Leupe: Salomon Sweers, Raad van Indië 1644 „geldgierig en bij al de wereld door zijne *uitzuiperij* gehaat is". Bijdr. Kon. Inst. 3, VIII, bl. 45.

[2] Zie Dagr. Bat. 1666, bl. 102 en Miss. Reg. Bat. naar Japan dd[o] 9 Mei 1667.

[3] Foochow, hoofdstad der provincie Foehkian.

[4] Prefectuur Tsoan Tsioe, departement Tangoa (Tongaan).

soehoe, liong-kekoan, [1] die neffens de resterende 38 persoonen alle op Batavia woonachtigh sijn en bij haer alhier gesonden brieff versocht heeft om van hare detentie gelargeert en met comp[s] schepen overgevoert te worden. Ende want d'E. Comp[e] vreede met die van China heeft en voor onse goede ingesetenen te sorgen staet, soo en konnen wij niet twijffelen of sullen voorsz. persoonen, haer bekendt gemaekt sijnde te wesen onse ingesetenen, loslaten en UE. overgeven, tenminsten als haer gepresenteert wordt te voldoen de verteerde montkosten en ongelden, die dito weduwe belooft aen d'E. Comp[e] te restitueren, derhalve soo UE. de sake bekent ware, en soodanig geconstitueert bevindt dat haer verlossinge versocht wierde sonder schade van d'E. Comp[e], hebben wij bij desen UE. willen vermanen en recommanderen tot het effect haerder verlossinge te komen.

Onderst. en was geteeckent ende in margine:

UE. dienstb. vrundt

Joan Maetsuijker.

Batavia, 14 Junij, A[o] 1667.

Bijlage 3.

a. Res. 25 October 1740.

Vervolgens ook gesproken en met eene in aanmerking genomen sijnde hoe in de presente constitutie des tijds dat de Stad en voorsteeden van de Chineese natie is ontbloot geraakt, men wel een à twee Chineesen van een goeden reuk van noden heeft, omme bij provisie te dienen als introducteurs van hare natie, die van de buijtenplaatsen en uijt China alhier mogten aankomen, zo is na overweging van het nodige goedgevonden en verstaan daar toe uijt de Chineese natie als voor goede en deugtsame Chineesen bekend sijnde aantestellen den presenten Cap[n] der Chineesen op Cheribon met name Oeij Tien Sieuw, en den Chinees handelaar Tan Iko althans [2] remoreerende op Java's Oostkust [3] mitsgrs: daarvan kennisse te geven aan de bedientens van Samarang en Cheribon, ten eijnde die twee

---

[1] Prefectuur Tsiang Tsioe, departement Liongk[ee].

[2] althans = thans.

[3] Over de uitdrukking: Java's Oostkust, zie Priangan II, 53(2).

personen op een minsame wijse aantezetten omme sig herwaarts met'erwoon te begeeven tot het waarnemen van voors. hare opgelegde functie, terwijl met eene g'arresteerd wierd deselve met hare komste voor eerst buijten de boom te laten logeeren en huijshouden.

b. Res. 29 November 1740.

Ingevolge het aangeschreevene bij aparte letteren [1] van den 29: 8ber jongstl. conform het g'arresteerde op den 25 's bevorens, deeser dagen van Samarang herwaarts overgekomen sijnde den tot meede introducteur van Chineese vreemdelingen aangestelden Chinees Tan Iko met nog seeven stux van sijne neven, dient-

[1] Deze „aparte letteren" zijn niet in het Afg. Bat. Brieffboek gevonden; wel zijn de antwoorden aangetroffen:

Cheribon den 23ᵉⁿ November 1740.

. . . . . . vervolgens den alhier terwoon zijnde Sabandhaer Oeij Tiensieuw uijt name Uwer hoog Edele grootagtb. met alle soorte van minnelijke voorslagen zoeken te animeeren zig Bataviawaards te begeeven, omme op sijn komst aldaer in voege Uw hoog Edele grootachtb. promesse als introducteur der Chineese vreemdelingen te ageeren, dan hoe voordeelig en met wat serieuse verzoeken denzelven hebbe aangesproken, heeft zulx egter afgeslagen en mij verzocht Uw hoogEdele groot agtb. voor de genegene gunste dieswegen aan hem beweesen, vrindelijk te bedanken, voorgeevende zijne opkomst niet dan tot zijne merkelijke schade zoude kunnen strekken, te meer hij de Sabandharije volgens contract gemaekt tusschen de gezamentlijke Princen deses rijx voor den tijd van 15 jaeren heeft gehuurd, waarvan reeds nog maer 6 jaeren verstreeken zijn; ook heeft hij een zuijkermolen staande ende geleegen op Gabang, daar en boven met vrouw en kinderen beladen, en zijn gantsche armoedje onder 't Javaentje uijtgezet, buijten zijne nog alhier hebbende steene wooninge Lᵃ, omme alle het vorenstaande, neeme de vrijheijd op instantig verzoek van den Sabandhaer voormeld, uijt zijnen name Uw hoog Edele groot agtb. te smeeken dat van de opkomst na Batavia mag blijven g'eximeerd en alhier als voren continueeren.

Van Java's Oostkust den 12ᵉⁿ 9ber 1740.

Den zergeant van de Pommares en twee mindere militairen hebben alhier op den 4ᵉⁿ deser aangebragt Uw hoog Edele groot achtbaere gevenereerde aparte missive van den 29ᵉⁿ des maands bevorens, na welkers gehonoreerde inhoud de Chinees handelaar Tan Iko tans overvaert met een Inlands vaartuijg ten eijnde als meede Introducteur der Chineese vreemdelingen te Batavia geemployeert te werden, wien daer toe volkomen genegen is, en betuijgt zijn onderdanige dankbaarhᵗ voor deese aan hem betoonde dierbare gunste met beloften zig sodanig te sullen gedraegen dat hij deselve meer en meer mag meriteeren en gaan mede over dies neven Tan Souwko, Souw Tsoensing, Queboeko, Linggangko, Quekoheng, Thantsooko, Ong Theijko en Tsie Ienko.

wegen althans door de heeren raden Extraod[s] Nicolaas Crul en Maurits van Aerden, onder een vrage of die menschen mede niet van briefjes tot harer securiteijt ongerustheid soude dienen voorsien te werden, aan de Vergadering te kenne gegeeven sijnde dat den voorm. Tan Iko, schoon hoe geneegen, egter sijn onvermogen hadde betuijgt en versogt omme van die commissie ontslagen te werden, dewijl hij niet konde leesen of schrijven, mitsgrs. sijnen macker in desen den Sabandhaar tot Cheribon Oeij Tien Sieuw na de informatie die men daarvan bereets ingekreegen heeft ook niet geneegen schijnt te weesen vandaar op te breeken dewijl sulx tot desselvs merkelijke schade soude komen te strecken, so wierd na overweging van het nodige goedgevonden, niet alleen aan de hiervorengem. van Samarang overgekomene agt Chineesen de noodige permissie briefjes tot harer securiteijt te laten afgeven, maar ook meergem. Tan Iko en Oeij Tien Sieuw om g'allegueerde reedenen van die commissie te ontslaan.

Alverder wierd op de gedane nadere vrage van haar Ed[s]. waar voorm. overgekomen Chineesen soude werden geplaast omme secuur te kunnen weesen, nadien sig nog tot heden inde prauwen waarmede sij overgekomen zijn, hun verblijf komen te houden, en na het geresolveerde op den 3[en] deeser binnen de stad niet vermogen te komen, so wierd almeede tendeesen opsigte goedgevonden en verstaan den gem. Chinees Tan Iko met zijn gevolg te plaatsen in het huijs van den omgekomen Chinees Oeij Lianko staande buijten de boom in het blok daartoe gedespecieert, mitsgad[s] den eerstgem. als een groot negotiant sijnde te permitteeren omme bij dag in het Casteel en bij den heer Directeur Generaal te mogen komen omme over den handel en negotie te spreeken, en voorts tot meerder securiteit van voorm. natie die indertijd van buijten mogte aankomen, een aparte magt van Europeesen in dat blok te leggen, teneijnde daardoor deselve van alle overlast te bevrijden en teffens sorge te kunnen dragen van niemand's avonds na half seven uuren in dat blok te laten komen.

Bij eene poging tot diefstal in „de woning van den Chinees Tan Iko, staande en gelegen in de Chineesche kampong buijten deser stadt „(25 Aug. 1742), kwam ook „de daar omtrent posterende Europeese wagt" te hulp. (Crimineele Rol 29 Sept. 1742).

Bij dese gelegendheit dan ook al met eene gesproken sijnde over de noodsakelijkheid dat instede van de hier vorengem. Chineesen wel andere personen wierden vereijst waaraan sig de anachodas van de verwagt werdende jonken uijt China en de verdere aankomende Chineese handelaars sig souden kunnen en mogen adresseeren om haar versoeken en verdere saken de negotie rakende aan de Heeren den Gouverneur en Directeur Generaal te kunnen voordragen, en waartoe al met eene als een bequaam subject te vorenquamen den Coopman Henry Abbis., die door sijne verscheijde togten van China vermeend wierd de vereischte capaciteit te besitten omme met die natie waaronder hij bekent geworden is te kunnen omgaan, so wierd goedgevonden den voorm. Abbis als Gecommitteerde over de aankomende Chineesen voor deesen jare aan te stellen, mits met den Sabandhar communicatif gaande. (Verg. Brief aan Bewindhebbers dd. 10 Januarij 1741).

c. Henry Abbis.

Het eerst is hij vermeld gevonden in Res. 8 April 1727: «Is verstaan te accorderen het versoek van den engelsman Hendrik Abbis den 4[en] deeser met het Portugees schip Nosso Senhora de penha als passagier te deeser plaatse aangekomen van Macao om eenige tijd of tot het vertrek van gemelte bodem alhier te mogen verblijven tot het liquideeren en inmaanen van verscheijde uijtstaande penningen hem van deese en geene competeerende, soo hij voorgeeft, onder recommendatie nogtans om zijne affaires ten eenemaal te vereffenen ten fine onder diergelijke pretext niet weder te komen tot het drijven van negotie op een indirecte wijze ofte op de namen van Chineezen.»

Bij Res. 11 Februari 1735 wordt hij in den dienst der compagnie aangenomen en aangesteld tot koopman en carga in den Chineeschen handel, omdat hij «zig sedert een ruijm getal van jaren met af- en aanvaren na het voormelde rijk [China] heeft besig gehouden» (Vgl. Gen. Missive 31 Maart 1735), en ondanks dat de aanstelling van vreemdelingen bij verscheidene ordres van Heeren XVII was verboden.

Bij Res. 20 April 1736 wordt hij aangesteld tot «eerste carga». Hij komt echter in verdenking — evenals de supercarga's Pieter Valk en Vincent van Wingerden — omtrent den inkoop van thee niet met de vereijschte trouw gehandeld te hebben, waarom

werd besloten hem uit China te laten overkomen (Res. 27 Mei 1737). Hij wist zich echter te verantwoorden (Res. 7 Maart 1738) zoodat hij weder emploijabel werd verklaard (Res. 12 Mei 1738), tevens werd besloten hem in het aanstaande jaar weer als eerste supercarga te emploijeeren, waartoe hij ook bij Res. 21 April 1739 werd aangesteld. Aan het einde van Febr. 1740 kwam hij te Batavia terug (Res. 6 Mei 1740) en bij Res. 8 April 1740 werd besloten dat hij te Batavia zou verblijven.

Uit Res. 2 Dec. 1740 blijkt dat de G.G. de aanstelling van Abbis tot Gecommitteerde voor de Chineezen wel niet approbeerde maar er zich bij heeft neergelegd. Op dien datum wordt in Rade van India voorgesteld: «of het niet dienstig soude wezen dat den jongst aangestelden Commissaris over de Chineese natie den coopman Henry Abbis een woning omtrend de Boom wierd aangeweesen en een instructie tot sijnen narigt geformeert», waarop wordt besloten geen instructie aan Abbis te geven als onnoodig zijnde «dewijl denselven gehouden is van alle voorvallende saken kennisse te geven aan den Heere Gouverneur Generaal, dog denzelven daarenteegens een woning aan het Viercant te besorgen omme altijd bij de hand te weesen tot het hooren en spreeken der Chineese natie.»

Nadat bij Res. 17 Maart 1741 gunstig was beschikt op zijn «versoek omme vermits ruijme tijdsexpiratie met een der retourschepen van de eerste bezending in dit najaar na Nederland te mogen werden verlost,» kwam hij hierop terug en werd hem bij Res. 16 Mei 1741 vergund «alhier te mogen verblijven». Bij Res. 23 Aug. 1743 werd «tot sabandaar en licentmeester aangestelt den buijten emploij sijnden coopman Henry Abbis.» Bij Res. 24 December 1744 werd wegens zijn overlijden een opvolger aangesteld.

In de crimineele Rolle van 1743 (October) wordt gesproken van interrogatoria [1 en 2 Oct. 1742] beantwoord door den coopman Henry Abbis «waaruijt middag klaar is komen te blijken dat de heer Mr. Willem Vincent Helvetius, ordinair lid in desen rade en Mr. Cornelis Phillips, gesuspendeert advocaat fiscaal van India, hun ijder in 't bijsonder hebben schuldig gemaakt aan een ongeoorloofde en onmenschelijke massacre van een menigte Chineesen, d' eerste in 't hospitaal van die natie en de laatstgemelde in des E. Comp^{e} boeijen en andere plaatsen." (Vgl. Kol. Archief, Koloniale Aanwinsten N°. 59). Toen de Raad ordinaris

Elias de Haeze naar Nederland was gezonden, was Abbis zijn gemachtigde te Batavia (K. A. Stukken proces Valckenier. Aanwinsten 1889 N°. 26 P).

Henry Abbis was geboren te Londen (Generale Monsterrol van Batavia dd. 30 Juni 1744) en gehuwd met Johanna Sonnemans, met wie hij, ziekelijk zijnde, een testament maakte (16 December 1744, notaris Petrus Dobbelaar. K. A. Testamenten N°. 562) waarbij hij legateerde: 2000 rds aan G. G. Van Imhoff, als blijk zijner erkentelijkheid; 1000 rds aan Johanna Magdalena, kind van Pieter d'Espar, over wie hij 2 Juli 1743 ten doop had gestaan (dochter van Pieter d'Espar en Wilhelmina Visser, zie de Haan, Priangan I, 48) en 5000 rds aan zijne zuster Sara, weduwe Cooke te Londen.

DE TOBELOREEZEN IN HUN DENKEN EN DOEN

DOOR

A. HUETING.

(Tweede gedeelte).

HOOFDSTUK 19.

Sterven en begraven.

Zoodra een volwassen man den laatsten adem uitgeblazen heeft, wordt dat kond gedaan, zoo mogelijk, door eenige geweerschoten te lossen, o honenge ja tuhu-tuhuku (zij schieten voor den doode) en heeft men geen geweer of kruit, dan door een hevig getrommel op de trommels en bekkens die men in elk huis heeft. Vroeger zal het laatste wel altijd gedaan zijn, maar nu is men sterk voor het schieten. Als men vermoedt, dat een sterfgeval nadert, leent men er zelfs wel een geweer voor.

Dit gebruik heeft *nu* de beteekenis van een kennisgeving aan de omgeving. Of het oorspronkelijk wat anders beteekend heeft? Misschien een wegjagen van den geest des dooden, of van de booze geesten die hem gedood hebben?

Men zou zeggen, in het laatste geval ware het beter rumoer te maken, terwijl de doode nog leefde, als geneesmiddel om de booze geesten te verjagen, maar men bemerkt nooit iets van eene dergelijke wijze van doen om den zieke te helpen. Toch schijnt deze wel met het sterven als zoodanig in verband te staan, omdat men niet begint te huilen, voor er geschoten of getrommeld is. Het is of het sterven zonder dat nog geen fait accompli is.

Eigenlijk hoort er nog wat bij, namelijk, dat eerst de gomatere, die altijd wel dicht bij de hand is, daar hij als geneesheer heeft gediend, zich in slaap begeeft, en eerst de ziel, de gomange opvangt, om die tot nader order aan de dilikinis te geven (zie hoofdstuk sjamanisme) en daarna pas kan men met het huilen beginnen.

Ik herinner me, dat kort na de christianisatie, het gewoonte was geworden, dat eerst de Goeroe een gebed uitsprak, en daarna pas begon men te huilen. Men had dus den Goeroe den rol van den g o m a t e r e laten overnemen, om de ziel naar het jenseits over te brengen.

In allerijl worden nu boden uitgezonden om de familie bij elkaar te halen, vooral de schoonzoons, want die moeten beslist op het appèl komen. Maar ook vrienden en geburen worden geroepen en men is volstrekt niet nalatig om aan dien oproep gehoor te geven, zelfs ook niet, al stond men met den overledene niet op al te besten voet, dat doet er niet toe.

Het deelnemen aan het begraven of verzorgen van het lijk, heeft zijn zegen in zichzelven. Stond men met den levende ook al niet op goeden voet, men zal wel trachten het met den doode te zijn, want diens vijandschap kon wel heel wat gevaarlijker zijn dan die des levenden. Ieder komt dus wel om hulp te bieden, en aan handen is bij deze gelegenheid nooit gebrek.

Dat de hulp niet verstrekt wordt uit achting of eerbied voor den overledene, wordt duidelijk, zoodra de menschen zoover Christen zijn, dat ze voor een doode niet meer vreezen, want *dan* heeft men *wel* handen tekort bij het begraven, en zijn allerlei bepalingen noodig, om voor het begraven te zorgen.

Voorloopig wordt het nu een groot gehuil. Allen huilen, behalve de man over zijn vrouw, en de vrouw over haren man, waarover straks.

Ik zeg met opzet *huilen* en niet *weenen*, want hoewel sommigen die huilen ook wel weenen, en bitterlijk bedroefd van harte zijn, weenen toch lang niet allen die huilen, want dit huilen is in eenige graden van verwantschap, ook bepaald adat.

Het doet ontzettend onaangenaam aan, een soort huilend schreeuwen, waarbij men allerlei woorden uitstoot om de droefheid aan te duiden, woorden die dikwijls niet het minste verband houden met de genegenheid, die men den doode tijdens zijn leven betoond heeft. Want, helaas, met dat laatste is het dikwerf maar heel zwak gesteld.

Een patient die oud is, sterft nimmer door te veel belangstelling, maar wel door het tegendeel. Maar is Vader of Moeder *dood*, ja, dan is het wat anders. Welk een onhartelijk kind zou men zijn, zoo men niet genoeg droefheid betoonde, zich het haar niet uittrok, niet o l o a k a h o m a l u l u l u, zich om en

om rolde op het erf, niet ho dadi o tonaka, als de aarde werd van droefheid!

Het is voor een vreemde een wonderlijk idee, om de menschen b.v. nog heel kalm te zien aankomen, maar nauwelijks zijn ze bij het sterfhuis, of in het gezicht van de daar reeds verzamelde menigte, of men begint zich plotseling te gedragen als een wanhopige, en alles te doen om van zijn droefheid te doen blijken.

Sommigen hebben het heel ver in de kunst van het huilen, ho dodora, gebracht. Men kent wel geen bepaalde lijkzangen, maar uit toch steeds bepaalde strophen, b.v.: «och, waarom ben je toch heengegaan, wij hielden zooveel van je, och kom toch terug bij ons, wij zullen lekker eten voor je koken, ik zal je medicijnen gaan zoeken, hoe kan je nu toch zoo weg zijn, enz.» Na elke strophe, op huilenden toon opgezegd, wordt eenige malen gesnikt, en, ook al begrijpt men niets van de reden tot droefheid, de tranen loopen over de wangen bij stroomen.

Woont men zoo'n tooneel voor de eerste maal bij, dan loopt het hart over van medelijden, maar op den duur leert men het wel koeltjes beschouwen. Zeker is, dat dikwijls echte smart verborgen wordt onder dit adat-gehuil, maar ook even zeker, dat veel dat zich op deze manier voor smart wil uitgeven, slechts adat-gehuil is. Het plengen van een stille traan kent men niet. Schreien zonder dit openlijk misbaar is onbekend.

Men zou haast zeggen: men loopt altijd wel gaarne met zijn smart te koop. Men hoort soms plotseling hier of daar huilen, en vraagt dan verwonderd of daar een doode is. Neen, maar die of die heeft bericht gekregen, dat haar kind of haar familie dood is. Ook bij zoo'n bericht een opzienbarend gehuil.

Wil men aanduiden, dat iemand werkelijk bedroefd is, dan brengt men dat nooit met huilen in verband, maar zegt eenvoudig: wo duka-duka, hij heeft smart, hij is bedroefd. Gewoonlijk zit zoo iemand stil voor zich uit te kijken, ook op de begravenis.

Gehuurde klaagvrouwen kent men echter niet, evenmin wordt iemand uitgenoodigd om te huilen omdat zij het bijzonder mooi kan; dat niet.

Ook heeft men niet bepaald vaste tijden om te weenen. Zoolang het lijk boven aarde staat, weent elk nieuw aankomend

vrouwelijk familielid, en alle vrouwen weenen met haar mee. Van de mannen doen het alleen de allernaaste bloedverwanten. Twee- of driemalen daags, gaat men ook wel weer tezamen weenen, maar dan ook alleen de vrouwen, gewoonlijk tenminste. Verschil is hierin ook wel. zelfs in de verschillende dorpen. In het eene dorp weent men langer dan in het andere. Maar langer dan een dag of zes toch wel zelden. uitgenomen misschien hier en daar bij de Kausche Tobelo's, waar men vreeselijk lang wacht met de begrafenis, en dan weent, zoolang het lijk nog niet begraven is. Ook schijnt men daar in sommige dorpen wel tot twee of drie maanden lang driemaal daags te huilen.

Ik zag eens dat bij een familie, bij welke ik zat te praten, een jonge man binnenkwam, die daar ook thuis behoorde, maar dadelijk zich naar een een afgeschoten vertrekje begaf, en begon te huilen. Na een minuut of vijf kwam hij naar buiten, het betraand gezicht afgewasschen hebbende. Men deelde mij mede, dat dit jonge mensch al maanden geleden zijn tweelingbroeder door den dood verloren had, en nu bij diens lijk (dat in dat kamertje stond) ging weenen, zoo menigmaal hij in huis kwam, want hij bedacht dan steeds, dat zijn trouwe makker niet meer leefde.

Echter, de man weent of klaagt niet om zijn vrouw, en de vrouw niet om haar man, Dit maakt een hoogst onaangenamen indruk. Voor het minst gedraagt zich de man bij de begrafenis zijner vrouw, alsof hem de zaak niet aangaat. Niemand betuigt hem ook zijn of haar medelijden. Hij zou dat een beleediging vinden. Natuurlijk draagt hij wel de kosten der begrafenis, en zou het beneden zich vinden als alles niet in orde was, of het de gasten aan iets ontbrak, maar hij gedraagt zich, alsof hij volstrekt niet tot de leeddragers behoort. Is hij tijdens het sterven afwezig geweest, dan ontvangt hij het doodsbericht met het onverschilligste gezicht van de wereld, en antwoordt misschien: «nu, wat zou dat; er zijn er nog meer; laat ze maar dood wezen», of iets anders, waaruit moet blijken, dat hij zich van de heele zaak niets aantrekt.

Dit is nu volstrekt geen teeken. dat hij niet van zijn vrouw hield, of genoeg van haar had, heelemaal niet, het kan best zijn dat de echt een heel gelukkige geweest is.

En nog akeliger is het gedrag van de vrouw bij den dood van haar man. Niet alleen, dat ze onverschillig is, of zich onverschillig betoont, maar ze gedraagt zich, alsof haar een

fortuintje, een buitenkansje overkomen is. Al is ze reeds een bejaarde vrouw, dan stelt ze zich aan als een uitgelaten deern. Zij tooit zich mooi op, steekt bloemen in het haar, komt de gasten huppelend en dansend tegen, lacht, schertst, kortom, doet alles om te bewijzen dat zij buitengewoon in haar schik is.

Dat laatste is nu niet het geval. maar zij moet zich maar aldus houden. Ook *dat* is alles adat. Het is het meest onnatuurlijke wat men ooit zag. Wat eigenlijk de ooraak is van dit alles?

Men mag niet toonen, dat men gebrek of behoefte heeft aan degene die heenging. Een vrouw die om haar man treurde, zou geen andere man meer krijgen, en een man die over zijn gestorven vrouw zich treurig betoonde, zou geen andere vrouw meer durven vragen. Men zou, volgens het zeggen, beschaamd wezen, alsof men niet kon buiten de vleeschelijke gemeenschap met den overleden echtgenoot, en bang was, die niet meer met een ander te kunnen smaken!

Zoo zegt men *nu*, maar ik kan mij toch bij die platte, laag bij de grondsche oorzaak voor zoo iets merkwaardigs, moeilijk neerleggen.

Want het *is* iets heel onnatuurlijks, en dat de oorzaak wat anders moet zijn, blijkt ook wel hieruit, dat bij de gechristianiseerde Tobelo's, het natuurlijk gevoel langzamerhand *wel* getoond wordt.

Want men *is* dikwijls wel bedroefd over het heengaan van de(n) echtgenoot(e), dat bleek mij meermalen. Ik geloof veel eer, dat men zich door het geslachtelijk samenleven, als door een nauwen sympathischen band verbonden denkt, die voor de overblijvende gevaarlijk zou kunnen worden en dat men nu door deze houding aan te nemen, dien band verbreken wil. Men toont zich volkomen los van den «gezel» of van de «gezellinne» om latere nadeelige gevolgen te voorkomen.

Dat men beslist dien *vleeschelijken* sympathieband verbreken wil, wordt wel duidelijk daaruit, dat men ten opzichte van een geestelijke genegenheidsband, volstrekt geen vrees koestert.

Men is zeer onbevreesd bedroefd over verwanten en vrienden, en toont ook heel onbevreesd die droefheid, pronkt er zelfs mee. De *geestelijke* band doet het hem dus niet, trouwens, die bestaat ook wel dikwijls niet tusschen echtgenooten, maar dat verandert aan hun houding bij het overlijden niets.

Het vernielen van goederen, aanplantingen of zoo bij den dood

van naaste verwanten, doet men ook dadelijk na het overlijden, maar het geschiedt om twee verschillende redenen, ten eerste om: o hininga ja hiri, boosheid eigenlijk. Men noemt dit zelf niet droefheid, want het heeft daar ook niets van. Het is als de boosheid, die de lieden gewoon zijn te betoonen bij elk aanmerkelijk verlies.

Men neemt een kapmes in de hand, begint een soort krijgsdans en windt zich tot de hoogste woede op, die woede koelende door hakken te geven in allerlei, in de palen van het huis, in de bank voor het huis, in pinang- of pisangboomen die voor of dicht bij het huis staan, kortom overal in, behalve in menschen.

Men weet niet waar die woede — misschien is hartzeer nog een te mooie naam ervoor — wel niet toe brengen kan. Het *gebeurt*, dat een vader zich uit boosheid over het sterven van een kind, van het leven berooft. Gewoonlijk zorgt men dan ook maar, als men zoo'n sterfgeval voorziet, dat een driftig mensch geen gevaarlijke voorwerpen als een bijl, een mes of zoo, dicht bij de hand heeft.

Waar*om* men boos is, is duidelijk, om het geleden verlies, maar de vraag waar*op* men boos is, is minder gemakkelijk te beantwoorden. Ik heb daarop tenminste nooit een antwoord gekregen, en weet er ook geen te geven. Eenmaal hoorde ik iemand zijn boosheid uiten tegen Djou Latala, het Opperwezen, omdat *die* doodde, hadde hij hem voor zich, beweerde hij, hij wou met hem boksen, want die was de oorzaak van het doodgaan.

Toch geloof ik niet dat de woede tegen Djou Latala gericht is, eerder dat men het, òf werkelijk zelf niet weet, en de zaak niet hooger moet aangeslagen worden, dan de gewone dolle woede, die men bij elk verlies openbaart, òf wel, dat het meer een vertooning is, om zich bij den doode in een goed blaadje te brengen, door hem te toonen hoezeer men hem mist. Ten tweede vernielt men goederen, breekt borden, hakt boomen om enz.: ha radu, maar dat is bepaaldelijk het vernielen van wat den overledene behoord heeft. Men wil daarvan niets houden, want de overledene zou het zoeken, en dat is gevaarlijk. Er is ook wel eens beweerd, dat men schotels, kommen enz., door ze stuk te gooien, den doode mee gaf, hetgeen te eerder gedacht kan worden, omdat men de scherven op de graven, of wel onder de begraafplaats gooit.

Er is iets voor te zeggen, dat de geest van een stuk glas- of aardewerk ontkomt, wanneer men het breekt, het dus ook dood maakt, maar toch zou ik dit niet stellig durven beweren. Men slaat b.v. ook alle boomen om, die de overledene geplant heeft, vernielt den tuin etc., hakt de matten kapot, die ze maakte, voorzoover men die tenminste niet meegeeft in de kist. Men ontdoet zich van alles, waar de doode betrekking op had, ook van kleeren. Men zou beschaamd zijn dat later te gebruiken, zegt men. Maar men is niet beschaamd als een ander het gebruikt, die niet tot de naaste verwanten behoort, bij wie dus de doode het niet zoeken zal. Pinangboomen b.v. kan men ook wel laten staan, maar men haalt dan zelf er niet meer de pinang af, zonder dit nochthans aan anderen te beletten. Het heeft er dus het meeste van, alsof men bang is, dat de doode boos zal zijn indien men gebruikt wat hem of haar toebehoorde.

Natuurlijk strekt zich het h a r a d u nooit uit tot aanplantingen van klapperboomen, of wel tot het waardevolle oud porcelein, dat men in voorraad heeft. Gewoonlijk vernielt men alleen minderwaardige artikelen, en ook minderwaardige aanplant.

Dit kan echter zijn, omdat grootere aanplantingen, evenals het oude porcelein, nooit persoonlijk eigendom zijn van een of ander, maar altijd familiebezit. De doode kan daar dan dus ook geen aanspraak op maken.

Wanneer de familie genoegzaaam verzameld is, moet het lijk eerst gewasschen worden, gebaad, zoo men zegt. Men doet dat met water en geraspte klapper. Volgens sommigen moet het water in een gong gedaan worden, en de kelapa op een wit bord. Dit bord wordt dan het eigendom van de vrouw, die het tijdens het wasschen vasthoudt, en het na het gebruik eenvoudig mee naar huis neemt.

Ceremoniën bij dit wasschen zijn mij niet bekend. Alleen worden, indien de doode een krijgsman was (en dat zijn alle mannen natuurlijk) op zijn wangen een paar stipjes gemaakt met het roode sap van een boom, o h i n i a n g a. Deze handeling heet h o h i n i a n g a, en duidt op het bloed dat de overledene heeft doen stroomen, ook al is hij nooit in den krijg geweest!!

Het lijk wordt vervolgens heel mooi aangekleed, met heel veel kleederen over elkaar, versierd met heel veel versierselen, soms belegd met geldstukken, vooral in de handen en op de borst, en daarna op een soort praalbed gelegd, h o l e o t o.

Men maakt daartoe in de woning een soort afgeschoten hokje, vroeger van mooie matten. Het was opmerkelijk hoe werkelijk mooi het wel kon zijn door het kunstige vlechtwerk, dat men in de matten aangebracht had. Later werden deze grootendeels vervangen door rood katoen, omdat men de siermatten niet meer in voorraad had. Dit is bepaald te bejammeren, want deze pronkmatten waren werkelijk heel mooi. Het roode katoen is daartegenover al heel smakeloos.

Maar een mooie mat onder het lijk is er natuurlijk wel.

Het kamertje wordt verder met bloemen en linten versierd. Het is, vooral bij voorname families, een soort van familie-uitstalling, want men weet wel zoowat alles, wat men sierlijks heeft, hier aan te brengen.

De naaste verwanten zetten zich nu naast het lijk neer, en blijven daar zitten zoolang het lijk in huis is.

Bij een kind wordt er niet zoo op gelet, maar anders is men het algemeen er over eens, dat de naam van den overledene niet genoemd mag worden in dezen tijd, in elk geval niet door de familie of verwanten.

Was de overledene een g o m a t e r e, dan spreekt men ook steeds van hem als den g o m a t e r e, maar een naam wordt niet genoemd.

Welk gevaar men daarvan ducht? Sommigen zeggen: met den doode moet ook zijn gedachtenis maar vergaan. Echter, waarschijnlijk klinkt dat niet, bij een volk met zoo'n uitgebreiden dodencultus, niet er op aangelegd om de dooden spoedig te vergeten. Het zal dan ook wel meer vrees zijn, om de aandacht van den doode op zich te vestigen, waaruit allerlei onheil kan voortvloeien. De nabijheid van de ziel van een doode wenscht niemand.

Er zijn er echter ook, die beweren dat men wel is waar niet den naam mag noemen van een gestorven schoonvader of zwager, maar wel van anderen. *Dat* is dus eenvoudig de beleefdheid van het h o h o n o nog na het overlijden van den bewusten persoon voortzetten.

Ook tegen het binnengaan van een sterfhuis hebben sommigen nog al bezwaar; vooral aan kinderen moet men dat niet toestaan, zegt men, maar ook volwassenen moeten zich eerst door het omhangen van allerlei amuletten, o b o b a r e h e, beschermen, voor zij het huis binnengaan. Men vreest dan voor de t o k a t a s,

booze geesten, die den doode omgebracht hebben. Vooral, wanneer de doode gemedicineerd is door een gomatere (en dat is bijna altijd het geval) is het gevaarlijk, beweert men, want dan zijn er heel veel tokatas.

Volgens anderen mogen menschen, die zichzelf door een gomatere doen medicineeren, heelemaal niet in een sterfhuis komen, want die zijn al buitengewoon vatbaar voor den invloed van booze geesten, misschien, omdat zij door den gomatere toch al met booze geesten in aanraking gebracht zijn.

Weer anderen beweren dat, ingeval de geneesheer een gomatere was, men niet binnen mag gaan, want de medicijn, door dezen verstrekt (tegen de booze geesten) heeft nog niet uitgewerkt of geholpen, en zou dus nu gevaarlijk kunnen worden. In dat geval moet de gomatere zich eerst in somnambulistischen slaap brengen en de losgelaten geesten weer opvangen.

Als individueele bepaling is wellicht op te vatten, hetgeen uit een der dorpen gemeld wordt, dat jongelingen niet mogen praten met de jonge dochters uit een sterfhuis, want ik meen, dat ik dit toch meermalen gezien heb, zelfs heeft de jeugd onder elkander nog al heel veel schik. Maar, misschien ziet het verbod alleen op de naaste verwanten van den gestorvene, want bij de Dodingaers eten de zusters en naaste vrouwelijke verwanten van den gestorvene ook niet tezamen met de andere vrouwelijke gasten. Ook vermengen die zich niet met de gasten, nemen ook geen deel aan de drukte der begrafenis, maar zitten stil en afgezonderd. Zij worden door de schoondochters bediend, en nemen de kommen en borden die ze gebruikt hebben mee naar huis als haar eigendom, en schijnen dit zelfs als een soort rooverij te bedrijven, want de berichtgever voegt er bij, dat ze zooveel meenemen, dat voor den heer des huizes niets overblijft. Men zou uit dit gebruik, dat men ook wel bij de Kau'sche Tobelo's aantreft, wel zeggen, dat men de voorstelling heeft, dat de onreinheid van den doode, of de kracht van het lijk, aan de vrouwelijke nabestaanden kleeft, en misschien ook daarom het verbod, dat een jongeling met de jonge dochters uit een sterfhuis niet mag spreken, ingeval deze n.l. behooren tot de naaste verwanten van den doode.

Waarom dit ook niet de mannelijke verwanten betreft, weet ik niet.

Ook wordt opgegeven, dat de deelnemers aan een begrafenis

zich niet mogen baden, opdat het lijk niet spoedig verrotte.

Dit moet dan wel opgevat worden: zoolang het lijk nog niet begraven is, want daarna baadt men zich, en ook kan ik me niet denken dat men er iets op tegen heeft, dat het lijk na de begrafenis tot ontbinding overgaat. Maar wanneer men een lijk 8 à 10 dagen in huis houdt, is de vrees niet denkbeeldig, dat tijdens dien tijd reeds het lijk zal gaan rotten, en het verbod ziet misschien hierop.

Terwijl de vrouwelijke gasten en familieleden zich bezig houden met het lijk te verzorgen, maken de mannelijke gasten de doodkist.

Het is volstrekt niet bepaald, *wie* die moet maken, en het gebeurt dikwerf dat het werk niet opschiet en niet klaarkomt, niettegenstaande de vele bezoekers, omdat men het te druk heeft met feesthouden, eten en drinken enz. Gewoonlijk doen het een paar lui, die den naam hebben timmerlui te zijn, hoewel over het geheel de Tobelorees heel handig is in het hanteeren van zijn kapmes.

Om de kist, o b o r u a te maken, gebruikt men niet altijd nieuw hout, maar wel dikwerf planken van een prauw; heeft men die niet, dan moet eenvoudig een boom geveld worden, en de planken daaruit gehakt.

Volgens sommigen *moet* voor het maken der kist betaald worden, het liefst met het een of ander kleedingstuk, ook al wordt het gedaan door de eigen familieleden van den overledene.

Bij het maken der kist toont men allerlei kunstvaardigheid. De Tobelorees *is* kunstvaardig, dus toont hij het ook wel in dezen.

De kist is open, zonder deksel, op de vier hoeken nog dikwijls met stijltjes om er een atap-dakje op te plaatsen, indien n.l. volgens de oude adat het lijk *niet* begraven wordt, maar op een stellinkje gezet, bestaande uit twee paaltjes, op elk waarvan een dwarslat, tot steun van de kist. Men noemt deze stelling met de kist er op ook *graf:* o l u n g u n u, met denzelfden naam als het graf dat gegraven wordt.

In het laatste geval zegt men: h o h a i t i o l u n g u n u k u, graven het graf in de diepte, in onderscheiding dus van het graf boven den grond.

Zelfs al wil men onder den grond begraven, ook dan nog maakt men geen deksel op de kist, daar men die met matten van boven afsluit.

Is de kist klaar, dan wordt het lijk erin gelegd, en zij blijft zoo korteren of langeren tijd staan. Deze tijd is verschillend. De echte Tobelo's rekenen er op, op den derden dag na het overlijden te begraven. Duurt het langer, dan is dat omdat de familie nog niet voltallig is, of omdat de kist nog niet klaar is of zoo iets. Maar men rekent toch op den derden dag; echter er zijn er ook weer die beweren: het hoort vier nachten in huis te blijven, twee nachten ongekist en twee nachten gekist.

De Kausche Tobelo's rekenen over het geheel ook op vier nachten, maar het ergst maken het de menschen van Dodinga, met hun acht of tien nachten; hoogstwaarschijnlijk heeft men dat gebruik van andere stammen overgenomen, wijl ook de Pagoe-stam, in het Kausche, de dooden zoo lang in huis laat staan.

Zoolang het lijk nog in het sterfhuis is en niet op de stelling gezet of begraven, duurt ook het feest. Men draagt palmwijn aan en er wordt gedronken. Ook wordt de krijgsdans uitgevoerd, het hola, en het le-le gezongen, maar op een Tobeloreesche begrafenis ook niets anders.

Het gaat er heel lustig toe, en een vreemde zou niet veel van droefheid bemerken, indien hij niet het huilen bijwoonde.

Dat men daarom toch wel bedroefd kan zijn, en dit alles maar adat is, zoo het schijnt om den doode te believen, dien men zich nog aanwezig denkt, werd mij eens duidelijk uit het antwoord van een paar oude vrouwen, aan wie ik schertsend zeide, dat zij eerst na hun dood oorzaak van vroolijkheid werden. Op hun vraag waarom, antwoordde ik heenwijzende naar de feestelijkheid die het gevolg zou zijn van hun sterven. Nu keken zij elkaar toch verrast aan, terwijl de een tegen de ander zeide: ja, dat moet op hem wel den indruk maken dat wij vroolijk zijn. In den toon van haar antwoord lag heel sterk uitgedrukt, dat men het volstrekt niet was. Nu zal dat ook voor de naaste verwanten wel niet zoo zijn, maar het geeft toch wel dien indruk.

Het is maar, dat men buiten den adat om, nooit zijn gevoelens uitdrukt. Het heele leven is zoozeer beheerscht door den adat.

Dat men zich de dooden nog na hun afleven als aanwezend denkt, blijkt ook wel hieruit, dat men zoolang het lijk nog in huis is, bij elken maaltijd ook de gewone portie voor den doode neerzet.

In *een* kampong beweert men ook: men moet vier nachten

feestvieren, want zoo lang is de g u r u m i n i nog in huis. Dit zal nu wel bedoelen de n j a w a of g i k i r i, maar men brengt het feest dus in verband met het nog aanwezig zijn van den doode.

Wanneer het lijk gekist wordt, moet men volgens sommigen, op den bodem der kist een stuk geklopte boomschors leggen, dat de vorm heeft van een schaamtegordel.

Het lijk wordt nu gewikkeld in vele sarongs. Voor dat inwikkelen mag men alleen gebruiken roode of witte sarongs, maar geen blauwe of zwarte. Redenen voor dit verbod wist mij niemand te zeggen. Het is eenmaal zoo, zegt men eenvoudig.

Wel gebruikt men echter blauwe of zwarte sarongs om over het lijk heen te leggen of er onder. Het verbod omtrent de kleur geldt alleen voor de sarongs waarin het lijk gewikkeld wordt.

Het aantal sarongs, welke men onder en over het lijk legt, is onbepaald, maar bijna altijd heel groot, want elk van de familie beijvert zich, om hier zijn aandeel bij te doen. Men schijnt zich eenvoudig op goeden voet te willen stellen met den doode.

Van *liefde*gaven behoeft geen sprake te zijn, want daar is men tegenover de levenden ook heusch niet royaal mee. Is men dat nu wel tegenover den doode, dan heeft dat een materieele oorzaak, n.l. dat men er voor zich voordeel in ziet.

Iets heel anders is het met kostbaarheden of geldsommen die men naaste verwanten meegeeft, bijv. aan een geliefd kind of een geliefd broertje. Hierbij schijnt werkelijk de zucht voor te zitten, om den doode nog wat te geven, ja, tot in het onzinnige toe stopt men soms geld en kostbaarheden in de kist.

Men beschouwt het niet als een misdaad als dit na jaar en dag er weer uitgehaald wordt, maar de gever wil het toch volstrekt niet meer hebben. *Hem* zou het ongeluk aanbrengen, hij heeft het eenmaal h o m a h i n i a t o k a, als een gelofte toegewijd, en daar is het mee uit.

Het aantal sarongs dat men voor dit doel gebruikt, is soms ongelooflijk groot. Bij een buurvrouw van ons, die uit een gegoede familie was, bedroeg het aantal 29, maar bij de Dodingaers, schijnt het soms wel tot 40 te stijgen. Bij die vrouw zag ik ook, dat men haar wat haar in de kist meegaf, in haar hand, van een gestorven zoon dien zij zeer geliefd had, en een touwtje met knoopen, o d u h u k u, waarin zij door knoopen leggen aangeduid had hoeveel maanden er sinds het overlijden van dat

jongetje verloopen waren. Bij zulke gelegenheden zegt men: de uha ma lingiri genange, opdat zij daar niet naar zoeke! Het zijn dus voorwerpen waarvan men het bezit gevaarlijk zou achten.

Vóór het inwikkelen wordt het hoofd van het lijk op een bord gelegd, zoo ook de voeten en de handen. Misschien dat men dat wel doet, opdat later bij het hukara geen der kleine beenderen verloren zou gaan. Men gebruikt daartoe gewone witte of blauwe borden, en bij het hukara kunnen die ook weer teruggenomen worden door de familie. Zij zijn niet bohono, verboden, alleen maar emono, vies, en men trachtte ze vroeger dus te gebruiken tot het betalen van boeten.

Zoolang het lijk in huis is, zit er gewoonlijk een oude vrouw naast, om met een takje de vliegen te verjagen; bij de Dodingaers zit die vrouw een soort klaagzangen te zingen, maar dat hoorde ik bij de Tobeloreezen nooit.

Wil men in den grond begraven, dan wordt het graf van te voren gegraven. Bij de Dodingaers ontvangen de gravers een maaltijd, bestaande uit eenige kommen rijst, gekookt in een tamo, een spitse aarden pot. Onderwijl ze dit eten, staat een oude vrouw achter hen, die hen voortdurend het voorhoofd wrijft met allerlei specerijen. Waartoe dat dient, weet ik niet.

Gewoonlijk begraaft men niet, tenzij men in den doode nog eenig Galelareesch bloed vermoedt. Tobeloreezen zeggen het zoo akelig te vinden om een mensch in den grond te stoppen, dat gaat beslist niet, beweren ze, dus wordt het lijk op de para-para, stelling, gezet.

Nu is die para-para niet ver van het huis af, in den regel er vlak naast. Men kon vroeger heele reitjes van die dodenhuisjes naast elk huis zien staan.

Ook gebeurde het, bij een geliefden doode, dat men hem volstrekt niet buiten het huis bracht maar de kist eenvoudig in een afgeschoten hoekje van het huis zette, of wel in een soort hutje, tegen het huis aangebouwd. Men kon dan de gedachte niet verdragen, het lijk naar buiten te brengen. Ik heb eenmaal met mijn vrouw, toen we op reis door hooge zeeën opgehouden werden, en des nacht in een huis een onderkomen moesten zoeken, een nacht geslapen met het hoofd tegen een heele verzameling doodkisten aan. Natuurlijk ontdekten we dat pas des morgens, toen het dag werd.

De Tobelorees is altijd bezig met zijn dooden en doodsbeenderen, zonder zich daar nu juist veel van aan te trekken, of ook, zonder er door tot levensernst gebracht te worden. De jeugd groeit heel kalm op, tusschen levenden en dooden, en trekt zich daar niets van aan.

Staat het lijk tien tot vijftien nachten in het sterfhuis, zooals te Dodinga, dan komt men alleen des nachts te zamen om feest te vieren en gaat overdag naar huis. Voor de zedelijkheid zijn die nachtelijke feesten nu juist niet bevorderlijk.

Ook is het op Dodinga de gewoonte, dat men de lijken niet naast het huis zet, maar heel ver weg in de wildernis, terwijl men den weg daarheen zoo min mogelijk openhoudt.

Is het oogenblik van begraven aangebroken, dan wordt dat door een verwoed trommelen te kennen gegeven.

Het lijk wordt niet door de deur gedragen, hoewel die daar ruim genoeg toe is, maar men breekt de voorwand uit het huis, draagt door die opening de kist naar buiten, en zet die op de kokiroba, de groote bank in de voorgaanderij, om het vandaar weer op te nemen en op de para-para te zetten.

Men gooit het lijk achterna met asch en roet, en maakt dadelijk de opening in den wand, waardoor het lijk naar buiten gedragen is, weer dicht.

Daarna begint, vooral onder de jongeren, een zeer woest tooneel, het z.g. ho dodorou, men zou kunnen vertalen: alles slecht maken. Men begint elkaar te werpen met asch, roet, zelfs faeces, wrijft elkaar in daarmede, maakt daar met water een soort ballen van, waarmede men elkaar werpt, kortom, men tracht elkaar zoo vies en smerig mogelijk te maken. Wanneer men nagaat dat de lui door het doodenfeest toch al opgewonden zijn, velen half of heel dronken, verder dat het met de kleeding niet al te best gesteld is, en de gebruikte palmwijn het schaamtegevoel nog heel wat op den achtergrond gedreven heeft, dan kan men zich het walgelijke van het tooneel wel voorstellen. Waarlijk, hierin is niets idyllisch. Ongelukkig ook de vreemdeling, die nu in de nabijheid komt, want hij heeft te wachten, dat een dronken deern hem aanpakt, en zijn kleeding onherstelbaar bezoedelt. En hij doet het best er het zwijgen toe te doen, want allen zijn in een zeer geprikkelden toestand en het vuil gedoe duurt soms uren lang. De ouderen doen wel niet mee, maar toch krijgen allen wel een veeg uit de pan, waartegen men

zich ook volstrekt niet verzet, tot na afloop het heele gezelschap beslist ontoonbaar is.

Het is dan ook maar gelukkig, dat de adat voorschrijft, dat na afloop der begrafenis, elk der deelnemers zich moet baden, want ze hebben het nu ook allen wel heel noodig. Het baden is wel niet om deze redenen voorgeschreven, maar weldadig is het wel. Wat de reden hiervan is, van dit dodorou, weet nu niemand meer te zeggen, maar men vindt het zeer noodig, want zelfs de Mohammedaan geworden Tobeloreezen hebben het, hoewel onder een beetje anderen vorm, behouden.

Uit animistisch oogpunt bekeken, kan dit alles niet anders beteekenen dan dat men zich den doode gelijk wil maken, zwart, opdat hij zich geen prooi zoeke onder de levenden, zooals ook het niet de deur uit dragen van het lijk, maar door de uitgebroken wand heen, die men daarna dadelijk weer sluit, er op wijst, dat men den doode den terugweg in het huis wil bemoeilijken, hoewel toch eigenlijk het zetten van de kist vlak naast het huis, ja *in* het huis, daar wel mede in tegenspraak is.

Men heeft de dingen nooit consequent doorgedacht. Over het geheel krijgt men den indruk, dat er twee gedachten door elkaar tot uitdrukking gebracht worden, misschien de oudere dynamische, en de jongere animistische, waarbij dan nog het nòg jongere sjamanisme het zijne deed, zoodat men nu telkens uit moet roepen: hoe rijmt zich dit te zaam!

Volgens sommigen, moeten al de mannelijke deelnemers zich na het baden ook nog scheren.

Men geeft aan, dat het baden is om de lijklucht weg te krijgen. Wellicht is dit in figuurlijken zin zoo bedoeld, dat men de lucht van den doode van zich afwascht, opdat die de levenden niet meer herkennen zou, hoewel hierbij geen verdere ceremoniën plaats vinden. Maar ook in werkelijken zin is het niet overbodig, want men begrijpt dat een lijk in de tropen na vier dagen, of zelfs na drie, al tamelijk op weg van ontbinding is, en men bedenke dan eens, welk een lucht er heerschen moet na tien tot vijftien dagen; het is dan kortweg een ondragelijke stank, en men begrijpt niet, hoe de menschen het uithouden in die huizen. Sommigen hebben mij ook wel eens bekend, dat het hun bijna onmogelijk was nog spijze naar binnen te krijgen bij dien stank. Het is begrijpelijk, dat het lijk op de para-para naast het huis, ook nog een ondragelijke lucht verspreidt. Als

men zulk een huis op een afstand nadert, wordt men haast teruggedreven door die vreeselijke lucht. Men boort echter in den bodem der kist een gat, en plaatst daar een bamboekoker in, die men met het ondereind in de aarde steekt, om op die wijze het lijkvocht af te laten vloeien.

Niet in de nabijheid van het lijk te willen zijn of blijven om der wille van de stank, zou men een beleediging van den doode vinden.

Ik zag tegen een graf, waarom men een soort hekje gemaakt had, een slaapbank staan, en hoorde dat de moeder van den overledene daar geregeld sliep, onder den bloоten hemel, hoewel *ik* bijna niet kon ademhalen door de vreeselijke lucht.

Voor onze buurvrouw, waarover ik reeds sprak, bouwde men achter het huis een soort schuurtje, waarin men haar kist zette, en ook die van haar overleden zoon. Daarbij was een voorgaanderijtje gemaakt, waarin een oud echtpaar ging wonen, om op die manier tot een voortdurende lijkwacht te dienen. Die oude menschen waren van slaven-afkomst, en men deelde mij mede, dat het vroeger meer aldus gebruikelijk geweest was, en de slaaf die men hiervoor bezigde er zijn vrijheid mede verdiend had. Voor de waarheid hiervan kan ik echter niet instaan, omdat tijdens ons zijn op Tobelo het slaveninstituut reeds tot het verleden behoorde.

Op Dodinga beloont men elke vrouwelijke deelnemer aan een begrafenis met 7 cent voor het begraven van een volwassene, en met $3\frac{1}{2}$ cent voor het begraven van een kind. Op Tobelo heb ik daar nooit van gehoord.

Men heeft nu nog een gebruik, h o b o r o k a t a, hetgeen bij de Tobeloreezen, die, naar zeggen, het van de Galelareezen overnamen, beteekent, dat òf de vader, uit droefheid over den dood van van een dochter, belooft dat voor zijn andere dochter geen vrijer over den vloer zal komen, en het wordt dan, als het tot een huwelijksaanzoek komt, afgekocht met vijf realen (zie Hoofdstuk Huwelijk), òf wel, dat, vooral vrouwelijke verwanten van den doode, zich om der wille van den overledene, allerlei opleggen, b.v. om geen sagoe te eten, of een of andere spijs niet te gebruiken, of wel het water uit een of andere rivier te mijden, enz.

Een dergelijke b o r o k a t a moet men houden tot de een of ander die afkoopt, o b o r o k a t a h o t o a k a, de belofte ver-

breken, met een klein geschenk, b.v. een sarong, een baadje, of zoo iets dergelijks. Natuurlijk, vindt men niemand, die aanbiedt dit te doen, dan is het heel lastig, want men kan het niet maar wegwerpen, iemand moet er iets voor over hebben, om een ander er af te helpen.

Bij de Dodingaers echter, beteekent het woord heel iets anders. Daar nemen na afloop van de begrafenis vier jonge meisjes en vier jongelingen het borokata aan. Zij worden daartoe gewijd, doordien ze zich baden, waarbij een familielid van den overledene hun het haar van voren een weinig afknipt. Dit achttal nu blijft acht dagen te zamen, onafgebroken feest makende en zingende.

Na deze acht dagen komt de heele familie weer bij elkaar voor een heel groot feest, o borokata ma doaka', het afbreken der rouwgelofte. Terwijl nu de heele familie bij elkaar is, gaat dat achttal samen naar het graf. Daar aangekomen zingt men nog een heele poos, alle bekende liederen zoowat af. Na afloop daarvan neemt elk een steen op, en gooit die onder geweldig schreeuwen naar het Westen. Daarna keert het achttal terug en het feest neemt een aanvang.

Volgens sommiger beweren, zou men voor dat deze plechtigheid heeft plaats gehad, in het sterfhuis niet mogen trommelen. Ik denk dat daarmede bedoeld is, tusschen het begraven en het o borokata ma doaka.

Wat deze heele plechtigheid beduidt, weet men ook niet meer. Het is wel merkwaardig, ten eerste, dat het allemaal jongelui moeten zijn, dan dat haar afknippen, hetgeen altijd ten doel heeft zich voor den doode onkenbaar te maken, het zingen en lallen zonder trom, daarna de plechtigheid op het graf, eindigende met het steenen wegwerpen naar het Westen.

Misschien is de bedoeling, om den doode heelemaal het spoor bijster te maken omtrent zijn vroegere woning, waar hij dus gedurende die acht dagen, als hij die bezoekt (hoewel door niet te trommelen zijn aandacht er zoo weinig mogelijk op gevestigd wordt) een gezelschap vreemden aantreft, allemaal lui die hij niet kent, waardoor hij in den waan moet komen dat dit zijn huis niet is. Als na acht dagen dit gezelschap vreemden aan zijn graf komt, en door het steenen gooien en schreeuwen een vijandige houding aanneemt, kan dit moeilijk anders bedoelen, dan hem weg te jagen van de plaats, waar hij gewoon was te verblijven.

Het vroolijk feest daarna, met trommelslag en blij geklank, bevestigt mij in deze meening.

Anderen, die mij omtrent deze gewoonte inlichtten, beweerden het steenwerpen naar het Westen niet te kennen.

Men zou daaruit afleiden dat het eene gewoonte is, die bezig is af te slijten, zooals het met zoovele adats gaat, waarvan men de beteekenis niet meer kent.

De Tobelós te Tobelo kennen dit alles niet, daarentegen sommige Kausche Tobelós wel. Of men het soms overgenomen heeft van de Sawaiers die men uit de Kaubaai verdrong, weet ik niet, maar het is niet onwaarschijnlijk of onmogelijk.

Het is natuurlijk, dat de woning s'nachts verlicht is, zoolang zich het lijk daarin bevindt, maar men brandt ook vuur op het graf ná de begrafenis. De meesten vinden dit noodig gedurende vier nachten, anderen beweren: gedurende twee slechts, maar de praktijk zegt toch ook: vier over het algemeen. In den nieuwen tijd zag men het eenvoudig vuur ook wel vervangen door een lamp, opgehangen aan het dakje, dat men over de kist gemaakt heeft.

Is het lijk begraven, dan brandt men het vuur op het graf, staat de kist op een stelling, dan wordt het vuur onder de kist gebrand.

Het is nooit een groot vuur; een klein vuur is voldoende, maar het wordt den geheelen nacht door zorgvuldig onderhouden, en bij zeer geliefde dooden, ook nog wel heel veel langer dan vier nachten.

Men vindt dit een zaak van zeer groot gewicht, hoewel men nogal verschilt in de uitlegging, *waarom* het noodig is.

De één zegt: opdat niet de booze geesten, de tokatas, het lijk opgraven en het hart opeten; een ander zegt: opdat niet de doode zelf een tokata worde; een ander beweert: men doet het ten eerste uit liefde, en ten tweede opdat de opstaande gikiri of de setans daardoor gezengd zouden worden. Neen, beweert weer een ander, opdat de doode het niet koud zou hebben. Nog een ander beweert: opdat de doode niet boos zou worden, aangezien hij tijdens zijn leven altijd gewoon was aan een vuurtje. Het is, omdat het huis van den doode anders te donker zou zijn, beweert weer een ander; opdat het pad van den doode licht zij, zegt men ook, en nog weer een ander beweert: het is uit voorzorg opdat de doode niet een der levenden grijpen zou, en hen als hij dat deed, kennen zou als zijn vrienden.

Men ziet: heel veel meeningen. Het algemeen geloof zegt kortweg: het is om de tokatas, booze geesten.

Zoo ik reeds zeide, men stelt er heel veel prijs op. Ik hoorde eenmaal een ouden man zijn bezorgdheid uitspreken, dat, wanneer zijn kinderen Christenen werden, er niemand zou zijn om op zijn graf vuur te branden, en hij zou dan een booze geest moeten worden.

Ook hoorde ik meermalen kinderlooze lieden het adopteeren van kinderen aanprijzen, ook om deze reden, n.l. dat men iemand zou hebben om vuur te branden op het graf.

Voor den een of anderen ongelukkige stumpert die geen familie of vrienden heeft, doet men het niet, omdat niemand dit liefdeblijk voor hen over heeft, en me dunkt, daarmede is wel uitgemaakt, dat het niet geschiedt in het belang der levenden, want dan zou men het ook voor dit soort menschen doen, alleen uit zucht tot zelfbehoud.

Het moet dus zijn om eenig comfort aan den doode te geven, gelijk ook blijkt hieruit, dat men van te voren bezorgd is, dat het *niet* gebeuren zou.

Dat men het doet opdat niet de tokatas het lijk, respectievelijk de lever opeten, is niet waarschijnlijk, want de lever van een doode, waar de levenskracht, de gurumini uit is, kan voor tokatas niets aantrekkelijks meer hebben.

Merkwaardig is nog, dat men vier nachten rekent, ongeacht het feit, dat de eene doode lang onbegraven blijft, de ander reeds na drie dagen begraven wordt. Het moet dus iets met de nieuwe verblijfplaats van den doode uitstaande hebben, het graf of de stelling.

Wanneer men nu daarbij overweegt, dat men zich den doode niet los denkt van zijn lichaam, maar daar nog aan verbonden, zooals blijkt uit het gooien met asch achter het lijk aan, het toesluiten van het huis als het lijk er uit is, maar ook weer los daarvan, aangezien men hem de onlichamelijke terugkeer wil beletten, dan kan het wel niet anders, of men wil den doode s'nachts het vinden van zijn lichaam gemakkelijk maken.

Hij mocht het in den donker nog eens zoeken op de oude plek, daardoor het spoor bijster raken, en dolende worden, waardoor hij noodzakelijk tot tokata, booze geest zou worden, daar al de vereeringen om hem daarvoor te bewaren, toch aan zijn lichaam en gebeente verbonden worden.

Het is dus noodzakelijk, dat de doode wete, waar zijn lichaam is. En als men zich nu het Alfoersche erf denkt, waar des nachts alles duister is, en alleen het vuurtje onder de kist of op het graf gloeit, dan is het voor den doode wel niet mogelijk zich te vergissen omtrent de plaats zijns lichaams.

Zóó zal wel de oorspronkelijke gedachtengang geweest zijn, al stelt men zich nu dat niet helder meer voor.

Nu is er nog al verschil van gevoelen omtrent het al of niet gevaarlijke van het wonen in een huis, waarin iemand gestorven is.

Er zijn er, die kortweg zeggen: men moet het huis afbreken of verlaten want het is gevaarlijk er verder in te wonen.

Eigenlijk is dit wel het algemeen gevoelen, maar de praktijk legt wel eenige bezwaren in den weg, om dat gevoelen om te zetten in een daad.

Heeft het sterfgeval plaats gevonden in een tuinhuis, dan breekt men het af, en zet het op een andere plaats weer op.

Maar als het nu gebeurt in een grooter huis in de kampong? Dan wordt het wel wat moeilijk, en dus roept men dan maar een gomatere om de woning te reinigen. Maar waarvan? Van den doode? Neen, we zagen het reeds, daarvoor vreest men niet dadelijk. Als men het doodenfeest houdt met den aankleve daarvan, is de doode zoo gevaarlijk niet.

Maar wel gevaarlijk zijn de booze geesten, die de dood van den doode veroorzaakt hebben, door zijn gurumini op te eten. Het is voor *deze* dat men bang is.

Is de doode uit ouderdom gestorven, of wel een gewelddadigen dood, dan is er geen gevaar, maar wel als het sterfgeval door ziekte veroorzaakt werd. Het is dan zeker dat de booze geesten in de woning zijn, en, is de woning minderwaardig, dan is de korste weg: afbreken, maar in het andere geval moet men de woning laten reinigen van de tokatas, hetgeen natuurlijk door den gomatere, niet zonder kosten, geschiedt.

Men ziet dan ook huizen in de dorpen, waar heele rijen lijkenhuisjes niet tot verhuizing genoopt hebben, maar ook evengoed ziet men hier en daar en overal lijkenhuisjes staan, zonder huizen, of met vervallen huizen er naast. Dit laatste wordt vooral het geval, wanneer veel sterfgevallen kort achter elkaar in een huis, of een huizencomplex plaats hebben. De gomatere beweert dan eenvoudig, daar hij aan het eind is van zijn latijn,

dat de booze geesten de overhand hebben, en om een of andere redenen niet meer te verdrijven zijn.

Na zoo'n uitspraak laat men alles in den steek, en bouwt een ander huis, of zelfs een andere kampong, hoewel men dan wel het gebeente van geliefde dooden meeneemt naar de nieuwe woonplaats. Dit verhuizen is dus niet om de dooden, maar wel om de dooders te ontloopen, ergo om aan de booze geesten te ontvluchten.

Aan de graven of grafplaatsen doet men nu voorloopig niets meer, behalve dat men, vooral bij kleine kinderen, er nog wel allerlei vruchten aanhangt; h o m a n i a t a, toewijden, noemt men dat.

Vooral in tijden waarin men overvloedig van de een of andere vruchtensoort heeft, van manga's of langsats, ziet men het heel veel.

Waar men andere spijzen, voor de geesten bestemd, zelf opeet, gebeurt dat niet met deze vruchten, die laat men tot ze verdroogd of verrot zijn. Ze zijn nu eenmaal het eigendom van den doode, en dus mag men ze niet terugnemen. Wat men zich hierbij eigenlijk denkt, is moeilijk te zeggen.

Nu denkt men zich geen eten meer voor de geesten, zonder dat die daartoe expresselijk uitgenoodigd zijn, maar wellicht was dat vroeger anders en is dit nog een naklank uit dat verre verleden, toen men zich het verkeer tusschen dooden en levenden nog gemakkelijker dacht.

In elk geval heeft de gewoonte wel iets aandoenlijks, evengoed als wanneer wij bloemen op de graven onzen geliefden brengen.

HOOFDSTUK 20.

Doodenvereering.

H a h o k o — o G o m a n g a ho h a k a i — N g e n g e l u k u — H u k a r a — H i r o n o.

Hetgeen nu het eerst aan de beurt komt, is het h a h o k o.

Het woord zal wel dezelfde beteekenis hebben als a h o k o, roepen, hoewel het nu speciaal de beteekenis heeft van oproepen, bepaaldelijk: oproepen van geesten, beter van dooden, want in anderen zin wordt het nooit gebruikt. Het is mogelijk, dat het

saamgetrokken is uit ahoko, met den voorslag ho, en dat ho ahoko, hahoko werd, maar in elk geval zegt men nu wel onpersoonlijk hahoko, maar met het pers. voornw. jo hahoko, zij roepen dooden op.

Men verstaat er onder, dat men de ziel van haar voorloopige, naar haar vaste bewaarplaats doet overbrengen.

Wij zagen, dat onmiddelijk na den dood, de gomatere zich in slaap brengt en de ziel opvangt, om die over te geven aan de dilikinis.

Men bedoelt bepaaldelijk de dilikinis uit de familie, die den doode bewaren moeten, opdat hij niet in handen van de tokatas, booze geesten valle, waar hij aanleg toe heeft.

Aangezien men zich de dilikinis denkt, als steeds krijgsdansende de levenden omringende, zijn die altijd wel bij de hand, om den doode voorloopig onder hun hoede te nemen.

Echter, hij kan daar niet blijven, en geeft dat, als het wat lang duurt, ook al gauw te kennen, door te tapua, ontevredenheid te openbaren, door ziekte of zoo iets te zenden, waarmede men natuurlijk door bemiddeling van den gomatere in kennis gesteld wordt.

Eigenlijk zou men het hahoko uiterlijk een 14 dagen na het overlijden moeten vieren, maar in den gewonen regel gaat dat niet, aangezien men dan de benoodigdheden voor het feest nog niet bij elkaar heeft.

Want het is een groot feest, en er is heel wat voor noodig, daar het dagen lang duurt, d. w. z. de voor- en napret, de ceremonie zelf duurt niet lang. Het feest wordt, uit oorzaak van de kostbaarheid, soms maanden lang uitgesteld. Men gaat er eerst op uit om visch of vleesch te zoeken, ook wel om geld bij elkaar te brengen, om alles te bekostigen.

Voor een geliefden doode duurt het uitstel wel niet zòò lang, als men maar het noodige heeft, maar voor lieden waarop men nu juist niet zoo sterk gesteld was, wordt het soms zoo lang uitgesteld dat eindelijk de een of andere gomatere, bij een ziektegeval het ontbrekende feest als oorzaak aanwijst.

De heele familie wordt nu bij elkaar geroepen ook vrienden en geburen, er wordt gekookt en gebraden enz.

Met het bij elkaar komen gaat al heel wat tijd heen.

Is alles klaar, dan wordt de dag voor de ceremonie bepaald. Men heeft een bepaalde gomatere voor de gelegenheid ge-

huurd. Allen zijn verzameld rondom de bank in de voorgaanderij, waarop de gomatere gaat liggen om te idu-idu. Dit moet bepaald des namiddags zijn, met opkomend water, vloed, anders gaat het niet met de meeste gomateres, daar zij hun Djin van over zee komend verwachten, en het schijnt dat die geesten alleen met vloed naar het land komen.

Is dus het oogenblik geschikt, dan legt de gomatere zich op de ligmat en brengt zich op de gewone wijze in slaap.

Is die ingetreden, dan komt eerst de dilikini, die zich door hevig optreden openbaart. Hij schreeuwt: wat wil je van mij, en dergelijke.

Het lichaam van den gomatere beweegt zich hevig, gaat soms stijl over eind staan. De omstanders roepen, dat hij maar heen gaan moet, wijl zijn eten klaar staat. Nu wordt de gomatere stil, half machteloos zelfs en dan komt de doode, de overledene, de heneoara, zich openbaren.

Zoo de doode aan de een of andere ziekte overleed, openbaart hij zich zwakjes, de oogen blijven half geloken, het hoofd hangt op zij, en men komt fluks er bij om den gomatere een beetje op te beuren, en van achteren vast te houden, en nu geeft de doode audientie.

Men begint met hem pinang te eten te geven, en heeft een apart soort bakjes, om het uit den mond loopende roode speeksel op te vangen, want de doode is natuurlijk te zwak om te spuwen.

Deze bakjes, o kibiri ma ngi, worden later tusschen de stijlen van den wand gestoken, en als dierbaar aandenken bewaard.

De verwanten verdringen zich nu om den gomatere om allerlei vragen te doen: hoe zijt ge gestorven, waardoor? enz.; ook vraagt de doode allerlei natuurlijk, door den mond van den gomatere, waarin hij geincarneerd is. Hij geeft de hand, er wordt gekust, er wordt geschreid, vooral door de kinderen, als het hun moeder betreft, de doode vraagt naar afwezigen, kortom, het is een audientie die de doode geeft.

Dit duurt korter of langer, al naar de gomatere sterk is.

Plotseling houdt het spreken op, de gomatere valt neer en wordt als een doode, klopt dan weer even met de handen en voeten, en het is afgeloopen.

De gomatere wordt nu weer bijgebracht, staat op, neemt zijn of haar belooning mee, en het ceremonieel gedeelte is hiermede afgeloopen. De gomatere heeft nu den doode over-

gegeven aan zijn Djin, die hem nu meeneemt naar zijn, des Djins, verblijfplaats, waar hij nu verder voor de levenden onschadelijk is.

Hierna begint het feest eerst goed, en het kan nog wel weer dagen lang duren. Men eet en drinkt, geeft elkaar te eten en te drinken, danst en zingt, alles begeleid door het geluid der trommen en bekkens, zonder ophouden.

Hiermede is dus voorloopig voldaan aan wat de doode noodig heeft. Echter, het hahoko heeft ook wel plaats, zonder dat een juist voorafgegaan sterfgeval er aanleiding toe geeft. Alleen maar, het geschiedt dan niet met zoo groote pracht en praal. Ook laat men dan meer dan een doode achter elkaar oproepen, als de gomatere zich daartoe bereid verklaart. De zaak verschilt dan niet veel van een spiritistische seance. Men roept allerlei geliefde dooden achter elkaar op, en maakt daar toch ook wel weer een heel feest van, verbindt dit ook wel weer met andere feesten, zoo men maar wil en den gomatere betaalt voor zijn moeite.

Sommige gomateres doen voor moeders die kleine kinderen beweenen, extra moeite. Men overhandigt de arme vrouw een doek, waarin men verklaart dat haar kind is, en de stumpert kust en beruikt nu als waanzinnig het dierbare pand, dat straks teruggegeven moet worden. Maar ook wel geeft men een stukje hout of zoo iets, en verklaart dat men daarin, met behulp van den djin, het kind geincarneerd heeft. De arme moeder drukt nu dit kleinood tegen zich aan, en daar zij het behouden mag, draagt zij het voortaan altijd bij zich, en is er even onafscheidelijk van, als vroeger van het nog levende kind, dat ook altijd op den rug van de moeder hing. Hoe onbegrijpelijk dit ook voor ons is, toch schijnt het de arme moeder te troosten.

Dat voor de meeste bezoekers van het feest het *feest* hoofdzaak is, doet niet af aan de belangrijkheid van de ceremonie in het leven der menschen.

Met het hahoko verbonden, hoewel natuurlijk ook wel zonder dat, houdt men gewoonlijk ook het o Gomanga ho hakai, koken voor de geesten, eigenlijk: eten *geven* aan de geesten, maar men noemt het, naar het klaarmaken der spijs, eenvoudig *koken*.

Men zegt ook wel kortweg: jo hakai, zij koken, en elk weet dan ook wel, wat met die verkorte uitdrukking bedoeld wordt.

Waar we nu hier over geesten beginnen, is het 't beste, eerst uit te leggen, wat men daaronder eigenlijk verstaat.

Wellicht is het woord g o m a n g a, in het Galelareesch g o m a, het best te vertalen met: geest van een afgestorvene.

Het woord is verwant met o m a n g a, vol, en g o m a n g a beteekent, volgens die afleiding: het volle. Men zou misschien zeggen: zij die het leven vervuld hebben, of het vol genoten hebben.

Echter, in het Galelareesch kan men met die afleiding niet overweg, zij gaat daar niet op. Nu kan zij daarom toch nog wel juist zijn, daar het mogelijk is, dat men oorspronkelijk in het Galelareesch ook het woord o m a voor *vol* gebruikte, maar dat woord vallen liet, omdat het door de gedachte g o m a, een onaangename klank had. Het Galelareesch heeft wel meer voorbeelden ervan, dat op deze wijze de taal gewijzigd is, en het is dus wellicht maar het beste er bij te blijven, dat g o m a n g a, het volle beteekent.

Men *gevoelt* dan meer het eigenaardige, dat in deze uitdrukking zit, dan men het zeggen kan.

De doode wordt tot een g o m a n g a. Men spreekt van iemands g o m a n g a.

Spreekt men van de dooden in het algemeen, dan spreekt men niet van hen als van g o m a n g a maar zegt: o h o n e-h o n e n g e, de dooden.

Men kan dus zeggen, dat de g o m a n g a het begrip is, van wat er na den dood van den mensch overblijft.

Nu spreekt men echter van de dooden als zoodanig, niet gelijkelijk.

Zij worden beslist onderscheiden in twee soorten: o g o m a n g a m a b u t u r u n g u sterke g o m a n g a s, ook o d i l i k i n i geheeten, en: o h e n e o a r a, zwakke g o m a n g a s. De woorden d i l i k i n i en h e n e o a r a zijn hoogst moeilijk te vertalen of te verklaren.

Het eenige woord wat iets op d i l i k i n i lijkt, is d i l i k i-t i l i k i-schaamdeel (mannelijk) en vandaar zou het iets met moed, dapperheid of zoo iets uitstaande kunnen hebben, maar dit is toch maar een zeer gewaagde gissing, want ik ken geen ander voorbeeld van het willekeurig verlengen van een woord met een lettergreep; het zou dan moeten zijn omdat men het eigenlijke woord onbeschoft vond, maar nog eens, ik ken geen voorbeeld van een andere dusdanige verlenging.

Van Baarda geeft op in het Galelareesch: d i l i k *e*, maar zelfs als dat geen vergissing is, heldert het nog niets op.

Aangezien ik er echter toch niets anders op weet, zal ik maar zeggen «de brutalen, de moedigen».

Het woord h e n e o a r a zou *kunnen* beteekenen: wegloopen als een schildpad, hoewel dan toch ook al de woordsamenvoeging heel on-Tobeloreesch is, maar het is toch mogelijk, dat het zoo is, aangezien het wegloopen van den schildpad, wel zoowat overeenkomt met de slappe krachtelooze houding, die men aan deze geesten toekent.

Wat is nu het verschil tusschen deze twee?

D i l i k i n i, sterke geest, noemt men de geest van hen, die niet door een natuurlijke doodsoorzaak gestorven zijn, maar een gewelddadigen dood stierven, in de eerste plaats, de in den oorlog gesneuvelden, maar toch ook de omgekomenen door verdrinken, uit een boom vallen en dergelijke.

Zij ontleenen hun sterkte hieraan, dat zij naar de overzijde gaan, met nog een deel van hun levenskracht, hun g u r u m i n i, bij zich, die zij behouden, in tegenstelling met hen, die door ziekte of ouderdom sterven: h e n e o a r a, wier dood het gevolg is van het niet meer aanwezig zijn van g u r u m i n i, hetzij dat die, als bij een oude van dagen, opgebruikt is, hetzij dat die, als bij een door ziekte stervende, opgegeten is door de booze geesten, de t o k a t a s. In beide gevallen komt de ziel zonder levenskracht, g u r u m i n i, in het hiernamaals aan, en is op de levenden aangewezen, om daar iets van te krijgen.

En dit geeft dadelijk het hoofdverschil in de vereering van deze beide soorten van geesten aan.

De sterke worden vereerd als beschermgeesten, de zwakke moeten verzorgd worden opdat zij de levenden geen kwaad toebrengen.

Het zijn vooral de d i l i k i n i s, die op den voorgrond komen. Zij toch zijn gehecht aan de levenden, aan hun stamgenooten, en treden voor en ten behoeve van hen op, tegenover het, de levenden bedreigende boozegeestenheir. Men stelt zich hun werkzaamheid wel wat verschillend voor.

De een beweert dat ze steeds krijgsdansende de H a l u, den dorpstempel, omringen, maar anderen beweren dat ze elk huis op zich zelf beschermen. Zij vergezellen de levenden geregeld bij elke onderneming, bij jagen en visschen, en vooral in den oorlog, en zijn steeds hun ten schutte.

Hun namen kent men, vanaf de vroegste tijden, en bij het tue-tue, worden ze een voor een aangeroepen, hoewel deze kennis geen gemeengoed is, maar bewaard wordt in de families die daartoe aangewezen zijn. Gewoonlijk weet het slechts één persoon in een Afdeeling, die de kennis weer aan zijn oudsten zoon overgeeft.

Elke afdeeling heeft er niet evenveel, want men rekent in dezen altijd afdeelingsgewijs, maar men acht die afdeeling het gelukkigst en fortuinlijkst, die er het meeste heeft.

Ik sprak eens met een man uit de hoana Hibuah-lamo, die mij zeide: «neen Mijnheer, (het was over een vechtpartij) bij ons is dat niet gevaarlijk, wij hebben niet veel dilikinis, als wij een slag of wond toe brengen, is deze haast nooit doodelijk, maar dan moet U de lui hebben van Huboto, *die* hebben veel dilikinis, als die iemand maar een lichte slag of een lichte verwonding toebrengen, is het al doodelijk!»

Men ziet dus dat dit een zeer gewaardeerd bezit is. Heeft iemand in zijn naaste familie dan ook een dilikini, dan wordt diens gebeente als een kostbare reliqui bewaard, en in een heel mooi kistje overal mee heen gesjouwd, om toch steeds op de hulp van dezen doode te kunnen bouwen.

Men zou kunnen zeggen, wie dilikini wordt, heeft hier op aarde de onsterfelijkheid verkregen, want zijn naam wordt steeds genoemd, en hij blijft geëerd.

Voor hem is ook het hahoko niet noodig, want hij heeft niets met de djinis te maken. Zooals wij reeds zagen, treedt hij zelfs op als beschermgeest voor de overledenen, zoolang deze nog niet wegens hun aardsche lucht, overgegeven kunnen worden aan den djini. «Zij hooren eigenlijk niet tot de dooden, hun plaats is bij de levenden in de halu», zei mij eens iemand.

Bij de eigenlijke Tobelós, is deze vereering het sterkste. Bij de Kausche Tobelós, en bij de Dodingaers, komt deze niet zoo sterk op den voorgrond. Maar het is te begrijpen, welken invloed dit geloof op een toch al strijdzuchtig volk als de Tobelós hebben moest. Immers door te sneuvelen (hoewel ik nooit hoorde dat men daardoor waaghalzig werd) komt men tot een soort van eeuwig leven.

Ik sprak eens met een oud zeerooverhoofd, een beruchte figuur, wien men een kleine zestig moorden toeschreef. Het was bij gelegenheid van een hahoko, dat het gesprek kwam op de

gomanga ma buturungu. Hij deelde mij mede, dat men steeds aan de geesten moest eten geven, enz. om hulp van hen te hebben, en dat dit toch ook vooral noodig was, met het oog op zoons die in het leger dienden, opdat die de hulp der dilikinis zouden hebben, bij hun worstelen met de vijanden. (bedoelde zoons dienden bij de maréchaussées in Atjeh). Toen hij mijn ongeloof opmerkte, zei hij dat hij het toch zelf beleefd had, dat hij gevangenen had gemaakt, die hem later vroegen, waar toch die oude was, met den witten baard, die hen gevangen genomen had, maar die oude, die de lui gezien hadden, was zijn gesneuvelde vader geweest, die nu als dilikini de handelingen van zijn zoon beheerschte. Op mijn opmerking, dat dit alles toch niet noodig was, wijl de Compagnie, die zooveel gelukkige oorlogen voerde, nooit zich ophield met dilikinis, kwam het nogal verrassende antwoord: juist Mijnheer, *daarom* is de Compagnie zoo onoverwinnelijk, omdat zij zooveel duizenden dilikinis heeft, die in elk gevecht het werk doen, en daarom vechten wij ook nooit tegen de Compagnie, want die is juist door die groote menigte dilikinis beslist onoverwinnelijk! Ja, als je het hebt zooals de Compagnie, dan is het niet moeilijk.» Men ziet dus, hoe dit geloof met de heldhaftigheid veel uitstaande heeft.

Bij de stamverwante Galelareezen hoort men dit denkbeeld ook niet zoo op den voorgrond brengen, hoewel men daar ook de gedachte wel kent. Van Baarda geeft op, dat volgens het beweren, lieden die plotseling sterven, van ontzetting de oogen wijd open hebben, en dat die wijd open oogen heel geschikt zouden zijn om te bewaken, en dat men daarom de dilikes eert als beschermgoden. Dit is natuurlijk maar een Galelareesch sprookje, maar als men er daar ook zoo over dacht als bij de Tobeloreezen, had Van Baarda het zeker geweten en medegedeeld.

Door de Tobeloreezen worden de dilikinis echter vereerd als goden, als helpers. Ook in nood of ziekte roept men hen aan.

O Gomanga no hi tjou, o geest hou me vast, is een tamelijk gewoon gebed bij ernstige ziekte, waarbij men echter alleen aan de dilikinis denkt. Daartegenover is de aan een ziekte gestorvene, een heneoara, een treurig schepsel.

Daar hij zonder gurumini aankomt in het hiernamaals, en op de levenden jaloersch is, begint men dadelijk met hem aan de dilikinis ter bewaring te geven, opdat hij niet in handen der tokatas valle, zegt men. Maar dat is het toch niet. Het

is veel meer, opdat hij de levenden niet tot een tokata worde, geen booze geest worde.

Immers hij is daartoe voorbeschikt, hij moet door de levenden onderhouden worden met gurumini, waarmede men dan ook dadelijk begint, zooals wij zagen, door in het sterfhuis reeds, het eten nog voor hem neer te zetten, opdat hij daarvan de gurumini tot zich zou nemen, en bij het hahoko wordt gewoonlijk ook al dadelijk een o gomanga ho hakai gevoegd, om geen last te hebben van den doode.

Zooals wij hoorden, wordt hij door den gomatere naar diens djin-bewaarplaats gebracht, en hij blijft daar opdat hij de levenden geen last veroorzaken zou. Als het eten geven niet geregeld plaats heeft, veroorzaakt hij toch wel last, door te tapua, aanvallen te doen op de gurumini der levenden, en deze ziek te maken. Men moet dan altijd spoedig ho hakai, om erger te voorkomen.

Nu is hier iets tweeslachtigs: de doode is opgeborgen in de bewaarplaats van den djin, en maakt het toch de levenden lastig, is dus *niet* in die bewaarplaats Ook deze inconsequentie denkt men zich niet goed in.

Van een bepaald doodenland hoort men buiten de sjamanistische verhalen niets. Men zegt wel: de dooden gaan naar God, ook in tegenspraak met het sjamanisme, dat zich echter hieromtrent ook slechts onduidelijk uitlaat.

Het is wel merkwaardig, dat men op het gebergte in het Noorden van Tobelo, achter de kampong Medee, in de buurt van den vulkaan Dukono (de oude berg Tolo), twee heuvels heeft, tegenover elkaar liggende, waarvan de eene heet o dilikini, en de andere o heneoara, en dat de lui van Medee, wanneer zij koken voor hun geesten, met twee draagmanden naar boven gaan, en op de eene heuvel de dilikinis, op de andere de henoaras oproepen, en zoogenaamd in de draagmanden mee naar beneden nemen om ze straks, na afloop van het feest, ook weer terug te transporteeren. Waarom dat is, weet men niet meer, maar daar het wel ongeveer dáár moet geweest zijn, dat de eerste poging gedaan werd om strandbewoners te worden, is de vraag, of daar ook niet een soort zielenland geweest is.

Men weet daar nu echter niet meer van, het sjamanisme heeft dat geloof verdrongen.

Dat de dooden een voortdurende zorg voor de levenden zijn, is duidelijk, en ook, dat die verzorging niet uit liefde geschiedt. Nu zou dus deze verzorging in het oneindige moeten voortgaan, maar dat gebeurt natuurlijk niet, daar de verzorgers op den duur sterven. Wel blijft dan nog hun aandenken, en de kleinkinderen denken nog wel aan de grootouders, maar toch komt er een tijd, dat ook die er niet meer zijn, en er dus geen verzorging meer plaats heeft.

De, nu niet meer verzorgd wordende doode wordt nu een gomanga ma dorou, een booze afgestorvene. Men denkt zich dit wel niet gelijk met o tokata, booze geest, maar verwarring heerscht ook hier, misschien ook door het sjamanisme.

Wordt men door ziekte bezocht, of doorloopend door onheilen getroffen, dan deelt de gomatere mee: dat komt door die of die, die is o gomanga ma dorou geworden, die behoef je dus niet meer te verzorgen.

En nu moet de een of andere beroemde gomatere trachten de gomanga ma dorou baas te worden. Dat is een hoogst moeilijk werk, en kost ook veel geld. Als de gomatere, na lang geslapen te hebben, weer bijkomt, verhaalt hij b. v. dat hij den gomanga ma dorou op zijn hars vastgeplakt heeft, als Prometheus aan de rots waarschijnlijk, en dat hij nu onschadelijk is. Anderen deelen mede, dat zij, heel diep onder de zee, de booze gomanga in een schelp geduwd hebben. Weer een ander, dat hij op een hooge rots is geklommen, en vandaar de booze geest naar beneden gegooid heeft, zoodat hij nu voorgoed dood is.

Wat men dan nog mocht hebben van het lijk of zoo, gooit men nu maar weg. Helaas gebeurt het wel, dat de gomanga ma dorou zich toch nog weer aanmeldt, door ziekte te zenden. Hij is dan nog niet goed dood geweest, of weer losgekomen. Nu moet weer de gomatere aan het werk, met nog harder kloppen en slaan inslapen dan vroeger, en ook nog meer geld dan vroeger moet hem betaald worden. Ook beweren sommige gomateres wel, dat ze den boozen gomanga zoover de baas geworden zijn, dat hij hun onderdanig en tot djin geworden is, in welke kwaliteit hij nu tegen de andere booze geesten, uitstekende diensten doet.

Dat alles klinkt nog al gewrongen, en het lost toch ook de vraag niet op: wat wordt er van de dooden, want het is toch

ook maar een heel enkele, die aldus tot gomango ma dorou verklaard wordt,

Men spreekt van de heneoara ook wel als van: o tokata manga dodiau: de gezel van de booze geesten. Sommigen beweren zelfs: het zijn eigenlijk al booze geesten.

Wat zijn nu die tokatas, die booze geesten, die als ziekmakende invloeden rondzwerven, steeds belust op menschelijke gurumini?

Wat zouden dat anders zijn dan de dooden, die niet meer door de levenden gevoerd worden met gurumini en dus nu op roof uitgaan?

Ik hoorde ook meermalen door ouden van dagen de vrees uitspreken, dat zij tokatas zouden moeten worden, wijl zij niemand hadden, om hun later te eten te geven.

Mij dunkt, het zal dus wel zoo zijn, dat het heir der dooden, der aan ziekten gestorvenen, op den duur tot booze geesten wordt, d. w. z. geesten die uitgaan om levenskracht te rooven van de levenden.

Men heeft nog wel een andere leer over de tokatas, ook weer verbonden met het sjamanisme, maar ik denk dat het oorspronkelijk wel zoo geweest is, als wij voorstelden.

Ik herinner mij, dat achter ons huis te Tobelo, een reusachtige waringinboom stond, waaronder men gewoon was de overblijfselen der doodkisten en beenderen neer te gooien. *Dat* was in de eerste plaats een woonplaats van tokatas, natuurlijk ook hier eenvoudig de dooden, wier kisten en beenderen onder den boom lagen, en die men zich daarom daar dacht. Het spreekt van zelf, dat deze dooden iets vampyrachtigs krijgen, en daardoor gevreesd worden, temeer waar ze een naameenheid hebben met de gewone vampyr of weerwolf. (Zie Hoofdstuk 11).

Ik meen, dat op grond van het aangevoerde gerust gezegd kan worden: de dooden worden of dadelijk, of op den duur, den levenden mensch vijandige geesten, nl. tokatas.

En om nu terug te keeren tot het o gomanga ho hakai, het eten geven aan de geesten der afgestorvenen: het heet, dat men dit eens per jaar doet in den tijd, die niet noodig is voor het tuinen maken, wanneer men er dus het best gelegenheid toe heeft. Het gaat familiesgewijs, is dus geen dorpsaangelegenheid, maar louter van de een of andere familie. Dat men het doet om geen last van de dooden te hebben, zeiden wij

reeds en men is er ook lang niet altijd even bereidwillig toe, maar dikwijls moeten de geesten ook hier door te tupua, ziekte verwekken, kennis geven dat zij niet straffeloos verwaarloosd worden.

Men kookt nu weer een heeleboel eten, vooral rijst in langwerpige potten, o tamo, waaruit men het dan als spitse koeken op borden zet. De geheele familie is gewaarschuwd, en ieder komt en brengt zijn deel, de vrouwen de rijst, de mannen visch en palmwijn, o daluku.

Nu wordt het gekookte eten op banken gezet, in huis en niet buiten. Men teekent de koeken, die bestemd zijn voor de dilikinis, met een roode hibiscus-bloem, o ubo-ubo, die er boven op gestoken wordt, en zet nu voor elke soort geesten, voor de dilikinis en de heneoaras, het eten apart, elk aan een kant van de bamboebank. Bij elkaar mag niet, want dan zouden de dilikinis de heneoaras verdringen, en die zouden niets krijgen.

Bij de Kausche Tobelós wordt het deel der dilikinis niet in huis, maar in de halu gezet, en daar dien geesten aangeboden. Dit aanbieden kan men op twee manieren doen.

De eene, en stellig de oudste, is, dat de dampende koeken worden neergezet, en de huisvader spreekt nu een gebed of een oproeping tot de geesten, ongeveer aldus: he gomanga, wij hebben voor ulieden eten gekookt, dilikinis, hier is het «voor ulieden bestemde, gomanga (de naam heneora, als misschien iets minachtends, gebruikt men nu niet) hier is ulieder portie, komt en neemt het.»

Nu is het ook mogelijk, dat hij eigenhandig een paar schotels neemt, en die zet op een soort vlondertje, boven in de woning aangebracht, o hakoro, maar noodig is dat ook niet. Het heele koor van mannen brult eenige malen: ahuje, ahuje, en daarmede is de heele ceremonie afgeloopen. Na eenigen tijd, als de damp van de spijzen niet meer opstijgt, is dat een teeken, dat de geesten de gurumini al tot zich genomen hebben, en men peuzelt de lekkere spijzen nu zelf maar op.

Hierbij is volstrekt geen verbod of zoo iets, men eet gewoonweg de spijzen op, zooals elke andere spijs, zonder zich in het minste verder om de dooden te bekommeren.

Op mijn vraag, of men nu door deze spijs evengoed verzadigd werd als door gewone spijs, klonk gewoonlijk het lachend

antwoord: «heel goed hoor.» En wanneer ik wees op de inconsequentie, die er in was, dat men door spijs waar de gurumini toch uit was, nog verzadigd kon worden, had men daarop niets te zeggen, maar liet het zich niet minder goed smaken. Wellicht dat de voorstelling is, dat de geesten toch ook maar het geestelijke gedeelte uit de spijs nemen, en deze dus voor stoffelijke lichamen heel goed te genieten blijft.

Velen doen deze plechtigheid niet zoo eenvoudig af, en roepen ook hierbij de hulp van een gomatere in. In dat geval brengt de gomatere zich in slaap, en roept nu de geesten op, om hun portie te nemen.

Is aan het hahoko een o gomanga ho hakai verbonden, dan spreekt het vanzelf dat men zoo doet, maar noodig is dit niet, het kan ook heel goed zonder het sjamanisme.

Over het geheel is het *koken* op deze wijze een heel vroolijk feest, waarbij heel wat palmwijn gedronken wordt.

Feitelijk duurt het maar één dag, maar den volgenden dag, of zelfs nog meer dagen, houdt men de gigima, wij zouden zeggen: het opmaken van de restjes, waartoe meu natuurlijk weer nieuwe palmwijn aansjouwt, want die is immers dagelijks versch te bekomen.

Het gezelschap zit op de bank voor het huis, de kokiroba, en de rest zit aan een al hoogst primitief gemaakte tafel, n.l. twee bamboe's, waartusschen men bladen van den sehoe-palm gevlochten heeft, op even primitief gemaakte banken. Op dat gebied stelt men geen hooge eischen. Maar de heele nacht door gaat het feest, het zingen en het krijgsdansen en het makatana.

Ik zag ook eens een feest voor een dilikini, wiens wonden hem, volgens een gomatere, pijn deden. Zoo'n dilikini openbaarde die pijn natuurlijk door niet meer te willen helpen. Er werd dus een groot feest gevierd, en onder veel ceremoniën, werd op het graf van den man (hij was *begraven*) een soort mengsel uitgegoten, waarvan het sap van kurkuma het voornaamste bestanddeel was. Dit is vooral medicijn voor geestenwonden, want ik zag daarmede ook eens een dooden krokodil medicineeren, in wien men een voorvader meende te zien.

Bij de doodenvereering behoort ook het o ngengeluku ha kelingauku, het neerleggen van een ngengeluku. Het grondwoord hiervan is eluku, liegen, vandaar: een leugenachtige, onware voorstelling.

Men verstaat er *dit* onder: Wanneer men bericht ontvangt, dat iemand op een andere plaats overleden is, vooral in den strijd of door een ongeluk, viert men bij het ontvangen van het bericht een doodenfeest, waarbij een pop het lichaam van den doode vervangt. Ik heb het feest nooit zien vieren dan voor een dilikini, en hoewel ik het niet zeker weet, veronderstel ik toch wel, dat het voor een aan ziekte gestorvene niet gevierd wordt.

Ik heb voor hen, die op een afstand stierven door ziekte, wel zien hahoko, ook wel ho ma ngangoro, waaronder men verstaat, een feest dat reeds vroeger op een andere plaats gevierd werd, nog eens overdoen, maar niet zien o ngengeluku ha kelingauku, en al de ceremoniën doen ook maar alleen aan de dilikinis denken, zoodat het niet al te gewaagd is, te beweren, dat deze ceremonie alleen voor *dilikinis* plaats heeft.

Bij gelegenheid, dat een aantal personen uit onze buurt op het eiland Batjan gestorven waren, tengevolge van het eten van vergiftige schildpad, was er wel een groot gerouwklaag, maar geen ngengeluku. Wanneer men dan bericht heeft gekregen, dat òf een soldaat gesneuveld is, òf lieden op zee zijn omgekomen door verdrinking (de meest voorkomende gevallen van gewelddadigen dood natuurlijk), wordt een groot feest voorbereid. Men komt in massa's bij elkander als op een groot doodenfeest. In het huis, waar de doode gewoon was te verblijven, wordt nu een soort pop gemaakt, en op een bed gelegd.

Zijn meerdere personen uit hetzelfde dorp omgekomen, dan doet men het voor allen tezamen in hetzelfde huis, maar maakt voor elke afgestorvene afzonderlijk een pop.

Het hoofd van de pop is een kokosvrucht, het lichaam is een kussen, de beenen stukken banaanstam. Met kleederen wordt dit alles natuurlijk opgevuld, de armen door stokken voorgesteld, naar ik meen.

Men dirkt het vertrekje op, alsof een doode op het praalbed gelegd wordt. Is alles klaar, dan komt de gomatere, die gaat idu-idu om de gomanga op te vangen en in de pop te brengen.

Gelukt dit hoogst moeilijke werk, dan hoort men een geritsel, en de pop begint te bewegen!!!! o ngengeluku i hahara, de pop beeft. Van dit feit wordt door een levendig roepen kennis gegeven, en de feestvierende menigte beantwoordt dit

door herhaaldelijk ahuje te brullen, geweren worden afgeschoten, tromgeroffel begint, want de doode is gekomen, en heeft bezit genomen van zijn ngengeluku.

Men heeft ook nog een tweede manier.

Als de pop klaar is, wordt een mengsel gemaakt van kokosmelk met ijzerroet, o hiamuru geheeten. Men begint nu onder plechtige stilte dit mengsel in een ijzeren pot te roeren, en roert zoolang tot dit een roode kleur aanneemt (ho hiamuru noemt men dit roeren) en zoodra de bloedkleur zich vertoont, neemt men aan, dat de doode bezit genomen heeft van de pop, en op de kennisgeving hiervan: o hiamuru jo daene, het hiamuru is getroffen, lost men de geweren en trommelt en brult (manga hiamuru jo tuhuku, zij schieten voor hun hiamuru) en men neemt ook dit, zonder tusschenkomst van een gomatere, als teeken aan, dat de doode er is. Was hij er niet, dan zou het mengsel niet rood worden (geen bloed worden). Wellicht is deze laatste wel de oorspronkelijke manier, en het vloeiende bloed zou er op wijzen, dat men dit feest oorspronkelijk alleen voor gesneuvelde krijgslieden vierde.

Nadat aldus de doode zijn aanwezigheid gemanifesteerd heeft, wordt een gewoon feest gehouden, met zang en dans, een of meer nachten. Daarna heeft de ceremonie een einde, en de pop wordt weer onder allerlei geroep afgebroken: manga ngengeluku ja kelingauku. Om de rest bekommert men zich niet, maar het pseudo-hoofd (de kokosvrucht) geeft nog aanleiding tot een groote ceremonie.

Er stelt zich een groote stoet op, waarin al de deelnemers aan het feest meewandelen. Een jonge man, zoo mogelijk nauw verwant met den doode, wordt uitgedoscht met veel kleederen, zoodat hij onder het tropisch zonnetje, niet te benijden is.

Deze neemt nu het hoofd plechtig in ontvangst, en gaat voorop, het o ngengeluku ma haeke dragende. Allen volgen, joelend en tierend, maar uiterst langzaam, en de lego-lego wordt gezongen als het toppunt van plechtigheid.

Aldus begeeft men zich naar den dorpstempel, de halu, en hier wordt nu uiterst plechtig, de kokosnoot geplant, natuurlijk niet *in*, maar vóór den tempel. Dat men later dan nog waarde hechtte aan den opschietenden klapperboom, heb ik nooit gemerkt.

Na het planten keert men onder dezelfde plechtigheden weer terug, en hiermede is het feest dan afgeloopen.

Dat ook dit feest wel weer vergezeld kan gaan met een o gomanga ho hakai, is wel vanzelf sprekend.

Dat men ook in dezen bedrogen *wil* zijn, bleek mij, toen men eens in onze buurt een groot dusdanig feest begon, en op mijn vraag mededeelde, dat men bericht gekregen had, dat op Atjeh twee jonge mannen gesneuveld waren. De Controleur vroeg mij wat dat leven toch beduidde, maar toen ik het hem mededeelde, drukte hij er zijn verwondering over uit, dat deze jonge mannen gesneuveld zouden zijn, wijl hij daarvan geen ambtelijk bericht ontvangen had. Hij onderzocht dus, en kreeg bericht, dat de bewuste menschen nog in leven en welvarende waren.

Naar aanleiding van dat bericht sprak ik met de menschen en trachtte hun aan te toonen, dat de gomatere (zij hadden een gomatere gebruikt) hen dan toch bedrogen had. Immers, was het waar, dat deze de zielen haalde, om ze in de ngengeluku te brengen, dan had hij toch moeten komen met het bericht dat die zielen niet aanwezig waren, en dus was ook het z.g. beven van de pop ect. alles slechts bedrog geweest, daar immers de menschen nog leefden.

Bijzonder ontsteld was men niet, maar zeide lachend, dat het aldus een jaar of wat vroeger ook al gebeurd was, in de kampong Gorua, een uur Noordelijker gelegen. Daar waren twee menschen uit visschen gegaan en door storm overvallen, en daar men in lang niets van hen hoorde, had een gomatere gezegd, dat ze verdronken waren (door waarzeggen natuurlijk) en men had ook voor die menschen het doodenfeest gemaakt met ngengeluku. Echter was later gebleken dat die lui nog leefden, maar dat ze door een schip opgepikt en meegenomen waren.

Maar toen ik hun nu, ook naar aanleiding van dàt feit het duidelijke bedrog aanwees, dat in dat alles zich openbaarde, zeide men na eenig overleg: Mijnheer heeft gelijk, deze gomatere is niet betrouwbaar gebleken, wij zullen ons een andermaal niet meer van dien persoon bedienen. Dus: dat de heele zaak zwendel was, wilde men volstrekt niet bekennen.

Later heb ik de doodgewaande soldaten op Tobelo ontmoet, en hen gewezen op hun hoofden, die in den vorm van kokosboomen al aardig begonnen op te schieten. Zij lachten hartelijk daarom, maar bleven toch even goed heidenen.

De groote waarde, die men aan dit alles hecht, zit natuurlijk hierin, dat men op deze wijze nieuwe dilikinis verkrijgt, en daarmede de beschikking over hun beschermende krachten, die van zooveel waarde zijn.

De Kausche Tobelós en Dodingaers doen niet veel aan dezen cultus. Het o ngengengeluku ha kelingauku is bij hen zoo goed als onbekend. Natuurlijk staat dit in verband met hun mindere waardeering der dilikinis, waarover we reeds spraken.

Nu moeten we nog spreken over het slot van alles, n.l. over het groote algemeene doodenfeest, het Hukara.

Waar dit woord vandaan komt, is ook al weer moeilijk te zeggen. Het waarschijnlijkst is wel van het woord soekar (Maleisch) moeilijk, zwaar. Het woord is als zoodanig in de omgangstaal wel niet in gebruik, maar wel in de vertellingen, totoades, waarin men de staande uitdrukking heeft: okia ani huha, de okia ani hukaranga, wat is je moeite en wat is je verdriet. Onder huha verstaat men beslist moeite, dus moet hukaranga verdriet beteekenen en daarom zou men kunnen vertalen, o hukara, het (feest van het) verdriet, jo hukara, zij vieren het verdrietfeest. Natuurlijk is wel niet heel veel van verdriet er bij te bemerken, maar het kan toch moeilijk wat anders beteekenen.

Het schijnt, dat men oorspronkelijk eens in de vijf jaar, het hukara genaamde, groote doodenfeest gevierd heeft.

Het werd dan gevierd per Hoana of Afdeeling, want het wordt als algemeen feest gevierd in de Halu, den dorpstempel.

Later echter, toen men dikwijls onder elkander verdeeld was, vierde ook wel eén familie op zich zelf het feest, die dan maar een soort loods als halu gebruikte. Men voelt al zulke dingen niet als met den adat in strijd. Daar er geen eigenlijke handhavers van den adat zijn, volgt elk de adat, maar doet dit toch weer zoo'n beetje op eigen handje. Ook was, toen wij op Tobelo vertoefden, maar één hoana meer in het bezit van een halu, en daar andere hoanas daarop natuurlijk geen recht konden doen gelden, was men wel gedwongen er een soort dorpstempel op eigen gelegenheid op na te houden.

Ook met de *vijf* jaar nam men het niet zoo nauw meer. Het feest werd gevierd, wanneer de gomateres dat noodig vonden, in samenspreking met de oudsten van den stam natuurlijk.

Was men algemeen ongelukkig op jacht en vischvangst,

heerschte veel ziekte, vlotte het een en ander niet en het was zoo ongeveer den aan gewezen tijd, dan kwam men al licht op het idee, dat de dooden het hukara eischten. Men zeide n.l. dat de dooden het eischten, daar zij zich «zwaar» gevoelden, en daarom maakten dat ook de levenden zich «zwaar» gevoelden, ze tupua daardoor, dat niemand der levenden zich nog behagelijk gevoelde, en natuurlijk, aan dien toestand moest een eind komen, dus moest men dan hukara.

De voorbereidselen daartoe zijn zeer vele. Het is een groot en langdurig feest, dus moet er heel veel spijs en drank, vooral palmwijn, bij elkaar gebracht worden. De vrouwen moeten zeer veel boomschors kloppen, want dat is het materiaal, waarin de lijken gewikkeld worden. Er moeten mooie matten zijn, heel veel, ook moet men mooie nieuwe doodkisten maken. Dat alles eischt veel tijd en arbeid. Is men met de voorbereidselen klaar, en de bepaalde dag voor het eigenlijk feest aangebroken, dan heeft op den eersten dag een afschuwelijk tooneel plaats.

De lijken van allen, die sinds het laatste hukara gestorven zijn, worden ontpakt, en de beenderen bij elkaar gezocht. Het lijk van een pas gestorvene, kan deze bewerking nog niet ondergaan, men kan alleen *die* lijken nemen, waarvan het vleesch grootendeels in ontbinding is overgegaan, maar heel nauw neemt men het daarmede niet.

Aangezien dit een akelig werk is, zoekt men er kracht toe door veel te drinken en het is daardoor een dronkemanstooneel eerste klas, waarbij vooral de vrouwen voor de mannen niet onderdoen. Mocht men idee hebben voor poëzie in het Heidendom, dan is het bijwonen van dit tooneel genoeg, om daar voor goed een eind aan te maken.

Men stelle zich voor een lijk, dat eenigermate in ontbinding overgegaan is. Men neemt het mee naar het strand, het omhulsel wordt losgesneden, en nu trekt men het heelemaal uit elkaar, om de beenderen bij elkaar te zoeken en te zamelen. De stank is natuurlijk vreeselijk. Men pakt de beenderen met bamboetangetjes aan, en wascht en schrapt ze in het zeewater schoon, alles onder een vreeselijk gegil en geschreeuw.

Daar zijn een paar mannen bezig met een lijk, dat min of meer gemummificeerd is. De huid van borst en buik is droog als perkament. Het kapmes wordt ter hand genomen om het lichaam open te scheuren. Op de vraag: wie is dat? klinkt het

antwoord heel kalm: «onze moeder». Hoe de menschen, die men toch in het gewone leven kent als volstrekt niet buitengewoon ruw of wreed, zulk werk doen kunnen, is een raadsel.

Ik woonde zoo'n tooneel bij met eenige jongens, wier ouders reeds lang geleden tot het Christendom overgegaan waren, en die zoo iets dus niet meer hadden meegemaakt. Ze bekeken het met oprechte walging en de een riep uit: «Goddank dat we daarvan tenminste verlost zijn.»

Is het lijk reeds tot stof verteerd, dan telt men al de beenderen zorgvuldig na, opdat er geen ontbreke. Natuurlijk wordt ook het hoofdhaar meegenomen zoo het aanwezig is. Omtrent de nagels ben ik niet zeker.

Zooals ik reeds aanduidde, worden de beenderen eerst zorgvuldig gewasschen met zeewater, waarna ze bestreken worden met kokosolie, vermengd met kurkuma. Daarna worden ze zorgvuldig ingewikkeld in een lijkwade, uit boomschors bestaande, dikwijls mooi beschilderd: o honenge ma hahauo.

Het gebeente wordt gelegd volgens het skelet, zoodat het even lang is als vroeger het lijk. Verder wordt het nu weer gerold in sarongs, maar men neemt niet zoovele als bij de begrafenis.

Men heeft nu een mooie nieuwe kist gereed gemaakt, en daar wordt het skelet ingelegd, met matten toegedekt, als bij de eerste begrafenis. Het is dus volkomen als na het sterven, alleen is het vleesch weggedaan. De halu heeft men in dien tijd mooi versierd, elk het gedeelte dat hij noodig heeft, en nu worden de lijken daarin gebracht en op de breede bamboebanken aan weerszijden neergezet, zooveel mogelijk elk in een apart, door matten gevormd kamertje.

De hiertoe gebruikte matten zijn heel mooi, ook legt men nog mooie kussens neer, en elke familie doet zooveel mogelijk haar best om goed voor den dag te komen.

Naast elk lijk neemt een vrouw (gewoonlijk een oude) plaats, en het lijk of de lijken blijven nu vier dagen en nachten in de halu staan. Gedurende die vier nachten wordt er onafgebroken feest gevierd, nacht en dag door. Steeds nieuwe voorraden palmwijn worden aangesjouwd en het is doorloopend een beestenboel.

Natuurlijk is het feest in en om de halu, maar aangezien deze, volgens de oude bouworde, midden in het dorp staat, op het dorpsplein eigenlijk, is elk toch ook dicht bij huis, en is het geen groote moeite even weg te wippen om een slaapje te pakken.

Het feest als zoodanig, onderscheidt zich in niets van een ander feest. Bepaalde lijk- of klaagzangen zingt men niet. Men zingt alleen de le-le, en krijgsdanst, en daarmede wordt de tijd doorgebracht. Nogal eentonig, zou men denken, maar in dat geval kent men den Tobelorees niet, die dit, afgewisseld met eten en drinken, wel nooit moede schijnt te worden.

Aan het eind van de vier dagen, worden dichtbij of rondom de halu, stellingen gemaakt, om de lijkkisten er op te zetten.

Op den vierden dag, eigenlijk *de* groote dag van het feest, neemt men nu de kisten op, en gaat daarmede viermaal om de halu, alles onder vreeselijk getrommel, het afschieten van geweren, kortom zoo'n heidensch leven als men zich maar met mogelijkheid denken kan, en na die rondgangen zet men de doodkisten op de daarvoor bestemde stellingen neer, waar ze nu met allerlei vlaggetjes versierd worden. Het is dus zooveel als de tweede begrafenis.

Volgens sommigen is het ook voldoende, indien de levenden de viermalige processie rondom den tempel maken, waarna ze dan naar binnen gaan, en de lijken opnemen, om ze buiten op de stellingen te plaatsen.

Toen ik het zag, droeg men de doodkisten om den tempel heen tot viermalen toe, waarna men ze op de stelling plaatste.

Op dezen dag, die als de grootste geldt, volgt nu nog een, de gigima, om de restjes op te maken, zoodat het heele feest, de dag van het schoonmaken en inwikkelen der lijken daarbij gerekend, zeven dagen duurt.

Op den grooten dag, na het neerzetten van de kisten op de stellingen heeft ook het tue-tue plaats, in de halu, nadat dus de lijken er uit zijn. Men zou het kunnen noemen een soort van verzameloffer aan de dilikinis. Wat het woord tue-tue beteekent, weet ik niet te zeggen.

Men plaatst een rijstkoek (o tamo) met een roode hibiscus bloem erop, zooals men dat ook doet bij het o gomanga ho hakai, voor de dilikinis. De oudste, d. w. z. degene, die de namen van al de dilikinis kent, treedt op als priester of ceremoniemeester. Hij zet zich bij de rijstkoek, en al de mannen omringen hem.

Hij begint nu het eerst met den Wongemi aan te roepen. k hoorde het op Tobelo, waar de Wongemi van de afdeeling Lina de hoofdwongemi is: o Tingidu.

Eerst roepen allen in koor, op langgerekten toon: Ulilié, een juichtoon, echter niet de krijgskreet. Daarna roept de ceremoniemeester: Tingidu i boa: Tingidu komt, waarop de rest antwoord met: uae wo boa, misschien: dat hij niet kome, hij kome maar niet. Het is een ongewone vorm. Vetatief zou zijn: *uka* wo boa, ontkennende: wo boaua, dus is het wellicht een soort kinderlijken verzoekenden vorm, hoewel in het dagelijksch leven aldus niet in gebruik.

Ook is het nog opmerkelijk, dat de oproeper zegt: Tingidu *i* boa, onpersoonlijk als van een geest of doode, en de gemeente antwoordt met het persoonlijke: wo boa, hetgeen heel wat meer eerbied uitdrukt.

De ceremoniemeester roept nu: o tui ma molewo, waarop de gemeente antwoordt met: o tue-tue, waarna allen gezamenlijk weer roepen: ulilié, waarna men weer een anderen naam noemt, nu eerst de oudste dilikini, en zoo vervolgens, tot den jongste.

De laatst gebruikte woorden, zijn al heel raadselachtig.

O tui, is een soort dunne bamboe, waarvan men werplansen maakt: o tuieke, molewo is de Ternataansche uitspraak van het Tobelosche o moleu, de hoopenvormer, de megapodius, tenminste, het kan niets anders zijn, hoewel het woord ook dan nog is: moleo en niet molewo; het zou dan beduiden de hoopenvormer van de bamboe-toei.

Maar dat *is* niets natuurlijk. Misschien dus dat het laatste woord niets met moleo uit te staan heeft, maar wel met mole: dapper, moedig. Wel is waar weet ik ook dan nog geen weg met de einduitgang: wo, maar als de uitroep, zooals toch heel waarschijnlijk is, heel oud is, kan dat wel òf een omzetting zijn, zoodat het inplaats van molewo, moet zijn wo mole, hij dapper, òf een verouderde vorm, die niet meer bekend is.

Het zou dan kunnen beteekenen: de dappere lanswerper, die dapper is met de toei, want bedoeld zal dan wel zijn: de lans die van de toei gemaakt is. Wanneer men bedenkt, dat deze bamboe-lans eigenlijk wel het meest gebruikte oorlogswapen der vroegere Tobelo's geweest is, komt me deze verklaring niet onwaarschijnlijk voor.

De slotuitroep door de gemeente is niet verklaarbaar, omdat ik het woord tue-tue niet begrijp.

De duur van dit tue-tue hangt af van het getal dilikinis,

dat de Afdeeling rijk is. Het wordt met een algemeen ahuje besloten.

Nadat de kisten neergezet en versierd zijn, bemoeit men zich daar verder niet mee. Zij blijven eenvoudig staan, tot de kist verrot is en de beenderen op den grond vallen: i toropaha. Dan ruimt men den boel op.

Men had vroeger de gewoonte, de beenderen te brengen op een doodsbeenderen-eilandje. Voor de oudste vestiging aan de kust, Gamhoku, o berera ma dorou, het verbrandde dorp, vindt men zoo'n klein eilandje, bijna aan den wal verbonden, o Tabelingo, waar men de beenderen neerwierp. Voor de latere vestiging, Gamhungi, o berera ma hungi, het nieuwe dorp lag ook een klein eilandje, een honderd meter uit den wal, o Ubo-ubo, waar men de beenderen bracht.

Toen wij op Tobelo kwamen, waren die beenderen daar echter niet meer te vinden, want tijdens een ziekte had een Djini van een der Ternataansche Hoofden, geopenbaard, dat die beenderen daar, oorzaak der ziekte waren, waarna dat Hoofd al de beenderen in zee had doen werpen. Sinds wierp ieder ze weg in zijn klapperaanplant, of waar het hem maar goeddacht, onder een grooten waringinboom, of waar dan ook. In elk geval, de beenderen worden niet meer verzorgd, ook niet meer gevreesd, maar als onnut weggeworpen.

Natuurlijk *niet* het gebeente der dilikinis, aangezien men dat, zooals wij reeds vroeger opmerkten, als kostbare reliquieën bewaart. Hoewel, van de oudste dilikinis zijn volstrekt geen overblijfselen, en het is dus de vraag, of men ook niet vroeger deze beenderen evengoed als de andere weggeworpen heeft, terwijl dan het bewaren al zou wijzen op een lateren, meer materialistischen tijd.

Nu de vraag: wat het doel is van het groote doodenfeest?

Zelf weet men het niet verder, dan wat wij reeds mededeelden, dat de dooden zich «zwaar» gevoelen, en dit tapua op de levenden.

Wat gebeurt, is: het ontdoen van de beenderen van het min of meer in verganen toestand verkeerende vleesch.

Dat men de lijken *nu* in den tempel, de halu brengt, hetgeen men met de lijken nooit doet, wijst er wellicht op, dat zij nu rein zijn, en pas geschikt om de makkers te worden der dilikinis of geesten, die in den tempel samenkomen met de levenden.

Dat men nog het gebeente verpleegt, is wel omdat men dat als het min of meer onvergankelijk deel des lichaams beschouwt.

Het bestrijken met kurkuma en kokosolie, wijst er op, dat men nog eer aan den doode wil bewijzen, ergo, dat men den doode nog niet geheel los denkt van zijn skelet, hoewel dan wel van zijn vleesch.

Ook is het mogelijk, dat het bestrijken met olie en kurkuma dienen moet om het laatste spoor van lijklucht van het skelet weg te nemen. Klaarblijkelijk is dus het feest de scheiding tusschen den doode en zijn lichaam, lichaam bedoeld als vleesch; het gebeente wordt dan verder niet belemmerend gedacht voor de beweging van den geest, maar na dit feest toch ook niet meer van belang, aangezien men het niet meer verzorgt, na deze laatste eer aan den doode bewezen.

Hoe lang de band na den dood nog bestaat tusschen het lichaam en de ziel, valt niet met zekerheid hieruit op te maken, want er kan natuurlijk een heel tijdsverschil bestaan tusschen het «schudden» van het eene lijk en het andere. Het lijk van iemand die kort voor het hukara overlijdt, blijft wellicht zes jaar staan, terwijl dat van iemand, die een paar jaar voor het h u k a r a sterft, niet langer dan die twee jaren, soms zelfs niet eens zoo lang, ongerept blijft.

Toch is het noodig dat de scheiding gemaakt worde, en het sterfelijke van het onsterfelijke worde gescheiden ter eeniger tijd, waarbij men zich het gebeente als het onsterfelijk deel moet voorstellen.

De Dodingaers kennen en hebben ook het h u k a r a. Begrijpelijkerwijs, want ze zijn herkomstig van Tobelo zelf, en het is niet denkbaar, dat men zoo'n integreerend deel van den doodencultus loslaten zou, al nam men ook vreemde bestanddeelen op.

Maar de Kausche Tobelos kennen het h u k a r a niet in dezen vorm, dat wil zeggen niet als een algemeen Afdeelingsfeest. Wel hebben zij een andere ceremonie, o h i r o n o geheeten.

Wat dit woord betreft, dat komt ook in het Tobeloreesch niet meer voor in eenige andere beteekenis. In het Galelareesch is (van Baarda) s i r o, uitvloeien zooals van speeksel uit den mond. In die beteekenis kent het Tobel. nu h i r o n o niet meer, want men gebruikt daar nu, om hetzelfde aan te duiden, het woord u i h i, wat stroomen, vloeien, beteekent; a h i k i b i r i i

uihi, de kwijl loopt me den mond uit, zegt men nu evengoed als: o ngaiere i uihi, de rivier vloeit of stroomt. Het is echter denkbaar, dat ook het Tobeloreesch wel het het woord hirono, Galelareesch siro, hiervoor gebruikt zal hebben, maar dat het woord voor dit begrip vervallen is, en vervangen door een in beteekenis eraan verwant woord, omdat men bij de Kausche Tobelo's het begrip doodenfeest eraan hechtte, en het dus voor levenden een ongunstige beteekenis verkreeg.

Het woord zou dus beteekenen: afloopen, afvloeien, uitvloeien, en in deze beteekenis overdrachtelijk het uitvloeien of afvloeien van de lijklucht of het aardsche van het gebeente.

Men viert het feest een of twee jaar na het overlijden, en ook hierbij wordt het lijk «geschud,» en het gebeente schoongemaakt, en weer op nieuw ingewikkeld, als bij het hukara.

Het groote verschil is, dat men het niet gezamenlijk doet, na een aantal jaren, maar voor elken doode apart, niet als een Afdeelings- maar als een familieplechtigheid.

Of men ook de schoongemaakte beenderen in de halu zet, is mij niet bekend, maar aangezien dit feest het karakter van een familiefeest heeft, acht ik het niet waarschijnlijk.

De personen die het gebeente schoonmaken, ontvangen daarvoor een belooning, elk een stuk geklopte boomschors voor een sarong, terwijl voor hen een groote platte mand (o habongo) met rijst gekookt is, waarvan ze allen tezamen eten, bovendien ontvangt elk nog tien of twintig cent als belooning.

Zij, die de nieuwe kist maken, worden daarvoor beloond, ieder met een nieuwe schaamgordel van geklopte boomschors (o galoko), een groote mat (o habatana) en vier of vijf kommen rauwe rijst, naar de meer of minder groote voorraad, die men ter beschikking heeft. Hierbij wordt dus alles betaald, wat bij het hukara, waaraan de heele Afdeeling deel neemt, niet het geval is.

Is men met de werkzaanheden klaar, dan volgt een o gomanga ho hakai waarbij minstens vijf tamos (groote rijstkoeken) aanwezig moeten zijn. Nadat de huisvader die eerst op de geestenplaats (o hakoro) gezet heeft en ze heeft gewijd aan de geesten, zooals wij dat zagen bij het o gomanga ho hakai, noodigt hij allen uit tot den maaltijd zeggende: ama, ajo, riaka de o dodoto, biranga de o ngohaka, ni ja ino, la nia inomo ma huhutulu nena ni j'olomo: «vaders

moeders, oudere en jongere broeders, zusters en kinderen, neemt en eet dit weinige eten dat voor jullui is.» Daarna vangt het feest aan, natuurlijk met een g i g i m a, een tweeden dag voor de restjes.

M. i. is het duidelijk, dat men ook hierin, door het afwasschen, het reinigen der beenderen, datgene wat den doode nog hecht aan zijn oude bestaan wil doen h i r o n o: afvloeien.

In beteekenis staat dit feest dan ook wel met het h u k a r a gelijk, hoewel het in zijn vormen meer herinnert aan het Galelareesche o b o o s u pa o d o (zie v. Baarda art. poosu -po ja).

Bij de doodenfeesten behoort ook nog het h o h a n g e r u, waaronder men verstaat, het rondgaan om geld of levensmiddelen in te zamelen, voor het vieren van een doodenfeest.

Voor het h u k a r a doet men het niet, maar wel voor een begrafenisfeest, ook niet vóór het feest, maar tijdens het feest, als z.g. de voorraden minderen, maar het feest nog niet voldoende gevierd is. Het heet, dat men vroeger dan op roof uitging, of gewoonweg het benoodigde gewapenderhand opeischte van de onderworpen stammen.»

Dit kan echter gerust naar het fabelrijk verwezen worden. Toch is het niet gemakkelijk, den oorsprong van het eenigszins zonderlinge gebruik na te gaan, en aan te geven.

Men vormt een optocht, waaraan degenen die het nauwst met den doode verwant zijn, die dus min of meer verantwoordelijk zijn voor het behoorlijk vieren van het feest, deelnemen. Een jongeling draagt een vaandel, zegge een lap of een sarong aan een stok gebonden, gewoonlijk wit, of wat vroeger wit geweest is dan. Verder een of meer jonge vrouwen, schoondochters uit de familie (o m o l o k a), op de wonderlijkste manier opgetooid, soms zelfs met een soldatenbuis, gewapend, zoo mogelijk met een geweer over den schouder.

Verder een orkest, bestaande uit een trommel en een of meer gongs, aan stokken gedragen, gereed tot onmiddelijk gebruik.

Verder nog een aantal vrouwen met draagmanden op den rug, gereed om het ontvangene mee te nemen, en in den regel nog een heele sleep van meeloopers.

Het is niet ongewoon, dat de m o l o k a s zeer onder den invloed van palmwijn zijn, wellicht om zich den noodigen moed in te drinken, voor hun min of meer onvrouwelijk optreden, waarvoor men toch al gewoonlijk een paar van de brutaalsten uitzoekt.

Men trekt nu naar een der naburige dorpen, of wel, woont men in de nabijheid der hoofdplaats, naar de hoofdplaats, en dan het eerst naar de huizen van de hoogwaardigheidsbekleeders.

Voor het huis begint de muziek, en de dames voeren nu een soort krijgsdans uit, voor welke vertooning zij dan beloond worden.

Men vraagt om de gift met de woorden: hioko mia huha, helaas wij hebben moeite. De een geeft geld, de ander vruchten, elk geeft wat, maar men krijgt toch gewoonlijk wel den indruk, dat het nu juist niet gebeurt uit gebrek, maar meer omdat het zoo gewoonte is, en de overmoedige jongelui het niet onaardig vinden.

Het eigenaardige is, dat juist vrouwen, als mannen opgedoscht, de voorstelling geven. Dat deze dames door haar bekoorlijkheden de mannen tot geven verlokken zouden, is niet denkbaar, want het zijn getrouwde vrouwen, en men is beslist niet oneerbaar.

In elk geval, op een rooftocht lijkt het niet, op een krijgstocht nog minder; het ziet er uit als een zonderlinge bedelpartij. maar waarvan de beteekenis niet meer is na te gaan.

HOOFDSTUK 21.

Fetissisme.

De fetissen, waaraan men de grootste waarde hecht, zijn: o roehe ma pareta.

Het woord beteekent *regeerder van het lichaam*, en men verstaat er onder beschermende voorwerpen, die, vooral in den strijd, onkwetsbaar maken. Men vindt die zoo gewichtig, dat men mij wel eens verzekerde: eigenlijk bestaat de heele vereering uit de roehe ma paretas.

Bij een oorlogszuchtig volk ook wel min of meer begrijpelijk. Wat is voor hen nu grooter schat dan onkwetsbaarheid?

Nu zijn er, die zeggen, dat de eigenlijke roehe ma paretas alleen maar meteoorsteenen kunnen zijn, en dat alle andere wel machtige helpers zijn, maar toch niet onkwetsbaarheid geven, doch dit wordt weer door anderen, die niet de gelukkige bezitters zijn van zoo'n steen, weersproken.

Hoe men er aan komt? Is het een meteoorsteen, dan ziet men die vallen. Niemand ziet dat dan de persoon voor wien hij bestemd is, ofschoon ook velen juist denzelfden kant uitkijken. En ook al zagen anderen hem vallen, die ééne slechts vindt hem, anderen zoeken wel, maar vinden niets.

Anderen zien een krokodil loopen, die op hen toekomt. Ook *die* zien zij alleen, anderen niet. Vertoont zich dat geheimzinnige beest telkens, en ook telkens maar alleen voor het oog van dien éénen persoon, dan weet die persoon, dat hij dat beest moet dooden, aangezien het hem zijn tanden wil leveren, voor een roeha ma pareta.

Weer een ander ziet plotseling het een of ander voorwerp, een zonderling gevormd steentje, een worteltje, een beentje, ja wat niet al! Ziet men dat bij herhaling, dan is het duidelijk, dat ook dat een roehe ma pareta wil worden.

De vinder neemt nu het gevonden voorwerp, en gaat er mee naar een gomatere, om te doen onderzoeken, wat voor geesten in het voorwerp aanwezig zijn. Deze gomatere, in somnambulischen slaap, onderzoekt dat, en komt gewoonlijk tot de conclusie, dat er allerlei geesten in het voorwerp wonen, ook heel veel kwade.

Hij moet het dus nu reinigen, zóó, dat alleen de goede eigenaar er in overblijft, de ma dutu, eigenaar.

De man maakt nu een afbeeldsel van den ma dutu, hetzij een vogel, visch, mensch, of wat het ook zij, en dat afbeeldsel legt de Tobelorees nu, met het voorwerp zelf, goed ingehuld in een mooi stukje doek, op een schotel, maakt er een hakoro voor, om het er op te zetten enz.

De Dodingaer bouwt er een huisje voor waarin het op een schotel gelegd wordt.

Er moet nu een groot feest gevierd worden. Men kookt veel rijst, een dertig of veertig tamos, en roept al de vrienden en geburen samen voor het feest.

Nu moet eerst de gomatere idu-idu, om uit te maken, wat van al die tamos het meest geëigend eten is voor de nieuwe roehe ma pareta.

Is dat aangewezen, dan wordt die tamo voor de plaats waar het voorwerp zich bevindt, neergezet.

Men ontsteekt nu wierook, en roept den nieuwen afgod aan zeggende: Roehe ma pareta ma gikiri naga, na ino

de ani inomo nenanga no olomo de uha na diai mia huha, ma tanu no mi riwo de mia huha, de mia lawang de mia kapanga, d.i. «gij geest van deze beschermer van het lichaam die daar zijt, kom en eet dit Uw eten, en maak ons geen moeite, maar dat gij ons helpt in onze moeite, in onze tegenspoeden, in onze ongelukken».

Na eenigen tijd wordt de tamo onder groot hoera weer weggenomen, en het feest begint, het inwijdingsfeest, soms een nacht of zeven lang, dat van nu af, jaarlijks door een feest gevolgd moet worden, anders geeft de geest zijn ongenoegen te kennen, door ziekte of ongeluk te sturen. Maar het feest behoeft dan niet zoo groot te zijn als bij de inwijding.

Tijdens dat feest wordt het huisje of de hakoro versierd met palmbladeren, o bilere, en behangen (soms) met doeken, die men als belooning geeft aan degenen die op het feest mooi dansen.

Het op het feest gebruikte vaatwerk wordt den gomatere gegeven als loon voor zijn geestenbannende moeite.

Nu heeft men naast deze, die persoonlijk eigendom zijn, ook wel fetissen, die aan een familie, ja zelfs die aan een Afdeeling behooren, en zeer hoog op prijs gesteld worden, aangezien ze de heele Afdeeling bescherming geven. Dergelijke kostbaarheden mogen alleen door voorname lieden gedragen worden, in elk geval, alleen door bejaarden.

Sommigen beweren, dat men om die fetissen krachtig te houden, jaarlijks een witte kip met gele pooten daarvoor moet slachten.

Gaat men op reis, (vroeger bedoelde dat altijd: op zeeroof), dan werden deze kostbare roehe ma paretas, tezamen met de andere, zooveel als men maar bezat, in een aparte prauw vervoerd, die bestuurd en gevoerd werd door de oudste tochtgenooten, opdat niet door lichtzinnige handelingen, de kracht gebroken zou worden.

De prauw moest voorzichtig gevoerd worden, en de voorwerpen moesten vooral niet met bloed in aanraking komen; bijzonder gevreesd was schildpadbloed (misschien dat men daarbij dacht aan heneoara, en aan de verlammende invloed, die dergelijke slappe geesten konden uitoefenen). Maar ook geen versche visch mocht aan de prauw komen; dat alles was verboden.

Kwam het tot een treffen met den vijand, dan deelde men

ieder zijn fetis eerst uit, opdat allen beschermd zouden zijn.

In den slag mochten de Afdeelings-fetissen alleen weer meegedragen worden door oudsten, die alleen deze voorwerpen droegen, maar volstrekt geen wapens bij zich hebben mochten. Zij waren door de fetis genoegzaam beschermd.

Gewoonlijk werden de fetissen, die persoonlijk eigendom waren, in een klein bamboekokertje meegedragen, dat men in den mond stak, terwijl het met een touwtje om het hoofd was vast gebonden. Krokodillentanden droeg men aan een snoer om den hals.

Ik zag nog veel kleine kalkpotjes, die Dano Hassan uitgereikt had aan zijn medestrijders. Zij bevatten wat kalk, die men naar den vijand moest strooien, om dezen te verblinden, om daardoor onkwetsbaar te worden. Dit waren geen echte roehe ma paretas, hoewel ze er dienst voor deden. Men noemde ze pangaa, evenals de kleine bamboekokertjes, waarin men zijn fetis meeneemt. Ook deze hield men in den krijg in den mond vastgebonden.

Had men zelf geen roehe ma pareta, dan kon men die wel huren, natuurlijk alleen die, welke persoonlijk eigendom waren. De huurprijs was nog al hoog, soms gaf men zelfs een slaaf daarvoor.

Nu zijn langzamerhand die fetissen ook geworden tot genezende voorwerpen, hoewel alleen bij de gomateres.

Dat ze dat oorspronkelijk niet waren, wijst de naam uit. Thans gebruikt menige gomatere zijn roehe ma pareta om allerlei genezingen en wonderkuren te verrichten. Nu men minder krijg voert, eigenlijk heelemaal niet meer, is het nut als beschermer in den krijg, als onkwetsbaarmaker, niet heel groot meer, zoodat, wanneer iemand thans een voorwerp vindt, dat hem vroeger tot roehe ma pareta geworden zou zijn, men het bewoond acht door een djini die gediend wil zijn, door den persoon in kwestie. Dus wordt men thans daardoor gomatere, en de fetis wordt een o djini ma ngi, de plaats, waar de djini in woont. Alles past zich aan de omstandigheden aan, ook het Heidendom.

Nu had men nog een speciaal soort fetis, die men verkreeg door óf het lijk van een verslagen vijand te openen, en daaruit een stukje van het hart en de gal te nemen, volgens anderen van de lever, óf ook wel door tot dat doel een dapper man

door sluipmoord om te brengen, want het moest bepaald een *dapper* man zijn, anders hielp het niet. Die stukjes werden in een flesch gedaan, en daarop olie gegoten. Van deze olie dronk men, om zichzelf dapperheid in te drinken. Deze voorwerpen hadden dus niet alleen het nut van als roehe ma pareta te dienen, want ook als zoodanig werden ze zeer gewaardeerd, maar ook, om zich langs dezen weg de dapperheid van den gesneuvelde of vermoorde, bij zijn eigene toe te voegen, zoodat men daardoor onwederstaanbaar dapper werd.

Zelfs scheen men te meenen, dat er een vreeselijke moordlust door opgewekt werd, want ik hoorde eenmaal een oude man, die door zijn kinderen zoowat verstooten werd, de bedreiging uiten: als jelui niet voor me zorgt, zal ik mijn roehe ma pareta opdrinken! Daarvoor was men zóó bang, n.l. voor wat de oude roover wel doen zou, als hij dat gedaan had, dat men voortaan voor hem zorgde. Aan deze fetissen schrijft men de kracht toe, te kunnen dooden. Zij maken niet alleen onkwetsbaar, doch doen ook de vijanden sterven, en men tracht het voorwerp, dat men in dat geval o meki noemt, dus ook te gebruiken om in het gewone leven menschen uit den weg te ruimen.

Men offert dan aan dat voorwerp, en wijdt op de eene of andere geheimzinnige manier, den persoon, dien men wenscht te dooden, aan den meki toe, door zijn naam bezwerend te noemen, door zijn afbeeldsel naast de meki te leggen, enz. Men is daar bang voor, en personen die in het bezit zijn van dergelijke voorwerpen, worden om die redenen zeer gevreesd. In aansluiting hieraan kunnen wij nog spreken van o pilogutu en o pilogutu ma tau.

De naam is uit het Tobeloreesch niet te verklaren, aangezien de zaak zelf, van vreemden oorsprong is.

De Clerq geeft op, in «Residentie Ternate,» dat op de Banggai-eilanden een soort offertafels of huisjes voor de geesten gemaakt worden, die men pilogot noemt. Aangezien nu tusschen Banggai en Tobelo vroeger veel verkeer geweest is, zelfs slaven van Banggai gehaald werden, is het niet verwonderlijk dat men nu te Tobelo ook dezen, wellicht oorspronkelijk Banggaischen dienst, vindt, met een weinig verbasterden naam.

Men verstaat er onder primitieve huisjes, een dakje op vier palen, met een vlondertje er in, waarop men vindt: een schild, een hakmes, een lans en een trommel; de genoemde wapenen,

zijn meestal slechts houten namaaksels daarvan. Gewoonlijk hoort er ook in een ruw, uit hout gesneden menschenhoofd, zeer zelden, uitgehold, met een schedel er in. Het hokje is omringd met palmbladeren (o bilere) en men vindt er altijd een schotel in waarop wat wierook, die men tamelijk regelmatig brandt. Tusschenbeide wordt ook voor den geest, die hierin woont, een feest gevierd, waarbij dan veel wierook gebrand wordt en spijs aangeboden op de gewone manier.

Men verwacht hiervan bescherming, ook genezing bij ziekte, maar ook bezigt men dit als een booze fetis, om personen te verderven, zooals we dat bij de meki zagen. Men schijnt dan wel het meest te werken met bezweringen, want, toen ik eens langs een huis komende, waar Christenen woonden, een dergelijk huisje zag, en de voorwerpen daaruit meenam (niet de houten kop, aangezien men die gewoonlijk in huis opbergt, en alleen neerzet, als men gebruik wil maken van de krachten van den geest) zeiden mijn begeleiders, die wisten, dat de eigenares een oude vrouw was uit het Dodingasche: o wee Mijnheer, pas maar op, wat zal ze U vloeken. Wij zouden het niet durven doen.»

Men vindt dezen dienst ook bij de Mohammedanen, en in het Kausche meer dan in het Tobelosche, aangezien daar wellicht meer lieden uit Banggai onder de bevolking gemengd zijn.

De wonderlijke verhalen over «dodadi ma tau» «gomanga ma tau» enz. die men bij De Clerq vindt, hebben wellicht hun ontstaan er aan te danken, dat niet ver van de hoofdvestiging te Tobelo, een man woonde, ik geloof haast, van het eiland Makian herkomstig, die in zijn huis een heel museum had van allerlei vereeringen, van Makian, Bangai, Soela etc. Natuurlijk kwam een vreemdeling wien men dit alles wees als een merkwaardigheid, gemakkelijk op de idee, dat dit alles Tobeloreesch was, te meer omdat de oude baas goed Maleisch sprak, en niet karig was met zijn mededeelingen, en begaafd met een nogal rijke fantasie.

Ook kan men als fetissen beschouwen eenige voorwerpen, waarvan men beweert, dat ze uit het Binnenland meegebracht zijn.

Men had toen een soort schat, dien men verdeeld heeft, tusschen de Galelareezen, de Tobeloreezen, en de Kausche Tobelo's.

Ik zag daarvan in de kampong Koepa-koepa een kom, en in de kampong Pitoe, had men een draagmand (o kiarono) en bamboetjes om vuur te maken (o naueto). Volgens den een

zijn die bamboetjes op den uittocht gekocht en men heeft nog een sagoe-aanplant, die daarna heet: o nauoto ma idja, de koopsom voor de vuurmakers.

Volgens anderen zou op den uittocht, door den stamvader Tingidoe, de kust om aldus vuur te maken uitgevonden zijn, en zouden deze naueto het eerste product zijner kunstvaardigheid zijn.

In elk geval: deze voorwerpen zijn o popidoro, d. w. z. voorwerpen waarmede men zich onzichtbaar kan maken, of liever: *kon*, want men geeft toe, dat de kunst verloren geraakt is. Vroeger echter heeft men die kunst wel gekend, toen men nog aan het Meer in het Binnenland woonde. Hoe dat er mede te rijmen is, dat de tegenwoordige popidoro, pas hun heiligheid ontvangen hebben, ná den uittocht, weet ik natuurlijk niet te zeggen.

Verder heeft men als fetissen de Bobugo, of eigendomsteekenen. Het woord komt van ho bugo, van zulk een eigendomsteeken voorzien, en dus: bobugo: het teeken.

Het is mogelijk, dat het woord afgeleid is van ho pugopugo, verwringen, verworgen. Naar de beteekenis komt dat zoowat uit.

Men verstaat er hetzelfde onder dat men in het Maleisch *matakau* noemt. Het komt mij voor, dat men er oorspronkelijk eenvoudig eigendomsteekenen mee bedoeld heeft. Nu nog b.v., wordt men eigenaar van een boom in het bosch, eenvoudig door er een stukje grond omheen schoon te maken. Dat is een bewijs, dat de boom een eigenaar heeft, en niemand, die eenig fatsoen heeft, zal dien boom omhakken. Wijl dat recht met het oog op vruchtboomen niet meer gerespecteerd werd, heeft men wellicht nog extra-teekens gemaakt, en die extra-teekens vervangen door bedreigende teekens.

Want, dat zijn de bobugo allemaal nu. Men heeft er echter nog wel verschil in; dikwijls is het ook nu nog maar het een of ander eigendomsteeken, dat men aan zijn klapperboom of sirihranken of andere vruchtboomen hangt. Maar het *doel* is nu toch te bedreigen.

Nu heeft men ten eerste bobugo, die door de eigenaars zelf gemaakt worden, of door iemand anders, die men daartoe huurt, want men moet de bepreveling, het formulier ervan kennen, anders geeft het niets.

Die formulieren zijn ook nogal eenvoudig, b. v. b.: Bismilla waja lele i topaha gota ma ngutuku, bismilla berkati Guru. De inhoud is ongeveer: de boomwortel brokkelt af. — Wellicht brokkelt dan ook aldus het leven af van den dief.

Een ander: Soho se mandjanga i firi, rage-rage i poga, nengitu ka ngori to konjihi, ni ngoma i tola, bismilla. Dit is ongeveer: varkens en herten vluchten, het hout slaat, aldus ik slechts veroorzaak dat je hals breekt. Bij dit soort spreuken komen allerlei teekens: een kokosnootdop met zwartsel besmeerd, veroorzaakt een steenpuist of een negenoog; een kokosnootdop gestreept met houtskool, veroorzaakt een gezwel in de buik zoo groot als een kokosnoot; een scherp stukje bamboe, veroorzaakt pleuritis; een scherp stukje bamboe gestoken door een kokosnootdop, heeft beide kwalen tengevolge.

Ook maakt men zulke teekenen met het een of ander soort blad of plant en dan speculeert men op de naamsgelijkheid van die plant met een of andere ziekte, of het een of ander onheil, dat den mensch zou kunnen overkomen. Ook daaronder zijn er nog min of meer onschuldige, al naar dat de ziekte die aangeduid wordt, meer of minder kwaadaardig is.

Een zeer gevreesde b. v. werd samengesteld met een zeker varenkruid o keketuku geheeten, omdat dat woord in klank overeenkomt met keketo vast, stevig, dus hield ook de geest van den bobugo den overtreder vast, tot hij dood was.

Men denkt zich elken bobugo bezield met: o bobugo ma gikiri, het levend wezen uit de bobugo.

Door de bezwering komt die er in, en *die* veroorzaakt dan ook het onheil aan den overtreder.

Naast de op deze wijze gemaakte, zijn er ook die bepaaldelijk door de gomateres gemaakt worden, welke er allerlei geesten in brengen, en zich daar ook goed voor laten betalen.

Men ziet soms midden in een kokosnotenaanplant, een huisje of laag afdakje, waaronder dan gewoonlijk een flesch hangt met een kruis of ander teeken, met witte verf er op gesmeerd. Dat is een bobugo door een gomatere gemaakt, en de geest is in de flesch, en houdt nu de wacht over den tuin.

Naast deze soort, die dus dienen om het eigendom te beschermen, is een tweede soort, die men ook, evenals de gevaarlijke roehe ma paretas, o meki noemt. Deze soort dient namelijk om het gestolene terecht te brengen, respectievelijk,

den dief van het leven te berooven. Men hangt die op de plaats waar de diefstal gepleegd is op, of langs den weg waarlangs men vermoedt dat de dief komen moet.

Het hoofdbestanddeel daarvan is altijd een poppetje, op de een of andere wijze gemaakt, uitgesneden uit hout, uit bladeren samengesteld, zelfs uit papier geknipt, benevens nog allerlei onheilbelovende bladeren en planten. Men hangt het op aan een heining, maar ook wel wordt het op een kleine lans gestoken.

Ook hiervan moet men de spreuk kennen.

Eén, waardoor de dief zichzelf moet openbaren is als volgt: alaham dulilah hirabila ulamin, sirata mustakim, bismillah. Voor een Tobelorees is dit volkomen onbegrijpelijk.

Een ander, bepaaldelijk om den dief te dooden, luidt aldus: manga honenge ka o tiak, ka ho taraha, manga lungunu ka goaha, ka ho tonaka. Dit weet ik ook niet te vertalen, hoewel er van dood en graf in voorkomt.

Het neerhangen van dergelijke zaken heeft wel eens tengevolge, dat de dief het gestolene terugbrengt, of dat de dief uit angst ziek wordt, waarbij dan natuurlijk een gomatere moet te pas komen om den boozen geest uit te werpen, die den dief opeet.

Natuurlijk worden dit soort dingen ook wel door gomateres gemaakt, waarbij dan even natuurlijk een groot feest komt, met veel geruisch en gedruisch. Ik zag eens de Hoofden verzameld, nogal Ternataansch-Mohammedaansche, als op een vroolijk feest. Het was een getrommel en gedans als op een bruiloft. Nu was er juist een diefstal gepleegd, en men deelde mij nu mede, dat men bezig was, met hulp van gomateres, zulk een sterke bobugo te maken, dat de dief ontwijfelbaar in handen der hoofden moest vallen.

Die vroolijke manier van dieven vangen werkte evenwel niets uit; het geld was en bleef weg, en de dief werd gevangen noch gehangen.

Een soort sympatische handeling is, dat men, met de bijbehoorende bepreveling, een soort schelpdier, o hege geheeten, bij het vuur brengt. Het dier zwelt dan vreeselijk op. Zoo zal dan ook de dief een ongeneeslijke wond krijgen, als hij zich maar eventjes brandt.

Ik herinner mij als kind wel gehoord te hebben, dat men in sommige streken van ons vaderland bij diefstal een honingraat in den schoorsteen hing. Naardat die honingraat door den rook

verteerde, zou ook de dief door de tering verteren. Dit is nu zoowat analoog hiermede.

Nu hangt men ook wel de schelp van zoo'n dier als b o b u g o op om een dief af te schrikken, door het lot dat hem wachten zou. Nu is het met deze b o b u g o s een moeilijke zaak, ook voor de Christelijke Zending. Doordien men zoo algemeen met deze voorwerpen werkt, is het haast gewoonte geworden, dat iets, niet door een b o b u g o beschermd, ook wel weggenomen mag worden. Maar natuurlijk, in het stadium, waarin het nu is, berust de nuttige werking eenvoudig op Heidensch fetis-geloof, dat de Zending niet onaangetast kan laten.

Het spreekt van zelf, dat ook het Mohammedanisme met zijn beschreven strookjes papier medewerkt, maar ik herinner mij ook dat ik eenmaal onder een struik met b o r e - vruchten (die gebruikt worden om er visch mede te bedwelmen) een papier vond, waarop het «Onze Vader» was geschreven.

Natuurlijk moet de maatschappij Christelijk opgevoed worden, tot men leert elkanders eigendom te eerbiedigen, ook zonder deze dingen, en het verblijdt me te mogen zeggen, dat die opvoeding, bij de gechristianiseerde Tobelo's, al een heel eind op weg is.

Hoewel in wezen niets met het voorgaande te maken hebbende, vermeld ik hier toch ook de o d o d o a n a m a b u b u g o, teekens om te schelden, omdat zij toch een naamsgelijkheid hebben met de behandelde b o b u g o s. Men verstaat daaronder allerlei teekens, die òf in beteekenis, òf in afbeelding, iets schandelijks voorstellen.

Men zet die b.v. aan den ingang van den weg naar een tuin, opdat een ander beschaamd zou zijn daarlangs te gaan. Als een soort bescherming dus. Maar meer noch gebruikt men deze dingen om personen te beschimpen, door ze des nachts voor hun deur of op hun erf te zetten.

Men beeldt schaamdeelen af; ook zag ik wel ruwe voorstellingen van den coïtus, verder heeft men ook allerlei bladen en kruiden, wier namen met die van onzedelijke handelingen overeenkomen, en die men dan uit boosheid voor iemands deur, aan den ingang van den weg naar zijn huis, of ook wel, ter beschimping van een heele kampong, aan het stand voor een kampong zet. Natuurlijk is dit alles strafbaar, maar de dader is gewoonlijk moeilijk te vinden.

Als fetissen moeten ook aangemerkt worden, een soort beelden, ruw uit hout gesneden, gewoonlijk voorstellende een krokodil of een haai of eenig ander gevaarlijk dier, die men noemt: o tau ma gogoana, of o tau ma djodjaga, de bewakers van het huis.

Ook hierover heeft de vervaardiger zijn spreuk gepreveld, of de gomatere heeft er een geest ingebracht.

Zij dienen om voor den ingang van het huis aan de dakbedekking gehangen te worden, opdat, bij afwezigheid van de bewoners, niet gestolen zal worden. Nu komt stelen uit een niet bewoond huis niet veel voor. Zulk een huis toch wordt min of meer primitief gesloten, en het is beslist verboden dat binnen te gaan. Ook houdt men zich aan dat verbod heel goed, ook, al is men met elkaar bevriend, of zelfs door banden des bloeds met elkaar verbonden. Men begrondt dit niet durven of willen openen van een huis, bij afwezigheid van de bewoners, steeds met het zeggen: gesteld dat een ander er al gestolen had, dan zou *ik* voor den schuldige gehouden worden. Het is dus wellicht om deze goede gewoonte, dat men de o tau ma djodjaga niet veel aantreft. Verder vallen onder deze categorie van voorwerpen de amuletten, die men o bobarehe noemt.

Het woord komt van parihi: wegvegen, afweren, en men drukt er dus heel juist door uit, wat men van deze voorwerpen verwacht, n.l. afwering van den invloed van booze geesten.

Zij worden gemaakt door de gomateres. Het is mogelijk, dat ook niet-gomateres ze kunnen maken, maar ik heb dat nooit aangetroffen.

Waaruit ze bestaan? Ja, waaruit kunnen ze al *niet* bestaan?

Zoo'n gomatere kan van alles gebruiken, om er een goede geest in te brengen, maar toch, heel veel gebruikt men fijne worteltjes van allerlei struiken en boomen, waarvan kleine stukjes, dwars geknoopt in een touwtje, op een paar centimeters afstand van elkaar, een soort snoer vormen, dat om den hals gedragen kan worden.

Men noemt ze dan ook kortweg: ongutuku of: o gota ma ngutuku: wortels of boomwortels.

Verder allerlei geheimzinnigheden in stukjes vuil katoen gewikkeld, voornamelijk stukjes kurkumawortel.

Men staat dikwijls verbaasd, hoe de menschen zoo dom zijn, van dergelijke dingen eenig heil te verwachten.

Vooral zieken worden er ruimschoots mee voorzien. Geen patient verlaat den gomatere zonder de noodige amuletten.

Zij worden kleinen kinderen om den hals gehangen, en bij de soort die daartoe gebruikt wordt vooral, speelt kurkumawortel een groote rol.

Hoe vies het er ook uitziet, men heeft er toch een groot vertrouwen in, wellicht wel niet te minder, hoe meer de gomatere zich er voor betalen laat.

Natuurlijk, dat men voor elke soort ziekte weer een nieuwe moet hebben en zoo is het een prachtige bron van inkomsten voor de gomateres. Dat men ook wat anders gebruikte, b.v. ringen of zoo iets, heb ik nooit gezien. Men was steeds bij het oude primitieve gebleven.

Ook als fetissen moet men beschouwen de verschillende middelen, om invloed op den wind uit te oefenen, o kokarai geheeten.

Het zijn maar enkelen, die deze kunnen maken, of voorgeven het te kunnen. Natuurlijk dat de gomateres het ook kunnen, maar de meeste wagen er zich niet aan, wellicht, omdat dit hun reputatie gemakkelijk kan schaden. Men maakt eenvoudig een bosje bladen of planten, met de noodige beprevelingen, en zet dat op de kop van de prauw, om den tegenwind te doen ophouden. Een heel eenvoudig voorschrift is, dat men een gespleten worteltje aan een bamboe moet binden, en op elke punt een citroen moet steken, dit naar den wind moet keeren, om den tegenwind te doen ophouden. Men begrijpt, dat een goede kennis van het weer den vervaardiger van den windstiller te pas kan komen.

Ook heeft men sommige oude wapenen, lansen etc., die men vereert als bezield met een geest, en daarom bijzonder geschikt voor het gebruik op de jacht b.v.

Hierbij moet men wel bedenken, dat men zich elk grooter werktuig als bezield denkt, ook al kent men er geen *buitengewone* geest aan toe. Men spreekt van een geweer als van de ma gikiroka, met een levend wezen zijnde, en heeft men b.v. op de jacht niet veel goed geluk, treft men niet, of wel, treft men niet doodelijk, dan is men al spoedig geneigd, dat toe te schrijven aan de gikiri van het geweer. Er moet dan bepaald een feest aangericht worden, om dat gebrek te verhelpen. Een gomatere moet uitmaken welk eten de gikiri begeert

(als men dit tenminste nog niet weet) en nu wordt er gekookt, voor het wapen een huisje gemaakt, en daarin den gikiri het zijne aangeboden.

Evenzoo met netten, vooral werpnetten. Zijn deze nieuw, dan gebruikt men die niet, alvorens een feest voor de gikiri gemaakt te hebben. Zonder dat zou het visschen weinig baten.

Nu komt er in dat geval nog wel bij, dat voor het nieuwe net de gomatere een watertje maken moet, om er de booze geesten eerst uit te verjagen. Datzelfde gebeurt ook met grootere nieuwe prauwen. Daarvoor moet ook eerst een feest gevierd worden, zoowel uit eerbied voor de gikiri, als uit vrees voor de booze geesten.

Men denkt zich bijna elk voorwerp van eenig belang met een gikiri, levend wezen, of ook wel men spreekt van den ma dutu, de eigenaar ervan, daarmede den geest bedoelende.

Door een of meer geesten bezield of bewoond, denkt men zich ook allerlei afzonderlijk staande rotsen, vooral langs zee.

Men heet dat soort geesten o gola, en betoont hun eenigen eerbied door b.v. de handen even in het water te steken of te wasschen, als men zulk een plaats passeert.

Hier en daar vindt men ook steenen, waarop men wel eens wat wierook brandt, maar gewoonlijk staat dit met het sjamanisme in verband, omdat dan de een of andere gomatere van die plaats zijn Djini heeft.

Ook vereert men wel sommige plaatsen en graven, als woonplaatsen van geesten; b.v. achter de vroegere hoofdvestiging (Gamhoku) liggen eenige graven, naar men zegt, nog herkomstig uit den tijd der Portugeezen die hier eene vestiging hadden. Op die graven vond ik ook steeds schoteltjes met wierook. Echter betrof ook dit het sjamanisme, want een vrouw beweerde, dat haar djini daar begraven lag.

Niet ver van de kampong Medee, lag een steen, in het terrein waar misschien de Ternatanen vroeger eene vestiging hadden. Die steen had eenigermate het model van een rijststampblok (o luhungu) en men bracht ook daaraan eenige vereering toe, omdat men beweerde, dat deze zich op geheimzinnige wijze verplaatste, dus door een geest bewoond werd.

En is hier of daar iets bijzonders, dan wordt dat dadelijk tot een vereeringsplaats.

Ook vereert of vreest men onder de boomen den waringin.

Men beschouwt die als woonplaats van geesten, en vreest ook om die reden hem om te hakken. Maar het betreft alleen oude exemplaren, niet jonge boomen. Van een jonge boom, die voor ons huis stond, zei me iemand «Mijnheer, hak hem om voor hij groot wordt, want dan is het bohono (verboden)». Ook ontziet men zich niet het hout van den waringin te gebruiken, voor woningbouw of brandhout.

Voor het omhakken van een reusachtigen boom achter ons huis, bood zich iemand aan, die er de medicijn van kende. Hij wilde zich er buitengewoon goed voor laten betalen, want hij kende het middel, waardoor de geesten geen invloed op hem zouden hebben.

Ook wees men hier en daar in het bosch heilige boomen aan, meer eerbiedwaardige misschien, waaraan de een of andere historische herinnering verbonden was.

Dààr had men gerust bij den uittocht, dààr had men feest gevierd.

Nu waren dit ook alle waringinboomen. Op zichzelf niet te verwonderen wijl die zelfs in het oerbosch de mooiste schaduwboomen zijn. Ook maakt zoo'n waringin een eenigzins geheimzinnigen indruk. Hij is haast altijd op een andere boom gegroeid, die door zijn omarming doodgedrukt, langzamerhand verteert, waardoor de groote holle stam ontstaat. Daaromheen een waar woud van min of meer hooge zuilen, gevormd door de luchtwortels, die vastgegroeid zijn. Daarboven de dichte bladerkroon, waarin het bij het minste zuchtje ritselt en suist en klaagt. Werkelijk, men kan zich voorstellen, dat dit op eenvoudige menschen indruk moet maken. Men gevoelt onwillekeurig zelf iets beklemmends, en natuurlijk dat de inlander dat gevoel toeschrijft aan de tegenwoordigheid van geesten, dat is geheel volgens zijn denkwijze.

Van heilige dieren weet men niet veel. Er zijn er die den krokodil vereeren, omdat die hun dodadi, de oorsprong van hun bestaan is.

Een Goeroe had eens in de rivier Medee twee krokodillen geschoten. Het waren gevaarlijke beesten, die al meer dan één slachtoffer gemaakt hadden onder de kinderen, die de rivier overstaken. Niettegenstaande dat, had een zekere man hem daarover onderhouden. Ik deed onderzoek, en nu deelde de man mij mede, dat de krokodil zijn dodadi was. Toen ik hem

er op wees, dat het moeilijk was aan te nemen, dat hij een anderen oorsprong had dan andere menschen, antwoordde hij, dat het ook zoo niet bedoeld was, maar zijn eerste voorvader was op den rug van een krokodil komen aanzwemmen, en dus was hij nu, door een zekere plicht der dankbaarheid aan het krokodillengeslacht verbonden. Werd er een gedood, dan moest hij daar kwaad om worden. Hij meende dat niet, maar hij moest toch zoo doen, anders zouden de krokodillen ongeluk over hem brengen.

Hetzelfde was het geval met de kampong Gosoma: krokodil. Die menschen hoorden tot de Afdeeling Huboto, maar hun dorp heette Gosoma, en zij vereerden ook als hun dodadi de krokodil. Zij mochten dus ook die beesten niet dooden, maar wel verkoopen. Bij hun kampong kwamen er namelijk nog al heel veel voor. Vingen zij nu jonge beesten, dan brachten zij die om ze te verkoopen voor een paar centen. Zij wisten wel, dat ze dan door mij of door wie ze anders kocht, gedood werden, maar dat was niets; zij hadden dat zelfs heel gaarne, want ze waren volstrekt niet op hun dodadi gesteld, allen maar, om geen ongelukken te krijgen, mochten zij ze niet dooden.

Voor een der Afdeelingen was de krokodil het o berera ma ngale, het teeken van het dorp zou men zoo zeggen, het wapendier. Ook daarom doodde die Hoana de krokodil niet, of, moest men het toch doen, dan trachtte men, door een paar centen in de rivier te werpen, het geslacht te verzoenen.

Eens was een reusachtig exemplaar een bamboevischfuik (o hero-hero) binnengedrongen, juist toen men daar voor het eerst visch uit zou halen. Op aandrang van handelaren en van mij werd het monster gedood, maar men wilde het eigenlijk loslaten, omdat, ten eerste: het bewezen was, dat dit dier was de o hero ma dutu, de geestelijke bezitter van de fuik, en verder, omdat het dier door een gomatere herkend werd als zijn djini.

Toen het beest gedood was, maakte men nog allerlei hocuspocus, dekte het kadaver dicht men wit katoen, legde er bloemen op, ja zelfs, een gomatere kwam met medicijn, om de wonden van het kadaver te mediniceeren. Ook is men bang voor sommige vogels als de sperwer (o kawihi) als begeleider van de pontianak, de kraamvrouwengeest, een zekere vogel o kokoko: wier roep klinkt: ko ko, als begeleider van tokatas booze geesten, en nog eenige soorten.

Men beweert echter stellig, dat die vogels zelf geen booze geesten zijn, maar als hun begeleiders optreden, eigenlijk: door hun geschreeuw de menschen op booze geesten opmerkzaam maken. De vogels zelf zijn dus eigenlijk wel als vrienden der menschen te beschouwen, en wellicht dat dan ook het verbod, om deze dieren te dooden, oorspronkelijk daarop berust, dat men tegenover deze dieren tot dankbaarheid verplicht was. Dit leidt er echter toch onwillekeurig toe, dat men die dieren gaat *vreezen*.

Ik maakte eens een Hoofd, dat mij wees op een plaats, begroeid met riet waarin de kokoko huisde, en die hij dus als een geestenplaats signaleerde, de opmerking, dat men toch voor dergelijke dingen niet bang mocht zijn. Die vogel hield nu eenmaal van dergelijk riet om er te nestelen enz. Maar het was zelfs kluchtig, de verontwaardiging te hooren waarmede die oude Heer uitriep: «maar Mijnheer, ko-ko hooren, en *dan* niet bang zijn?»

Nu vindt men wel in de verhalen en vertellingen, de toto-ades, allerlei mededeelingen over merkwaardige dieren en spookdieren, maar in het volksgeloof is dat niet overgegaan.

Wel beschouwt men nog eenige dieren en insecten, als boden der geesten (zie hoofdstuk 22), maar dat geeft toch die dieren als zoodanig volstrekt geen aanspraak op eerbied of vereering.

HOOFDSTUK 22.

Waarzeggen en Voorteekens.

Men heeft voor het waarzeggen: ho maihi, ook weer twee hoofdmethoden, n.l. met en zonder hulp van een gomatere.

Wij zullen eerst die zonder gomatere bespreken.

Om te kunnen waarzeggen, moet men de betongo, de spreuk ervan weten. Men aanbidt, of liever men bezweert (ho ma niata) daarmede den Wongemi, stamgeest, den maihi ma gikiri, den waarzeggingsgeest, en de afgestorvenen, de gomangas en de dilikinis, opdat met aller hulp de waarzegging gelukken zal.

Men kent: o mokuru ma gomuku ja tuhere, het doorsnijden van een rijpen pinangnoot. Zooals bekend is, ziet men

daarin allerlei vlammen, en uit de daardoor gevormde figuren, zegt men waar.

Met een scherp mes wordt van de, reeds gekloofde pinang, een dun schijfje afgesneden, onder het prevelen van de spreuk.

De bezwering (ho ma niata) gaat vooraf. Men vraagt wat men weten wil, en is er een openbaring, wat lang niet altijd zeker is (ja boraka, zegt men) dan antwoordt de pinang, d.w.z. de waarzegger: ja, of neen. Men vraagt dus onafgebroken door, tot men alle vragen met ja of neen beantwoord heeft gekregen.

Uitgebreide mededeelingen, als bij de Hollandsche waarzeggers, krijgt men dus niet. Daarentegen is de mededeeling nooit raadselachtig, daar het altijd een rechtstreeks antwoord op de vraag is.

Wil men b.v. weten, welke persoon iets veroorzaakt heeft, dan wordt door de waarzegger geen naam genoemd, maar de vrager somt de namen op en bij elken naam antwoord de waarzegger: ja of neen. Men zet de ondervraging natuurlijk zoolang voort, tot het ten slotte is: ja.

Aangezien niemand uit de figuren in de pinang wijs kan worden, dan de waarzegger zelf, is dit natuurlijk een prachtmanier om iemand een loer te draaien.

Verder: ho buhanga, spannen, of: met de span.

Vooraf gaat weder het ho ma niata, dat is voor elk geval eerst noodig; daarna plaatst de waarzegger beide handen tegen elkaar, terwijl hij zijn spreuk prevelt. Vervolgens plaatst hij den duim van de eene hand, op de pols van de andere, en begint nu van die hand de middelvinger over die des anderen van den top af, naar beneden te schuiven, een beetje schuin, in de richting van den wijsvinger.

Glijdt dit glad over elkaar, dan is er geen openbaring, maar begint de hand te beven, gaat het stroef, alsof het tegengehouden wordt, dan is dit de openbaring. Dan moet men weder vragen tot men het bevestigend antwoord vindt.

Dan: ho mongo o tuikokoa, vademen langs den bamboe.

Men heeft dan een dunne bamboe, o tuieke, en meet daarop, d. w. z. de waarzegger doet dat, een vadem uit, o mongo. Op de plaats, tot waar de vadem reikt, bindt men een touwtje om den bamboe, opdat alles eerlijk toe ga. Nu wordt weer gemeten, onder het prevelen van de spreuk. Hierbij pakt de waarzegger, den bamboe bij het eene eind vast, en schuift zijn hand, met

uitgestrekte middelvinger vooruit, langs de bamboe voort. Komt hij nu tot aan het eerste merk, of zelfs daar voorbij, dan is er geen openbaring. Echter, begint de langs de bamboe uitgestrekte vinger te beven, en is met geen mogelijkheid de eerst aangegeven grens te bereiken, dan is dat een openbaring.

Niet elke bamboe kan men hier voor gebruiken, het moet de eigen tuieke van den gomatere zijn, de ma maihi ma gikiroka, met de geest der waarzegging erin.

Ik heb zoo'n bamboe in mijn bezit gehad. Er was niets bijzonders aan te zien, alleen was hij een weinig vies door het vele gebruik. Volgens sommigen, is het, bij de beide laatste methoden wanneer ten behoeve van een zieke gewicheld wordt, al heel ongunstig, als de span of vadem korter begint te worden, want dat is dan het bewijs, dat ook de ziel of geest van den zieke zich terug gaat trekken, zooals de vadem of span; dus moet hij spoedig sterven.

Hoe dat nu weer te rijmen is, met het noodzakelijke korter worden, om eene openbaring te krijgen, weet ik niet.

Te Dodinga zegt men ook waar met maiskorrels.

Daarbij gaat men als volgt te werk. Twee-en-veertig maiskorrels worden op een platte mand gelegd. De waarzegger veegt ze op een hoop, en neemt daarna eenige korrels in de hand. Hij telt die niet, maar neemt ze op den gis weg. Op de rest van de maiskorrels op de mand, blaast hij, terwijl hij prevelt: kuduruhu nabi Ali, nabi Hale, berkati guruku, la la ha ila la Moda rasulla. Men herkent in de Arabische woorden ongeveer de Mohammedaansche geloofsbelijdenis. Daarna begint hij de rest van de maiskorrels op hoopjes van vier te leggen. Houdt hij nu b. v. b. twee over, dan veegt hij weer de maiskorrels bij elkaar, en handelt als de eerste maal, maar nu de rest der korrels op hoopjes van twee leggende. Onder het op hoopjes leggen prevelt hij: «onderwijl ik deze pitjes neerleg, laat er geen regen of wolken gezien worden, laat alleen getoond worden wat wij wenschen.» Houdt hij nu, bij het voor de tweede maal uitleggen, weer twee in de hand, dus, m. a. w. is de rest gelijk aan de eerste maal, dan is de gedane vraag daardoor toestemmend beantwoord. In het tegenovergestelde geval ontkennend. Terwijl alle andere waarzeggerij altijd kan plaats hebben, kan deze laatste alleen geschieden bij zonnig weer, met onbewolkte lucht. Uit de bezwering blijkt dat reeds eenigzins.

Wat het eerste woord van de bezwering: kuduruhu beteekent, weet ik niet. Dat is *niet* Tobeloreesch. Dat deze waarzeggerij een plant is van vreemden bodem, spreekt vanzelf reeds uit het Mohammedaansche formulier. Mij is medegedeeld, dat men ook waar zegt uit een bord met water, ook met sirihvruchten en met gemberwortel, maar ik heb dat nooit gezien, en weet ook niet hoe men dat doet.

Ten opzichte van het waarzeggen door gomateres met behulp van hun djini geeft men op, dat men hen voor bijzonder gewichtige gelegenheden, nog weer eens extra helderziend moet maken, door hun allerlei bijtende vochten, als aftreksel van spaansche peper, van gemberwortel, van kruidnagelen enz. in de oogen te droppelen. Daarna worden de handen met een touw stevig vast gebonden, en men begint nu zijn djinimuziek te maken om den djini in hem te brengen. Men prikt hem dan eerst nog eens goed met spelden in de oogen, tot het bloed er flink uitloopt, en dan pas maakt men hem los, om nu met de bamboe te vademen of met de span te werken. Dat zal dus wel extra secuur gaan!

Ook brengt de gomatere zich gewoon in slaap, en geeft nu zijn openbaringen, precies zoo veel als men maar wil, en men hem vraagt.

Het groote verschil tusschen beide methoden zal hem wel in de betaling gelegen zijn. Voor het gewone waarzeggen betaalt men maar zeven cent, maar zoo goedkoop werkt de gomatere niet. Als de uitspraak van den waarzegger niet uitkomt, betaalt men hem niet, maar de gomatere moet betaald worden, of hij stuurt zijn djini op de wanbetalers af.

Dat door het waarzeggen nog al eens ongelukken ontstaan, dat menigeen wel eens valsch beschuldigd wordt, ligt voor de hand, maar evenzeer, dat men zich daardoor niet laat weerhouden om toch steeds maar waar te zeggen, en waar te doen zeggen.

Een bepaalde naam voor *voorteekens* heeft men niet, hoewel men ze wel kent. Men spreekt er van als ma nanako, het teeken van iets. Zoo *kan* het een boos voorteeken zijn, als des avonds een vuurvliegje, (o murumu) de woning binnenkomt. Deze insecten zijn op sommige tijden van het jaar des avonds veel te zien, dus gebeurt het nog al eens, dat er een een woning binnendwaalt. Is het een kleintje, dan let men er

niet op, maar is het een groot exemplaar, dan wordt men onrustig, want dat is een g o m a n g a m a d o r o u, een tot booze geest geworden afgestorvene, die prooi zoekt.

Komt hij langs den bovenkant binnen, en gaat onder weer uit, dan is het heel kwaad, maar komt hij onder binnen en gaat boven weer uit, dan is het niet gevaarlijk. (of juist omgekeerd, dat weet ik niet meer).

Is er per geval een zieke in huis, dan maakt het de prognose bepaald ongunstig. Is dat niet zoo, dan moet men toch vreezen, dat spoedig een sterfgeval in de familie komen zal.

Om den boozen invloed te weren, moet men de hoeken van het huis bespuwen met uitkauwsel van gemberwortel.

Zet zich een vlinder op iemand neer, dan beteekent dat iets. Is de vlinder wit, dan is het een blijde gebeurtenis, waarschijnlijk zal men spoedig aangenaam bezoek krijgen. Zit het dier op den schouder, of op iemands arm (op de plaatsen dus, waar men gewoonlijk een kind draagt) dan zal men gewoonlijk spoedig met een kind verblijd worden. Is de vlinder echter zwart, vooral als die het huis binnenkomt, dan is dit ongunstig, want men zal van den kant vanwaar de vlinder kwam, een droevige boodschap ontvangen.

Ziet men een k a b e l o r o, dat is een kleine geele slang, die men zegt vergiftig te zijn, dan moet men dat niet onverschillig beschouwen, of het beest wegjagen, want hij zal dan iemands g u r u m i n i, levenskracht, meenemen. Men noemt het dier ook: o g u r u m i n i i a o a o, hij brengt de levenskracht weg. Dat het dier giftig is geloof ik niet, want ik zag nooit een giftige slangenbeet, maar het dier is heel strijdlustig, en doet niet als een andere slang. Deze toch vliedt weg bij het minste geritsel, maar de k a b e l o r o niet. Het beest heft dadelijk den kop op, en valt aan op alles wat men hem voorhoudt, zelfs een stok, zoodat men, tenminste als men niet in voorteekens gelooft, wel genoodzaakt is, het dier af te maken. Aan die, voor een slang onnatuurlijke houding, zal het dus wel zijn reputatie danken, naar het me voorkomt.

Men let er ook op, van welken kant het dier komt, want van dien kant krijgt men slechte tijding, vooral als men het dier stoort. Laat men hem echter ongestoord zijn gang gaan, dan is het nog wel mogelijk, dat het aangekondigde onheil niet treft.

Over het geheel heeft de slang nog eenige reputatie, want

volgens sommigen, mag men ook een slang niet storen, die dwars over het pad ligt. Dat zou een tokata, booze geest kunnen zijn. Echter, men houdt zich daar lang niet algemeen aan, want ik zag ook dikwerf, dat men onderweg de slangen, die over het pad kropen, gewoon doodsloeg.

Wil men het een of ander ondernemen, vooral op reis gaan, en juist op dat oogenblik niest men, of iemand anders niest, dan moet men het nog wat uitstellen. De geesten geven hierdoor te kennen, dat het oogenblik ongunstig is, en gevaar dreigt. Zoo ook als juist een haan kraait, ook dat is ongunstig.

En het ongunstigst is wel als de huishagedis, o lalehekana, schreeuwt. Die is beslist een boodschapper van de geesten, en een plan moet nu nog eenigen tijd uitgesteld worden. Men zit eenige oogenblikken muisstil (misschien, alsof men het voornemen opgeeft) en gaat pas daarna.

Ging men op dat oogenblik, men zou wellicht een boozen geest tegenkomen, of toch minstens de koorts krijgen onderweg.

Een ongunstig teeken is het ook, als een muis of rat, aan iemands kussen knabbelt (hoewel dat natuurlijk toch nog al eens gebeurt). Een voorzichtig mensch, gaat dan naar een gomatere om het hem dreigend onheil te doen afweren. Men kan de zaak ook minder zwaar opvatten, door te zeggen, dat het booze voorteeken niet doelt op hem die het ontving, maar op een ander, een nabestaande of een buur.

Natuurlijk hecht men ook aan droomen. Droomt iemand, dat hij een schildpad steekt en die in huis begraaft, dan is er bepaald een gomanga ma dorou in huis, die de kinderen wil op eten.

Men moet dan haastig een gomatere roepen, om water te maken, waarmede de bedreigde kinderen besprenkeld moeten worden, opdat ze voor dit vreeselijk lot bewaard blijven.

Droomt men, dat iemand sterft, dan is dat ook weer niet gevaarlijk voor den droomer in kwestie, want het beteekent dat een ander zal sterven.

Maar bij elken droom van eenig belang moet men de uitlegging, ma dagapi te weten zien te komen. Wel zijn er personen, die zich hier bepaaldelijk mede bezig houden, maar hun kunst bepaalt zich toch tot een bepaald aantal gevallen, b.v. droomt men zóó, dan gebeurt dat, droomt men zus, dan beteekent het dit, op de manier van de Hollandsche droomuit-

leggers. Maar de eigenlijke droomuitleggers, zijn natuurlijk de gomateres. Die weten alles uit te leggen. Vooral ook droomen van zwangere vrouwen zijn heel belangrijk, en geven de gomateres veel werk. Gewoonlijk loopt het uit op het een of ander snood plan van booze geesten, dat door de droom aangekondigd wordt, en dat nu gelukkig nog met des gomateres hulp verijdeld kan worden, hetgeen voor den gomatere nu juist niet onvoordeelig is.

HOOFDSTUK 23.

Oorlogsgebruiken.

Wij moeten bij dit hoofdstuk de Tobeloreezen uit Tobelo en de Kausche Tobelos afzonderlijk bespreken, omdat hunne gebruiken verschilden. Was men in Tobelo besloten tot een krijgstocht, dan kwamen allen, die aan den tocht zouden deelnemen, in den halu, den dorpstempel bijeen. Daar werden nu door een gomatere eerst de oudste dilikinis, en ook voor al de Wongemi, de stamgeest opgeroepen, en bij dezen werd geinformeerd of men met hoop op goeden uitslag gaan kon.

Dus, een waarzegging door een gomatere.

Ik denk wel, dat men vroeger dit waarzeggen ook zonder gomatere gedaan heeft.

Was het toestemmend antwoord ontvangen, waarin dus opgesloten lag, dat de Wongemi en de dilikinis mee gaan zouden, dan vroeg men, man voor man, of men mee gaan kon, ook door tusschenkomst van den gomatere. Was het antwoord ongunstig, dan mocht men bepaald niet medegaan. Geschiedde het, dat zoo iemand toch medeging, dan liep het onherroepelijk slecht met hem af, zooals te begrijpen is.

Nu heeft men die proef ook wel gedaan zonder tusschenkomst van den gomatere. Een der oudste Hoofden nam dan een oud zwaard, o humaranga, waar dicht langs den rug een soort gleuf in aangebracht was.

Na de noodige bezwering, dola bololo, en het aanroepen van den stamgeest en de dilikinis, werd nu dat zwaard eenigszins schuin gehouden boven het hoofd desgenen die zich aan deze dapperheidsproef onderwierp. De Oudste liet er nu aan den bovenkant wat olie op druppelen. Liep die recht naar

beneden door de gleuf, op het hoofd van den persoon die er onder stond, dan was zijn dapperheid ontwijfelbaar. Liep de olie echter schuin weg, niet door de gleuf, dan bevond zich onder het zwaard geen dapper mensch.

Men toog dan uit. Volgens sommigen mocht de halu nu door niemand betreden worden, tot de uitgetrokkenen teruggekeerd waren, maar ik weet niet zeker of dat werkelijk zoo is.

Voor ceremoniëele plechtigheden was de halu dan wel ongeschikt, want de Wongemi en de dilikinis waren naar den oorlog, en konden dus niet opgeroepen worden, daar zij op het krijgspad den weg wezen, de Wongemi voorop, als het hoofd der dilikinis.

Was er een gomatere bij, dan was die de openbaarder van den wil der geesten, maar was er zoo iemand niet, dan openbaarden de dilikinis zich wel in een der Oudsten of Hoofden, zoodat men hen kon raadplegen.

Men ging n.l. niet in een gevecht, zonder eerst de geesten te raadplegen en gedroeg zich strikt naar hun raad. Werd de slag afgeraden, dan ging men daar niet toe over, al stond het nog zoo mooi, maar in het tegenovergestelde geval, behaalde men natuurlijk ook vast een overwinning, al scheen het nog zoo hopeloos.

Over de fetissen die men meevoerde, zie Hoofdstuk 21.

Tijdens den slag sneed men wel een overwonnen vijand het lijf open, om een stukje van diens lever te bekomen en op te eten, waaraan men dappermakende kracht toeschreef.

Dat is nu uit animistisch oogpunt heel goed te begrijpen. De lever is het hoofdbegrip van het leven, en dus ook van de levenskracht, die men zich dus op die manier toeeigende.

Dat men verder lijken verminkte, of koppen snelde, heb ik nooit gehoord. Men nam zeker niet de hoofden van verslagen vijanden mede. De oorlog werd altijd veel meer om buit gevoerd vooral in slaven.

De krijgskreet is: ahujé afgewisseld met: watojé, met sterken nadruk op de laatste lettergreep. Aangezien die kreet in het Galelareesch is: au jé, en au in die taal «bloed» beteekent, meende men vroeger dat dit van bijzondere moordlust getuigde, aangezien de slotuitroep: jé boven, omhoog, beteekent. Het zou dus wezen: leve het bloed, hoog het bloed. Dit is echter beslist *niet* zoo, aangezien dan in het Tobeloreesch de kreet

moest zijn: auunu jé en niet ahuje, nog minder watoje. Het eerste beteekent: «breng omhoog, heft omhoog,» en het laatste: «roept hoog, zegt hoog.» Het kan zijn dat het eerste moet zijn ahoje hoewel ik meen duidelijk een u in het woord te hooren. Mogelijk is, dat die euphemis causa dan ingevoegd is. Het zou dan beteekenen: «roept hoog,» wat het beste aansluit bij: «zegt hoog.»

Het Tobeloreesche oorlogswapen bij uitnemendheid was de lans, en met dat wapen was de inboorling in een gevecht man tegen man, een zeer gevaarlijke vijand. Maar gewoonlijk hebben zich de gevechten bepaald tot nachtelijke overvallingen van eenzaam gelegen dorpen of huizen, waarbij men doorgaans een gemakkelijke overwinning behalen kon. Dapper in onzen zin, is de Tobelorees, naar het mij voorkomt, niet, maar wel een gevaarlijke besluiper of sluipmoordenaar. Kwam men na den krijgstocht terug, dan werd den lieden, die vijanden verslagen hadden, dadelijk bij het uitstappen uit de prauw (men ging immers op zeeroof uit) een bamboegeleding, dienstdoende als beker (o waloko), met palmwijn aangeboden.

Dit geschiedde heel plechtig, door de oudste die thuisgebleven was. Die beker was versierd met roode hibiscusbloemen, o ubo-ubo, en die palmwijn was vermengd met: zeven kleine spaansche pepervruchten (o ritja o guhuru) zeven schijfjes gemberwortel (o gihoro o luiti 7) en zeven stukjes kurkumawortel (o kurati o dobiki 7).

De palmwijn moest beslist zuur zijn. Dit werd aangeboden onder den uitroep: n'okere, o Tingidu w'okeroka: «drink, Tingidoe (de hoofdstamgeest) heeft gedronken». Of men daarbij bedoelde den dappere te eeren door hem den naam Tingidoe te geven, of dat men wou zeggen, dat de stamgeest al de geest van de palmwijn gedronken had, is mij niet recht duidelijk.

Nadat elk dergenen, die bloed gestort hadden op deze wijze geëerd was ging men gezamenlijk naar de halu, waar nu het welkomstfeest gevierd werd. Dat men met de voorbereidselen daartoe klaar kon zijn, komt wellicht door de Tobeloreesche gewoonte, om van een eenigermate langere reis terugkomende, nooit rechtstreeks naar huis te gaan, maar op een of twee uur afstand van huis te overnachten. Het gerucht, dat die of die aangekomen is, verspreidt zich dan wel in het dorp.

Er wacht nu nog een groote ceremonie.

Zooals wij zagen, gaan de stamgeest en de dilikinis mee ten strijde. Ook zij worden met het vergoten bloed bespat en gevoelen zich dus niet lekker. Zij moeten zich daarom daarvan reinigen, maar daartoe moeten de levenden zich baden. Het logisch verband is hier wel ver te zoeken, zou men zeggen. En evenwel, doet men dit niet, baadt men zich niet, dan maken de Stamgeest en de dilikinis, de deelnemers aan den tocht ziek.

Het moet dus wel. Het is een groote festiviteit, waartoe heel wat bij elkaar gebracht moet worden om te eten en te drinken, en het kan dus niet dadelijk na de terugkomst gebeuren, maar al te lang kan men er toch ook niet mee wachten.

Men noemt deze plechtigheid: ho hiohiki: doen baden, ho higihoro, doen afwrijven, en ook: ho hitagali, zich een ander doen maken.

Nu heeft alleen de voornaamste Afdeeling, Lina, het recht om hierbij als ceremoniemeester op te treden, en van die Afdeeling weer de Oudste of Voornaamste, bij wien het geheim berust van het gogihoro, het afwrijvingsmiddel, Zonder *dat* is de ceremonie niet van nut.

Nu was de persoon die met het geheim der bladeren, die men hiertoe bezigt, bekend was, Christen geworden, helaas geen beste, want hij was een dronkaard, die zich door het vooruitzicht op een drinkgelag, wel liet overhalen aan een Heidensche plechtigheid deel te nemen, ja zelfs, als de leider daarvan op te treden.

Evenwel, van dezen persoon ben ik het geheim van dit gogihoro te weten gekomen. Hij had mij reeds op een voormiddag veel verteld, omtrent oude gewoonten etc. Maar het gogihoro wilde hij mij toch niet zeggen; dat was te groot geheim en en ook voor hem niet onvoordeelig. Ik hield echter vol, en eindelijk beloofde hij mij des middags de inlichtingen te zullen geven. Hij kwam ook werkelijk, maar nog al sterk onder den invloed van palmwijn, waarmede hij zich moed ingedronken had. Hij had de bladeren, noodig voor het gogihoro bij zich, en overhandigde mij die, er bijvoegende: «U zoudt het bloed uit een mensch uithalen», waarna hij haastig verdween.

Het waren vier bladersoorten, voor de vier afdeelingen of Hoanas. Voor Lina: o wuwu, ook wel o ubo po dadu geheeten, donkerroode hibiscus bloemen; voor Huboto: o bolotjai, roode ricinus bladeren; voor Momulati o Hoboto i

toka-tokara, een donkerrood-bladerige dracena soort; voor Hibualamo: o popidoro i toka-tokara, een soort roodbladerige cretonheester, waarvan men ook een groene varieteit heeft, maar de latijnsche naam daarvan is mij niet bekend.

Deze vier soorten dus bij elkaar, gemengd met geraspte gemberwortel, en vermengd met water, geven het gogihoro, het afwrijfsel.

Op den voor het feest bestemden dag, verzamelen zich al de krijgers, die de ceremonie moeten ondergaan, des morgens al *voor* de halu, niet er in. Ook is de geheele gemeente opgekomen, en men gaat nu in optocht naar de gewone badplaats, niet naar zee.

De krijgers zijn een beetje zwak zoo het heet, en worden door den ceremoniemeester en anderen bij de hand gevoerd, alsof ze een weinig onwillig zijn. Natuurlijk muziek erbij; sommigen voerde krijgsdansen uit; onder groot gejoel en gejuich, bereikt men de badplaats.

Degenen die de ceremonie moeten ondergaan, dalen één voor één met den ceremoniemeester in het water af.

Hij bestrijkt ze eerst met het gogihoro, en zegt nu, terwijl hij hen trekt en duwt: no ma ohiki, la ma wongemani i na hitagalioka, de uha i na totengehono: «Baadt je, opdat de Stamgeest aldus anders voor ons worde en niet ons voortdurend door ziekten indachtig maakt.»

Nadat nu gebaad is, wordt het lichaam eerst afgedroogd, en bestreken met fijngeraspte kurkuma, o kurati.

Nu wordt hun schaamgordel afgedaan, en zij krijgen een mooie nieuwe van boomschors aan. Om de bovenarmen doet men een soort banden van arenpalmvezels gevlochten, o gááta: Verder komt aan elke slaap een roode hibiscusbloem, o ubo-ubo, terwijl in het haar gestoken wordt een bloem gemaakt van o tetewanga, dat is de zilverachtige bladscheede, die bij sommige bamboesoorten voorkomt. Men weet daarvan werkelijk sierlijke bloemen te maken.

Zijn allen aldus gebaad, en versierd met dat primitieve Tobeloreesche kostuum, dan keert men onder groot gejuich naar de halu terug.

De gebaadden worden nu eerst viermaal om de halu gevoerd, onder voortdurende muziek, en nu vóór de halu geplaatst.

Nu heeft eerst het tue-tue plaats, waarna verondersteld

wordt, dat alle dilikinis en de Wongemi in de halu teruggekeerd zijn, en daar hun intrek genomen hebben.

Is dit afgeloopen, dan worden de krijgers bestreken met sagoepap, waarin men groote sprinkhanen gemengd heeft. Misschien is de bedoeling hiervan, dat ze voortaan weer zullen kunnen springen als de sprinkhanen.

Men heeft voor den Wongemi, o Tingidu, een rijstkoek gezet, versierd met een hibiscusbloem, en ook voor de strijders.

Die voor Tingidoe is het deel van den ceremonimeester.

De andere neemt hij nu, breekt er een stukje af, en steekt dat de strijders in den mond, maar neemt het ook meteen weer weg, en werpt het achter zich. Hij gooit daarmede het bohono, het verbodene, dat de strijders aan kleefde weg, achter zich, waardoor ze nu volkomen rein worden. Daarna valt elk om het hardst op die rijst aan, zoodat die in de grage monden verdwijnt, en daarna pas gaat men aan de gewone rijst.

Het eigenlijke feest begint nu, en kan wel eenige dagen duren.

Ik heb nooit het terugkomen van een krijgstocht gezien, maar wel meermalen, dat soldaten gepasporteerd terugkeerden. Ook aan hen werd altijd deze ceremonie voltrokken.

Ook toen men een paar Atjehsche dwangarbeiders afgemaakt had, vond men deze ceremonie noodig.

Dit maakt dus de verklaring onwaarschijnlijk, dat de stamgeest nat van het vergoten bloed is, want voor een geheele krijgstocht gaat die wel mee, maar toch niet met elken eenling, die in dienst gaat. Het zal dus wel wat anders moeten beteekenen, n.l. de afwassching van de bloedlucht, waardoor ze weer voor de geesten aannemelijk worden. Men schijnt toch te meenen, dat bloed voor de geesten bohono, verboden is. Men bedenke b.v., dat aan de roehe ma pareta in de prauw volstrekt geen bloed mag komen, aangezien dat ze krachteloos maakt; dat alle offers steeds van onbloedigen aard zijn, dan komt het waarschijnlijker voor, wat mij eens door iemand gezegd werd: o aunu i na peke, ho nanga gomanga i na oluku: het bloed kleeft ons aan, dus willen onze afgestorvenen niets van ons weten.

Men bootst de bloedkleur na met de roode hibiscusbloem, ook wel het bloed met het sap van de hinianga of met het hiamuru, maar nooit gebruikt men werkelijk bloed.

Dat dus bloed verboden is voor de geesten is heel duidelijk,

en de heele ceremonie zal ook wel afwassching van bloed beteekenen.

Ook is merkwaardig, dat de menschen, na gebaad te zijn, *voor* de halu blijven staan, tot eerst de geesten opgeroepen zijn. Men zou zeggen, dat ze nu, als weer rein, voorgesteld worden.

Dat ze daarbij ook als echte Tobeloreezen, het meest primitieve bekleedsel aankrijgen, zal ook wel zijn, om hen des te gemakkelijker door de geesten te doen herkennen, of aan deze te behagen.

Hoe men aan die verschillende bladsoorten voor het badwater, het gogihoro komt, weet ik niet. De bladeren zijn allen rood, hebben dus de bloedkleur. Bij andere gelegenheden dan deze, maakt men er geen gebruik van. Misschien, dat ze in vroeger dagen het ma ngale, het wapenteeken van de Afdeeling geweest zijn, maar nu weet men dat niet meer.

De namen komen ook niet met die der hoanas overeen, tenminste niet, zooals de namen nu luiden. Het zal wel een geheim blijven, denk ik. Maar merkwaardig is wel, dat men de geheele ceremonie niet echt vindt, als niet juist deze bladeren gebruikt worden, door den, door den adat daartoe aangewezen man.

Wat nu betreft de gebruiken der Kausche Tobelos, die wijken sterk af van het hier geschilderde.

Wanneer daar iemand ten krijg wilde gaan, begon een der oudsten met, met behulp van de oude roeha ma paretas een soort medicijn te maken. Men zette daartoe cocosolie in een platte kom (o palanga) waarin men allerlei wortels deed, ook pinang, sirih, enz.

Deze kom zette men op een aparte plaats, die versierd was met palmbladeren (o hakoro). Vervolgens riep de oude Heer den stamgeest (wongemi) aan, zeggende: o roehe ma paıeta ni ma kua-kuata, ni mi barihi o hegala penjaki, o njawa i mi toma, ekola onjawa i mi hidiai torou ni mi barihi ni ma kua-kuata, dat is: «maak ons de lichaamsbeschermer heel sterk, weer af van ons alle ziekten», weer met kracht van ons af, dat men ons zou dooden of ons kwaad zou aandoen».

Daarna wordt door den ouden Heer, zoowel de roehe ma pareta als de olie tusschen de kleederen van den vertrekkenden geborgen.

Vervolgens viert men feest, waarschijnlijk om de vervaardigde olie krachtig te maken, maar tamo, rijstkoeken, worden hierbij niet gekookt. Het is nog geen tijd om den Wongemi te danken, zegt men, m. a. w., men zal eerst afwachten of de wongemi werkelijk helpt.

Vervolgens wordt de aanstaande krijger met groot hoera naar zijn prauw gebracht, maar men past daarbij vooral op, dat hij niet nat worde, want dit zou hoogstwaarschijnlijk zijn dood veroorzaken.

Waarvoor dit is, begrijp ik niet, want natuurlijk kan de man zich gedurende de prauwvaart naar het tooneel van den krijg toch niet droog houden. Het is waarschijnlijk een sympathie-middel, dat hij droog heenga, opdat hij niet nat van zijn eigen bloed moge worden.

Om zich nu in den krijg verder dapper en onkwetsbaar te maken, kauwt hij eerst van de wortels en pinang, die in de olie gedaan zijn, waarover men de zegen van den Stamgeest gevraagd heeft, en slikt dat speeksel door; ook drinkt hij een weinig van die olie, en neemt ook iets daarvan om het lichaam te bestrijken (ho lauhu).

Op deze wijze verzekert hij zich van de hulp en van de bescherming van zijn stamgeest.

Zooals men ziet, worden de dilikinis niet aangeroepen, alleen maar de stamgeest, op wiens hulp men zich alleen verlaat.

Na terugkeer uit den strijd, viert men een groot feest, ma gagali geheeten. Het woord komt van gali: anders, veranderen, dus: de verandering, het een ander worden.

Men zegt bepaaldelijk, dat het een dankfeest is aan den stamgeest, voor diens hulp en bescherming.

Men kookt rijst, en nu *met* den tamo natuurlijk, want het is nu wel voor den Wongemi dat men kookt.

Als de feestvierende menigte bij elkaar is, roept de Oudste, die ook den Wongemi oorspronkelijk aangeroepen heeft, de oudsten van den stam bij elkaar, en men gaat nu met den krijger (of de krijgers) die in vollen wapendosch is, naar het bosch, en men zoekt daar een grooten boom, met groote wortelbladeren.

Sommige boomen krijgen door die wortelbladen een reusachtigen omvang, en ze zijn soms zoo om den boom gegroepeerd, dat gemakkelijk een aantal menschen zich daartusschen verbergen kan.

Hoogstwaarschijnlijk zal men reeds van te voren den boom bepaald hebben, zoodat het *zoeken* maar schijn is, hoewel men zegt dat dit noodig is.

De krijger (of de krijgers) verbergt zich nu met al zijn wapens tusschen de wortelbladen. De Oudste heeft, evenals alle deelnemers aan deze ceremonie, een stuk hout, of ook wel een steen medegenomen, en nu begint een wonderlijke processie. Men gaat n.l. voorgegaan door den oudste, viermaal om den boom heen, steeds met de stukken hout tegen de wortelbladen van den boom kloppende, onder gestadig gejuich van aulilie. De Oudste roept eerst daarna de anderen als antwoordende.

Na afloop hiervan komt de verborgen krijger weer te voorschijn, en de Oudste roept nu weer den stamgeest aan, zeggende: Turuwele, no bolaino? Turuwele (de naam van den hoofdstamgeest der Kausche Tobelos) zijt gij hier gekomen? Anderen antwoorden en roepen: i Djou: ja Heer.

Dit roepen wordt eerst verscheiden malen herhaald, en dan pas vangt men den terugtocht aan naar het dorp.

Dit is nu al heel zonderling. Men schijnt dus op deze manier den stamgeest weer in het bosch terug te willen brengen vanwaar hij dan gekomen is, om met den strijder mee te gaan, op de aanroeping voor het naar den strijd gaan. Men schijnt zich dus de plaats van den stamgeest niet in den halu te denken.

Men heeft hier den viermaal herhaalden omgang om den boom, zooals bij de Tobelós om de halu. En dan dat kloppen tegen den boom, steeds juichende! Denkt men zich den Stamgeest *in* den boom?

Het is waar, dat men bij het Tue-tue ook roept: o Tingidu wo hongana. Tingidu gaat naar het bosch, maar men vooronderstelt hem dan toch tijdens de ceremonie in den halu.

Na terugkeer in het dorp gaat de krijger niet rechtuit naar den halu, of naar het huis (men houdt het feest evengoed in een particulier huis als in den halu), maar men gaat met hem naar zee, en duwt hem daar in het water, totdat hij heelemaal onderduikt. Daarna brengt men hem terug naar den halu, of naar het huis waar het feest gevierd wordt, waar hij nu zijn kleederen verwisselt tegen een nieuwe boomschors-schaamtegordel, die rood geverfd is in het sap van de hinianga boom.

Vervolgens wordt hij geplaatst voor den rijstkoek (o tamo). De Oudste neemt nu bij hem plaats, en pakt de rijstkoek

van onderen beet, waarna hij de vergadering aanspreekt met de volgende woorden: riaka de o dodoto, ama de o biranga, uha nia hininga i kurang, karikaua t'adono dai Banggaioko ta nono ekola doka Tombukuoka ta ika, o njawa wo ma tengo ai tomara ta tobiki, dat is: oudere en jongere broeders, «Vaders en zusters, wees niet geergerd, ik ben nergens geweest, over zee op de Banggai-eilanden ingaande, of ginsch op Tomboekoe heengaande, een mensch zijn hals brekende.»

Is dit aldus goed overgezet (en ik heb reden om dit wel te gelooven), dan rechtvaardigt zich dus de man, over zijn stoutheid om als ceremoniemeester op te treden, door te zeggen, dat hij vrij is van eenige bloedschuld. Men zou eigenlijk juist het tegenovergestelde verwachten. Vervolgens roept hij aulilie, en breekt een stuk van den rijstkoek, en geeft dat aan den krijger, die het echter niet opeet, maar het geeft aan de achter hem staanden, die het opeten. Dit is dus anders dan bij de Tobelos waar het weggeworpen wordt. Daarna verorberen de anderen de rijstkoek. Vervolgens vangt het eetfeest aan, dat ook duren kan naar omstandigheden.

Dat hierbij geen sprake is van een algemeene krijgstocht, zal wel zijn, omdat mijn berichtgever evenmin als ik bijwoonde, dat allen uittrokken. Ook hij zag slechts soldaten terugkeeren, die zich aan de ceremonie onderwierpen.

Zooals men ziet, wijkt alles nog al veel af, van wat bij de Tobelos gebruikelijk is, maar de bedoeling zal toch wel dezelfde zijn n.l. de bloedlucht doen verdwijnen, en daartoe zal het bad moeten dienen, nadat eerst de stamgeest weer losgelaten is, of losgemaakt van den persoon in kwestie. Daar hier echter dat losmaken plaats heeft vóór het baden zou men denken dat de stamgeest niet afkeerig is van het bloed, maar wel de overige geesten. Wijl de stamgeest hier in het bijzonder als de oorlogsgeest gehuldigd wordt, ligt dat wel zoowat voor de hand.

Dat de ceremoniemeester zich, alsvorens de voor de geesten bestemde rijst te verdeelen, eerst vrijspreekt van bloedschuld, bevestigt wel, dat men zich de geesten denkt als afkeerig van bloed.

Om in het breede te spreken over de door de Tobeloreezen gebruikte wapenen, mag overbodig geacht worden, daar die toch reeds ter sprake kwamen en komen, zoowel in dit hoofdstuk, als in dat over de jacht. Men kent niet de kunst van

TOBELOREESCHE SCHILDEN.

het ijzerbewerken, dus zijn alle wapens, behalve die van hout en bamboe ingevoerd.

Men heeft klingen of zwaarden in soorten, maar Tobeloreesch zijn alleen de handvatsels, waarbij er zijn die met heel veel smaak be- en uitgesneden zijn. Men heeft soms de uiteinden dier handvatsels versierd met menschenhaar, dat er in een bos aanhangt. Men beweert dat het haar afkomstig zou zijn van met dat zwaard verslagen vijanden, maar ik betwijfel zeer de waarheid daarvan. Aangezien men gewoon is de kapmessen en zwaarden niet in scheeden te dragen, maar altijd onbedekt in den arm, waarbij men het handvat in de handholte houdt, het scherp naar voren, en de punt naar boven, als het ware tot onmiddelijk gebruik gereed, kan men die haarbos natuurlijk goed laten zien.

Bij de lansen zijn er met zilveren beslag, maar iets bijzonders is daar natuurlijk niet aan.

De handvaten van kleinere kapmessen (o b e b e o t o) versiert men wel, door er figuren in te snijden, en die vol met lood te laten loopen, wat men dan gladschuurt.

Het merkwaardigste van de oorlogsuitrusting zijn de schilden, daar die eigen werk zijn. Het zijn smalle strooken hout, hoogstens 1 meter lang, gewoonlijk niet meer dan 75 centimeter, aan de uiteinden breeder toeloopende, min of meer bolvormig buitenwaarts gebogen. Aan den binnenkant in het midden een handvatsel, waar de strijder de hand in steekt, zoo dat het schild zoowat den onderarm dekt.

Het is gemaakt van zacht hout, en aan den buitenkant versierd met mooie figuren, vervaardigd uit ingelegde stukjes paarlemoer, waardoor, daar men het hout zwart verft een alleraardigst effect ontstaat, daar de witte glinsterende figuren scherp uitkomen tegen het zwarte hout.

Men neemt zacht hout, ten eerste om gemakkelijk de insnijte kunnen maken, maar ook om de lanspunten goed op te vangen. In hard hout zou een bamboelanspunt — en dat is het wapen waartegen het schild oorspronkelijk afwerend moest dienen — breken, waardoor het wapen onbruikbaar werd. Dit is echter de bedoeling niet. De strijder moet de, naar hem geslingerde lansen, weer naar den vijand terug kunnen werpen. Men weet met deze kleine schilden heel handig te manoevreeren.

Een man verzekerde mij, dat gerust een man of zes hem met

bamboelansen mochten bestoken, als hij zijn schild maar had, hij zou zich dan het lijf wel beschermen.

In het midden van het schild zijn acht grootere stukken paarlemoer aangebracht, de oogen van het schild geheeten. Men gebruikt daarvoor ook wel heele schelpen. Men beweert, dat vroeger aan het aantal oogen zichtbaar was, hoeveel vijanden de krijger omgebracht had, aangezien voor elken verslagen vijand een paar oogen mocht aangebracht worden, en het achttal oogen dus duiden zou op een zeer dapper man.

Ik weet niet of dit zoo is, maar dan is de dapperheid wel zeer algemeen geweest, want ik zag nooit andere schilden, dan met het achttal oogen.

HOOFDSTUK 24.

Landbouw. Sagoekloppen, het planten van boomen.

De landbouw staat bij de Tobeloreezen nog niet op hoogen trap, hoewel zij in den overgang van jagers tot landbouwers, reeds heel wat meer landbouwers dan jagers zijn. Maar de Tobelorees beoefent nog alleen roofbouw. Van bodembewerking of bemesting heeft hij nog geen idee.

Zijn werktuigen bepalen zich nog tot zijn kapmes (o dia) en een wiedbeitel (kuda-kuda).

De gewone manier van werken is aldus: een stuk bosch wordt omgehakt, ongeveer in het midden van het jaar. Het komt voor dat men een stuk oerbosch velt, maar ook dat men een stuk struikgewas of lichter bosch neemt op een plaats, die reeds vroeger tot tuin gediend heeft.

Nemen we aan: een stuk oerbosch.

Het lichtere onderhout kapt de vrouw, de zwaardere boomen de man met zijn bijl, o bahuku. Het hout wordt nu klein gehakt, het fijnere verbrand, het zwaardere gekloofd en weggedragen, het zwaarste laat men eenvoudig liggen. Na het branden wacht men gaarne op wat regen. De boomstompen blijven staan. Het vuil wordt nu nog eens uitgewied, de grond zooveel mogelijk schoongeveegd, en men plant eerst mais op den nu schoonen grond. Die heeft een maand of drie noodig om te rijpen. Heeft men vroeg genoeg kunnen branden, dan plant men nog een keer mais, maar nu heel ver uit elkaar, om straks de rijst daar-

tusschen te zaaien. Is voor de tweede maisoogst geen tijd meer, dan maakt men den grond schoon voor de rijst. Alle onkruid wordt daartoe verwijderd, en het vuil en de losse aarde op groote hoopen geveegd, midden in den tuin. Op die, uit den aard der zaak uiterst vruchtbare hoopen grond, zal men straks komkommers planten, opdat die tusschen de rijst groot worden. Ongeveer December, ook al naar de weersgesteldheid, legt men de rijst uit. Men steekt daartoe in den grond, met een stompen stok (ma tutuduku) ondiepe kuiltjes, op een decimeter onderlinge afstand, en legt in elk gaatje van 3 tot 5 korrels. De heele bewerking heet: o pine ho tuduku, rijst steken, naar het steken der plantgaatjes. Men veegt daarna eenige aarde op de korreltjes, en laat nu de rijst groeien. Ze wordt een- of tweemaal gewied.

Is ze rijp, dan wordt de aar afgesneden met kleine mesjes, vroeger van bamboe (o memele), en op platte manden (o tatapa) gelegd, eerst in een tuinschuur gebracht, en later overgebracht naar een rijstschuur in de kampong, dikwijls tot verweer tegen muizenaanvallen, heel kunstig gemaakt (o pine ma tau). Men plukt de aren niet af met een stukje van den halm, en wacht met het plukken, tot de rijst bijna overrijp is, waardoor de rijst wel heel smakelijk is, maar men ook licht een groot verlies lijdt, door het uitvallen der rijst uit de aar, ja zelfs door het uitloopen van de rijst in de aar nog, wanneer men een weinig tegenspoed heeft met het weer. Voordat ze in de schuren gebracht word, wrijft men met de voeten de korrels van de aren af (ho ruduku).

Om ze te ontbolsteren wordt ze gestampt in nogal groote rijstblokken, o luhungu, met lange zware stampers, o dudutuku geheeten.

Men heeft heel veel soorten van rijst, en plant die helaas maar door elkaar, maar over het geheel is ze heel lekker en vet.

Men plant soms ook een weinig kleefrijst, *orijza glutinosa*, maar niet veel. Om den rijsttuin heen soms een weinig gierst, o boteme of o buapong. Is de grond goed, dan plant men twee jaar achter elkaar op dezelfde plaats rijst. Men doet dan niets met den grond, tot men tegen het najaar dien weer in orde maakt voor het rijstplanten.

Wil men ze niet tot tweemaal toe benutten, dan begint men al gauw den grond te beplanten met o gumini, batatas, ook

o mandarahe, cassave en tusschen alles in zet men al dadelijk o bole, bananen, want daar is men groote liefhebbers van. Men plant op sommige laag gelegen plaatsen ook nog wel caladium soorten, maar hoofdzakelijk bepaalt men zich tot het genoemde.

En ook plant men nogal veel suikerriet. Men heeft verscheiden soorten hiervan, waaronder zeer goede. Men kauwt het gaarne, vooral tot dorstlessing, maar ook wel tot hongerstilling, en verder heeft men het bij elk feest noodig. Men perst het n.l. uit met een eenvoudige pers, o dodego, hoofdzakelijk bestaande uit een platte hol gebogen balk, die men tusschen twee palen inbindt. Eenige centimeters daarboven, iets naar achteren, bindt men een zwaren steunstok. Het riet wordt geschild en in stukken van een 25 centimeter lengte gehakt. Onder het toestel staat een groote bak, van het ondereind van een sagoebladsteel gemaak. Een ronde stok wordt nu tusschen het pershout en den steunstok geschoven, eenige stukken van het geschilde riet op het pershout gelegd, onder den rolstok, en de vrouw (het is altijd vrouwenwerk) gaat nu zitten op het eind van de rolstok, en rolt nu de door haar gewicht bezwaarde stok over het riet heen, heen en weer, tot het volkomen uitgeperst is. Zij keert nu de stukken om, en perst de andere einden uit, kortom zij rolt op deze manier het vocht tamelijk wel uit het riet.

Uit het aldus verkregen sap, wordt een donkergekleurde stroop gekookt. Men verstaat niet de kunst om het sap droog te koken.

Verder plant men nog allerlei specerijen en groenten aan. De hoofdteelt is echter de rijst. Tuin maken, zonder meer, beteekent: een rijsttuin maken. Na de rijst de tweede gewassen, zooals men die op Java noemt, en is de grond ook hiervoor uitgeteeld, dan laat men die eenvoudig liggen. De boomstompen heeft men laten staan en zooveel mogelijk ontzien, ook met het branden, zoodat ze nu weer op kunnen groeien, en door het vallend blad, weer een nieuwe humuslaag op den bodem kunnen bereiden. Men kan dan na een jaar of vier weer op dien bodem tuinen aanleggen. Ongelukkig echter heeft men een steeds voortwoekeren van het alang-alang gras, o nguuhumu, en aangezien daarin dikwijls branden ontstaan, branden dan ook de jonge boschgronden mee af, waarbij het hout soms heelemaal verteerd wordt. De omliggende alang-alang infecteert de

verlaten tuingronden, o g o l o a, met zijn zaden, en straks wordt de g o l o a een alang-alangveld. Nu kan men daarop nog wel een tuin aanleggen, ook al is het eenmaal met alang-alang begroeid. Men kapt die dan eerst op den grond af, spreidt ze gelijkmatig uit en brandt het terrein af. Daarna wacht men tot de nieuwe spruiten zoo lang zijn, tot men ze goed met de hand kan vasthouden, om ze dan met den wiedbeitel uit te steken. Men laat het dan nog een keer opschieten, en steekt de spruiten weer uit. Daarna gaat men over tot het beplanten. De alang-alang is nu wel zooveel verzwakt, dat men den grond gebruiken kan, dat is dus niet zoo erg, maar men is bang voor de branden, die in de omringende alang-alang ontstaan kunnen. Dat brandgevaar is bij de Tobeloreesche lichtzinnigheid, ontzettend groot. Gaat iemand op marsch, dan neemt hij een brandend stuk hout mee in de hand, om onderweg zijn strootje (m a d u d u) aan te steken. Is de tabak op, of meent hij dat het vuur uit is, dan gooit hij het stuk hout eenvoudig weg, zonder zich er verder over te bekommeren. En men denke zich een stuk brandend hout in een alang-alangveld, bij een beetje langdurige droogte.

Het is wel meest om die reden, dat men, als de gronden eenmaal met alang-alang begroeid zijn geraakt, die maar laat liggen, en liever een stuk bosch ontgint.

Uit het feit, dat de rijst het voornaamste voortbrengsel is van den landbouw, moet men niet besluiten dat de Tobelorees een rijsteter is, want dat is volstrekt niet zoo. Rijst is uitsluitend feestspijs.

In den regel eet men mais, pisang, cassave, batatas, sagoe, maar hoogst zelden rijst, tenminste als men niet ziek is.

Maar de rijst was vroeger in de eerste plaats middel tot belastingbetaling, want men moest belasting in rijst opbrengen aan Ternatés Vorst, en verder was de rijst ruilartikel, waarmede men bij de handelaren alles inkocht wat men noodig had. Sommige handelaren kwamen met prauwen met manufacturen, om deze tegen rijst in te ruilen. Tidoreesche smeden kwamen om smeedwerk te verrichten, kapmessen, bijlen, vischtuig enz. te maken, om daarvoor met rijst betaald te worden. De menschen van het district Maba brachten groote gevlochten doozen, om die tegen hun inhoud in rijst in te ruilen. De lui uit het district Patani kwamen met prauwen met aardewerk, dat zij daartoe van Ternate en van het eiland Mare haalden, om daarmede Tobeloreesche rijst in te koopen.

En zoo leverde dan de rijsttuin aan den Tobelorees alles wat hij noodig had.

Daarin is verandering gekomen, sinds de booten der K. P. M. en ook Chineesche booten, Chineesche rijst aanbrachten op Ternate. Die rijst was op het oog mooier en ook goedkooper dan de Tobeloreesche rijst, waardoor al heel spoedig de rijst als ruilartikel van onwaarde werd. Daardoor is de rijstteelt sterk achteruitgegaan, zoo zelfs, dat in latere jaren, in het land dat vroeger de voorraadschuur was van rijst, heel wat rijst ingevoerd moest worden, ook ten behoeve nog van de inlandsche bevolking, die nu dikwerf zelfs voor haar feesten rijst koopt bij de handelaren.

Wellicht dat door de opkomende cocoscultuur, de copra de rijst als ruilmiddel vervangen zal.

Na deze korte schets van den landbouw, willen we mededeelen, welke vereeringen en godsdienstige gebruiken men daarbij heeft.

Bij het uitkiezen van een stuk grond voor een tuin, komt het er natuurlijk voor alles op aan, te weten of de grond wel goed is, d. w. z. niet in onzen zin, of de grond vet en vruchtbaar is, maar wel of er geen booze invloeden zijn, om het welslagen van den tuin tegen te gaan, of den oogst te doen mislukken, of ook, om onheil aan te brengen aan de tuinlieden. Men kan dit natuurlijk door een g o m a t e r e doen onderzoeken, die dan ook mededeelt of er bepaaldelijk booze geesten aanwezig zijn. Dat is het universeel middel, waarvan men echter toch niet al te druk gebruik maakt.

Over het geheel mijdt men groote boomen of groote steenen, daar beide duivelsplaatsen zijn.

Heeft men een plek uitgekozen, dan maakt men een stukje schoon, om er eigendomsrechten op te hebben. Anders kon een ander het wel voor den neus wegkapen. Op dat stukje planten sommigen gember. Groeit die, dan is de grond goed, groeit die niet, dan is de grond niet goed — heet zegt men (j a h a w k u) — en dus niet geschikt.

Dat is dus nog al eenvoudig, maar anderen nemen het ook heel wat zwaarder op. Men neemt een stuk touw, lang juist een vadem. Dit touw is gemaakt van het haarnet van den arenpalm, (o k o d o h u) en nogal vatbaar voor rekken en krimpen door vocht. Men begraaft dat touw op de schoongemaakte plek, en graaft het na twee of drie dagen weer op. Is nu het touw

langer geworden, dan is de grond goed, is het korter geworden, dan deugt die niet. Is de lengte nog gelijk, dan is er geen openbaring, en men begraaft het weer. Dit onredelijk gedoe zal wel den redelijken grond hebben om te onderzoeken of de grond droog of vochtig is. Door droogte krimpt het touw in, door vocht wordt het lenig en rekbaar.

Dezelfde bron geeft nog deze proef op: men splijt een stukje gemberwortel en legt dat op een staak. Komt men na twee dagen terug en ligt het op den grond, dan deugt de grond niet, ligt het nog op den staak, dan is de grond goed. Wat men hiermede bedoelt, begrijp ik niet.

Een ander zegt: men maakt eerst een stukje schoon, een vadem in het vierkant groot, en steekt daar in den grond een vierkant stukje hout, een span lang. Na twee dagen gaat men kijken; is het stukje hout schoon, zoodat er geen zand aan kleeft, dan is de grond bewoond door Setans, maar is het vuil geworden door aangekleefde aarde, dan is de grond goed. Ook dit is nog zoo onredelijk niet, want het drooge stokje vertelt van drooge zandige grond, maar het stokje met aangekleefde aarde is waarschijnlijk in goeden humusgrond gestoken geweest.

Echter, als om dit gezond begrip te logenstraffen, voegt de berichtgever er bij, wil men de grond toch gebruiken, niettegenstaande de Setans, dan moet men den grond bespuwen met het uitkauwsel van gemberwortel, en men moet door een g o m a t e r e een bamboe met water laten beprevelen, om daarmede den grond te begieten, en de duivels te verjagen; de grond is dan goed, maar men moet dan nog steeds oppassen op dien grond geen gezouten visch te rooken of te braden. Misschien is dat laatste omdat op dien sterken geur de duivels weer afkomen, en men denkt: op oud ijs vriest het licht.

Weer een ander deelt mede: de man en de vrouw moeten voor de eerste maal tezamen naar de plek gaan, maar een poosje vóór zij den nieuwen tuin bereiken, moeten beiden trachten eerst een groote en kleine commissie te doen, want voelt men daartoe aandrang kort na het aankomen op de nieuwe plek en het beginnen van het werk aldaar, dan is dat een heel ongunstig teeken. Als men dan doorging op die plaats een tuin te maken, zou de eigenaar van den tuin bepaald ziek worden en sterven.

Op den nieuwen tuin hakt de man een stok van de g o l o b a, een soort gewas waarvan de spruit na het afhakken snel weer

te voorschijn komt (zooals dat b.v. ook bij banaanstammen het geval is) juist een vadem lang. Die wordt nu op den grond gelegd, en bespogen met uitkauwsel van gemberwortel, waarna de vrouw met onkruid den stok dichtdekt. Na eenigen tijd haalt men den stok weer te voorschijn, en meet dien weer. Is de stok langer geworden — hetgeen natuurlijk bij vochtige grond heel goed mogelijk is — dan is de grond goed. Men herhaalt deze proef op verscheidene plaatsen, en slechts als die algemeen goed uitvalt, is de tuin bruikbaar. Wordt de stok steeds langer, dan kan men dien tuin zelfs zooveel jaren achtereen gebruiken, als men de proef met goeden uitslag herhaald heeft.

Een ander zegt: men make op den nieuwen tuin eerst een stukje schoon, en begraaft daar een, een vadem langen stok, gedurende twee dagen. Is die daarna niet gerekt, dan is de grond vol duivels. Maakt men daar dan toch een tuin, dan worden de kinderen van den tuinier ziek en sterven. Oorspronkelijk zijn dit dus alle wellicht proeven geweest, om den graad van vochtigheid van den grond te bepalen.

Met hetzelfde doel planten anderen eerst de vetplant, o m a m a t a: koude, om te zien of de tuin niet *heet* is. Ook dit is wellicht een bewijs van vochtigen grond, als dat goedje snel wortel slaat.

Ook zegt men nog: men probeere in den nieuwen tuin een boompje uit te trekken. Kan men dat uittrekken met al de wortels, dan is de grond goed.

Ook deze proef is redelijk, want het afbreken der wortels duidt op vaste leemachtige grond, die bij droogte zoo hard als steen wordt, terwijl het gemakkelijk loslaten der wortels, wijst op vochtigen humusgrond.

Nog weer een ander zegt: men moet op den nieuwen tuin een stukje schoonmaken zoo groot als een huis ongeveer, en dat goed schoon wieden. Komt men dan na een maand terug, en de plek is weer begroeid, dan is het een slechte plek vol met duivels, waar men geen tuin maken kan.

De hier bedoelde duivels zullen wel onkruidzaden zijn. Is de grond vol met onkruidzaden, dan komt dat natuurlijk snel weer op, en men heeft heel veel te doen om het onkruid baas te blijven.

Is er veel ruigte, dan is het altijd goed, den grond eerst met bepreveld water te begieten, zelfs geven sommigen den raad,

dat nog eens weer te doen na het afkappen van het onkruid, en vóór het branden, want duivels verbranden is altijd hoogst gevaarlijk voor het leven van den tuinder. Zelfs als dicht in de buurt van den tuin een waringinboom staat, waarheen toch het vuur zou kunnen loopen, dan moet men bij voorbaat onder dien boom een bamboe met water zetten, en den duivels plechtig mededeelen, dat ze in geval van brand daar het vuur maar mede moeten uitgieten. De duivels kunnen dat wel niet, maar ze zien toch den goeden wil om hen niet te beschadigen, en dat is al genoeg om zichzelf voor schade te behoeden. Deze duivels schijnen nog al niet boosaardig of onredelijk te zijn.

Is de tuin gewied en het onkruid afgebrand, dan schijnt men dat ook nog weer een gevaarlijk moment te vinden, want sommigen zeggen, dat men eerst twee dagen na het branden, er naar mag gaan kijken en dan alleen nog maar de eigenaar. Een vreemde zou door de hitte getroffen worden en sterven. Neen, slechts de eigenaar, die natuurlijk ook de eigenaar van het vuur geweest is, mag het doen, en hij moet nu dadelijk o m a m a t a, koude, planten, ook bananen en suikerriet, opdat daardoor de hitte aan den grond onttrokken worde.

Het klaar maken van den grond, inclusief het vellen der boomen, en alles wat noodig is aan voorbereidende maatregelen doet elk voor zich alleen, maar het planten der rijst doet men gezamenlijk.

Elk roept daartoe zijn familie bij elkaar, en aangezien de gezamenlijke bewoners van een dorp veelal familie van elkaar zijn, kan men wel zeggen, dat elk dorp in dezen tezamen werkt.

Men doet elken dag één tuin af, de een na den ander, tot dat alle beplant zijn.

Na afloop van het planten eet men gezamenlijk voor rekening van den eigenaar van den tuin, dien men dien dag beplant heeft. Er is dus voorbereiding noodig, en de feestmaaltijd kost nogal geld en moeite.

Waarom men juist dit werk tezamen doet, en anderen arbeid niet?

Nu, het is met het oog op het rijp worden der rijst wel van belang, dat op eén dag geplant worde, bovendien zijn de plantkuiltjes, pas gestoken, vochtig. Liet men die b.v. een halve dag of langer liggen, vòòr men de rijstkorrels er in legde, dan had men kans, dat die in droog zand kwamen te liggen, wat de ontwikkeling tegen zou houden.

Nu moeten we eerst spreken over den rijstgod, o pine ma bobereki, feitelijk: het oudje van de rijst.

Men beschouwt haar als vrouwelijk, hetgeen uit haar naam duidelijk wordt.

Zij wordt altijd met de rijstteelt in verband gebracht, hoewel niemand weet te zeggen, waaraan deze vereering haar ontstaan te danken heeft, noch, wie eigenlijk dit oudje is.

Het is ook daarmede als met zoovele dingen: de vaderen deden het, dus doen de kinderen het ook.

Ik weet ook niet *wie* het is, evenmin als wat de grond is voor dezen cultus, alleen dat men dit of iets soortgelijks, bijna overal aantreft. Uit de manier waarop men spreekt, valt op te maken, dat men zich het oudje als een vroeger mensch voorstelt, en niet als een geest. Men spreekt toch altijd, haar aansprekende van: o bereki ma gikiri, de *geest* van het oudje, of de *ziel* misschien. En ook spreekt men nog van: o pine ma gikiri, de geest, ziel, van de rijst, in dezen bepaaldelijk twee zielen onderscheidende.

Het oudje is dus niet de rijstziel, maar de een of andere doode, wier ziel als beschermster van de cultuur optreedt, en die men daarom te vriend houdt.

De geest van de rijst, de rijstziel kan toch nog wel ontsnappen, al is het met het oudje in orde, maar beleediging van het oudje, zou het volgend jaar een misoogt ten gevolge hebben.

Men moet daarom ook alle oude gewoonten goed in acht nemen, en in niets van de adat afwijken, want dan wordt het oudje boos.

Dit brengt er natuurlijk toe, in het oudje diegene te zien, die den Tobeloreezen rijst leerde planten, en hun ook al deze gewoonten leerde. *Wie* dat echter was, weet niemand, en dus ik ook niet.

Wij zullen het oudje nu verder in onze beschrijving, overal ontmoeten. Wanneer men rijst wil planten, moet men de zaadrijst in een groote draagmand, o udi, naar het veld dragen en daar neerzetten, zoowat midden in den tuin. Vooral geen kleine mand, ook niet bij beetjes brengen dat is alles schadelijk, in eens, en in een groote mand.

In het midden van den tuin, moet men, volgens de meesten, een huisje maken van bladeren van den waaierpalm, o weka, en daar de rijst onder zetten. Volgens anderen is het ook ge-

noeg, een groote tak van den arenpalm te planten, en onder diens schaduw de rijst te zetten.

Nu *meen* ik wel, dat sommigen de rijst een dag weeken voor het planten, maar zeker weet ik dat niet.

De zaadrijst moet nu in elk geval eerst bespuwd worden met sap van pinangnoten en gemberwortel. Daarmede moet men de booze geesten wegjagen, die misschien in de rijst zitten, ook moet men dat doen, opdat de rijst frisch uitspruite, en de muizen die niet opeten.

Alvorens echter te spuwen, heeft de oude heer, die als ceremoniemeester fungeert, het oudje aangeroepen met deze woorden ongeveer: «ja bereki ma gikiri, geef zegen op mijn rijst, en doe ze goed uitspruiten, en pas op de vrucht, opdat het ons tot spijze zij, en U ook».

Bij sommigen gaat nu de eigenaar van den tuin zelf in het huisje zitten om uit te geven, maar bij anderen moet dat bepaald een oude man doen. Volgens den een, moet die oude heer, de rijst afdeelen in evenveel hoopjes als er planters zijn. Ieder moet dan opgeroepen, komen om zijn portie te halen, maar moet, alvorens die te nemen, een paar korrels planten bij het huisje.

Volgens velen, moet men, midden in de draagmand, alvorens de rijst uit te geven een groote steen leggen opdat die als het anker van de rijst gelde, opdat die (n.l. de gikiri ervan) niet wegvliege naar andere velden.

Te Dodinga gaat de oude man in het huisje zitten, en al de helpers komen bij hem. Men neemt dan eerst een boomtak met veel zijtakken, en plant die midden in den tuin, bij het huisje dus, waarna men den boom versiert, door waaierpalmbladeren aan de takken te hangen. Ook hangen allen hun bovenkleeding aan dien boom, waaraan men ook eenige zakjes met gekookte rijst bindt. Daarna brandt men wierook en daarna pas zegt de oude man het gebed op voor het oudje, bespuwt de rijst, en begint die uit te geven aan de planters.

Die boom, of liever, die boomtak, met zijn vele zijtakken, zal wel als een eerste offer voor het oudje moeten dienen.

Sommigen beweren, dat men onder het planten heel stil moet zijn, opdat de muizen het niet hooren. Echter algemeen is dat niet, want ik hoorde dikwijls onder het planten een vroolijk gebabbel weerklinken. Het zal er wel van afhangen,

of men gewoonlijk veel door muizen geplaagd wordt of niet.

Zoodra de rijst opkomt, maakt men een soort omheining om den tuin. Tot dien tijd is men er wel doorgeloopen, maar dan mag dat niet meer. De heining bestaat uit hier en daar een stok, waarlangs men lianen bindt met op afstanden een bosje van het een of ander kruid er tusschen gebonden, ook wel een enkel waaierpalmblad, zoo het schijnt, om de aandacht op de omheining te vestigen.

Manga pine ma redi jo bobereki: zij wijden hun tuin aan het oudje, noemt men dat.

Nu heeft deze handelwijze ook wel een zeer practischen kant, want, daar men de tuinen soms midden op den weg, of op het gewone pad maakt, is de vrees niet ongewettigd, dat iedereen er maar door zal loopen, en de rijst vertrappen zal. De weg wordt dan dus weer om den tuin heengelegd, een der redenen, waarom de wegen op den duur vreeselijk gaan kronkelen.

Nu is de rijst onderhevig aan heel wat ziekten. Men heeft de gewone rijstziekte, men heeft ook dikwerf plekken slechte grond in den tuin, niettegenstaande alle voorzorgen.

Volgde men de aanwijzingen geregeld op, dan had men daar wel niet veel last van, maar aangezien men bij slechten uitslag der proeven, niet aan slechten grond, maar aan grond met booze geesten denkt, laat men dan die booze geesten er uit drijven, en beplant de slechte grond toch.

Verder heeft men nog de insecten, op Java walang sangit geheeten, en hier o dangangangore genoemd; een soort roestziekte, o pariama geheeten. sprinkhanenplagen, en wat niet al.

Er zijn dus nog al wat kansen van mislukking, waartegen men zich helaas ook steeds weer door geestenwerende middelen beschutten wil.

Bij het opkomen der rijst begint men dus gewoonlijk al dadelijk, ze te besproeien met water, waarover een bezwering: o matera is gepreveld. Dat is om bij voorbaat mogelijke onheilen af te weren.

Dreigt de rijst ziek te worden, dan moet men volgens sommigen, een steen in de hand nemen, daarop blazen, onder het het uitspreken van de woorden: Djou lahatala, ma sail no mote afa, ma djako no kodiho, d. i. Heere God, volg niet het wegwaaien, geef het voorkomen terug.

Indien deze bezwering niet van Mohamedaanschen kant komt (de taal is slecht Ternataansch), dan denk ik, dat zij geweest is een aanroeping niet aan Djou lahatala, maar aan o bobereki, het rijstoudje.

Na de bezwering legt men den steen midden in den tuin.

Ook laat men natuurlijk door gomateres watertjes maken, om de slechte plekken daarmede te begieten, waarvoor men soms heel wat uitgeeft.

Algemeen is men van meening, dat men in de buurt van opgroeiende rijst, geen boomen mag vellen. Volgens sommigen zullen dan dorre bladeren tusschen de rijst vallen, wat een slecht voorteeken is, omtrent het leven der rijst, maar volgens de meesten zal de grond door het vallen van den boom beven, waardoor de pine ma gikiri, de rijstziel, zal schrikken, waarvan weer onvruchtbaarheid van den tuin het gevolg moet zijn. Ook zijn de meesten van meening, dat men over het geheel, in een rijsttuin geen leven mag maken, om niet de booze geesten op den tuin opmerkzaam te doen worden.

Hiertegen spreekt nogal, dat men soms heele nachten onafgebroken leven moet maken, door op blikken te kloppen, te roepen enz. om de herten van de jonge rijst af te houden, waarop die dieren bijzonder gesteld zijn. Begint de rijst in de aar te schieten, waarvoor men zegt: i tilibu, ze is zwanger, dan is het een gevaarlijk moment, dus moet er nu een krachtige begieting plaats hebben.

Men maakt daartoe een mengsel van *sereh*, *gomira* vruchten, *citrus* bladeren *kakanoko* (een zeer sterk groeiende rietsoort) jonge vruchten van den *arenpalm*, en *kurkuma*, hetgeen men tezamen stampt met kokosmelk, een bamboegeleding vol, waarmede men de rijst begiet, z.g.n. ho hiohiki: baden. Dit is natuurlijk een zuiver animistische handeling. Omdat dit een kritiek punt is in het rijstleven, wil men, door samenvoeging van al deze sterke, hardgroeiende planten, de rijst o gurumini, levenskracht toevoeren.

Anderen zeggen: men moet de rijst bij het vruchtzetten, besproeien met water, waarin gestampt vruchten van allerlei soorten, die in groote trossen groeien, opdat ook de rijst straks in groote trossen groeie. Dat is dus een soort sympatiemiddel. Blijkt het, dat de rijst ledig is, hetgeen aan de overeindstaande aren al heel gauw te zien is, dan moet men aarde nemen, en die op

verschillende plaatsen in den tuin leggen, opdat door die zware aarde de rijst ook zwaar zou worden.

Tegen sprinkhanenplaag raadt men aan water gemengd met o loloro, dat is een soort plant, die aan het strand gevonden wordt, en vreeselijk snel groeit. Ook zou dat helpen, als de rijst zich niet behoorlijk ontwikkelt. Èn tegen sprinkhanen, èn tegen walang-sangit, wendt men nog allerlei middelen aan, meest door gomateres gemaakt, en natuurlijk gewoonlijk met niet het minste gevolg. Bepaalde middelen weet men er niet tegen, en het eenige, wat tegen sprinkhanen tenminste helpen zou, n.l., gezamenlijk hier en daar in de alang-alang het aankomende broed verdelgen, daartoe is men niet actief genoeg. Men laat het liever op allerlei middeltjes aankomen, met het gevolg, dat men niets overhoudt. Want men kan zich haast niet voorstellen, wat sprinkhanen vernielen, als ze als bepaalde plaag optreden. Het gewas van den mooisten tuin is dan na een half uur spoorloos verdwenen.

Een bepaalde plaag zijn dikwijls ook nog de rijstvogeltjes, o totoai, die soms in vreeselijke zwermen op de tuinen neerstrijken. Men tracht die op allerlei wijze te verjagen, maakt ook wel allerlei geluidgevende dingen, als in den wind gehangen holle bamboes om ze af te schrikken, maar toch vernielen ze dikwerf nog veel. Wij hebben wel eens geprobeerd om tweemaal per jaar een rijsttuin te maken. Dat gaat heel goed, en men wist dat ook wel, alleen maar, daar dan alle rijstvogeltjes tezamen op die ééne tuin aankomen, is het niet te doen. Natuurlijk, maakte elk tweemaal per jaar een tuin, dan was het niets, maar een enkele tuin is haast niet te verdedigen tegen de vraatzucht dezer mooie vogeltjes.

Omtrent den dag, het gunstigst voor het begin van den rijstpluk, zijn de gevoelens nogal verdeeld. Bepaalde goede en booze dagen, kent de Tobelorees niet. Maar toch heeft hij wel voorkeur voor sommige dagen.

Echter omtrent den begindag zegt de een: men beginne het liefst op Woensdag of Donderdag. Een ander zegt echter beslist: men mag niet op Woensdag beginnen, hetgeen door een ander nog weer versterkt wordt met te zeggen: niet op Woensdag, want dat is een dag der *bloedstorting!* Hoe men daaraan komt, weet ik niet te verklaren. De beste dagen om te beginnen zijn Maandag en Donderdag, volgens weer een ander, en één beweert

zelfs: de beste dag om te beginnen is Vrijdag. Dat laatste is nu zeker met het oog op de Mohammedanen, heel curieus! Het is dus niet zeker te zeggen, welke dag de beste is.

Vóór dat men met den pluk begint, moet men den tuin binden, voor Bobereki, het rijstoudje, en moet men den rijstgeest, o pine ma gikiri (dus niet bobereki) roepen, opdat de rijst veel zij, en de zegen der rijst niet weg vliege. Want daar is men heel bang voor, vooral ook als men buren heeft die nijdig zijn. Die zouden door bezwering de rijst over kunnen brengen naar hun tuin.

Ook is men nog al heel bang voor wokuhu, vervloekingen van slechte menschen, waardoor de rijst verrotten zou.

Voor het laatste laat men, als men het vermoedt, door een gomatere medicijn maken, o wokuhu ma houru.

Om het wegvliegen te beletten, moet men den tuin binden, maar de methodes die men daartoe heeft, zijn nogal verschillend.

De een bindt op elke hoek van den tuin 5 rijstaren bij elkaar, en ook 5 in het midden. Daarna plukt men in het midden een bosje, met wortel en al uit den grond, en hangt dat in de rijstbergplaats, na het alvorens met gemberwortelsap bespogen te hebben.

Anderen binden aan elk bosje aren, nog een bosje bladeren als medicijn om booze invloeden af te weren.

Weer anderen binden alleen midden in den tuin een bosje bij elkaar, en vangen het oogsten nu aan rondom dat vastgebonden bosje, daar eerst alle aren afplukkende eer men tot de generale pluk overgaat.

Op het binden volgt dan het aanroepen of roepen van den rijstgeest, waarna de tuin plukklaar is.

Anderen echter maken eerst naast den tuin een klein hutje, versierd met jonge palmbladeren (o bilere), waarna men vervolgens een klein beetje rijst plukt, dat ontbolstert en kookt, en het op een bord in het huisje zet als het deel van het oudje. Daarna pas meenen ze te mogen beginnen met plukken.

Er zijn er die zeggen, dat het stuk, dat geplukt wordt met dat doel, een vierkante vadem groot moet zijn, en dat de rijst geroosterd moet worden in vier of vijf bamboekokers die men dan in het versierde huisje zet voor het oudje.

De aanvang wordt door anderen ook weer uitgesteld, tot twee dagen na het binden en roepen.

Algemeen vindt men het noodig de rijst eerst te bespuwen met het sap van gemberwortel, alvorens men met het plukken begint. Ook moet men daarmede de plaats bespuwen, waar men de rijst voorloopig zal opbergen. Is de tuin eenmaal gebonden, dan mogen vreemden, d.w.z. lieden uit andere kampongs, daar niet meer langs loopen, dat is niet beleefd. Dat is natuurlijk met het oog op het medenemen van den zegen, of het vervloeken.

Men moet volgens sommigen aanvangen met opkomend getij, niet met ebbe. Het laatste zou den zegen doen wegvloeien.

Elke plukker wendt het aangezicht naar het Westen, en verandert die houding ook niet. Men plukt dus met de zon meegaande. Waarom die houding zoo is, weet ik niet.

Volgens sommigen, mag men de kleederen, die men bij het begin van den pluk aanheeft, niet mee uit den tuin nemen, maar men moet die, als men den tuin verlaat, in het tuinhuis verwisselen met andere. Of dat is opdat niet de een of andere booze invloed, van buiten den tuin, aan de kleederen blijve hangen, weet ik niet, maar misschien is het zoo iets.

In diezelfde lijn ligt, dat men de rijstmesjes niet uit den tuin mee mag nemen, maar dat men die in de rijstschuur moet achterlaten.

Algemeen is men het er over eens, dat men tijdens het plukken wel met elkaar mag praten, maar niet al te luidruchtig, en ook mag men volstrekt geen wind laten, daar dat een onbeschoftheid zou zijn tegenover Bobereki, die daardoor boos zou worden, waarna de euveldader buikpijn zou krijgen. Maar menschen van buiten mogen de plukkers niet aanroepen, dat is beslist verboden, en doet de een of ander het toch, dan geeft de geroepene geen antwoord. De roeper van buiten zou de o pine ma gikiri meenemen.

Ook mag een plukker wiens korf nog niet vol is, niet door de andere plukkers aangeroepen worden, aangezien hij dan zijn korf niet meer vol krijgt, daar door den schrik de zegen weggevlucht is.

Krijgt men tijdens den pluk bezoek in den tuin, en de bezoekers vertrekken weer, dan moet de eigenaar eenige knoopen leggen in de waaierpalm bladeren, waar men oorspronkelijk mee heeft gebonden, opdat niet de bezoekers den zegen medenemen, en er het volgende jaar veel minder rijst zij.

Woont een der plukkers aan de overzijde van een rivier en

gaat hij des avonds naar huis, dan mag hij volstrekt niets van het geplukte meenemen over het water, dat zou den zegen doen vervloeien.

Volgens sommigen mag de eigenaar van den tuin zich tijdens den pluk niet in zee baden. Waarom dat verboden is, weet ik niet.

Een ander maakt het echter nog erger door te zeggen: men mag zich gedurende den heelen rijstpluk niet baden. Ja zelfs zegt één voorschrift, dat men zich niet baden mag, tot het offer aan b o b e r e k i gebracht is. Dat is dus nog al iets, temeer daar de Tobelorees gewoon is, zich dagelijks te baden. Of men soms meent, dat daardoor de rijst verrotten zal?

Heel verstandig zegt een voorschrift: men mag geen vuur in de rijstschuur brengen.

Pas vier dagen na het begin van den oogst, mag men van de rijst koken, en ook vier dagen na het begin mag men langs den tuin loopen.

De gebonden bosjes laat men tot het allerlaatste staan, en plukt ze dan af, ik meen, om ze voor b o b e r e k i in de rijstschuur te hangen.

Het rijstplukken doet men niet gezamelijk zooals het planten, elke familie plukt voor zichzelf. Wel nemen lieden, die groote tuinen hebben, extra plukkers of pluksters aan, die dan echter niet voor loon werken, maar voor een deel der door hen geplukte rijst. Voor vrouwen die tijdens den planttijd ziek waren, is dat nog wel een kansje om ook nog wat rijst te krijgen.

Aangezien men niet voor den voet afplukt, maar alleen de rijpe aren afsnijdt, en dus begint met de eerstrijpe, o r i a k a, duurt de rijstpluk een geruimen tijd, soms wel drie weken, eer men alles binnen heeft.

Alvorens en tijdens men nu de rijst uit het tuinhuis naar het woonhuis of naar de rijstschuur bij het woonhuis brengt, heeft men nog allerlei bepalingen in acht te nemen, b.v. alvorens de rijst binnen te brengen in de rijstschuur, moet men daar een plaats afzonderen voor b o b e r e k i, en daar moet men des nachts een lamp branden. Ook mag men daar geen leven maken of tegen den wand krabbelen want dat geeft het oudje buikpijn, hetgeen ze natuurlijk wreekt door het volgend jaar de rijst te doen verminderen. Alvorens van de nieuwe rijst zelf te eten, moet men er een bamboekoker vol van koken, echter zonder die vooraf te wasschen, als het deel van het oudje. Men doet

dat op een bord, en zet het op boberekis plaatsje, en laat het daar staan tot den avond, dan pas mag het weggenomen worden, en gegeten. Volgens anderen moet men alvorens zelf van de niewe rijst te eten, een kleine hoeveelheid koken, waarvan men twee pakjes legt voor het oudje, terwijl de rest verdeeld wordt onder de kinderen in het dorp.

Volgen anderen weer, moet men het eten voor het oudje klaarmaken, bestaande uit: rijst gekookt met kurkuma, rijstkoeken met suiker gekookt, rijst met kokosmelk in een bamboe gekookt (nasi djaha) en visch, en bepaaldelijk ook nog een ei van den hoopenvormer (megapodius), opdat de rijst zooveel worde als de hoop door dit dier bij elkaar gescharreld om er zijn eieren in te leggen (dat worden soms kleine heuvels). Pas nadat dat offer aangeboden is aan het oudje, kan men gezamenlijk gaan eten, maar de offerspijs mag dan alleen door eenige ouden van dagen gegeten worden. Men mag echter van dit eten niets brengen naar een ander dorp, zelfs niet buiten het tuinhuis, want daardoor zou de oogst voor het volgende jaar ook weggedragen worden.

Men mag de nieuwe rijst niet eten met varkensvleesch, zeggen sommigen. Ik denk, dat dit een Mohammedaansch insluipsel is.

Ook mag men de nieuwe rijst niet koken met kokosmelk of met koud water, want in dat geval zou de voorraad verrotten.

Pas, nadat men op deze wijze een offer aan bobereki gebracht heeft, viert men een feest, waarbij men allen van de nieuwe rijst gezamenlijk eet, het inwijdingsfeest van den nieuwen oogst. En daarna pas mag men de rijst van uit de tuinschuur naar het rijsthuis brengen.

Geheel in strijd hiermede, deelt men uit één dorp mede, dat de rijst eerst overgebracht moet worden, en dat men pas vier dagen nadat die overgebracht is, die mag stampen en eten, maar dan nog niet aan anderen geven opdat ze niet minder worde.

Bij het binnenbrengen in de rijstschuur moet men voorzichtig zijn, en niet tegen de palen van de schuur stooten, en evenmin mag men tegen den wand kloppen, want in beide gevallen zou de rijst schrikken en wegvluchten, natuurlijk alleen de gikiri. Men zegt, dat men in dat geval zich bijna niet verzadigen kan aan de rijst, want de kracht is eruit. Ook mag men geen waterbamboe tegen de rijstschuur zetten, of water lang de palen laten vloeien, want daardoor zou ook de rijst wegvloeien van den eigenaar.

Sagoekloppen. (h o h e l e t a).

Ofschoon het hoofdvoedsel van den Tobelorees komt van gewassen uit de tuinen, eet hij toch ook gaarne sagoemeel.

In het district Tobelo zelf, komt niet veel sagoe voor. Dat komt, zegt men, omdat onze vaderen omgezworven hebben, inplaats van voor hunne kinderen aanplantingen te maken. Daar is nu wel wat van waar, maar het komt toch ook gedeeltelijk, omdat men in het district Tobelo niet veel drassige gronden heeft, waarop de sagoepalm het beste tiert.

In het Kausche heeft men heel wat meer, en dat komt de overige landbouw nu juist niet ten goede, want het voedsel uit den sagoepalm is uiterst gemakkelijk te bekomen, zoodat men bijna zeggen kan: hoe meer sagoe, hoe luier bevolking, tenminste wat de landbouw betreft, want het is niet heel onnatuurlijk, dat men zich niet moe maakt om wat aan den grond te ontwoekeren, als men de sagoe zonder veel krachtsinspanning verkrijgen kan.

Men heeft altijd nog een soort voorstelling van een paradijstoestand, die vroeger heerschte, waarin de hemel veel dichter bij de aarde was dan nu. Maar het voornaamste was wel, dat men niet behoefde te werken, want de sagoe vloeide vanzelf uit de boomen, men had die maar op te vangen. Dat is natuurlijk heerlijk voor een Tobelorees.

Uit een praktisch oogpunt beschouwd, is de sagoepalm heel nuttig, want, benevens voedsel, levert hij nog de dakbedekking, en de omwanding voor de huizen, o k a t u d e o u t o n g o; dat hij dus in eere gehouden wordt is niet te verwonderen.

Men heeft verschillende soorten sagoepalmen, die niet alle evenveel meel leveren. De doornige soort geeft het meest. Aanplanten doet men ze weinig. De meeste aanplantingen zijn dan ook als niemandsgoed te beschouwen, hoewel zij natuurlijk toch door de verschillende dorpen als eigendom beschouwd worden.

Wat het bereiden van het sagoemeel, het kloppen aangaat, dat is uitvoerig beschreven door den heer Fortgens, in antwoord op een prijsvraag van het Koloniaal Museum. Ik mag dus wel voor de meeste bijzonderheden daarheen verwijzen. Het bestaat hieruit, dat men met een eigenaardigen, daarvoor gemaakten hamer, o b o b e l e t a, het merg, dat bestaat uit houtvezels met meel, fijn klopt, dat fijngeklopte merg in een grooten zeef brengt, van de haarnetten van kokospalmen vervaardigd, o k u m u t u k u, waarin men dit met water begiet, en het wascht

en wringt, om het meel van de houtvezels te scheiden. Het water waarin het meel opgelost raakt, loopt in een groote lange bak, die er onder staat, ma poko amo, de groote buik, waarin het meel bezinkt, terwijl het water na de bezinking, afvloeit. Of het meel mooi wit zal zijn, hangt er voornamelijk van af, welk water gebruikt wordt. Is dat mooi helder rivierwater, dan gaat het. Maar dikwijls heeft men maar een soort putje gegraven, met modderig water, en natuurlijk is dan het product niet heel zuiver.

Het meel in den zinkbak bezonken, wordt, nadat de heele boom geklopt is (als tenminste de bak zoo groot is) in een soort pakken gedaan, gemaakt van sagoebladeren (o hangkole). Dit werk heet ho huruku.

Men eet het sagoemeel, op allerlei wijze toebereid. Aangemengd als stijfsel, heet het o gule-gule. Gewoonlijk wordt dit opgegeven als verboden spijs voor lijders aan bere-bere en buikwaterzucht.

Gebakken in vormen noemt het o keteko hoewel men in het Kausche met o keteko, de sagoe zelf aanduidt, en dien dan onderscheidt in rauwe: o keteko ma go, en gebakkene: o keteko ma dutu. Ook eet men gaarne, vooral op zeereizen de sagoe versch in bamboekokers geschud en dan daarin boven het vuur gebakken: o boko-boko. Dit voedsel blijft lang versch, en smakelijk om te eten. Ook bakt men ze wel in drooge bamboekokers, waarin ze duurzamer wordt, maar niet zoo smakelijk. Om ze op de plaats waar men werkt, zelf te bereiden, maakt men er een stijve massa van, plakt die om bamboekokers, en bakt ze dan boven het vuur: ha gogopa. Ook wel vouwt men de sagoe in bladeren om ze daarin te roosteren: ha pola, kneedt ze ook wel tot een bal, om die in het vuur te leggen tot hij gaar is: ha pululu, en bereidt ze ook nog wel gewoon in een ijzeren pan boven het vuur ho hinjole.

Men heeft dus heel veel methoden om sagoemeel te bereiden.

Wat nu de voorschriften enz. bij het kloppen betreft daaromtrent het volgende. Indien men een sagoeboom wil kloppen, die dicht bij een pad of den openbaren weg staat, is het goed die eerst te begieten met bepreveld water, want het is mogelijk, dat er menschen langs geloopen hebben met een o uru jo hauku, een heeten mond, m. a. w. de een of ander kan best

uit boosaardigheid den boom gevloekt hebben, howokuhu, en daartegen is het goed een medicijn aan te wenden. Baat het niet, het schaadt ook niet.

Alvorens men den boom omhakt, moet men een teeken maken en uitroepen: haro kafoika! Haro: heil, voorspoed, kafoika: naar de asch, als asch, opdat de inhoud veel zou zijn, en het meel zacht en gemakkelijk te kloppen als asch. (De eene boom is veel moeilijker te kloppen dan de andere, ook al zijn beide van de zelfde soort).

Men mag den boom maar niet ten allen tijde omhakken, maar men moet het doen bij het opkomen der zon, als de morgenwind de bladeren doet ritselen. Want de inhoud (misschien de gikiri?) gaat des nachts uit vrijen, en het ritselen der bladeren is het teeken, dat zij terugkeert in den boom. Omhakken vóór dat uur, zou dus alleen een ledige boom opleveren.

Tijdens het omhakken moet men zonder ophouden roepen: dola. Dat is n.l. de naam van den inhoud, van het merg, en door te roepen op deze manier komt die, gesteld dat ze uit wandelen was, in den boom terug.

Ik denk, dat al deze bepalingen hun oorsprong vinden, in het verschil in het meelgehalte van het merg van den een of den anderen boom. Twee boomen, die op het oog precies hetzelfde zijn, leveren daarom nog lang niet evenveel op. Natuurlijk is daar een reden voor, b.v. in de plaats waar de wortels van den boom voedsel zoeken of zoo, maar voor den Tobelorees zijn die dingen verbazingwekkend, en bij zijn animistische denkwijze legt hij ze zoo uit, dat in alle boomen evenveel is, maar dat de opbrengst ervan afhangt of de gikiri al of niet uit den boom gaat, en dat er dus alles van afhangt, dat men den boom doodt, met de ziel er in.

Is de boom gevallen, dan neemt men een spaan en gooit die naar den top van den boom. Daarna gaat iemand naar den top toe, en begint nu die met dien spaan, zacht maar langdurig te bekloppen, Het doel daarvan is, dat al het meel uit den top gaan zou, en afdalen naar het gedeelte van den stam, dat men kloppen wil. Pas *na* dit kloppen, mag men den top van den boom afhakken.

Het omhakken van den boom mag in geen geval gebeuren, door wien den boom geplant heeft. De eerbied, dien men koestert voor den sagoeboom laat dat niet toe. De boom is als

een lid van het gezin, zegt men. Hakt dus de planter dien om, dan is hij eigenlijk een moordenaar. Logisch zou dus dat ook wel op andere boomen toegepast moeten worden, maar dat is toch het geval niet, het geldt alleen den sagoeboom.

Ook moet men den top weer in den afgehakten stomp steken, aldus den boom in het idee brengende, dat hij nog compleet is. Doet men dat niet dan moet men wel de wraak van den boomgeest vreezen.

Tijdens het kloppen neemt men nu verder geen bepalingen in acht, behalve dan dat men het niet gewenscht vindt de sagoe in pakken te doen vóór men den geheelen boom geklopt heeft.

Als het kan heeft men natuurlijk liever dat niemand komt kijken tijdens het kloppen, maar bepaald verboden is dat toch niet.

Maar wel is dat verboden tijdens het uitscheppen van de sagoe uit den spoelbak: ho huruku. Vóór men daartoe overgaat, moet men alle toegangen tot het terrein afsluiten met een soort bladeren, o bobugo geheeten, verbodsteekenen dus. Immers kwam een vreemde er bij tijdens het opscheppen, dan zou de ziel, de gikiri, wegvlieden, en de eigenaar had de schade. Nadert soms iemand toch nog van de een of andere zijde, dan roept men angstig; pst' mi huruku, stil, we zijn aan het opscheppen, waarna natuurlijk elk fatsoenlijk mensch terugkeert.

Alvorens op te scheppen, moet men op al de gebruikte gereedschappen, de hamer, de waterschepper enz. een weinig sagoemeel leggen. Het is alsof men deze helpers eerst hun portie wil geven eer de mensch neemt.

Men mag ook niet de sagoe meten voor het opscheppen, of onder elkaar een schatting maken van het aantal pakken dat in den bak zijn zou. Dat is beleedigend voor de gikiri, alsof men hem wantrouwde, hij zou ook daardoor nog heengaan. De heele handeling geschied in diep stilzwijgen zoo mogelijk, want alle praten brengt het gevaar mede, dat de gikiri er door schrikt, en er van door gaat.

Is eenmaal alles in de pakken gedaan, dan bekommert men zich verder niet om de gikiri.

Omtrent het planten van boomen beweert men het volgende: Men moet een boom, opdat die veel vruchten zou geven, alleen planten met volle maan. Zooals de grootte van de maan, zal ook de vruchtbaarheid van den boom zijn.

Wat de dagen betreft, is Zondag of Maandag het voordeeligste, (ik weet niet waarom).

De beste tijd van den dag is 's avonds, want een boom des avonds geplant geeft nog klein zijnde al vrucht, maar een boom des morgens geplant, wordt heel lang alvorens vrucht te geven. Hierbij denkt men aan een kokospalm, o igono waarvan de een heel hoog zijnde, pas vrucht geeft — hoogst onvoordeelig —, maar de ander reeds heel vroeg begint te dragen. Dit verschil ontstaat ten eerste door de soort, en ten tweede, door de grond waarop men plant. Daar *dat* nu echter weer de aandacht ontsnapt zoekt men het in zulke dingen. Men denkt waarschijnlijk bij het 's ochtends planten, aan den langen dag, die de zon nog voor zich heeft alvorens te dalen, en bij het 's avonds planten, dat de zon spoedig daalt. Ook zegt men nog: wie een kokosnoot plant, moet al zijn kinderen op den rug dragen, tijdens die handeling opdat de vruchtbaarheid groot zij!

Anderen zeggen wie een kokosnoot plant, moet zich, tijdens die handeling door heel veel menschen laten omhelzen, als het kan een stuk of tien, want daardoor wordt de vruchtbaarheid van den boom verhoogt. Als men dus maar bemind vleesch heeft!! (Ik denk haast dat al die menschen elkaar gelijktijdig moeten omhelzen, zoodat ze een groot kluwen vormen en dat men daardoor groote trossen vruchten aan den boom verwacht). Nog zegt men, dat de planter zelf de eerste vruchten van een boom niet mag plukken. Hij mag er wel van mee eeten, maar ze niet zelf plukken. Later is het van geen invloed meer, wie er plukt.

Wil het geval, dat een boom langen tijd onvruchtbaar blijft, dan beweert men, dat dit een mannelijke boom is. Men doet hem dan, bij wijze van geslachtswisseling, een lap om als een sarong, opdat hij voortaan als vrouwelijk exemplaar, vrucht drage.

Velen echter beweren, dat men dat niet te allen tijde kan doen, alleen maar als o pariama i uihi, d. w. z. als een zeker soort spoelwormen uit de koraalsteenen langs de kust, in zee kruipen. Dit geschiedt elk jaar tot driemalen toe, telkens met een maand verschil, en men schijnt dien tijd als min of meer kritisch te beschouwen, waarom men zegt dat ook de boom *dan* juist, door hem met een lap te omwikkelen, vrucht gaat dragen.

Men regelt zich bij den landbouw, zooals trouwens bij de heele tijdrekening, naar den stand van het zevengesternte: o pariama.

Niet alsof men neemt, dat dit gesternte zelf eenigen invloed

zou uitoefenen op de gewassen, maar het wijst den tijd van het jaar aan.

Men noemt het zevengesternte o pariama, en ook het jaar noemt men zoo, even als nog verschillende dingen of gebeurtenissen, die geregeld jaarlijks terugkeeren.

HOOFDSTUK 25.

Huisbouw en Meubilair.

Het Tobeloreesche huis is voor de behoeften van het volk zeer voldoende ingericht. Het heeft een achthoekigen vorm, sommigen ook zeshoekig (zie de schets). De grootte is verschillend, maar men heeft wel huizen van 10 Meter lang, sommige nog langer zelfs. Dit hangt af van de grootte der familie want men heeft de neiging om met vele gezinnen samen te wonen d.w.z. in het huis in het dorp, want men heeft daarnaast nog voor elk gezin apart een tuinhuis. Aan dat laatste wordt echter minder zorg besteed, hoewel men een sterke neiging heeft, de familiehuizen in het dorp te verwaarloozen, en uitsluitend in de tuinen te verblijven. Het tuinhuis wordt dan langzamerhand grooter, en bij een slap bestuur krijgt men een ontvolking der dorpen, en een wonen in de verspreid liggende tuinen.

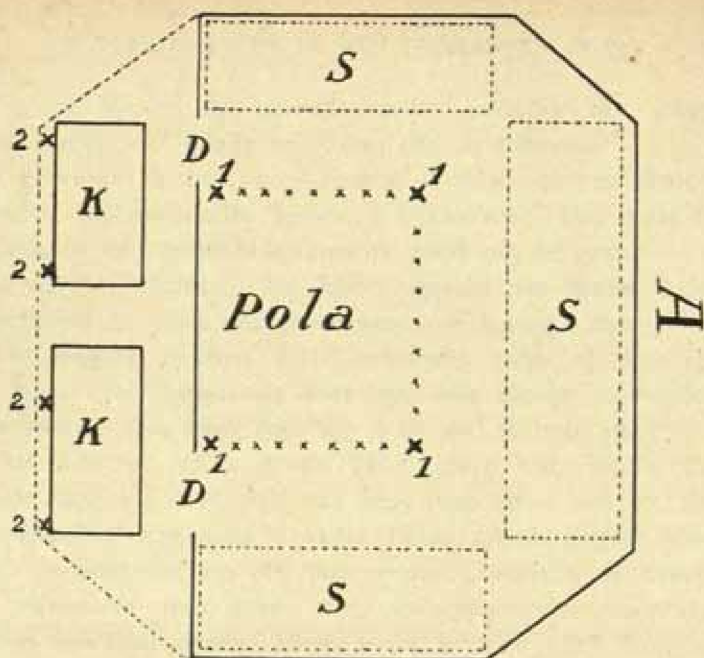
Bij de Kausche Tobelo's is dit euvel nooit zoo groot, omdat men daar meer gezamenlijk leeft, met als middelpunt de halu, maar de Tobelos uit Tobelo zelf hebben groote neiging, om zich over de tuinen te verspreiden, en daar ieder in zijn eigen hut te verblijven.

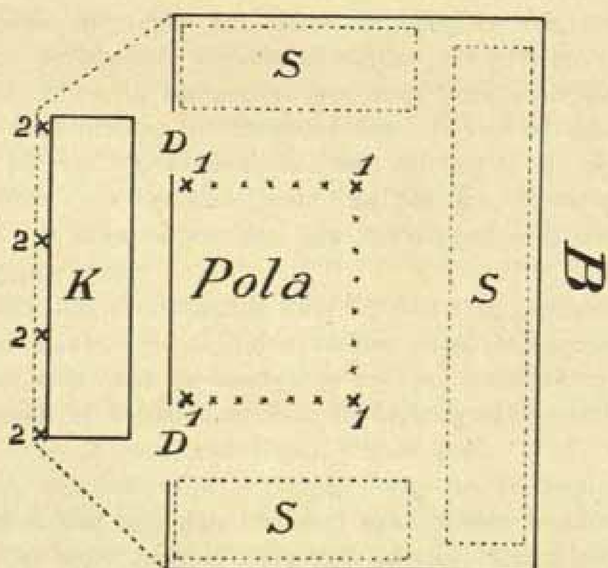
Vroeger is dat niet zoo geweest, omdat toen de oude instellingen nog in eere gehouden werden, maar nu is het wel zoo.

Wat nu betreft een familiehuis, dat behoort eigenlijk te zijn een o hohonotoko ma tau, d.i. een huis, waarvan het geraamte der wanden bestaat, uit met den beitel bewerkt hout, terwijl dat geraamde verder aangevuld is met o utongo, in elkaar gepaste sagoebladsteelen.

Men treft ook nog wel aan, dat sommige gedeelten der bewanding, en vooral de voorwand, uit planken bestaan.

Het middengedeelte rust op vier in den grond gegraven palen, en daar omheen is de rest gebouwd. De Tobelorees is kunst-

PLATTEGROND VAN TOBELOREESCHE HUIZEN.

1. middenpalen, waar het huis op rust.
2. voorgaanderij-palen.

K. kokiroba.
D. deuren.
S. slaapbanken.

vaardig, en hoewel zijn gereedschappen primitief zijn, weet hij toch werkelijk wat goeds voor den dag te brengen.

Hij gebruikt slechts een kapmes, o dia, en een soort zelf gesmeede, uiterst smalle beitel, o hohonotoko, maar weet daarmede in den regel ook tamelijk goed om te gaan.

Wel zijn er eenigen, die meer bepaald den naam hebben timmerlieden te zijn, omdat ze een o tukanga ma gikiri, een timmergeest hebben, die dikwerf van vader op zoon overgaat, maar toch weten de meesten, ook zonder nu speciaal timmerman te zijn, toch zelf hun huis wel te bouwen.

Het dak bestaat uit o katu (Mal. atap), om smalle latjes genaaide sagoebladeren. Hiervan kent men twee soorten. Bij de slechtste soort, die men o jaba-jaba (Ambonsche) noemt, worden de bladeren om een latje genaaid, waarbij de bamboeschil, waarmede men naait, door dwarspennetjes voor doorscheuren bewaard wordt. Deze soort is niet heel duurzaam. De betere soort, o bilatu, wordt gemaakt met behulp van een tweede latje, dat tegen het eerste aangelegd wordt, zoodat bij het naaien de bladeren ingeklemd worden, ho pilatu, tusschen deze twee latjes in. Aangezien men voor deze soort de sagoebladeren veel dichter op elkander legt, is ze veel duurzamer. Een dak hiervan vervaardigd, kan wel een jaar of vijf, zes liggen.

Zorgt men voor het onderhoud van het dak, zoodat de regen het hout niet doet rotten, dan kan zoo'n goed huis wel dertig of veertig jaar staan.

Daar men het overstekende dak, de detoro, gewoonlijk niet heel breed maakt, zijn de buitenwanden nogal blootgesteld aan natregenen, waardoor de bewanding wel eens vernieuwing noodig heeft. Verven of witten doet men de buitenwanden niet, hoewel men wel eens de voorwand kleurt, wit of geel.

Het huis is, naar onze begrippen, laag van verdieping. Een lang persoon kan niet dan bukkend naar binnen komen, maar, daar het dak sterk helt, is meer naar binnen ruimte genoeg.

Over het geheel, zijn de huizen tamelijk koel, en men bouwt ze gaarne op een beschaduwde plaats.

Naast deze goede huizen, bouwt men er echter ook heel wat van minder allooi. Voor het tuinhuis gebruikt men bijna uitsluitend bamboe, en het moet gezegd worden, dat de Tobelorees die bamboe met zijn kapmes verbazend handig weet te bewerken.

Ook maakt men de wanden wel van sagoebladeren, losjes aan elkaar genaaid of geregen, o halipi; dit is echter al eenigszins minderwaardig.

Men kookt en stookt niet in het huis, behalve soms in een tuinhuis, maar in een apart gebouwtje o hohakai, de keuken. Dit is gewoonlijk uiterst primitief gebouwd, niet ver van het groote huis af. De vrouwen houden daar gewoonlijk overdag verblijf.

Voor het bouwen van een huis heeft men allerlei bepalingen, als b.v. dat men de plek voor het nieuwe huis niet mag afbranden, anders zal het huis later ook afbranden. Men heeft n.l. de gewoonte, wanneer men een plek schoon maakt, het vuil en onkruid te laten liggen, totdat het droog is, en het dan eenvoudig in brand te steken. Dat mag dus niet voor een plek, waarop men een huis wil bouwen.

Men mag het huis ook niet bouwen op een plaats, waar vroeger graven (lijkenhuisjes) waren, want dan zullen booze geesten de plek bezoeken. Volgens sommigen, moet men uiterst voorzichtig zijn met het uitmeten van de plaatsen der palen, de plaats voor de deuren, kortom met al de maten want het huis staat in verband met het lichaam van den eigenaar. Zijn de afmetingen goed genomen, dan zal ook het lichaam van den eigenaar goed zijn, maar zijn de maten ongelijk, dan raakt ook het lichaam van den eigenaar ongelijk, in wanorde dus, en hij moet sterven.

Volgens anderen, moet men in de gaten voor de palen bestemd, eerst een mengsel gieten, bestaande uit suikerstroop en kokosolie, opdat de huisgenooten niet twisten, maar hun hart zoet als stroop zij, en glad en meegaand als olie.

Volgens weer anderen, mag alleen het oudste kind des huizes de palen oprichten. De reden hiervoor is mij niet bekend; misschien denkt men aan de kracht van dat kind, of het lange leven dat het nog voor zich kan hebben, om daardoor invloed op de duurzaamheid van het huis uit te oefenen.

Onder de palen moet men, volgens den een, allerlei genezende bladeren leggen opdat de a.s. bewoner geen last zou hebben van hoofdpijn.

Volgens anderen, moet men onder de palen bladeren leggen van een vetplant, o mamata: koude, opdat in het huis geen twist ontsta, manga hininga ja haukua, hun hart niet heet, driftig zij.

Aangezien er nu gewoonlijk nog wel eenigen tijd verloopt, tusschen het zetten der palen en het afwerken van het huis, plant men bij de palen ook wel o m a m a t a, eerst afwachtende of dat groeien wil. Sterft dit, of wil het niet groeien, dan moet men de palen verplaatsen; de plek is j a h a u k u heet, en dus niet goed. Men zou in het huis onafgebroken ziek zijn.

Ook plant men bij de palen wel g a n d a r u s a, een soort heester met een eigenaardige lucht, die aan herten doet denken. Ik weet niet of dat misschien is, opdat de eigenaar gelukkig zou zijn op de hertenjacht.

Nog plant men een zeker kruid o r o r i n g o h a m a geheeten, wellicht om de beteekenis: n g o h a m a van w o h a m a: ingaan, h i n g o h a m a: in doen gaan, in doen brengen, opdat er veel zegen of voorspoed ingebracht zal worden.

Maakt men de kap, dan worden de stukjes hout, die afgezaagd of afgekapt worden, alle bijeenvergaard, en in een bosje boven in het huis vastgebonden. Men wist mij niet te zeggen, waarom dit was, maar ik denk, om te voorkomen, dat ze als brandhout gebruikt worden. Het hout is bestemd voor het huis, dus zal men wel bang zijn, dat het verbranden van gedeelten ervan, het afbranden van het geheel ten gevolge zou hebben.

Natuurlijk dat voor het opleggen der dakbedekking de vrienden en geburen tezamen komen, en even natuurlijk, dat men na volbrachten arbeid een feest viert. Dat feest wordt door velen meteen als inwijdingsfeest beschouwd, en men betrekt dan daarna het huis.

Maar anderen zijn niet zoo lichtvaardig. Volgens velen moeten den eersten nacht uitsluitend vader en moeder in het huis slapen, of liever: overnachten, en heel goed luisteren of zij ook verdachte geluiden in het huis hooren. Hooren ze die, dan is dat een bewijs, dat er t o k a t a s, booze geesten in het huis wonen, en men moet nu eerst bezwerend water maken om het huis te begieten, om ze te verdrijven.

Anderen nemen het nog veel secuurder. Op al de samenvoegingen van het huis moet geestenwerende medicijn gelegd worden, bamboekokertjes met bezwerend water moeten bij den ingang geplaatst worden, allerlei geheimzinnige lapjes en amuletten, moeten aan de wanden bevestigd, hoe meer hoe liever. En natuurlijk moet nu ook eerst een g o m a t e r e geraadpleegd worden, die moet mededeelen of het huis goed is, dan wel

dat er booze geesten in zijn (en die zijn er altijd als een gomatere het onderzoekt) om ze daarna te verwijderen. Daarna pas kan men dan het inwijdingsfeest vieren, en het huis betrekken.

Het spreekt vanzelf dat men voor een tuinhuis zooveel moeite niet doet. Dat is geen *vaste* verblijfplaats, dus is het ook niet noodig er veel voor te doen.

Toen wij ons op Tobelo vestigden, viel ons oog op een vlakte als 't meest geschikt voor woonplaats. Het huis werd daar gebouwd, maar men voorspelde, dat wij daar niet veel geluk zouden hebben, want het stond juist in het midden tusschen een groote waringinboom (geesten-verblijfplaats), en de badplaats. De geesten die gingen baden, zouden zich dus gestoord gevoelen. Een der bouwers stierf, natuurlijk al door de toorn der geesten (de man had zich doodgedronken aan palmwijn), en men meende, dat het ook ons er kwalijk vergaan zou. Echter, toen het huis er eenmaal stond, kwam men er toch gaarne, om zich te laten medicineeren. Maar aanvankelijk wilde men niet gaan zitten, bang daardoor bij de geesten als bewoners te gelden. Maar daar kwam men spoedig overheen. Met Kerstfeest echter kookten wij een feestmaal voor de menschen. De spijs stond klaar, maar helaas, hoevelen er ook om heen stonden, binnen komen en gaan zitten eten, wilde niemand. *Dan* zou men voor bewoner gelden, en de wraak der geesten moeten vreezen. De spijzen mee nemen wilde men wel.

Hoe men het nu aanlegt, om in een tijdelijke verblijfplaats niet te eten, om niet als bewoner te gelden, en er toch langdurig te verblijven, weet ik niet.

De zucht om wat men maakt, te versieren is aan de huizen soms zeer goed waar te nemen. Het is niet bepaald *mooi* wat men maakt, maar toch uit zich de kunstzin b.v. in het maken van prachtig uitgesneden palen voor de voorgaanderij. Ik heb er gezien, waar men jaren lang aan gewerkt had, sommige zelfs uit ebbenhout gemaakt, zoodat men niet weet wat het meest te bewonderen, het geduld, of wel de kunstvaardigheid, met primitieve gereedschappen zooiets tot stand te brengen.

Ook brengt men snijwerk aan op de balken van de kokiroba, men maakt mooi uitgesneden stukken boven de deuringangen, ook wel als versiering in den middenwand.

Zelfs uit men dien kunstzin in het leggen van de dakbedekking, waarin men allerlei bloemen en versieringen weet aan te brengen.

Men bouwt de huizen zelden dicht bij elkaar. Gewoonlijk staat elk huis op een nog al tamelijk groot erf. Volgens de oorspronkelijke bouworde staan ze eenigszins in het rond, tezamen als op een groot plein, en in het midden ongeveer staat de h a l u.

De ruimte voor het huis is gewoonlijk ledig, omdat men daar plaats moet hebben voor feestvieren, maar op zij en achter het huis vindt men alles beplant. Men vindt daar allerlei specerijen, en ook vooral veel soorten bloemen, want daar is men dol op. Voor de rest wordt het erf onkruidvrij gehouden, en gewoonlijk elken morgen behoorlijk geveegd, zoodat een Tobeloreesche kampong, (tenminste als het niet is in den tijd dat ieder in de tuinen is) geen onaangenamen indruk maakt.

Wat de inrichting betreft, is de voorste ruimte, het voorste trapezium zou men kunnen zeggen, een open gaanderij, terwijl de ruimte, ingenomen door het rechthoekige middenstuk, en het achterste trapezium, omwand is. Tusschen de voorgaanderij en het middenstuk heeft men den voorwand, waarin aan weerskanten een deur. Door de vier palen, waarop het middenstuk rust wordt inwendig een vierkant gevormd, een ruimte, òf tot bewaarplaats, òf tot Djini-dansplaats gebruikt, en daaromheen loopt een gang waartoe de deuren aan weerskanten toegang geven. Tusschen dien gang en den buitenwand zijn de slaapplaatsen. Staande vóór het huis, met het aangezicht er heen gewend, heeft men rechts de slaapplaatsen der gehuwden en links die der jongelui.

In verband met die inrichting is het een vreemdeling verboden, een huis rechts binnen te gaan, daar dit duiden zou op ongeoorloofde nieuwsgierigheid naar de handelingen van gehuwden onderling. Het heet: de slaapplaats der schoondochters, en daar binnen te dringen is strafbaar. Wel zijn de slaapplaatsen door gordijnen van den gang en van elkander afgescheiden, maar toch is dat niet genoeg om onbescheidenheid uit te sluiten.

Het meubilair is in den regel niet heel veel van beteekenis. In de voorgaanderij is het voornaamste stuk de k o k i r o b a, de groote bank met in den grond gegraven pooten. Van boven is hij belegd met platgeklopte bamboe. Deze bank is pl. m. 75 centimeter hoog, en in groote huizen wel 2 Meter breed, soms in het midden nog door een gangetje gescheiden, zoodat het dan twee banken zijn, links voor de mannen, rechts voor

de vrouwen. Dit laatste echter alleen in de grootste soort huizen. De bank loopt langs de heele lengte van het huis, en is dus zoo lang, als de bovenste zijde van het voorste trapezium.

Het heele openbare leven speelt zich op die bank af. Men zit daarop om gasten te ontvangen, om te eten, om uit te rusten, om feest te vieren, zelfs slapen de jongelingen en ongehuwde mannen er op, als het weder niet al te guur is.

Dikwerf ziet men aan het eind van de *kokiroba* ook het aardewerk, dat voor de maaltijden gebruikt wordt, en dat daar wordt neergelegd, om het gemakkelijk bij de hand te hebben, daar de *kokiroba* ook meteen tafel is. Ook ziet men er gewoonlijk nog een soort stoffer, vervaardigd van arenpalmvezels. Men maakt zoo'n stoffer door overlangs door het hout een smalle opening te beitelen; daarin steekt men een laag vezels, aan weerskanten zoowat even lang uitstekende, om ze dan vast te klemmen met een ander stuk hout, dat men in de opening brengt. Deze stoffer, o *wale ma boharihi*, vuilveger, wordt gebruikt om na den maaltijd de *kokiroba* schoon te vegen.

Tusschen de *kokiroba* en de voorwand van het huis, is een gang, in grootere huizen nog zóó breed, dat tegen den wand nog een bamboezitbank kan gemaakt worden ook met ingegraven pooten.

Aan den voorwand der woning vindt men als versiering schilden, oude zwaarden, lansen, oude geweren en dergelijke opgehangen. Men weet ook dat heel smaakvol te doen. Ook hangt men er soms wel hoeden aan.

Ofschoon men hier en daar naast de *kokiroba* nog een primitieve stoel of tafel ziet, hooren die toch niet bij het Tobeloreesche ameublement. Men treft nu al veel lampen aan, die boven de *kokiroba* hangen, en waarvan de meeste u in verbazing brengen, bij de idee dat zoo iets vuils en bedorvens nog zou kunnen branden, maar men heeft toch ook aan het eind van de *kokiroba* de *totodingi* staan, een van hout vervaardigde, dikwijls met snijwerk versierde kandelaar, waarop men de harsfakkel, o *hilo* zet. Sommige hebben een langen voet, en staan op den grond, andere zijn korter, en staan op de *kokiroba*. Ook zijn gewoonlijk in de eindpalen der *kokiroba* zelf, insnijdingen gemaakt waarin men een fakkel kan plaatsen.

De slaapbanken binnenshuis zijn meest ook van bamboe, met ingegraven pooten hoewel men ook enkele primitieve rustbanken,

o bale, aantreft. Het bed bestaat uit een ligmat met een kussen. Soms is die ligmat heel mooi, en ook het kussen kan heel mooi zijn, in den vorm van een rolkussen, met roode versierde lapjes in de uiteinden genaaid.

Gewoonlijk echter zijn de kussens, o nora, o gogerena, afschuwelijk vuil en vies.

In de slaapkamer van een jong meisje, vindt men nog wel eens allerlei versieringen, zoodat het er niet onsmakelijk uitziet, maar vuil is het kussen, en ook soms de ligmat daarom toch evengoed.

Het middenvak van het huis is de bewaarplaats van de familieschatten, bestaande in aardewerk, oud porselein, ook pronkmatten, enz,

Heeft men er een zoldertje in, dan is dat tevens zoowat de bewaarplaats voor kisten met kleederen die men heeft, voor zoover elk die niet onder zijn eigen slaapplaats heeft staan.

Van het oude porselein heeft men verschillende soorten, b.v.b. o harime blauwe schotels en kommen, dikwerf met grove bloemen; o batawe i toka tokara, en i bihi-bihi, rood en blauw; dit is zeer fijn porselein, met zeer fijne bloemen; o gabi ma hoka, een fijn soort, welks bloem wel wat lijkt op jasmijnblad, vandaar den naam: o gabi: enkele jasmijn; o djabiba, een soort blauwe kommen; o saraṣa, dergelijke kommen, maar grover; o tarate ma hohoko: lotosvruchten, heel fijn met vergulde bloemen; o tanu-tani, allerlei potjes met deksels, grootere en kleinere, waarschijnlijk gemberpotjes of zoo iets, o hugi, groene schotels, heel grof en zwaar, o dapung, allerlei schotels met drakenafbeeldingen; ma hira-hira, zeer oud, allerlei andere soorten, die men niet nader weet te benoemen.

Men heeft groote, platte schotels, ook borden, kommen, vazen, karaffen, sommige zeer groote martavanen, die men op feesten gebruikt, als palmwijnreservoirs.

Men is er zeer aan gehecht, en gaat alleen uit nood tot den verkoop over. Meermalen hoorde ik aan iemand die trachtte het te verkoopen, vragen: wat heb je voor moeite, dat je je porclein verkoopt? Men tracht gewoonlijk ook wel eerst het te beleenen, voor men tot den verkoop overgaat.

Hoe men het oorspronkelijk verkregen heeft, weet men niet meer. Men zegt dat het op rooftochten verzameld is, maar

waar, dat weet men niet. Dikwijls gelden groote stukken als woonplaatsen van geesten, en geslepen gomateres weten daar heel goed gebruik van te maken om menig stuk, dat zoogenaamd ziekte verwekt, te bemachtigen, voor een appel en een ei.

Men vindt het hier en daar nog wel eens in den grond begraven, waarbij dan gewoonlijk de gelukkige vinder heel angstig is, om het op te delven en te nemen, aangezien het zeker een ma dutu zal hebben, een booze geest, die er rechten op zal laten gelden. Ik hoorde van lieden die een mooie vondst gedaan hadden, maar het weer in den grond gestopt hadden, uit vrees, dat het door een booze geest bewoond zou zijn.

Ik heb het ook zelf wel gevonden, d. w. z. de menschen die het gevonden hadden, verzochten me dan, het uit te graven. Het was gewoonlijk op plaatsen in het bosch, die *nu* onbewoond waren, waar men het vond tegen hellingen van heuvels, waar de aarde door de regens langzamerhand afschoof. Het maakt den indruk alsof het in der haast begraven of weggestopt is. Waarschijnlijk dus zijn de eigenaars gevlucht voor een vijandelijken inval en hebben het toen begraven. Men doet dat nu nog. Is men bevreesd door het een of ander gerucht, dan begint men dadelijk de schatten te begraven. Daar nu aangenomen moet worden, dat de Tobelo's dit porcelein nog niet in hun bezit hadden, toen ze naar de kust afzakten, daar het eenige stuk, dat men toen had, nu nog als bijzonderheid getoond wordt, zou men wel haast denken, dat men het geroofd heeft van de kustbevolking die men misschien verdreef of zoo. Dat het alles op rooftochten in andere landen bij elkaar gebracht zou zijn, komt me onbegrijpelijk voor. Men heeft ook nog veel koperen schotels, o talama, die men ook bij feestelijke gelegenheden gebruikt.

In de keuken vindt men allerlei keukengereedschap. IJzeren potten en pannen, ook wel van aardewerk. Men koopt dat laatste, want men verstaat niet zelf de kunst om het te maken.

De pottenbakkers uit den Archipel zijn de bewoners van het eiland Mare. Ook koopt men van deze de sagoevormen, o gohoanga, waarin men de sagoekoeken, o keteko, bakt.

Wanneer men niet veel ijzeren of steenen potten en pannen vindt in de keuken, is dat nog geen bewijs, dat er niet in gekookt wordt, want de eigenlijke Tobeloreesche kookpot is de versche bamboekoker. Daarin doet men de spijs, en laat ze er in gaar worden, en de meesten verkiezen het aldus gekookte,

boven het in potten of pannen bereide, omdat de geur en de smaak van de bamboe, en van de bladeren die men gewoonlijk nog daarin doet als omhulsel voor de spijs, het eten lekkerder maken. Ook smaakt het in pannen gekookte eten gewoonlijk nog al sterk naar den rook, daar men gewoonlijk alleen allerlei bladeren als deksel gebruikt. Die beletten dan wel het invallen van vuil en roet in het eten, maar natuurlijk niet, dat de rook die steeds om de pan heendwarrelt, de spijs minder lekker maakt. Bij koken in een bamboe heeft men daar geen last van.

Verder vindt men bezems van palmbladnerven, o hehehara, bamboe vuurtangetjes, o kakatama, en platte manden van gevlochten bamboeschil, o tatapa, die men voor allerlei gebruikt. Ook kleinere en grootere bakjes en bakken, gemaakt van in elkaar gevouwen bladscheeden van pinang- en sagoepalmen, die als waterbekkens dienst doen en dien dienst ook heel voldoende verrichten.

Ook heeft men allerlei schuim- en scheplepels, o iru-iru, waarvan het blad gevormd is uit een kokosnootdop, en de steel van hout. De lange steelen worden met allerlei snijwerk versierd. Een soort eetlepels maakt men ook uit kokosnootdoppen, en ook gebruikt men die doppen nog om trechters te maken, voor het uitschenken van den palmwijn in flesschen. Men maakt dan onder in den dop een gaatje, waarin men een bamboekokertje steekt, en de trechter is klaar.

Nog heeft men waterscheppers van waaierpalmblad gemaakt, o hia-hia, een klapperrasp o igono ma kokore; dit is een getand rond ijzertje, dat gestoken wordt in een blokje hout, waarop men gaat zitten, om het zoo de stabiliteit te geven, voor het gebruik noodig. Fijne zeefjes om sagoe meel door te zeeven, o dedeta, en waaiertjes van waaierpalmblad, o tataloko, om het vuur aan te waaieren.

Het vuur wordt gebrand tusschen eenige groote steenen o rikana, waarboven men de pot of pan zet.

Naast het huis vindt men nog een soort rek, waartegen men de waterbamboes, o kiloana, zet, en ook gewoonlijk een o dodego, een pers voor suikerriet, en natuurlijk vindt men hier of daar een rijststampblok, o luhungu. Huis, keuken, meubilair, het is alles primitief, maar daarom nog niet onhandig, en voor de behoeften van een primitief volk al heel voldoende.

HOOFDSTUK 26.

Vaartuigen.

Te Tobelorees bouwt een heel goed en zeewaardig vaartuig, o n g o t i r i. Dat hij over het geheel een kunstvaardig man is, wordt hierdoor praktisch bewezen.

Een volk, dat langen tijd geleefd heeft van zeeschuimen, en nog altijd zwerfziek is, *moet* natuurlijk ook wel goede prauwen hebben. De behoefte deed hier het noodzakelijke tot stand komen.

De Tobeloreesche prauw is een vlerkprauw. Wel ziet men ook andere soorten, maar die zijn ingevoerd.

Men heeft twee soorten: o n g o t i r i o k a l u l u en o n g o t i r i o b ö o t u.

Van beide is de grondslag de m a l e h a, de onderlegger. Men gebruikt het woord ook om een vrouwelijk hert aan te duiden, ook voor den duim der hand. Het is dus het onderste gedeelte waar de rest op rust. De *kiel* is het niet, want het is een hol uitgehakt stuk prauw, waarmede men ook wel zonder meer varen kan. Het is dan gewoonweg een o n g o t i r i m a l e h a, een prauwtje zonder opgezette planken. In het Ternataansch zegt men m a h e r a hiervoor, en vandaar den naam Halmahera, onderlegger van het land, waarvoor men dus ook in het Tobeloreesch zegt: o T o n a k a m a l e h a.

Op dit onderstuk nu zet men planken naar believen, hoewel dat believen zich richt naar de lengte van de onderlegger. De hoogte moet aan de lengte geëvenredigd blijven.

Bij de k a l u l u bevestigt men voor en achter aan de onderlegger een uitstekend stuk hout, en in dat hout worden de uiteinden der opzetplanken bevestigd.

Bij de b ö o t u doet men dat niet; de opzetplanken worden eenvoudig vóór en achter schuin afgesneden, tegen elkaar aangepast, en zoo vastgebonden. Natuurlijk is dat niet zoo sterk als de eerste manier, en men maakt op die manier ook zelden prauwen met meer dan één opzetplank. Voor kleinere prauwen is het echter wel een gemakkelijke methode en ook zeer voldoende.

Ofschoon men aan de prauwen een tamelijk groote buik weet te maken, buigt men toch het hout maar heel weinig, maar hakt het reeds eenigermate in den gebogen vorm uit den boom. Dat daarbij heel wat hout weggegooid wordt, spreekt vanzelf, maar daar behoefde men ook juist niet op te zien.

Men laat bij het hakken, op eenigen afstand van elkaar, aan den binnenkant, klossen zitten aan de planken, zooals ook in de onderlegger.

Bij een middelmatige groote prauw zijn dat er vijf. Deze komen precies boven elkaar, en ook juist tegenover elkaar. Ze dienen om door dwarshoutjes verbonden te worden, met touwtjes, terwijl men dan weer al die latjes of dwarsstokjes, door een stevig touw van boven naar beneden aan elkaar hecht, en daardoor het uit elkaar wijken van de planken voorkomt. Deze klossen heeten o maru-maru, en zijn een voornaam bestanddeel van de prauw.

Men bevestigt de planken op elkaar met houten pennen, o hikata, waarvoor men met een soort inlandsche boor, o gogori, die men meer in het hout klopt dan wel draait, de gaten maakt.

Voor een lange prauw moet men de planken ook in de lengte aan elkaar hechten. Voor die samenvoeging heeft men verschillende methoden of figuren, die een soort familie-eigendom zijn, en hoewel men geen gilden kent, durfde men toch niet elkanders figuren of methode te gebruiken.

Tusschen de planken legt men, alvorens ze op elkaar te bevestigen, een dun laagje breeuwsel, o baru, dat men verkrijgt uit de bladscheede van een palmsoort, ook o baru geheeten. Is de prauw groot, dan holt men zelfs de onderplank eenigermate uit, om er dit breeuwsel in te leggen, dat het doordringen van het water door de naden moet voorkomen. Een goed gemaakte prauw lekt dan ook voorloopig niet.

Heeft men hard hout gebruikt, den duurt het zelfs heel lang eer de prauw begint te lekken. Bij zachtere houtsoorten gebeurt dit eerder, omdat het zeewater tusschen de planken doordringt. Men breeuwt dan ook weer met dit baru, dat werkelijk heel geschikt is voor het doel.

Dat men niet altijd met hardere houtsoorten werkt, heeft voor een deel zijn grond in de mindere vlijt van den prauwenmaker, daar hard hout heel wat moeilijker te bewerken is, dan zachtere soorten, maar toch ook wel daarin, dat men de prauw niet gaarne zwaar maakt, waardoor hij minder snel zou loopen. Heel veel maakt men dan ook de onderleggers en de eerste opzetplank, ma ihanga, van hard hout, dat tegen de inwerking van het zeewater bestand is, maar bezigt voor den verderen

opbouw lichtere soorten, die men dan ook later gemakkelijk verwisselen kan.

Het snelle loopen is natuurlijk voor een volk, dat het zeeschuimen beoefent, een hoofddeugd voor een vaartuig, en die deugd heeft de slank gebouwde prauw dan ook wel.

Bij de kalulu bevestigt men op de voor- en achtersteven nog een lang opzetstuk, dat schijnbaar doelloos is. Men versiert het echter gaarne met allerlei snijwerk, en het heeft het nut dat men bij varen in het donker, er gemakkelijk door sturen kan, aangezien de stuurman steeds gemakkelijk ziet, waar juist de voorsteven is.

Over de tweede en vierde rij klossen bevestigt men de dwarsleggers. De prauw heeft die nooit meer dan twee, al is ze ook nog zoo groot. Met stevige banden worden die op de rij klossen bevestigd. Ze zijn meer of minder lang, al naar dat de prauw groot is.

Aan het eind daarlangs, bevestigt men aan kromme houten, o taintena, de vlerken of uitleggers, zóó, dat het geheel goed veeren kan, waardoor het zelden breekt, en ook zoo, dat men, al naar het meer of minder diep liggen van het vaartuig, ze hooger of lager kan binden, zoodat ze altijd zoowat op den waterspiegel liggen, waardoor de prauw tamelijk vast ligt.

Voor vlerken, ma hamana, gebruikt men het liefst dikke bamboekokers, dun van schil, zoodat ze licht zijn, maar door hun groote holte veel draagkracht hebben. Ook wel bedient men zich voor dit doel van lichte houtsoorten. Het voorste gedeelte van de vlerk is iets opgebogen, waardoor zij het water gemakkelijk snijdt. Alles is berekend op snellen gang.

Over de voorste dwarsleggers bevestigt men het toestel om den mast o liaro, aan te bevestigen, o liaro ma gogerena, het kussen voor de mast. Aan weerskanten heeft dit een uitstekende punt. De mast bestaat uit drie bamboestaken, boven bij elkaar gehouden door een doorgestoken pen, die men als een driepoot overeind zet; de twee buitenstaken zijn van onderen doorboord, en worden op de uitstekende punten van het kussen geschoven, terwijl de middenstaak naar voren gebracht wordt, en bevestigd aan de voorste rij klossen, of liever, aan de dwarshoutjes daarvan. Hoog is de mast niet, maar heel gemakkelijk om te hanteeren, zoodat één man die met gemak overeind zet of weer strijkt. Kan men zeilen, dan gaat ook de mast overeind, zeilt men niet, dan strijkt men die ook dadelijk weer.

Een roer vindt men niet aan de prauw, hij wordt met een riem bestuurd, dat wil zeggen, de man, die op den achtersteven zit te roeien, houdt het stuur er in, door beurtelings links of rechts te roeien. Tijdens het zeilen houdt hij zijn schepper achter overlangs in het water, als roer.

Men kent niet de kunst om het hout door insmeeren met het een of ander duurzamer te maken, ook de naden bestrijkt men niet.

Men bezigt een zeil, langwerpig vierkant, ma hidete, dat tusschen twee bamboestaken bevestigd is. Iets onder het midden zit aan den eenen boom een lus, waarmede men het ophangt aan een haak, bevestigt aan den middelsten maststaak. Men heeft een schoottouw, bevestigd aan den boom waarmede het zeil aan den mast hangt, bijna bovenaan, en een andere aan den tegenovergestelden kant, benedenwaarts, en men weet daarmede het zeil tamelijk goed te regeeren, brengt het over den rechter- of linkerkant naar believen, haalt het meer in de hoogte, of laat het voor zwaren wind van aehteren, meer naar beneden glijden; kortom, men weet er heel goed mee te manoevreeren.

Het zeil is tegenwoordig meest vervaardigd van katoen, maar vroeger, en thans nog wel nu en dan, maakte men het door een soort breede biezen, met behulp van rotandraden aan elkaar te rijgen.

Zulk een zeil trekt beter dan een katoenen zeil, naar men zeide; ook is het heel licht (behalve bij nat worden), maar niet zeer duurzaam.

Bij het zeilen hangt men aan het zeil gaarne allerlei gekleurde lapjes en franjes. Ook beschildert men het heele zeil wel met allerlei fantastische figuren.

Men gebruikt uitsluitend touw, gedraaid uit de vezels der haarnetten van den arenpalm, o kodohu. Dit touw is betrekkelijk heel duurzaam, en natuurlijk overal te krijgen, aangezien de arenpalm algemeen in massa voorkomt.

Voor het aanbinden der vlerken gebruiken sommigen uitsluitend lianen, waaronder sommige soorten in het zeewater ook zeer duurzaam zijn.

Kan men aan het strand een geschikten boom vinden om er een prauw van te maken, dan is dat heel mooi, maar daar men nogal veel prauwen gebruikt, is op den duur het hout dicht aan het strand, niet voldoende voor dit doel. Men maakt dan de

prauw in het bosch, soms heel ver van het strand, niet zelden met bijna alle opzetplanken, gereed, en sleept die dan later over rollen naar zee. Dat komt *ons* nogal onpraktisch voor, maar het gaat onder een hoeratje, en met de noodige palmwijn, nogal heel gemoedelijk en vroolijk.

De prauw wordt bij groote uitzondering geroeid; dat is de manier niet; men *schept* de prauw voort met scheppers, o haremi. Die scheppers maakt men heel kloek en breed, en het handvat is dikwijls heel fraai versierd, door allerlei uitsnijdsels. Deze scheppers behooren echter niet bij de prauw, elke roeier heeft zijn eigen schepper.

Dat men die scheppers heel goed weet te gebruiken, weet ik door jarenlange ondervinding te getuigen. De Tobelorees is een onvermoeibare schepper, en door gezamenlijk scheppen wordt de prauw snel voortbewogen, wijl hij door zijn spitsen vorm het water heel gemakkelijk snijdt. Wel heeft hij niet heel veel laadruimte, juist door dien spitsen vorm, maar het valt toch nog wel mee. Door de vlerken gesteund, kan in het bovenste gedeelte van het vaartuig nog al wat geladen worden.

De Tobeloreezen zelf, praten wel tijdens het roeien, maar zingen heel zelden. Meer doen dat de Kausche Tobelos, die veel houden van het zingen van roeideuntjes, ho kokabata, gewoonlijk een soort beurtzangen, waarbij de roeiers van den voor- en achtersteven elkander toezingen. Soms zijn dat maar een paar regels die onafgebroken op gedreund worden, soms ook weet de een of andere dichter onder de roeiers, allerlei voorvallen tijdens de reis te bezingen, allerlei waarschuwingen, met het oog op zee, op rotsen of klippen, op gevaarlijk strand, ook wel allerlei tot lof van de meisjes aan de kust, enz.

Een eigenlijke zeetaal kent men niet, maar men heeft de gewoonte, bij moeite en tegenwind, zich gaarne van een vreemde taal te bedienen, bij voorkeur van het Ternataansch of Tidoreesch. Daar dat nu in den mond der Tobeloreezen nogal kluchtig klinkt, zeide men mij wel eens, dat alleen de bedoeling was, door het kluchtige der uitdrukkingen de lui aan het lachen te brengen, opdat ze vroolijk zouden wezen, en daardoor beter roeien zouden. Dat het middel in allen gevalle ook die uitwerking heeft, heb ik meermalen met vreugd kunnen constateeren.

Dat een werk, zoo gewichtig als prauwen maken, ook zijn bepalingen en regelen heeft, is wel te begrijpen.

Men moet eerst den boom, dien men gebruiken wil, beproeven alvorens hem om te hakken. Men begiet hem daartoe met bepreveld water en steekt er een stukje gemberwortel in, in een keepje, dat men er daartoe met een kapmes in maakt. Is dat er den volgenden dag uitgevallen, dan is het een boom met booze geesten, en kan niet voor prauw dienen. Men zou er ongeluk mee krijgen.

Heeft men den boom omgehakt, dan moet men een klein boompje naast den afgehouwen boom planten, opdat de m a d u t u, de ziel of eigenaar ervan, over zijn verlies getroost worde. Men geeft hem dan misschien het nieuwe boompje tot woonplaats. Doet men dat niet, dan doet de ziel van den boom ook de nieuwe prauw verongelukken.

De gereedschappen van iemand die een prauw maakt, mag men niet aanroeren, want, zoo iemand zich daarmede verwondde, zou het alleen kunnen genezen door het opleggen van kippendrek.

Waarom deze bepaling is, weet ik niet. Die gereedschappen zijn anders nogal hoogst eenvoudig; een kapmes, een breede beitel aan een langen steel, o h o h o n o t o k o, waarmede men het hout glad maakt, een boor, o g o g o r i, en een klopper, o b o b o h a. Natuurlijk nog een mes voor het snijden der pennen, maar heeft men dat niet, dan gaat het ook wel met het kapmes.

Om de omgevallen boom uit te meten, moet men een vierdubbel gevouwen touw nemen. Dit moet, want deze maat der prauw, moet gelijk zijn aan het lichaam van den prauwenmaker. Dit betreft namelijk vier verboden, b o h o n o n.l. de hals, de borst en de navel, en de m a r u - m a r u, de klossen, zijn de gewrichten. Waar men zich nu echter die andere deelen denkt, weet ik niet. Bij het uitmeten van de boorgaten in de planken, mag men niet meten met de volle vadem of met de volle span, want dat zou aan den prauwenmaker het leven kosten.

Dit zijn nog al duistere bepalingen. Vermoedelijk hebben ze oorspronkelijk wel wat anders geluid, want zoo is er niet veel van te maken. Terwijl men bezig is met boren, mag niemand dichtbij komen, opdat de plank niet splijte. Dit *kan* zijn omdat dan de geest van den plank schrikken zou, zooals men nu zegt, maar, daar bij het onbeholpen boren, wel de heele aandacht noodig is, is het wel goed, dat de werkman niet door de komst van vreemden wordt afgeleid.

Volgens anderen mag niemand langs de prauw loopen, wanneer

het breeuwsel, o baru, tusschen de planken gelegd wordt. Ook dit werk moet met veel overleg gebeuren omdat, wanneer het ongelijk verdeeld wordt, de planken niet gelijkmatig op elkaar drukken en de prauw lekken zou. Dat zal wel de reden zijn van dit verbod.

Is de prauw klaar, dan moet de eigenaar er eerst regenwater in doen, vermengd met jonge pinangnoten, en daarmede moet hij de prauw begieten, van binnen en van buiten; ook moet hij daarmede al de gereedschappen afwasschen, die gebruikt zijn; daarna moet hij zichzelf ook met dat water baden, opdat daardoor alle overtredingen tegen den adat, die tijdens het maken begaan zijn, afgewasschen worden.

Volgens anderen moet de nieuwe prauw in zee gesleept en daar gebaad worden, tegelijk met allen, die er aan gewerkt of geholpen hebben.

Ook moet men over de nieuwe prauw een bezwering, een matera uitspreken, opdat hij niet door iemand booswillig bedorven worde.

Volgens sommigen mag de nieuwe prauw niet door den eigenaar zelf, d. w. z. door den maker, dadelijk gebruikt worden, maar moet die eerst aan verschillende menschen in gebruik gegeven worden, om er overal mee heen te varen, daarna pas mag de eigenaar zelf er gebruik van maken.

Nog zegt men, dat men, alvorens een gekochte prauw te gebruiken of te betalen, aan den maker een mes en een kom moet geven. Doet men dit niet, dan krijgt men ongeluk. Misschien het mes om de verwantschap tusschen den maker en zijn werk door te snijden, maar wat de kom beduiden moet begrijp ik niet.

HOOFDSTUK 27.

Visschen en jagen.

In zooverre zijn de Tobeloreezen ook grondig van boschbewoners in strandbewoners veranderd, dat zij nu veel meer belangstellen in wat in zee zwemt en kruipt, dan in wat op het land loopt of vliegt.

Men kan omtrent een vogel heel wat vragen, eer men den juisten naam weet, heel veel insecten kent men niet bij name; aangaande de kennis van houtsoorten moet men zich geen al

te hooge voorstelling maken, evenmin omtrent de kennis van namen van planten, maar op zee! Neen maar dan is het verbazingwekkend!

De lui kennen de namen van elk vischje, hoe klein ook, van verre weten zij al aan de eigenaardige bobbeling van het water te onderkennen, welk soort van vischjes daar speelt of dartelt; zij weten den naam van elk schelpdier, klein of groot.

Wat er ook in de zee te zien is, het is voor den Tobelorees geen geheim; hij is op dat gebied met alles bekend.

Nu leide men hier niet uit af, dat wat de zee betreft met deszelfs inhoud, men natuurstudiëen maakt, want dat is volstrekt het geval niet. De Tobelorees is volstrekt geen bewonderaar van de natuur; ik geloof zelfs niet dat hij daartoe een orgaan heeft. Neen, het is alles gegrond op het utiliteitsbeginsel. Men kent of leert kennen alleen datgene wat nut heeft voor den mensch. Zoo is het ook met wat aan land leeft. De vogelwereld heeft nu eenmaal niet veel nut, dus, voor zooverre die niet uit te vreezen dieren bestaat, heeft men daar niet veel belangstelling voor; van boomen kent men enkele soorten, die men wel eens gebruikt; zoo is het ook met planten en insecten.

En evenzoo is het met de belangstelling voor de zee en deszelfs inhoud en bewoners. Ook hier niet een zucht tot weten, maar alleen belangstelling in wat nuttig is; echter in zee is alles zoowat nuttig. Men onderscheidt visschen, schelpdieren, enz., in twee soorten, eetbare en oneetbare, en men moet beide soorten kennen, de eetbare om ze te nuttigen en de oneetbare, om zich niet vergissen of te vergiftigen.

Men verwacht de toespijs hoofdzakelijk uit zee.

Natuurlijk jaagt men nog wel, maar door het wonen in vaste dorpen, is de wildstand langzamerhand afgenomen, en dus is men op de zee aangewezen, en daaraan is de groote bekendheid met wat in de zee leeft toe te schrijven.

Om wat in de zee leeft te bemachtigen, heeft men heel wat middelen, die wij achtereenvolgens bespreken zullen.

Het is wel de eenvoudigste methode, om visch en schelpdieren te zoeken op de koraalriffen, die bij laag water droog loopen, h o g o a h a. Dit zal ook wel de oudste methode zijn.

Er zijn uitgestrekte koraalriffen, en bij laag water, kan men bijna de geheele bevolking bezig vinden allerlei schelpdieren op te rapen en van de koraalsteenen los te hakken.

Vlak voor de kampongs vindt men niet heel veel, omdat, bij veel varkens de spoeling dun is. Daarom gaat men er ook wel op uit naar meer afgelegen streken, vooral daar waar men breede strandriffen heeft.

De vrouwen hebben een draagmand, o kiarono, op den rug, om het verzamelde er in mede te nemen. Bijna alles is goede buit.

De mannen zijn gewoonlijk gewapend met een vischsteker, een drietand, o hohoba. Dit is een heel eenvoudig instrument. Het bestaat uit drie stukjes ijzer, rond gesmeed, twee met aan de eene zijde een weerhaak, de één, de middenste, met weerhaken aan weerszijden. Ze zijn hoogstens 1 decimeter lang, en worden zoo tegen elkaar aangebonden, dat de weerhaken naar binnen gericht zijn. Men bindt dit vast in een lange dunne bamboe, om aldus visch te kunnen steken, die in de poelen achterblijft welke op de koraalriffen voorkomen.

Ook ziet men dikwijls, dat de mannen aan de uiteinden der riffen, waar de zee die nog een paar voet diep bedekt, staan te hengelen, ho memekana. Men tracht dan met behulp van een gewone hengel en allerhande aas de grootere visschen te verschalken, die om de koraalrotsen heenzwemmen en zich gaarne verschuilen in de grillig gevormde holen, die diep onder water in de koraalsteenen voorkomen. Een Hollandsche hengelaar zou den dobber missen, want die kent men niet aan het vischtuig. Ook is het juist geen groot genot te noemen, uren lang aldus in de brandende zon te staan, tot den middel of nog dieper in het water.

Een ander soort van dit goaha, is het ho taugumi.

Dit oefent men uit in den tijd dat de voormiddag-eb het laagst is, dat is in die streken in de maanden Mei tot Augustus. Het woord beteekent: touwtrekken, en dat is het inderdaad ook. Men zoekt bij elkaar veel lianen, o gumini, die men aan elkaar hecht, waardoor men soms een touw verkrijgt van eenige honderden meters lengte. Het mag geen ander soort touw zijn, want dat voldoet niet aan den eisch, aangezien het moet drijven. Men gaat nu met veel menschen tezamen, hoe meer hoe liever, gewoonlijk een heele kampong, ook wel twee kampongs tezamen, met heel wat prauwen, naar een der groote, midden in zee gelegen koraalriffen. Men zorgt daar aan te komen, eenige uren voor het water op zijn laagst is; men legt het touw nu aldus

uit, heel voorzichtig handelende, dat het om het rif heen, een groote ring op het water vormt. Nu vaart men met de prauwen zoo, dat men het rif ongeveer omsingelt, waarna allen, zoo veel mogelijk tegelijk, in het water springen en op afstanden het touw aanvatten, dit een heel eind onder water duwen, en nu beginnen, dit gelijkmatig heen en weer te rukken. Soms staat het water nog zoo hoog, dat de kleinsten moeten zwemmen, terwijl de langsten al kunnen staan op de kanten van het rif. Men gaat nu gestadig voort met het touw heen en weer te rukken, onder den kreet: n a r o' n a r o' «trekken, trekken» (deze woorden zijn Ternataansch. Of men die taal ook verder bezigt bij dit werk, weet ik niet, maar ik geloof het niet).

En zoo trekt men het touw heen en weer tot het water valt, steeds lager, zoolang, dat de rand van het rif droog ligt en de visch niet meer naar volle zee kan ontsnappen.

Hoe genoeglijk het moet zijn, aldus eenige uren in de brandende zon door te brengen, kan men zich wel denken, maar toch zien de menschen daar nooit tegen op, en schijnen het zelfs heel aangenaam te vinden. Dat vrouwen, mannen, jongelingen en jongedochters te zamen gaan, zal er wel toe bijdragen om het aangenaam te maken.

De bedoeling van dit zonderlinge doen is, de boven het rif zwemmende visch te beletten, naar open zee terug te keeren. Daarom moet het touw onder water steeds in beweging blijven, om op die manier een soort tooverring te maken, waar de visch niet overheen durft.

Heeft het rif geen natuurlijke rand, dan maakt men die er omheen van opgezette steenen, o k o t a, want die rand is noodig natuurlijk.

Zoodra het water zoover afgeloopen is, dat de visch niet meer kan ontkomen, gaat men met zijn allen op de buit los. Hier en daar vindt men de visch in kleine plasjes, ook wel op de steenen droog liggende, maar het meest heeft die zich teruggetrokken in de diepere kuilen, waaruit men ze nu dus nog weer moet zien te bemachtigen. Gewoonlijkt bedwelmt men ze dan, om ze gemakkelijker te krijgen. Het is nu een drukte van je welste, want er heeft geen redelijke verdeeling van den buit plaats, maar elk heeft slechts dat, wat hij zelf weet te bemachtigen. Men neemt dan ook gewoonlijk het heele gezin mede, ook de kleine kinderen, want elk paar kleine

handjes grijpt toch licht wat. Dat vechtpartijen enz. hierbij niet uitgesloten zijn, is wel te denken, hoewel dat toch zelden zoo'n vaart neemt, dat men voortaan niet meer wil samenwerken.

De visch op deze manier bemachtigd, is ook nog koraalvisch. diepwatervisch krijgt men natuurlijk niet, want die houdt zich nooit boven de riffen op. De buit is heel verschillend. Het kan mee en tegen vallen, dat spreekt.

Het is een allerkluchtigst gezicht, wanneer men van een afstand dit tooneel ziet. Men ziet in den beginne niets dan koppen boven de zee uitsteken, en langzamerhand ziet men daar de lichamen aangroeien, zoodat het dan uit de verte het aanzien krijgt, alsof er een levend hekwerk in zee drijft.

In de tegenovergestelde maanden van het jaar, dus wanneer de namiddageb het grootst is, in de maanden December tot Maart, gaat men des avonds met flambouwen, gewoonlijk van drooge bamboe gemaakt, o h i l o of o l o b a, bij laag water op het strand visschen, waar dan allerlei soort van visch in het zakkende water speelt. Men wandelt door het water, in de eene hand de flambouw, in de andere de drietand, of, bij vrouwen, gewoonlijk een kapmes, om op die wijze de visch die op het licht aankomt, en daardoor gefascineerd wordt, te bemachtigen.

Ook dit doet men nog al gaarne, hoewel hierbij meer ongelukken voorkomen, daar men niet goed zien kan, waar men zijn voeten zet, en daardoor nogal eens de voeten verwondt, óf door in scherpe schelpen te trappen, óf door wat veel erger is, op de rugvin van een soort giftige visch de voeten te zetten. Dit wordt dadelijk gevolgd door een hevige pijn. Wel gaat die pijn nogal gauw over, maar dan ontstaat er een leelijke wond, waarbij heel snel koud vuur optreedt, zoodat soms in een paar dagen tijds een ongelooflijk groote rottende wond ontstaat, die meer dan eens den dood tengevolge heeft. Deze visch is op zich zelf niet giftig, met eet hem zelfs gaarne, het is alleen maar een verwonding door de rugvin, die zulke vreeselijke gevolgen heeft, en daar het dier de gewoonte heeft, zich in het zand te graven, komt het zelfs voor, dat bij daglicht nog menschen hierdoor getroffen worden, hoeveel te meer des nachts.

Men is dan blootgesteld aan nog meer gevaren. Een soort geep, met verbazend langen scherpen bek, verwondt ook dikwerf de beenen der visschers. Ik heb eens een geval gezien,

waarbij het dier, zijn met weerhaken voorzienen bek, dicht boven de hiel, tusschen de achillespees en het kuitbeen geboord had. Daar was hij afgebroken, en verwijdering was zoo goed als onmogelijk.

Niettegenstaande dit alles, gaat men er toch ook wel gaarne des nachts op uit. Vooral allerlei soort poliepen, vangt men op deze wijze. Ook heeft men op sommige plaatsen gelegenheid visch te bemachtigen, die zich ophoudt in monden van rivieren, of in poelen, die door de rivieren gevormd worden, wanneer de mond aan zee dichtgeslagen wordt met zand, ook wel in sommige bochten, die de zee vormt, met smalle uitgangen. Men verzamelt zich ook daartoe, soms uit den geheelen omtrek, maakt de poel of den riviermond open, en laat het water langzaam afvloeien, waarbij men kleine zeefjes tegen het water in houdt, om de met het water afvloeiende visschen, op te vangen. Is zoo'n poel of plas bijna leeggeloopen, dan wordt de visch bedwelmd, h o h u r u t u, en men bemachtigd die dan gemakkelijk.

Natuurlijk is het juist geen lekkere visch, die men uit dergelijke poelen krijgt, maar kieskeurig is men op dat punt niet.

Dat soort visscherij noemt men h o h o n g a, welken naam men er ook aan geeft, wanneer men verder landwaarts in, de rivieren opgaat, om aldus visch te bemachtigen, in den droogen tijd vooral paling, die dan zich verzamelt in kuilen, die de rivieren hier en daar maken.

Wij spraken reeds van visch bedwelmen, h o h u r u t u, ook wel h o l u d j a genoemd, naar gelang van de wortels die men daarvoor gebruikt.

De wortels van verschillende planten hebben de eigenschap, giftig te zijn voor visch. De dieren sterven wel niet er door, maar toch komt de visch bovendrijven, en ik geloof niet, dat visch, eenmaal vergiftigd, weer opleeft. Natuurlijk is dat nu niet erg wanneer men het doet in een poel, of wel in de kuilen, die in de koraalriffen zijn, waarin de visch achterblijft. Het gaat dan zelfs heel gemakkelijk. De, op een bosje gebonden wortels, worden geklopt, zoodat het sap er uitvloeit, en men steekt die dan in het water, met een langen stok tot op den bodem doordringende. Doet men dat eenige malen, dan drijft de visch al naar boven, zoodat men die zonder moeite op kan scheppen.

De visch wordt er niet oneetbaar door, ook bederft de smaak

niet, hoewel sommigen beweren, dat vergiftigde visch, indien men die wil droogen of rooken niet duurzaam is.

Heel wat erger is het evenwel, dat velen maar uit gemakzucht, hier en daar in open zee, met dit vergift aan het werk gaan, en het aan een lijn doen zakken, zoo diep mogelijk, waarna zij het op dezelfde hoogte houden en door het water voortsleepen. Het is er hierbij om te doen, dat enkele grootere vischen vergiftigd zullen worden, en zullen komen boven drijven, zooals ook soms gebeurt. Echter is het duidelijk dat door deze handeling de vischstand zwaar beschadigd moet worden, want in het open water wordt heel wat visch gedood, die wegdrijft, en nutteloos te gronde gaat. Het vergiftigen is dan ook verboden, maar in den regel geldt het verbod juist dan, als hoegenaamd geen schade aangericht wordt, nl. bij het gebruik van het vergif in riviermonden of kuilen, terwijl degene die heel kalm in volle zee visch vergiftigt, vrij uitgaat, daar er geen getuigen zijn van deze overtreding.

Men vischt met de lijn op verschillende manieren.

Van het strand af, op een manier, die men h a t o t a n g o noemt. Bij laag water, slaat men zoo ver mogelijk in zee, twee palen, boven door een dwarslat verbonden. Men hangt nu bij hoog water de lijn over die dwarslat heen in zee, terwijl de visscher aan het strand staat. Het doel is natuurlijk, dat op deze wijze in betrekkelijk diep water gevischt kan worden zonder een prauw te gebruiken.

Ook vischt men van een prauw uit wel op dèze manier, dat men een lichte lijn gebruikt, waaraan men op zekere hoogte, een groot boomblad bevestigt bij wijze van vlieger. Men slingert nu de lijn met de haak weg, en laat dan het blad opgaan, dat de lijn overeind haalt. Het andere einde van de lijn, blijft in de prauw. Men hengelt aldus naar visschen, die dicht aan de oppervlakte van het water in open zee zwemmen.

Dit zijn echter maar een soort spelletjes, tegenover het eigenlijke met de lijn visschen in diep water. h a l a u n g u.

De lijn die gebruikt wordt, heet o n j i m o. Men kan die natuurlijk in de toko's koopen, maar toch is het veelal gewoonte, dat men die zelf vervaardigt. Vroeger moet men dat gedaan hebben van de vezelbast van een soort boom, o r u k i t i, maar dat heb ik nooit meer zien doen.

Men bezigt een soort garen, dat men koopt bij de handelaren,

onder den naam benang costa. Het is zeer dun, nogal onsterk garen, dat in groote strengen verkocht wordt. Men windt dat eerst op, met een soort machine, die men zelf maakt, o djatera, waarna het getweernd wordt. Men maakt daartoe een soort lijnbaan, heel lang, aan weerszijden tusschen twee palen een dwarslat, de ééne voorzien van pennen. Men scheert nu het fijne garen hier langs, zoovele malen als men het in elkaar wil draaien, hangt aan de eene zijde een eenigszins zwaar voorwerp, dat men in een draaiende beweging brengt en daar men verscheidene naast elkaar spant, en dus tegelijk aan het draaien kan houden, gaat dit nog al gauw.

Heeft men eenmaal op die wijze steviger touw verkregen, dan draait men dat weer in elkaar, naar gelang van de dikte die de njimo hebben moet. De lengte is heel verschillend. Men rekent die altijd bij vademen, en wel bij tien vademen gelijk, o tarantu geheeten. Men maakt de lijn steeds zonder aanhechting, al is die ook nog zoo lang, soms meerdere honderden vademen.

Alvorens ze te gebruiken, worden ze getaand, met het bastaftreksel van een boom, o hamehe geheeten, daar anders het zeewater te spoedig de lijn zou vernielen. Want men begrijpt, dat een lange sterke lijn, voor een Tobelorees een heele schat vertegenwoordigt.

Voor het visschen dicht onder de kust heeft men zulke lange lijnen niet noodig, maar energieke visschers varen gaarne ver in zee naar daar liggende ondiepten, om in de nabijheid daarvan te visschen. Natuurlijk kan dat alleen bij niet al te onstuimige zee. Men vangt daar groote visschen.

Aan de lijn wordt een haak bevestigd, o gumā, die men zich dikwerf ook zelf smeedt, van sterk koperdraad.

Als aas gebruikt men wel kleine vischjes, maar meer nog de halsveeren van een haan, aan een klein bosje bij elkaar gebonden.

Om als zinklood te dienen, gebruikt men een meer of minder zwaren steen, die men met een blaadje van een arenpalm boven den haak bevestigt. Daarboven een rond stukje bamboe, o djadi. Men laat nu de lijn zakken, totdat men grond voelt, om dan het biesje, waarmede de steen vastgebonden is, los te rukken, waarna het heen en weer halen van de lijn aanvangt, tot men voelt dat de visch bijt. Is de visch bijzonder groot, hetgeen de ervaren visscher voelt, dan laat men wel langs de lijn een met

tabak omwoelden ring zakken, opdat deze op den neus van den visch komt, en deze bedwelmt, teneinde de visch op die wijs gemakkelijker binnen boord te brengen. Om zich des nachts bij het visschen de slaap uit de oogen te houden, roept men elkaar toe, zingt, jodelt, enz.

Een bijzonder soort visscherij of hengelarij heeft men nog naar de ido, in het Maleisch tjakalang geheeten, een groote visch, die veel langs de kust in de Kaubaai voorkomt. Deze zwemt met groote scholen. Men heeft voor deze visscherij breede, platte prauwen, zonder uitleggers. In den bodem zijn een aantal gaten geboord, met proppen voorzien natuurlijk. Bij de prauw behooren een aantal sterke hengels. Men heeft noodig een net om aasvischjes te vangen, o homa. Vele visschers moeten hierbij samenwerken want minstens een man of tien of meer moeten de prauw bemannen, daar die een snelle vaart moet kunnen hebben.

Men vaart des morgens uit, en tracht eerst door eenige trekken met het net langs de kust, kleine aasvischjes te vangen. Vangt men die, dan laat men het water door de gaten in de prauw stroomen, opdat de vischjes in het leven blijven. Een paar menschen worden aan het werk gezet, om het water weer uit te scheppen, waarbij men dat door zeefjes, o dafi, laat loopen om de vischjes niet mee in zee te scheppen.

Men gaat nu naar de open zee op zoek naar de ido, die door boven het water uit te springen, de plaats waar zij zich ophoudt spoedig verraadt. Men roeit met korte scheppers en zeer snelle slagen, Ziet men een school, dan vaart men er op los, om, in de buurt gekomen, voorzichtig te naderen en door het uitgooien der aasvischjes de visch te lokken. Gelukt dit, dan werpen een paar menschen steeds vischjes onder de groote visschen, en anderen beginnen met de hengels de visschen op te slaan. Men laat zich ook nog wel door andere prauwen vergezellen, die aan den buitenkant van de school visschen. Soms gelukt het op deze wijze in één keer de prauw vol met groote visschen te vangen. De gaten in de prauw moeten dan dicht gestopt worden, en naardat de visch aan boord komt, moet het water natuurlijk worden uitgeschept. Gaat de vangst voordeelig, dan is dit een prachtige methode. De gevangen visch wordt naar een vaste regeling, tusschen de opvarenden, de eigenaar van de prauw, van het net en het hengeltuig verdeeld, zoodat daaruit zelden twist ontstaat.

Men kent ook het in Indië overal gebruikelijke werpnet, Maleisch djala, hier o dja geheeten, waarmede men vooral kleinere soorten visch vangt, die op sommige tijden van het jaar dicht onder de kust komen, vooral een soort sardine, o makehe geheeten.

Waaraan het ligt, weet ik niet, maar deze visch heeft dikwerf bedwelmende eigenschappen. Ik meende vroeger, dat dit wellicht was, zooals men mij mededeelde, dat n.l. de visch op zichzelf de eigenschap niet had, maar dat hij, door zijn oppervlakkig zwemmen, giftige stoffen van het zeeoppervlak inslikte. Het zat dan dus alleen maar in de ingewanden. Maakte men ze goed schoon, dan was ze altijd goed. Het is hiermede n.l. wel wat treurig gesteld. Men eet kleinere visch wel rauw, met huid en haar, alleen met wat azijn of citroensap b.v. ho mago, versch opeten.

Echter, ik heb ook vergiftigingsverschijnselen gezien, ontstaan na het gebruik van gedroogde vischjes, die heel goed schoongemaakt waren. Het giftige moet dus in deze visschen zelf zitten, en komt veel voor. Bij lichte graad van vergiftiging voelt men zich duizelig, bij ernstige gevallen valt men in een slaap, onrustig en ijlend, die zelfs in den dood overgaat. Ook ontstaan allerlei krampen en zinsbegoochelingen.

Zelf woonde ik b.v. bij, dat een Goeroe, die des morgens twee gedroogde vischjes gegeten had, ongeveer een uur daarna zulke hevige krampen kreeg, dat men voor zijn leven vreesde. Ik werd gehaald, maar toen ik den patient zag, was het gift al een uur of wat geleden ingenomen, en de man al iets beterende. Het duurde echter meer dan een week, eer de man normaal was. In een ander geval bezocht ik een ongehuwde Goeroe. Zijn gemeente had hem al in twee dagen niet gezien, en meende dat hij bij ons vertoefde. Ik ging het huis binnen, en vond hem wezenloos op een stoel zitten. Toen ik hem aansprak, sloeg hij allerlei wartaal uit. In zijn keuken vond ik nog overblijfselen van een maaltijd van rauwe vischjes. Bij onderzoek bleek, dat hij met een zijner gemeenteleden twee nachten geleden was gaan visschen. Thuis gekomen, had hij van de vangst dadelijk klaar gemaakt, en sinds had men hem niet meer gezien. Ik liet den man naar ons huis brengen, waar hij tegen den middag aankwam. Hij ging toen liggen, viel spoedig in slaap, en sliep zoowat 24 uren aan een stuk. Daarna ontwaakte hij, maar kon

zich van de dagen, verloopen sinds hij de visch gebruikt had, niets meer herinneren. Hij was na het eten der vischjes gaan slapen, en wakker geworden, verwonderd over de vreemde omgeving.

Echter, hoewel deze eigenschap heel goed bekend is, en heel velen bedwelmd worden, soms een heele kampong tegelijk, gaat men toch rustig voort de vischjes te vangen en te eten.

Maar het echt Tobeloreesche werpnet is niet de dja maar de o wakomomu. Dit is een werktuig, bestaande uit ruim een meter lange, sterke buigzame latjes, gewoonlijk de dikkere vezels uit het haarnet van den arenpalm, die men van boven bij elkaar gebonden heeft. Een eindje naar beneden, heeft men binnen in, een rotanring bevestigd, waardoor het geheel het voorkomen krijgt van een vat. Met dit werktuig nu, klimt men op een over het water hangenden boom, om vandaar uit de vischjes te bespieden, die daaronder zwemmen. Meent men, dat die genoegzaam talrijk zijn, dan springt men, met het net in de hand, naar beneden. Zoodra dit den waterdruk ondervindt, buigt het open, en spreidt zich nu plat op den bodem, de vischjes er onder drukkende, vastgehouden door het gewicht van den visscher, die boven op zijn net valt, want hij springt er immers zelf mee naar beneden. Hij probeert nu, na opgestaan te zijn, door den kop van het net om te draaien, de latjes dichter bij elkaar te brengen, en die in het midden naar boven te trekken, de ondereinden stijf over den bodem krabbende.

In een gelukkig geval, krijgt men op deze wijze wat visch, maar natuurlijk nooit zooveel als met een gewoon werpnet. In een ongelukkig geval, breekt de visscher arm of been. Want men bedenke, dat de man zich soms van een aanzienlijke hoogte naar beneden laat vallen. Ongelukken komen dan ook herhaaldelijk voor, maar toch blijft de Tobelorees zijn wakomomu gebruiken, hoewel het wel het onbeholpenste vischtuig is, dat ik ken.

Een soort haring, o ngowaro, in het Maleisch ikan djoeloeng geheeten, komt ook in groote scholen onder den wal, om kuit te schieten, naar het schijnt. Zoo mogelijk vangt men die ook wel met dja of wakomomu, maar meer toch tracht men dat te doen, door des nachts tusschen een school te varen. Men slaat dan midden daarin met een werktuig, bestaande uit een soort korf met een hengsel, waaraan een sterk touw, waarmede de korf bevestigd is aan een stevige bamboestok. O djako heet

dit werktuig. Hoewel ook dit een tamelijk onbeholpen visscherij is, vangt men daarmede toch soms groote hoeveelheden van deze visch.

Men vangt deze haring ook met groote treknetten, o g i o p u, waarbij soms zooveel tegelijk gevangen wordt, dat men de visch niet behandelen kan. Deze visch wordt namelijk ter conserveering gerookt.

De echt tobeloreesche manier is, dat men van twee visschen, door ze met den bek door elkanders staart te steken, een ring maakt. Die ringen legt men schuins over elkaar op een bamboelat. Heeft men op deze wijze een dertig visschen neergelegd, dan wordt de bamboelat omgebogen, en de einden met een bandje aan elkaar bevestigd; o w a j a heet men dat.

Men weet op deze wijze de visch tamelijk snel te bewerken.

Wordt ze spoedig na het vangen boven het vuur gerookt, dan is ze tamelijk duurzaam en blijft zelfs zes tot acht maanden goed. Is echter de visch al iets bedorven, vòòr ze boven het vuur komt, dan wordt ze door het rooken nog wel weder goed, maar is niet duurzaam. Om een goed resultaat te verkrijgen, moet het rooken heel lang voortgezet worden. Zouten doet men de visch helaas niet, zoodat ze voor Europeeschen smaak niet genietbaar is. Maar ook in dezen stelt een Tobelorees niet veel eischen.

De i d o wordt ook gerookt, tusschen bamboelatjes geklemd, maar in tweeën gespleten, waarbij men de ruggegraat er uitsnijdt. Ook deze blijft eenige maanden goed, hoewel niet zoo làng als de haring.

Andere vischsoorten verduurzaamt men niet, omdat men die zelden in groote hoeveelheden vangt, waardoor het verduurzamen de moeite loonen zou. Wat anders is het, indien men bepaaldelijk er op uit gaat naar andere streken, om zich door de vischvangst geld te verschaffen. Men doet dat nooit in eigen land, omdat men er dan niet toe komt de visch te conserveeren, aangezien men te veel aan vrienden en geburen weg moet geven. Men vischt dan op allerlei wijze, ook vooral met de lijn, en men droogt de visch, na ze in zeewater eenigermate gezouten te hebben. Men splijt ze daartoe open, en maakt ze zoo dun mogelijk, om ze gemakkelijker te drogen. Die gedroogde visch, o b a k a h a, is nog al tamelijk duurzaam. Men tracht gewoonlijk die te verkoopen aan handelaren in de buurt, of wel op de hoofdplaats Ternate.

De Kausche Tobelo's kennen nog het visschen naar een eigenaardig soort kleine vischjes, die daar diep in de baai, soms onder de kust komen, o kubo-kubo geheeten, in het Maleisch ikan ngafi.

Deze diertjes worden op zijn hoogst vijf à zes centimeter lang, en komen in ontzettend groote scholen onder de kust. Men vangt ze dan met een soort netten, dicht geweven van kofovezel, o kofo geheeten, waarin men ze gewoon trekt. Ze worden ook versch gegeten natuurlijk, maar het grootste gedeelte wordt op bamboehorden gedroogd, en zoo in den handel gebracht.

O wee, de neus van een argeloozen vreemdeling, die Kau komt bezoeken in dezen tijd, vooral, als na een paar regenachtige dagen de zon doorbreekt, want de stank die dan de massa horden verspreidt, is onbeschrijfelijk. Het gedroogde product is dan ook niet welriekend, maar bij gebrek aan versche visch eet men het toch gaarne.

Ook vangt men langs deze kust, een soort fijne garnaaltjes, o hia-hia, die eveneens gedroogd in den handel gebracht worden. Men bezigt hiertoe een soort schepnetten. Ook van dit product zal een Europeaan niet beweren dat het lekker is, zelfs de Tobelorees uit Tobelo eet het niet dan in hoogsten nood, maar de Kausche Tobelorees vindt het wel lekker. Het is voor hem dan ook een vrucht van eigen bodem. (Mijn vrouw deelt mij echter mede, dat ik me vergis, daar ik zelf meermalen die garnaaltjes bij de rijsttafel gegeten heb, in allerlei sambalans. Alle Europeesche dames op Ternate gebruiken die; ze zijn heel goed, maar de inlanders weten ze niet klaar te maken, zegt mijn vrouw).

Een onderdeel van de vischvangst is ook de jacht op schildpadden, o hene, waarvan men twee soorten kent: o wuhi, de schildpad met het waardevolle deksel, en o tapa, de visch-schildpad.

Men komt wel eens hier en daar een exemplaar tegen, dat men dan natuurlijk tracht te bemachtigen, met allerlei wat men bij de hand heeft, maar voor de eigenlijke jacht rust men zich behoorlijk uit.

De prauw wordt vóór ingericht om de lijn te bergen, die aan de harpoen bevestigd is, en voorzien met een toestel waarover men de lijn kan uit vieren. Men gaat op sommige tijden van het jaar naar smalle zeestraten, waar men weet dat de dieren langs trekken.

De harpoenier moet natuurlijk iemand zijn, die uitstekend met de lans weet te werpen.

Gewoonlijk gaat men met zijn drieën, twee visschers en de harpoenier.

De harpoen, een scherp ijzer met een sterken weerhaak, ma kobe, is aan de schacht, ma mai, los verbonden. Aan de harpoen zit de lijn, een lang sterk touw. Heeft men geworpen en het dier is vastgeraakt, maar laat zich zeer diep zakken, dan heeft men een scherpe lans, bevestigd aan een lange bamboeschacht met zand gevuld zoodat die gemakkelijk zinkt, o gogurumini, waarmede men het dier onder water afmaakt, en dan voorzichtig in de prauw brengt.

Het gewin is soms heel aanzienlijk. Helaas komen nog al eens vergiftigingsgevallen met het vleesch voor. Het schijnt niet gemakkelijk uit te maken of het eetbaar is. Om het te weten te komen, legt men wel een stuk van het vleesch dicht bij een nest met roode mieren. Eten de mieren het vleesch, dan is het goed, maar blijven die er verre van, dan is het slecht, bepaaldelijk giftig.

Het schijnt, dat op de eilanden Mojau en Tafoere schildpadden eieren leggen, want daar gaat men gewoonlijk heen, om eieren te halen, en de dieren bij het eierleggen te vangen, maar in het Tobelosche is mij nergens een eiland bekend, waar de dieren aldus gevangen kunnen worden.

Ook zoekt men tripang (holoturnia sp:) o taudja, hoewel men die zelf niet eet. Ziet men ze, dan neemt men ze altijd mee, om ze te droogen voor verkoop aan de Chineesche handelaren.

Gaat men er expres voor uit, dan gaat men naar plaatsen, waar een tien tot twintig meter water staat, zoodat men op den bodem de dieren onderscheiden kan. Daarvoor moet men dan natuurlijk Tobeloreesche oogen hebben, want ik zag zelden iets in die diepe schemering. Is het water niet heel diep, dan gebruikt men een met zand gevulde bamboe, aan welks eind men een aantal pijltjes in ringvorm bevestigd heeft, om het dier te steken. Is het water nog dieper, dan bevestigt men dit ronde instrument, aan een zware, maar korte, met zand gevulde koker, die men aan een lijn laat zakken, om aldus het dier machtig te worden.

Het spreekt wel vanzelf, dat niet iedereen schildpadden jaagt, of er zijn werk van maakt tripang te visschen.

Wat nog wel vermelding verdient, is het duiken der Tobeloreezen. Daarin hebben sommigen (niet allen) het tot een verbazende vaardigheid gebracht. Er zijn er die 20 à 25 meter diep duiken. Het wordt al van jongs af beoefend. De kinderen zijn echte waterratten, die zwemmen en duiken als eenden. Maar ook het duiken heeft natuurlijk een zeer praktischen kant, want men brengt duikende allerlei schelpen boven. Men gaat er zelfs expres voor naar de eilanden Mojau en Tafoere, om daar de z.g. bia boelan te duiken. Met heele vloten trekt men daarheen om dan bij terugkeer de schelpen bij de handelaren te gelde te maken. Ook dichter in de buurt duikt men wel, hoewel daar die schelpen niet voorkomen, maar toch wel andere soorten, die ook handelswaarde hebben.

De meest winstgevende duikerij is wel de parelduikerij, diep in de Kaubaai. Het spreekt vanzelf, dat concessionarissen de parelbanken afduiken met behoorlijke duikertoestellen, maar de Kausche Tobelo's weten toch ook wel hun slag te slaan. Tot op zekeren afstand van de kust is het duiken hun toegestaan, en soms worden zeer waardevolle parelen door hen gevonden. In de kuststreek waar men het meeste duikt, is ook tengevolge hiervan nog al welvaart, hoewel die, vroeger tenminste niet heel zichtbaar was. Men bleef in kleeding, huisbouw en zoo, volkomen dezelfde, ook al was men kapitalist. Alleen was het merkbaar aan de vreeslijk hooge bruidschatten, die men daar vroeger betaalde, en helaas ook wel aan de onzedelijke leefwijze, dat er veel geld in de streek zat.

Tobeloreezen van andere streken komen hier niet duiken, uitsluitend de bewoners van de streek zelve. Ten eerste weten die alleen waar de meest waardevolle banken liggen, en ook zouden zij het anderen niet toestaan de winst met hen te deelen.

Ook is nog onder vischvangst te rekenen, het scheppen van de pariama, de wormen die eens per jaar uit de koraalsteenen in zee kruipen. Men vind die speciaal langs de kust, waar men maar poreuze koraalsteen aantreft. Dit zijn draaddunne wormen, eenige centimeters lang, bestaande uit de geslachtsrijpe deelen van een wormsoort die in de koraalsteenen huist, die op bepaalde tijden afgestooten worden.

Het heeft feitelijk driemaal per jaar plaats, maar alleen de voorlaatste maal is het de moeite waard.

Men weet die nacht uit den stand van het zevengesternte

met de maan heel goed te berekenen en vergist zich daarin hoogst zelden.

Men maakt tevoren allerlei schepnetjes klaar, om daarmede de dieren uit zee op te scheppen. Zij vloeien des nachts uit, en des morgens verdwijnen ze. Ik meen opgemerkt te hebben, dat ze wegzonken, hoewel men zegt dat ze door de zonnewarmte smelten. Het aldus uit zee opgeschepte, is een griezelige vette massa, die men echter heel gaarne eet.

Men bereidt ze op allerlei manieren, meest met zeer sterk riekende specerijen, en eet ze dan met sagoe, rijst enz.

Ook verduurzaamt men ze wel door ze in platte bladerenbakjes te doen en ze dan zachtjesaan te rooken, tot ze een soort platte koekjes vormen.

Jong en oud neemt aan die schepperij deel, vooral jong, omdat het in den nacht gebeurt, hetgeen natuurlijk aan de zedelijkheid niet ten goede komt.

Dat ook de visscherij wel zijn eeredienst heeft, is van zelf sprekend, hoewel lang zooveel niet als de landbouw. Dat is natuurlijk, omdat de landbouw veel ouder is dan de visscherij. Men heeft eerst leeren visschen toen men aan zee kwam, maar het is wel te denken, dat het nieuwe niet meer zoo sterk in den cultus opgenomen werd als het oude.

Toch is het algemeen animistische natuurlijk ook op de visscherij van toepassing. Ik hoorde eens, dat een oude heer opgespeeld had tegen lichtzinnige jongelui, die bezig waren steenen in de prauw te doen, om ze te gebruiken bij het visschen met de lijn. Het kwam hierop neer, dat het jonge geslacht wel knap was in het opzoeken van steenen, maar dat ze toch niet veel geluk hadden bij het visschen, omdat ze vergaten, bij het neerdalen van de lijn te vragen: g o m a n g a n i h i r i w o, geesten help ons, zooals dat vroeger algemeen gebruikelijk was.

Volgens sommigen moet men, alvorens te gaan visschen met de hengel of de lijn, die gereedschappen eerst begieten met bepreveld water, anders heeft men geen geluk. Gaat men er op uit om visch te steken met den drietand, o h o h o b a, hetgeen men ook veel doet onder scholen visch, die aan de oppervlakte van het water rondspelen, of die altijd aan de oppervlakte zwemmen, zooals rog en dergelijke, dan moet men de h o h o b a met bepreveld water besprenkelen, opdat hij goed rake, en de handen met dat water wasschen, opdat zij vlug zijn bij het werpen.

Bij het tjakalang, o ido, visschen, moet de man die de aasvischjes uitstrooit, er eerst een in zijn mond nemen en opeten, onder het uitspreken der woorden: ika, olomo: vooruit, eet! Dit zal wel een soort sympathiemiddel zijn, opdat de visch even gulzig happe als hij zelf.

In het Dodingasche binden sommigen een kop of een klauw van den kleinen vischarend, o pole pole, Ternataansch: goheba, aan de prauw, wellicht om zich daardoor iets toe te eigenen van het scherpe oog, dat deze arend voor de visch heeft.

Een voorschrift zegt: terwijl de man op zee is om te visschen, mag de vrouw heur haar niet kammen, of geen vuil opvegen, opdat niet de visch van den hengel valle, of het vischtuig bederve. Dat is natuurlijk ook een sympatiemiddel, hoewel het verband tusschen den man op zee, en de vrouw haar haren in huis, wel niet gemakkelijk aan te wijzen is.

Dat men aan netten en aan grooter vischtuig evenals aan de prauw een geest toekent, een gikiri, die men te vriend moet houden door een offer, hebben wij reeds vroeger opgemerkt.

Bij het schildpadvisschen mag de lijn nooit anders dan vóór in de prauw bewaard worden, anders zal hij niet raken. De man aan het roer mag niet opstaan, ook niet, als de schildpad reeds gevangen is. Dit kan ook wel een voorzichtigheidsbepaling zijn, dunkt me. De prauw moet steeds zoo stil mogelijk gehouden worden.

Heeft men een schildpad gekookt, dan mag men tijdens den maaltijd geen leven maken, ook elkaar niet met de afgekloven beenderen gooien, of die wegwerpen, maar men moet die heel stilletjes op een hoopje bij elkaar leggen, anders heeft men in het vervolg geen geluk meer op de jacht.

Het is mogelijk, dat de laatste bepaling een animistischen inhoud heeft, maar het kunnen ook allemaal wel bepalingen zijn om te voorkomen, dat men door luidruchtig optreden, de schuwe dieren verjagen zou.

Bij de parelvisscherij heeft men ook nog bijgeloof. Op zekeren keer werd afgekondigd, dat gedurende zekeren tijd niemand duiken mocht, aangezien men voor den Sultan van Ternate moest duiken.

Den dag, voorafgaande aan dien, waarop dat duiken voor den Vorst zou plaats hebben, voeren de Ternataansche Hoofden, onder groot hallo, met een groote prauw tusschen de parel-

banken door, onderweg steeds met kurkuma gekookte rijst in het water strooiende, onder allerlei beprevelingen. Men had eerst een feest gevierd voor den parelgeest, en nu was dit het offer dat men uitstrooïde, om dien geest gunstig te stemmen.

Er zijn nog wel jagers onder de Tobeloreezen, maar over het geheel heeft hij zich zoover bij den nieuwen toestand van strandbewoner te zijn, aangepast, dat hij nu meer visscher is dan jager. Visschen doen *allen*, jagen *enkelen*.

Men jaagt herten en varkens. Andere dieren, die de moeite waard zijn om ze te eten, levert het land niet veel op.

Wel is waar eet een enkele nog leguanen, maar dat is een overblijfsel van vroeger, uit den tijd dat men nog geen visch had. De boschbewoners eten n.l. dat dier geregeld, zooals die ook wel kikvorschen eten, maar de strand-Tobelorees voedt zich over het geheel niet meer met dergelijke dieren. Hij eet visch en wat de zee oplevert, en al vindt hij herten- en varkensvleesch ook lang niet te versmaden, het is toch geen hoofdvoedsel meer voor hem.

Vroeger heeft men veel herten gejaagd om er gedroogd hertenvleesch, dengdeng van te maken, dat toen een zeer gewild handelsartikel was, aangezien het een vast bestanddeel is van de Europeesche rijsttafel. Nu echter is dat heel wat veranderd, misschien ook wel doordien velen meer damarhalers geworden zijn sinds de damar een gewild handelsartikel werd.

Hoewel men de oude wapenen voor de jacht volstrekt niet versmaadde, had men toch al heel wat geweren waarmede men zijn buit wist te bemachtigen. Dat men nu juist goed schiet met die geweren, kan ik niet beweren. Ik heb nooit iemand ontmoet, die in Europeeschen zin, een goed schutter was. Dat is nu ook volstrekt niet te verwonderen, omdat de oefening ontbreekt. Het buskruit was duur, eveneens de andere ammunitie, en dikwerf heel moeilijk te verkrijgen. Van schieten voor oefening is dus nooit sprake, en waar vandaan zou dan bij de enkele maal dat men schiet, een geoefend oog en een vaste hand komen?

Bovendien, dat is ook niet zoo heel noodig bij het Tobeloreesche jagen. Een dier in den snellen loop of in de vlucht te schieten, komt niemand in den zin. Men heeft al den tijd, en speurt eerst naar den weg, waarlangs het hert of het varken komt, wacht heel geduldig af tot het dier daar langs komt, en

schiet dan niet, voor het vlak bij is. Of wel, men klimt in een boom langs den weg dien het wild gewoonlijk neemt, en wacht nu heel kalm af, tot het dier onder den boom langs komt. Bij heel weinig geoefendheid, kan men op die manier nog wel wat raken.

Men houdt ook wel gezamenlijk drijfjachten, genoemd h o k a u - k a u, naar het geschreeuw dat men daarbij aanheft. Ook dan klimmen de schutters in boomen, hetgeen altijd het voordeel geeft, dat de kogel niet horizontaal vliegt, en dus niet gauw ongelukken aanricht. Hoewel dan het wild onder de schutters doorgejaagd wordt, is het resultaat gewoonlijk heel gering, ook al door diezelfde ongeoefendheid in het schieten.

Het meest gebruikte jachtwapen is wel de lans, in allerlei vormen. De lans met breede ijzeren punt, de k u a m a, is dan de meest gebruikte, maar ook gebruikt men wel bamboelansen. Ook heeft men lansen met weerhaken, o j a h a n a, vooral voor de varkensjacht, daar men deze dieren meer slapend afmaakt, als zij zich in een soort nesten verscholen hebben, dan wel op de vlucht velt.

De jager gaat er op uit met zijn honden, o k a h o h o h i n i a, met honden jagen.

Men heeft honden in heele koppels, acht of tien soms, en juist niet tot pleizier van zijn buren, want, aangezien men die dieren, zoo het heet, om ze niet lui te maken, nooit voedt, worden het vreeselijke roofdieren, waarvoor niets veilig is. Zelfs te veld staande mais wordt soms de prooi van dit hongerig gedierte. En wee dengene die er een durft te dooden, want men rekent het, anders vrijwel waardelooze dier, dan plotseling van evenveel waarde als een mensch, en eischt vreeselijk hooge boete. Gewoonlijk blijft iemand die veel jaagt, dan ook maar in zijn tuinhuis hier of daar, ver van de kampong, want anders loopt het niet goed af, niet zonder ruzie tenminste, met zijn buren.

Hij gaat nu, alleen met zijn lans gewapend, met zijn honden het bosch in, en hebben die het spoor van het wild gevonden, dan gaat de jager met zijn spies hen achterna, en loopt net zoo lang achter de honden aan, totdat deze het dier, hetzij hert of varken, zoowat doodgejaagd hebben, waarna hij het haastig afmaakt, en aan de honden ontrukt, anders blijft er natuurlijk niet veel van over. Aan de honden wordt nu het ingewand en de lever gegeven, *dat* is hun deel.

Dat men voor dit soort jacht over een paar sterke beenen moet beschikken, om uren lang door een oerwoud, soms over berg en dal, de honden te volgen, is wel heel duidelijk. Gewoonlijk hebben dat soort lui ook geen last van zwaarlijvigheid. Voor veel anders dan dit soort jagen zijn ze ook niet geschikt, aan geregeld kampongleven al heel moeilijk te wennen, en het is volstrekt geen uitzondering, hier of daar in het bosch zoo'n oude jager aan te treffen, die ver van alle beschaving, een soort kluizenaarsleven leidt, met als eenig gezelschap, zijn honden. Gewoonlijk zijn die menschen ook juist niet aangenaam in den omgang.

Het varkensvleesch wordt gerookt, en is dan, als tenminste het dier niet al te oud was, niet onsmakelijk, hoewel de afwezigheid van zout het vleesch spoedig in bederf doet overgaan, vooral als het een beetje vet is.

Gewoonlijk heeft zoo iemand wel de een of ander, die het overtollige vleesch komt halen, en het inruilen met een en ander, wat waarde heeft voor den jager.

Men is niet heel kieskeurig op het vleesch, en legt het b.v. als de wormen er uit kruipen, nog maar eens boven het vuur, om het van die indringers te zuiveren, waarna men het nog heel goed eetbaar acht. Ook rookt men het vleesch wel zóólang, dat het met hout niet zoo heel veel verschilt in hardheid, zoodat het alleen nog voor Tobeloreesche tanden vermaalbaar is. Maar in *dien* toestand is het ook heel duurzaam.

De boog, o toiemi, wordt niet heel veel meer voor de jacht gebruikt, tenminste niet voor die op groot wild. Het geweer heeft dien verdrongen.

Toch heeft men de boog nog wel, uit palmbast gemaakt, o toiemi ma leha, met het koord ma dedeli of ma rukiti, gemaakt uit de bastvezelen van den rukitiboom. Deze vezelen zijn heel sterk en duurzaam, en laten zich tamelijk gemakkelijk in elkaar draaien.

Met de pijl, o toiemi ma ngohaka, het kind van den boog, weet men zelfs nu nog vogels te raken. Bij de Kausche Tobelo's, jaagt men er bij voorkeur nog mede op jaarvogels, o kohe. Deze dieren komen gaarne de rijpe vruchtjes van den waringinboom eten, en nu maakt men, tijdens de vruchtjes rijp zijn, in dien boom een huisje, van waaruit de jager met pijl en boog deze vogels schiet.

Men heeft nog een soort pijl met een weerhaak, o totamerie, waarmede men wellicht vroeger groot wild zal geschoten hebben. Ook als speelgoed is de boog nog in gebruik, en de jeugd oefent zich er gestadig mede, ook wel door kleine vischjes enz. te schieten in de rivieren, jo toi-toiemi, zij schieten al maar met pijltjes.

Op open terreinen, b.v. in tuinen, weet men ook heel goed het wild met de lans te gooien, en het is daarbij merkwaardig te zien, hoe ver men deze lansen weet te slingeren niet alleen, maar ook hoe goed men nog op tamelijk verren afstand het wild weet te raken. Gewoonlijk wordt echter op die manier het wild wel gewond maar niet gedood, en dan volgt toch nog altijd een opwindende jacht met de honden, om het te bemachtigen.

Men kent ook het blaasroer, o huhupi, en het gebruik ervan, maar ik heb het nooit anders zien bezigen, dan als speelgoed door kinderen, hoewel die er dan wel kleine vogeltjes mede weten te raken.

Men beweert wel, dat het vroeger ook bepaaldelijk als jachtwapen in gebruik geweest is maar ik geloof dat niet, aangezien het blaasroer, zonder vergiftigde pijltjes niets is. Het veroorzaakt op eenigen afstand toch maar hoogstens kleine wondjes, die alleen vergiftigd den dood kunnen veroorzaken. En aangezien nu wellicht de heele pijlvergiftwetenschap maar op een praatje berust, kan ik me niet voorstellen, dat men ooit iets ernstigs met het blaasroer heeft kunnen doen. Het is waarschijnlijk altijd geweest wat het nu is: speelgoed.

En natuurlijk bemachtigt men ook het wild met strikken, springlansen enz. Men heeft daarbij den gewonen strik, o modoi, van touw, van den arenpalmvezel gedraaid, hoewel men dit touw anders dan gewoon draait, n.l. zoo, dat de draden tegen elkaar inloopen, waardoor het gevangen wild den strik nooit uit elkaar kan draaien, maar dien juist door elke beweging vaster in elkaar draait.

Men bevestigt den strik aan een krom gebogen stok, ook wel aan een jong boompje, zóó, dat door de strik aan te halen, een wervel losschiet, die het hout in zijn gebogen stand hield, waardoor dus de strik sterk naar boven getrokken wordt, zoodat het wild zich ophangt of worgt. Men noemt deze strik naar het soort van wild, waarvoor hij gesteld is. Voor menschen is dit

niet gevaarlijk, te meer niet, omdat het toestel duidelijk zichtbaar is.

Dat is niet het geval met de voetangels, o batoko, die men van bamboe maakt, en in het bosch neerzet. En nog minder met de hertenwip, o huputu. Dit is een gevaarlijk wapen, want het is een soort springlans die ongeveer ter hoogte van het hertenlichaam, horizontaal gesteld wordt, zóó, dat een passeerend dier, door tegen een touw aan te loopen, het mechanisme in beweging brengt, waardoor de pijl in zijn lichaam dringt.

Men mag dan ook noch batoko, noch huputu stellen, zonder langs alle wegen die naar het terrein leiden, teekens te binden, die het gevaar aanduiden. Bij dag gaat dat dus wel, maar 's nachts?

Nu doet men het gewoonlijk ook niet dicht bij bewoonde streken, maar toch komt het voor, dat menschen hierdoor getroffen worden. Zij blijven dan soms zwaar verwond op de plek liggen, tot de jagers komen kijken. Zelden doet men dergelijke dingen alleen, gewoonlijk met zijn beiden. Nu zou men denken, dat *dan* verlossing voor den ongelukkige nadert, maar helaas is dat nog lang niet altijd het geval. Meermalen wordt deze eerste, min of meer onbewuste misdaad, gevolgd door een tweede opzettelijke, daar men het noodig vindt om het slachtoffer eenvoudig af te maken, om daardoor de eerste misdaad te verbergen. Gedurende ons verblijf te Tobelo, zijn mij meermalen aldus gepleegde misdaden ter oore gekomen, waarvan de daders hoogst moeielijk aan te wijzen waren.

Over het geheel geldt het zetten van deze huputu dan ook als verboden, maar nochthans?

Behalve de reeds genoemde algemeen animistische, zijn mij geen bijzondere ceremoniën bekend, die met de jacht in verband staan, of het moest zijn, dat de jager voor of naast zijn huis, al de bekkeneelen ophoopt van de door hem gedoode dieren. Dat trekt, zegt men, dus is ieder blijde, dergelijke jachttrofeeën naast zijn huis te hebben.

Ook hangt men wel al de varkenskaken aan de takken van een boom, met hetzelfde doel natuurlijk.

Wordt men zich er van bewust, in het bosch verdwaald te zijn, waarbij men bespeurt in een kring rond te loopen, dan schrijft men dat toe aan den invloed van booze geesten, die men tracht te verbreken door onder een luid roepen aan de geesten zichzelf geheel te ontblooten. Men roept de geesten toe:

«nu zal ik jelui beschaamd maken», en daarna vindt men den weg terug. Het geval zal wel zijn, dat men dan beter op den weg gaat letten, terwijl men vroeger gedachtenloos voortliep.

Tegen het steken der boschluizen, of wat het voor luizen zijn, die de vreeselijke jeuk verwekken, waarmede sommige menschen in het bosch geplaagd worden, bindt men een varentakje aan den hoed, of steekt dit tusschen de kleeding, maar ik weet niet meer, welk soort varen dit is. Ook wacht men zich in het bosch voor luid roepen of het slaan tegen boomen, omdat anders de rivieren die men over moet trekken, door de geesten aan het bandjiren gemaakt worden. Dit zal echter naar het mij voorkomt, wel den praktischen grond hebben, niet door lawaai maken het wild schuw te maken.

HOOFDSTUK 28.

Vrouwelijke nijverheid.

Vroeger heeft tot de vrouwelijke nijverheid in de eerste plaats behoord: het vervaardigen van kleeding, zoolang n.l. die kleeding uitsluitend vervaardigd werd uit boomschors.

Dat is nu al lang geleden, maar toen wij, vier-en-twintig jaar geleden op Tobelo kwamen, werd nog heel wat boomschorskleeding gebruikt. Ik heb den H. Doop nog wel bediend aan menschen die voor die gelegenheid op hun Zondags waren, d. w. z. gekleed als eenige kleedingstuk met een nieuwe, mooi beschilderde schaamtegordel van boomschors. Ook droegen toen vrouwen nog wel sarongs ervan, en, vooral voor het werk in de tuinen, baadjes, die men voor dat doel verre boven katoenen baadjes verkoos, omdat ze de warmte beter tegenhielden, koeler waren dus. Ook voor den doodencultus had men boomschorskleeding noodig.

Als kleeding wordt zij nu niet veel meer gebruikt, misschien hier en daar nog door een oudje in het bosch, maar of het als belegsel van van de doodkisten ook vervallen is, weet ik niet.

Men gebruikt de schors van verschillende boomen, die men noemt naar de soort van kleedingstukken, die men uit de schors maakte. Ook is het mogelijk dat men het kleedingstuk noemde naar den boom; ik weet dat niet uit te maken.

De schaamtegordel, die wel vier of vijf meter lengte kon hebben, en uit één stuk gemaakt werd, stelde andere eischen aan de houtsoort dan de sarong, een kortere, maar ook veel breedere lap natuurlijk. De schaamtegordel was aan het breedste eind hoogstens een 40 centimeter breed, maar aan het andere eind niet meer dan 20 centimeters. De sarong is een lap van een 80 à 90 centimeter breedte, en wellicht 1.5 meter lengte.

De schors werd, alvorens bewerkt te kunnen worden, geweekt gedurende een etmaal. Daarna begon men de eerste bewerking, kloppen, h o t a k o r o. Men had een soort houten hamer, liever knods, met vier vlakke kanten, wellicht een 10 centimeter in het vierkant. De vlakken waren gegroefd in netvorm. Men gebruikte hard hout, het liefst ijzerhout. Deze klopper heette o b o n g o n o.

De te kloppen boomschors werd op een plank gelegd, en nu geklopt, niet al te sterk, langzaam aan, al rekkende, om de bast soepel en op de noodige breedte te krijgen. Na de eerste bewerking werd weder geweekt, tot men al kloppende en weekende, de noodige breedte verkregen had. Het is een waar geduldwerkje, want door overijling scheurt men de bast maar stuk. Of men de bast ook kookte, weet ik niet.

Om te versieren, maakte men er wel allerlei figuren op, meest zwart en geel. Geel kleurde men met kurkumasap, en zwart met inkt uit de inktvisschen verkregen. Ik meen haast, ook wel eens licht roode kleuren gezien te hebben.

Onsmakelijk ziet men er door deze kleedingstukken, o h i h a, schaamtegordel, en o g a l o k o, sarong, niet uit, omdat men die niet aan elkaar behoeft te hechten. Voor een baadje moet men natuurlijk de stukken aan elkaar naaien, en daar de stof heel wat minder soepel is dan katoen, maakt zoo'n baadje juist geen chiquen indruk.

Is dit dus een nijverheid uit een voorbijgegane periode, anders is het met het mattenvlechten.

Deze kunst wordt tot heden beoefend, hoewel ook die sterk achteruitgaande is. Dit achteruitgaan komt nu wel voor een deel, omdat men wel gaarne wat nadoet, maar niet inventief is. B.v. elke familie heeft zoowat haar eigen manier om siermatten te maken; men maakt niet gaarne een model van een andere familie na. Maar nu gebeurt het nog al eens dat een moeder sterft voordat zij hare dochters met deze kunst bekend heeft kunnen maken.

Heeft nu ook de moeder geen pronkmat achtergelaten waarvan men de patronen kan afzien, dan zeggen hare dochters: wij kunnen geen matten maken. Het eigen patroon kent men niet, dat van een ander volgt men niet, en een nieuw soort vindt men niet uit.

Als materiaal gebruikt men allerlei soorten Pandanus-bladeren. Men ontdoet die van de doornige kanten, maakt ze soepel, door ze, òf boven het vuur, òf in de zon, sterk te doen dorren, rolt ze keurig op, en droogt ze nu verder, waarna men ze bewaart tot tijd en wijle men ze noodig heeft.

Het meest gebruikt men een breed soort bladeren, o k o k o a, die men aan elkaar naait, om zoo een mat, o k o k o a, te krijgen. Men maakt die van twee lagen op elkaar gehecht, zoowat 1 meter breed en 2 meter lang. Dit soort wordt in de lengte dubbel gevouwen, en heet o d o d o p u k u r u.

Voor het naaien gebruikt men de bastvezels van *Hibiscus tiliacea*. De gewone siermat, die men ook als slaapmat gebruikt, is slechts een 70 centimeter breed. Om deze te maken, wordt de bovenste laag bladeren gekleurd. Tot dat doel kookt men de bladeren in allerlei kleurstoffen, vooral geel en zwart.

De eigenlijke versiering brengt men aan aan het boveneind van de mat. Men vouwt zoo'n mat op, op de manier van een kamerschut, in acht slagen en brengt nu op de bovenste slag een extra versiering aan, bestaande uit allerlei vlechtwerk, met mooie figuren, snijwerk met onderlaag van spiesglans, enz.

Ook maakte men vroeger veel grootere pronkmatten van reusachtige afmetingen, waarvan het middenstuk ingenomen werd door allerlei aparte vlecht- en snijversieringen. Jaren en jaren werd over zoo'n mat gewerkt, alleen in den vrijen tijd natuurlijk.

Die matten zijn te zien in het Museum «Prins Hendrik» te Rotterdam, en wie smaak heeft in mooi vlechtwerk, zal het zich niet beklagen, wanneer hij de moeite neemt het daar te gaan bezichtigen.

Er is een artikel over geschreven door den heer Joh. Snellemans, voorkomende in het Tijdschrift «Het huis, oud en nieuw», jaarg. 1907, afl. 9, waarnaar ik hier wel verwijzen mag.

Het is wel jammer dat deze mooie kunst meer en meer achteruit gaat.

Voor het eigenlijke vlechtwerk is het te betreuren, dat men geen juist begrip heeft van symmetrisch werken. Men brengt het vlechtmateriaal niet op gelijke breedte, en werkt daar-

daardoor nog al scheef, zonder dat nu zelf op te merken. Dit gebrek schijnen de Tobeloreezen met meer inlanders gemeen te hebben.

Ook maken de vrouwen mooie doozen en doosjes uit hetzelfde materiaal als men voor de matten gebruikt. Allerlei modellen maakt men, en van die modellen geldt weer hetzelfde, als wat we zeiden omtrent de vlechtpatronen: elk heeft zijn eigen, en maakt die van anderen niet na. De mooie hoeden hebben we reeds meermalen genoemd. Ook hiervoor gebruikt men hetzelfde soort materiaal.

Verder vlecht men ook zeefjes, manden enz. Het meest doet men dat in den tijd, dat de rijst te velde staat, en men in het tuinhuis blijven moet om die te bewaken.

Wij hebben ook reeds de fijne bloemen genoemd, die men snijdt uit het zilverachtig bladschee-omhulsel van een enkele bamboesoort, o tetewanga. Werkelijk sierlijke bloemen weet men daarvan te snijden.

Ook moeten we nog melding maken van de draagmanden, eveneens door de vrouwen gemaakt, tenminste degene die men dagelijks gebruikt, de kleine, o kiarono. Ook die wordt heel mooi met allerlei vlechtwerk versierd.

Over het geheel staat de Tobeloreesche vrouw in kunstvaardigheid niet bij den man ten achter, en in al wat ze doet, toont ze ook gaarne die kunstvaardigheid.

Dat over het geheel de vrouw bij de Tobeloreezen niet tot het verdrukte geslacht behoort, zal wel meegewerkt hebben, om die kunstvaardigheid in stand te houden.

Ook is een vrouw, die knap is in allerlei vlechtwerk, hier zeer door in aanzien, en komt men in een woning, waar een heele stapel mooie matten getuigenis aflegt van die kunstvaardigheid der huisvrouw, dan kan men haar geen grooter dienst bewijzen, dan haar te verzoeken, haar schatten te toonen. De adat brengt dan wel mede, dat zij zegt dat het niet veel zaaks is, maar het blijde glinsteren van haar oog verraadt het wel anders.

HOOFDSTUK 29.

Genotmiddelen.

Onder de genotmiddelen nemen de pinang en de sirih eene eerste plaats in. Van de laatste, o bidoho, gebruikt men niet het blad, maar de vrucht. Van de pinangnoten, o mokuru,

heeft men allerlei soorten, ook welriekende, die zeer op prijs gesteld worden, maar toch heeft ook in dezen ieder zijn smaak.

De pinangdoos, o parahangana, groot, vierkant, uit één stuk hout gemaakt, met daarop passende deksel, waarin in verschillende vakjes al de ingredienten die men noodig heeft, is bij ieder te vinden. Ook heeft men wel mooie koperen, zelfs zilveren doozen, o halopa.

De pinangnoot wordt geschild en in vieren gekloofd. De benoodigde kalk heeft men in een apart potje, o tjotjaki. Deze kalk is gewone schelpkalk die ieder voor dit doel zelf brandt, en die men in bamboekokers of in kalebashulzen bewaart.

Men kauwt de sirihvruchten, daar kleine stukjes afbijtende, en steeds eerst het eindje in de kalk doopende, zoo ook de pinangstukjes. Voor bejaarden wordt het wel door jongere personen gekauwd, en hun daarna in den mond gestopt, maar ook hebben tandelooze menschen veelal een bekertje met stamper, om de lekkernij voor zichzelf te bewerken. De sirih is het eerste dat overal gepresenteerd wordt en het is niet beleefd, er voor te bedanken.

Maar ook zonder de aanleiding van een bezoek, pruimt men vele malen daags, hoewel natuurlijk de een er meer aan verslaafd is dan de ander. Sirihranken tegen de boomen, en pinangpalmen, treft men in massa rondom elke nederzetting aan. Zoowel vrouwen als mannen pruimen. Aan een vrouw pinang te verzoeken heeft de figuurlijke beteekenis haar een onzedelijk aanzoek te doen. Een vrouw die zich verheft op haar eerbaarheid, zal men hooren zeggen: ik speel niet met mijn pinang. Kwispedoren, zooals op Java, kent men niet. Elk spuwt maar henen, waar het hem belieft.

Na sirih-pinang gegeten te hebben, nemen velen gaarne een pruimpje tabak. Dat stopt men niet als in Holland achter de kiezen, maar legt het veel meer voor de tanden, vóór in den mond, z.g.n. om de vochtigheid in den mond te bewaren. Het is nu juist geen appetijtelijk gezicht, een schoone met die versnapering op haar lippen te zien balanceeren.

Aangezien men er niet eigenlijk op kauwt, maar een beetje op sabbelt, kan het ook lang mee, en men legt het eke, het pruimpje, dan ook heel kalm achter het oor, liever: boven tusschen het haar en het oor in, om het ter gelegener tijd vandaar weer naar de lippen te expedieeren. Neen, bevallig is dat alles niet naar onzen smaak, maar wee den man, die zijn vrouw

dat genot zou willen ontzeggen! Ze liep bepaald bij hem vandaan. De man moet dan ook zorgen dat de vrouw tabaksvoorraad heeft.

Behalve om te pruimen op deze manier, dient de tabak ook om te rooken. Voor omhulsel gebruikt men het jonge arènblad, netjes afgeschaafd, op eindjes gesneden, o gao, waarin men eenige weinige draadjes tabak rolt en de sigaret, o dudu, o huju, is klaar.

Ook hieraan is menigeen verslaafd, zoo zelfs dat men bij uitputting, uit een paar trekjes tabak weer nieuwe kracht schept.

Men rookt nooit veel achter elkaar. Zulk een sigaret is al niet groot, maar soms heeft men voor een man of wat maar één sigaret. Elk doet een paar haaltjes, laat den rook door den neus gaan, en voelt zich nu weer opgewekt, honger en vermoeidheid zijn voor een poos weer vergeten, en men gaat weer moedig aan het voortscheppen der prauw.

Rookt men alléén zijn sigaret op, dan wordt dikwijls ook na een paar haaltjes die achter het oor gestoken, ook wel in het gaatje in het lelletje van het oor, om het tot gelegener tijd te bewaren.

Smakelijk riekt het niet, en vooral s'morgens op den nuchteren maag is de scherpe lucht van de tabak en het palmblad vreeselijk maagtergend.

De Tobeloreesche vrouwen rooken heel weinig, die van Tobelo-Kau bijna algemeen. Ze hebben hare sigaretten veel langer dan de mannen, maar rooken heel sterk. Daarentegen pruimen ze minder tabak, dan de Tobelosche.

De tabak is in den Molukschen Archipel al lang verbouwd. Bij de Tobeloreesche woningen ziet men hier en daar wel een paar planten, ook ziet men wel een enkele tabakstuin, maar eigenlijke tabaksbouwers zijn de Tobelo's niet. Ze zeggen, dat dat is, omdat men zóó gemakkelijk uit elkaars tuin leent, dat voor de eigenaars niets zou overblijven.

Wanneer men n.l. door een tuin komt van iemand met wien men verwant of bevriend is, mag men wel een kleinigheid meenemen, een stuk suikerriet b.v. Men geeft dan een teekentje om aan te duiden dat het niet gestolen is, maar eerzaam meegenomen. Nu zou bij tabak dat eerzaam meenemen wel zulk een omvang nemen, zegt men, dat de eigenaar niets voor zich zelf behield. Men doet nu ook zoo met de weinige planten, die men hier en daar op het erf heeft.

De kwestie is evenwel, dat men tabaksbouw niet gewoon is, terwijl de teelt ook nogal zorg vereischt, heel wat meer dan de nogal onverschillige Tobelorees gewoon is te geven.

En men kan het product altijd gemakkelijk koopen, daar het district Galela tabak verbouwt, en het Noordelijkste gedeelte van het district Tobelo ook nog wel wat.

En dan de palmwijn, o daluku! Daarom draait nog al veel in het leven van den Tobelorees. Die is ook niet overal aanwezig, aangezien men de arènpalmboomen nooit aanplant, maar deze alleen in het wild voorkomen. Maar vogels en varkens zorgen wel voor de verbreiding der zaden, zoodat er nog al wat van die boomen gevonden worden. Maar toch bij de eene kampong heel wat meer dan bij de andere.

Een zegen is het juist niet als een kampong zich op dit gebied in het vette der aarde mag vermeien, want, hoewel het gebruik tamelijk onschuldig is, werkt het misbruik toch nog al degenereerend.

Wanneer een palmwijntapper ziet dat een boom een mannelijke bloem uitgooit — de meeste zijn vrouwelijke, maar die tapt men niet — dan begint hij eerst, nadat de stengel goed uitgegroeid is, met tweemaal daags, gedurende een langen tijd, met een houtje den stengel zachtjes te bekloppen, om de sappenloop te versterken. Met hetzelfde doel draait en wringt hij hem geregeld. Is hij op die manier zoover gevorderd, dat de bloemen zich openen, dan snijdt hij de bloemkolf zoover mogelijk van den stam, af en bindt nu onder den afgesneden stomp een bamboekokertje, waarin het vocht vloeit. Vloeit het sterk, dan gaat hij het bamboekokertje tweemalen daags verwisselen, en snijdt telkens met een scherp mes een uiterst dun schijfje van de stomp af, om die weer opnieuw wond te maken, daar anders het sap spoedig zou ophouden te vloeien.

Het sap is sterk suikerhoudend, en gist heel gemakkelijk. Het is zeer zoet van smaak. Aldus zoet, gebruikt de Tobelorees het echter niet. Het is dan ongezond, zegt hij. Hij laat dus, bij het uitschenken, iets achter in de koker, dat verzuurt, en spoedig verzuurt daardoor de heele inhoud, zoodat men nu voortaan alleen maar zure palmwijn krijgt.

Om den smaak te corrigeeren, wat bitter of wat aromatisch te maken, legt men er wel wortels in, o daluku ma houru, palmwijnmedicijn, maar dit zijn alleen maar smaakcorrigentia.

Om het sap op de een of andere wijze meer bedwelmend te maken, heeft men geene hulpmiddelen, evenmin om het sap over te halen; men drinkt het zooals het getapt wordt.

Herhaaldelijk is getracht de menschen te leeren suiker uit het sap te bereiden, maar men doet dit niet gaarne, ook wel een beetje tegengehouden door het bijgeloof, dat het sap in den boom spoedig opdroogt, wanneer men een gedeelte daarvan met het vuur in aanraking brengt.

HOOFDSTUK 30.

Muziekinstrumenten.

Behalve trommel en bekken, waarover we reeds meermalen spraken, kent men nog als muziekinstrumenten: o arababu, een soort viool, met snaren van koperdraad, waarop men strijkt met een strijkstok, bestaande uit een gebogen houtje, of bamboetje, waarover haren gespannen van arenpalmvezels. Dit geeft een soort vioolmuziek, die echter maar weinig dien naam verdient, want het is niet meer dan een klagelijk gejammer.

Men ziet het instrument heel zelden, eigenlijk alleen maar bij het orkest van een Goeroe-djini.

Verder: o bangihele, een soort bamboefluit, met een vliesje over het mondstuk. Dit instrument ziet men meer dan de arababu, vooral jongelui oefenen zich er op. Mooi is het echter ook niet.

Ook de Europeesche, of liever de Ambonsche bamboefluit, noemt men met dien naam, en heeft men die eenmaal, dan blijkt wel dat het de meesten volstrekt niet ontbreekt aan muzikaal gevoel of gehoor, want men weet daar allerlei aardige melodieën al heel vlug op te spelen.

De o hulepe is een soort gitaar met één snaar, die over een smal ebbenhouten plankje gespannen wordt, hetwelk men weder in een halve kokosnootdop plaatst, die de muzikant met de opening tegen zijn borst zet. De muziek, die men hierop maakt, door te tokkelen met een staafje, of ook met den vinger, is al heel mager.

Het is echter het instrument van de troubadours. Men beweert, dat men met deze muziek bij een nachtelijk bezoek aan eene schoone, staande aan den buitenwand van haar kamertje, van

alles tegen haar zeggen kan. Ik vermoed echter, dat het zeggen ook wel een eentonige muziek zal zijn, die de schoone als ze *wil* wel zal begrijpen, en anders niet. De betooverende toonen van deze muziek zullen haar hart wel niet bewegen, als ze *niet* wil.

Ook heeft men de o tatabuang. Dit is niet het onder dien naam in Ternate bekend staande stel bekkens, maar een geleding van een nog al zware bamboesoort, waarvan men, in verschen staat, een strookje van de buitenschil omgevormd heeft tot snaren, en door daaronder een opening te maken, en onder de losgemaakte snaren aan weerszijden een kammetje te schuiven, een soort grove gitaar maakt, waarmede men door tokkelen met de vingers, het geluid, dat op de heusche tatabuan gemaakt wordt, zoo ongeveer nabootst. Natuurlijk is dit instrument nooit van langen duur, want de snaren springen, zoodra de bamboe droog wordt.

Het is echter ook heel gemakkelijk te vervaardigen, en wordt dus nogal gebruikt, niet als instrument voor orkestmuziek, maar voor tijdverdrijf door lieden die eenzaam hier of daar in een hutje zitten, om zich des avonds hiermede wat op te vroolijken.

O goguli, noemt men een schelp, waarin aan het topeind een gat geboord is, waarmede men op de prauwen de wind roept. Men gebruikt er allerlei soort schelpen voor, maar het meest de tritonschelp.

Men heeft nog een soort mondharmonika, o bolitorongo. Het inlandsch instrument zelf zag ik echter nooit, wel natuurlijk allerlei mondharmonika's van Europeesch maaksel, die men ook met dien naam benoemt.

Een koperen trompet noemt men o huwiha. Vermoedelijk heeft men die vroeger wel eens van krijgstochten medegebracht, waardoor men het instrument leerde kennen en noemen.

Ook kent men nu wel de rebana, de korte trom, omdat die voor het Djini-orkest gebruikt wordt, maar een Tobeloreesch instrument is dat niet.

HOOFDSTUK 31.

De Tobelorees als Mohammedaan.

Het aantal Tobeloreezen, dat tot den Islam is overgegaan, is niet groot. Dit mag verwondering baren, omdat vroeger van

de zijde van Ternate, van het Sultansbestuur, op dien overgang eene premie stond. Die tot den Islam overgingen n.l. werden gelijk met Ternatanen gerekend en betaalden daarom geen belasting. Zoogenaamd moesten zij ééns per jaar een prauw, een kora-kora, voor den Koning van Ternate maken, maar dat deed men niet. Nominaal moest een gulden afkoopsom per jaar daarvoor betaald worden. Daar echter de belasting vier gulden bedroeg, was dat toch nog altijd drie gulden per jaar winst. Het heeft echter niet velen verlokt, en het zonderlingste is wel, dat men altijd min of meer beschaamd is Mohammedaan te zijn. Vraagt men iemand: waarom zijt ge Mohammedaan geworden, dan begint hij altijd zich te verontschuldigen; het was zijn hart niet, maar het waren de omstandigheden, die hem er toe brachten.

Ook laat hij den Islam betrekkelijk gemakkelijk weer los. Het is ons deel niet, zegt de Tobelorees.

Nu zal tot dit gevoelen wel vooral hebben bijgedragen, dat de propaganda voor dezen Godsdienst van de zijde van Ternate kwam, dat men juist niet lief had, hoewel Ternate veel te politiek was, om ooit met geweld te Islamiseeren.

Volgens een verhaal onder het volk, is eens vrijdom van belasting aangeboden aan wie den Islam wilde omhelzen, maar eenig gevolg heeft deze aanbieding niet gehad.

Dwang is nooit uitgeoefend, voor zoover mij bekend is, alleen maar waren aan den overgang voordeelen verbonden.

Als Mohammedaan is de Tobelorees niet veel bijzonders. Hij blijft volkomen de oude, gaat met zijn doodenfeesten enz. getroost door, al is het ook onder Mohammedaanschen vorm, en stoort zich verder aan niets. Een oud hoofd, dat jarenlang Mohammedaan geweest was, bekende mij, dat hij nooit meer dan één dag per jaar de vasten gehouden had; dat was zoo zijn gewoonte, beweerde hij. Nu, de Islam vergenoegt zich met heel weinig.

Echter, op zedelijk gebied heeft de overgang *soms* een slechten invloed, daar de Tobelorees daardoor soms polygamist wordt. *Soms*, maar ook blijft voor heel velen de oude adat geldende.

Dat echter van den Islam moeilijk een verheffende invloed kan uitgaan, is duidelijk voor wie gezien heeft, dat deze Godsdienst niet de minste moeite doet, om de menschen eenig hooger begrip bij te brengen.

Ik herinner mij nog de levendige verontwaardiging van eenige Arabieren, die op een handelsreis te Tobelo afstapten, en met

hun z. g. n. geloofsgenooten kennis maakten. Zij voelden zich door de aanraking zóó verontreinigd, dat ze spoedig weer in hun prauw stapten, om den Sultan van Ternate kennis te gaan geven, hoe het op Tobelo met den Godsdienst stond. De Vorst zond dadelijk zendelingen om den Godsdienst te doen opleven, en wel een week lang werden de lui naar de dagelijksche gebeden gedreven, maar toen vertrokken de zendelingen weer, en men meende nu voorloopig wel genoeg gedaan te hebben aan het bidden, tenminste, ik hoorde er daarna niets meer van.

HOOFDSTUK 32.

De Tobelorees als Christen.

In het jaar 1898 is onder de Tobeloreezen eene beweging ontstaan naar het Christendom, en *velen* zijn daarmee medegegaan, hoewel lang niet allen.

De gechristianiseerden zijn langzamerhand in dorpen bij elkaar gaan wonen, en de weldadige invloed van het Christendom is alleen te ontkennen door hen, die willens blind zijn in dezen.

De vooruitgang van de streek is dan ook aan dezen overgang tot het Christendom te danken. Daardoor toch was met het oude gebroken, en ook het Binnenlandsch Bestuur kon met wat nieuws komen, zonder op niet te overwinnen bezwaren te stuiten.

Ook de Heidenen zijn daardoor op den duur niet de oude gebleven. Zij zijn ook in veel dingen gemoderniseerd, en hebben onwillekeurig den verheffenden invloed van het Christendom min of meer ondergaan.

Als pionier van het Christendom heeft de Tobelorees veel vóór, in zijn brutaliteit, zijn zich op den voorgrond stellen, en ook niet het minst in zijn taaie vasthouden aan wat hij eenmaal als goed erkend heeft.

Eenmaal vertelde me iemand: we moesten hier wel Christen worden, want de Koning van Tolo is het ook geweest. Toen die echter naar den Hemel terugkeerde, heeft hij het Boek der wijsheid meegenomen, en daardoor zijn deze landen in domheid verzonken onder de macht van de Mohammedaansche Ternatanen, maar nu heeft de zendeling ons het Boek der wijsheid

weder teruggebracht (de Bijbel) en daarmede zullen we nu weer omhoog komen.

Wat de zeden betreft, dronkenschap, ook ontucht, werden met goed gevolg door het Christendom bestreden, en door de alom opgerichte scholen wordt de volksontwikkeling als zoodanig zeer in de hand gewerkt. Door het Christendom kunnen de Tobeloreezen nog een schoone toekomst tegemoet gaan.

Dat dit door vele ambtenaren van het B. B. niet ingezien wordt, is wel zeer te betreuren.

HOOFDSTUK 33.

Liederen en Raadsels.

I.

Dopa-dopa.

1. m. Ma gonaga dokanena, ma gogoru naro naro.
Het voorkomen (ervan is) aldus, haal (trek) er de liefde uit.
2. v. Nage joni dokanena, si no wadji ma gogoru.
Wie (zijt gij) aldus, dat gij spreekt van liefde?
3. m. Giki jori dokanena, dadi to wadje goguru.
Aanzienlijk (ben ik) aldus, dus ik spreek van liefde.
4. v. Ngana ni duga ma laha, na dero mi dokanena.
Het lot is u gunstig, dat gij ons aldus vindt.
5. m. Ri duga ja lahaua, tjara jori dokanena.
Het lot is mij niet gunstig, op de manier van aanzienlijke [lieden aldus.
6. v. Segala biso to biso, afa no oro ma ngale.
Allerlei zangen zing ik, neem er geen aanstoot aan.
7. m. Toma doniru ma doja, oro mangale kokoga.
in het spel, wat zou men dan kwalijk nemen?
8. v. Ngitu na oro mangale, dadi gena si to wadje.
Wellicht naamt gij het kwalijk, dus daarom zeg ik het.
9. m. Ngori doka giki ua, kenebo oro ma ngale.
Wij gindsch (zouden) geen menschen (zijn), (als we ook maar) [een weinig kwalijk namen.
10. v. Ngitu no ma tjara giki, dadi gena si to wadje.
(ik dacht) dat ge zooals de menschen zijt, dus daarom zeg [ik het.

11\. m. Tjoba to ma tjara giki, rupa dokanena ua.
Komaan, indien ik als (alle) menschen was, dan zou het [niet aldus zijn.

Tot hier een soort inleiding of voorspel.

12\. m. Ma dero to ise-ise, ngane gè sè ni bobai.
Indertijd heb ik gehoord, dat gij een vrijer had.

13\. v. Ri lamo ri gaka reni, to bobai jangu modju.
Mijn grootte en mijn gestalte aldus, vrij ik nog niet.

14\. m. Ni lamo ni gaku gena, ni bobai dofu morua.
Je grootte en je gestalte aldus, heb je al veel vrijers gehad.

15\. v. Tjoba no ributu demo, ika no tero wi ronga.
Wel, als gij tegenspreekt, vooruit, maak zijn naam bekend.

16\. m. Tjoba to tero wi ronga, nagona hira no mahe.
Wel, als ik zijn naam zeg, (met) wie, zuster (wordt) gij [beschaamd?

17\. v. Ti lahi no tero bato, si to mahe ma i laha.
ik verzoek, zeg het slechts, en (wordt) ik beschaamd, [maar het is goed.

18\. m. Ise-ise ni sabari, biso ma tuka si ngana.
men hoort uw bericht, het onderwerp van de zangen zijt gij.

19\. v. Ma dero no ise ika, ngoriua dika giki.
toen gij (naar dat bericht) luisterdet, was ik het niet, slechts [(andere) lieden.

20\. m. Ma dero to ise ino, gikiua, dika ngana.
toen ik (het bericht) hoorde, waren het geen (andere) [lieden, maar gij.

21\. v. Gamu kaibe no ise, biso ma tuka si ngori.
in welke plaats hebt gij gehoord, dat ik het onderwerp [der zangen was.

22\. m. Gamu kareni to ise, biso matuka se ngana.
in deze plaats heb ik gehoord, dat gij het onderwerp der [zangen zijt.

23\. v. Bodito ni ngau pongo, giki ma no wadje ngori
per ongeluk zijn je ooren doof, (andere) lieden, maar gij [zegt (dat) ik ('t ben).

24\. m. Ri ngau jo pongoua, giki ma to wadje ngana.
mijn ooren zijn niet doof, lieden, maar ik zeg gij.

25\. v. Ngau ma gogise salah, giki, ma no wadje ngori.
't gehoor der ooren is fout, (andere) lieden, maar gij zegt ik.

26\. m. Ngau ma gogise tero, giki ma to wadje ngana.
't gehoor der ooren is juist, lieden, maar ik zeg gij.

27. v. Lako ma njonjataua, taädjiri mongo-mongo.
er zijn geen ooggetuigen, het is alles laster.
28. m. Lako ma njonjata ngori, ma saidi giki dofu.
ik ben ooggetuige, veel lieden zijn er getuigen van.

Ik geef deze liederen, zooals ik ze ook ontvangen heb. De taal is een zonderling mengelmoes van haast alle talen der Tern. Tid. N. Halmah-groep, vermengd nog met Maleisch hier en daar. Natuurlijk is dit niet de *oorspronkelijke* tekst van deze liederen. Die moet men wel niet op Halmahera zoeken. Echter, ik heb daar ook niet naar gezocht; ik geef wat de Tobeloreezen zingen, niet wat zij eigenlijk wel zouden moeten zingen.

Ik heb verondersteld dat woorden, voorkomende in de Galelareesch-Hollandsche woordenlijst van M. J. v. Baarda, in de Ternataansch-Hollandsche woordenlijst, voorkomende in het werk van De Clercq, over de residentie Ternate, en in mijn Tobeloreesch-Hollandsch Woordenboek, bekend zijn, zoodat ik daarvan geen verklaring gegeven heb. Ik verklaarde alleen onbekende woorden. Mocht ik er hier of daar een vergeten hebben, dan zal toch uit de vertaling gemakkelijk de beteekenis van zulk een woord blijken.

1. ma gonaga dokanena, ma goguru naro-naro: dit is de aanvang van zoowat al deze zangen, ook al staat het er juist niet boven; ook hoort men het dikwijls uitgalmen door de een of andere zanglustige vriend, wiens zanglust niet gelijk is aan zijn zangen-kennis.
ma gonaga: het gelaat, het voorkomen van iets of iemand.
ma gogoru: liefde, genegenheid, goede gezindheid.
2. nage joni: wie; half Ternat. half Tidor. si, ook wel: se, en, dat, dus.
3. giki jori: aanzienlijke lui, voorname lui.
4. duga: maat, tijdstip van iets; duga laha, gunstig tijdstip, gunstig lot.
6. biso: spel; bijzonder: zangspel.
7. doniru: spel, voorstelling; fo toniru doniru: een voorstelling geven.
8. ngitu: wellicht; fo ngitu: meenen, denken; vandaar dat de vertaling dikwerf onzeker is, bijv.: wellicht neemt gij het kwalijk, of: ik dacht dat gij het kwalijk naamt; praktisch geeft dat niet veel verschil, maar omdat men dikwerf, voor de maat, het pers. v.n.w. weglaat, heeft men bij het vertalen de keus, maar ook de pijn.
11. tjoba: probeeren, maar het wordt dikwijls gebruikt als: stel je eens voor, denk je eens, komaan dan!
12. bobai: beminde, vrijster; ik vertaalde doorgaans het laatste, wel wat plat, maar de bedoeling is ook niet verheven, platter zelfs dan in Holland.
13. ri, verkort van ngori: ik; ook bez. v.n.w. mijn, ons. Tern.
gaku: gestalte.
16. hira: zuster, Tob., echter kan het ook zijn: eerder, eerst, en dus is dit ook vertaalbaar met: wie zoudt gij het eerst beschamen?
18. sabari: zal wel zijn Mal. chabar-habar. Tob. abari, dat men weer verternataanschte met dit: ṣabari.
tuka: onderwerp, datgene waarover men babbelt.
21. kaibe: welke, welk. Tern.
22. kareni: hier, dit, deze, ik meen. Tid.
28. saidi: getuige. Tern.

II.

Dopa-dopa, indien mannen op een feest komen.

1. m. Paramata ni manjemo, djira ngomi mi sidola.
edelgesteente is uw spreken, slecht is wat wij er bijvoegen.
2. v. Mi ma njemo kogaua, no sidola mai laha.
ons spreken is (beteekent) niets, voegt gij er wat bij, maar [het is goed.
3. m. Ngitu asu ni manjemo, dadi gena si to wadji.
ik dacht werkelijk dat gij spraakt, dus daarom zeide ik het.
4. v. Gou-gou mi manjemo, mangale ngone na biso.
Werkelijk wij spraken, omdat wij zangspelletjes doen.
5. m. Ngori ali ma to waro, mangale ngone na biso.
ik ook maar ik weet het, omdat wij zangspelletjes doen.
6. v. Ngitu no na waroua, dadi gena si to wadji.
(ik) dacht dat je ons niet kende, dus daarom zeide ik het.
7. m. Ronga horusu marua ho waroua tebena.
om zoo te zeggen zijn wij op 't feest gekomen, maar wij [weten niet hoe.
8. v. Dokagena ka ni ronga, ka ni ngongadje ma laha.
aldus is maar je naam, (en) je zeggen het is maar goed.
9. m. Ri ronga jo laha ua, iti ri ngongadje tero.
mijn naam is niet goed, als maar mijn zeggen juist is.
10. v. Sala ni ngongadje tero, laka dahe ronga i jali.
't is fout dat uw zeggen juist is, opdat het verkrijgen van [een naam duur is.
11. m. Ronga ja sala marua, si jo tero i tebena.
de naam is fout reeds, en hoe zou die goed gemaakt worden.
12. v. Ni ronga bato jo sala, ni ngongadje tagi gudu.
Uw naam slechts is fout, uw zeggen gaat ver (is vermaard).
13. m. Ni ronga to tumu biru, ni ngongadje to kasuba.
Uw naam duik ik in 't blauwe, uw spreken (zeggen) maak [ik rood.
14. v. Ri ronga kiau modju, tumu biru ma boboso.
mijn naam is nog jong (teer), in het blauwe duiken is [er niet aan geoorloofd.
15. m. Ronga jo himo marua, tumu biru ma i laha.
de naam is al oud, in het blauwe duiken maar het mag [wel (is goed).

16. v. Idja dia wo towongi, kasuba wo tola ngolo.
groen, hij loopt aan land langs 't strand, rood hij steekt de [zee over.

17. m. Kasuba kiau modju, tola ngolo aku ua.
rood is nog jong (teer), de zee oversteken kan (mag) niet.

1. djira = ira: slecht. Tern.
3. asu = wasu: werkelijk, waar. Tern.
5. ali. Tern. = oli. Tob.: ook, nog.
7. fo rusu = ho maruhu: een feest bijwonen. Tob. tebena: hoe, hoedanig. Tern.
10. laka: opdat. Tern.
13. to tumu biru: ik duik in 't blauw, of dook ik in 't blauw, maak ik blauw. kasuba: een roode kleurstof. Mal. kasoemba; to kasuba: ik kleur met kasuba: ik maak rood.
14. tumu biru beduidt ook: duiken in de zee waar die diep is. Er zal wel een schuine aardigheid bedoeld zijn, maar ik begrijp die niet, evenmin als wat de verborgen beteekenis is van de volgende regels.

III.

1. v. Bodito no waro ngaku, no seba ino kareni.
Indien gij per ongeluk weet te gelooven, nader (dan) tot hier.

2. m. To waro ngaku marua, laha marua kareni.
ik wist te gelooven, hier is het al goed.

3. v. No waro ngaku marua, ma roro na sebaua.
gij weet te gelooven, in lang komt gij niet nader.

4. m. Ngaku si to waro bato, to ni bailele modju.
te gelooven weet ik wel, ik ga nog rondom je.

5. v. Ngomi ne kolano bolo, no ri bailele modju.
Zijn wij koningen, dat ge rondom ons gaat?

6. m. To waro hira kolano, dadi to ni bailele.
Ik weet dat de zuster koning(in) is, dus ga ik rond om je.

7. v. Kara reni si to ise, bala ma i ho kolano.
pas hier hoor ik, dat onderdanen tot koning worden.

8. m. Ngori to ise marua, bala ma i ho kolano.
ik heb het reeds gehoord, dat onderdanen tot koning worden.

9. v. Ngana na ise marua, ngori walo moi hangu.
gij hebt het reeds gehoord, ik nog niet eenmaal.

10. m. Ngana walo moi hangu, ngori dofu marua.
gij nog niet eenmaal, ik reeds veel (malen).

11. v. Gam kaibe (si) no ise, bala ma i ho kolano.
in welke plaats hebt gij gehoord, dat onderdanen tot [koning worden.

12. m. Gam kareni to ise, bala ma i ho kolano.
in deze plaats heb ik gehoord, dat onderdanen tot koning [worden.
13. v. Gam kareni nga hasi, nga biso ja bole-bole.
deze plaats hun leugens, hun zang spelen ze zachtjes aan.
14. m. Gam kareni nga tero, hasi ma i to pisaja.
deze plaats hun waarheid, leugens maar ik geloof die.
15. v. Bodito ni njinga malo, hasi ma i no pisaja.
per ongeluk heb je geen verstand, leugens maar je [gelooft die.
16. m. Bodito ri njinga malo, to dorari rameua.
Per ongeluk heb ik geen verstand, ik verschijn niet op [het feest.
17. v. Tjara to dorari rame, ma biso to waroua.
als ik het feest bijwoon, de zangspelen ken ik niet.
18. m. No kokaro si to wosa, ri dodego ka i bena.
gij roept dus kom ik binnen, waar is mijn zitplaats?
19. v. Ti lahi no wosa ino, dodego i susa ua.
ik verzoek je binnen te komen, de zitplaats is geen bezwaar.
20. m. Ngitu ri dodego susah, dadi gena si to wadje.
ik dacht dat mijn zitplaats een bezwaar was, dus daarom [zeg ik het.
21. v. Kananga modju to wadje, ni dodego susaua.
Straks nog zeide ik, je zitplaats is geen bezwaar.

1. seba ino: naderen, dichtbij komen.
2. ngaku: gelooven. Ik heb het ook zoo vertaald, maar volgens anderen beteekent het in deze liederen: adat kennen, zich weten te gedragen zooals het behoort.
4. bailele: met een prauw als eerbiedsbewijs om een schip heenvaren, of om een andere prauw, waarin een persoon gezeten is, die men eeren wil. Het wordt echter in deze liederen steeds gebruikt voor: iemand omringen òf met eerbied, òf met liefde, met zangen enz.
7. kara: pas, pas nu. Tern.
9. walo: maal. Tern.
13. nga = nanga: hun. hasi: leugen, bedrog. Tern.
14. pisaja, verternataanscht van piritjaja = pitjaja, Tob. pertjaja: gelooven.
21. kananga: zooeven, straks. Tern.

IV.

1. m. Fola ma doja to suba, gadaria ma tabea.
ik betoon eerbied aan het inwendige van het huis, ik groet [de gaanderij.

2. v. Ma fola i lahaua, ni oromati na tika.
het huis is niet goed, laat je eerbied maar achterwege.

3. m. Fola soreni marua, fo tike tebena jali.
Dit is het huis reeds, hoe (dus) nog te zoeken?

4. v. To ngitu ma fola djira, dadi gena si to wadje.
ik dacht dat het huis slecht was, dus daarom zeide ik het.

5. m. Toma dunia nga fola, ho tike tebena i jali.
het is een huis van de wereld, hoe zoeken we dus nog.

6. v. Moi-moi ka nga fola, djira ma boloi ngomi.
(Van) alle (menschen) hun huizen, is het onze 't meest [slecht.

7. m. Fola ne ma katu pipi, ma beno-beno rupia.
de dakbedekking van dit huis is geld, de wanden zijn guldens.

8. v. Fola ne ma katu bobo, ma beno-beno salipi.
de dakbedekking van dit huis is van lontarbladeren, de wanden aaneengeregen sagoebladeren.

9. m. Fola ne ma katu nguki, ma beno-beno garade.
de dakbedekking van dit huis is uitgesneden, de wanden zijn vlechtwerk.

10. v. Fola ne ma katu ngusu, ma surabi kano-kano.
de dakbedekking van dit huis is van gras, de afdaken van [grof riet.

11. m. Fola ne ma katu kaja, ma bodiku rahamati.
de dakbedekking van dit huis is rijk, de bindsels ervan zijn gezegend.

12. v. Fola ne ma katu hali, ma surabi misikini.
de dakbedekking van dit huis is duur, de afdaken zijn arm.

13. m. Fola ne ara ma bane, sako si ma bunga-bunga.
dit huis is (als) 't opkomen der maan, gevlochten met [bloemen.

14. v. Fola ne ma dabi salah, ma libuku tero ua.
de verbindingen van dit huis zijn fout, de hoeken zijn [ongelijk.

15. m. Fola ma tubu manuru, ma liate saja gabi.
de top van het huis is van manoeroe-bloemen, de palen [zijn van gabi-bloemen.

1. fola, ook folo: huis. Tid.
3. soreni, deze, dit. Tid.
10. ngusu = alang-alang: gras; kano-kano: een groote rietsoort. Tern.

11. bodiku: binden, bindsel, band. Tern.
13. ara ma bane: maansopgang, wellicht dichterlijk voor: goud. Tern.
14. dabi: de plaats waar men de balken bij elkaar brengt, of aan elkaar hecht.
15. manuru: dubbele jaamijn; gabi: enkele jaamijn.

V.

1. m. Gurasi ni biso modju, salaka ngomi mi tagi.
Uw spelen is goud nog, wij zijn zilver, wij gaan.
2. v. Ma gurasi to ni badu, salaka ho biso modju.
wij houden het goud voor u terug, wij spelen het zilver nog.
3. m. Dodagi lenge marua, no ri badu-badu ifa.
(ons) gaan is ver geweest, houd ons (dus) niet terug.
4. v. No lenge ika marua, to ni sibobadu biso.
gij hebt ver geloopen, ik houd u terug door het spel.
5. m. Dokane to tagi modju, walo moi si fo biso.
aldus ga ik nog, een (andere) maal spelen we.
6. v. Dokane ho biso modju, walo moi si no tagi.
aldus spelen we nog, een (andere) maal gaat gij.
7. m. Ti lahi fo sone ifa, walo moi si fo biso.
ik verzoek, zoo we niet sterven, een (andere) maal spelen we.
8. v. Hadjali ma gudu modju, ma sisaro no sone.
het levenseind is nog ver, (alleen door) bezwering sterft ge.
9. m. Hadjali lofo marua, sisaroua to sone.
't levenseind is reeds dichtbij, zonder bezwering sterf ik.
10. v. Lefo ti na dulu ino, hadjali fo waroua.
Het noodlot achterhaalt je wel, 't levenseind weten we niet.
11. m. Lefo ja tego nonaga, hadjali fo waro bato.
Het noodlot blijft zooals het is, 't levenseinde weten we maar.
12. v. Lefo tego tena gia, ho ma wale sio doro.
Het noodlot zit op de handen, wij zwaaien met de handen
[en vallen helaas.
13. m. Lefo tego tena hohu, hadjali ho djoko-djoko.
Het noodlot zit op de voeten, (de gedachte aan) het
[levenseind vertrappen we.

1. De bedoeling is: wij zijn maar zilver, dus bij het goud hier, te gering, dus gaan wij maar weg.
5. dokane: aldus. Tern.
8. sisaro: allerlei vervloekingen en bezweringen, die men aanwendt om iemand van het leven te berooven. Tern.
10. lefo: hier: hetgeen vaststaat, 'tgeen bepaald is, iemands noodlot, dus

ook uiteinde; het woord beteekent schrijven, dus: 'tgeen geschreven staat. teni: voorzetsel: op, aan, in, bij. Tern.

12. ho ma wale: loopen met zwaaiende bewegingen, zooals overmoedig. sio: helaas; doro: vallen, afvallen, figuurlijk voor: sterven.

VI.

1\. m. Loloa kanange modju, manjika dika to tagi.
de beleefdheidsbetooning straks al, zoometeen slechts ga ik.

2\. v. Siloloa ratu moi, ngori to tarima ua.
(al waren het) honderd beleefdheidsbetuigingen, ik neem [ze niet in ontvangst.

3\. m. Ngana na tarima ua, dego-dego jo tarima.
gij ontvangt het niet, de rustbank ontvangt het.

4\. v. Ngori to tarima ua, dego-dego waro koga.
ik neem het niet in ontvangst, wat weet de rustbank?

5\. m. Ngone ho ma lomo ino, na gogise dego-dego.
wij zijn hier bij elkaar gekomen, gij gehoorzaamt (luistert naar) de rustbank.

6\. v. Kara reni si to ise, na gogise dego-dego.
Hier pas hoor ik, gij gehoorzaamt de rustbank.

7\. m. Ngori to ise marua, na gogise dego-dego.
ik heb reeds (vroeger) gehoord, gij gehoorzaamt de rust- [bank.

8\. v. Ngana no ise marua, ngori walo moi jangu.
gij hebt het reeds gehoord, ik nog niet eenmaal.

9\. m. Kanange modju to wadje, na gogise dego-dego.
straks nog zeide ik, gij gehoorzaamt de rustbank.

10\. v. Gamu kaibe no ise, na gogise dego-dego.
in welke plaats hebt gij gehoord, gij gehoorzaamt de [rustbank.

11\. m. Gamu kareni to ise, na gogise dego-dego.
in deze plaats heb ik gehoord, gij gehoorzaamt de [rustbank.

12\. v. Bodito ri biso sala, ma roro na sangoua.
per ongeluk is mijn spelen fout, in lang antwoordt gij niet.

13\. m. Biso ka ma sala ua, ma tjara to sango ua.
het spelen is maar niet fout, expresselijk antwoord ik niet.

14\. v. To ngitu ri biso sala, dadi gena si to wadje.
ik dacht dat mijn spel fout was, dus daarom zeide ik het.

15\. m. Kanange modju to wadje, biso ka ma sala ua.
Straks nog zeide ik, het spel is maar niet fout.

IX.

1. m. Djou ni ma moi moi, fangare suba momoku.
gij heeren allen, ik, ik betoon beleefdheid aan de pinang-
[doos.
2. v. Na tailako i laha, no tede ie no moku.
bezie hem goed, beur (hem dan) op om te pruimen.
3. m. To tailako marua, (to) tede ie to moku.
ik heb hem goed bekeken, ik beur hem op om te pruimen.
4. v. Ma moku tero marua, salah ma tabako malo.
met de pinang is 't in orde, 't is fout dat er geen tabak is.
5. m. Ho tego ali ma ito, ho dero tabako ua.
wij wonen aan 't uiteinde (van 't dorp), tabak krijgen
[we niet.
6. v. Ma kie bato i djaha, ma bidji i rururu.
op de berg is heel veel (tot zinkens), de zaadjes liggen
[er heel dicht bij elkaar.
7. m. Mi ma togu ne marua, iti no si boi bato.
wij blijven maar hier, als maar gij (uw boosheid?) wegwerpt.
8. v. Fala si no wosa ino, dego-dego si no tego.
kom in het huis, zet u op de rustbank.
9. m. Fo rusu ramai marua, fo tike tebena jali.
wij zijn reeds op het feest, wat zoeken we (dus) nog.
10. v. Sosira ngone na fala, na roraka ma kuasa.
vroeger (was dit) ons huis, gij zijt bang voor de macht-
hebbers ervan.
11. m. Kokaro to wosa ika, ri dodego ka i bena.
(gij) roept, ik ga binnen, waar is mijn zitplaats?
12. v. Ma djou tego gudu, no tede suba si nage.
mijnheer zit ver weg, voor wie maakt ge een beleefdheids-
[betuiging?
13. m. To waro djou ka nena, to tede suba si ngana.
ik weet dat dit slechts een heer is, ik maak een beleefd-
[heidsbetuiging voor U.
14. v. Madjou wo tego gudu, na diadi dika ngana.
mijnheer zit ver af, verwissel (die plaats) slechts gij.
15. m. Manusia woro ngale, biso se ma siloloa.
de menschen nemen aanstoot, spelen (moeten we) op
[gepaste wijze.
16. v. Sofutu roro marua, ho ngali-ngali na biso.
de nacht is ver gevorderd, (dus) ons spel zachtjes aan.

17. m. Safutu roro jangu, si fo ngali te i bena.
de nacht is nog niet ver gevorderd, en waarom dus [zachtjes aan.
18. v. Ana gudu ngori gudu, ma dingo-dingo kore.
zij ver, ik ver, de overbrenger is de wind.
19. m. Njinge sari to ni dingo, kore waro demo ua.
mijn hart zoekt je wel te zenden, de wind weet niet te [spreken.
20. v. Ngana se no waroua, nage la j'ise jo waro.
gij weet het niet, omtrent wie hooren zij dat zij het weten.
21. m. Kore koga jo na dahe, ma tjara ngone fo togu.
welke wind hebben ze, met reden wij blijven hier.
22. v. Kore jo na dahe ua, tjara ngone fo togu.
Zij hebben geen wind, met reden blijven wij hier.
23. m. Kore ma tai side, ogo modju ho ma tuda.
(als er) wind is zeilen we saam, houdt die nog op, dan [komen we achter elkaar aan.
24. v. Daire golebo koga, ma sonanga jo tarangi.
Van over zee komen al windstooten, aan de overkant [wordt het licht.
25. m. Kore pamuru pamara, ma golebo guti-guti.
de wind begint te gonzen, de stooten komen aan [houdend neer.
26. v. Gorua se ma golongi, gogolobe se ma rate.
de haven is met ringen, golobeplanten en met kettingen.
27. m. Kananga to ngitu kore, koreua sibu-sibu.
Straks dacht ik, dat het wind was, geen wind (maar) [landwind.
28. v. Sibu-sibu ma ja mata, malu e j'ado Babale.
de landwind is ook op, zij komen niet tot Babale.
29. m. Djangan badiri lama, mara djatuh kabawah.
Sta niet lang overeind, maar val neer.
30. v. Njong wo dudu di rumah, Njonja mo pigi [kebon.
Mijnheer rookt (zit) in huis, Mevrouw gaat naar den tuin.
31. m. Njonja dudu kadera, Njong badiri lama.
Mevrouw zit op een stoel, Mijnheer staat langen tijd.
32. v. Djangan baku liat muka, makutanja bole-bole.
ge moogt niet elkaars gelaat zien, elkaar wat vragen heel [zachtjes.

33. m. Ngori ne to pake buku, se mo bodoh mura ua.
ik hier gebruik boeken, en dat zij dom is is niet goedkoop.
34. v. Ma ronga sekola bato, ngone fo ma moi-moi.
Zoo te zeggen op school gegaan, hebben we allemaal.
35. m. Ni lefo ma ronga koga, tjoba batja la fo ise.
wat beteekent uw schrijven, komaan lees, dat wij het hooren.
36. v. Ngana ne djou hadji koga, lefo soroga no waro.
gij heer zijt wel heer hadji, gij weet den hemel te ver-
[schrijven.
37. m. Ngori djou hadji marua, lefo soroga to waro.
ik ben heer hadji, ik weet den hemel te verschrijven.
38. v. Sirih ada di Kajoa, tabako di Kapo-kapo.
Sirih is te Kajoa, tabak te Kapo-kapo.
39. m. Lefo tego tene hohu, hadjali ho djoko-djoko.
het uiteinde zit op de voeten, 't einde vertrappen we.
40. v. Mo toku dodoku gaba, mo ma higugu adjali.
zij stapt op een brug van sagobladsteelen, zij houdt haar
[afkomst op.
41. m. Lefo tego tene gia, ho ma wale sio doro.
het uiteinde zit op de handen, met de armen zwaaien,
[helaas, vallen.
42. v. Njinga sari to ni mote, bada to kiau modju.
mijn hart zoekt u te volgen, (maar) mijn lichaam is nog jong.
43. m. Bada kiau marua, to ni mote jangu modju.
het lichaam is jong (geweest?) ik volg u nog niet.
44. v. Gogira djiko padei, ma djiko dodiniru.
Stel je voor! 't is hier de bocht van wijsheid, de bocht
[van spelen.
45. m. Gabi ne jotu kabena, manuru to ma lilila.
Waar ligt deze gabibloem, ik ga een praatje maken met
[de manoeroebloem.
46. v. Daire koga ma ledja, labu njita ma nonako.
wat blinkt daar over zee, misschien het voorteeken van
[het licht.
47. m. Njita ma nonako koru, fa tomo langi sosira.
voorteeken van 't licht is de morgenster, wij maken eerst
[rollen (om de prauw op af te sleepen).
48. v. To tugaraie to tola, kadoua te i bena.
ik hef een gejuich op, ik steek over, waarom zou ik niet
[aankomen.

49. m. Dowongi ma loa dai, supu hoko fo toniru.
het strand aan zee is ruim, uitgaan naar zee om te spelen.
50. v. Djamani ma laku ngana, ta lulu ta bole bole.
de winnaar van het gelaat zijt gij, ik rol zachtjes.

1. suba momoku: een staande uitdrukking om zeer diepen eerbied te betuigen; momoku: kan zijn: pinangdoos, maar ook: 'tgeen men op de schouders draagt.
2. no tede ie: beur omhoog; 't schijnt hier echter wel te beteekenen: beur u zelf op; sta op.
6. ma kiè: de berg, echter a. g. z. men daarmede vooral de berg Ternate aanduidt, is het geworden tot: hoofdplaats, stad, dorp, ook wel: eiland. i djaha: het zinkt; het moet waarschijnlijk overdrachtelijk genomen worden, zooals ik het vertaalde.
7. siboi: wegwerpen; ik schreef er bij „boosheid"; bedoeld is natuurlijk de schuwheid, die een aangenaam verkeer tegenhoudt.
10. Misschien moet hier staan, de half verbaasde, half toornige uitroep: gogira! en is de bedoeling: wat! ons eigen huis, en ben je nog bang om binnen te gaan! roraka: vreezen, aarzelen. Tern.
14. ho ma diadi: veranderen, verwisselen.
16. sofutu: deze nacht, vannacht. Tern.
23. sai side: het met elkaar opzeilen van verschillende prauwen.
24. daire: overzee, van over zee; golebo: gezegd van de wind, die met korte stooten begint te waaien, om pas later voor goed door te zetten.
26. Waarschijnlijk wordt bedoeld, dat het afscheid moeilijk is, en men door allerlei vastgehouden wordt. golobe: een soort waterplant, waarin men gemakkelijk, bij het waden, met de voeten verward raakt.
27. Met „sibu sibu" wordt de wind bedoeld, die in den nanacht en 's morgens van sommige vlakten naar zee waait, maar bij het hooger rijzen van de zon ophoudt, a. g. z. hij alleen veroorzaakt wordt, door het ongelijke afkoelen van land en zee.
28. Dit gezang is herkomstig van Kusu, een dorp in 't Kausche, van waar men het eiland Babale zien kan. Gewoonlijk kan men 's morgens wel met landwind van Kusu naar Bobale zeilen.
29. Wat nu volgt, sluit weer niet al te best bij het voorgaande aan. Het is vol met Maleisch, en duidt wellicht op het een of ander voorval in 't dorp, misschien een huwelijksaanzoek.
30. dudu, wellicht: doedoek, Mal. zitten, waarmede het vertaald is; echter is ook dudu: rooken. Tob. Wellicht moet het gecombineerd worden: zit en rookt.
32. bole-bole: zachtjes. Tob.; kan ook zijn: boleh! boleh! het mag. Mal.
38. Kajoa en Kapo-kapo zijn eilanden bezuiden Ternate.
42. bada = badan: lichaam. Mal.
44. dodiniru, van doniru: spelen; djiko: bocht, inham; daar bijna elk dorp aan een meer of minder diepe bocht ligt, spreekt men van djiko: bocht; men bedoelt het dorp, dat aan de bocht ligt.
45. lilila: praatje maken, bij iemand aanloopen; het kan echter ook beteekenen: „bekijken".
46. ma ledja: de glans, het blinkende van iets; labu: misschien. Tern.

47. er staat: fato mo langi sosira; dat zou ook kunnen zijn: „zij verlicht de steenen het eerst".
48. er staat: to tuga rai e to tola; dit kan ook beteekenen: „ik heb het afgepast, afgemeten, dus steek ik over.
50. kan ook zijn: djamani ma lako: het oog van het gelaat.

Vanaf regel 38 sluit het weer niet best aan bij het voorgaande. Misschien is het van daar af weer een aparte zang, maar het is alles zeer verward; alsof men maar achter elkaar raak gezongen heeft.

X.

1. v. Nage ana dokanena, dadi no wadje goguru.
Wie is daar aldus, dat gij spreekt van liefde.
2. m. Daïe kelapa muda, ka ma lose ada bai.
Van over zee komen jonge kokosnoten, alleen die klokken [zijn goed.
3. v. Kulewa to niginado, njinga maka tudju nage.
ik jok niet ik vraag je, met wie volgt je hart?
4. m. Lako ma dagi siasa, njinga maka tudju jangu.
Het oog gaat gedwongen, het hart volgt nog niet.
5. v. To sidagi budi koga, la se ngori fo mamote.
Welke list moet ik aanwenden, opdat met mij wij elkaar [volgen.
6. m. Ri njinga sari to biso, ma tjilaka ri djolodjo.
mijn hart zoekt te spelen, maar helaas mijn keel.
7. v. Moi, moi ka djolodjo, ma tero ua se ngomi.
allen (hebben) maar (hun) keel, niet gelijk aan ons?

verder als in voorgaande hoofdstukken.

1. De eerste regel, de aanvang, is weggelaten.
2. Minachtend natuurlijk, als zouden de meisjes te jong zijn.
3. kulewa: moet zijn: to kulaiwa: ik jok niet. Gal.
4. siasa: niet vrij, onder dwang staande iets doen. Tern.
6. djolodjo: strottenhoofd, ademhalingswerktuig. Tern.

XI.

O Gule ma betongo (lĕlĕhe)

de woorden (de tekst) van het spel.

1. Lobi dia lobi dai, fira mi lolobi dia.
wolken over land, wolken over zee, de zuster haar wolk over land.
2. Mo totumu ake Lina, mo fere ie guratji.
zij baadt in het meer Lina, zij komt (er uit) op (als) goud.

3. Mi dodjoko tara folori, mi hoheba paramata.
haar treden onder (haar) zijn kostbaar hout, haar naderen [is als edelgesteente.

4. Ngitu dia se mo hoko, ino mo rako mi gia.
Wellicht komt ze naar zee toe, komende zwaait ze met [haar handen.

5. Giki tjawaro ma ngofa, he ngone ma dodjoua.
Zij is een kind van wijze lieden, wel wij zijn (haar) niet [waardig.

6. Mi dodoku folori, mi hoheba paramata.
haar brug is van kostbaar hout, haar naderen is als edel- [gesteente.

7. Ngo fira mo django-django, mi dodogu toma [Patani.
De zuster is zeer schoon, haar verblijfplaats is Patani.

8. Mi djongutu toma Kau, mi nora toma Galela.
haar ligmat is te Kau, haar kussen is te Galela.

9. Mi moku Gamu konora, mi tabako Tarinate.
haar pinang (is te) Gamkonora, haar tabak (is te) Ternate.

10. Ma wange i lobi-lobi, dia se mo roka hoko.
de zon is bewolkt, zij komt van 't land naar zee wandelen.

11. Ami saja ubo-ubo, mo sitola ubo dadu.
haar bloemen zijn oebo-oebo, zij vermengt ze met lichtroode.

12. Mo silolifo manuru, mo sirangi dagasoeli.
Zij doet er nog manoeroe bij, zij omwind het met dagasoeli.

13. Daku tara si wo tara, wi dodumu haerani.
Hij komt van boven naar beneden, zijn badwater is wonderlijk.

14. Wo fere ma djumaät, wo usi ma ilala.
Hij gaat op (naar de moskee) op Vrijdag, hij doet het «ilala» [hooren.

15. Ngadji wo hatamu jangu, wo maginado se ngori.
Hij leest de koran, hij is nog niet besneden, hij vraagt er mij om.

16. Daire i langi-langi, namo banari i temo.
Het wordt licht over zee, de waarheidsvogel roept.

17. Bidji jo rangi liketu, wo jotu bale garade.
Het onkruid klimt tegen de zijde (van het huis) op, hij ligt [op een uitgesneden slaapbank.

18. I nita laha wo tagi, namo i fere wo uti.
als het goed licht is gaat hij, als de vogels (kippen) opvliegen [gaat hij rusten.

19. Lila ika, lila ino, to lila ino di gamu.
daarheen zien, hierheen zien, ik kijk naar de stad.
20. Se ngori ma dodjoua, djolawako to kodiho.
en ik ben niet waardig, het is maar beter dat ik terugkeer.
21. Suba no sosere afa.
belach niet mijn eerbiedsbetooning.

22. Fo gutji gamu rimoi, fo ma taru bole-bole.
in een plaats aan land gaan, zachtjes achteruit loopen.
23. Nako moi i bodito, marai onanga ja nako.
indien een een ongeluk krijgt, moet hij zelf dat weten.
24. ngone ka nagara ua.
wij zijn zoo wijs niet.

25. Jotu to bolutu jangu, nage ja roka ri gumi.
(ik) lig maar slaap niet, wie loopt langs mijn touw.
26. Utji to ginado modju, lego ma kapita nage.
ik stap aan wal ik vraag nog, wie is het hoofd van het lego-spel.

27. Ma roro ma gudu eni, kara ta djoko ni gamu.
sedert lang (was ik) ver van hier, nu pas betreed ik uw dorp.
28. Gamu ne kie kolano, ri mahe ri golofino.
deze plaats is de koningsberg, ik ben beschaamd, ik ben [bevreesd.
29. Ruku tara silolola, fela ie subu djou.
ik buig het hoofd beleefdelijk, ik beur het op, en begroet [den heer.

30. Ngofa bidji to ma tengo, to dagi-dagi ni rame.
ik ben alleen een kind der wildernis, ik kom op uw feest.
31. Ni dorure ma tabea, ri lagu ma pakisani.
groeten aan uw voorgaanderij, mijn manieren zijn beschaafd.
32. Domaha ri siloloa.
ik zal mij beleefd gedragen.

33. Moleu to dagi-dagi, to dagi tara dowongi.
ik loop als een hoopenvormer, ik loop zuidwaarts langs ['t strand.

34. Ta nonu ie limau, toma tapaki birahi.
ik ga naar boven de stad binnen, op een vroolijken weg.
35. Gamu ma tjahaja gula, ni soa njie goroho.
de plaats schittert van suiker, uw voorgaanderij (is vol)
[klapper olie.

36. Kanange ngori to tagi, ngo guru mo siwowasu.
Straks ben ik gegaan, vrouw Goeroe had me besteld.
37. To gutji gamu rimoi hadati ta laha-laha.
ik ben in een plaats afgestapt, mijn manieren waren heel goed.
38. Djaga giki nga bobai, tjade se ma sitiari.
Pas op de lieden hun verloofden, boerten met voorzichtigheid.
39. Ngapo se ma kira-kira, djou daire ma susa.
slaan met bedachtzaamheid, de heer van overzee heeft moeite.
40. Ma bobango ka o njawa.
De betaling ervan is slechts menschen.

2. totumu: herhaaldelijk onderduiken; ake Lina: rivier Lina, meer bedoeld is wel het meer Lina, waaraan de Tobeloreezen vroeger gewoond hebben.
3. djodjoko: bedoeld zijn wel de treden van een trap bij een paalwoning.
4. rako: deftig met de handen zwaaien, zooals alleen een inlandsche dat kan.
5. dodjo: gelijk aan iets, de makker van iets; dodjoua, ongelijk, onwaardig.
7, 8, 9. Hier worden zoowat alle districten uit de Residentie Ternate opgesomd, misschien om aan te duiden, dat de persoon in kwestie die alle beheerscht.
11. ubo-ubo: hibiscus, die men in verschillende roode variëteiten aantreft.
12. dagasoeli: een welriekende bloemsoort.
13. dodumu: badwater.
14. usi: Mal. oetjap: uitspreken.
15. dit kan ook wel zijn: ngadji wo ha tammat jangu: hij heeft het koranlezen nog niet voleindigd.
17. bidji: allerlei kruid en onkruid wordt hiermede aangeduid; rangi: opklimmen tegen, zich vasthouden aan; liketu: de kant, zijde, van iets. Tern.
18. als de kippen opstijgen naar hun slaapplaats, dus: 's avonds.
19. lila: zien, uitzien. Tern.
20. djolowako: het is maar beter dat. Tern.
21. sosere: lachen, belachen. Tern.
22. so ma taru: achteruit loopen, hier wel meer: voorzichtig loopen. Tern.
25. bolutu: in slaap zijn. Tern. roka: loopen, langs iets loopen; ri gumi: mijn touw; gedacht is aan een touw, waar de prauw aan vastligt.
26. lego; hier wordt wel niet uitsluitend het lego-spel aangeduid, maar met dezen deftigen naam het feest bedoeld.
29. fela-ie: het hoofd opheffen, na het eerst groetend te hebben: rukutara, gebogen.

36. ngo guru: hier kan een vrouw bedoeld zijn die „goeroe" heette, maar anders is het een beleefde uitdrukking om bedoelde vrouw te eeren.
38. tjade: gekscheren, boerten, ook wel: stoeien; sitiari = Mal. istiar: vooruitzien.
39, 40. Of hier een verborgen bedoeling is, weet ik niet; de „heer van over zee" zou de Vorst van Ternate kunnen zijn, maar het woordje ma duidt de heer als een vrouw aan.

XII.

1. Koresara to ni suba, la no gasa ri wowasu.
Zuidenwind ik betoon U eerbied, opdat gij mijn bestelling [brengt.
2. La ma gina bangeseli, laka djou mi ma mina.
de inhoud van de fluit (het spel), opdat heer (vr.) wij [elkaar zien.

3. Dodagi to jogo-jogo, i gou to djadjiua.
(mijn) heengaan is heel kort, werkelijk ik beloof geen terugkeer.
4. Djadi ma dodola hutu, ngori to domahaua.
de verbreking der belofte is (van) nacht, ik wacht er niet op.
5. Ngori ne ta ruba ngitu, ta ruba ta gou-gou.
ik gooi wellicht (de belofte) om, (als) ik omgooi doe ik het [voor goed.

6. Dodagi to jogo-jogo, i gou to djadjiua.
(mijn) heengaan is heel kort, werkelijk ik beloof geen [tijd van terugkeer.
7. To djadji ma ora ua, na tjotjoho pariama.
ik beloof geen uur ervan, houdt het jaren (lang) vast.
8. No kaulu ma habari, no kawing ni rehe bato.
gij hoort het bericht, (indien) gij trouwt (is het) uw lichaam [slechts.
9. Bidji bunga bale bunga, daka ja mote fakati.
onkruid bloemen, slaapbank bloemen, daar zijn ze 't eens [geworden.

10. To ise ma tatabua, mi guba rai marua.
ik hoor de trommelmuziek, haar gordijn is er al.
11. Ka laha mo siwowasu, la mi doro mi ma mote.
't is maar goed dat ze kennis geeft, opdat wij tezamen afvallen.

2. Onder „djou": heer, kan natuurlijk even goed een vrouw verstaan worden.
5. ta ruba ngitu kan ook zijn: ik verander van gedachten.
7. „ma oraua". Dit ora kan zijn horas = uur. Mal. echter ook wel maand. Tern.
8. kaulu: hooren. Tern.
10. mi guba rai marua: „haar gordijn is er al" wil zeggen: er is al een apart slaapkamertje voor haar en haar man afgeschoten, m. a. w.: ze is getrouwd.
tatabua: men verstaat hieronder bepaald feestelijke huwelijksmuziek.

XIII.

1. Doka ma gudu to ino, to n'ise gogoru koga.
gindsch van ver kom ik hier, wat hoor ik van je van liefde.
2. La ka dunia ma ronga, iti de mo ngale moi.
opdat met name haar te vragen, als 't haar maar eenmaal
[naar de wijze der vrouwen gegaan is.

3. Siokona ngori eni, doka sosira reua.
helaas ik hier, vroeger was ik gindsch nog niet.
4. Doka saja to doro, ronga to gutji marua.
gindsch deed ik de bloemen afvallen, met name ik ben
[afgestapt.
5. To sigaro budi koga, kodiho doka sosira.
Welke list zal ik aanwenden, (om) 't ginsch (te doen terug-
[keeren) zooals het vroeger was.

6. Ma roro ma gudu eni, ta djoko ri limau.
sedert lang was ik ver van hier, ik betreed mijn stad.
7. Ngo fira to laha ua. Gamu ta roka to mahe.
Zuster, ik ben niet goed, langs het dorp te gaan schaam ik mij.

2. misschien: als ze in 's werelds naam maar maagd geworden is.
3. misschien: helaas, als ik ginds vroeger maar niet geweest was. — Dit schijnt wel een klacht van iemand, die zijn beminde achtergelaten heeft, maar elders met een ander overspel heeft bedreven, waardoor hij beschaamd wordt, bij het terugkeeren in 't eigen dorp.

XIV.

1. Doniru si fo toniru, ma i ka mangaleua.
een spel spelen we, maar het beteekent niets.
2. Bada ua loe kamu, la no suka no sukare.
geen lichaam, damp slechts, opdat, 't zij gij vreugd of smart hebt.

3. Ngori njinga, loa, loa.
mijn hart is recht.

4. Ngitu dai toma gura, lohoko mi sora hoko.
misschien is de tuin over zee, de landwind brengt haar zeewaarts.
5. Mi oti turi ma bunga, mi sari kelo ma rau.
haar prauw is een toeribloem, haar schepper is een keloe blad.
6. Mi liaro dagasuli, mi side gabi ma boro.
haar mast is een dagasoeli stengel, haar zeil is een gabi bloem.

7. Dunia to dagi dagi, turu to ngali marua.
ik wandel in de wereld rond, later ben ik veranderd.
8. To ma dadi namo koga, to sigaro budi koga.
welke vogel maak ik mij, welke list gebruik ik.
9. Kodio doka sosira, aro tomo si godio.
terugkeeren gindsch waar ik eerst was, tegen den stroom [in terugkeeren.
10. Ma i tajako re ua.
Maar het waait heelemaal niet.

11. Sosira nage ni sudo, touru no ma toduba.
Wie zond (bevel) u vroeger, later zult gij er spijt van hebben.
12. Nage sudo no ma bugo, no ma sifati lara'nga.
Wie beval je jezelf te boego, je te begrenzen met verboden.
13. Na mina gonaga sungi, se no ngali ni bitjara.
Gij ziet een ander gelaat, en gij verandert uw spreken.

14. Ka fo diri fo ma lena, na sonjinga bolo ua.
Slechts wij zelf wij vrijen met elkaar, wenscht (denkt) gij [(eraan) of niet.
15. Ngori ridjadji se ngana, no sinjinga boloua.
ik en gij beloven elkaar, denkt gij eraan of niet.
16. Lena no sinjoi dika, ma teroua se ngana.
gij vrijt reeds met velen, niet gelijk aan U.

17. Sio ira to ni wasu, na mote boleu dai.
helaas zuster, ik ken je, je liept aan zee over de zandbank.
18. No ma sidjako roregu, fala ne se ma bobito.
gij naamt een andere houding aan, dit huis heeft zijn regels.
19. Wosa se ma sitiari.
binnengaan met voorzichtigheid.

20. Ma dero fo ma kaulu, kaulu ngana se ngori.
indertijd hoorde men, hoorde men gij en ik.
21. Sebabu ni adji guru, bobaja i dadiua.
om der wille van uwe ouders, werd het vrijen niet

22. Sosira ena i gou, wa gutu nane reua.
Vroeger was dit heusch, hij plukte hier niets.
23. Togu toma hira bira, marua kare ngongano.
verblijven bij de broeders en zusters, reeds zoeken vertrouwen.
24. Gamu ma lamo daeni, no ma sisari ni ngitu.
het is hier een groote stad, zoek er voor je je meening uit.

25. Sio fira to ni wasu, ri lolena dika ngana.
helaas zuster, ik ken je, mijn vrijster zijt gij slechts,
26. Ngori to lai to hahi, sakisi se djou wonge.
ik vloek en bezweer het, getuige is de stamvader.

27. Fira pago mo wowasu, ta tudu ri moku modju.
Zuster pago weet (erkent), ik plant mijn pinang nog.
28. Kabila gapi mo reno, tolu se ma bunga bunga.
zij snijdt het spiesglans voor een doos, een hoed met ver-
[sierselen.

29. Hukum bolo kimalaha, Sangadji ni horomati.
Stamhoofd of dorpshoofd, districtshoofd, uwe eerbied.
30. To fere kolano doro, utji la fo sango suba.
ik klim op tot koning ik val,* afdalen om de beleefdheid
[te beantwoorden.
31. Ruku tara siloloa, fela ie suba Djou.
een behoorlijke buiging maken, het hoofd opheffen om de
[heeren te groeten.

32. Ngone fo legu daeni, toma limau Kolano.
wij spelen hier het legoe-spel, in de koningstad.
33. Kiatjili jo ma fato, Bobato jo ma rimoi.
Prinsen staan op een rij, zij allen zijn Hoofden.
34. Manuru jo ma bitjara, Gabi jo ma kira kira.
Hun raadslaan is manoeroe, hun overlegging is gabi.

1. ma i ka mangaleua kan ook zijn: je moet er niets achter zoeken.
2. Of deze vertaling goed is, weet ik niet; kamu: lichte wolk; lõe: meer, slechts?

4. gura: tuin, maar wellicht is hier „eiland" bedoeld, hoewel dat in het Tern. gura ma ngofa heet. Er is echter spraak van „over zee gaan", dus is het hier wellicht: „eiland"; lohoko: landwind. Gal. sibu-sibu.
5. „toeribloem". De boom heet ook in het Mal. toeri; het is een nog al groote bloem.
sari: schepper. Gal.; kelorblad, een smal blaadje; de boom heet in 't Mal. ook pohon kelor.
7. turu heb ik hier vertaald met „later". Het kan ook zijn gelijk toeroet: volgen. Mal.
8. aro heb ik genomen als haroes: stroom. Mal.
10. tajako = taloko: waaien. Tob.
12. bugo: zie hoofdstuk „Fetissisme".
15. Misschien moet hier wel een verleden tijd staan, die er om de maat uitgevallen is.
16. ma teroua se ngana kan ook wel zijn: het is niet in orde met je, het staat niet goed met je.
17. ira, verkort van het Tob. iranga: zuster.
21. bobaja = bobai: vrijen.
23. kare: bezien. Tern.
25. „Sio" vertaald met „helaas" is ook dikwijls in lichten graad „och!"
27, 28. De bedoeling is wel, dat er een te vertrouwelijke verhouding bestaat als gevolg waarvan de vrouw zich voor het huwelijk klaar maakt, door voor zich een mooie doos te maken, voor haar aanstaande man een mooie hoed.
33. kiatjili = kaitjil: prins of vorst, de oudste titel van de vorsten der Molukken.

XV.

1. Ri ngitu mo kokiau, muna ngolo ma sananga.
ik meen dat zij jong is, zij is aan de overzijde der zee.
2. Ami jene to hidingo.
Haar jonge pinanggenoten zend ik haar.

3. To mi kado bolo ua, wako ino to ginado.
Bereik ik haar of niet, rondom vraag ik het.
4. To mi kado bolo ua.
Bereik ik haar of niet.

5. To ngo turi i ngitu ngana ire to mangaku.
Vrouw toeri haar meening, gij naar boven, ik stem toe.
6. Dadi to ruba ni ngitu.
Dus gooi ik uw meening om.
7. To huba to hiohulu, ni huba ma ronga njawa.
ik betaal bruidschat, ik verzoek buitenom (want), uw
[bruidschat is een mensch.

8. Ni huba ma ronga njawa, mai to pai to dafo,
Uw bruidschat is een mensch, maar ik kan het ook aanvaarden.

9. Lako to goleu lefo, folo ma bobato ua.
ik laat de oogen gaan, de heer van het huis is er niet.
10. Mi lako ma tjobi-tjobi, si to waro mi goleu.
Zij wrijft haar oogen uit, en ik weet (ken) haar uitzien.
11. Boki Todore mo ino, mo gasa mo legu-legu.
Princes Todore komt, zij brengt het legu-spel mee.
12. Ho ise mi tatabua, (mi) paju folo marua.
wij hooren haar feesttrom, haar zonnescherm is al dichtbij.
13. Ma wanga i lobi-lobi, i ara gogoro dia.
de zon is bewolkt, als de maan opkomt noodigen zij land-
[waarts.
14. Labu ma lefo i ronga.
Misschien is zijn naam geschreven.

15. Labu ma lefo i ronga, si tau dai garaki.
misschien is zijn naam geschreven, en de 10 prauwen zee-
[waarts bewegen zich.

16. Toma dunia daeni, tjawali ira ha wango.
op deze wereld, slechts slecht (is het) te leven.
17. Hio i haru marua, gamamu kie kiloli.
helaas 't is al gekomen, duisternis omringt de berg.

18. Ngo fira mi pare ngone, mo ri hudu si (mo) fere.
de zuster haar pinang zijn wij, zij fluisterde mij toe en klom op.
19. To garaki si to umo, mo ri hia lo mi gia.
ik ontstelde en wierp (het) weg, zij stak mij ook haar hand toe.

20. Wange tumu dieni, ika no ma goru-goru.
de zon zinkt ten onder, vooruit overpeins maar.
21. Borero na djailili, no wawahu kamu-kamu.
bestel het maar aan uw ouders, geef het te kennen aan de
[wolken.
22. Dau ma lolinga ile, ma nonu djole ma bati.
Van beneden wandelt ze naar boven, ze gaat tusschen het
[zeewier.
23. Boleu ma mote dai, mo mi hidjaku roregu.
Ze volgt aan zee de zandbank, ze gedraagt zich anders.

24. Badju idjo mo hohira, kasuba mo totouru.
Eerst droeg ze een groen baadje, later een rood.

25. Dau ma lolinga ile, badju idjo mo towongi.
Van beneden wandelt ze naar boven, (met) een groen baadje
[gaat ze langs het strand.

26. Rafi idjo mo towongi, boleu ma mote dai.
(met) een groene sarong gaat ze langs 't strand, ze volgt
[aan zee de zandbank.

27. Boleu ma mote dai, roregu ho makidjaku.
Ze volgt de zandbank aan zee, wij gedragen ons anders
[tegenover elkaar.

28. Nitu dai toma gura, lohoko mi horaoko.
Misschien in den tuin zeewaarts, (met) den landwind steken
[we over naar zee.

29. Mi oti turi ma bunga, mi sari kelo ma rau.
Haar prauw is een toeribloem, haar roeispaan is een keloeblad.

30. Mi liaro dagasoeli, mi side gabi ma boro.
Haar mast is dagasoeli, haar zeil is een gabi-bloem.

31. Dai ma ngongadje isa, djou ma ngofa jo kawi.
Van over zee kwam 't bericht landwaarts, de koningskinderen
[huwen.

32. Ma pake tjara tjina, mi djaku djou ma ngofa.
Zij kleedt zich op zijn Chineesch, zij gedraagt zich als een
[koningskind.

33. Mi ngate-ngate salaka, la rete ire guratji.
Haar oorhangers zijn van zilver, opgelegd met lagen goud.

34. Djodjaro sungi jo utji, toma kapali ma doja.
Nieuwe maagden stappen af, van uit het schip.

35. Mo toku dodoku tjina, mo ma lenge maradika.
Zij stapt over de Chineesche brug, gaat recht door naar
[Maradika.

36. Mi dodego kurisi, mi paju dara ma lofo.
Haar zetel is een stoel, haar zonnescherm een paar duiven.

37. Sofutu to dagi-dagi, ka mi siloloa ua.
's nachts loop ik maar, slechts zij is niet beleefd (vriendelijk).

38. Ta kololi mi djalena, to bailele mi ngara.
ik ga rond haar venster, ik omring haar deur.
39. To kokito toma dudu, mina daku toma doja.
ik wordt wakker buiten, zij boven binnenshuizes.

40. Fola dia, fola dai, fola ma ronga gredja.
huizen landwaarts, huizen zeewaarts, (een) huis heet «kerk».
41. Ngara jana tobi ino, ma liketu jo ma seba.
hun deur komt in 'tzicht, zij naderen de zijde van (het huis).
42. Ngara ma kutji djodjara, ma saläati ngongare.
het deurslot is een maagd, de saläat is een jongeling.

43. Tjapaka dai mo wadje, manuru no hoko modju.
aan zee spreekt ze tjapakabloemen, breng nog manoeroe naar [zee toe.
44. Loloro mo dofu demo, djela-djela mo wowasu.
Haar vele spreken is loloro, haar kunnen is djela-djela.
45. Borero si poma-poma, Sulasi mo malo afa.
Dat zij volstrekt niet schraal zij, dat haar geen soelasi ontbreke.

46. Daka si mo ruruino, saja ma d̦iforo moi.
Daar komt ze aandrijven, als een stel bloemen.
47. Ja babane ma diango, la fola ma barakate.
Ze zijn goede buit voor de aanlegplaats, opdat het huis [gezegend zij.
48. Futu räa fo mi oro, laka ngone ni leleani.
Over vier nachten halen we haar, opdat wij haar bedienen.

2. jene: jonge pinangnoten, zooals jonge meisjes die gebruiken. Tid.
7. „hiohulu", men verstaat er onder, iets vragen, niet langs den adat-weg, b.v.b. een meisje vragen, zonder eerst naar haar ouders te gaan, als men b.v.b. weet dat de geëischte bruidschat te hoog zijn zal.
9. Misschien hoort „lefo" wel bij het 2e gedeelte van de strophe, zoodat dat beteekent: zekerlijk! de huisheer is er niet.
12. folo: dichtbij.
14. Kan ook zijn: misschien heeft zij zijn naam vastgesteld, m. a. w. heeft zij haar keus bepaald.
15. tau: mogelijk dat dit wel als „huis" bedoeld is, maar het is in beide gevallen nog al onbegrijpelijk.
19. wierp het *voorstel* weg, natuurlijk.
21. borero: ouders; djailili: bestellen, kennis geven. Tid.
22. djole: een soort zeegewas, dat op sommige tijden van 't jaar het strand heelemaal bedekt.

31. „djou ma ngofa" *kan* zijn: koningskinderen, maar ook wel lui van minderen rang.
33. rete, ire, ik vertaalde: opgelegd, want; rete: laag, verdieping; ire: omhoog.
35. „maradika"; ik heb aangenomen, dat hiermede een kampong bedoeld wordt.
39. m. a. w.: zij laat mij niet binnen.
42. Of hier werkelijk de salaät, het Mohammedaansche gebed, bedoeld is, weet ik niet; misschien heeft er gestaan: sekilwak, verternataanscht Hollandsch „schildwacht". Dit geeft wel een goeden zin.
43. tjapaka-bloem: een soort geurige bloemen.
44. loloro: een soort kruipplant, die alleen langs zee groeit; djela-djela: een soort kruipgras, dat alleen verder landwaarts gvonden wordt.
45. Ik weet niet, wat dit eigenlijk is; het kan ook zijn: „de ouders verbieden het", maar dat geeft volstrekt geen zin; sulasi: een soort geurig kruid, als specerij gebruikt.
47. babane: aanlegplaats voor prauwen; ma diango: zijn buit, winst, voordeel.
48. ni leliani: ik vertaalde alsof er stond: mi ni leliani: wij haar bedienen.

XVI.

Tot een vrouw die overspel gepleegd heeft.

1. Fira dia se mo utji, mi saja turi ma bunga.
Zuster is aan land gestapt, haar versierselen zijn toeri-bloemen.
2. Mo lenge njira-gubadi, segala saja ma boro.
Zij gaat links en rechts (naar) alle bloemknoppen.
3. Laka mina moi-moi, labu-kie ma kololi.
Opdat ze ze allen beziet, misschien gaat ze de stad rond.
4. Alam ma Djou mina.
De Heer der wereld ziet het.

1. Met de groote toeribloemen versiert zich natuurlijk geen eerbare vrouw.

XVII.

Wanneer iemands meisje met een ander getrouwd is.

1. Dai ma ngongadje isa, Wasu ri ngitu mo lena.
Van overzee kwam het bericht, werkelijk meende ik, dat [zij vrijde.
2. Ka laha no siwowasu, la fo doro fo ma mote.
't is maar goed dat gij het weet, opdat we tezamen afvallen.
3. Ise ami tatabua, mi guba rai marua.
Hoor haar feesttrom, haar gordijn is er al.

2. „la fo doro fo ma mote" kan ook zijn: opdat liefde bij beiden tezamen afvalle of ophoude.

XVIII.

Om te vragen tot den morgen te spelen.

1. Ma wange jo lobi-lobi, mo ma torifa mi ngara.
De zon is bewolkt, zij staat voor haar deur.
2. Mo penga-penga sulepe, i feto segala ronga.
Zij tokkelt haar viool, het zegt van alles.

3. Daire, i langi-langi, fira koketo no momi.
Van over zee begint het te lichten, slapende zuster sta op.
4. Momi to ni ngadje-ngadje, to ni ngongadje dunia.
Sta op, (opdat) ik met u spreek, ik breng je een huwelijks- [aanzoek.

5. Ngori daku si to tara, ta torusu rame nena.
Ik kom van boven naar beneden, ik bezoek dit feest.
6. Ruku tara to ginado, lego ma kapita nage,
Het hoofd buigend vraag ik, wie is het hoofd van het [lego-spel.

7. Ngori daku si to tara, Ka to utu ri tjapaka.
Ik kom van boven naar beneden, ik pluk maar mijn tjempaka-bloemen.
8. Sulasi se goro-goro, to sigoro njinga modju.
Soelasi en goro-goro-bloemen, ik heb nog lust om voor te [zingen.

3. kokito no momi: wordt wakker en sta op.
8. Ik weet niet wat goro-goro-bloemen zijn, maar het is een aanloop om te komen op sigoro: voorzingen, in het tweede gedeelte der strophe.

XIX.

Om een vrouw te vragen.

Mannen.
1. Hira, bira no mangaku, to ma tadu hutu moi.
Zusters stem je toe, ik heb een nacht op en neer geloopen.
2. To ma tadu hutu moi, no tarima boloua.
Ik heb een nacht op en neer geloopen, neemt gij het aan [of niet.

3. Djolo wako to kodiho.
Het is beter dat ik terugkeer.

Vrouwen.

4. Iti hira no mangaku, bolowasu se ngo guru.
   Als gij maar toestemt broeder, misschien met vrouw goeroe.
5. Iti guru mo mangaku, ngori ma i to tarima.
   Als (vrouw) goeroe maar toestemt, ik, maar ik neem het aan.

1. to ma tadu: men zegt dit van het stampen van een vaartuig; het moet dus zeker beteekenen: in groote onrust op en neer loopen.

XX.

Aan tafel bij het elkaar eten geven.

1. Penga-penga to ni tana, la no dofo boloua.
   ik voer je met de vingers, en eet je of niet.
2. Sio ngori ai mäe, djolo wako to kodio.
   helaas mijn verlegenheid, het is maar beter dat ik terugkeer.
3. Siokona ngori eni, to ngofa daga Mawea.
   Helaas ik hier, ik ben een kind dat komt van Mawea.
4. Njolu ino sio oro, ka djole ma dano bane.
   Hier aangedreven helaas, als meevarende op het djole-kruid.

1. to ni tana. Zie Hoofdstuk 16: maka-tana.
2. dofo: eten, voeren, een beetje grof; ai: mijn. Gal.; mäe = mahe. Gal., bescheidenheid, verlegenheid.
3. Mawea was vroeger de zuidelijkste kampong van Tobelo, dus daarom misschien voor: ver weg, onbeschaafd. Nu heb ik nooit gemerkt, dat de menschen van Mawea zich de minderen voelen der anderen.
4. njolu: aandrijven. Tid. djole, drijvend zeewier; dano-bane: wie als gast meevaart in een prauw.

De opschriften boven de zangen XVI tot XX heb ik er aldus boven aangetroffen.

XXI.

Dopa. dopa. gila.

1. Ngori dau si to ie.	Ik kom van beneden naar boven.
To ise tifa ma ili.	ik hoor het geluid van de trom.
Tulu to unji ma rame.	ik ga aan land om het feest te [zien.
To dopa-dopa.	ik speel dopa-dopa.
2. Daka jo ma fato hoko.	Daar staan ze op een rij langs zee.
Djodjaro malo.	er zijn geen jonge meisjes.

Kari fira moi moi.	(ik) bezie de zusters allen.
O djamani moi.	(ze hebben) hetzelfde gelaat.
3. Ngori daku si to tara.	Ik kom van boven naar beneden.
To dode djou mi tifa.	ik hoorde hier haar trom.
To turiani ni rame.	ik zit op uw feest.
To dopa dopa.	ik speel dopa dopa.
4. Daka jo ma fato hoko.	Daar staan ze op een rij langs zee.
Mo dite-dite tjapaka.	Zij draagt pakken tjampaka- [bloemen.
Mo kokonora manuru.	in 't midden heeft ze manoeroe- [bloemen.
Parise moi.	een paar
5. Ngori dau si to ie.	Ik kom van beneden naar boven.
To lila ie mi gamu.	ik kijk naar boven naar haar dorp.
To denge duka ma doja.	ik zit midden in de smart.
To kolofino.	ik vrees.
6. Tomo banga si to hoko,	Door het bosch ga ik naar zee.
Ta mote-mote moleu.	ik volg de hoopen vormers.
Ri dagilom o kose dara.	mijn makkers zijn jaarvogels en [duiven.
Namo suisa.	Soeisa vogels.
7. Dai ma ngongadje isa.	Van over zee kwam het bericht.
Kolano Rumo wo taga.	De Sultan van Turkije is aan- [gekomen.
Toma Moloku Todore.	In de Molukken op Tidore.
si Tarinate.	en Ternate.
8. Tike fira mi dudungo.	Ik zoek de zuster haar land.
Toma Kajoa ma dudu.	aan de achterkant van Kajoa.
To deroua.	ik vond het niet.
9. Muka dia muka dai.	't Gelaat landwaarts, 't gelaat [zeewaarts.
Saja la kari.	om bloemen te zien.
Tike gofu kumang-ku- [mang.	te zoeken koemang-koemang- [kruid.
Alam mi kiloli.	zij gaat rond de wereld.

10. Tike fira mi dudungu.	Te zoeken de zuster haar land.
Singofu wali tagi nae.	moet men slechts wenden en [naar boven gaan.
Halemuli ami djae.	Halemoeli haar spoed.
Kota ma ngora.	de deur der vesting.
Tika djangela.	zijn overgebleven de vensters.
11. Magonaga dokanena.	Het voorkomen is aldus.
Ni oti nena no pane [hoko no joru.	Stap in deze je prauw, roei naar [zee.
Ma gogoru naro-naro.	Haal er de liefde uit.
No naroïe ni side.	Haal op je zeil.
No höïtara ni tolu.	Neem je hoed af.
Toma totango ma nje-[ku.	Boven op de tent.
No horomati.	betoon eerbied.
12. Tagi tagi toma ngoko.	(Ik) ging op den weg.
To dero fira rimoi.	ik vond een zuster.
Mi utu moa la ote moa.	Haar haar was recht als moa [stengels.
Mi saja gofu.	haar versiersel was gras (kruid).
o Parada ma ledja ledja.	met haar haartooisel blonk zij.
To mi ko ta gila. gila.	ik omhelsde haar dadelijk.
Jado mi fola ma lele.	tot voor haar huis.
To mi bailele ma djura.	ik omring haar met eerbied.
To mi taratibi.	ik zette haar neer.
Tede mi suba.	ik betoonde haar eerbied.
13. Ja dorari isa Mede.	Zij zijn tegenover Mede.
Ake djobubu.	(tegenover) de waterbron.
Iè ta fere ta fere.	opwaarts ik stijg ik stijg.
Toma totumu.	tot het badwater.
Ja dorari ma ragane.	zij leggen de goederen neer.
Giki fodi pohaua.	de lieden zijn niet in staat tot [koopen.
14. Tjaparua si to tara.	Van Tjaparoea ga ik Zuidwaarts.
Todore jake Tarinate.	op Tidore volgt Ternate.
Kokorona mara touru.	in 't midden kom ik maar ach-[teraan.

	Fodi hena toma teda.	pinang koopen aan de uitstalling.
	Ma pipi malo.	geld er voor is er niet.
	Bido ka ma sofo ua.	de sirih heeft geen vruchten.
	Dohai se malo.	en kalk is er ook niet.
15.	Ja dorari Tarinate.	Ze zijn tegenover Ternate.
	Se ma kadato se ma sigi.	met zijn paleis en zijn moskee.
	fato-fato.	op een rei.
	Gahi gura mantara.	een tuin maken op het eiland [Maitara.
	Ja dorari oko ngolo.	Ze zijn zeewaarts tegenover de [zee.
	Ngolo kokotu.	de zwarte zee.
16.	Fola dia fato-fato.	Landwaarts staan de huizen op [reien.
	Fola geredja.	huizen (als) kerken.
	Ma djalena idjo-idjo.	de vensters zijn groen.
	Ma bunga ka paramata.	de bloemen er van zijn edel- [gesteenten.
	Ma sofo ka roributu.	Ze zitten stijfvol vruchten.
	Sebabu djanga ma lefo.	want dat niet het uiteinde er zij.
	Dika to sone toge marua.	slechts indien ik dood ben houdt [het op.
	Nage mina mi barani.	Wie durft naar haar kijken.
	Hele musingi.	een nieuw kleed.
	Dunia ma kurati.	de aarde is geel.
	Alam moi gamamu.	de heele wereld is duister.

Ik weet niet, waarom deze zangen dezen naam dragen. Het kan zijn, omdat de maat er heelemaal niet in te vinden is, en dus gila = Mal. gila: gek; ook zou dat nog kunnen zijn om de, van de hak op den tak springenden inhoud; maar het kan ook zijn dat gila beteekent: rechtuit, rechtdoor gaan, Tob. en dus er op betrekking heeft, dat deze zangen geen beurtzangen zijn.

1. unji, zien, bezien, zonder nog aan iets mee te doen, toekijken.
3. dode: hooren, luisteren naar iets; turiani: zitten, verblijven; parise moi: één paar; ik ben niet zeker van deze vertaling.
5. denge: zitten. Tid.
6. kose dara: zou ook alleen „jaarvogel" kunnen zijn, daar men in deze zangen dara: duif, ook wel gebruikt voor „vogel".
8. dudungo; in vers 10 komt voor: dudungu, waarschijnlijk hetzelfde woord. Ik heb vertaald: „land", omdat het woord in het Tob. „droogte" beteekent, en dus voor „land", in tegenoverstelling van „zee" gebruikt wordt. Het zou echter ook kunnen zijn dat bedoeld is: dungunu,

belofte, Tob., waarmede men aanduidt het een of ander voorwerp, dat de schoonzoon halen of zoeken moet voor zijn schoonvader, als behoorende tot den huwelijkschat.

9. Wat koemang-koemang-kruid is, weet ik niet.
10. „naë" is vertaald als naik. Mal.
11. regel 1 en 3 zijn kennelijk slechts om de woordspelingen daarmede in 2 en 4. joru: roeien. Tid.; höitara: naar buiten en beneden brengen.
12. moa la ote moa: recht als moa-stengels. moa = marantha dichotana Wall., een plant met lange rechte bladstengels. De uitdrukking komt meermalen voor om de schoonheid van vrouwenhaar aan te duiden, misschien om te laten uitkomen dat het niet op zijn Papoesch gekruld is; ma lele: voor Tid. ma djura: passend, eerbiedig; taratibi: schoot; 't kan dus ook zijn: ik zette haar op mijn schoot.
13. Mede en Ake djobubu liggen bij elkaar in 't Noorden van het district Tobelo. ma ragane, feitelijk: betaling in goederen, voor een slaaf, een bruidschat etc.
14. Wat met „Tjaparua" bedoeld is, weet ik niet. Misschien Saparua? maar dat heeft in dit verband geen zin; jake: daarna, vervolgens, Tid. mara: maar. teda: de kleine uitstallinkjes, die men hier en daar in de ramen der huizen ziet, waar men hoofdzakelijk de ingrediënten om pinang te kauwen, of te rooken, te koop aanbiedt.
16. ma bunga ka paramata, kan ook zijn: ze zijn versierd met edelgesteenten. ma sofo ka roributu, moet misschien gelezen worden: maso fo karoributu, waarbij maso = masoek, Mal. dus: ze verdringen zich om er maar in te komen. djanga = djangan. Mal. Misschien moet sebabu wel vervangen worden door sebala: och! och! Hele musingi; ik weet hier geen raad mee; misschien moet het zijn: helemu sungi, verbasterd van: selemoet sungi: nieuw kleed. Zoo heb ik het dan ook maar vertaald.

XXII.

1. Bira-bira ho ma djadji.	Zusters met elkaar afspreken.
Ngana no igo ma kaha.	gij houdt van het land.
Ngori ta toti ma hate.	ik hak het hout ervan om.
Rai marua se mahi.	Na afloop worden (we) be-[schaamd.
Bira pulo dadiua.	(want de kleefrijst wordt niet.
Kana kangela kana ma [rugi.	Om de moeite, om de schade.
2. Gahi gura toma buku.	Een tuin maken op den berg,
O tola gumi ma djodji.	hij hakt de banen af met moeite.
Si fo kangela.	en wij vermoeien ons.
3. Bira ho ma djadji.	Zuster met elkaar afspreken.
Toma ngowae.	bij de mangaboom.

Ma lofo jo hira jangu.	de twee zijn niet vooruit gegaan.
Giki jo ma tahidiri.	de lieden lasteren dat.
Ma tufa sakasi.	de eed, getuige.
ma kaha nena.	deze grond.
4. Horu-horu toma ito.	Roeien, roeien naar 't uiteinde [van 't dorp.
To supu dai Batawe.	ik ga uit naar Batavia.
To nonu Jaba ma djiko.	ik ga de bocht van Ambon in.
5. Ta isa Sula ma dehe.	Ik ga landwaarts bij kaap Soela.
To papo Djawa ma dulu.	Ik kom dichtbij de Javaansche [landingsplaats.
Si to ma wako Surabaia.	en ik keer om te Soerabaia.
Ake telaga rimoi.	(daar is) een meer.
Ma njau gafo segili.	de visch daarvan is gapo en aal.
Ma gofu tudju tarate.	de planten zijn waterlelies.
Bunga jo ruru.	de bloemen zijn dicht tegen [elkaar.
6. Dau mo ri dingo ire,	Van beneden zond ze mij naar [boven.
Kabila sigi kolano.	een bladerendoos als een [koningsmoskee.
Ma doja lele.	de inhoud was sirih.
Kurama no dafo ino.	Koerama! vang het op.
Naro se tiba-tiba.	trek (het deksel) plotseling [(open).
Ni bada totagapi.	gij voelt de bedoeling,
Ni njinga.	gij houdt ervan.
7. Dau mo ri dingo ire.	Van beneden zond ze mij naar [boven.
ma hena kiau ma bido.	jonge pinang en sirih.
ma kiau dofahe.	die jong is (en) kalk.
ka i katjuba tjatjapi.	slechts is het zegel rood.
ma ja lefo ma ngale [lamo.	maar zij schrijven (het) met [groote redenen,
8. Hena monge tena ngara.	Lekkere pinang aan de deur.
Ma maja teke fiara.	de bloemtrossen hangen tegen [elkaar omlaag.

Nengitu giki roregu.	Misschien andere lieden.
Ka ngone bato.	Maar wij slechts.
Giki jang taadjiri.	Lieden die lasteren.
Ma tjupa daku saksi.	De eed bij (die) Boven (is) ge- [tuigen.
Ma kaha nena.	Deze grond.
9. Hena dia toma banga.	Pinang, landwaarts in 't bosch.
No habari tagi to hira.	Gij bericht (dat) ik vooruit ge- [gaan ben.
Ma dorari ma Todore.	Ze zijn tegenover Tidore.
Bido Todore ta fulele.	Tidore's sirih vent ik uit.
Ifa ma rasa gani.	Dat maar niet de smaak be- [dwelmend zij.
Dai ma ngadje iha.	Van over zee kwam 't zeggen [landwaarts.
Tola kaha Dodinga.	over de landengte van Dodinga.
Patjikara.	Kaap Patjikara.
Tobelo haro Galela.	Tobelo tot aan Galela.
Kololi adaka.	aldaar rond.
Toma Loloda. Tolofuo.	tot Loloda(en) Tolofoeo.
Waioli sitiani.	Waioli Sitiani.
Ibu, se Gamkonora.	Iboe, en Gamkonora.
10. Ngori dau si ta ië.	Ik kom van beneden naar boven.
Djou ni tifa tulu ta unji.	Heer (op) uw tifa kom ik aan [land (om) te zien.
Ma rame to dopa-dopa.	Het is een dopa. dopa-feest.
Daka jo ma fato hoko.	Daar staan ze op een rei langs [zee.
Djodjaro malo tjafu.	Er zijn geen jonge meisjes bij.
Giki ma bobai to kolo- [fino.	Ik ben bang voor iemands [vrijster.
11. Dai ma ngongadje isa.	Van overzee kwam het bericht [landwaarts.
Sone rimoi ma gonaga.	Het was alsof er een dood was.
Sungi kota ika palihara.	Nieuw de vesting in (om) ver- [pleegd (te worden.)
Se ma dihutu gonjawa [malo.	Als (men) een eigenaar heeft, [is men geen mensch.

Kota ika se godiho se [ma dihutu.	Naar de vesting, en terug, heeft [men een eigenaar.
12. Dai ma ngongadje iha.	Van over zee kwam het bericht [landwaarts.
o Sariani wo taga.	Sariani is aangekomen.
Toma moloka Todore.	In de Molukken (aan) Tidore.
Ternate wo tola ngolo.	(Van) Ternate steekt hij de zee [over.
Wo rosu side talake.	Hij hijscht op een zijden zeil.
Wi lewi monga malaju.	Hij heeft prachtige sarongs bij [zich.
Kore wilundju fo sai-sai.	Met een fluweelen wind wordt [hij voortgestuwd.
13. Dai ma ngongadje isa.	Van overzee kwam het bericht [landwaarts.
Sone rimoi toma ngolo ma korona.	Een doode midden op zee.
Fai kubu toma fasa mi fasa esa.	Een graf graven in de zee maar.
Moku-moku mi soi bau.	De golven slaan over hem heen.
14. Dingo toma Mabaino.	Van Maba hierheen bestellen.
Dingo gosora.	bestellen notemuskaat.
Gosora pakeua, ma bun- [ga djira.	notemuskaat is niet goed, de [bloemen zijn leelijk.
Ngori to sidiba kati.	ik weeg af.
ri ma ahi, gosora.	mijn foeli, notemuskaat.
se buah lawa ma tero [bato.	en kruidnagelen is hetzelfde [maar.
15. Hate gosora no ma sora.	Ga van de eene notemuskaat- [boom in de andere.
Laha, laha marah, no [peka.	(Doe het) heel goed (dat niet) [je valt.
Tebala sai tjai, tjai.	Roode ricinus — gauw, gauw.
No ri riki roro no ri da- [heua.	Gij reikt (reeds) lang naar me, [maar ge krijgt me niet.
16. Daka toma Maribale fira [no sone.	Daar op Maribale sterft gij [zuster.

	Se mi guba wele, wele [se mi lalanga.	En haar gordijnen zijn gekruist, [en ze is als een horde.
	Toma saha wange safu.	Onder de heete zon.
	Kara to ngadje tota ha- [lila.	Nu pas bericht ik het, breng [wilde citroenen.
	To ngadji mi kubu ma [njeku.	Ik lees koran op haar graf.
17.	Bira-bira ho ma djadji [toma ngoai	Zusters wij beloven elkaar bij [de manga.
	I hira jangu mare ko- [kotu.	Zij zijn niet vooruitgegaan naar [den zwarten steen.
	Jo ruru gaba ja djaha.	Zij drijven (op) sagobladsteelen, [zij zinken.
	Si fo ma hodu bolo kaua.	En van elkaar scheiden, of niet [meer.
18.	Wange guratji eni tumu [di eni.	De gouden zon gaat hier nu [onder.
	Ja mote kie ma dudu.	Zij volgt de rug van de berg.
	Tumu di eni demo no [liba.	Nu onder, je praat onzin.
	No leko to waroua si- [ngofu.	Gij bedriegt, ik weet het slechts [niet.
	Ma bobiawa, kara to [nako.	Het rechte, nu pas weet ik het.
19.	Tego-tego toma gamu.	In de stad (het dorp) verblijven.
	Ma demo dofu hitana.	Daar wordt heel veel naijverigs [gesproken.
	Mai kawasa djololi.	Maar het gaat rond onder het volk.
	To tagi-tagi gura ma [ngofa.	Ik ga maar naar het eiland.
	Tike angkal kira-kira.	Zoek een weg om te beraden.
	Kara to dero.	Pas nu vind ik die.

1. kana is vertaald als karena. Mal.
2. ma djodji: moeite, bezwaarlijk, vermoeiend.
3. ja ma tahidiri, vertaald als: jo taädjiri: zij lasteren.
   ma tufah moet zeker zijn: sumpah, eed.
6. dafoino: opvangen, ook misschien: ontvangen; bada: voelen, tasten, betasten; totagapi: uitlegging, de bedoeling van iets.

8. nengitu = misschien; teke fiara: met zijn beiden afhangen, naar beneden hangen; ma tjupa, vertaald als: sumpah: eed.
In 6, 7, 8 wordt nogal duidelijk de ontucht uitgeschilderd, zooals die zich op Ternate openbaart.
9. ma vertaald als: zijlieden, eigenlijk: zij, enkelv.; ta fulele vertaalde ik als palele: uitventen; ifa: vetatief Tid.; Sitiani is een kampong in het Waiolische; de voorstelling is, een reis vanaf Ternate, over de landengte van Dodinga, rond Noord-Halmahera.
10. tjafu, vertaald als tjampoer, Mal.
11. Nogal aanschouwelijk wordt hier de werving voor soldaat te Ternate beschreven.
12. lewi monga malaju: een bijzonder prachtig soort sarongs.
fo sai-sai, eigenlijk: zwevend door den wind voortgedreven worden, als bladeren.
13. kubu = koeboer, Mal. graf; fai: maken, graven; fasa: zee. Of de vertaling van de laatste regel goed is, weet ik niet.
14. sidiba kati vertaald als timbang, wegen, balanceeren.
15. In de eerste regel steekt een aardige woordspeling; fo ma sora: oversteken, dus hier van de eene boom in de andere klimmen.
16. Waar Maribale is, weet ik niet; no sone, misschien mo sone: zij sterft; gekruiste gordijnen, en „als een horde zijn", duidt het lijk aan op het doodsbed; wange safu = wange sahu, Gal.: heete zon; kara to ngadji tota halila, misschien: kara to ngadji to tahalila: 't laatste een eigenaardige wijze van koran reciteeren.
17. i hira jangu mare kokotu kan ook zijn: ze gaan nog niet uit het gezicht van de zwarte steen.
18. kie ma dudu, kan ook: achter den berg; ma bobiawa; biawa, Tob. = moa, rechte stengels, dus nam ik aan: ma bobiawa = het rechte.
19. hitana = fitnah, Mal.

XXIII.

Rongo-rongo.

1. m. Ma gonaga dokanena, ma gogoru naro-naro.
Het voorkomen ervan is aldus, haal er de liefde, (de [genegenheid) uit.

2. v. Ngana ni duga ma laha, gikijoni dokanena.
Het lot is U gunstig, aanzienlijke lui (treffen het) aldus.

3. m. Ri duga ja laha ua, sara to ma dokanena.
Het lot is mij niet gunstig, mijn wijze van doen is [maar aldus.

4. v. Dokagena ka ni ronga, ka ni ngongadje ma laha.
Alzoo slechts is uw naam. het bericht over U is maar goed.

5. m. Ri ronga ja laha ua, iti ni ngongadje tero.
Mijn naam is niet goed, als uw bericht maar waar is.

6. v. Biso bato se ma ngale, njinga ka mangaleua.
Het zangspel heeft maar zijn reden, het hart heeft geen reden.

7. m. Toma doniru ma doja, se ma ngale ma i laha.
In het spel, zijn redenen zelfs goed.
8. v. Ma dero to tia gane, biso dodure to lupa.
In den tijd dat ik op Gane verbleef, heb ik het spel [zeer vergeten.
9. m. No tia ma roro hangu, se no lupa ma murari.
Gij zijt (er) niet lang gebleven, en gij vergeet heel snel.
10. v. Gogira na njinga ngari, roro hangu ma to lupa.
Goed hoor! dat gij mij er aan herinnert, nog niet lang [maar ik ben het vergeten.
11. m. Tifa ma doti labua, na biso ma lugo Gane.
De trom klinkt op zijn Laboehasch, gij speelt op de wijze [als de lui van Gane.
12. v. Gogira giki nga djou, biso ja dumedaua.
't Is mooi hoor, de menschen hun heeren, zijn niet (eens) [ijverig om te spelen.
13. m. Ngori ka rimoiua, bolo wasu dika ngana.
Ik nog niet eenmaal, misschien gij slechts.
14. v. Ta dorari rameua, biso ho ma sango-sango.
Ik verschijn niet op het feest, spelen (en) we antwoorden [maar.
15. m. Rai woi se afa, to waro nga ri popare.
overleg niet heel veel, ik weet gij zijt mijn geneesmiddel.
16. v. To ma lule ri wadaka, ngori ri modjiu ngana.
ik wrijf mijn inwrijfsel fijn, mijn vergift, zijt gij.
17. m. Ruru ho ma mote-mote, ngori ri modjiu giki.
wegdrijvende, wij al maar volgen, mijn vergift (zijn) andere [lui.
18. v. Ruru ho ma mote ua, ngana gudu, ngori gudu.
wegdrijvende, wij niet maar volgen, gij ver, ik ver.
19. m. Ma douru basa kore, ma sira nage ni sudo.
Later onder den wind, vroeger, wie heeft je bevolen.
20. v. Ma douru no ma duba, kore ma dagi tabena.
Later hebt ge er berouw van, hoe is de weg van den wind.

Dit soort zangen zou rongo-rongo heeten, naar het eigenaardig gedempt trommelen, waarbij men de hand op het trommelvel legt, om den toon bij de vlamslagen te dempen.

3. sara = tjara, wijze.

8. tia: zitten, verblijven, Tern.; dodure kan ook zijn: inleiding tot het spel. Vertaald is als Tob. duru = dure: zeer.

11. Labuha, kampong op Batjan, welks bewoners van Celebes afkomstig zijn.

15. Misschien waro no, zoo is het vertaald; popare is een vrucht, als groente gebruikt, met bitteren smaak, vandaar wellicht: algemeenen naam voor geneesmiddel.
16. wadaka, inwrijfmiddel, hier bedoeld als tegengift; modjiu, een vergiftige vrucht, daarom vertaald als „vergift".
17. Kan ook: laten we ons maar samen laten drijven.
19. basa kore: onder den wind; ik weet niet of deze vertaling juist is.

XXIV.

1. m. Lugo django ni ma njemo, djira ngomi mi [sidola.
Op mooie wijs spreekt gijlieden, wij voegen er het leelijke bij.
2. v. Gou-gou ni na njemo, mi ma njemo kogaua.
Werkelijk gijlieden spreekt, wij spreken niets van belang.
3. m. Ngitu wasu ni ma njemo, dadi gena si to wadje.
Ik dacht werkelijk dat gijlieden spreekt, dus daarom zeide ik het.
4. v. Gou-gou ni ma njemo, mangale se nganaua.
Werkelijk gijlieden spreekt, redenen met U zijn er niet.
5. m. Ngori ali se to waro, mangale se ngana ua.
Ik weet het ook wel, redenen (oorzaak) met U is er niet.
6. v. Ngitu mangale se ngori, dadi gena se to wadje.
Misschien is er redenen bij mij, dus daarom zeg ik het.
7. m. Bodito ho waro ua, ka dorari biso ua.
Jammer dat wij het niet weten, slechts verschijnen wij [niet bij het spel.
8. v. Bodito ngori to waro, rupa dokanena ua.
Jammer dat ik het weet, het is aldus niet.
9. m. Gou-gou goge laha, bodito se no kokaro.
Werkelijk wij zitten (hier) goed, jammer dat gij geroepen [hebt.
10. v. Ri himo ri gaku reni, to kokaro jangu modju.
Mijn leeftijd en gestalte is (nog) klein, ik roep nog niet.
11. m. Ni gaku gena i lamo, no kokaro giki dofu.
Je gestalte is (al) groot, gij hebt al velen geroepen.
12. v. Gamu kaïbe no ise, to kokaro giki dofu.
In welke plaats hebt gij gehoord, (dat) ik al velen [geroepen heb.
13. m. Gamu kanena to ise, no kokaro giki dofu.
In deze plaats heb ik gehoord, dat gij al velen geroepen hebt.

Veel nieuws staat hier niet in, maar ik geef het, opdat men zie, dat verschillende soort zangen zoowat dezelfde woorden hebben.

4. mangale se nganaua, ook: niet om uwentwil.

10. ri himo, er staat ri hamo, kan dus ook zijn ri lamo: mijn grootte.

XXV.

Djore.

1. Ma wange ja lobi-lobi.	De zon is bewolkt.
Mo ma torifa mi ngara.	Zij staat bij haar deur.
Mo fenga-fenga sulepe.	Zij tokkelt de viool.
I feto segala ronga.	Die zegt van allerlei.
2. Doka ma gudu to ino.	Gindsch van ver kom ik.
Ino si gogoru koga.	(ik) kom en welke genegenheid [(vind ik?)
Iti de mo ngale moi.	Indien het haar slechts eens naar [de wijze der vrouwen gegaan was.
Laka dunia ma ronga.	Opdat er zoo iets als huwelijksbespreking kon zijn.
Na kodiho se na gamu.	Keer terug naar uw dorp.
No gasa ri ngadje- [ngadje.	En breng mijn woorden (over).
3. Hate dia toma banga.	Een boom landwaarts in 't bosch.
Ma bunga ja lahinoko.	De bloemen ervan drijven naar [Zee.
Ma bou doka tjapaka.	De geur is als tjampaka.
I dadi ka dagahuli.	Het wordt zelfs als dagasoeli.
4. Fira dia ma totomu.	De zuster baadt landwaarts.
Ma lutu ake ma utu.	Zij zinkt onder in een rivier.
Guihi mo ma jahinoka.	De bandjir heeft haar wegge- [stroomd.
Mi utu bou ja ludja.	De geur van haar haar is als [loedja.
Mi kutu dai dowongi.	Haar luizen zijn zeewaarts aan [het strand.
5. Duko tubo Tarinate.	De vulkaan Ternate barst uit.
Djou sora Sidangoli.	De Heer steekt over naar Sidan- [goli.

Mi totango ja bilalo.	Haar tent is geglansd.
Witolu ja bunga-bunga.	Zijn hoed is versierd met bloemen.

1. fenga-fenga = penga-penga: met de vingers tokkelen.
4. ake ma utu: zijtak, spruit van een rivier.
5. duko = dukono: vulkaan. Tob.; totango: het tentje op een prauw.

XXVI.

Djoma.

1. Djulu-djulu gamu Kau	ik stap niet in een Kausche
[to falenua.	[djaloe-djaloe.
Selange djou jote to	Terwijl de Heer slaapt, stap ik
[falenua.	[niet in.
Singofu guru mo sudo	Alleen als vrouw goeroe het ge-
[kara to fane.	[last stap ik pas in.
Faneoko, naro side, lebi	Instappen zeewaarts, 't zeil op-
[to djaga.	[halen, ik pas op het schoottouw.
Lebi wora, bole-bole	Schoottouw vieren, zachtjesaan
[lulu i poka.	[de deining slaat (tegen de prauw.)
2. Hira-bira toma kitali ma	Broeders en Zusters die op het
[doja.	[erf zijt.
Ino to tulu la mi hutu.	Ik kom hier aan land om te
	[overnachten.
Tjaka turu ni golongi.	met regelmaat tikken uw arm-
	[banden.
Ma i dadi kari boroka.	maar het is noodig naar de boro-
	[kas te zien.
Boroka ma ngoi.	heel veel boroka's.
Sasi magora.	betaling voor eeden.
3. Lako ta goleuika, go-	Ik zie uit, daar is een arend.
[heba daka.	
Ma dodera hate tawa.	Zijn zitplaats is een tawa-boom.
Ali! ngona se no rogi.	Ha, als gij danst klapt gij in de
[ni tjako-tjako.	[handen.
Luri rimoi ma django.	Een mooie loeri, met groene
[ma tohe idjo.	[staart.
Ma djongihi ngawa-	Zijn plaats is in de lucht.
[ngawa.	

Matoko bale dika no [pane.	Zie, klim maar op de ligbank.
Ika se sinotoka.	Vooruit met zijn beiden.

4. Gahi gura ma galela.	Een tuin maken op Galela.
Milo ma dofu.	Heel veel mais.
Kakatua kia isa djaga jo [reno.	Pas op de papegaaien van overal [van landwaarts die ze stuk bijten.
Madihutu djaga poi.	De eigenaar past op en gooit ze.
Soro kololi, soro kololi [gura.	Rondom vliegen, rondom den [tuin.
Gura kakara, hira mo ri [kara demo.	Eiland Kakara, de zuster heeft [me aanhalig toegesproken.

1. djulu-djulu: een soort groote prauwen, die men in 't Kausche maakt. falenua = farenua: niet instappen. Tob.
2. kitali = kintal, erf. Mal.; tjaka turu: regelmatig kloppen, als bij den dans; ik weet niet of het juist vertaald is; boroka = borokata, zie Hoofdst. 24, huwelijk; sasi ma gora = koboto ma hohoko. Tob. Hoofdst. 24, huwelijk.
3. goheba, kleine vischarend; matoko: zien. Tob.; er staat ma totoko maar ik weet daar niets van te maken.
4. poi: gooien, werpen. Tern.; Gura kakara kan ook: de tuin waar men iemand aanhaalt, echter is ook mogelijk dat het meer een woordspeling is op kara: vleien, dat volgt.

XXVII.

Wela-wela.

1. Daka ma gudu to ino.	Gindsch van verre kom ik hier.
Ta torusu rame nena.	Ik bezoek dit feest.
Rame ne laha marua.	Dit feest is heel goed.
Sala ma dorusu djira.	Jammer dat de bezoekers slecht [zijn.
Difutu bolo madiri.	Morgen of overmorgen.
Wako to kodiho-ika.	(Is het) beter dat ik terugga.
Suba no sosere afa.	Lach niet om de buiging.

2. Tagi-tagi toma ngoko.	Op den weg loopen.
Ta dero fira gogoru.	Ik vind een lieve zuster.
Mi hutu loa timoa	Haar haar is recht als de moa- [stengels.
Mi saja gofu parada.	Haar bloemen heeft ze in de [haartooi.

Parada mo ledja-ledja.	(met de) Haartooi blinkt zij.
3. Lila ika, lila ino.	Hierheen zien, daarheen zien.
To lila ngoko ma doja.	Ik zie midden op den weg.
Manuru no tjako tifa.	('t is als) Manoeroe (als) gij de [trom slaat.
Gabi ne to sigogise.	Ik luister naar deze gabi-bloemen.
Ino ta unji ma rame.	Ik kom om het feest te zien.
Rame daka paramata.	Het feest daar is een edel-[gesteente.
Se ngori ma dodjoua.	En ik ben het niet waardig.
4. Kore mie, kore hara.	Noordenwind, Zuidenwind.
Ta horu ma kore mie.	Ik roei met Noordenwind.
Ta side ma kore-sara.	Ik zeil met Zuidenwind.
Rai ma bawo ta mote.	Vervolgens volg ik den stroom.
5. Tjai malige bunga-bunga.	wegzweven zooals een bloemen-[paleis.
To gutji gamu tjahaja.	Ik ga aan den wal aan de [blinkende stad.
6. Namo dara, widadari.	Duiven, nimfen.
Ngo Guru mi legu-legu.	Vrouw Goeroe haar legoe-dans.
Mi douru ngofangare.	Haar volgelingen zijn aanzien-[lijken.
Ami lau mo silila.	Zij laat haar kunsten zien.
Mi tuala gogugia.	Haar hoofddoek is een rood [doekje.
Mi sosalai bobudo.	Haar djindansen is mooi.
7. Ubo-ubo ri sikai.	Ik huw met de oebo-oebo-bloem.
Sikai ma paramata.	een juweel van een huwelijk.
Labu kië ma kolano.	misschien de berg(stad) des [konings.
Alam ma djou ngana.	de heer der wereld zijt gij.
8. Pariama ri kolano.	Het zevengesternte (is) mijn [koning.
Ngana ri djou ma ngofa.	Gij zijt mijn prins.
To sai ngolo salaka.	Ik zeil op de zilveren zee.

To gutji limau djini.	Ik stap aan land aan de stad [der djins.
To rame se ni kadato.	Ik vier feest in uw paleis.
Se ngori ma dodjoua.	En ik ben het niet waardig.
9. Ngori ne iko ma namo.	Ik doe zooals de vogels.
To soro segala gamu.	Ik vlieg naar alle plaatsen.
Segala gamu ta njohi.	Alle plaatsen tel ik.
To tera djiko rimoi.	Ik ga zitten in een bocht (inham).
Ngofa itji fara-fara.	(daar zijn) allemaal kleine [kinderen.
Siotama, siokona.	Helaas, helaas.
To ma singongano [nage?	Aan wie zou ik me toevertrouwen?
10. To tego ma gudu eni.	Ik verblijf ver van hier.
To ise manuru boro.	Ik hoor (van) manoeroe knoppen.
To ino ta tailako.	Ik kom (om) ze te bezien.
Gabi djodjaro mididi.	Twee maagden als jasmijn.
Ise muna ma garaki.	(Ik) hoor haar, zij is ontroerd.
Ri lako ma paramata.	Mijn oogen (glanzen als) edel- [gesteenten.
11. Diare manuru boro.	Van over land manoeroe- [knoppen.
Daire saja kolano.	Van over zee koningsbloemen.
Mo ma kuto rorasai.	Ze maakt zich heel mooi.
Mo ma saja lola ise.	Zij versiert zich met lolaise.
I manuru to si uke.	Haar manoeroe breng ik dicht [bij elkaar.
I gabi to sisasade.	Haar gabi doe ik elkaar begekken.
12. Nuru dia Radja boki.	De manoeroe landwaarts is een [princes.
Saja gulugulu eni.	Deze bloem van verre.
Gabi jo tia manuru.	De gabi verblijft bij de manoeroe.
Saja sungi barakati.	De nieuwe bloem is gezegend.
Manuru djawa moloku.	(het is) Manoeroe. djawa mo- [lokoe.
Fira to tero ni ronga.	Zuster ik herken je naam.

13. Ngo Bidji-loja mi gamu.	Vrouw Bidji-loja haar stad.
Dara bai mi limau.	Dara bai haar stad.
Utji mo tomo guratji.	Aan wal gegaan komt het goud [haar tegenstroomen.
Saja malige ma rete.	Het bloemenpaleis is met ver- [diepingen.
Sio. ngali mi djamani.	Helaas, haar gelaat verandert.
14. Puasa ma ora daka.	Daar is de maand van de vasten.
Kasuba ma mië nena.	Het Noorden is nu rood.
Malige idjo i bunga.	De bloemen van het groene [paleis.
I doro dalima sofa (sowa).	De granaatappels vallen af.
Manuru moloku djawa.	Manoeroe malokoe djawa.
Fira to tero ni ronga.	Zuster ik ken je naam.
15. Dia mo towongi tara.	Aan land gaat zij Zuidwaarts [langs 't strand.
Fo mi waro ka mi waro.	Wij kennen haar, (wij) slechts [kennen haar.
Ma toku gabi ma doja.	Zij stapt midden in de gabi [bloemen.
Mo utji manuru boro.	Zij stapt aan wal in de ma- [noeroe bloemen.
Mo silila ami saja.	Zij toont haar bloemen.
La i djangu bolo ua.	Of zij mooi zijn of niet.
16. Fira mo budo mo liko.	De zuster touwtjespringt mooi.
Mi rorangi kotu kotu.	Zij is met zwart behangen.
Kotu ja dola gonaga.	Het zwart klimt naar haar gelaat.
Sio! ngali mi djamani.	Helaas, haar gelaat verandert.
17. Daku sa mo taga nuru.	De manoeroebloem komt van [boven aan.
Mo luluino mo pane.	Zij rolt hierheen om in te [stappen.
Mo tobo ma ngolo hoko.	Zij waadt de zee in
Mi lutu wange rimoi.	Zij zinkt een dag lang.
Ta sio dika mi djanga.	Ik bejammer slechts haar schoon- [heid.
Ta dodora mi djamani.	Ik beklaag haar gelaat.

18. Malige dia mo utji.	Landwaarts aan 't paleis stapt
	[ze af.
Gabi mo tagi dunia.	Zooals jasmijn loopt ze op aarde.
Mo unji ake sangadi.	Zij beziet het Sangadji water.
Ara lule si palangi.	De volle maan is met vlekken.
Doka dara toma n'gola.	Zooals vogels op de zee.
19. Radja dua ma galela.	Twee vorsten van Galela.
Mi saja manura nai.	Haar manoeroe-bloem komt
	[boven.
Ara lule se palangi.	De volle maan is met vlekken.
Doka dara toma ngolo.	Zooals vogels op de zee.
20. Lako ta goleu ika.	Ik geef mijn oogen den kost.
Fira dodjo sabimoi.	Een span jonge zusters.
Tagi jo ma tuo-tuo.	Zij loopen met elkaar.
Ma njira bolo ma dodjo.	De jongste of de oudste.
Ma djamani jo ma tero.	Hun beider gelaat is gelijk.
21. Tjapaka lue i boro.	De tjampaka-loëe bloeit.
Gabi teni soa njie.	Jasmijnen in de voorgaanderij.
Masihoeroe si ta mote.	Als de maan ondergaat, volg ik.
Ngori ka tobenaua.	Ik ga nergens heen.
Djolo bidji to kodiho.	Het is maar beter dat ik terugkeer.
22. Ora jo ini ta mote.	Als de maan opkomt ga ik mee.
i sora (to) tanobane.	Als hij ondergaat vaar ik mee.
To tanobane ginoti.	Ik vaar mede op een (stuk) drijf-
	[hout.
To tarabangi si djou.	Ik kom aan bij de(n) heer.
Ino ta unji ma rame.	Ik kom om naar het feest te kijken.
Rame daka paramata.	Het is een juweel van een feest
	[daar.
Se ngori ma dodjoua.	En ik pas er niet bij.
23. Lululele-lululele.	Ik spreek de broeders en zusters
	[aan.
Fira to ni lululele.	Zuster ik spreek U aan.
To ma silahi se ngana.	Ik verzoek aan U.
Ika to gugu ni rame.	Of ik voortaan Uw feest mag bij-
Aku bolo aku ua.	Mag dat of niet. [wonen.

24. Daku mo lolinga ië.	Daar boven gaat zij omhoog.
Badju amali kokotu.	Met een kostbaar zwart baadje.
Mi rapi la i kasuba.	Haar sarong is rood.
Mi nao biru moro.	Haar uitzicht is prachtig blauw.
Tjitjikode ledja-ledja.	Haar haarspelden schitteren.
Sio, ngali mi djamani.	Helaas, haar gelaat verandert.
25. Daire i langi-langi.	Het wordt licht over zee.
Ta horo ie limau.	Ik roei noordwaarts naar de stad.
Lako ta goleuika.	Ik geef mijn oogen den kost.
Guru mi kadato dia.	Goeroe haar paleis is landwaarts.
Mi dola ake ma njeku.	Zij klimt op naar het water boven.
Ngara po dorari ngolo.	De deur is tegenover de zee.
Mi ngale-ngale guratji.	Haar trappen zijn van goud.
Mi djodjoko paramata.	Haar sporten van edelgesteente.
26. Igo bula hutu moi.	Een gele klapperboom.
I ahu rame ma doja.	Komt op op het feest.
I djanga si fo sigutji.	Is hij mooi, dan halen we hem [naar beneden.
I laka fo sidoniru.	Is hij goed dan spelen wij er mee.
27. Ma wange i lobi-lobi.	De zon is bewolkt.
Dia se mo roka hoko.	Ze wandelt van 't land naar zee.
Mi beleti sorowai.	Haar haarwrong is wilde peter- [selie.
Ami leru ubo-ubo.	Haar bloemen zijn oebo-oebo- [bloemen.
Mo sitola ubo dadu.	Zij mengt ze met lichtroode.
Mo silolifu manuru.	Zij doet er manoeroebloemen bij.
Mo sirangi dagasuli.	Zij behangt zich met dagasoeli- [bloemen.
Dagasuli mo dodoha.	Haar laatste is dagasoelibloemen.
Ma roka doka mo hoko.	Zij wandelt gindsch naar zee.
Ali! to mi keri-keri!	Wel wel! ik bezie haar met [bewondering!
28. Sio! hena hutu moi.	Helaas, een pinangboom.
I ahu rame ma doja.	Komt op op het feest.
Ma dubo i ni guratji.	De top is u van goud.

Ma rau ka paramata.	De bladeren als edelgesteente.
Ma sofo tara guratji.	De vruchten (hangen naar) [beneden als goud.
I doro-doro salaka.	Zij vallen af als zilver.
29. Lulu dia, lulu dai.	Rollen landwaarts, rollen zee- [waarts.
Lulu se fira mi ngoko.	Rollen op de zuster haar weg.
Fira mi demo ma dofu.	De zuster haar woorden zijn vele.
Mo ginado toma kore.	Zij vraagt aan den wind.
Ha lulu bawo ma gito.	De stroomrafeling rolt.
Daka mo ma goru-goru.	Daar zit zij te peinzen.
30. Mula-mula legu-legu.	Eerst het legoe-legoe-spel spelen.
Sigado futu konora.	Tot aan middernacht.
Mo na bailelua.	Zij danst niet om ons heen.
Iti ka laha mi sio.	Als maar haar beklag goed is.
Mi gogoru ngale moi.	Haar liefde een reden (voorwerp) [heeft.
31. Dodagi mo ledja-ledja.	Gaande blinkt ze.
Ledja mo tjotjahaia.	Zij blinkt en schittert.
Luri ja tike ma djou.	De loeri zoekt de heer.
Auali no bobapo.	Ook goed als gij dichtbij komt.
Tjoba no bobapo giki.	Probeer om dicht bij de lui te komen.
La ma njinga dokangare.	Opdat zij gindsch het gedenkt.
32. Daka ma gudu to ino.	Daar van ver kom ik.
Ino to ma wasu laha.	Ik kom om het werkelijk goed [(te weten).
Ta paratada ni gamu.	Ik bewaak Uw stad.
Ta fakiri ni limau.	Ik pas op Uw hoofdstad.
Ta sadaha ni kadato.	Ik bewaak Uw paleis.
Ta totaua ma ngale.	Ik geef er nog geen rede van [(waarom).
Dofutu bolo madiri.	Morgen of overmorgen.
Suba no sosere. afa.	Belach niet mijn begroeting.
33. Ngitu dia ngitu dai.	Misschien landwaarts, misschien [zeewaarts.
Ngitu dai toma gura.	Misschien zeewaarts op het eiland.

Lohoko mi sora hoko.	Met den landwind varen we [zeewaarts.
Mi oti turi ma bunga.	Haar prauw is een toeribloem.
Mi sari kelo ma rau.	Haar schepper een kelor blad.
Mi side gabi ma boro.	Haar zeil is een gabibloem.
Mi lebi hutu ma ngai.	Haar schoottouw een haar.
34. Ma roro ma gudu eni.	Lang geleden ben ik van verre [hier gekomen-
Kara ta djoko ni gamu.	Nu pas betreed ik uw stad.
Gamu ne kie kolano.	Deze stad is de stad des konings.
Ri mahe ri golofino.	Ik ben beschaamd en ik vrees.
Ruku tara si loloa.	Ik buig beleefdelijk het hoofd.
Felaië suba djou.	En beur het op den Heer [groetende.
35. Ni hira, to tego gudu.	Gij zusters ik woon ver weg.
Toma ngola ma sonanga.	Aan de overzijde der zee.
Dara i soro ta mote.	Ik volg de vliegende vogels.
Ta pane ni doka nena.	Ik klim op naar dit uw dorp.
Ta laku ni soa njië.	Ik verwin(?) uw voorgaanderij.
Ta roka ino ni gamu.	Ik wandel door uw stad.
Tjita ka ma dodjoua.	Jammer dat (ik) niet waardig ben.
36. Ta mote ma djela-djela.	Ik volg het djela-djela gras.
Mara i tarangi fodi.	Maar het is verbazend mooi.
Limau hena ma dehe.	De stad aan de pinangkaap.
La ma dadi ta sonanga.	Opdat ik er maar dadelijk blijve.
37. Dai ma ngongadje isa.	Van over zee kwam het bericht.
Surat Guru mo lefo.	Vrouw Goeroe heeft een brief [geschreven.
Kadari ma ronga njawa.	Als het maar (aan) iemand is.
Iti ni ma moi-moi.	Al was het (aan) u allen.
Manuru to silololoa.	Ik betuig eerbied aan de manoe- [roebloem.
Saja gabi to kodiho.	Ik breng de gabibloem terug.

De manier waarop men dit, al trekkende aan het touw, zingt, is zoo: de mannen zingen: Daka ma gudu to ino; alleen de vrouwen, ook wel mannen en vrouwen zingen nu: du to ino, wela-wela, en zoo verder:

Ta torusu rame nena — rame nena, wela-wela.
Rame ne, laha marua — ha marua, wela-wela, enz.

1. ma dorusu: bezoekers; wako verkort van djolowako: het is beter dat.
2. ledja-ledja: blinken; vooral op een feest, worden de vrouwen soms zoo opgetooid, met allerlei loovertjes, dat zij werkelijk schitteren, blinken.
6. lau: kunsten, ook wel: streken, kuren.
7. kai-sikai: huwelijk, huwen. Tern. van kahwin. Mal.
9. iko genomen als ikoet: volgen. Mal.
10. mididi, pers. vorm van romdidi: twee. Tern.
ri lako: mijn oogen; wellicht moet dat zijn mi lako: haar oogen.
11. ho ma kuto: zich opschikken; lolaise: ik weet niet wat dat is. sisasade, opgevat als verternataanschte uitspraak van sitjotjade: boerten, begekken; veel zin geeft het echter niet.
12. nuru, verkort van manuru; gulu-gulu: van verre. Tid.; manuru djawa moloku: of dit werkelijk een soort manuru is, weet ik niet.
16. liko-liko is een soort touwtjespringen, en ik heb aangenomen, dat dàt bedoeld is; het woord beteekent ook: hangen, maar dat geeft geen zin.
18. Doka dara toma ngolo; misschien: ho ka dara toma ngolo.
21. Djolo bidji: een speling van djolowako: het is beter dat.
22. ora jo ini, misschien ara ja ini.
i soru, ook mogelijk dat bedoeld is: ik ga mede op zijn weg.
23. lululele: een soort uitroep om de aandacht der verzamelden te trekken.
26. igobula: gele of witte cocosnoot; i ahu: opkomen, groeien.
29. lulu: waarschijnlijk het rollen der golven; ha lulu bawo ma gito; er stond halale, maar daar weet ik geen zin van te maken. Ik geloof wel dat bawo ma gito stroomrafeling beteekent, maar ik weet het niet zeker.
30. mo na baileleua: a. g. z. iemand die krijgsdanst, al dansend omringd wordt door de schoondochters, om hen te eeren, beteekent dit misschien: zij veronachtzaamt ons.
31. Ik weet niet of de vertaling der drie laatste regels van dit vers goed is, maar ik weet geen betere.
32. ta fakiri; hierbij is wel gedacht aan de legenden, waarin altijd een oud vrouwtje: ngo fakiri, optreedt als „putbewaakster; sadaha, titel van een soort Hoofden.
35. ta laku: ik verwin. Misschien wel niet goed, maar ik weet er niets beters van te maken.
tjita ka ma enz.; tjita verkort van duka-tjita. Mal.
36. i tarangi fodi, eigenlijk: heel mooi licht; maar men zegt het ook om een feest op te hemelen.
37. De laatste regels zouden ook kunnen beduiden: de manuru betuig ik eerbied, ik, die maar gabi ben, keer maar terug.

Dat het wela-wela geen Tobeloreesch spel is, maar uitsluitend Galelareesch, wordt door het overwegend Galelareesche van de taal wel bewezen.

Raadsels.

Hier volgen nog eenige raadsels, ma tjumu-tjumu. Zij worden bij allerlei gelegenheden gebezigd, wellicht wel het meest tijdens de doodenfeesten, om elkaar 's nachts den slaap uit de oogen te houden.

1. o guratji ha umo, o hààka ha lè.
   ma romanga: o lukama.
   het goud wegwerpen, het zilver nemen.
   antwoord: de langsapvrucht (waarvan men de geele schil wegwerpt, en het witte vruchtvleesch eet).
2. o aili, ma haeke o guratji.
   ma romanga: o hilo.
   een duizendpoot met gouden kop.
   antwoord: een fakkel.
3. ma bikini ho ka ma bikini, ma haeke ho ka ma haeke.
   ma romanga: o hiha.
   zijn staart zooals een staart, zijn hoofd zooals een hoofd.
   antwoord: een boomschors- schaamtegordel. (het uiteinde daarvan heet: de staart, het voorstuk: het hoofd. Is het kleedingstuk nu in gebruik, dan hangt het stuk, de staart van achteren af, en het stuk: het hoofd van voren.
4. o kohe i lotaka ma tūhu koiwa, o kaibi i lotaka de ma tuhoka.
   ma romanga: o kudohu de o pinowa.
   een jaarvogel valt zonder knal, een kwikstaartje valt met een knal.
   antwoord: de bladscheede van den arenpalm en van de pinangpalm (de eerste is heel groot, maar zacht, de laatste is betrekkelijk klein, maar hard, zoodat de eerste zonder hoorbare plof valt, de laatste daarentegen er mede.
5. o ngohakohi de i ma ngoere, de ja lamoko i ma ngoerua.
   ma romanga: o tiba ma gahata.
   nog kind met een sarong, groot geworden, er zonder.
   antwoord: de bladkoker van de bamboe. (een nieuw uitschietende bamboegeleding zit in een bladkoker, die er echter op den duur afvalt.
6. o ria dodoto ja hinoto i ma rihimangino, ka hiadono i honenge, i ma temoua.:

ma romanga: o ngotiri ma kalulu.
twee broeders staan tegenover elkaar, tot ze sterven spreken ze niet met elkaar:
antwoord: de voor en achter op de prauw geplaatste verlengstukken van de kiel (zie «Vaartuigen».)

7. o njawa mo ma tengoka ka mo temoua, de ja hinotoka ja temo.
ma romanga: o bobili.
een mensch alleen maar zegt niets, met hun beiden praten ze.
antwoord: armringen (die natuurlijk rammelen, als er meer dan een is.)

8. o njawa ge onanga utu o moholeheohi ja temo ua, de ja timonoka jo temo-temo;
ma romanga o igono ma hohoko.
sommige menschen spreken niet als ze nog maagd zijn, en als ze oud zijn, spreken ze;
antwoord: een kokosnoot. (als die nog jong is, is hij gevuld met vocht, en klokt niet, bij 't schudden; wordt hij rijp, dan vermindert het vocht erin, en nu klokt hij wel.

9. o gofao ngai moi ha olomo ha mata ua;
ma romanga o dudu.
een gofao (een klein vischje) eten, en het niet opmaken:
antwoord: een sigaretje, (waarvan men natuurlijk het eindje wegwerpt.)

10. o häaka de o guratji i maka-ganu;
ma romanga: o gohi.
zilver en goud met elkaar vermengd;
antwoord: een ei.

11. o tiba o dengo moi, ha hangaini h'adonua;
ma romanga: nanga pangaa.
een bamboegeleding, waar men de hand niet in kan steken;
antwoord: de elleboog. (de aardigheid zit er in, dat bamboe en de ellepijp beiden «tiba» heeten.

12. o njawa ja hinoto ja uti, ja motoa ja dahongo;
ma romanga: o hirangutu.
twee lui dalen af, vijf lui vangen ze op;
antwoord: neusslijm. (men gebruikt natuurlijk de vingers als zakdoek.

13. Wo ma tengo o kopanjioka, wo ma ohiki o humuku de wa oahoka;

ma romanga: o igono ma goa.
een Hollander baadt zich in een put, en komt droog te liggen; antwoordt: een klapperspruit (die is wit en ligt aanvankelijk in het cocosvocht, maar dat droogt op den duur op.)

14. O njawa ja ruange jo wohama okota ma goronaie, jo hupu oka, manga biono ka moi;
ma romanga: o mokuru de o bidoho de o dofae.
drie lui gaan een vesting binnen, als ze er uit komen hebben ze allen hetzelfde voorkomen; antwoord: pinang, sirih en kalk. (die bij het pinangkauwen achtereenvolgens in den mond gestoken worden.)

15. o tau moi, ma liate ka moioka;
ma romanga: o paju.
een huis met maar één paal; antwoord: een regen of zonnescherm.

16. o gota moi, ma hohoko ka ma giria;
ma romanga: o djaa.
een boom met heel veel vruchten; antwoord: een werpnet; (ik weet niet of men hierbij aan de mazen van het net denkt, dan wel aan de looden ringen, die er rondom aan bevestigd zijn.

17. ma hoka o garegadji, ma hohoko n marĕtèlu;
ma romanga: o nanahi.
de bladen zijn zagen, de vrucht een hamer; antwoord: de ananas.

18. ma Tuang w'olomo o roti, ma wa mata-ua;
ma romanga: o gogihoro.
een heer eet brood maar hij maakt het niet op; antwoord: de tandenvijl.

19. o gilaungu hange wi moku ma moi o koano;
ma romanga: o hidete.
drie slaven dragen tezamen één koning; antwoord: het zeil (dat hangt aan de driepootige mast) (zie «Vaartuigen»).

20. o boki o karahi ja giniki, ma ja daenua;
ma romanga: o ngotiri i hidete.
de kat achtervolgt een muis, zonder die te krijgen; antwoord: een prauw met zijn zeil.

21. ngoni ajo mo honenge, okia mo ni gumala;
ma romanga: ami romanga:

als je moeder sterft, wat laat ze je dan na; antwoord: haar naam. (dit schijnt wel haast een satire op de betrekkelijke bezitloosheid van de gehuwde vrouw, hoewel ik niet zeker weet, of dit er mee bedoeld wordt).

22. ngoni ajo mo honenge, no ariua, o totaleo ma gare-garehe i honenge, no ariua;

ma romanga: o uku ma noho.

je moeder sterft, je weent niet, een witte kip sterft, je weent niet, antwoord: de rook. (heel duidelijk is mij dit niet).

23. na dodoa genanga no hingohama de no hihupuokali de ma dodogumua.

ma romanga: ho womaha.

wat is het, dat je naar binnen brengt en weer naar buiten brengt zonder ophouden? antwoord: ademhalen.

INHOUDSOPGAVE.

(Eerste gedeelte).

HET SCHIP „DE EENDRACHT" VOOR MAKASSER IN DECEMBER 1616.

Journaal van JAN STEIJNS.

DOOR

Dr. J. W. IJZERMAN.

INLEIDING.

Voor de kennis van de eerste aanrakingen der Nederlanders met Makasser was langen tijd Valentijn (Dl. III, 2[de] stuk) de hoofdbron. Hij maakt melding van het oponthoud van den Admiraal Cornelis Matelieff aan den Zuid-Westkant van Celebes in Maart 1607 op diens doorreis naar Ambon, en behandelt uitvoerig de daarop gevolgde zending van Paulus van Solt en Jacques l'Hermite naar Makasser in Mei van dat jaar, met het medenemen van den daar gevestigden koopman, zonder diens naam te noemen.

«Ook», zoo zegt hij, «wiert toen dit comptoir, tot groote droefheid des konings, geligt, zonder hier een ander in zyn plaats te leggen» (p. 144). Evenwel werd beloofd, zoo spoedig mogelijk een nieuwen factor te zenden.

Verder wordt aangeteekend, dat een paar schepen Makasser aandeden om rijst in te nemen, en dan volgt: «Of wy nu in dezen tusschen-tyd weer een comptoir hier opgeregt hebben, weet ik niet; doch 't schynt my als een zekere zaak, dat zulks geschied is, alzoo de bedriegelyke koning van Macassar al ons volck hier in 't jaar 1618. heeft doen doodslaan, en onze Logie afloopen; weshalven aan den bevelhebber Arent Maartenszoon toen ook last gegeven is, om met 3 schepen, na de Oost gaande, ten eersten op Macassar aan te loopen, en deze moord te wreeken» (p. 145).

Deze voorstelling der gebeurtenissen is verward en onjuist en heeft aanleiding gegeven tot een misvatting, die herhaaldelijk in de litteratuur voorkomt. Zoo geeft de Encyclopaedie van

Ned. Indië, in afwijking van de 1ste, nog in de 2de editie (deel II, 1918, p. 645) te lezen: «in 1607 was reeds te Makasser een factorij opgericht, *die in 1618 werd uitgemoord*».

Blijkbaar is hierbij geen kennis genomen van hetgeen voorkomt in den meesterlijken arbeid van P. A. Tiele, «De Europeërs in den Maleischen Archipel», omtrent hetgeen van den beginne af tot 1623 tusschen de Compagnie en Makasser is voorgevallen [1]. Daar vindt men (evenals bij De Jonge, Dl. III) den door Valentijn verzwegen naam van den ontrouwen koopman Claes Luersen (Leurs) in 1603 van Banda gekomen, waar hij door Wolfert Harmsen was achtergelaten. Verder, dat in 1609 de koopman Samuel Denis (Denijs) door den Vice Admiraal François Wittert bij diens tocht naar de Molukken op last van den Admiraal Verhoeff te Makasser geplaatst werd, en dat deze nieuwe factor onfortuinlijk was in zijne pogingen om de Oostelijke eilanden en forten van levensmiddelen te voorzien.

Breedvoerig wordt dan verhaald, hoe de opperkoopman Abraham Sterck, vervanger van den 7 Juni 1614 overleden Denis, uitvoering gaf aan het reeds lang bestaande voornemen om het kantoor te lichten, ten einde de vrije hand te krijgen en de Makassaarsche vaartuigen bij hun handel op Malakka en de Oostelijke kwartieren te kunnen aanhouden en plunderen. Hij deed dat in April 1615 op hoogst laakbare wijze. In goed vertrouwen aan boord van het schip Enkhuizen gekomen Makassaarsche grooten werden als gijzelaars voor uitstaande schulden aangehouden. Toen men hun de krissen afeischte, stelden zij zich te weer en sprongen over boord, met het gevolg, dat de meesten hunner het leven moesten laten. Slechts twee konden gevangen naar Jacatra worden overgebracht, waar zij aan den Regent werden toevertrouwd, onder belofte, dat zij ten allen tijde weder uitgeleverd zouden worden als Coen dit verlangde. Eerst in het laatst van 1616 werden zij in vrijheid gesteld [2].

De gecommitteerden, die in opdracht hadden het kantoor te lichten, kwamen te Makasser aan, toen deze tragedie reeds was afgespeeld. Zij brachten den Vorsten het verbod jonken te zenden naar Malakka, de Molukken, Amboina, Banda of Solor,

[1] Bijdr. Kon. Inst. O. a. 6de ged. 1882, p. 217, 7de ged. 1884, p. 74, 75, 100, 8ste ged. 1886, p. 337—339.

[2] Coen, ed. Colenbrander, I, p. 120—122. Verder over deze gevangenen p. 209, 225, 226, 245.

en den eisch, de uitstaande schulden in te vorderen en naar Bantam over te maken.

Op deze insinuatie gaf de rijksbestierder, de Radja van Tallo [1] het volgende treffende antwoord. «Godt heeft d'aerde ende de zee gemaekt; d'aerde onder de menschen verdeylt ende de zee gemeyn gegeven. Noyt is gehoort, dat yemant de zeevaert verboden zy. Wilt ghy het doen, soo beneempt ghy de luyden het broot uyt de mont. Ick ben een arm coninck» [2].

Van de oprichting eener nieuwe loge was uit den aard der zaak geen sprake meer. Deze bestond dan ook niet in 1618.

Wel ontving Arent Maertsen, toen Coen, tijdens de belegering van het fort van Jacatra uitgeweken, de verspreide schepen bij Mallemanseiland voor het ontzet verzamelde, last om met 4 schepen in het voorbijgaan Makasser aan te doen, en te trachten daar eenig voordeel te behalen. Maar deze bevelhebber overleed 21 April 1619, zoodat zijn opdracht niet door hem, doch door den pas afgetreden Gouverneur Generaal Laurens Reael werd uitgevoerd, evenwel zonder gevolg van eenige beteekenis.

De reden van dit vijandelijk optreden was de droevige gebeurtenis, die in het journaal van Jan Steijns wordt beschreven.

Het schip de Eendracht, uitgerust door de Kamer van Amsterdam, was 23 Januari 1616 uitgezeild en, na de ontdekking der Westkust van Australië [3] 10 December door Straat Sapeh, beoosten Soembawa, in Straat Makasser aangekomen. In het vaarwater van den Spermonde Archipel vol eilanden, banken en klippen gevoelde men behoefte aan een loods. De onderkoopman Joannes Steijns werd met 8 man naar den wal gezonden, in de meening dat hij daar in de Nederlandsche loge gemakkelijk de gewenschte hulp zou krijgen. De Noordwestmoesson, die aan het doorkomen was, vertraagde zijn zending. Aan land gekomen, vernam hij het gebeurde van 1615 en tevens dat zijn leven groot gevaar liep. Slechts door hulp en voorspraak van de Engelschen, van wie onder Admiraal Nathaniel Courthope twee schepen ter reede lagen, ontkwam hij aan de

---

[1] Ook Tello, Tèlo geschreven. Tallo cfm. Lijst Aardr. namen Ind. Top. dienst.
[2] Coen I, p. 122.
[3] Zie Heeres. Het aandeel der Nederlanders in de ontdekking van Australië. Leiden 1899, p. 8—10, 84—85.

wraak der Makassaarsche Vorsten, en kon hij onder bijzondere voorzorgen naar boord teruggaan.

De Eendracht was intusschen dichter naar de reede gezeild, zoodat weder geruime tijd verloren ging, voor Steijns, die zijn schip op de oude plaats gezocht had, terug was. Door zijn lang uitblijven ongerust geworden, had men een half uur te voren een onderstuurman met 15 man uitgezonden, om inlichtingen in te winnen.

Nog voor deze boot het strand bereikt had, schoten de Makassaren met talrijke vaartuigen op haar af. In weinige oogenblikken was het lot der bemanning beslist. Niemand ontkwam; allen werden zonder genade doodgeslagen. Hiermede was de roekelooze daad van Sterck en de zijnen bloedig vergolden.

Het doodslaan van ons volk, waarvan Valentijn spreekt, heeft dus niet in 1618, maar twee jaar vroeger, en niet in en bij onze loge, maar in zee, nabij het strand plaats gevonden.

Deze moord prikkelde tot weerwraak. Coen gaf o. a. bij zijn instructies aan Crijn Jacobsz. van Raemborch, eerst 19 Maart en vervolgens 12 September 1618, bevel den Makassaren zooveel mogelijk afbreuk te doen. In de laatste wordt daaraan toegevoegd: «ende soo eenige becompt, sult haer tracteren gelijck sij ons volck van 't schip d'Eendracht op Makasser hebben gedaen, niemant verschonende dan eene om de tijdinge te brengen». Met het oog op het bericht dat uit Makasser een vloot naar Bima zou worden gezonden, volgde: «soo sal neersticheyt doen, omme de voorsz. armade van den Coninck van Macassar te beseylen ende ten uyterste te vernielen, sonder yemant te sparen; al waert oock dat hieromme veel tijdts versuymt soud moeten werden, sal 't ons genoech ende wel gedaen wesen, als maer een grote, notabele straffe doen can over de massacre bij de Macassaren gedaen».

Langzamerhand begon deze verbitterde stemming eenigszins te veranderen, vooral nadat de samenwerking was tot stand gekomen met de Engelschen, die steeds hun loge te Makasser gehouden hadden. Natuurlijk was men van Makassaarsche zijde reeds lang tot vrede en vriendschap genegen. Dit blijkt uit het rapport van den koopman Jan Joosten [1], die in Augustus 1621 een schrijven van den Ambonschen Gouverneur Herman van Speult aan de Vorsten van Goa en Tallo overbracht.

[1] Zie Bijlage bl. 369 hierachter.

Coen was echter over deze welwillende ontvangst slechts zeer matig tevreden.

Naar aanleiding van Joosten's rapport schreef hij 23 November 1621 naar Ambon: «alsoo wij dachten met haar vreede meer geincommodeert dan geaccomodeert te worden, blijven noch in bedenckinge, wat voorder met de Macassaren te doen».

Officieel werd de vrede eerst in Juni 1637 door den Gouverneur Generaal van Diemen gesloten.

Naast het journaal van Steijns bestaan omtrent het gebeurde te Makasser in December 1616 twee berichten, afkomstig van Engelsche ooggetuigen. Het eerste, kort en zakelijk, komt voor in het dagregister van den bevelhebber der beide schepen, de Swan en de Defence [1]. De Admiraal Nathaniel Courthope deelt eenvoudig mede wat door hem en de zijnen in het belang van Steijns, en later van de Nederlanders aan boord van de Eendracht werd gedaan. Hij was een man van een hoogstaand karakter. Nooit had de Engelsche Oost-Indische Compagnie een trouwer dienaar, de Nederlandsche een loyaler tegenstander. Na de insinuatie van Coen aan de Engelschen te Bantam in Januari 1616 beteekend, en na het gebeurde voor Poelau Ai tusschen Castleton en Jan Dircksz Lam en de daarop gevolgde verovering van dat eiland op 6 April 1616, valt het dubbel te waardeeren, dat hij zijn hart liet spreken en voor de ongelukkige Nederlandsche schepelingen tusschen beiden kwam.

Het lot wilde, dat zijn verdere aanrakingen met hunne landslieden voor hem zeer rampspoedig waren.

Zijne beide schepen vielen enkele maanden later, terwijl hij zich tot eene krachtige verdediging van Poelau Roen voorbereidde, in hunne handen; eerst de Swan, onder schipper Davy, in Februari 1617 na een kort gevecht tegen de overmacht, vervolgens de Defence einde Maart, nadat het zware geschut en het grootste deel der bemanning daaruit gelicht waren, door verraad van de overgeblevenen aan hen overgeleverd.

Courthope, daardoor niet ontmoedigd, wilde van geen overgave weten en bewaarde het hem toevertrouwde eiland voor zijne meesters, tot hij den 5den November 1620 bij het oversteken van Lontor naar Poelau Roen door den vijand verrast, sneuvelde. De Gouverneur van Banda, Willem van Antzen, gaf

[1] Purchas, 2de ed. Glasgow, 1905 Dl. V p. 86 en 87.

daarvan kennis aan Robert Hayes, factor op Poelau Roen, in de volgende bewoordingen: «Kapitein Nathaniel is gedood in de prauw en God weet, dat ik er hartelijk bedroefd over ben. Wij hebben hem zoo eerlijk en statig begraven, als zulk een man verdiende».[1] Kort na zijn dood werd het contract van vrede en vereeniging tusschen de Engelsche en de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie bekend, dat reeds meer dan 15 maanden te voren, 17 Juli 1619, te Londen gesloten was.

Het tweede uitvoeriger bericht komt voor in een brief gedateerd 30 November 1617 uit Bantam aan de Engelsche O. I. Compagnie van den opperkoopman op de Swan, Thomas Spurway.[2] Volgens het daarin medegedeelde zou hij bij de aan de Nederlanders verleende hulp een belangrijke rol hebben gespeeld. Maar het is of hij daarover spijt heeft. Hij beschuldigt hen toch ook hier van kwade bedoelingen, van het voornemen om de Vorsten van Makasser tegen de Engelschen op te zetten; en wel omdat zij bij hun aankomst niet eerst bij de Swan en de Defence hadden aangelegd, maar rechtstreeks naar den wal waren gevaren. Alsof het niet natuurlijk was, dat zij, zoo spoedig mogelijk hun eigen landsman poogden te ontmoeten.

Kennelijk haatte hij de Hollanders even fel als Coen de Engelschen. Deze schreef de hulp van Courthope en de zijnen toe aan veinzerij: «soo achtte haer doen den Judascus geweest te zijn»,[3] was zijn oordeel. Hij bad dat God hun deze en andere booze handelingen zou vergeven. Zelfs legde hij aan Heeren XVII een, zonder twijfel valsche, verklaring over van iemand, die beweerde, dat de moord der bemanning van de boot door toedoen der Engelschen was geschied.[4]

Omtrent de lotgevallen van den schrijver van het journaal kan het volgende worden aangeteekend.

Joannes (Jean, Jan) Steijns was geboren te Antwerpen en werd op grond van goede aanbevelingen 22 October 1615 te Amsterdam aangenomen voor ondercommies en 16 November als onderkoopman geplaatst op de Trouw. Deze bestemming werd echter gewijzigd, zoodat hij 23 Januari 1616 met de Eendracht uitvoer.

[1]) Tiele, 9de ged. p 236.
[2]) Purchas, 2de ed. Dl. IV p. 508—510.
[3]) Coen I, p. 261.
[4]) Ibid. p. 303—304.

Kort na zijn vertrek hadden de Bewindhebbers inlichtingen omtrent zijn persoon ontvangen, die zeker zijn uitzending zouden verhinderd hebben, indien zij daarvan vroeger kennis hadden gekregen. 5 Maart 1616 gaven zij bericht naar Indië van een rapport, waarin voorkwam, dat «Jan Steijns een gansch gedebaucheert ende tot onsen dienst onnutten quant soude wesen, die hem niet alleenlijck met verscheijden vrouwpersonen alhier verloopen met trouwbeloften ende andersints geëngageert, maer oick selfs hem bij den vijand oft aen de ander zijde onthouden, ja in Jezuieten cloosters soude gewoont hebben». Onbekwaam, liederlijk, onbetrouwbaar, als zoodanig werd hij aan de Indische machthebbers voorgesteld.

Dergelijke veelal eenzijdige mededeelingen, officieel of officieus, waren in dien tijd niet zeldzaam, maar schaadden de betrokkenen niet al te zeer. Er was overal te groot gebrek aan geschikt personeel. Bleken zij bruikbaar en vervulden zij hun plicht, dan maakten zij ondanks alles carrière.

Steijns had een behoorlijke opvoeding gehad; zijn journaal is het bewijs, dat hij goed de pen kon voeren, terwijl zijn gedrag te Makasser tegenover de Engelschen en de inlandsche Vorsten voor zijn handigheid pleit. Aanvankelijk ondervond hij dan ook geenerlei nadeelige gevolgen van de gezonden waarschuwing.

Hij had met de Eendracht na de ramp van December 1616 de reis van Makasser naar Amboina en Banda vervolgd.

Te Ambon teruggekeerd was hij als onderkoopman op hetzelfde schip met den sergeant Gerret Westerman getuige van het accoord door den Gouverneur Adriaen Block Martensz, met eenige dorpen aan de Zuidkust van Ceram gesloten.[1] Diens opvolger Herman van Speult plaatste hem op het «nieuw gestabilieerd kantoor Waccassien», maar zond hem den 8sten Augustus 1618 met het Wapen van Amsterdam naar Bantam. De ongunstige berichten uit patria hadden Coen aanleiding gegeven, Steijns' terugzending ernstig te overwegen, maar hij kwam van dit denkbeeld terug, toen hij Van Speult's oordeel had gelezen, waarbij verklaard werd, dat Steijns «goede rekening en reliqua gedaan en zich hier gecomporteerd (had) als een jonkman met eere toestaat, zoodat hem niet hebben te misdanken[2].

[1] Heeres, Corpus diplomaticum I (Bijdr. Kon. Inst. 1907), p. 130—132; Tiele, Bouwstoffen I p. 206.

[2] Verg. Van Dijk. Twee togten naar de Golf van Carpentaria. Amsterdam 1859, p. 8 en 9.

24 October 1618 schreef Coen uit Jacatra aan den Luitenant Gouverneur van Amboina, Herman van Speult: «Jan Stijns wordt hier gebruikt». Men had toen een begin gemaakt met het versterken van de nederzetting, tegen den verwachten aanval van Engelsche en inlandsche zijde.

Bij de belegering van het fort Jacatra wordt zijn naam niet genoemd; hij is dus meer dan waarschijnlijk op de vloot geweest, die naar Amboina de wijk nam, om later voor het ontzet terug te komen.

De door Coen op den rechteroever van de Tjiliwoeng gestichte stad, olim Jacatra, ontwikkelde zich zoo snel, dat weldra behoefte gevoeld werd om een baljuw aan te stellen. Tot deze eervolle betrekking werd bij resolutie van 29 Maart 1620 Jean Steijns aangewezen. Maar nu bleek, dat er toch wel wat waar was geweest van de tegen hem geuite beschuldigingen. Want reeds 24 Juni, nog geen drie maanden later, volgde het ontslag uit zijn ambt wegens «soo lancx soo meer gebleken onbequaemheyt, om hetselve met behoorlijk respect tot soodanich offitie als deze plaetse vereijscht te bedienen ende becleeden.»

Bedenkelijker was hetgeen daarna volgde. Met de vrijburgers Jan de Pitaine van Rotterdam, Andrea Petrarcha van Cordova en Dirck Joosten, alias 't Hooft van Gouda, kreeg hij een commissie, om de jonken, komende en gaande naar Malaka te nemen. Volgens Aert Gijsels, die waar hij kon Coen's handelingen in een ongunstig daglicht stelde, zou op hun vraag of daaronder ook de vaartuigen van onze vrienden, die van Japara, Grissee, Joartan, Soerabaja, Patani, Palembang en Siam begrepen waren, geantwoord zijn: «maeckt het soo, dat sy niet en commen clagen»[1]. Zoo eenvoudig zal het antwoord wel niet geweest zijn, gesteld dat de vraag gedaan ware. Maar zeker is, dat het zoo werd gemaakt. De bemanning van een prauw uit Palembang werd, ondanks het bezit van een behoorlijk paspoort aan handen en voeten gebonden eenvoudig over boord geworpen. Ingekomen klachten leidden tot een vervolging. 't Hooft, die bijzonder schuldig was bevonden, werd 5 Februari 1622 ter dood veroordeeld, en met het zwaard geëxecuteerd. Steijns en de beide anderen ontgingen te nauwernood hetzelfde lot.

---

[1] Kroniek Hist. Gen. Rapport van personen, komende uit Oost-Indië, 1622 (inderdaad Gijsels alleen). jaarg. 1871, p. 330.

Bij resolutie van 14 Juni 1622 werd voorloopig bepaald: «alzoo de saecken van Johan Steijns ende consorten noch ongedecideert staen, ende niet eer dienen affgedaen te worden, voordat men naerder bescheyt van Patana become, hoe de saecken aldaer met de geoffenceerde coningen ende geinteresseerde vrienden sullen gerepareert ende versoent wesen, is goetgevonden omme alle ergernisse ende disgosto te weeren, welcke d'inwoonders van Patana, ofte oock de geinteresseerde selven die hier mochten comen handelen, souden mogen nemen, dat men den voorsz. Steijns met den Sampson van der hant sal senden, sonder eenige bedieninge oft gagie, om bij den commandeur ende den raet op de cust van China 't sy dan in crijchsdienst ofte tot opsiender van eenige wercken, sonder bewint ofte maniance van middelen, gebruyct te worden.»

Dit besluit werd niet uitgevoerd.

28 December 1622, twee maanden voor zijn afreis naar het vaderland, schreef Coen aan Gouverneur van Speult: «Jan Steijns hebben geconsenteert met dit schip (de Edam) innewaarts te varen, ten eynde dat hem in Banda als vrijman genere. Soo 't geviel, dat eenige jachten tot ontdeckinge van de landen om d'Oost gelegen gesonden worden, mach daartoe wel gebruyckt worden. De persoon is U. E. bekent. 't Heeft weynich gescheelt of soud hier met den doot gestraft sijn geweest, vermits onse commissie overgetreden ende seer qualijck met seecker volck van Patana geleeft hadde».

Steijns kwam op een geschikt oogenblik aan. Van Speult had juist het voornemen opgevat twee jachten, de Arnhem en de Pera, op een ontdekkingstocht naar het Zuidland te zenden, en zou, de aanwijzing volgend, hem zeker met de leiding daarvan belast hebben. Daartoe is het echter niet gekomen.

Den 5den Juni 1623 moest toch Van Speult aan De Carpentier melden, dat wegens Steijns' overlijden in diens plaats gesteld was «den Edelen Jan Carstensz [1] met den titel van commandeur,

[1] Zie aanteekeningen omtrent Jan Carstensz van Embden's leven, bij Van Dijk, p. 9, noot 37 en 38. Hieraan kan worden toegevoegd, dat de Kamer van Amsterdam hem op 15 October 1615, behoudens nadere informatie, in aanmerking bracht voor een benoeming tot onderkoopman op een bezoldiging van f 36. 2 November werd, naar aanleiding van de brieven van de H.H. Burgemeesteren van Embden, besloten, dat men bij zijn benoeming „insisteren sal op het stellen van de borgen [tot een bedrag van f 2000] binnen deser

wien men, onzens inziens, deze zaak wel zoo wel als aan Steyns mag betrouwen». Ware de dood niet tusschen beiden gekomen, dan zou dus Steijns de expeditie hebben aangevoerd, waarop zijn verdienstelijke vervanger het eerst de sneeuwbergen van Nieuw Guinea aanschouwde en een belangrijk deel van Australië ontdekte.

---

stede", maar 5 November nam men, na ontvangst van brieven in zijn faveur genoegen in plaats van borgen met een verbintenis op zijn goederen te Embden gelegen. 16 November werd hij op de Trouw geplaatst, waarop hij, met De Carpentier als opperkoopman, de reis naar Indië maakte.

Journaal van Joannes Steijns.[1]

Laus Deo anno 1616 adij 10 Desember int Schip D'Eendracht van Amsterdam.

Alsoo wij met ons schip de Eendracht van Amsterdam[2] zijn gecomen aent westeijnde van Macasser ende geraeckt in de canalen van sekere droochte die daer leggen, heefft de scheepsraet goet gevonden, dat men eenen brieff soude schrijven aen onsen coopman, die tot Macassar lach ende geven die aen een van de visschers, die daer in de droochte dagelijckx quamen visschen, hetwelck geschiet is; welcke brieff anders niet in en hielt dan dat den coopman, die wij tot Maccassar hadden, ons eenighe prau, jonck offte korkor aff soude zenden met een man off twee, die in dese plaetse bedreven waren, daer wij nu laghen; want het overall soo voll droochten was, dat wij daer qualijck wt wisten te geraken, oversulckx eenen lootsman hooch nodich hadden.

---

[1] Rijksarchief, Boek K.

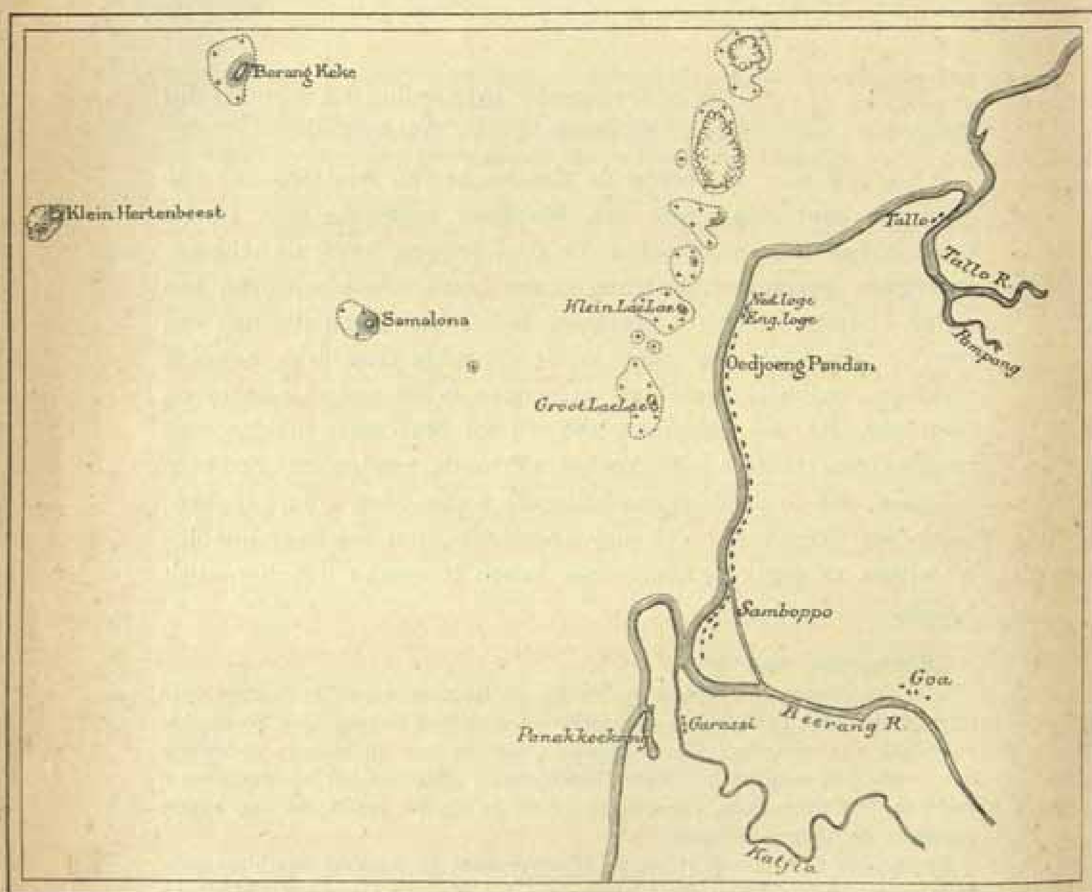
[2] De Eendracht, de Trouw en de Nieuw Bantam waren 23 Januari 1616 uitgeloopen uit Texel, waar de schepen onder een ondragelijke koude, het oogenblik van vertrek hadden afgewacht. Gevolg van dit strenge weder was het wegloopen van volk: op de Eendracht 21 man van het bootsvolk en 8 soldaten. De Carpentier, opperkoopman op de Trouw, meldt dat van enkele personen de toonen bevroren.

De Gouden Leeuw was 21 en de Westvrieslant 22 Januari vooruitgegaan; ze werden ingehaald aan den uitgang van het Kanaal. Geruimen tijd bleven de 5 schepen bij elkaar en deden achtereenvolgens het eiland Maio (Kaap Verdische eilanden), Kaap de Lopo Gonçalves, Annobón en de Tafelbaai aan.

De Trouw kwam het eerst te Bantam aan 19 October, dan volgde de Nieuw Bantam 24 October, en eindelijk de Westvrieslant en de Gouden Leeuw te gelijk op 14 November 1616.

De Eendracht was van de Kaap de Goede Hoop haar eigen weg gegaan en had op 26° Z.B. de westkust van Australië bereikt. De namen Eendrachtsland en Dirk Hartogseiland bewaren de herinnering aan dit feit.

Het journaal van de Eendracht is verloren gegaan; slechts drie brieven bij het begin der reis geschreven zijn bewaard. Die van 3 en 9 Februari zijn geteekend door Gille Mibais en Joannes Steijns, die van 11 Juni 1616 buitendien door Dirck Hartoochsz.

Schets van de reede van Makasser. 1616. Schaal 1 : 150.000.

11 dito des Sondachs is ons boot wt diepen gevaren, ende des avonts weder comende, heeft geseijt, dat die droochten streckten tot aent lant.

12 dito Maendach zijn wij met het schip noch blijven legghen,[1] overmits het still weer was.

13 dito Dingsdach laghen wij met het schip noch in de drochten, overmits wij recht in de wint hadden, soo is den scheepsraet bij maelcanderen geropen, die goetgevonden hebben, dat Jan Steijns, ondercoopman, ende Jan Willemsz van Ka-

[1] Het is bezwaarlijk met eenige zekerheid de plaats te bepalen, waar de Eendracht zich 10 December 1616 ophield. Spurway zegt: wij bespeurden den 14^{den} een groot schip, dat op 5 mijl afstand van den wal ankerde. Steijns schatte op 4 à 5 mijl.

Uit het journaal blijkt, dat de Eendracht dicht bij een eiland lag, toen Steijns het schip verliet. Hij roeide den 13^{en} van 5 uur 's middags tot 2 uur na middernacht recht Oost, werd toen door een onweersbui overvallen en moest zetten onder een eiland. Na een oponthoud van een paar uren ging hij verder om tegen 8 uur 's morgens het Westeinde van het eiland van Makasser te bereiken.

Daar werd hem na eenigen tijd gewezen, dat de gezochte loge om den hoek (wel om den hoek van Oedjoeng Pandang) lag. Dit zou n.l. overeen komen met hetgeen Valentijn (Dl. III, stuk 2) meededeelt: „De logie der Engelschen heeft maar een musquetschoot benoorden 't kasteel Oedjoeng Pandang gestaan".

Tot hetzelfde besluit zou men niet gekomen zijn door de beschouwing van de beide fraaie door Valentijn gegeven platen: „Samboepo in platte grond" en „Samboepo in 't verschiet" alleen. Daarop is het vorstenverblijf Samboppo aan de delta der Beerangrivier voorgesteld, naar een schets ter plaatse, in het moederland uitgewerkt, vermoedelijk gemaakt omstreeks 1640 of 1650. Merkwaardig is de ligging der loges aan het Noordelijk einde van een kampoengcomplex, eerst de Engelsche en onmiddellijk daarnaast de Deensche, vroeger Nederlandsche. (De Denen waren hier van 1625—1667 gevestigd). De afstand, waarop de loges van Samboppo verwijderd zijn, schijnt op de platen veel minder groot dan deze in werkelijkheid bedraagt.

Van de reede roeide Steijns, dwars van het Engelsche schip af, recht zeewaarts, d.i. in ongeveer westelijke richting, naar schatting 4 mijl. Toen veranderde hij van koers en stuurde hij naar het eiland, waarbij hij de Eendracht dacht terug te vinden. Onderweg werd hij genoodzaakt water te zoeken op een ander eiland, en toen hij eindelijk zijn doel bereikte, bleek zijn schip te zijn zeil gegaan.

De verschillende gegevens vergelijkende met de zeekaarten en de Zeemansgids van straat Makasser, wil de onderstelling niet gewaagd schijnen: dat de Eendracht zich aanvankelijk heeft opgehouden bij Samalona of Duivelseiland; verder dat Steijns de eerste maal heeft moeten schuilen bij de bank Groot Lae Lae, waarvan een deel begroeid is; en eindelijk dat hij van de reede vertrokken, genoodzaakt werd Barong Keke aan te doen, alvorens Samalona weder te bereiken.

doelen(?) hoochbootsman met het schuijtgen soude varen nae Macasser om te besien, hoe dat het bij quam, dat wij geen antwoorde en creghen op onsen brieff, die wij allrede gesonden hadden aen den coopman, die daer aen Macassar lach van weghen onse Meesters, twijffelende, dat die prau den brieff niet bestelt hadde. Soo ben ick met den hoochbootsman met ses roeijers des avonts int schuijtgen gegaen ende met genomen eenen swarten met zijnen jonghen, die wij wuijt die prau bij Bima oft Igonapij[1] gecreghen hadden, hebbende met ons genomen een weijnich victalis ende 4 mosketten, 4 sabels met wat lonts. Nu den last die wij hadden was dese, te weten van onsen coopman Gilles Mibeijse[2] ende schipper Dirck Hartichsz soo haest wij aen Macassar souden comen, vernemende hoe het bij quame, dat wij geen antwoort op onsen gesonden brieff en kreghen; oock om te verstaan, hoe het met onsen coopman aen Macassar stont, ende oft wij daer gelegentheijt souden hebben om rijs te laden; ende soo haest als wij ons dinghen aen Macassar verricht souden hebben, wederomme nae het schip souden keeren, hetwelck ons int gemoet soude comen, soo het doenelijck ware, maer bovenall, dat wij aen het lant niet vertoven en souden.

Soo zijn wij met het schuijtgen van het schip gescheijden omtrent een ure voor avont, settende onsen cours recht oost ende hebben geroeijt tot ontrent 2 uren nae middernacht. Doen kreghen wij een trouwade[3], dat wij het setten moesten onder een eijlant[4], allwaer wij laghen omtrent 2 uren, ende ons volck at ende dranck wat, ende doen roeijden wij weder voorts nae Macassar toe.

14 December des Woensdach 's morgens omtrent 8 uren zijn wij aen het westeijnde van het lant van Macassar gecomen, allwaer dat wij viele prauwen vonden, maer geen die daer in waren, die ons spreken wouden, dan riepen altemaell dat sij vervaert waren. Dan omtrent middach hebben wij een prou gevonden, die met rijs geladen was, daer wij nae toegeroeijt zijn, dan dicht bij haer lieden comende, het[5] ons aen boort

[1] Goenoeng Api of P. Sangeang bij Soembawa.

[2] Gille Mibais van Luik werd 15 October 1615 te Amsterdam voor opperkoopman aangenomen.

[3] Trovoada, Port.; storm onweder.

[4] Waarschijnlijk Lae Lae.

[5] Heette, vroeg.

komen, dat wij deden; ende aen boort comende, gaven zij ons t'eten ende te drincken, dat wij haer betaelden. Ende wij vraeghden henlieden, waer dat onse loijse stont ende sij wesen ons omme den hoeck, ende seijden tegens ons oock, dat daer twee Hollantsche schepen laghen. Soo scheyden wij van haerlieden ende roeijden voort naer de loijse toe.

Nu comende aen den hoeck hebben wij vernomen, dat het twee Engelsche schepen [1] waren, die daer laghen, soo zijn wij voor bij geroijt ende onsen cours geset naer die loijse toe, daer wij quamen ontrent voren naemiddagh, ende zijn strackx opt lant getreden, alwaer dat de swarten voor ons wech liepen. Ende een Engelsman van degenen, die in die loijse waren, quam bij ons, vragende ons in Maleijs, wie wij waren. Dan siende, dat wij geen maleijs en spraken, liep weder nae die loijse toe, ende quam met een ander man weder — ende sprack engels met ons. Terstont daernae quam den oppercoopman van de loijse [2] met seven off acht Engelschen met geweer nae ons toe, te weten pistolen, hellebaerden ende anderhant geweer. Ende ick ende een bootsgesell met ons hoochbootsman vraechden haer, waer onse loijse stont; waerop dat ons die Engelsche vraechden, off wij daer aen het lant dorffden comen; waerop dat ick antwoorde: ja, want wij en wisten van gene swaricheijt, meijnende dat wij daer onse loijse hadden.

Soo vraechde de Engelsche, waer dat ons schip was, ende off wij niet van Bantam en quamen. Ick antwoorde, dat ons schip ontrent 4. a. 5. mijlen verre van daer lach, ende dat wij recht wt Hollant quamen, ende op geen plaets ofte plaetsen aengeweest en hadden, daer wij 't comtoijr hadden ofte meijnden te hebben, dan hier; ende dat sint ons vertreck van de Cabò Essperansie 't seijll waren gegaen, ende dat hier quamen om

[1] De Swan en de Defence onder het Admiraalschap van Nathaniel Courthope. Schipper van de Swan was John Davis of Davy, opperkoopman Thomas Spurway; schipper van de Defence Hynsley, opperkoopman Sophony Cozucke, onderkoopman Richard Hunt.

[2] De Engelsche factor George Chauncey, die met Abraham Sterck te Makasser was, had te gelijk met dezen de plaats verlaten. George Cokayne, een paar maanden later daar aangekomen, had de terecht verbitterde vorsten te meer tegen de Nederlanders opgezet. Bij Steijns' komst was de factor Kellum Throgmorton, een jong man, door George Ball daar geplaatst, en bestemd om vervangen te worden door den Rus Cozucke, wanneer deze van den tocht naar Banda zou zijn teruggekeerd.

vervarsinghe, want wij viell volck sieck hadden. Soo heefft den Coopman van de Engelsche ons geantwoort, dat wij daer geen cantoijr niet en hadden, ende dat ons volck all langhe van daer wech was; heeft ons oock belast, dat wij in onse schuijt gaen souden ende blijven van de wall liggen. Ondertusschen soude hij naer den Coninck toe rijden, ende hem verwittighen van de saecke, hoe die geleghen was. Soo is hij te post, met noch 2 man tot hem, naer den Coninck toegereden [1], ende wijlieden ondertusschen zijn in de Engelsmansboot getreden ende naerdat wij een weijnich met het volck gesproken hadden, verstaen dat daer onraet was tusschen den Koninck van Makassar ende de Hollanders. Nu een halff ure daer geweest zijnde, nae dat de Coopman wech gereden, is hij weder gecomen, ende hebben wij met een van onse bootsgesellen, die goed Engels kost,[2] in de loijse ontboden, ons exsaminerende off het oock die waerheijt was, dat wij recht van Amsterdam quamen ende niet tot Bantam aengeweest hadden. Hebbe ick 't verclaert.

Doen heeft die Coopman van de Engelsche tegen mij geseijt, dat wij groot prijckell van ons leven liepen, want ons volck van het eijlant scheijdende, hebben oorloghe tegens die van Macasar aengenomen ende den Jonghen Koninck gedoot, ende des Koninck's swager met drie sabanders gevanghen genomen [3] ende die wech gevoerd nae Jacatra, alwaer dat zij noch gevanghen saten ende dit was geschiet all over twaelff maanden geleden, ende den Coopman, die dit in't werck gestelt heeft, is genaempt Abram Sterck [4] ende den schipper Dirck de

---

[1] Naar Tallo.

[2] Volgens Spurway was het een Engelschman.

[3] Volgens Coen I p. 120—122, zouden 9 Makassaren gedood en 2 gevangen genomen zijn; de laatsten, „Dayn Macatje, wesende een 's Coninck soone" met „eenen ondersabandaer".

Tiele, achtste gedeelte (1611—1618) p. 338 geeft dat gevankelijk naar Bantam gevoerd werden 6 Makassaren, waaronder een zwager van den vorst. Kennelijk waren zij, toen de Eendracht aankwam, nog niet in hun land terug gekomen.

[4] Abraham Sterck van Antwerpen, aangenomen 12 December 1605 door de Kamer van Zeeland, als assistent op f 16 's maands, voer uit met de vloot onder Paulus van Caerden, en was na gediend te hebben op Banda, 8 Juli 1612 met de Middelburg in het vaderland teruggekeerd. Hij werd 14 Februari 1613, 26 jaar oud, weder aangenomen, nu als tweede opperkoopman op de N. Zeelandia (eerste was Hendrick van Waterfort), welke 4 April 1613 uitzeilde en 12 December d.a.v. in Bantam aankwam. Hij volgde Samuel

Vries [1], soo heefft den Coopman voorder gevraecht, hoe groot dat ons schip was, ende hoe veel volck met het geschut, dat wij op hadden; hebbe ick geantwoort, dat ons schip groot was vijf hondert lasten [2], ende dat wij op hadden 200 mannen met 82 stucken geschuts. Soo heefft den Coopman geseijt: het is een schoon schip, Godt beware het voor ongeluck.

Voorder gesproken hebbende met malcanderen, soo hebbe ick den Coopman gebeden, dat hij toch ons voor den doot beschermen woude, want hij vermocht veel bij den Koninck van Makasar. Doen heefft den Coopman mij beloefft aen zijn hant, dat hij zijn best doen soude om mij met mijn volck van den doot te vrijden, dan off wij van den Coninck gevanghen bleven, soo en cost hij ons van de gevanckenisse niet verlossen. Soo hebbe ick hem zeer bedanckt ende ernstelijck gebeden met veell schoone woorden, soo het mogelijck waer, dat hij ons doch

---

Denis (Denijs) na diens overlijden op 7 April 1614 op als hoofd van het kantoor te Makasser.

Van daar teruggekeerd werd hij 27 Juni 1615 naar Djambi gezonden. Reeds 28 October d.a.v. werd Andries Soury mede daarheen gedirigeerd, om te beoordeelen of Sterck door zielsziekte onbekwaam tot werken was geworden. Begin 1616 volgde zijn terugzending naar Bantam, van waar hij 16 September met 't Hert naar het vaderland vertrok. 1 Juni 1617 werd met hem afgerekend.

[1] Dirck Allertsz de Vries kwam de eerste maal in Indië als schipper van de Patana bij de vloot van Admiraal van Caerden; de reis uit en thuis duurde van 20 April 1606 tot Juli 1610.

Voor de tweede maal kwam hij uit, eveneens op een schip door Enkhuizen uitgerust, de Enkhuizen, die 15 Mei uitgevaren, eerst 13 Maart 1615 voor Bantam het anker uitwierp.

Het journaal dezer tweede reis is verloren gegaan. Daarin moet vermeld staan, dat de Enkhuizen verzeild is op de Zuidkust van Java, en dat bij die gelegenheid twee baaien gedoopt zijn; die beoosten het schiereilandje Pangandaran, Mauritsbaai en die bewesten daarvan, *Dirck de Vriesbaai*. Bij de eerste had men den naam van den Prins, zooals herhaaldelijk elders geschiedde, bij de tweede den naam van den schipper gekozen.

Het eerst wordt de Dirck de Vriesbaai genoemd in de generale missive van G. G. Pieter de Carpentier 1 Februari 1623. „Tsedert sijn naer een lange ende penible reijse in September passato op de suijtsijde van Java vervallen ende omtrent Dirck de Vriesenbaij met staende seijlen gans machteloos ten ancker gecomen de lange verwachte schepen Mauritius ende 't wapen van Rotterdam". Zie omtrent den droevigen toestand, waarin deze schepen verkeerden en hun ontmoeting met de jachten de Haring en de Hazewind onder Jan Vos, Coen's brief uit St. Helena, Coen I p. 757 en Van Dijk, Twee togten naar de Golf van Carpentaria, p. 4. vlg.

[2] Te groot opgegeven, de Eendracht mat hoogstens 350 last.

bevrijden soude, dat wij weer vrij naer ons schip souden moghen gaen.

Terwijlle dat wij met maelcanderen waren sprekende, soo was de Koninck [1] op strant gecomen met ontrent twee duijsent gewapende mannen, die terstont een van zijne raetsheeren op die loijse sont, opdat hij met mij spreken soude. Ende bij mij gecomen sijnde, vraechde wat ick voor een was, soo zeijde den Koopman van de Engelschen, dat ick een slave was. Dan hij schudde zijn hoofft, zeggende dat hij dat niet geloven en kost, dan onder andere rede, die sij met maelcanderen hadden, soo vermaende hij dickwils van Kresten. Dan naerdat sij langhe met maelcanderen gesproken hadden, sijn sij 't samen wt die loijse gegaen opt strant bij den Koninck; dan zij en bleven daer niet langhe, dan quamen strackx weder, ende hebben mij geseijt, dat ick met haer beneden bij den Koninck comen soude ende hem groetende ende dan in mijn schuijtgen gaen, ende daer wachten tot dat mij de Koninck antwoorde soude zeijnden.

Soo ben ick met den Sabander oft raetsheer ende de Coopman naer de strant toegegaen, die voll gewapende mannen stont, daer wij tusschen door ginghen, dan doe ick op 10 a 12 treden naer bij den Koninck was, ben ick te voet gevallen op die swarte maniere, den Koninck groetende, die mij met de hant wees naer mijn schuijtgen, waer dat ik naer toe zijn gegaen, ende riep het volck toe, die in het schuijtgen waren. Dan het was soo verre van de wall, dat zij mij niet hooren en costen, oock vervaert waren om aen die wall te comen, vermits die groote menichte van volck, die zij daer zaghen. Nu de Koninck van Macasar dit siende, dat ick niet aen boort en cost comen, heefft weder een man gesonden, die mij bij hem brocht, ende bij hem comende, hebben weder gedaen als vooren, ende hij wees met sijn hant naer een prau toe, die daer lach, ende liet mij zeggen, dat ick met die prau aen onse schuijt varen soude. Soo ben ick naer die prau gegaen. Dan den raet van den Coninck heeft terstont een man gesonden, die mij dat belet heeft. Nu

[1] De Vorst van Goa droeg den naam van Sulthan Allah Oedin; die van Tallo, tevens rijksbestuurder van Goa, dien van Kraeng Mattowaija. Beide rijkjes waren ten nauwste verbonden. De Islâm was kort te voren, volgens inlandsche berichten 1603, door de Vorsten aangenomen.

Volgens Spurway (Purchas IV p. 509) bevonden beide Vorsten zich op het strand; die van Tallo is dan op den voorgrond getreden.

de Koninck dit ziende, ende dat onse schuijt niet en quam om mij te halen, heeft andermael laten seggen met een souverijne autoriteijt, dat wij met de prau aen onse schuijt souden varen. Soo ben ick tot mijn middell int water gelopen ende de prau vlot gemaeckt ende daerin getreden met den bootsman, die ik bij mij hadde, ende een van de Engelsche bootsgesellen die ons nae ons schuijtgen brocht, allwaer, dat wij met groote blijtschap intraden; ende den Engelsman roeijde die prau wederom aent lant.

Nu wij int schuijtgen zijnde, hebbe ick het volck vertelt hetgene, dat daer aen het lant passeerde, ende zij dat verstaende, wouden haer ancker lichten ende wechroeijen ende soo alle prikelen zijen te ontcomen. Dan tewijle ons schuijtgen niet wel beroeijt en was, hebbe ick tegen haerlieden geseijt, dat het beter ware, dat wij bleven leggen ende verwachten die antwort van den Koninck; want ick hoepte, dat Godt des Koninckx harte soude bewegen in sulcke manniere, dat wij vrij ende onbeschadich weder in ons schip souden comen; ende off het gebeurde, dat het quame dat zij vluchten wouden, doch het niet en soude konnen ontcomen, want aent strant laghen veel fargatten met mosketiers, die ons strackx naevolghen souden, ende dan souden wij altemael om den hals comen; ende soo wij antwoorde van den Coninck verwachten, mogelijck wat daer noch van komen mochte; want als wij saghen, dat hij ons gevangen woude houden ofte dooden, dan zouden wij ons te were stellen en maelcanderen bijstaen als soldaten ende bij maelcanderen leven en sterven, hetwelck ons volck goet dochte ende swoeren maelcander getrouwichheijt.

Nu terwijlen dat wij ons saten ende beclaeghden, dat wij soo onnoselijck int verdriet quamen ende alle swaricheijt debateerden, die ons aenstaende was, is daer een van des Coninckx heeren in een prau getreden ende nae ons toe comen varen, met noch 4 a 5 andre swarten bij hem hebbende; ende heeft int Maleijs tegen ons geseijt, dat doe ons contoir van daer vertrocken is, ons volck hebben gedoot des Koninckx van Macasars sone met veele andere edelen van het lant ende des Koninckx swager gevanghen met drie sabanders van het lant, ende die gevoert naer Jacatra, allwaer zij noch waren, maer dat wij daerdoor niet vervaert en souden zijn, want de Koninck en begeerde ons niet te misdoen, dan dat wij in vrede naer ons schip souden

varen ende en comen niet weder; want de Koninck en begeerde genen handel meer met ons volck te hebben. Soo hebben wij de heeren bedanckt van des Koninckx weghen voor zijne groote goedertierentheijt, dat hij aen ons bewees, hem wenschende geluck ende heijll; hebben ons dregghe gelicht ende wechgeroeijt. Dan terstont is de boot van den Engelsman ons gevolcht ende heeft ons toegeropen, dat de Coopman ons liet zeggen, dat wij aen zijn schip souden varen ende daer blijven totdat hij ons bescheijt gave, hoe dat wij het aengaen soude om alle perijckelen te schouwen, dat wij oock naequamen; ende roeijden naer den Admiraal, daer wij well ontfanghen waren, danckende Godt voor Zijne genade, die hij ons bewesen hadde.

Des avonts quam den schipper van den Admiraell [1] aen boort, die ons well trackteerde ende mij met ons volck well onthaelde, ons seggende, dat hij ons victalie soude medegeven om weder nae ons schip te raecken. Des middernachts is de Coopman van het lant nae boort gecomen, ende mij in den Vys.-Admiraell ontboden, allwaer dat ick ginck met onsen hoochbootsman ende quartiermr, ende daer comende heefft den Coopman geseijt, dat wij den wech, die wij comen waren, niet weder henen varen en souden; want het was den Koninck berouwen, dat hij ons hadde laten varen ende niet gevanghen gehouden. Oock hadde hij fregatten met volck offgeverdich om nae ons te soecken, off sij ons noch souden connen becomen. Nu soo vraechde ick aen den Coopman, wat voor best gedaen ware; dat hij ons doch ten besten raden soude, want wij rechten voort wijse lieden raet van doen hebben; want considererende die prijkelen, die ons aenstaende waren van weghe de fregatten, die op ons wachtende waren, ende ons schuijtgen kleijn was ende maer negen man sterck en waren, soodat wij geen were, die te bieden hadden, wt het schuijtgen doen en costen, ende als de fargatten ons bij waren, het niet en kosten ofte en souden kunnen ontroeijen, ende dan om den hals comen. Oock aen den Engelsman schip te blijven leggen en was oock niet geraden, want int schip daer wij van wegesonden waren, naer ons coempste soude verlanghen. Doen heefft de Coopman goetgedocht ende tegen ons geseijt, dat wij ons volck noch wat souden laten rusten tot omtrent twee uren voor daghe, ende ondertusschen

[1] John Davy.

soude de Coopman zijn boot wtzenden om te besien, waer de beste passagie voor wesen soude, om met het minste perijckell aen ons schip te moghen comen; hetwelcke hij gedaen heefft, ende het boot is omtrent een paer uren daernaer wedergecomen ende hebben ons geseijt, dat langs het lant vooll fregatten lach ende prauwen, dan dat recht nae die zee toe geen fregatten en laghen, ende dat wij lanckx die sij, sonder perijckel well wech costen comen; dan wij moesten met de donckerheijt soo heijmelijcken van het schip scheijden als het mogelijck waer, ende dan recht nae de zee toe roeijen ende dat soo verre, dat men ons van het lant niet kennen en koste; oock soo ons het mochte ontmoeten omtrent het schip, dat wij die wijck naer het schip toe nemen souden, ende zij zouden ons strackx assisteren ende dat met het boot, dat zij ons toezeijnden souden. Oock heefft den coopman ons geseijt, dat wij vrij met het schip op die rede souden komen, hij zoude alle verversinghe voor ons koopen ende ons aen boort bestellen; dan soude het bij nacht doen, opdat het die van 't lant niet zijen en zouden; want de Koninck niet en begeerden, dat hij alliansie met ons zoude houden. Jae, zeijde de coopman, dat meer was, dat wij ons van alle soude provideren, dat wij van doen hadden off moghen hebben; jae, all waert een last rijs drie off vier, dan bij nacht, opdat het de Koninck niet te weten en soude komen. Soo hebbe ick hem hoochlijken bedanckt van alle vrientschap, die hij ons bewesen hadde, ende ick hebbe ons volck op laten wecken ende zijn int schuijtgen gegaen, ende van het schip wechgeroeijt, recht nae zee toe, gelijck ons belast was, medenemende fuctalie, als water om te drincken, broot met 9 hoenderen, een fles met arack ende een kist met tsiter ofte appeldranck met eenen hollandse kase ende recht 't zeewaerts geroeijt, dwers van het schipp off, ende dat soo langhe, dat de dach begost aen te comen ende zij van het lant ons niet meer zijen en costen.

15 Desember. Donderdaechs des smorgens doen het dach was, vonden wij ons 4 mijlen dwars van het lant off geroeijt ende hebben doen onsen cours geset recht naer het eijlant[1], daer wij het schip gelaten hadden, ende lieten eenen man op onse mast climmen om te besien oft hij het schip sien conde. Met

[1] Waarschijnlijk Samalona of Duivelseiland.

dien beliep ons een trowade, die het schuijtgen soo deede slingeren, dat alle beijde die spoellemmers met water om vielen. Soo roeijden wij voort recht naer het eijlant toe, daer wij ons schip gelaten hadden, want wij het schip niet en saghen ende omtrent den avont overviel ons volck den dorst soo gheweldich, dat sij door noot het soutte water wt de zee droncken, want sij t sindert 's morgens geen water gehadt en hadden om te drincken, ende hadden commerlijcken geroeijt, soodat wij in groote benautheijt waren door den dorst, die wij leden.

Soo sijn wij aen een eijlant [1] gevaren, allwaer dat wij water vonden ende stoeckten daer vier ende braden daer vier hoenderen, die ons den Coopman van de Engelschen mede gegeven hadde. Ende ons ontliep een hoen met eenen haen, die daer opt eijlant gebleven sijn; doen wij nu wat gegeten hadden, hebben onse spoelemmers met water gevult ende hebben die in onsen boot gedraghen, en doen cregen wij wat wint, ende wij gingen tseijll naer het eijlant toe, daer wij het schip gelaten hadden, dan met den donkeren beliep ons een trowade, dat wij het setten moesten op 4 vadem waters.

16 dito des Vridachs 's morgens een ure voor daghe doen werd het still, soodat wij ons ancker lichten ende roeijden recht naer het eijlant, daer wij het schip gelaten hadden, daer wij terstont quamen; doch en vonden het schip niet, ende wij gingen op 't lant ende bekenden, dat het 't selffde was daer wij het schip gelaten hadden. Soo zijn wij van daer off gevaren ende hebben onsen cours geset recht nae die reede van Macasar, all waer dat wij die Engelsche schepen gelaten hadden, ende omtrent 10 a 12 uren voor middach creghen wij het schip int gesicht, waer dat wij nae toe geroeijt sijn. Dan het schip zeijlde nae de rede toe, ende wij volchden ende quamen een glas, naedat het schip geanckert was, aen boort, ende aen boort comende, hebbe ick den Coopman met den Schipper geaviseert, hoe dat het aent lant gestelt was, die haer daer zeer in verslogen, want zij ontrent een halff ure te voren het boot met een onderstuerman ende vijffthien mannen hadden aen het lant gesonden, om te besien waer wij bleven, alsmede om een sood vis te koopen tot verversinghe. Dan een halff glas, naedat ick met den hoochbootsman aen boort comen was, soo sach men aent lant roock

[1] Waarschijnlijk Barang Keke.

opgaen van geschut all offt mosketten geweest waren, ende dat aen onse boot, die nochtans geen gewelt mede en hadden, soo dat wij niet en wisten wat aen lant gaende was. Want all wast, dat ick zeijde, dat het volck om den hals was, den schipper zeijde, waerom hebben zij u dan laten gaen met u volck. Dan om recht bescheijt te weten van de sake, soo worde goet gevonden, dat men een man soude zenden met het schuijtgen aen boort van den Engelsen Admiraell om te verstaen, hoet met ons volck ende boot aent lant gegaen was. Oock ofl het hem belieffde, dat de koopman ende de schipper zouden aen zijn boot comen.

Soo is ons schuijtgen daer naer toe gevaren ende den schipper van den Admiraell gesproken, die zeijde, dat hij niet en wiste, hoe het met ons volck aen lant vergaen was. Oock ontbode hij, dat wij dien avont niet aen boort en souden comen, dan dat wij des anderen daechs aen boort souden comen ende dat des avonts spade met den donckeren. Oock hebbe ick verstaen van onsen coopman ende schipper, dat zij een visschers prau aen boort hadden gehadt, die haer vis vercocht hadden, dan het volck, dat in de prau was, en woude niet over int schip comen, ende zeijden verwacht te zijn.

17 Desember. Saterdachs des morgens hebben wij ons ancker gelicht ende zijn wat naerder op de rede geloopen, soodat wij dicht onder het castell[1] quamen, allwaer dat wij groot gewelt van volck saghen. Ende wij schooten drie schoten sonder scherp van ons schip. Daer naer setten wij onsen kours nae de Engelsche schepen toe. Doen hebben die vant castell van Macasar een witte vlagge laten waeyen, hetwelck onse schipper zeijde, dat vrede bediede, ende dat het soo laet niet geweest en ware, soude met de schuijt daer selver in parsoon nae toe gevaren hebben. Omtrent den avond kwamen wij met ons schip tot op een gotelinck schoot naer bij de Engelsen schepen, die oock haer ancker lichten ende naer ons toequamen ende het dicht bij ons zetten. Des avonts is den Coopman, schipper ende ick met ons schuijtgen aen den Admiraell gevaren, daer wij well ontfanghen waren, maer eijlacie drovighe tidinghe cregen; want die Engelsen zeijden, dat die van Macasar drie sargen[2] van

---

[1] Waarschijnlijk de versterking van Oedjoeng pandan.

[2] Charges.

mosketten in ons boot geschoten hadden, doen die noch een halve engelsche mijle vant lant was ende daer naer met fregatten geabordeert, ende het volck alte maell vermoort ende den kop aff gehouden ende die voor den Koninck gedraghen op die punte van hare sweerden. Ende doen soude de Koninck van Macasar gesworen hebben, dat hij ons schip in den brant soude doen steken ende dat bij nacht, all soude hij 3 a 4 duisent mannen daertoe waghen. Dat verstaen hebbende, hebben wij den Admiraell bedanckt ende hem gebeden, zijn best te willen doen om onse boot weder te crijghen; hetwelck hij ons beloeffde, dat hij doen soude.

18 Desember, Sondach heeft ons het boot van den Admiraell een last rijs aen boort gebrocht met veele hoenderen, als oock suijcker, bananes, pattassen, orangen appelen ende andere vruchten; oock wat vars water, ons dienende tot vervarsinghe. Ende alsoo wij wat verachtich van het lant geset waren, is den schipper van den Admiraell met twee coopluijden aen ons boort gecomen ende ons geseijt, dat hij den Koninck van Macassar om onse boot aengesproken hadde, die hem tot antworde hadde gegeven, dat hij die om geen gelt en woude missen, dan dat hij ons schip noch meijnde in den brant te laten steken. Ende wij hebben dese Engelschen onthaelt naer ons cranck vermoghen, haer betonende teijkenen van danckbaerheijt voor de vrientschap, die zij ons deden, ende des avonts ontrent 10 a 11 uren sijn sij weder naer haer boort toegevaren.

19 ditto Maendach, is den schipper van den Admiraell ons weder comen besoken, die wij te gast gebeden hebben met zijnen coopman, die hij terstont liet halen met zijnen boot, ende quam oock terstont vergesellschap met den anderen schipper ende cooplieden, assistenten, die wij altesaemen well onthaelden ende betaelden haerlieden de vervarsinghe, die van haerlieden gehadt hadden, ende dat met die somma van 47 realen van achten; dan een deell hoenderen schoncken zij ons ende daerteghen schoncken wij haer lieden 14 kaesen. Des avonts zijn zij van ons boort gescheijden ende onder zeijll gegaen, ende wij zijn haer gevolcht.

20 ditto Dingsdaechs hebben wij die wall langs geseijlt van Macassar, in compagnie van de Engelsen.

21 ditto Woensdach hebben ons de Engelschen noch een halff

last rijs vercocht tot 30 Realen van achten ende een pijpe arack tot 15 stucken van achten [1].

22 ditto Donderdaechs is het still weer geweest, sijn wij aen boort van den Admiraell gevaren om hem te bedancken van de vrientschap ons bewesen ende hebben ons affscheijt van hem genomen.

23 ditto Vrijdach was die wint wuijt den Westen, ende wij hebben lankx die wall van Macassar geseijlt in compagnie van de Engelschen.

24 ditto Saterdach hebben wij gehadt moije koelte wt den Westen. Des 's nachts tusschen 2 a 3 eijlanden [2] deur geseijlt, leggende bij het zuijteijnde van Macassar, ende dat in compagnie van de Engelschen. Ende des avonts ben ick van den Coopman ende schipper gesonden met onse schuijt aen boort van den Admiraell van de Engelschen om haer te bedanken van alles goets ende te vraghen oft sij onsen wech zeijlden, want wij waren geresolveert om naer Amboina te zeijlen; wij waren well van sin geweest om Botton [3] aen te doen, ende dat om daer een prau te koopen, om een boot aff te maken; dan considererende de perijkelen die daer in gelegen waren, omdat wij maer een kleijn schuijtgen en hadden, vonden, ende soo sij ons bij bleven, dat zij ons doch souden willen assisteren. Doen heeft de Admiraell van de Engelschen mij voor antwoort gegeven, dat hij wel met zijn schip met ons te Botton op de rede woude loopen ende daer een prau oft janpan voor ons coopen; waervan dat ick haer bedanckte ende zeijde, dat ick't onsen coopman ende schipper woude gaen aendienen, ende soude haer terstont antwoorde brenghen. Soo ben ick naer ons schip toegevaren ende hebbe den Coopman die bootschap gedaen, die den scheepsraet hierop dede vergaderen, die dat goet vonden, dat wij tot Botton aenloopen souden ende daer een boot maken. Soo ben ick weder aen den Engelsman zijn boot gevaren om te acepteren die presentatie, ende hebbe besloten met malcanderen, dat zij des nachts een vier opsteken souden ende dat wij dan het vier volghen souden, hetwelck soo geschiet is.

25 ditto. Sondachs den wint als voren hebben wij het eijlant

[1] Spurway beweert, dat de Hollanders slechts 40 realen v. a. voor 2 kojangs rijst zouden betaald hebben.

[2] De Drie Gebroeders en P. Tanahkeke.

[3] Boeton.

van Botton in het gesicht gehadt ende wij hebben die Engelschen ontboden, dat wij haer bedanckten van haer geselschap, want wij veell tijts t soeck souden brenghen, eer wij op de reede te Botton souden konnen comen, soodat wij om geenen tijt te verliesen, diewijle de wint goet was, recht naer Amboijna loopen souden, soo zijn wij van de Engelschen gescheijden.

26 ditto. Maendach, de wint west, cours oost ten noorden, groote koelte. De Engelsche schepen noch gesien.

27 ditto. Dingsdach. De wint noort noort west, tammelijcke koelte. De Engelsche noch gesien.

28 ditto. Woensdach. De wint, cours als vooren. De Engelschen noch gesien.

29 Desember. Donderdach. In stilte gedreven onder het eiland Borro [1] aen backboort ende de Engelschen aen stuerboort noch gesien.

30 ditto Vrijdach. Den wint noort ten westen, cours noort oost ten oosten. Des morgens met den dageraet hebben wij Amboina int gesicht gecreghen, ende des avonts quamen die Engelschen wuijt ons gesicht ende zetten onsen cours naer Banda ende waren geladen met rijs ende arack, soo zij selver geseijt hadden, (ende was onderteijkent)

JOANNES STEIJNS.

---

[1] Boeroe.

Rapport door Jan Joosten [1] nopende zijn ambassade na Maccassar aen Heer Generael gedaen.

Memorie vant gepasseerde op Macasser.

Den tweeden Augusty [1621] voor Macasser te reede gecomen ende alsdoen door de Engelse coopluyden, namentlyck den coopman vant land Mr Stafferton [2] ende Mr Hees [3] met ons daer gecomen, den coninck aen laeten seggen, dat wij schrijvingen van den E. heer Goverrneur van Amboyna brachten; ende liet ons op stonde, synde ontrent den avond, met d'Engelschen antwoorden, dat daer eerst met den coninck van Telloe, dat een out man is, van soude spreecken, derhalve den coninck van Goa, alhoewel hij den superieur is, niet alleen en wilde doen. Den coninck van Goa is een jong man.

Den 3^den op Dingsdachs morgens heeft den coninck Goa den coopman Mr Stafferton nevens andere orangcays met 2 fraeye praewen aenboort gesonden, om ons aen lant bij hem te haelen, daer hij ons doen vraegden off wij schrijvinge hadden. Antwoorden jae, en hem alsdoen den brieff nevens de Ed. Heers groetenisse overgeleevert, den welcken hij met danck ende een

---

[1] Jan Joosten voer uit onder de vlag van G. G. Both. Hij was assistent en tolk, toen hem 2 November 1619 vergund werd naar Amboina te gaan, waar hij gehuwd was en een gezin had. Op de expeditie naar Banda was hij, 19 April 1621, als vendrig ingedeeld bij de aanvalstroepen. 19 Juni 1621 werd hij „provisionelijck" als koopman gebruikt zijnde, als zoodanig op nieuw aangenomen voor 3 jaar op f 55 's maands „op syn eygen cost".

Door den Gouverneur van Amboina, Herman van Speult, naar Makasser gezonden, vertoefde hij daar van 2 tot 7 Augustus 1621, om over Batavia naar Ambon terug te keeren.

Coen, die niets voor getrouwde Compagnie's dienaren voelde, gaf 21 Januari 1622 Van Speult in overweging, Joosten zoo lang in dienst te houden als zijn verbonden tijd duurde en hem dan te ontslaan, tenzij de Compagnie zijn diensten verder noodig had.

15 Mei 1624 kon Van Speult berichten, dat Joosten zich bijzonder had onderscheiden bij de oprichting eener versterking op Hatuwa, en dat hij door zijn kennis van het Ternataansch bij de bevolking zeer gezien was, zoodat besloten was hem „dit aenstaende jaer" te continueeren.

[2] Thomas Staverton. Purchas V. p. 115, 126, 132.

[3] Robert Hayes, commies op de Defence, later op Poelau Roen; beheert de zaken aldaar na den dood van Courthope.

goed gelaet ontfinck, dan en conde den inhout desselffs niet wel verstaen, dan vertaelde hem den inhout int Maleys. Gaven daerop voor antwoorde nooyt sulcx aen die van Ternaten, Ternatanen, die van Loehoe ende Combello hadden laeten weten off versocht hadden om sulcx de E. Heer Gouverneur aen te dienen; dan seyden a[l]tyt genegen geweest hadden om vrede met ons te hebben, ende nooyt gesocht hadden oorloch met ons te voeren. Ende dat te meer seyde, hoe souden wij cleene connen weygeren vrede te hebben, daer ghy groote compt sulcx aen ons presenteeren; advoyreerende met een blij gelaet gaerne vrede hadden, ende vereerde ons midtsdien 2 jonge buffels, 150 hoenders en andere snuijsterije.

Den 4^den^ ditto op Woensdachsmorgens heeft ons den coninck 2 gesadelde paerden gesonden ende eenige van sijne orangcays, ende door dien ons bij hun beyde coningen doen comen ende gevraecht, off wy yets buijten t geschrifte te seggen hadden. Seyden neen, dan dat hare Mg^es^ 2 à 3 embassadeurs aan Ed. Heer Generael gelieffden te seynden ende deselffde met alle eerbaerheyt ende lieffde souden gaen ende keeren; daarop hij antwoorde sulcx gaerne soude doen, dan alsoo bij heur eenige faulten mochten begaen worden door onervarentheyt van tael daer abuysen door mochten comen, daaromme alles met eenen brieff soude beschicken. Soe wanneer wij met onse scheepen quaemen, souden genegen wesen om bij ons te comen off wij bij hem, off soo niet in de Engelsche [logie] ende ten waere geweest wy commissie gehadt hadden om d'vrede te besluyten, soude alsnu gedaen geweest sijn. Beyegenden ons seer vriendelycken ende gaff ons daer nevens alle liberteyt om te gaen daert ons gelieffden ende geboot, aen alle syne plaetsen, soot geviel eenigh van ons vaertuych aen syne custe quam te vervallen, dselve met alle vrientschap souden bejegenen ende laeten ververschen; wierden daer nevens van alle man even vriendelyck aengesien.

Den 5^en^ Augusty op Donderdach omtrent den avond weder bij syne Majesteit geweest ende soo van hem als van andere verstaen, alsdat d'Portugiesen op Macassar meer als met 12 a 13 derley vaertuych jaerlycx comen; soo 2 galleyen ende fregatten van de Molucos d'welcke daer naegelen brengen, en de reste van Malacca soo joncken ende fregatten, die de naegelen opcoopen tegen 150 en 160 R d'bhaar, ende d'bhaer noten a

40 realen; d'foelie ten 160 R; die se van de joncken coopen, soo Macassaren, Javanen ende Maleijen also uit Banda comen; oock soo vercoopen se de Engelsen tot dselve prijs ende als de fregatten ende joncken van Malacca geen nagelen, foelye noch nooten connen becomen, neemen alsdan op Macasser rijs in, daer mede syluyden met cleyne winst naer Malacca gaen, want op Malacca de Portugiesen voor den coninck gerechticheijt 9 ten hondert moeten geeven ende den hondersten penning, voor de stadt comende 10 ten hondert.

Den rijs gelt op Macassar soo aen Engelschen, Portugiesen, Maleijen ende andere natien, alsse goedencoop is 8 a 14 a 16 R ende ten alderduersten 20 R met alle oncosten; ende thoochste t' Macasser sal connen jaerlijcx becomen worden, is 500 a 600 cojangen in als ende als.

Den conink laet voor syn eygen particulier mede op Malacca jaerlijcx handelen, ende geniet groote proflijten ende schenckagien van de Portugiesen.

D'Portugiesen houden hunne dominie int gemeen op Macasser onder hun 20 a 30 huysgesinnen; waeren nu sterck omtrent de 50, soo die wech gaen souden, als die der blijven; maecten vast toe om met een fregaet ende 2 andere dingen naer Malacca te gaen; wierde gesecht dat alle hun cappitael omtrent de 40 duizend R weerdich soude wesen.

Den coninck is een heel beminder van schoon geweer, soo lange roers, fraeye pedarmes, breede houwers, alsmede van groote honden; daerom hij bidt hem mach gesonden werden. Oock bemindt hij schoone paerden; hem is onlangs een wit Spaens paert van de Spaenjaerden tot de Manilha gesonden met syn toebehooren. Seyt naer een schoon paert van dat hij een jongen was, verlangt hadde.

Den 7^{den} op Saterdach smorgens weder bij hem coninck Goa geweest, die ons alsdoen nevens syne groeten aan Ed. Heer Generael synen brieff gegeven heeft.

Wat aengaet de quantiteit van aracq, ister genoech te becomen als bij den Chinees die daer is, vaeten gelaeten worden, alsoo der quaelijck potten syn te becomen; ende dat den legger gemeenen aracq tegen 16 : 18 a 20 R., naer den rys dier off goedencoop is, ende 40 R. de legger aracq apy; 4 à 5 hoenderen ¼ R.; de visch is mede goedencoop; de buffels t stuck a 4 realen.

Alle soorten van cleeden syn op Macasser welgetrocken, naementlyck wit ende roode cassen tot 7 à 8 R. t p^{ce}, betaeljes 80 à 90 R. t corje, dragams en roode parcallen à 60 R. t corje, voorder armosynen, zatynen, laeckenen van alle coleuren; doch naer advenant den prys van de boven gemelde cleeden souden wel meer gelden, ten waer de Portugiesen daer soo grooten menichte niet en brachten.

VERTALING VAN SARGA VII VAN HET OUDJAVAANSCHE RAMAYANA.[1]

DOOR

DR. H. H. JUYNBOLL.

Spreken wij niet over den apenvorst, die zich vermeide in zinnelijke genietingen, daar zijn gemoed nu vrij was van vrees. Rāma en Lakṣmaṇa gingen weer verder (het bosch) in. De groote berg Mālyawān was hun doel (1).

Op den berg gekomen zijnde, was de voortreffelijke Raghutelg bekommerd van hart en was zijn gemoed aangedaan door den zachten wind, die daar kwam, blazende als een bode van het jaargetijde, dat liefdesmart wil veroorzaken (2).

De wolken verzamelden zich aldoor aan den hemel en vreeselijk, daverend weergalmde de donder, dien men zou kunnen vergelijken met de trom van den god der liefde. Bij het hooren hiervan werd zijn hart aangedaan (3).

Het onafgebroken gudsen van den hevigen regen was als de pijlen van god Manmatha. De voortreffelijke Raghutelg werd wel is waar niet gewond, doch zijn hart smolt bij het zien daarvan (4).

Een regenboog vertoonde zich aan den hemel, alsof men nevel en duisternis zag. Die was te beschouwen als de boog van Manobhawa, als hij schiet op hem, die treurt over de scheiding van zijne geliefde (5).

Zie den reiger, die terugkeert van het rijstveld. Hij schept er behagen in, zich te paren met zijne gezellin, die even wit is als hij. Dien zou men kunnen vergelijken met Manmatha's wimpel. Bij het zien daarvan beefde zijn hart (6).

Het opkomen van god Bhāskara was niet zichtbaar door de

[1] De zes eerste sarga's van het O.-Jav. Rāmāyaṇa zijn vertaald door Prof. Kern in deze Bijdragen, deel 73 (1917), p. 1—29, 155—174 en 472—492 (herdrukt in Verspreide Geschriften, deel X, pag. 77—139).

wolkenmassa aan den hemel. Die was als zijn scherpzinnige geest beneveld door zijne verblinding ten gevolge zijner liefdesmart (7).

Hoe langer hoe meer werd zijn gemoed aangedaan en bedroefd bij het zien der bliksemschichten, die het luchtruim doorkliefden. De tranen vielen stroomende uit zijne oogen. De standvastigheid van zijn hart smolt als het ware, al stroomende (8).

Hij was niet in staat, zijne tranen te bedwingen. Zijn hals trilde en zijn keel was pijnlijk. Mocht hij toch Maithilī gelukkig zien! Dit was de reden, dat zijne tranen opwelden (9).

«Ach koeltje, dat Noord- en Zuidwaarts blaast, liefelijk en aangenaam, geurig als een Kadamba-bloem! Zelfs de asceten in het woud, die hunne hartstochten bedwongen hebben, zullen zeker daardoor aangedaan worden (10).

«Bedroefd is het gemoed van hem, die de dichte duisternis ziet, eene duisternis, die niet te onthullen is, evenals de gevangenis van god Manmatha, die er uit ziet, of zij onzichtbaar en niet aan te raken is (11).

«Zoo is de vuurvlieg evenals de vlam van Anangga, onbluschbaar zijn beide en onophoudelijk vlammend. Zij ontroert diep het vluchtige gemoed. Ach! Mijn hart is bedroefd bij het zien daarvan (12).

«En de bliksemstralen plagen mijne verblinde oogen. Ik ben vermoeid en verschrikt door hunne flikkering. Zij zijn toch onbestendig en verdwijnen spoedig weder. Ach! zij willen mij voortdurend plagen en kwellen! (13).

«Waarop gelijkt het geluid van den donder? Ik zou denken op het geluid van den boog van Kāmadewa, die de geheele aarde beschiet. Zoo is de donder het geluid van zijne pijlen (14).

«Blijkbaar beschiet Manmatha de wereld, doch zijne pijlen zijn van gouden vederen voorzien. Deze flikkeren voortdurend aan den hemel. Ach Manobhawa! Gij zijt zeer onvermoeid! (15).

«Ook de cātaka veroorzaakt minnesmart door zijn gezang. Hij schept er behagen in, zijne geliefde toe te roepen. Het (gezang) wordt zachter en hij verwijdert zich, doch een oogenblik later komt hij weder, terwijl hij hem, die door liefdesmart gekweld wordt, plaagt (16).

«Zoo meende ik, dat de wind een geneesmiddel zou zijn, daar hij koel en uitermate verkwikkend is voor het lichaam, doch ik voel, dat hij niet anders is dan vuur, waardoor mijn hart verschoeit en verbrandt (17).

«Zoo zou de pauw, die opvliegt, mij kunnen verkwikken, doch ik word bedroefd, als hij schreeuwt. Hij weet, dat ik treur over de scheiding van mijne geliefde. Ik ben verbijsterd en koester een groot verlangen (18).

«Ook de regen heeft geen medelijden met mij, die gescheiden ben. Hij plaagt mij, die door liefde overweldigd ben. Zonder ophouden neemt hij steeds toe, oneindig. Ach! Ik ben verzadigd van verdriet! (19).

«De groote zieners, die allen in het bosch zijn, zijn steeds geduldig, onverdroten. Tengevolge van den regentijd bibberen zij. Naar mijne meening zijn zij verblind, niet gelukkig (20).

«Zoo ook de kwakende kikvorschen en de luidzingende vogels, het is alsof zij mij, die door minnesmart getroffen ben, dooden. Zij zingen zonder ophouden in den nacht. Ach! Hoe onbeschaamd zijn zij en hoe plagen en kwellen zij (mij)! (21).

«Sitā! Hoe groot is toch uw verdriet? Vroeger waart gij nooit van mij gescheiden. Ach helaas! Zeer onmeedoogend is het noodlot, dat toegelaten heeft, dat gij, zusje, geweldadig van mij gescheiden werdt (22).

«Hevig is mijn verlangen, niet gering. Mijne oogen zijn zwak en pijnlijk, als ik kijk naar den hemel, of ook naar het woud. Zij beide zijn de oorzaak van mijn liefdesmart (24).

«Bij een reebok moet ik denken aan uw liefelijken blik, bij een olifant moet ik denken aan uw verstandig gedrag, bij de maan moet ik denken aan uw verheugd gelaat. Ach! Hoe heeft uwe schoonheid mij doordrongen! (24).

«Het water van het diepe meer, dat in beweging is, zijne golven gelijken op uwe wenkbrauwen, als zij trillen. De glanzende vederen van den dansenden pauw zijn zeker, zou ik denken, uw glanzende haarwrong (25).

«De zwanen vliegen alle naar het Noorden. Daar naar het Mānasa-meer is het, dat zij gaan. Tengevolge van mijn liefdesmart is het zeker, dat zij schreeuwen. Zoo is uw stem, naar ik meen, niet anders (26).

«Zacht blaast de wind van den Malaya. Hij kust den dewadāru in het woud. Zijn geur verspreidt zich in den neus, welriekend, die is te vergelijken met den geur uwer wangen, naar mijne meening (27).

«Zoolang het dag is, ben ik niet zeer bedroefd, omdat ik dan veel zie in het woud, wat mij verstrooit, doch gedurende

den nacht ben ik werkelijk bedroefd, daar ik haar, naar wie mijn gemoed streeft, niet zie. (28).

«Ik zou wenschen, dat de nacht snel verstreek, doch dat het steeds dag bleef. Ach! Hoe groot is toch mijn verdriet, als ik denk aan u in den nacht! (29).

«Als ik ontwaak ben ik bedroefd, smachtend en verlangend. Wanneer ik de oogen sluit, word ik gekweld en ben ik onrustig. Niets smaakt mij wegens mijn onrust. Ach, hoe ongeneeslijk is de smart der scheiding!» (30).

Zoo weeklaagde hij, toen hij zich bevond op den berg Mālyawān. Des nachts sliep hij niet, steeds denkende aan zijne geliefde Sītā. Voortdurend weende hij, hevig door smart gekweld. Ach! Als duizend jaren was zijn liefdesmart in een oogenblik. (31)

Nu was de tijd dat de hemel bewolkt was verstreken en kwam het herfstseizoen. De hemel werd helder en rein als de inborst van een wijze. De wolken, die als de verblinding zijn, waren alle uiteengegaan en verdwenen. Nu vertoonden zich witte zwanen, te vergelijken met een waarachtige en reine inborst. (32).

Rāma keek naar den onbewolkten hemel en zag, dat de maangod rond was, daar het juist volle maan was. Die was als het gelaat van zijne geliefde, de dochter van koning Janaka, dacht hij. Snel werd hij aangemaand en sprak hij tot Lakṣmaṇa: (33)

«Mijn broeder, kijk naar den hemel! Daar zweven verheugd de zwanen, gaande naar het meer schreeuwen zij verheugd en verlangend. Blijkbaar is dit de droge tijd, naar ik meen, waarop gij afgesproken hebt, te komen. Ach! De apenkoning houdt zijn woord niet en is niet trouw aan zijne belofte. (34).

«En hij is er toe gekomen, een misdrijf te plegen, de aap, doordat hij zijne vroegere belofte vergat. Hij is zeer bedriegelijk, dat hij niet komt, want hij doet niets anders dan eten, zonder te kijken naar den hemel, die helder en schitterend is. Er zijn zelfs sterren. Waarom ziet hij die niet? (35).

«Overdag komt hij er niet toe uit te gaan, doch doet niets anders dan slapen. Daarom let hij niet op de schoonheid der pas ontloken lotussen. Achteloos verlustigt hij zich, geheel in beslag genomen door het genot. Ach! Hij is niet bevreesd, dat hij zijnen broeder Bālī in den dood zal volgen. (36).

«Hij verlustigt zich met zijne vrouw en kinderen. Dat is zeker de reden van zijne verblindheid. Mijn broeder! Ga naar hem toe, haast u, wees niet bevreesd! Spreek tot den slechten aap kwetsende

woorden, want hij is begonnen met geen ontzag te hebben voor mij, dat hij zich gerechtigd acht, zijn woord te breken. (37).

«Hij denkt slechts aan omhelzingen, zonder zijn vriend gedachtig te zijn. Hij beraadslaagt en drinkt en verzadigt zich aan honig, zoodat hij, naar ik denk, bedwelmd en verblind is, doch hij let niet op de oorzaak ervan, dat het hem goed gaat. Ach wat is hij verblind! Ga daarom naar hem toe en vraag hem, hoe zijne gezindheid is». (38).

Zoo sprak de voortreffelijke Rāma. Lakṣmaṇa stond op, bedreven en ervaren in het bevredigen van de gedachten van Rāma. Hij droeg zijn boog, terwijl hij ging naar Kiṣkindhaka. Toen hij kwam in de grot, verspreidden zich de apen, hem ziende. (39).

De voortreffelijke aap Hanumān trad hem gebogen tegemoet. Eerbiedig verzocht hij hem, binnen te treden. De edele Lakṣmaṇa ging naar binnen en de apenvorst naderde snel, groette hem eer-biedig en wischte het stof af van de voeten van Sumitrā's zoon. (40).

«Ik ben nalatig, daar ik niets anders doe dan mij verlustigen. Vergeef mij, want ik ben overtuigd. Ik doe niets anders dan de spijzen te nuttigen, die gij mij gegeven hebt. De droge tijd is gekomen, maar ik dacht er niet aan, omdat ik mij vermaakte. (41).

«Nu zal ik de apen gelasten te gaan. Wees niet ongerust! Ik zal de apen allen oproepen, om rond te zwerven op den berg in het woud. Laten zij alle trachten, zooveel mogelijk dichtbegroeide plaatsen in het woud binnen te dringen, overal waar de dochter van koning Janaka zich kan begeven hebben». (42).

Zoo sprak Sugrīwa tot Sumitra's zoon. Daarop vertrok hij. Hij gelastte het leger der apen, dat zij alle hun best zouden doen en dat niemand zou achterblijven. Snel werden de apen opgeroepen. Zij kwamen dreunende, dicht aaneengesloten. Sumitra's zoon stond op, terwijl hij Sugrīwa snel vergezelde. (43).

Spoedig kwamen zij bij den Mālyawān en daar trad Rāma hen tegemoet. Sugrīwa groette hem eerbiedig en alle apen maakten kruipend hunne opwachting. Na hen begroet te hebben, zaten zij allen eerbiedig voorovergebogen. Dat ziende, trad de apenvorst naar voren en sprak tot Rāma: (44).

«O vorst! Vergeef mijne handelwijze, want die was ongepast en ik heb mijn woord gebroken. Ik wist niet, dat de afgesproken tijd gekomen was, mij aldoor verlustigende en laadde zoo den schijn van ondankbaarheid op mij, door mij niet te bekommeren

om weldaden en er niet aan te denken. Ik vergat ze, omdat ik mij vermaakte. Het is de aard van een dwaas, niet te letten op zijne vrienden, in plaats van hen op zijn beurt wel te doen. (45).

«En het is de aard van een verblinde, als hij genot smaakt, zich daaraan te bedwelmen, zoodat hij (alles) vergeet. Hij weet geen gunst te bewijzen en handelt verkeerd, alleen verslaafd aan genot. En moge de vorst goedertieren zijn jegens mij, want ik ben dwaas, zeer verblind en laaghartig. Omdat de vorst mij zoekt, dit is de reden, dat ik, dwaas, tot nadenken gekomen ben». (46).

Zoo sprak de apenvorst. Rāma was bevredigd, toen hij dit hoorde, en schonk hem vergiffenis, ziende dat de apen in grooten getale zaten, zoodat de berg Mālyawān vol van hen was. «Blijkbaar zal Rāwaṇa vernietigd worden door hen allen, want zij zijn zeer krachtig». Zoo dacht Rāma, verheugd toen hij zag, dat de dappere apen gekomen waren. (47).

Toen het apenleger verzameld was, trad Hanumān vooruit en Nīla, Anggada en Jāmbawān, die alle geëerbiedigd werden door de apen, dappere helden, als vier zeer diepe zeeën in dapperheid. Dezen werden toegesproken door den apenvorst Sugrīwa, die tot hen sprak: (48).

«O Nīla, Anggada en Jāmbawān! Gaat en volgt als boden Hanumān, (om te onderzoeken), of werkelijk 's vorsten gemalin Sītā in Langkāpurī is. Dit zij uw doel en dit zij uw weg ten zuiden van dezen Mālyawān. Bestijgt de berghelling, gaat en kijkt naar de zee ten Noorden en ten Zuiden! (49).

«Als gij de zee overgestoken zijt, zult gij den Suwelaberg zien. Als gij daar komt en daar overnacht, houdt dan goed de wacht en weest op uwe hoede, slaapt om beurten! Daar zijn vele r ā k ṣ a s a 's, die geweld plegen in den nacht en daar rondzwerven. Weest voor hen op uwe hoede en kijkt goed naar Janaka's dochter in het rijk Langkāpura! (50).

«Weest niet voorbarig in woorden, als gij de vorstin Sītā ontmoet, doch sluipt behoedzaam in de legerplaats en kijkt zorgvuldig naar het noorden en het zuiden, of gij soms eene vrouw ziet, die hartzeer lijdt en kwijnt en weent. Treedt dan naar voren en ondervraagt haar en als het het gunstige oogenblik is, om te spreken, luistert dan!» (51).

Zoo sprak de apenvorst. Op zijn beurt sprak Rāma:

«O Hanumān! Ga met groote behoedzaamheid naar Langkāpura en onderzoek het! Neem dezen ring van mij mede en

geef dien, wanneer gij Sitā ontmoet, opdat zij u vertrouwe, dat gij komt als bode, door mij gezonden.» (52).

Zoo sprak vorst Rāma. Daarop stond Hanumān op en ging weg, met Nila, Anggada en Jāmbawān. Er waren veertigduizend apen, die hen volgden. Zij sprongen in het luchtruim, hunne haren trilden, alle waren rossig, als tienduizend zonnen zoo scherp en heet was hun kracht, als het ware stralend. (53).

Toen de gezanten weg waren, stond Çatabali op, een krachtige aap en ging snel naar het Noorden. Daar naar het Westen was het, dat Susena zich begaf. Het Oosten was het doel van Winata. Tengevolge van hunne snelheid sprongen zij allen en de apen ten getale van honderdduizend volgden als spelende tijgers [1] (54).

Daarop gingen de apen, ronddolende volgens het bevel van Raghu's telg. Laten wij spreken over hen, die naar het Zuiden gingen, met Hanumān als aanvoerder. (55).

Vervolgens kwam het apenleger op den voortreffelijken, hoogen berg Windhya. De heeren der dieren, de leeuwen, waren bevreesd en vlogen in snelle vaart [2] weg. (56).

De top van den berg was ontoegankelijk. Er waren beken, kolken en ravijnen, diepe en vervaarlijke, moeielijk over te trekken rivieren, die door het apenleger doorwaad werden. (57).

Allen waren luidruchtig in het bosch, met een luid geritsel gingen zij er binnen. De voortreffelijkste der wilde dieren, de leeuwen, waren verschrikt en verdoofd, zij vluchtten allen. (58).

Tengevolge van de ondoordringbaarheid van het woud en ook, omdat de berg Windhya zoo hoog was, waren de apen allen vermoeid en zuchtten. De heete zon verschroeide hen. (59).

Het apenleger was zwak en hongerig en uitgeput, omdat het beu was van het indringen (in het woud). Tengevolge van hun honger hielden zij op rumoer te maken, even als de zee, die stilstaat en tot bedaren komt. (60).

Er was een vlakke steen, in de schaduw van bladerrijke boomen. De apen zochten daar om het hardst beschutting, allen vielen om van vermoeienis. (61).

Er waren vogels, die hen vergezelden, uit een berggrot komende.

[1] Dit is eene toespeling op de versmaat Çārdūlawikrīḍita. Vgl. Wṛttasañcaya, 88.

[2] Ook dit is weder eene aanduiding van de versmaat Twaritagati. Vgl. Wṛttasañcaya, 40.

Het apenleger was verbaasd, hen ziende. Allen stonden op en keken. (62).

Toen zagen zij een uitgeholde spelonk, met eene geduchte opening. De vrees van het apenleger verdween. Zij gingen er binnen om te schuilen, met luid gedreun. (63).

Toen de apen daar binnen kwamen, was daar een wit huis, zeer glanzend en stralend. Daar kwamen zij samen en traden zij binnen. (64).

Zij ontmoetten daar eene maagd, schoon en volmaakt bekoorlijk, schitterend als de maan. Deze nu paste op het huis. (65).

Lachend traden zij binnen, onbevreesd. Zij kwam en gaf hun rijpe vruchten en zeer helder en koud water. Dit nu was haar gastgeschenk, rein en geurig. (66).

Daarop ondervroeg zij de apen, nadat zij verwelkomd, verheugd en volkomen verzadigd waren; naar waarheid deelden zij mede (67):

«Er is een zekere beroemde Raghu-telg. Deze heeft ons allen als boden gezonden. Wij gingen, gelast om Janaka's dochter, die gevangen weggevoerd is, te zoeken. (68).

«Wij vragen naar dengene, die deze berggrot gegraven heeft. Wie heeft dit huis gebouwd? Deel ons dit mede! (69).

«En hoe is de naam van dengene, die u verwekt heeft? Gij zijt eene volmaakt schoone maagd. Deel ons mede, hoe uw naam is!» (70).

Zoo spraken de apen, allen vragende. Toen sprak het meisje met haar dun middel: [1] (71).

«Er is een d ā n a w a-vorst, genaamd Wiçwakarma, niet anders. Deze heeft dit huis gebouwd en deze grot hier uitgehold. (72).

«Hij is gestorven, doordat hij door god Indra met zijn bliksem getroffen is, omdat hij de aarde onophoudelijk kwelde. (73).

«Ik hier ben een d ā n a w a-meisje; mijn naam, waaronder ik bekend ben, is Swayamprabhā. De d ā n a w a-vorst is mijn vader, vermaard als Merusāwarṇṇi [2]. (74).

«Als gij snel wilt komen in Langkā, spoedig, rasch, vlug, zal ik u allen naar buiten brengen, doch bedekt uwe oogen en kijkt niet!» (75).

---

[1] T a n u m a d h y ā is tevens de naam van de versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 14.

[2] Zie over dit vers: Kern, Eene merkwaardige tekstverknoeiing in het O. Jav. Rāmāyaṇa (B. T. L. Vk. 1898, p. 171—173, herdrukt in Verspreide Geschriften, deel IX, p. 299—300).

Zoo sprak de dochter van den dānawa-koning. Haar doel was niets anders dan de apen te bedriegen, want zij had gehoord, dat de apen zouden gaan Langkā. Haar gemoed was ijverzuchtig en wrevelig. (76).

Het is de aard der dānawa's en rākṣasa's, om eendrachtig te zijn en bevriend. Hun wezen en gedrag zijn eensgezind. Dit was de reden, dat zij afkeerig was en de apen wilde belemmeren en dat zij een toovermiddel bedacht. (77).

Toen gaven de apen haar allen gehoor. Zelfs Hanumān werd verblind. Verheugd sloten zij allen de oogen en bedekten die. Geen hunner vermoedde, dat hij bedrogen werd. (78).

Tengevolge van hunne vermoeienis door hunne zwerftochten waren zij uitgeput. Zij hadden zich gehaast om te komen. Dit was de reden, dat zij gewillig waren. Terwijl zij sliepen, werden zij getroffen door de betoovering. Zij zagen niet, dat hun lichaam uit de grot ging. (79).

Toen zij zagen, dat hun lichaam buiten de grot was, waren zij verbijsterd, in de war, hun denkvermogen was verdwenen. Een geheele maand was naar hunne meening slechts een oogenblik, ten gevolge van de betoovering van Swayamprabhā. (80).

Anggada was verdrietig en peinzend; zijn denkvermogen was weg, zijn begrip was verdwenen. Hij was bezorgd, teleurgesteld, zwijgend en vast was hij besloten, om in het bosch te sterven. (81)

Evenzoo de dappere aap Jāmbawān, ziende, dat Anggada bekommerd van geest was, was zijn gemoed bedroefd en verbijsterd en zijn denkvermogen verdwenen. «Ik zal mede sterven». Zoo dacht hij. (82).

Hanumān was eveneens bekommerd van geest, bij het zien van den ouden aap Jāmbawān. «Wat zou mijn leven voor doel hebben? Het is nutteloos, dat ik besta. Laat ik mede sterven». Zoo dacht hij. (83).

Toen de dappere aap Hanumān hen navolgde, waren alle apen eveneens bedroefd. Zij vergaten alles en geen van hen dacht over iets anders, dan hoe hij zich zou dooden op den berg. (84)

Toen de apen zoo bekommerd en deerniswaardig waren, was er een zekere Sampāti, een geduchte groote vogel, dien men met Garuḍa zou kunnen vergelijken. Deze nu begaf zich naar het leger der bedroefde apen. (85).

Zijn lichaam was zonder haren en glad, zijn bek was scherp,

hard en puntig. Toen zij hem zagen, waren de apen allen bevreesd Zij werden hoe langer hoe meer bezorgd en bedroefd. (86).

«O hoe onrein, eerloos en laag zijn wij! Hoewel wij gezanten heeten, zijn wij zeer ontrouw. Tengevolge van de betoovering van Swayamprabhā, weten wij niet, naar welke richting wij moeten gaan, naar het Noorden of het Zuiden. (87).

«Zeer goddelijk waart gij toch, broeder Jaṭāyu. Gij waart tevreden en gij hebt uwen vriend een weldaad bewezen. Gij hebt Raghu's telg Rāma ingelicht, toen hij gevonden werd in het groote woud. (88).

«Doch wij zijn zeer ondankbaar en onberaden en wij vergelden Raghu's telg Rāma niet. Waartoe dient het, dat wij leven. Dit is doelloos. Daarom moeten wij maar gerust sterven. (89).

«Dit is een geduchte vogel, als het ware de koning der vogels. Groot, scherp en verschrikkelijk is zijn snavel. Hij treedt naar voren als de Doodsgod, naar mijne meening. Het zou gelukkig zijn, als wij door hem gedood werden, zou ik meenen. (90).

«Laten wij dit lichaam van ons geheel geven aan den vogel, die uitgeput is door gebrek aan voedsel en hongerig. Ten gevolge van vermoeienis vliegt hij met een zachte vlucht. Het treft zeer gelukkig, dat hij ons ontmoet heeft». (91).

Zoo waren de woorden van het leger der apen, die ziek waren. Toen kwam de groote vogel naderbij en sprak: «Wat was uw doel, o heldhaftige voortreffelijke apen, dat gij naar het zeer ontoegankelijke Windhya-gebergte gingt? (92).

«Zelfs de gedachte dringt er niet in door en hij is zeer hoog en ruig begroeid. Wat is uw doel, dat gij hier komt, tengevolge waarvan gij wanhopend en bedroefd zijt? (93).

«En dat gij u zelf eerloos noemt? Jaṭāyu, dien gij prijst als verdienstelijk, dat is niemand anders dan mijn geliefde jongere broeder. Mijn naam is in de wereld vermaard als Sampāti». (94).

Zoo sprak de vogel Sampāti. Snel sprak het leger der apen, hem inlichtende:

«Wij hier zijn gezanten van den voortreffelijken Rāma. Hij heeft ons gelast, naar Langkā te gaan. (95).

«De geliefde van Rāma, Janaka's dochter, haar moeten wij zoeken, als zij nog leeft, doch wij zijn er niet in geslaagd, zijn bevel te volbrengen. Dit is de reden, dat wij gebukt gaan onder kommer. (96).

«Een maand lang reeds zijn wij hier, naar wij meenen. De

afgesproken tijd is reeds lang verstreken. Wij hebben ons doel niet bereikt, daarom zijn wij beschaamd. Kom dus en pik ons en verslind ons!» (97).

Zoo spraken de apen. Allen wilden sterven, doch Sampāti was medelijdend en sprak wederom: «O, wat zijt gij deerniswaardig en verblind! Gij zijt wanhopig, verward en onnadenkend. (98).

«Gij wilt uw eerloos lichaam dooden. Wat zou het baten, te sterven zonder reden? Staat op en tracht allen, boden te zijn! Gaat gezamenlijk weder naar het zuiden! (99).

Als gij een koninklijk paleis geheel van goud ziet, op den top van een hoogen berg, dat is Langkā, de verblijfplaats van de nimfen, dat niet onderdoet in schoonheid voor den Himawān. (100).

«Meer dan de hemel is zijne schoonheid verbazend. Ik denk, dat Langkā het puikje der geheele aarde is. Geen ander dan god Dhātar heeft het geschapen. Doordat hij het getracht heeft, dat is de reden, dat het zoo schittert. (101).

«Hij, die beroemd is als Waiçrawaṇa, de god van den rijkdom, die was daar vroeger vorst. Omdat hij verslagen en ten onder gebracht is door Rāwaṇa, dat is de reden, dat hij zich thans in Alakāwatī bevindt. (102).

«Ook deze Rāwaṇa, hoewel hij zeegrijk is en heerscht over de wereld en er niemand is, die niet voor hem gezwicht is, zal toch zeker door u in den strijd gedood worden, want gij allen zijt zeer machtig en krachtig. (103).

«Treurt daarom niet en staat op! Volbrengt het bevel van Raghu's telg! Gij zult Janaka's dochter vinden, als gij haar zoekt. Zij is in het paleis van Daçānana. (104).

«Mijne woorden zijn niet ijdel, doch waar. Laat het doel, waarom gij als boden gegaan zijt, ten uitvoer gebracht worden, dan zal zeker de voortreffelijke Rāma verheugd zijn, ten gevolge van uwe poging, om zijne geliefde te zoeken». (105).

Zoo waren de woorden van den vorst der vogels Sampāti, terwijl hij de apen aanspoorde. Zij gaven hem allen gehoor, stonden op en gingen allen verheugd weg. Zij kwamen op den berg, die Mahendraparwata heet. (106).

Toen zij kwamen op de zuidelijke helling, waren zij verheugd. Zij aten de vruchten, die in het woud welig groeiden. Van af den berg vertoonde zich de zuidelijke zee, zoo uitgestrekt als de hemel, zeer vreeselijk en bulderend. (107).

De golven de zee klotsten zonder ophouden. Voortdurend stortten zij zich op den voet van den harden berg, alsof zij vertoornd waren en een afkeer hadden van den berg, omdat zij de schoonheid van de Noordelijke streek niet zagen. (108).

En het was, alsof zij bedwelmd waren, dronken door de schitterende juweelen en edelgesteenten. Verschillend was de wijze, waarop zij zich gedroegen, daar zij zeer verbijsterd waren. De aard van de godin der Schoonheid was de reden, dat zij bedwelmd waren. (109).

Een harde, koude wind blies voortdurend, die was als het ware de adem van den oceaan. Zijn adem hijgde, omdat hij zeer verzadigd was van het drinken van het water, dat zonder ophouden stroomde. (110).

De apen waren verheugd bij het zien van de zee, wier golven bulderden en aanvielen, zoodat de apen allen afdaalden naar den oever der zee, die was hun doel. (111).

Daar gekomen zijnde, hielden zij alle stil en keken naar de dolfijnen en kreeften, die zich aan de klippen vastklampten. Er waren ook visschen, die sprongen als apen. Het apenleger lachte aanhoudend daarom. (112).

Terwijl de voortreffelijkste der apen niets anders deden dan kijken naar de visschen, beval Anggada hen te vertrekken. Hanumān stond op, want de zoon van den Windgod was de voornaamste van hen, die als boden gezonden waren. Hij stond op, op het punt om te gaan. Alle apen bleven achter. (113).

DE ONDERWERPING VAN PANGERAN ADIPATI ANOEM, ALIAS SOENAN MAS, AAN DE HOOGE REGEERING TE BATAVIA, OP DEN 6EN SEPTEMBER 1708. [1]

DOOR

A. K. A. GIJSBERTI HODENPIJL.

Omstreeks 1700 stond de Vereenigde Oost-Indische Compagnie in Indië op het toppunt van haar macht. Dit moge van koopmansstandpund gezien, niet geheel juist zijn, wat politieke macht en invloed betreft was dit zeker het geval. Het was het tijdperk toen een Javaansch vorst verklaarde, «dat hij wel wist, dat de Compagnie sevenmael daegs door haar magt de regering in 't rijk konde veranderen», [2] en een ander niet minder trotsch heerscher, zich deemoedig tot de Indische Regeering wendde met het nederige verzoek, dat deze een verklaring wilde afleggen, dat bij zijn overlijden de erfopvolging in zijn rijk op zijn kinderen zou mogen overgaan. [3]

Maar, ... men schroomde ook niet van elk middel gebruik te maken dat deze macht en invloed kon vergrooten, al waren de maatregelen die soms gebezigd werden om tot het doel te geraken van dien aard, dat zij den toets van een ernstige critiek niet zouden kunnen doorstaan.

Aan de hand van uitsluitend officieele bescheiden, die echter niet alle aan vorige geschiedschrijvers bekend konden zijn, [4] willen wij een van deze feiten nader beschouwen en wel hoe de onderwerping aan het hoofd van dit opstel vermeld, zich werkelijk heeft toegedragen.

---

[1] Zie de Jonge, deel VIII p. CII t/m CIV.

[2] Brief, dd. Samarang 3 Aug^s 1705 van den veldoverste H. de Wilde, aan de Hooge Regeering.

[3] Zie de Jonge, deel VIII p. CV t/m CVII.

[4] Twee bescheiden, tot ons doel dienstig en hierachter in de Bijlagen vermeld, zijn afkomstig uit bundels van de collectie Cnoll, zoolals aan den voet der stukken staat aangeteekend.

Met de onderwerping van Pangeran Adipati Anoem op 23 Juni 1708 was de tweede Javaansche Successie-oorlog feitelijk geëindigd. De wettige troonopvolger van het rijk van Mataram had zich dien datum, steunende op het vertrouwen van een vroeger door de Hooge Regeering gegeven belofte, aan den Commissaris voor Java's Noord-Oostkust, Govert Cnoll overgegeven. Deze was tevens Chef van de 4e expeditie en stond op het punt tegen den Adipatie en diens aanhangers, van Soerabaia te velde te trekken.

Na den dood van den vorst van het Javaansche rijk, Hamangkoerat, op 3 November 1703, had de Indische Regeering langen tijd geaarzeld of zij diens zoon en wettigen opvolger Adipati Anoem, tot den troon zou toelaten. Het zondenregister van den troonopvolger echter bleek te groot; zijn verstandhouding met Soeropati, den gewezen Balischen slaaf, toenmaals heerscher van een uitgestrekte landstreek in het oosten van Java en een aartsvijand van de Compagnie, was te wel bekend. En het was de Regeering juist te doen om dien «moordenaar» zooals hij in de officieele stukken gewoonlijk genoemd wordt, in handen te krijgen. Het drama van 8 Februari 1686 te Kartasoera afgespeeld, waarbij de gezant van de Regeering, François Tak, het leven liet, was nog ongewroken.

Het trof bijzonder, dat bij deze troonsverwisseling aan het hoofd van de Indische Regeering een zwager van den vermoorden Tak, Joan van Hoorn stond, die niet nauwgezet was in zijn politieke handelingen tegenover de inlandsche vorsten, wanneer slechts het belang van de Compagnie er mede gediend werd. [1]

De Hooge Regeering proclameerde Pangeran Poeger, een broeder van den overleden Hamangkoerat tot vorst van het rijk van Mataram; hij was een oude bekende van de Compagnie. Reeds bij het leven van zijn broeder had hij getracht Soesoehoenan te worden, maar de Commandeur Couper had hem van 1671 tot 1681 zoo rusteloos nagejaagd, dat hij eindelijk het hoofd in den schoot moest leggen.

Nu was hij beter geslaagd.

Intusschen begreep de Indische Regeering wel, dat door deze handelwijze het geheele Javaansche rijk wederom in onrust kon komen, daar Pangeran Adipati Anoem, hoe weinig bemind hij

[1] Zie Bijdragen Kon. Instituut voor Taal, Land & Volkenkunde van N. Indië 1916, deel 72 p. 557.

ook bij zijn volk was, toch altijd aanhangers zou vinden, omdat het niet te ontkennen viel dat hij de wettige erfgenaam tot den Javaanschen troon was.

Zij wilde dus, begrijpelijkerwijs, hem liever met zachte middelen in handen zien te krijgen en wendde die ook aan onder het voorspiegelen van zekere beloften.

Nadat de Kapitein Govert Cnoll met den bekenden Amboineeschen Kapitein Zacharias Bintang in 1703 en 1704 in twee kleine expedities de oproerige strandgewesten oost- en westwaarts van Samarang onder het gezag van den pas gekozen Soesoehoenan Pakoe Boewono had gebracht, neigde Adipati Anoem reeds tot onderwerping. Michiel Ram, landdrost der Bataviasche Ommelanden, benoemd tot Commissaris van de Regeering over Java's Noord-Oostkust, had zich dienaangaande tot de machthebbers te Batavia gewend, die hem bij geheim schrijven van 10 April 1705 mededeelden, hoe hij zich bij dergelijke, eventueele pogingen van den Pangeran had te gedragen. (Bijlage I).

Hier zien we dus voor de eerste maal de Regeering zich volgenderwijs uiten: «en daarom souden wij van die gedagten wesen dat er vooreerst en tot dat den sousouhounang eens vast in zijn rijk en regeering sal sijn, niet beter souden te denken zijn, dan dat men hem depatty met zijn familie en gevolg en eenige grooten ten getale van 2 à 300 coppen, vrouwen en kinderen daaronder gerekent, 't zij met de sousouhounangs vaartuigen ende convoy of ook nog beter op 's-Comps. schepen herwaarts na Batavia quam te schicken onder belofte na zijn fatsoen en gedragh te sullen gehandeld en getracteerd werden en in ruste hier vooreerst woonen ......»

Van een aanmelding van den «Depatty» kwam evenwel niets, ook niet nadat de veldoverste H. de Wilde, bij het begin van de 1e expeditie in 1705, hem had ingedaagd binnen 14 dagen zijn onderwerping te komen aanbieden, als bekend is gesteld bij de Jonge, deel VIII pag. 345.

Hoewel de eerste expeditie in zooverre doel trof, dat Pakoe Boewono te Kartasoera als Soesoehoenan werd gehuldigd, gelukte het evenwel niet Pangeran Adipati Anoem gevangen te nemen; deze was gevlucht naar Kediri waar hij onder de bescherming van Soeropati stond. De tweede tocht met het doel den Pangeran in handen te krijgen en Soeropati ten val te brengen, geschiedde in het volgende jaar 1706, onder het be-

leid van Govert Cnoll, die intusschen tot Commandeur van Java's Noord-Oostkust was benoemd.

Alvorens echter dien tocht aan te vangen, herhaalde de Regeering de belofte aan Adipatie Anoem door den veldoverste de Wilde gedaan, en zond een formeelen pardonbrief, gedateerd 24 Juni 1706 aan den Kapitein Willem Sergeant te Soerabaja, in het Javaansch gesteld, met verzoek dien den Adipati te doen toekomen. (Bijlage II).

Ook deze poging van de Regeering was vruchteloos, daar de pardonbrief door den Pangeran werd afgewezen.

De afloop van dezen tocht is bekend; Soeropati sneuvelde, doch het doelpunt Pasoeroean werd niet bereikt en Adipati Anoem, die naar het Malangsche was gevlucht, werd niet tot onderwerping gebracht.

Een derde expeditie was dus noodig geworden, die het volgende jaar 1737, weder onder bevel van de Wilde, werd aangevangen. Deze vroeg de Regeering den dag vóór zijn vertrek van Batavia inlichtingen, hoe te handelen ten opzichte van Adipati Anoem, indien deze misschien tot onderwerping neigde. De buitengewone vergadering gehouden op 1 Mei 1707, geeft hierop antwoord. (Bijlage III). Hier zien we dus voor het eerst een premie uitgeloofd voor dengene, die den voortvluchtigen Pangeran dood of levend in handen van de Compagnie mocht leveren.

Hoewel deze tocht met goed gevolg teneinde werd gebracht, mocht het niet gelukken Adipati Anoem in handen te krijgen. In het daaropvolgende jaar 1708, vóór den aanvang van den vierden tocht door den Commandant Govert Cnoll, «nu geëligeert drossaert der bataviase ommelanden en commissaris en oppergezaghebber van 's-Comps. wegen over Java's oostkust» werd deze bij diens instructie van 8 Februari 1708 gemachtigd den pardonbrief voor Adipati Anoem wederom te gebruiken, «soo als UE. dat voor 's-Comps. ware intrest best sal oordeelen.» (Bijlage IV.)

De slotscène kent men[1]. De Pangeran gaf zich den 23[en] Juli over, wat als volgt bij De Jonge beschreven staat: «De majoor Knol omarmde hem, en hoewel hij hem nooit eenige stellige belofte deed, bracht toch de wijze waarop hij den keizerszoon

[1]. De Jonge, deel VIII, pag. CII.

als broederlijken vriend bejegende, dezen in den waan, dat hij als vorst behandeld en met het bestuur over een landstreek op Java door de Compagnie begiftigd zou worden, zooals hem dat bij den pardonbrief in 1705 en nog in den vorigen jare 1707 was aangeboden».

Verder niets. Maar er was meer gebeurd in de dagen nadat de Pangeran te Soerabaja was aangekomen. Cnoll bespeurde spoedig dat door welke inblazingen ook, Adipati Anoem zich onrustig begon te gevoelen. Hij was bevreesd, dat de Pangeran zijn stap zou betreuren en weer naar de wildernis zou willen terugkeeren. Onder den schijn van eerbewijs liet hij daarom het kwartier van Adipati Anoem met sterke wachten omringen, maar hierdoor nog niet gerust gesteld, deed hij een stap, wel is waar wettig en die den Adipati bevredigde, maar toch die dubbelhartig was, omdat hij wist dat de Regeering niet zou inwilligen hetgeen aan dezen werd voorgespiegeld. [1]

Hij riep namelijk den krijgsraad bijeen en stelde daarin de vraag of het raadzaam was, den door de Regeering in der tijd verleenden pardonbrief aan Pangeran Adipati Anoem te doen voorlezen of uit te reiken, hetgeen met algemeene stemmen werd goedgekeurd (Bijlage IV).

Natuurlijk werd deze daardoor in den waan gebracht dat hetgeen daarin vermeld stond «en hier op Batavia als een Javaens Prins met alle eer en fatsoen getracteert en onderhouden» zou toegepast worden.

Het is dus te begrijpen hoe koud het vonnis van verbanning naar Ceylon, den Pangeran op het lijf zal gevallen zijn. De ontsteltenis verwekt bij het aanhooren van die straf, had daarin voornamelijk haar oorzaak, dat hij na het voorlezen van den pardonbrief, zooals dat in de zitting van den krijgsraad was bepaald, zoo'n ontknooping niet had kunnen verwachten.

---

[1] Zie hieromtrent ook mijn opstel „Govert Cnoll" in het Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde 1918, speciaal pag. 234 e. v.

Bijlage I.

Secrete brief van de Indische Regeering aan Michiel Ram, commissaris van Java's Noord-oostkust, d.d. 9 April 1705.

Voorts is ons bij UE. aparte letteren aan d'Hr. Gouverneur-Generael ook voorgekomen de gerugten UE., nu en dan, en eyndelijck van den Samarangsen gouverneur Joudanagara ook bedeeld, alsof dien pangerang depattij van Cartasoura, siende sich benepen, van de stranden ontzet en van de oude hofsgroten van sijn vader, door sijn quaet humeur, niet bemind of vertrouwt, als sigh verlegen vindende, wel genegen mogt sijn of werden hem voor de Comp. en sijn oom den presenten sousouhounang te vernederen; dog dat UE. om de wispelturigheijd veeler valsche Javaense uijtstrooijsels en vertellingen, sulx nogh niet voor waar kon aannemen, en daerom aan ons ook geen publique kennisse van hadde derven geven, 'tgeen wij niet onvoorsigtigh agten, nogh ook dat UE. al evenwel daer omtrent van eenige onderrigtinge in soo onverwagten voorval versogt gediend en gesterkt te wesen; wij hebben daarover preallabel onse aandagtige deliberatien laten gaan, en vooraf tot UE. narigt dienthalven verstaan UE. bij desen aan te schrijven.

Dat wij sodanigen vernederinge ofte ook wel affkomste in submissie van den Cartasoerasen pangerang depattij tweesins aanmerken, het zij uijt sich selven, en met raad sijner raadsheeren in zijn presente verlegentheijd, of wel door toedoen en dwang van sijn vaders oude hofsgroten en andere hoofden, die sich mede nogh op Cartasoura, en de verdere bovenlanden onthouden, en vermeenen in beijde gevallen, dat aan de presente constitutie van zaeken, soo in Europa als op Java, het voor de Comp. en den sousouhounang Pakoebowane verre best en veijligst sal wesen, in cas hij sulken pas deed, die niet af te wijsen, maar onder alle voor en omsigtigheijd te amplecteeren, veel liever dan door 't contrarie de onrust, land bedervinge, groote oncosten en stilstand des handels op Java te traineeren en verlengen; dogh de maniere daar omtrent, en met hoedanigen en hoe sterken gevolgh men hem zoude admitteeren, of nogh boven sijnde, ordre te geven, dat sullen wij aan des sousou-

hounangs, en UE. beijder voorsigtigh overlegh bevolen laten, met advijs van sodanige raadspersoonen als UE. sult meenen daartoe de bequaemste en naaste te sijn; en 't welk van gelijken ook sijn opsight sal hebben wanneer met hem depattij in soodanige geval soude blijven [1], en hoedanig den sousouhounang hem zoude mogen vertrouwen, om elders in sijn land te laten verblijven of niet.

Waar omtrent wij ten aansien van al het vorig gepasseerde al veel difficulteijten en swarigheden voorsien, en om sijn successive gehoude quade conduites omtrent de Comp. ook geen groote voorspraek met fatsoen zoude konnen wesen. Egter moet men om de constitutie des tijts, al dat met gemoede en sagtigheijt te erlangen is, voor de violente schoon wel billijker middelen prefereeren en daarom souden wij van die gedagten wesen, dat er voor eerst en tot dat den sousouhounang eens vast in sijn rijk en regeringe sal gestelt zijn, niet beter souden te denken zijn, dan dat men hem depattij met sijn familie en gevolg en eenige grooten ten getale van 2 à 300 coppen, vrouwen en kinderen daaronder gerekend, 't zij met des sousouhounangs vaartuijgen onder convoij, of ook nog beter op 's-Comps. schepen herwaarts na Batavia quam te schicken, onder belofte na sijn fatsoen en gedragh te sullen gehandeld en getracteerd werden, en in ruste hier vooreerst woonen, gelijk UE. weet meermalen gepractiseerd is, en dan soude dien sousouhounang als alleen tot sijn ruste en welstand geschiedende desselvs lasten die Comp. ook wel dienen te vergoeden, dogh om hem daaromtrent als andere swarigheden niet advers te maken, sal UE. voor eerst deswegen niet behoeven te spreeken, dewijl ons sullen verlaten en gerusten in desselvs eerste beloften bij den Samarangse brieff van dato 15 Julij 1704 aan onse bediendens en naderhand successive bij sijne brieven aen ons gedaen, om indertijd de Comp. na billijkh. voor sijn behoud en herstellinge te guarandeeren en waarin wij hem niet onredelijks of tot declinatie van sijn rijk en gesagh sullen vergen, gelijk dat altoos onse eenvoudige intentie als UE. weet omtrent den overleden sousouhounang geweest is, waarin hij door sijn quaadaerdige rijxgrooten door en na de dood van h^{r} Tak Zg^{r} altijd trouwloos is gebleven en noijt opregt met ons gehandeld

[1] in soodanige geval soude blijven w. z. waar hij, Adipati Anoem, zou moeten blijven als hij zich zou onderwerpen.

heeft twelk wij nu van desen sousouhounang door den zegen des almagtigen tot ruste van 't Mattaramse rijk, en Comps. welstand in het selve eenmaal willen hoopen en verwagten, en van geen kleen belang te behouden is.

En waarmede etc. (onderstond) UE. goede vrunden, was geteekent, Joan van Hoorn, A. v. Riebeek, Cs. Pijll, Em. Bornezee, C. van Swol, H. de Wilde, Ab. Douglas, A. v/d Stel, Hend. Zwaardecroon en Matt. de Haan (in margine) Batavia int casteel den 9[en] April 1705.

Bijlage II.

Sourabaja.

Aan de E. cap[n] WILLEM SERGEANT.

Pr. de patch[iallang] de Bescherminge. Apart.

Manhafte voorsienige discrete.

Uijt UEd. letteren van den 11[en] deser voor gisteren over Samarang onder couvert en address van den commandeur Cnoll erlangt is ons gebleken, de weerkomste der afgesondene van den depattij Sourabaja van Cadirij, terwijl de bewuste afgegane twee Chinesen daer nog verbleven ware, en na de berigten eerlangs met eenige afgesondene van den panger. adepattij anum aen ons naer Sourabaja stonden te volgen.

Wij konden UE. gedoente, soo wel omtrent die van Sumanap en Pamacassan, mitsgaders ook den ouden en welmenenden ijveraer den panabahan, en soo mede ten desen reguarde niet als voor wel gedaen aensien en soude daerom ook de verdere gevolgen op onse vorige ordre van dato 3[e] Maij verleden-dienthalven hebben afgewagt, ingevalle de tijt daer omtrent niet quam te presseren en wij de expeditie al hadden ter handen genomen, om onder den zegen des almagtigsten op spoedigste onder de voorsigtige beproefde conduites van den command. Cnol voort te setten en uijt te voeren, tot een volle gerust stellinge van 't rijk, onder den sousouhounangh Pakoebowana; des UE. dan voorts gem. commandeur na zijn retour van Cartazoura met het gros van Comp[s] magt eerlangs hebben te verwachten, en sig voorts na desselfs bevelen promptel. verder zullen hebben te schicken, in hope UE. goede voorsorge voor ons dierbaer volk, soo omtrent den leeftogt, als bequame lijfsberginge, alles in wijlen ten besten zal hebben voorsien.

Dese preseance [1] des tijts, en ook om geen Javaense dwarl-winden ontijdig te ontwaren, hebben ons ten desen opsigte van de concept afkomste en vernederinge van den pangerangh adepattij in Comps. bescherminge dan nader doen resolveren de patchiallang de Bescherminge, op 't spoedigste direct wederom tot UE. af te schicken, om ingevalle gem. panger. depattij nog mogte twijffelen, om met gerustheijt na Sourabaja en tot UE.

[1] Waarschijnlijk een schrijffout voor „pressance".

af te komen, alvorens daervan eenige nadere versekeringe en een teken van ons te hebben, gelijk ons zulx uijt UE. advijsen en principael ook uijt het Chinees briefje aen de boedelm' Houliecko, door UE. ons toegesonden scheijnt te consteren, dat UE. hem nader dienthalven door depatty Sourabaja sullen mogen doen gerusten en ten dien eijnde hem depatty Sourabaija ook ten eersten vertonen de bijgaende originele acte in de Duijtse en Jaevaense tale, ten dien eijnde bij ons opgesteld en door den Gouvern.-Generael onderteekent, en met Comp' zegel en mede tekeninge van den secretaris nader bekragtigt, welkers copia t'uwer narigt ook daerbij legt, met onderling overlegh met depattij Sourabija of die acte onder UE. zoude verblijven, ofte wel aen hem in handen gegeven werden, tot de afkomst van adepattij op Sourabaija, ofte ook dat men op zijn requisit deselve na Cadirij hem quam toe te zenden, te weten wanneer UE. gedagten hadde, en merkte dat het hem ernst was, om alsoo hem en een ieder der Javaense groten te doen sien des Comps. zuijvere en goede intentie, en dat wij ons alsnog ook aen 't eens gegeven woord van den heer veltoverste De Wilde blijven houden ....

(Onder stond UE. goede vrunden (was getek') Jn. van Hoorn, Ab. van Riebeek, Co. van Swoll. Hn. de Wilde, Ab. Douglas, Pr. de Vos, Bd. Phoonsen, Am. van Rijn, Hc. Becker, en Ms. de Haen. (In margine) Batavia In 't Casteel den 24e Junij 1706. (Lager stond) hiernevens is afgegaen d'originele acte in de Duijtse en Javaense tale in desen geciteerd, nevens een afschrift van dien in het Duijts.

Een Chinees briefje van den chinees boedelmeester Holiauko aen de chinesen Limjetkoe en Limtienko.

Den Gouvern. Generael Joan van Hoorn, ende de raden van Nederl.ds. India tot Batavia gesien hebbende de aanbiedinge door den heer ordinaris raed en veldoverste Herman de Wilde in 't verleden jaer tot Samarangh aen den panger. Adepattij anom gedaen ende belooft ende nader vernomen hebbende dat denselven pangerangh adepattij Anom wel genegen zoude weesen, sig selven jegenwoordig in de bescherminge van den Gouverneur-Generael en raden van India over te geven, soo is 't dat zij bij dese open letteren verklaren en versekeren als nog de beloften van den heer veldoverste Herman de Wilde gestand

te zullen doen en den pangerang adepatty Anom beloven, bij aldien hij alsnog genegen is, deselve aan te nemen, dat hij nevens zijn vrouwen, kinderen, dienaren, en verdere volkeren, in en onder Comps. beschermingе sal werden aengenomen, en hier op Batavia als een Javaans prins met alle eer en fatsoen getracteert en onderhouden.

Gesz. in 't Casteel Batavia int coninkrijk Jaccatra, den 24^e^ dagh van de maand Junius in 't Jaar 1706, en is dese acte in de Duijtse ter 's linker en de Javaense tale ter regterhand origineel afgezonden, onder de Duijtse was getekent Joan van Hoorn, ter zijde comps. zegel en daer onder ter ord^e^ van hoog gem. haer Eds. (was getekent) Isaäc Garsin, secret^s^ staende ter zijde van het javaens translaet nogmaels Comps. zegel in roden wassche gedrukt.

Bijlage III.

Sondagh den Eersten Maij Ao. 1707.
na de middagh extra ordinarij vergaderinge.

Onder het tekenen van de memorie voor de heer raad ordinaris en veltoverste Harmen de Wilde ende de brieven op morgen ogtent met sijn Ed. na Samarang en Sourabaija staande af te gaan, waartoe de vergaderinge ten principalen was belegt, door den heere Gouverneur-Generael voorgestelt en vervolgens in omvrage gelegt sijnde drie vragen door gem. heer De Wilde voort aangaan deser bijeenkomste aan sijn Edelh. gedaan en voorgedragen, eerste, of sijn Ed. om den pangerang depatty Anum na hetgeen al over twee jaren nodig geoordeelt en besloten, mitsgaders altoos tot nu toe van de intentie dezer reeq.[1] gebleven was, des mogel. op een sagte wijse en sonder gewelt te disponeren om sig onder d'E. com. te begeven ende submitteren, 't sij dat hij den sousouhounang Pakoebowana voor wettig vorst soo als het wel behoorde genegen wierd te erkennen off niet, een somma van 8 a 10 ₵ rd.[2] op een secrete wijse soude mogen beloven aan den geenen die denselve daertoe soude konnen bewegen sonder nogtans middelerwijlen eenigen tijd int voortsetten der marse en het attacqueren van denselven voorbij te laten slippen, mitsgaders ook aangesien aan hem pangerang reets Ao. 1705 doorgen. sijn Ed. op onse qualificatie was aangeboden geworden een stuk lants voor hem ende sijne alhier ende bovendien dat als een Javaans prins door ons soude werden aangesien en getracteerd, tot hoe grooten maandelijken geldsomme sijn Ed. soude mogen treden om hem deselve aen te bieden off het gevielle, dat dien prins daarvan soude willen versekert zijn, alvorens tot submissie te willen resolveren. Ten tweeden bij aldien hij pangerang depatty wederom daarna niet mogte komen te luijsteren en die presentatie nogmaals afwees off wel te laat daartoe resolveerde, soodanig dat men onderwijlen tot sijn leger of andere vastigheijt genadert sijnde in staat was om vijandelijk tegem hem te ageren off sijn Ed. alsdan tot des meerder aanmoediging onser bevelhebberen en verdere militairen niet soude vermogen na de gewoonten int vaderland sekere

[1] een schrijffout voor „Reg".

[2] ₵ het teeken voor honderd.

premie en tot hoe groote somme toe te seggen aan dengeenen welke alsdan in 't gevegt tegen sijn quartier vleugel of retranchement overgestelt sijnde, maar ook gem. pangerangh adepatty tsij levend off dood in handen krijgen en in 's-comps. magt soude konnen overleveren zoomede indien men bij 't winnen van een bataille off het vermeesteren van soodanigen stadt of sterkte sijn persoon niet had connen ten neder vellen ofte in handen krijgen, maar dat hij na andere ongelege schuijlhoeken en ontoegankelijke plaatsen gevlugt was, 't geene hij ook wel soude konnen doen sonder een bataille ofte belegering van d'Ed. Comp. te wagen, dewijl het dan volgens 's-Comps. vorige en nog durende intentie, mitsgaders het voorsigtige beleijt in militaire saken gantse niet dienstig nog geraden soude sijn hem derwaarts met ons gantsche leger te volgen, maar in tegendeel nodig de verdere hooftsaken deser expeditie en subjugatie den landen door hem verlaten sijnde te behertigen en hem in die schuijlhoeken, bergen etc. alleen te laten navolgen door eenige der vertrouwste inlandsche militairen alleen met bijvoeging van eenige weinige europeanen, off in soodanigen gevalle de voors. belofte en toesegging mede niet van groote noodsakelijkheijt soude moeten werden geagt: En ten derden indien het mogte gebeuren dat de Passourouangse rebellen wanneer sijn Ed. daar quam te verschijnen om deselve van daer en uijt hare sterktens te verslaen 't sij voor off wel nadat men met deselve in actie was geweest en sij lieden de vlugt of retraitte nae elders genomen hadden in submissie quamen en haer onder de Ed. Comp. ende den sousouhounang Pakoebowana vernederden dogh onder conditie van dien oosthoek te willen verblijven off sijnEd. in voors. gevallen haer dat soude mogen toestaan mits over haer aanstellende soodanige hoofden als d'Ed. comp. en den sousouhounang souden konnen te nomineren. Soo is nadat de heer De Wilde voorsz. vragen de vergaderinge invoegen voormelt mede nader hadde voorgedragen en tot sijn Eds. narigt versogt het goedvinden en besluit deser tafel over deselve te mogen erlangen: Op de nadere omvrage van sijn Ed. te qualificeren. Eerstelijk om aan den geenen die den pangerang depatty Anum tot submissie hetsij onder erkenninge van den sousouhounang Pakoebowana voor wettig sousouhounang des mogelijk ofte anders ook buijtendien soude mogen konnen te beweegen te mogen toeseggen en schenken een somma van 8 a 10 ₵ rd.

en voorts aan hem pangerang tot een pension 100 a 150 rijxd. smaands nevens een stuk lants voor hem en de sijnen alhier omme er op te wonen en hun stil te houden. Ten tweeden wanneer gem. pangerang tot geen submissie wilde treden maar sig nog als een vijand van d'Ed. comp. ende den sousouhounang Pakoebowana bleef gedragen alsdan wanneer het de heer de Wilde in de voorschreve reets aangeroerde off wel andere emergerende voorvallen nodigh en dienstig mogte oordeelen een premie van 2 a 3000 rijxd. te mogen beloven aan degeenen die gen. pangerang invoegen door den heer de Wilde voorgestelt levendig of dood in 's Comps. handen sal konnen leveren: Ende ten derden dat men de rebellen van passourouang enz......

Wijders is op sijn Edelhs. voorstel goetgevonden den sousouhounang Pakoebowana door de heer De Wilde te laten aanspreken om uit des rijks incomsten te vinden en te nemen de penningen tot de voorsz. te doene uijtkeringen nodig: dogh bij aldien sijn hoogheijt door onvermogen als andersints daertoe niet wel te disponeren mogt wesen, is indien gevalle verstaan liever deselve uijt 's-Comps. bourse te nemen, wanneer daermede maar naar de saaken aldaar tot ruste konnen werden gebragt dan met veel oncosten soo een aansienlijken train langer te dier custe aan te houden.

Batavia int casteel datum als voren, was getekent: Joan van Hoorn, Abraham van Riebeek, etc.

Aangetroffen in de collectie Cnoll, aanwezig in het Algemeen Rijksarchief, Aanwinsten 1901, VI, 27.

Bijlage IV.

Apparte memorie ofte instructie voor den Ed. Govaart Cnol, g'eligeerd drossaart der Bataviase ommelanden en als Commissaris en oppergezaghebber van 's-comps. wege over Java's oostcust althans weder gaende na Samarangh, waerna zijn Ed. sig omtrent de behandelinge van saken tot desen appartelijk gereserveerd, zal rigten.

. . . .

dan dewijle nu alhier door UE. onder 't overleveren der onbestelde pardonbriven Ao. 1706, soo van den panger. depattij anum als de Passouroangse rebellen ons nader is voorgedragen, dat het mogelijk niet ondienstig zoude wesen hem depattij Sourabaja, onvermindert dien allen, en dat UE. denselven ook voor den ouden quaden geest blijft aensien, egter in dese tijd het gesagh over Grissé aan te bieden, wanneer hij effective den pang. depattij Anum in Comps. handen quam over te brengen en zulx in dier maniere als bij de voorz. pardonbrief staet g'expresseerd, soo hebben wij nader deliberatie verstaen gen[e] UE. voorslag te amplecteren, en UE ten dien fine, den voorsz. pardonbrief weder mede te geven, en op UE. verscheijninge tot Cartazoura dan wel eer of naderhand bij de verdere goede successen teegens ged. depattij anum daer omtrent te handelen soo als UE. dat voor Comps. ware intrest best zal oordeelen . . . .

en blijven na vrundel. groete (onderstont) UEd. goede vrunden (was getekent) Jn. van Hoorn, Abraham van Riebeek, C. van Swoll, Ab. Douglas, Pieter de Vos, Eduard Phoonsen, H. Zwaardecroon (ter zijde stond) Batavia in 't casteel den 8[e] Febr. 1708.

Bijlage V.

Resolutie getrokken in den agtb. krijgsraad op Dinsdag den 7 August. Ao. 1708 's-voormiddags ten agt uuren. Presentibus omnibus.

De leden van den krijgsraad bij den anderen vergadert sittende liet den heere commissaris ter harer narigt en tot te verdere demonstratie van de ware leggende intentie der hoge Indische regeeringe nopende ter vernederinge voor d'E. Comp. gekomen pangerang adepatta Anom door den trains-secret[s] de door haar Ed.Ed[lens] ten zijnen reguarde verleende pardon briev in rade voorlesen, daerbij notificeerende, dat uijt twee diverse monden, buijten de gepasseerde vragen aen zijn agtb. Javaanse jongen gen[t] Gidee door den gem. pang. adepattij selvs, gisteren verstaan hadde er buijten gerugten liepen, dat men meende hem pangerang adepattij Anom met de zijne naer Batavia over te voeren en 't gunt hem pang. adepattij al vrij wat bekommeringe en verlegentheijt, als apparent buijten hunne laste [1] door de goede tractementen opgevatte hope sig uijt treckende, nae de berigten met de sijne scheen te baren, en veelmaals door 't toedoen van dese of gene goede geintentioneerdens van den selven ofte hunne listige en bedekte tentamina tot het gewenscht of een goed uijteijnde niet zoude komen en ons al te mets in onse goede intentie contramineerende, moeijten en rugie [2] konde veroorsaken, die men andersints sig niet behoort te onderwerpen te meer, men gisteren agtermiddag reets alhier quam te ervaren dat de 1000 gecommandeerden en tot den afhaal der door dien ged[te] pang. adepatij Anom tot Calambreth agtergelatenen vrouwen en voorname gedestineerde Djipanders onder het gezag of opzigt van den tommangom Wieragoena, niet volgens onse ordres de aanbevolene reijs spoedigende, omtrent de limietscheijdinge van Cartasoura en Djipan bleven vertoeven, en den gem. tommogom Wieragoena met een gering gevolg of genoegsaem alleen naer Calambret van haer was af off opgetrocken, sonder dat men vooralsnog eenige redenen ter een of ter andere zijde wegens de sodanige overtreedinghe van onse bevelens en tegenstreevinge in ons goed voornemen kan ervaren onder bijvoeginghe dat te

---

[1] Verwachting.
[2] Nadeel.

wijlen den gementioneerden pang. adepattij Annom 't sedert zijne overcombste tot Landean bij den commissaris ofte de gedane vernederinge voor d'E. Comp. sig niet in 't minste verclaerde off vraagde verwaerts men hem met de sijne te plaatsen of hoedanig te handelen stond en nogtans zig in stilte off onder de hand, seeckerl. niet dan met particuliere insigten, daaromtrent soeke te informeeren en 't welke veeltijds van geen goed gevolg, ofte 't sodanige als men zig verbeelde of verwagte, niet zoude vallen.

Offt 't voor den meesten dienste van onse heeren en m^rs niet raadsaemst soude wesen, dat men zig aen de gegeve belovten of successive gewisselde brieven defererende, den pangerang adepatty Anom meergem^t conform deselver inhoud laten aen-seggen of selfs verstendigen, hoedanig we van intentie zijn, of dat zig tot de onderneminge der reijse naar Batavia in den tijd met die hem inclineren derwaerts te volgen mag vervairdigen of hoedanig dat se andersints oordeelden, men omtrent dese importante zake behoorde te handelen.

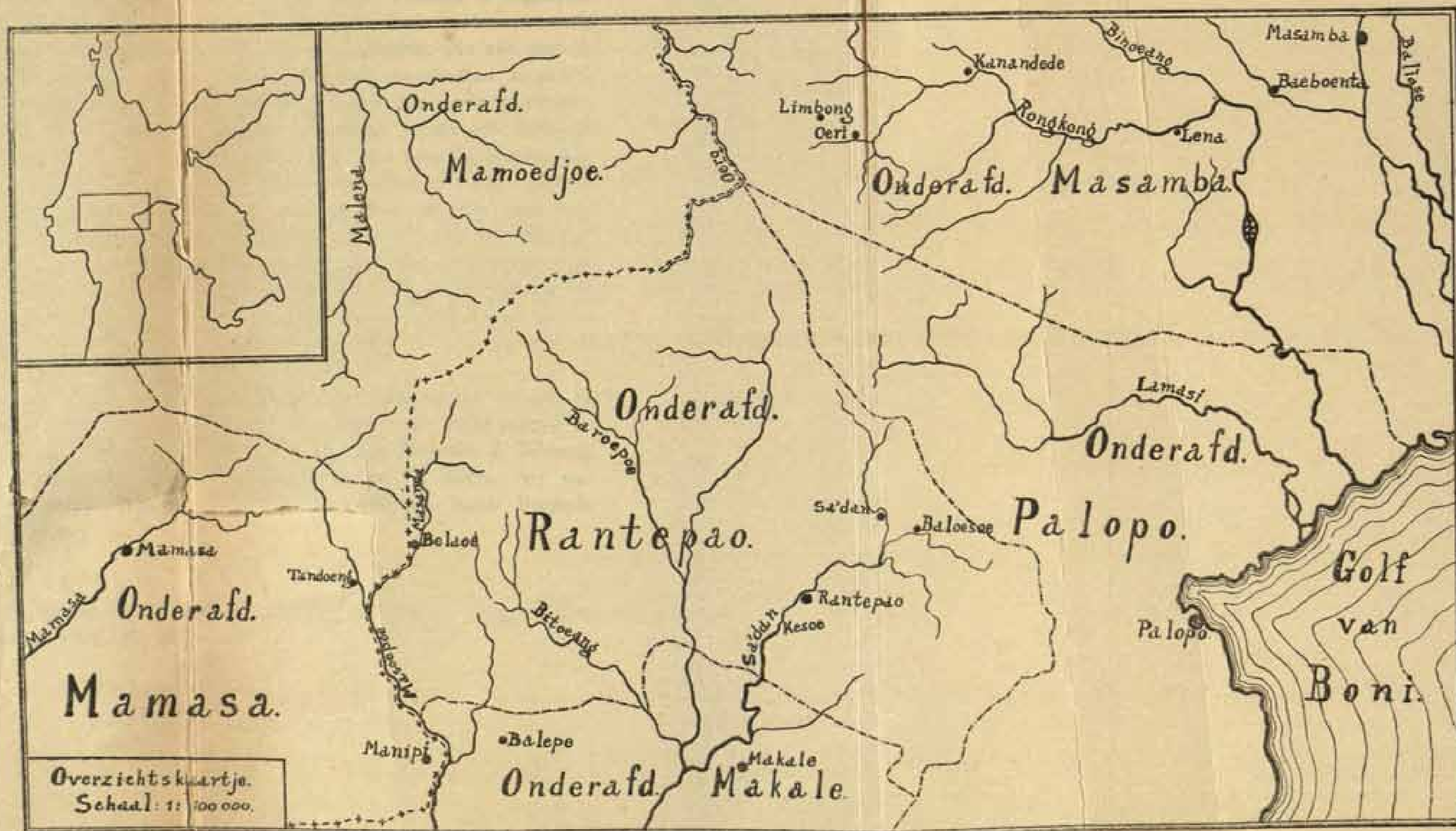
Den Ed. capitain Wm. Sergeant beneffens alle de leden van den krijgsrade sustineren met eenparigheit van stemmen dat 't hachelijke of gevaarl. voor 't importante en ter consideratie der zake is, hem pang. adepatty Annom alhier langer aan te houden ofte te bewaken ofte altoos wel na bedenken, en sorge staat te geven, en te wijlen de goede intentie vande hoge Indiasche Regeringe andersints niet ligt en meergem. pang. adepatty Annom door 't gunt hem ten dees gevalle ter ooren gebragt werd, of andersints selfs practiseert, bekommeringe over 't een off 't andere te kennen geevt, en daardoor voor ons on-gerustheijt moveert, te meer 't beswaerliek te raden is, van off door wiens aenleijdinge dese swaarigheden opborrelen, ofte welke in of uijt zigt, dat se in haer selven wel bevatten oversulx dit 't naeste en secuerste middel zij, men hem de zaken zuijver onder 't vertonen ende de resumptie als 't overleveren van den door haer Ed. Eds. voor den pangeran adepatty Anom in cas van submissie vergunden en overgemaekten pardonbriev openlegge, of daertoe ons ofte onse dienaren of te wel den depatty Sourabaya gebruijken, ten eijnde hij zig met de sijne tot 't depart nae Batavia tijdig kan in staet stellen.

Den agtb. krijgsraad 't een en andere hiervooren aengevoerde in een rijpe en overdagtige overweginge treckende en conside-

rerende hoeveel belang dat er tot de verkrijginge van een spoedige ruste te deser custe in den persoon van den pangerang adepatty Annom resideerde en hoe wijnig staet er weder in tegendeel op de Javanen in 't reguard van denselven te formeren zij, jugeren consonantelijke om alle swarigheden, die uijt desselfs wankelmoedigen geest veelmaels konden voortkomen, te prevenieren, gelijk se dan arresteeren dat men dan eerder hoe liever, of selfs of door den depatty Soerbaya onder een beleefde repetitie van 't hem geaccordeerde, en dat men bij persisteerde de intentie van de hoog Indische Regeringe en onse meninge ondert opleggen, resumeeren en overgeven van den door haer Ed. hoog agtb. voor den pangerang adepatty Annom verleenden pardonbriev, mondelings insinueren ten eijnde hij pangerang adepatty Annom zig met de zijne die hem volgen willen, tot de aenvairdinge der reijse nae Batavia spoedig preparere omme ons van denselven tot eijgene gerustheijt in den optogt als andersints te eerder mogen ontlasten ....

Aldus gepasseert, geresolveert ende gearresteert, in den E. agtb. krijgsraad ten comptoire Sourabaya ten dage maand en uure voors. (was getekent) G. Cnoll, Wm. Sergeant, Z. Bintang, Joost Michielsz. Wilstee, Wolfgang Naijer, V. Ellers, Ary van der Linden, Wm. Corell, Gt. van Selver en Jacob Frederik de Famars.

Aanwezig in de collectie Cnoll, Aanwinsten Algem. Rijksarchief 1901, VI, 27.

Onderafd.
Mamoedjoe.
Malena
Oera
Limbong
Oeri
Kanandede
Binoeang
Rongkong
Lena
Masamba
Baeboenta
Baliase
Onderafd. Masamba.
Onderafd.
Baroepoe
Rantepao.
Lamasi
Onderafd.
Palopo.
Sa'dan
Baloesoe
Mamasa
Tandoeng
Belaoe
Rantepao
Kesoe
Sa'dan
Bitoeang
Palopo.
Golf
van
Boni.
Mamasa
Onderafd.
Mamasa.
Manipi
Balepe
Onderafd.
Makale
Makale.
Overzichtskaartje.
Schaal: 1: 500 000.

HET WEVEN DER TORADJA'S,

DOOR

J. KRUYT.

(Met 1 kaartje en 4 tekstillustraties).

Toen ik met den heer Dr. A. C. Kruyt in de jaren 1919 en 1920 eerst de To Rongkong en daarna de Toradja's van de onderafdeelingen Rantepao, Makale en Boven-Binoeang bezocht, had ik mij als speciale taak de bestudeering van de weefkunst van genoemde Toradja's gekozen. In dit opstel geef ik in de eerste plaats de verzamelde gegevens weer (in de eerste 7 paragrafen), terwijl ik ten slotte een poging waag de weefkunst in een ruimer verband van cultuurverwantschappen te plaatsen (in paragraaf 8). Op deze wijze worden de feiten voldoende gescheiden gehouden van de daaruit getrokken gevolgtrekkingen. Op volledigheid kan het hier aangebodene geen aanspraak maken, maar wel hoop ik dat de beschrijving een voldoend duidelijk beeld geeft van de weefkunst der Toradja's.

1. *Het katoen en de draad.* Evenals vrijwel door geheel Indië gebruikt men ook in het geheele Tae-gebied zoo niet uitsluitend, dan toch bij voorkeur de geïmporteerde Europeesche garens. Door den oorlog is men wel hier en daar weer aan het spinnen getogen, maar we kregen sterk den indruk, dat dit toch heel weinig beteekende. Te Mamasa sprak men over het spinnen als iets dat de ouden vroeger wel deden, maar waaraan zich nu geen verstandig mensch meer bezondigt. Toen we een spinnewiel te zien vroegen, kwam er een oud, bestoven ding voor den dag, dat onder groote belangstelling door een vrouw gedemonstreerd werd. Maar het weigerde dienst en toen er ook nog een paar touwtjes braken, werd het weer op zijn rustplaats teruggebracht. Ik meen dat dit wel een juist beeld geeft van den staat, waarin onder de Tae-Toradja's het spinnen en de daaraan voorafgaande bewerking van het katoen in het algemeen verkeert.

Op één plaats hebben we de bereiding van den katoendraad

kunnen zien, n.l. te Lena (Rongkong). Daar wordt de ruwe katoen (=kapa) gedroogd en met de hand ontkernd (boe'-boe). Hierop heeft het kaarden plaats (dinae'), hetwelk men doet met behulp van een plat voorwerp van hout of hoorn, dat penae' heet (zie fig. 1). Daartoe neemt men in de linkerhand een flinken pluk gedroogd, ontkernd katoenpluis. In de rechterhand houdt men de penae' en trekt nu met kleine rukjes en telkens naar den pluk pluis in de linkerhand een eindje vergrijpend, het katoen tusschen duim en penae' door (dit is dus een beweging als waarmede men de kralen van een streng telt). Na het kaarden wordt het katoen met behulp van de spoel (soedji) op een kussen met de hand tot rolronde massa's gedraaid (diloli). Het pluis is nu gereed om tot een draad gesponnen te worden.

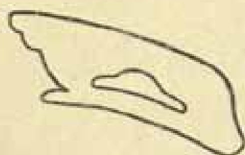

Fig. 1.

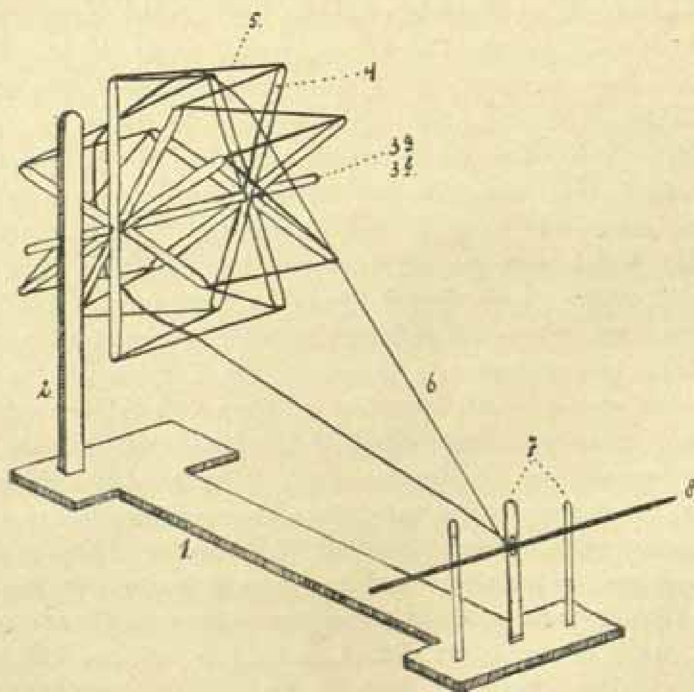

Fig. 2.

Het spinnewiel, zooals dat in het Tae-gebied gebruikt wordt, vertoont geheel dezelfde vormen als die, welke op Java gebruikelijk zijn (vgl. fig. 2 met fig. 13 op blz. 28 in Jasper: De

Inlandsche Kunstnijverheid in Nederlandsch Indië II, 's-Gravenhage 1912). In figuur 2 zijn de verschillende onderdeelen aangeduid met cijfers. Het hier gegeven lijstje bevat de namen op de verschillende plaatsen, waar ik die aangeteekend heb.

	Lena (Rongkong)	Mamasa	Kesoe (Rantepao)
1. Horizontaal blok	papanna	isoenganna	
2. Vertikale stok	lanto'na	pakedesanna	tongkonanna
3*a*. Binnen-as	ba'na		batang pangoeran
3*b*. Buiten-as	boelona	katea'	soeling pangoeran
4. Spaken	daoena	het wiel:	het wiel:
5. De velg	bintanna	korang.	pangoerean.
6. Drijfdraad	koendai		kaa
7. Spoel-stutten	lindona	lindona	pangoenoeran
8. Spinstokje of spoel	soedji	tingke	soedi

Omtrent het spinnewiel zij nog het volgende opgemerkt. Aan het wiel is geen zwengel bevestigd; de spinster steekt de wijsvinger van de rechterhand tusschen de spaken en beweegt het wiel op deze wijze rond. In de linkerhand heeft ze den pluk met katoenpluis, welke tot een langwerpige massa is gerold (diloli). Zij bindt een stukje garen aan de punt van het spinstokje en bevestigt daaraan het uiteinde van het tot een rolletje gedraaide katoenpluis. Terwijl ze nu met de rechterhand het wiel draait, trekt ze langzaam met de linker het in de hand vastgehouden rolletje katoen ongeveer in het verlengde van het spinstokje, iets naar boven, van het toestel weg. Aldus ontstaat een vrij grove, niet zeer gelijke draad. Heeft de spinster aldus een stuk draad uitgetrokken, dan blijft ze met de rechterhand gewoon doordraaien, maar de linker beweegt ze met een handig zwaaitje meer naar boven of op zijde, waardoor de draad op het spinstokje gewonden wordt.

Dit spinstokje is de later bij het weven te gebruiken spoel. Verschil bestaat er tusschen deze twee werktuigen niet. Het spinstokje steunt tegen drie vertikaal staande stijltjes (lindo), in welks middelste een gaatje gemaakt is. Door dit gaatje leidt men den drijfdraad (koendai of kaa), die een halven slag omgeslagen wordt; daardoor ontstaat een lus, waardoor men het spinstokje (soedi of soedji) steekt (vgl. de duidelijke figuur 14 bij Jasper op blz. 29).

2. *Het kleuren.* Het is opvallend te zien, hoe de kunst de draden te kleuren zich vrijwel het sterkst heeft gehandhaafd op die plaatsen, waar men nog geïkatte weefsels weet te maken, n.l. in Rongkong (Kanandede, Oeri en Limbong). In Sa'dan (noordoostelijk Rantepao) kleurt men nog met indigo (taroen) en koening. Maar in Belaoe (westelijk Rantepao) en Mamasa is men deze vaardigheid niet meer meester. Wil men in Belaoe aan den doek, die bemberita heet, een kleurigen rand geven, dan gebruikt men daartoe garen, dat men gekleurd inkoopt.

Het kleuren met indigo is uiterst eenvoudig. Men neemt de bladeren dezer plant en laat die rotten. Nadat men het sap eruit geperst heeft, voegt men er wat kalk bij en doopt het te kleuren garen erin. Vervolgens wascht men dit garen uit in schoon water en laat men het drogen. Dit herhaalt men, totdat de gewenschte kleur verkregen is. Wil men in Sa'dan een zeer donkere tint hebben, dan neemt men den bast van den bangki'-boom, stampt die fijn en vermengt het sap met de indigo.

De roode kleurstof verkrijgt men van den wortel der bangkoedoe. Deze schaaft en stampt men eerst fijn, voegt hierbij water en sirih-blad, waarop men dit mengsel een nacht laat staan. Dan dompelt men de te kleuren draden in dit vocht en kookt die hiermede eenigen tijd. Hierop werpt men dit bangkoedoe-sap weg en maakt men een nieuwe hoeveelheid op dezelfde wijze. Aldus kookt men de garens drie malen, voordat de kleur goed rood is.

Geel kleurt men met den wortel van koening. Deze wordt fijngestampt, met water vermengd en uitgeperst. In de gele vloeistof dompelt men het garen.

Aan deze kleuringsprocessen zijn eenige verbodsbepalingen verbonden. In de eerste plaats die bepalingen, die het kleuren als zoodanig verbieden als zijnde magisch gevaarlijk. Zulk een bepaling geldt te Kanandede waar men tijdens de periode tusschen het vrucht zetten der rijst en den afloop van den oogst niet mag kleuren. Overtrad men dit verbod, dan zou de rijst mislukken.

In de tweede plaats die bepalingen, die tegen het mislukken van het kleuren zelf waken. Tijdens het kleuren mag degene, die er mee bezig is, niet defaeceeren (Kanandede). Zwangeren (zij, die de gelusten hebben) en menstrueerenden mogen zich niet met het kleuren bemoeien. Zij mogen zelfs niet gaan kijken naar

hen, die er mede bezig zijn (Kanandede, Oeri, Limbong). Te Limbong heeft men deze bepaling nog meer gepreciseerd; daar mogen zij, die menstrueeren geen roode kleurstof maken, maar wel blauwe; die de gelusten hebben, mogen echter geen van beide kleurstoffen bereiden. De overtreding dezer bepalingen heeft de verbleeking der kleuren ten gevolge.

Een kleuringsproces, dat geheel naast de bovengenoemde methoden staat, is het zwart kleuren der z.g. pote. Dit gebruik heb ik in de onderafdeelingen Rantepao, Makale en Boven-Binoeang gevonden, terwijl het mij onbekend is, of de To Rongkong dit proces ook kennen. Tijdens den strengen rouw, d.w.z. in de periode, waarin de naaste bloedverwanten van den doode geen rijst mogen eten, bedekken dezen zich het hoofd met een zwarten doek, de pote. Dezen doek weeft men zelf van ongekleurd garen. Hierna kleurt men hem op de volgende wijze: men stampt een zeker kruid, bilante geheeten, fijn en voegt hierbij modder en water. Dit mengsel kookt men eenigen tijd samen met den te kleuren doek. Hierop droogt men den doek in de zon, wascht hem uit in water en droogt hem dan nog eens. Deze wijze van kleuren mag men alleen uitvoeren tijdens de bovengenoemde periode van zwaren rouw. Den eenmaal gebruikten doek bergt men op om bij een volgende gelegenheid weer dienst te doen (Balaoe, Mamasa, Sa'dan).

3. *De schering*. Het spannen van de schering heb ik het duidelijkst te Mamasa gezien. Daarom volge hier een nauwkeurige beschrijving van deze werkzaamheid, zooals men die in de genoemde plaats uitvoert. Zooals boven reeds medegedeeld is, gebruikt men te Mamasa uitsluitend gekochte, ongekleurde garens. Alvorens deze te gebruiken, kookt men ze in water samen met fijngestampte rijst of mais, waarop men de strengen droogt. In een plat mandje legt men daarna den draad losjes in windingen neer.

Gaat men nu tot het spannen der schering over, dan zet men buitenshuis de daarvoor benoodigde palen in den grond overeind (zie fig. 3). Twee rechte stokken (*a* en *d* in de figuur) plaatst men op zulk een afstand van elkaar als men de lengte van den doek wil hebben (eigenlijk op de halve lengte van den doek, want men weeft met een doorloopenden ketting). Tusschen deze twee palen worden nog eenige gevorkte stokken

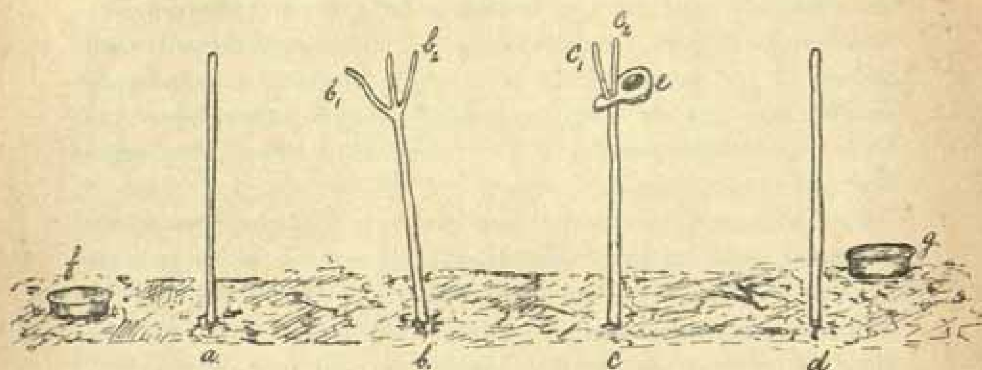

Fig. 3.

gezet om den draad te ondersteunen. Dicht bij *d* plaatst men een stok, waaraan een komvormig bakje is gemaakt (de stok *c* met het bakje *e* in fig. 3). In dit kommetje ligt een klein kluwen garen, waarvan men aanstonds den ophaler maken zal. Tusschen de stokken *a* en *c* zet men nog een of meer gevorkte stokken (als *b* in de figuur), al naarmate een kortere of langere doek gemaakt zal worden. Tenslotte legt de weefster bij de paaltjes *a* en *d* ieder een plat mandje met garen neer (*f* en *g* in de figuur). Dit heele stel stokken heet p a ' k a m a n g a.

Het spannen heeft nu op de volgende wijze plaats. De weefster knoopt de uiteinden van de draden der mandjes *f* en *g* aan elkaar en slaat den draad om den paal *d*. Wij stellen ons nu bij de volgende beschrijving voor, dat de vrouw, die de handelingen uitvoert, in fig. 3 achter de rij paaltjes staat (dus met het gezicht naar den lezer toe), en wij aan dezen kant staande toezien. «Vòòr» een paaltje langs beteekent dan «aan den kant van den toeschouwer»; «achter» een stok langs beteekent «aan de zijde van de vrouw».

Nadat de weefster dan de aaneengeknoopte draden om den stok *d* geslagen heeft, leidt ze den dubbelen draad vòòr c_1, over de oksel b_1, vòòr *a* langs naar achteren, over den oksel b_2; dan splitst ze den dubbelen draad, en leidt den eenen vòòr c_1 langs en den anderen tusschen c_1 en c_2 door. Op dit punt aangekomen neemt de vrouw het klosje van den ophaler, dat in het bakje *e* ligt, en leidt dezen draad om den vòòr c_1 langs loopenden kettingdraad heen, en legt het klosje dan weer in *e* neer. De nu weer hereenigde kettingdraden voert de vrouw nu verder vòòr *d* langs

naar achteren, vervolgens vòòr c_1 langs, door den oksel b_1, vòòr a langs naar achteren, door de oksel b_2, waarop ze de draden weer splitst. Alles herhaalt zich geheel als bij den eersten keer, met een verschil echter. Gesteld dat de vrouw bij de eerste maal het klosje van den ophaler aan de zijde van den stok d (dus vóór den toeschouwer rechts) langs c_1 en c_2 om den vòòrloopenden kettingdraad heeft geslagen, en langs denzelfden weg weer naar e heeft teruggebracht, dan doet ze bij den tweeden keer geheel hetzelfde, maar nu aan de zijde van het paaltje b (dus voor den toeschouwer links). Deze draad van den ophaler loopt dus om en om, nu rechts, dan links van de paal c.

Wanneer de vrouw met opspannen gereed is, haalt ze een stuk draad door den ophaler en knoopt de uiteinden aaneen om te voorkomen, dat hij uit zou zakken. Op nog een of twee punten worden de kettingdraden met een stukje draad gebonden, waarop de vrouw de geheele schering van de stokken neemt, ze met eenige slagen handig tot een streng samenvouwt, er een lossen knoop in legt en het heele bundeltje achteloos in een mand gooit.

Overal in het Tae-gebied spant men de schering op met behulp van staken, hetzij dat deze in den grond gestoken worden als in Mamasa, hetzij dat men ze in een horizontaal neergelegd stuk bamboe plaatst, waartoe in deze laatste op afstanden gaten zijn aangebracht. Te Lena en in Baloesoe kent men ook wel het spannen op een raam. Maar dit zijn ook de plaatsen, waar enkelen bij het weven een kam (d j a k a) gebruiken, welk instrument bij de overige Tae-sprekers onbekend is. Te Baloesoe deelde mijn zegsvrouw mij mede, dat zoowel het gebruik van een kam als het scheringspannen op een raam van de Boegineezen overgenomen is. Het scheringspannen op een raam noemt men in Baloesoe m a ' s a o e, op staken: m a n g r e n d e n.

Magisch gevaarlijk is het voor de werkster om tijdens het spannen der schering k a l e m b o (een soort pap, waarvan ik overigens de samenstelling niet ken) of groente te eten (Lena). Wanneer zij door zou gaan met het opspannen der schering, terwijl men een doode uit het dorp wegdraagt, zou de werkster zieke oogen krijgen (Kanandede). Met nieuwe maan mag men dit werk ook niet verrichten (Kanandede, Oeri). Te Limbong heeft men een heele reeks van verbodsdagen, n.l. de 1^{en}, 2^{en}, 4^{en}, 14^{en} tot 17^{en} dag van de maanmaand. Wanneer de mannen in

vroeger dagen op oorlogspad waren, mochten de achterblijvende vrouwen zich in het geheel niet met het weefbedrijf inlaten, dus ook geen schering spannen (Limbong). Wanneer men in Mamasa de schering voor een grooten doek wil gaan spannen, slacht men buiten het dorp een of meer varkens. Een klein klein gedeelte van het bloed dezer dieren doet men in een bamboekokertje en hangt dit op bij de plaats, waar men het verricht. Te Lena heeft men tenslotte nog de bepaling dat, wanneer de schering opgespannen is, maar men heeft nog niet eraan geweven, het verboden is over den ketting heen te stappen; het gevolg van zulk een daad zou zijn, dat er aanhoudend draden zouden breken.

4. *De inslag.* Omtrent den inslag valt zeer weinig mede te deelen. De draad is bij de ongekleurde doeken uit den aard der zaak ook ongekleurd. Maakt men aan zulk een doek aan beide uiteinden een gekleurden rand, dan worden de figuren en kleuren verkregen met gekleurde inslagdraden (Sa'dan en Balaoe). Daar, waar men geïkatte doeken maakt (Rongkong), kleurt men den inslagdraad steeds met indigo donker blauw. Anders gekleurde inslagdraden gebruikt men bij het weven van deze doeken niet, want het is uitsluitend de schering, die geïkat wordt.

De spoel (s o e d j i of s o e d i) is een dun stukje hout, dat ook gebruikt wordt als spinstokje aan het spinnewiel. De draad wordt over de geheele lengte van het stokje opgewonden. Wanneer men weeft, gebruiken sommigen een spoelkoker (t o r a'), anderen werken er niet mede. Deze t o r a' is een langwerpig kokertje van een soort bamboe; het eene uiteinde is open, het andere heeft men dicht gemaakt, zoodat hij een ronde punt aan dit einde vertoont (de vorm komt geheel overeen met die van fig. 96 dl. II, blz. 112 bij Jasper).

5. *Het weefgetouw.* Als tot elk weefgetouw noodzakelijk behoorende onderdeelen kan men noemen: den kettingboom, de liniaal, den roller, den ophaler, het zwaard, den breedte-houder, den borstboom en het lendenjuk (voor de Inlandsche namen zie men Aanhangsel A). Dikwijls gebruikt de weefster nog eenige stokjes, maar de bovengenoemde onderdeelen zijn als onmisbaar te beschouwen. Voor de functie van elk dezer instrumenten zie men de uitvoerige beschrijving van Jasper in «Inlandsche Kunst-

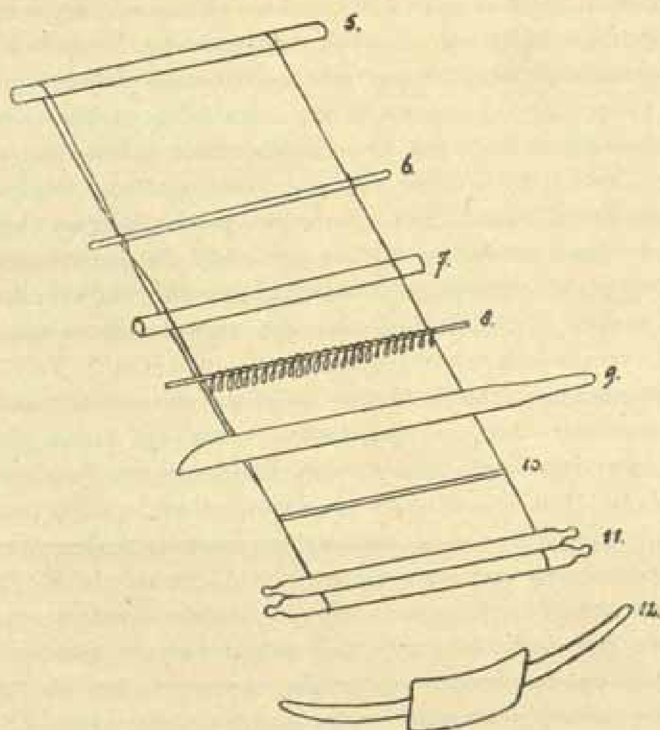

Fig. 4.

nijverheid» dl. II blz. 115—149, terwijl fig. 4 genoegzaam de plaatsing in het geheele weefgetouw aanduidt (de cijfers in fig. 4 verwijzen naar de namen, die in Aanhangsel A zijn opgegeven). Te Limbong deelde men mij mede, dat uitsluitend getrouwden of weduwen en weduwnaren onderdeelen van een weefgetouw mogen maken; zij, die nog niet getrouwd geweest zijn, mogen dit niet doen. Geen Tae-spreker is instaat een kam (djaka) te maken. Men koopt zulk een instrument van de Boegineezen aan de kust. Zooals boven reeds opgemerkt is, gebruiken enkelen slechts een kam, en uitsluitend daar, waar een sterke Boegineesche invloed merkbaar is (Lena en Baloesoe).

Neemt men een nieuw vervaardigd onderdeel of een geheel nieuw weefgetouw voor het eerst in gebruik, dan wordt dit ingewijd met kippenbloed, waarvan men een weinig op deze deelen strijkt (Kanandede en Limbong). Wanneer iemand moeite heeft met het leeren van de weefkunst, dan is het eenige middel om haar handigheid in deze te bezorgen, haar met het zwaard

op de vingers te slaan (Oeri). Het kan gebeuren, dat door een onvoorzichtigheid of een ongeluk eenig onderdeel van het weefgetouw vuur vat. Men ziet hierin dan een bewijs, dat de eigenares een of andere zonde begaan heeft. Om eenig verder onheil af te wenden slacht men een kip en bekent de vrouw haar overtreding (Oeri). Droomt een vrouw echter, dat haar weefgetouw vuur vat, dan is dit een gunstig teeken: zij zal voorspoed hebben. Geheel in deze zelfde lijn ligt de gedachte, die aan de volgende verklaring ten grondslag ligt: droomt een vrouw, dat haar kettingdraden breken, dan beteekent dit, dat zij het stuk, waaraan ze bezig is, voor een hoogen prijs zal verkoopen (Oeri). Te Kanandede echter meent men, dat de weefster sterven zal, wanneer ze droomt, dat haar weefgetouw vuur vat, en dat ze ziek zal worden, wanneer ze in haar droom de draden van haar schering ziet breken. Het onheil wordt afgewend door het slachten van een kip, waarbij de vrouw haar droom vertelt. Anderen mogen deze kip eten, zij zelf echter niet.

In het algemeen kan men zeggen, dat het verboden is een man met een onderdeel van het weefgetouw te slaan, omdat door deze handeling de vrouwelijke eigenschappen van de gebruikster op den geslagene zouden overgaan. De deelen, welke in de eerste plaats in aanmerking komen om iemand mede te slaan, zijn het zwaard en de spoelkoker. Zoo zegt men dat, wanneer een vrouw een man met een dezer onderdeelen van haar weefgetouw slaat, deze in den strijd in handen van den vijand zal vallen (Kanandede, Oeri). In Mamasa gaat men zelfs zoover, dat men zegt, dat de geslagene een vrouw zal worden, zijn geslachtsdeelen zullen veranderen. Een afwijking van het bovengenoemde is hetgeen men mij te Limbong (Bongkong) vertelde: wanneer aldaar een vrouw zit te weven en het zwaard of de spoel treft bij ongeluk een dichtbij zittenden man, dan zal deze gevaar loopen eens door een python gedood te worden. Een andere variatie is, dat de man die op genoemde wijze met een spoelkoker in aanraking komt, in een boschduif zal veranderen (Sa'dan, Baloesoe).

Behalve aan het zwaard en den spoel (-koker) worden ook nog magische krachten toegeschreven aan het lendenjuk. Wanneer het n.l. onweert, hard regent of stormt, in één woord noodweer is, hangt men het lendenjuk buiten het huis boven de deur (Limbong, Manipi), of men werpt het uit huis op het erf

(Tandoeng, Manipi, Baloesoe). In Baloesoe werpt men behalve het lendenjuk ook nog een speer uit huis, terwijl men in het stamhuis (tongkonan) op een trom slaat. Wil men in Sa'dan het noodweer tot bedaren brengen, dan gebruikt men daartoe geen onderdeel van het weefgetouw; men werpt aldaar een eko (gevlochten rotan mandje om de aarden kookpot in te zetten) uit huis en doet keukenzout in het haardvuur. Te Mamasa slaat men met een stuk hout tegen het lendenjuk wanneer het noodweer is; wordt men opgeschrikt door een aardbeving, dan slaat men met een stuk ijzer tegen het lendenjuk.

6. *Het weven.* De techniek van het weven kan ik gevoegelijk stilzwijgend voorbijgaan, omdat deze niets bijzonders vertoont. De in de vorige paragraaf genoemde onderdeelen van het weefgetouw duiden reeds voldoende aan, met welk type van weeftechniek wij hier te doen hebben. Alleen zij hier nog even medegedeeld, dat de Toradja's uitsluitend met een doorloopenden ketting weven; wanneer het stuk afgeweven is, knipt of snijdt men het dus in de breedte door.

Bepalen wij ons nu tot eenige gebruiken en bepalingen, die aan het weven verbonden zijn. Heeft men de schering gespannen en op het weefgetouw overgebracht, dan kan de weefster maar niet zonder meer aan het werk gaan, doch neemt eenige regels in acht. Het in gereedheid brengen van de schering, voordat men de eerste inslagdraden er doorheen werkt, heet te Sa'dan ma'pana'ta'. Wanneer een vrouw met een of meer helpsters bezig is te ma'pana'ta, moet ze haar hoofdhaar los neer laten hangen. Bovendien mogen degenen, die er bij zitten of staan te kijken, onderwijl niet wegloopen, terwijl het anderen, die niet van het begin afaan aanwezig zijn, verboden is zich bij het gezelschap te voegen. Eerst wanneer de weefster eenige inslagdraden door de schering geworpen heeft, mag ieder weer vrij af en aan gaan. Dit verbod geldt ook in Belaoe. Bovendien kookt men in laatstgenoemde plaats een ei en legt dit gepeld en middendoor gesneden bij het weefgetouw. Te Limbong slacht men een kip of soms zelfs een varken, wanneer een vrouw aan een nieuw stuk zal beginnen te weven. Van het bloed strijkt men op de schering en spreekt daarbij een zegenwensch uit voor het aan te vangen werk. Terwijl men dus op genoemde plaatsen aan het begin van het weven de kwade invloeden

afweert, kent men te Mamasa zulk een gebruik niet. Maar wanneer aldaar een stuk afgeweven is, slacht men eerst een kip, strijkt een weinig van haar bloed op het nieuwe doek en breekt dan pas den inslagdraad af.

Wat het verbod van weven betreft geldt algemeen, dat men in het geheele dorp gedurende den zwaren rouw, d. w. z. gedurende de dagen dat de naaste verwanten geen rijst mogen eten, ook niet weeft (Lena, Belaoe, Mamasa, Baloesoe). Alleen in Sa'dan stoort men zich niet aan een doode. Te Limbong mag men niet weven zoolang er een lijk in het dorp is; heeft men dit weggebracht, dan is het verbod opgeheven.

Ook de rijstbouw verbiedt eenige dagen het weven, n.l. gedurende de drie algemeen geldende verbodsdagen, wanneer de aar zich begint te zetten (Lena, Belaoe). Te Limbong houdt men drie verbodsdagen vòòr den oogst, welk verbod ook voor het weven geldt. Na deze drie dagen mag men wel weven, maar met het doorknippen en afnemen van een afgewerkten doek moet men wachten, totdat men reeds algemeen begonnen is met het snijden van de rijst.

Als verbodsbepalingen voor het weven noem ik nog de volgende gevallen. Gedurende den tijd, dat de mannen in vroeger dagen op oorlogspad waren, mochten de achterblijvende vrouwen niet weven (Mamasa, Oeri). Wanneer het gaat onweren, moet men ophouden met weven; is de bui afgedreven, dan kan men het werk weer voortzetten (Belaoe). Te Mamasa zeide men echter uitdrukkelijk zich niet aan een onweersbui te storen. Tenslotte gelden te Lena nog de volgende twee regels: wanneer er een epidemie heerscht, mag men nergens weven; voor een menstrueerende is het gevaarlijk zich met dit werk bezig te houden, omdat ze er ziek van kan worden.

Geven wij tenslotte nog eenige bepalingen van verschillende strekking weer. Algemeen geldt de regel, dat men niets dwars over de schering heen mag werpen, of, wat nog erger is, er dwars overheen stappen. Men vreest echter niet overal dezelfde gevolgen van zulk een daad. Daar, waar men alleen ongekleurde doeken weeft, heeft de overtreding van genoemd verbod alleen het breken der scheringdraden tengevolge (Belaoe), terwijl men te Oeri (Rongkong) in het stappen over een ongekleurde schering geen kwaad ziet. Stapt een man echter over een geïkatte schering heen, dan moet hij deze stoute daad bekoopen met een ongeluks-

vogel te worden (hij wordt n.l. boesoeng: er komt een ban op hem) (Oeri), of hij wordt doof (Limbong). Deze bepaling geldt alleen voor mannen, want vrouwen of dieren, die dwars over de schering stappen of springen, treft geen straf.

Wanneer een vrouw aan een geïkatten doek zit te weven en een man komt erbij zitten, dan is het hem verboden den rand van het reeds gereed gekomen deel van den doek te betasten; men voelt hier n.l. eenzelfde beleediging in, als wanneer hij haar geslachtsdeelen aanraakte. Hij maakt zich echter aan geen overtreding schuldig, wanneer zij hem op zijn verzoek er toestemming toe geeft (Oeri). Tenslotte geldt te Limbong nog de bepaling, dat degene die weeft, geen groente of rijstepap mag eten waarin geen vleesch gekookt is. Bij veronachtzaming van dit gebod, zouden de draden breken.

7. *Het ikatten.* Het vervaardigen van geïkatte doeken is een kunst, die men alleen in Rongkong verstaat (Kanandede, Oeri en Limbong) (ikatten = pori, d.i. «binden»). In de onderafdeelingen Rantepao, Makale en Boven-Binoeang is deze kunst absoluut onbekend. De weduwe van de vorige parenge van Baloesoe, een oude vrouw (Lai i Bamba geheeten), vertelde, dat men in haar land vroeger het ikatten wel gekend heeft, maar sinds eenige geslachten niemand het meer doet. De grootmoeder van mijn zegsvrouw heeft het zelfs al niet meer zien doen. Deze mededeeling van Lai i Bamba is echter het eenige spoor van een herinnering aan het ikatten, dat ik in genoemde onderafdeelingen heb kunnen vinden.

Wanneer nu een vrouw in Rongkong de schering van ongekleurde draden opgespannen heeft, brengt ze die over op een raam, katadan geheeten. Te voren heeft ze gezorgd een goeden voorraad tiwak bij de hand te hebben. Dit is het vlies, dat men overhoudt, wanneer men van een reep pisangstam het vleezige gedeelte verwijdert; dit droogt men in de zon en gebruikt men om de draden bij gedeelten te omwinden. Wanneer men een vrouw bezig ziet dit werk te verrichten, is het onbegrijpelijk, hoe ze zoo precies de figuren weet te treffen. De arbeid maakt nog een mysterieuzer indruk, wanneer twee vrouwen aan dezelfde schering zitten te ikatten, schijnbaar zonder veel nadenken en vlug, zooals we dit te Limbong zagen. (Voor een uitvoerige beschrijving van de techniek verwijs ik weer naar Jasper's

Inlandsche Kunstnijverheid II, blz. 161—186; de Rongkongsche techniek komt in hoofdzaken met het daar medegedeelde overeen).

Dat het gevaaar van fouten maken echter groot is, spreekt vanzelf. Om nu te zorgen, dat de figuren goed zullen uitvallen en de lijnen recht zullen loopen, slacht men te Kanandede een kip, voordat men aan een nieuw stuk begint, en strijkt een weinig bloed op de te ikatten schering. Wanneer te Oeri een vrouw het ikatten pas geleerd heeft en nu aan haar eerste, zelfstandig af te werken stuk gaat beginnen, slacht men een varken. Men strijkt van het bloed op de gespannen draden en geeft aan de vrouwen, die direct en indirect met dit stuk werk te maken hebben, veel rijst en veel vleesch te eten.

In het algemeen kan men zeggen, dat het eten van veel vleesch een vereischte is om het ikat-werk goed te kunnen doen. Zoo is het te Oeri gewoonte dat degene, die bezig is met een schering te ikatten, bij haar voedsel veel vleesch krijgt. Wanneer te Limbong een stuk gereed is om geweven te worden, wanneer het dus geïkat en gekleurd is, dan krijgen alle vrouwen, die eraan gewerkt hebben, een groote hoeveelheid gekookte rijst en vleesch te eten; wat te veel is om ter plaatse te consumeeren, mag men naar huis mede nemen. Er zijn echter ook eenige spijzen, die tijdens het ikatten voor de werksters verboden zijn. Te Kanandede mag ze eenige groente-soorten niet eten, n.l. pakoe (een varen-soort), de bladeren van de kladi en die der katella. Te Oeri zijn daarentegen alle groente-soorten geoorloofd, mits er vleesch of visch bij gegeten wordt; verboden zijn echter mais en rijstepap. Verder zet men bij de werkster een ruime hoeveelheid sirih-pinang en kalk neer, «opdat ze steeds kan kauwen, wanneer ze er lust in heeft.» (Oeri). De vrouw moet dus in een goede stemming zijn en blijven voor dit werk.

Omtrent de vraag, of alle standen mogen ikatten, is men het niet geheel eens. Dat iedereen mag weven, zoowel slaven als vrijen, geldt bij alle Tae-sprekers. Hetzelfde is ook met het ikatten het geval volgens mijn zegslieden te Oeri en Limbong. Te Kanandede behouden zich echter uitsluitend de vrijen (Tomakaka) het recht van ikatten voor, waardoor zij dus de slaven (kaoenan) van de beoefening dezer kunst uitsluiten.

Bepaalde, voor het ikatten eigenaardige verbodsdagen bestaan niet. Dat men dit werk niet mag verrichten gedurende de drie algemeene verbodsdagen vóór den oogst, en ook niet gedurende

den tijd, dat de mannen op oorlogspad zijn, geldt niet alleen voor het ikatten, maar in het algemeen voor elken vrouwelijken arbeid.

Is men met het aanbrengen van de plaatselijke omwindingen gereed, dan neemt men de draden van het raam (de katadan) en kleurt die op de wijze, zooals wij boven reeds beschreven hebben (zie § 2). Het ligt voor de hand dat die gedeelten van den draad, welke omwonden zijn met tiwak, van de inwerking der kleuren gevrijwaard zijn. De onomwonden deelen nemen de verlangde kleur aan. Heeft men de schering aldus eens of meermalen in de kleurstof gedompeld (indigo) of gekookt (rood = bangkoedoe), in water uitgewasschen en gedroogd, dan spant men haar weer op het raam en verwijdert men de omwindingen. Hierop gaat men weer ikatten, om de gekleurde gedeelten te bedekken en de ongekleurde hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk voor de inwerking van een andere kleurstof open te leggen.

Uit bovenstaande mededeelingen blijkt reeds, dat men in Rongkong gewoon is de schering te ikatten. De inslag wordt alleen met indigo op de gebruikelijke wijze donker blauw gekleurd. Deze donkere inslag-draad geeft aan het doek de eigenaardige doffe, sombere tint. De gekleurde, ongeweven schering vertoont heldere, sprekende kleuren; op den afgeweven doek zijn die aanmerkelijk gedempt.

Omtrent de figuren kan ik geen bijzonderheden mededeelen. Volgens mijn zegslieden hecht men aan geen der gebruikte teekeningen eenige bijzondere waarde of beteekenis. Een nadere beschrijving van de verschillende doeken laat ik achterwege, omdat die alleen na bestudeering van een volledige verzameling eenige waarde kan hebben. Ik volsta dus met de verwijzing naar de in Aanhangsel B gegeven lijst van namen der in Rongkong gemaakte doeken.

Het is eigenaardig, dat deze geïkatte doeken in Rongkong door de menschen zelf niet als kleeding der levenden wordt gebruikt. Men maakt ze uitsluitend om er de dooden in te wikkelen en voor verkoop. In Seko, dat ten noorden van Rongkong ligt en waar men niet weeft, zagen wij verscheidene vrouwen met een sarong van Bongkongsch ikat-weefsel gekleed. Ook de in het begin van deze paragraaf genoemde Lai i Bamba in Baloesoe vertelde, dat (toen men heel vroeger de ikat-kunst nog verstond) men deze doeken niet voor kleeding gebruikte, maar uitsluitend als klamboe (gordijn) zoowel voor levenden als voor dooden.

Het is wel haast zeker, dat de To Rongkong vanuit de onder-

afdeeling Rantepao, en meer in het bijzonder vanuit Baloesoe, in het land om den benedenloop van de Rongkong-rivier zijn gekomen. Zij zijn toen langzamerhand door het grootsche dal van de Rongkong naar boven getrokken, en bezetten nu het geheele land tot aan de bronnen der rivier toe. De figuur nu, die de sage als de stamvader der Tc Rongkong aanwijst, heet Lalong. Deze is samen met Pong Soë van Baloesoe uit naar Baeboenta gegaan, daarheen geroepen om een reus, die het land onveilig maakte, te bestrijden. Toen zij door list erin geslaagd waren den reus te dooden, gaf de vorst van Baeboenta hun een groot stuk land ten geschenke aan de oevers van de Rongkong-rivier. Van de dochter van dezen Lalong, wier naam men niet meer weet, zegt men de ikatkunst geleerd te hebben (vgl. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. deel 64, 1920, blz. 7—8, en deze Bijdragen dl. 76, 1920, blz. 367—368).

Wanneer men nu bovenstaande legende in verband brengt met de twee volgende feiten:

1[e] dat het weven onder de Tae-Toradja's weliswaar algemeen is, maar het ikatten uitsluitend bij de To Rongkong gevonden wordt;

2[e] dat de To Rongkong een jonge uitzwerming van de Tae-sprekende Toradja's zijn, wat blijkt uit de legende van Lalong en uit de algeheele gelijkheid van taal,

dan komt mij de volgende slotsom niet gewaagd voor. Namelijk deze, dat de To Rongkong bij hun verhuizing naar het Rongkong-gebied de ikat-kunst reeds verstonden en die mee hebben genomen. Terwijl men dus in het stamland deze kunst verwaarloosde en tenslotte geheel verloor, bleef ze in de jongere kolonie levend.

Toch kan men ook onder de To Rongkong duidelijk teekenen van verval op dit gebied waarnemen. Te Kanandede is, om een voorbeeld te noemen, alleen de vrouw van den tegenwoordigen, ouden tomakaka meer in staat den doek pori tolebani te vervaardigen. Volgens dit oudje is het jonge geslacht «te lui» om deze tijdroovende en veel geduld vereischende kunst aan te leeren. Tenzij de Rongkong-doeken een afzet vinden bij de Europeanen, zal deze kunst binnen afzienbaren tijd geheel uitgestorven zijn.

8. *De herkomst van het weven.* Wanneer men aan de Toradja's vraagt, waar zij de weefkunst vandaan hebben, dan zijn de verschillende antwoorden samen te vatten in den zin: «Wij hebben altijd al kunnen weven; van een invoering dezer kunst of een

eerste persoon, die haar ons geleerd zou hebben, hebben onze voorouders ons geen verhaal nagelaten.» (Belaoe, Mamasa, Manipi, Balepe). De To Rongkong gaan niet verder terug dan de dochter van Lalong, die ook reeds «van zichzelf» de kunst verstond. Met een dergelijk negatief gegeven kunnen wij echter niet tevreden zijn. Om tot eenig bevredigend resultaat te komen moeten wij zoeken naar positieve gegevens die, hoe gering ook in aantal, toch altijd meer waarde hebben dan negatieve feiten.

Het is haast overbodig te zeggen, dat het niet in mijn bedoeling kan liggen hier een poging te wagen tot bepaling van de herkomst van de weefkunst in volstrekten zin. Mijn bedoeling is te trachten de weefkunst voor de Toradja's met een min of meer begrensde groep van cultuurgoederen in verband te brengen. De vraag, die ons hier dus bezighoudt, is: kan de weefkunst tot een groep van cultuurgoederen gerekend worden, die een gemeenschappelijke herkomst verraden?

Alvorens tot dit onderzoek over te gaan, moeten wij ons eerst duidelijk maken, wat wij hier onder «een groep van cultuurgoederen» verstaan. Ik zou zulk een groep willen definieeren als zoodanige geestelijke waarden en technische vaardigheden, welke door een en dezelfden cultuurdrager zijn overgebracht. Deze cultuurgoederen kunnen dus van zeer uiteenloopenden aard zijn, maar toch tot één groep behooren op grond van het feit, dat zij hun inburgering in een bepaalde streek te danken hebben aan één en dezelfden invloed van buitenaf. Op deze wijze zouden wij dus voor Nederlandsch Oost-Indië zoowel het gebruik van stoom en electriciteit als drijfkracht als ook het Christendom tot één en dezelfde cultuurgroep moeten rekenen. Want hoewel deze cultuurgoederen ieder een geheel eigen terrein in ons cultuurleven beslaan, komen zij voor Nederlandsch Oost-Indië uit één bron, n.l. West-Europa. Het gaat hier dus niet om de «oorsprong», maar om de «herkomst» van een cultuurgoed.

Nog een tweede algemeene opmerking zou ik hier willen maken. De bepaling van wat tot zulk een cultuurgroep behoort is buitengewoon moeilijk, doordat de opneming van deze goederen in het geestesleven der menschen die ze ontvingen, een verwerking en omzetting ervan hebben teweeg gebracht. Deze omstandigheid maken het herkennen, het determineeren der verschillende elementen moeielijk. Maar in ieder geval is er m. i. alleen dan eenige kans op een bevredigend resultaat, wanneer

men zich voorloopig bepaalt tot de omlijning van deze cultuurgroepen voor zeer beperkte gebieden. Een voorbeeld verduidelijke de bedoeling van het hier gezegde. De heer W. J. Perry heeft in algemeene lijnen een cultuurgroep (in boven omschreven zin) voor Ned. Oost-Indië trachten aan te toonen (The Megalithic Culture of Indonesia, 1918), waarvan ik meen, dat een der meest kenmerkende karaktertrekken is het verband, dat men tusschen deze cultuurgoederen en een bovenaardsch verblijf (Engelsch «sky», Maleisch «langit») legt. Men zou deze groep kortheidshalve de «hemellingen-cultuur» kunnen noemen. Vergelijkt men nu twee gebieden, waar zonder twijfel deze «hemellingen-cultuur» een grooten invloed heeft uitgeoefend, zooals dit met de Toradjalanden eenerzijds en Oost-Celebes (de Moriërs en de bewoners van de Meerenstreek van Malili) anderzijds het geval is, dan zien wij naast overeenkomstige trekken vele verschilpunten.

Een element, dat men bij den een vindt, mist men weer bij den ander. In het algemeen kan men voor deze verschillen drie oorzaken aannemen. Perry noemt er twee, n.l.:

1e. de vreemde invloed kan door verschillende oorzaken (voortdurende oorlogen, een kort verblijf) zoo oppervlakkig geweest zijn, dat de nieuwe cultuur slechts zeer weinig heeft doorgewerkt op de reeds aanwezige bevolking;

2e. de vreemde cultuur kan indirect in een bepaald gebied ingevoerd zijn, d.w.z. niet door de oorspronkelijke dragers dezer cultuur, maar door een volk, dat zelf min of meer volkomen deze cultuur in zich heeft opgenomen en deze nu op zijn wijze verder brengt;

3e. en als derde oorzaak zou ik erbij willen toevoegen, dat de oorspronkelijke dragers zelven op hunne tochten, door strijd tegen- en associatie met verschillende volken, hun cultuur gewijzigd hebben, d.w.z. oorspronkelijke elementen verloren en nieuwe (vreemde) opgenomen hebben.

Elk dezer oorzaken afzonderlijk of twee van hen in vereeniging maken, dat de vreemde cultuur-invloed voor het eene gebied een aanmerkelijk verschillend beeld kan vertoonen dan die op een betrekkelijk dichtbij gelegen streek. Zelfs meen ik in een zoo beperkt gebied als Mori en Malili minstens twee nuanceeringen te kunnen onderscheiden, waarop ik hier echter niet verder in kan gaan. Mijn bedoeling voor het oogenblik is alleen

erop te wijzen, dat een gedetailleerd onderzoek in verschillende beperkte streken noodzakelijk is, alvorens men algemeene conclusies zou kunnen trekken betreffende den aard en den omvang van de cultuurgroep, welker inloed wij in bestudeering genomen hebben. Hetgeen ik in de volgende bladzijden zeggen zal, geldt dus uitsluitend de weefkunst der Toradja's van de aan het begin van dit opstel genoemde gebieden. In hoeverre de conclusie voor andere gebieden geldt, kan eerst na speciaal onderzoek blijken.

Wanneer wij nu in de Toradja-landen naar eenige positieve gegevens zoeken, dan moet ik bekennen dat de oogst, dien ik mij heb kunnen vergaderen, zeer schraal is. Zonder dus van «bewijzen» te willen spreken, meen ik echter wel den naam «aanduidingen» te kunnen geven aan hetgeen ik hier laat volgen. Wij vinden dan een directe aanduiding in de legende en een indirecte in de gewoonten, die aan het weefbedrijf verbonden zijn.

Wat de legende betreft, deelde mij de boven reeds genoemde Lai i Bamba in Baloesoe mede, dat de weefkunst uit den «hemel» («sky») op aarde is gebracht door de vrouw van Bangoenlipoe, welk echtpaar te Tibembeng gewoond moet hebben. In de Toradja-landen leven nog zeer vele legenden van neergedaalde menschen, die na hun nederdaling rondtrekken of soms weer naar den «hemel» terugkeeren. Met naam en toenaam worden deze legendarische personen genoemd, terwijl men de namen van hun afstammelingen tot op den huidigen dag weet op te geven. Eenige dezer verhalen en geslachtsboomen hebben wij opgeteekend, maar omtrent Bangoenlipoe weet ik geen verdere bijzonderheden mede te deelen. Het zij hier echter voldoende erop te wijzen, dat deze legende blijkbaar de weefkunst als van den «hemel» afkomstig aanduidt, welke plaats van herkomst ze gemeen heeft met meerdere cultuurgoederen in de Toradja-landen (b.v. den buffel, den dracaena terminalis en zijn gebruik bij de ziekenbehandeling, den sawah-bouw).

Terwijl de legenden een min of meer onzeker bestaan hebben, doordat ze in het geheugen van betrekkelijk weinige individuen leven en dus bloot staan aan wijzigingen en verliezen, behouden de gebruiken een eigenaardige vastheid van inhoud, doordat ze gedragen worden door het onderbewuste leven van de groep. Vanuit het standpunt, waarvan wij op het oogenblik de feiten willen bezien, kunnen de gewoonten niet anders dan indirecte aanwijzingen geven; wij moeten zelf combineeren en interpre-

teeren. Zoeken wij dan naar handelingen bij de weverij, die niet zonder meer rationalistisch te verklaren zijn, dan zien wij voorschriften en verboden, die een magischen zin hebben. Voor ons doel van geen waarde zijn die, welke als magisch zonder meer te beschouwen zijn. Ik denk aan de voorzorgen, die men neemt teneinde de kleuren der draden niet te bederven, o.a. door te verbieden, dat menstrueerenden er zich mede bemoeien (zie blz. 406). Zoo ook het verbod voor mannen (die voor het geheele weefbedrijf een vreemd, gevaarlijk element vormen) om dwars over de gespannen schering te stappen of er iets overheen te werpen (zie blz. 414—415). Al deze gebruiken en voorstellingen zijn te verklaren naar analogie van soortgelijke verschijnselen in het geestes- en maatschappelijk leven der Indonesiërs.

Voor ons doel van belang zijn die handelingen, die niet tot een algemeen magisch principe terug te leiden zijn. Als zoodanig noem ik het gebruik om in geval van onweer of regenstormen een onderdeel van het weefgetouw, n.l. het lendenjuk, òf buiten de deur te hangen (Limbong, Manipi), òf buiten op het erf te werpen (Tandoeng, Manipi, Baloesoe). Dat men voor deze handeling het lendenjuk gebruikt, zou zoo te verklaren zijn, dat dit het eenige onderdeel is, dat te allen tijde los van het geheele weefgetouw zich bevindt, en dus gemakkelijk voor het genoemde doel dienst kan doen.

Welke aanwijzing kunnen wij echter in dit gebruik vinden? De heer Perry heeft in zijn bovengenoemd boek erop gewezen, dat de voorstellingen omtrent het bovenaardsche verblijf («sky») en die betreffende de natuurverschijnselen een zeer ondergeschikte rol spelen in het geestesleven der Indonesiers (zie blz. 161—165 van zijn boek). [1] Daar echter, waar de hemelverschijnselen de aandacht van de menschen hebben afgetrokken, worden zij in verband gebracht met de «hemellingen», die men zich voorstelt als de regeerders van de hoogere regionen.

Stellen wij hier nu naast het feit, dat de Toradja's blijkens het bovengenoemde gebruik van het lendenjuk bij noodweer blijkbaar een zekere betrekking veronderstellen tusschen het

[1] Buiten beschouwing vallen die landen, waar een hoogere cultuur in historischen tijd sterker invloed uitgeoefend heeft; als zoodanig noemt Perry op blz. 4 van zijn boek: Java, Madoera, Bali, Lombok, de Banda- en Seranglaogroepen, Ternate, Tidore, de Mohammedaansche gedeelten van Celebes en Borneo, geheel Sumatra en het Maleische schiereiland.

lendenjuk en het natuurverschijnsel. De vraag rijst nu: Hoe hebben wij ons dit verband voor te stellen? Het komt mij voor, dat wij hier aan het vertoonen van een bewijs van verwantschap, van tot elkaar te behooren, te denken hebben. Bewust leeft deze gedachte reeds lang niet meer onder de menschen, en het is zeer de vraag of ze ooit «bewust» in onzen zin van het woord geweest is. In onze termen zouden wij echter wellicht het bedoelde geestesproces aldus het nauwkeurigst kunnen omschrijven: er breekt een onweersbui los, welk natuurverschijnsel afkomstig is van de «hemellingen»; de menschen hier beneden worden bevreesd en toonen nu iets, dat zij van diezelfde «hemellingen» afkomstig weten, als om te zeggen: «doe ons geen leed, want zie hier een bewijs van onze onderlinge verwantschap of goede verhouding».

Op deze wijze de feiten beschouwende en verklarende, komen wij dus tot de slotsom, dat de voorstellingen omtrent de natuurverschijnselen en de weeftechniek beide tot een groep van cultuurgoederen behooren. Met andere woorden, waar een dezer twee tot het cultuurbezit der «hemellingen» gerekend moet worden, volgt uit kracht van onze definitie van een «cultuurgroep» hieruit, dat ook de weefkunst tot de cultuur der hemellingen behoort.

Resumeerend zouden wij dus kunnen zeggen, dat de weefkunst in de Toradja-landen dusdanige trekken vertoont, dat zij niet als een opzichzelfstaand cultuurbezit beschouwd kan worden. Maar dat er enkele aanwijzingen bestaan, die het waarschijnlijk maken, dat deze kunst samen met eenige andere cultuurgoederen één groep vormen. Deze groep denkt de bevolking zich afkomstig van een land boven deze aarde gelegen, vanwaar «hemellingen» haar op aarde hebben overgebracht. Verder dan de vage aanduiding kunnen wij nu nog niet gaan.

Onmiddellijk aan bovengenoemde overwegingen sluit zich de vraag aan: Behoort de ikat-kunst ook tot dezelfde cultuurgroep? De legende van Lalong (zie blz. 418) maakt het zeer waarschijnlijk, dat wij deze vraag toestemmend kunnen beantwoorden. Maar de gegevens, die mij ten dienste staan, veroorloven mij niet in dezen ook maar met eenige beslistheid iets te zeggen. Temeer waar deze vraag een eigenaardige complicatie vertoont door het feit, dat de geïkatte doeken sinds menschenheugenis uitsluitend voor de dooden gebruikt zijn, in ieder geval nooit als kleeding dergenen, die ze vervaardigd hebben. De gestelde vraag moeten wij dus voor de Toradja's geheel blanco laten.

Tenslotte zou ik dit opstel nog met een opmerking willen eindigen. Voor zooverre mij bekend is, is de weefkunst in Ned. Oost-Indië nog nooit behandeld in den geest van bovenstaande poging. Dat hier echter nog een wijd en dankbaar terrein voor ons ligt, wil ik met eenige voorbeelden aanduiden. Op zijn reizen door eenige gedeelten van Indië in 1920—'21 heeft de heer Dr. A. C. Kruyt eenige gegevens omtrent de weefkunst voor mij verzameld. Van dit materiaal wil ik hier alleen maar gebruik maken om te doen zien, dat op verschillende plaatsen in onzen Archipel soortgelijke vragen zich voordoen als de zooeven besprokene in de Toradja-landen.

Wij zien n.l. zoowel de legenden als de gebruiken zich in gewijzigde vormen herhalen. Op Timor vindt men de volgende legende: Te Bidjeli leerde men weven van Oesif Neno («Heer des hemels») toen men nog in den hemel woonde. Er zijn eenigen, die niet mogen weven, omdat Oesif Neno of hun heilige steen hun dit verbiedt; indien zij dan toch leerden weven, zouden zij ziek worden en sterven. Deze menschen moeten hun kleeren steeds van anderen koopen (mededeeling van den heer Krayer van Aalst). Wat men in de Toradja-landen doet met het lendenjuk, daarvoor gebruikt men op Timor het zwaard (aldaar s e n o e genoemd); bij storm werpt men dit instrument uit huis naar buiten (mededeeling van den heer Kruyt). Hetzelfde gebruik van het zwaard (aldaar m a l i r a geheeten) vindt men op Soemba; wanneer het daar stormt, steekt men in het dak een speek of scherpe bamboe aan den kant vanwaar de wind komt, en aan den tegenovergestelden kant steekt men het zwaard (mededeeling van den heer Kruyt).

Omtrent de Bataks deelt de heer Marcks mij het volgende mede: «Die Rückenstütze wird aufgestellt als Hülfe bei Erdstössen gebraucht». Verder geeft genoemde heer nog de volgende legende: «Man spricht hier in Silindoeng von einer «boroe soeroengan» («einer vorzüglicher Frau», versteckte Bedeuting: «Abkömmling der Himmlischen»), die zuerst gewebt habe. Sie habe in Pansoernapoeti geweilt, ihr gewebter sei nie fertig geworden, weil sie mit den begoe's gesprochen habe».

Dit weinige moge voldoende zijn om de aandacht te vestigen op dit nog onontgonnen terrein.

Aanhangsel A.

TECHNISCHE NAMEN.

	Rongkong.	Sa'dan.	Mamasa.
1. Spinnewiel	tingke	oenoeran	oenoesan
2. Spoel	soedji	pa'karidisan	tingke
3. Schering	sa'oe	doerian	
4. Inslag	pa'kan	pakkan	
5. Kettingboom	tandadja	palindaran	tandajan
6. Liniaal	lante (lante')	lemoeloen en doke-doke	boetoen
7. Roller	balo	kaberan	balo
8. Ophaler	kala'	pa'kalaran	kala'
9. Zwaard	balida	balida	balida
10. Breedte-houder	sangka'	sangka'	sangka'
11. Borstboom	api'	api'	api'
12. Lendenjuk	talikoeran	talikoesan (te Tadoeng en te Bealoe: pembokoran)	talikoesan.

Aanhangsel B.

NAMEN VAN RONGKONG-DOEKEN.

Kondeisoera.
Kalamboe (van buffel- en menschenfiguren voorzien).
Lampa-lampa.
Pori toetoe sekong iparewai.
Pori totandoeng.
Pori talinga.
Pari todoeri (worden niet meer vervaardigd).
Boea-boea.
Pori toetoe sekong.
Roendoelolo.
Pori tolibani.
Roto of soedalangi (dit is geen gewoon ikat-werk; de doek van ongekleurd garen wordt eerst geheel afgeweven, waarop men kleine gedeelten in den vorm van dotjes omwindt en de doek kleurt; dit is zeer grof werk).

DE INSCRIPTIE VAN HET MAHAKSOBHYA-BEELD TE SIMPANG (SOERABAYA).

DOOR

R. NG. POERBATJARAKA.

Bovenbedoelde zeer merkwaardige inscriptie is reeds door wijlen Prof. Kern getransscribeerd en vertaald [1]. Door deze vertaling, maar bovendien door de daaraan vastgeknoopte beschouwingen zijn wij in staat gesteld kennis te maken met den uiterst belangrijken inhoud van deze Oorkonde. Het is echter jammer dat de abklatsch, waarover Prof. Kern beschikte, niet op alle plaatsen duidelijk leesbaar was, zoodat er nog een paar onduidelijkheden over waren. Wel heeft Prof. Krom door zijn persoonlijk onderzoek aan den steen zelf een paar verbeteringen aangebracht, [2] welke opgenomen zijn in de heruitgave; maar hiermee zijn de moeilijkheden nog niet uit den weg geruimd. Bovendien heeft Prof. Kern zelf gezegd, dat deze niet alleen veroorzaakt worden doordat nog niet alle letterteekens met zekerheid konden worden gelezen, maar ook doordat de zinsbouw van de verzen in het gedicht onbeholpen is wegens het te spaarzaam gebruik van werkwoordsvormen. Nu Prof. Kern zich omtrent deze inscriptie aldus geuit heeft, is het waarlijk geen wonder, zooals Dr. Bosch naar aanleiding van een noot van Prof. Kern op de 5de strophe van het gedicht terecht opmerkte, dat een iegelijk afgeschrikt wordt om zich verder met de opheldering van deze inscriptie te bemoeien.

Met het oog echter op den belangrijken inhoud van deze Oorkonde is het m.i. wenschelijk, haar nog eens aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen. Deze inscriptie toch maakt, zooals trouwens reeds uit de vertaling van Prof. Kern blijkt, gewag van zeer voorname gebeurtenissen in de Javaansche ge-

[1] T. B. G. dl 52 blz. 103 en vlg. Verspr. Geschr. dl. 7 blz 187.

[2] T. B. G. dl. 52 blz. 191, Oudh. versl. 1913 blz. 34.

schiedenis. Hierdoor aangespoord, heb ik het, daarbij vooral steunend op mijn Javaansch gevoel, gewaagd om de zaak nog eens te behandelen, ten einde te trachten de ware bedoeling van den eveneens Javaanschen dichter der inscriptie te ontdekken.

In het bureau van den Oudheidkundigen Dienst te Batavia bevinden zich drie abklatschen van bedoelde inscriptie: twee positief en een negatief. [1]

De transscriptie van Prof. Kern heb ik, voor zoover de duistere plaatsen aangaat, zorgvuldig met deze abklatschen vergeleken zoodanig dat door mij op het geringste krulletje acht is geslagen. Als resultaat van deze vergelijking wordt den lezer een nieuwe verbeterde transscriptie hiervan aangeboden.

ādau namāmi sarbajñaṃ
jñānakāyan tathāgataṃ
sarwwaskandhātiguhyasthaṃ
sad-asatpakṣawarjjitaṃ //1//
anw atas sarwwasiddhiṃ wā
wande'hang gaurawāt sadā
çākakālam idaṃ wakṣye
rājakīrttiprakāçanaṃ //2//
yo purā paṇḍitaç çreṣṭha
āryyo bharāḍ abhijñātaḥ
jñānasiddhiṃ samāgamyā
'bhijñālābho muniçwaraḥ //3//
mahāyogiçwaro dhīraḥ
satweṣu karuṇātmakaḥ
siddhācāryyo mahāwīro
rāgādikleçawarjjitaḥ //4//
ratnākarapramāṇān tu
dwaidhīkṛtya yawāwanīṃ
kṣitibhedanaṃ sāmarthya
kumbhawajrodakena wai //5//
parasparawirodhena
nṛpayor yuddhakāñkṣinoḥ
estasmāj janggalety eṣā
paṃjaluwiṣayā smṛtā //6//

---

[1] N°. 415 neg., 2073 en 2607 pos.

kin tu yasmāt rarakṣemāṃ
jaya-çrī-wiṣṇuwarddhanaḥ
çrī-jayawarddhanībhāryyo
jagannāthottamaprabhuḥ //7//
ājanmapariçuddhānggaḥ
kṛpāluḥ dharmmatatparaḥ
pārthiwanandanang kṛtwā
çuddhakīrttiparākramāt //8//
ekīkṛtya punar bhūmīṃ
prītyārthañ jagatāṃ sadā
dharmmasaṃrakṣaṇārtham wā
pitrādhiṣṭhāpanāya ca //9//
yathaiwa kṣitirājendra-
ç çrī-hariwarddhanātmajaḥ
çrī-jayawarddhanīputraḥ
caturdwīpeçwaro muniḥ //10//
açeṣatatwasampūrṇṇo
dharmmaçāstrawidām waraḥ
jīrṇṇodhārakriyodyukto
dharmmaçāsanadeçakaḥ //11//
çrī-jñānaçiwabajrākya-
ç cittaratnawibhūṣaṇaḥ
prajñāraçmiwiçuddhāngga-
s sambodhijñānapāragaḥ //12//
subhaktyā taṃ pratiṣṭhāpya
swayaṃ pūrwwaṃ pratiṣṭhitaṃ
çmaçāne wurarenāmni
mahākṣobhyānurūpataḥ //13//
bhawacakre çakendrābde
māse cāsujisaṃjñake
pañcamyāṃ çuklapakṣe ca
ware pa-ka-bu-saṃjñake //14//
sintanāmnī ca parwwe ca
karaṇe wiṣṭisaṃskṛte
anurādhe'pi nakṣatre
mitre mahendramaṇḍale //15//
saubhāgyayogasaṃbandhe
somye caiwa muhūrttake
kyāte kuweraparwweçe
tulāräçyabhisaṃyute //16//

hitāya sarbasatwānāṃ
prāg ewa nṛpates sadā
saputrapotradārasya
kṣityekībhāwakāraṇāt //17//
athāsya dāsabhūto'haṃ
nādajño nāma kīrttinaḥ
widyāhīno'pi saṃmuḍho
dharmmakriyāṣw atatparaḥ //18//
dharmmādhyakṣatwam āsādya
kṛpayaiwāsya tatwataḥ
sakakālaṃ sambaddhatya
tadrājānujñayā punaḥ //19//

Om rekenschap te geven van deze nieuwe lezing volge hier een korte verklaring.

In strophe 3 voet 2 staat abhijñātaḥ, niet abhijñataḥ. Het lange-ā-teeken van de jñā is op de abklatsch duidelijk zichtbaar. Het vermoeden van Prof. Krom aangaande dit woord is dus bevestigd. [1]

Boven de na van kṣitibheḍana in strophe 5 zag ik op de negatieve abklatsch nog duidelijk een anuswāra. Zie verder hierover de taalk. opmerkingen bij deze strophe.

Strophe 6 voet 3; er staat op de negatieve abklatsch duidelijk een e, geheel gelijk aan de e van ekīkṛtya in strophe 9 voet 1. [2] Wel is waar heeft de steenhouwer de e blijkbaar eerst verkeerd gemaakt, maar op dezelfde, reeds uitgediepte plaats trachtte hij toch een e te maken en dit is hem eindelijk gelukt; het ligt dus voor de hand dat de positieve abklatsch ons op deze plaats slechts een witte vlek te zien geeft.

Het eerste woord van strophe 7 heeft Prof. Krom terecht kintu gelezen. De kin is duidelijk, ook de tu onder de n is op één van de abklatschen voldoende zichtbaar.

Inplaats van jñānaraçmi op strophe 12 leest Prof. Krom prajñā; op de abklatsch staat inderdaad prajñā.

Kyata van strophe 16 moet zijn kyate. D. i. zooals Prof. Kern reeds opmerkte voor khyate. De taling (e-klank) voor de ta is op de abklatsch voldoende zichtbaar. [3]

---

[1] T. B. G. dl. 52 blz. 194. Versp. dl. 7 blz. 193.
[2] Dit bevestigt het vermoeden van Dr. Bosch, T. B. G. 58 blz. 442.
[3] Ook op het facsimile in Verspr. Geschr. dl. 7, is dit teeken goed afgebeeld.

Strophe 18; er staat op één van de abklatschen duidelijk kīrttinaḥ, niet kīrttitaḥ.

Nu komen wij tot de twee laatste voeten waarvan de transscriptie als boven is. Boven de la van sakakāla is de anuswāra duidelijk zichtbaar. De ba onder de m is niet erg duidelijk, maar is in ieder geval te groot voor een u (sukon), welke laatste men op het facs. te zien krijgt. Ook staat boven de dha niet een n, maar een d; de maker van het facs. heeft dit teeken dus goed nagebootst. Het krulletje onder de dha, dat een ṛ zou kunnen zijn, dient weggeschrapt te worden, daar dit eigenlijk er niet bij hoort, hetgeen uit de beteekenis van het woord zal blijken.

De lezing van den laatsten voet is, zooals men ziet, in onze transscriptie heel anders dan die van Prof. Kern, welke luidt wajrajñānaçiwa — —.

De eerste letter van dezen voet is een ta, doch niet erg duidelijk; maar vergelijkt men dit teeken met de tya vlak daarvóór, de ya (pengkalan) weggedacht, dan ziet men dat ze bijna precies op elkaar gelijken; alleen het ringetje van de ta vooraan beneden is geheel onzichtbaar.

De daarop volgende letter is ook duidelijk een drā, want de onderste ophaal van deze letter, waaraan de ra (cakran) vastgehecht wordt, zou voor een ja veel te hoog zijn. Een duidelijke ja vindt men vier letters verder.

De jā vlak achter de drā heeft niets onder zich; het kan dus kwalijk een jña zijn. De facs.-maker heeft dit teeken ook heel goed gezien. Verder heeft de facs.-maker alle letters van den laatsten regel, op de laatste na, heel goed nageteekend. Alleen had hij de na (4de) en de pa (7de lettergreep) van een u-teeken (sukon) moeten voorzien, dus nu en pu.

De laatste letter, hoewel niet erg duidelijk, is naḥ. [1]

Nu zijn wij genaderd tot de vertaling. Alvorens wij hiertoe zullen overgaan, zij de aandacht hierop gevestigd, dat bij het herhaaldelijk doorlezen van het gedicht mij duidelijk opgevallen is dat dit als het ware verdeeld is in hoofdstukjes, die met elkaar niet of althans heel weinig te maken hebben. Het komt mij daarom wenschelijk voor om na de vertaling van ieder hoofdstukje, hieraan, voorzoover noodig is, een grammatische

[1] Het mag niet onvermeld gelaten worden, dat Dr. Bosch tot de onteijfering van dezen laatsten voet het zijne bijgedragen heeft.

beschouwing vast te knoopen, om daarna wanneer het geheel vertaald is, ons met de historische bespreking en anderszins bezig te houden.

Hoewel mijn vertaling op het geheel een anderen kijk zal geven dan die van Prof. Kern, is het m. i. voor de vergelijking, maar bovendien gemakshalve toch beter wanneer de woorden van Prof. Kern gebruikt blijven.

De vertaling van de eerste twee strophen, die samen een hoofdstukje vormen, is:

1. Allereerst huldig ik den Tathāgata (Buddha), den Alwetende, de belichaming van hoogere kennis, die zeer verborgen in de skandha's (de vijf bestanddeelen van het menschelijk organisme) zetelt, van wien men niet kan stellen dat hij is noch dat hij niet is.
2. Daarna loof ik hem die alle volkomenheid (of: alle bovennatuurlijke kracht) bezit uit altijd (gevoelden) eerbied.

   Ik zal deze gedenkwaardige tijdstippen vermelden, waarin de vorstelijke grootsche-daden zich duidelijk uitten.

Prof. Kern veronderstelt dat atiguhyastham een verkeerd gelezen atigṛhyastham is, en vertaalt dit stuk met: «die boven alle skandha's verheven staat.» Op de abklatsch en ook op het facs. staat echter heel duidelijk **gu**. Met deze **gu** komt de zin, zooals blijkt uit mijn vertaling, heel mooi uit. De bedoeling van den dichter dat de Tathāgata, de Buddha of het Bewustzijn, zeer verborgen in de vijf bestanddeelen van het menschelijk organismen zetelt, wordt m.i. bevestigd door de Sang Hyang Kamahāyanikan [1] blz. 61 laatste regel. Jammer is het dat dit Sanskrit-vers bedorven is; ook de Oud.-Jav. commentaar geeft hieromtrent niet het minste licht. Gelukkig is de volgorde van de woorden in bedoeld vers alleen reeds voldoende om de beteekenis te verstaan. Dit vers luidt met weglating van wat onnoodig is: «pañca skandhaç ca ucyate pañcāngga(ḥ) pañcabuddhiç ca pañcatathāgatātmaka(ḥ)». [2]

In de vertaling van den heer Kats is dit vers, gelijk de andere

---

[1] Door J. Kats; uitg. door het Kon. Inst. v/d. T. L. en Vkk. v. Ned. Ind. (1910).

[2] In het Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 67e Band p. 345 en vlg. heeft Prof. Speyer de Sanskrit-verzen van de Sang Hyang Kamahāyanikan „gerestaureerd" en vertaald, doch alleen die welke voorkomen van blz. 17 tot en met blz. 30.

Sanskritverzen, open gelaten; het beteekent: «en wat men de vijf skandha's noemt zijn de vijf bestanddeelen (van het lichaam) en de vijf zintuigen, die als ātmā de vijf Tathāgata's hebben». Vergelijkt men dezen zin met den onderhavigen voet van strophe 1, dan ziet men dat de bedoeling van den dichter toch atiguhyastham (d. i. verborgen zetelend) is. Deze verborgenheid wordt nog nader bepaald door sad-asatpakṣawarjjitam, hetgeen letterlijk beteekent: de partij van het zijn en het niet-zijn verlatende. Hiermee wil de dichter zeggen dat de Tathāgata (de Buddha of hoe men hem ook noemen wil), hoewel hij in het menschelijk lichaam zetelt, anatomisch niet aan te toonen is.

Çākakāla beteekent hier niet meer de Çāka-aera, maar is, zooals Prof. Kern terecht opmerkte, elliptisch gebruikt voor: gewichtige gebeurtenis [op dien datum]. [1] Evenwel moet dit woord in dit geval collectief worden opgevat, waarom het in de vertaling dan ook in het meervoud staat. Merkwaardig is het dat ditzelfde woord in dezelfde beteekenis ook gebruikt wordt op den steen van Batoe-toelis. [2] Dus niet alleen in West-Java vindt men het gebruik van dit woord in dezen zin, maar ook in Oost-Java. Trouwens het Nieuw-Jav. sĕngkala verschilt in beteekenis niets van het Sund. sasakala, welke beide woorden, zooals men ziet, een en dezelfde afkomst hebben.

Verder hecht ik aan Çākakālaṃ niet het instrumentalisbegrip zooals Prof. Kern dit doet, maar een locatiefbegrip, wat m. i. meer voor de hand ligt. Ook kīrtti slaat, zooals nader blijken zal, niet op één vorst, maar op meer vorsten.

Het volgende hoofdstuk, bestaande uit de strophen 3—6 is door Dr. Bosch elders [3] uitvoerig besproken en opnieuw vertaald. Voor de volledigheid zij het mij vergund deze vertaling hier in haar geheel te herhalen met een wijziging echter van een klein gedeelte, waarin ik met de meening van den schrijver niet geheel accoord ga.

3. Er was oudtijds een voortreffelijke geleerde Āryya Bharāḍ (genaamd), die bekend stond (als iemand, die) tot volkomenheid in ware kennis gekomen was, en Abhijña (transcen-

---

[1] Door mij tusschen vierkante haakjes geplaatst omdat het eigenlijk overbodig is.
[2] Zie T. B. G. deel 59 blz. 388.
[3] Zie ibid deel 58 blz. 429 en vlg.

dente wijsheid) deelachtig werd, een meester onder de Muni's (wijzen, asceten),

4. een groote meester onder de wijsgeeren, verstandig, meewarig gezind jegens (alle) schepselen, een toovermachtig leeraar, een groot held, vrij van hartstochtelijke gehechtheid en de overige zondige neigingen.
5. Hij verdeelde het eiland Java, dat een hoeveelheid edelsteenmijnen bezit, (of: de edelsteenmijnen tot richtsnoer nemend), in tweeën. Deze landsplitsing bewerkstelligde (lett. sloot af) hij met vloekwater uit den kĕṇḍi,
6. doordat twee vorsten uit vijandschap jegens elkander den strijd begeerden. Hierdoor (ontstonden de rijken) genaamd Janggala en Paṃjalu, (welke nog) bekend zijn in de overlevering.

In strophe 5 wordt de Sanskrit grammatica door den dichter ter zijde gelegd. Zooals Prof. Kern bij de bespreking van strophe 13 terecht opmerkt, bezigt de dichter ter plaatse en hier in deze strophe een absolutief voor een modus finitus. Hier wordt dus dwaidhīkṛtya gebruikt voor dwaidhīcakāra of dwaidhyakarot dan wel voor een anderen vorm, die door de Sanskrit grammatica in dit geval geoorloofd zou worden. Welnu deze opmerking van Prof. Kern geeft ons den sleutel van het schijnbaar zeer ingewikkelde raadsel. Want indien wij enkelen van de absolutiva in ons gedicht opvatten alsof zij staan voor verba finita, dan hebben wij i. p. v. met den «onbeholpen zinsbouw» of «wartaal» des dichters slechts te doen met uiterst eenvoudige zinnetjes. Bijvoorbeeld, het vlak onder ekīkṛtya staande sāmarthya moet dan niet anders opgevat worden dan te staan voor een imperfectum, waarvan kṣitibhedanaṃ het object is. Wil men de juistheid van deze opvatting en dus ook van de vertaling toetsen, dan heeft men dezen zin slechts te vergelijken met de hiermee correspondeerende zinsnede voorkomend in de Nāg. Krĕt. zang 68 strophe 3 voet 2. Deze laatste luidt: Hīnganyeki tĕlas cinihnanira toyeng kuṇḍi sangkeng langit; door Prof. Kern vertaald met: «de grens ervan is door hem aangeduid geworden als water in de kruik uit den hemel». Deze vertaling, die op zich zelf niet fout is, kan echter eenigszins worden gewijzigd en in overeenstemming gebracht met ons gedicht door als te veranderen in met en

in in uit. Men ziet dus dat niet alleen de overeenkomst van beide plaatsen treffend is, maar ook dat de volgorde der feiten gehandhaafd blijft. Immers op bedoelde plaats in de Nāg. Krĕt. verdeelt Bhāradaḥ (in ons gedicht Bharāḍ) ook eerst het land om daarna de grens te bepalen met «het water». Waarom dit «water» bij deze landsplitsing ook te pas komt, dit zullen wij voorloopig onbesproken laten. [1]

Dr. Bosch vermoedt dat estasmāj het correlatief van het in de lucht hangende yaḥ (yo) is. Ik voel er meer voor yaḥ bij abhijñātaḥ te doen behooren; dus:..., die bekend stond als». Deze constructie is woordelijk totaal gelijk aan het Maleische «yang terkenal». Ook beteekent dit laatste niet alleen bekend, maar ook herkend evenals abhijñātaḥ. Etasmāj geeft m. i. alleen de reden van het ontstaan van beide rijken, nl. doordat twee vorsten in conflict raakten.

Prof. Kern heeft bij de vertaling van den laatsten voet van strophe 6 een paar woorden open gelaten, terwijl Dr. Bosch hiervan een volledige vertaling geeft, die m. i. niet bijster bevredigend is, waarom ik een vertaling als boven waag te geven, welke, naar mijn gevoelen, dichter bij de bedoeling van den dichter staat. Immers na een splitsing van Java verwacht men natuurlijk ook de twee namen van de rijken die daaruit zijn ontstaan; en deze zijn Janggala en Paṁjalu. Evenwel zou een femininum-dualis hier beter op zijn plaats geweest zijn dan twee losse feminina; maar dit gebrek wordt m. i. toch ondervangen door het woord iti, dat juist tusschen de twee feminina staat. Verder houd ik het ervoor dat smṛtā òf alleen bij den laatsten naam hoort òf bij beide.

Het volgende hoofdstuk, dat gewijd wordt aan Koning Wiṣṇuwarddhana, luidt in vertaling:

7. Sedert echter hoedde Jaya-Çrī-Wiṣṇuwarddhana, die tot

[1] Slechts zij er opgewezen dat „water uit den kĕṇḍi" tot nu toe bij de Javanen, vooral bij vrouwen, nog een gevreesde beëediging is. Deze beëediging geschiedt echter altijd ondershands, omdat de officieele sumpah van de Javanen bij de rechtbanken de Islāmitische is. De sumpah met water uit den kĕṇḍi is dus, zooals men ziet, een Oud-Jav. beëediging. Maar de Islām, die zich overal aanpast, gaat zich ook in dit bedrijf mengen.

Voordat de beëedigden uit den kĕṇḍi moeten drinken, brengt men dezen eerst naar den kaoem, een Mohamedaanschen kampoeng-geestelijke, die dan een hoofdstuk uit den Koran voorleest, gewoonlijk de soerat ya-sin, met den kĕṇḍi voor zich; dan pas zou de kĕṇḍi, volgens het geloof, zijn kracht hebben.

echtgenoote had H. M. Jayawarddhanī, een allervoortreffelijkst beschermer der wereld en heerscher,

8. van zijn geboorte af door en door rein van lichaam, medelijdend, zeer vroom, die door zijn onbevlekten roem en dapperheid de vreugde der wereld veroorzaakte,
9. dit land, nadat dit weder vereenigd was ter duurzame bevrediging van de menschen en ter handhaving van het recht (of den godsdienst) dan wel ter bevestiging van zijn voorvaderen enz.

Het woord dinayasmāt[1], ten rechte kintu yasmāt wordt door Prof. Kern niet vertaald. Het moet m. i. beteekenen, met behoud van de volgorde in den tekst: echter sedert, en is gebruikt om de tegenstelling van de splitsing van Java en de hereeniging duidelijk op den voorgrond te doen treden. Het lidwoord imām van strophe 7 voet 1 behoort m. i. bij bhumīm van strophe 9 voet 1, waarom het eerste in de vertaling dan ook in strophe 9 geplaatst wordt. Ook vertaal ik den laatsten voet van deze strophe alsof er toch pitra[2] stond. De bedoeling van den dichter zal blijkbaar wel dit zijn, dat de regeering van Wiṣṇuwarddhana o. a. ook strekte tot bevestiging van zijn pitara's, d.i. voorvaderlijke zielen, nl. in den hemel.

Nu komen wij tot het hoofdstuk gewijd aan Koning Kṛĕtanāgara.

10. Evenzoo de koning, de zoon van Z. M. Hariwarddhana en Jayawarddhanī, de heer der vier werelddeelen en een Wijze (muni);
11. vol van alle goede eigenschappen, uitmuntende onder de kenners der wetboeken, ijverig in het herstellen van het vervallene, verkondiger van den Dharmma (d.i. de leer van Buddha),
12. genaamd Çrī Jñānaçiwabajra, gesierd door een juweel van een geest, begaafd met een lichaam gezuiverd door de stralen van ware kennis, volkomen vertrouwd met de wijsheid eens Buddha's.

[1] De t hier hoewel van een wirāma (pangkon) voorzien, is toch tegen den Sandhi-regel.

[2] Prof. Kern verandert dit in mitra en vertaalt het dienvolgens met bondgenooten.

13. Van wege zijn vroomheid deed hij zichzelf vroeger wijden, (waarbij) dit Akṣobhyabeeld naar zijn uiterlijk opgericht werd op de begraafplaats Wurare genaamd.

Deze vier strophen vormen twee hoofdzinnen, waarvan 10—12 de eerste en 13 de tweede is. Evenwel mist de eerste het werkwoord, terwijl in de tweede weer een absolutief gebruikt wordt in plaats van een modus finitus, hetgeen, zooals Prof. Kern zegt, geheel onidiomatisch is. [1] Wat is nu het werkwoord van den eersten zin? Van een Westersch standpunt bekeken is deze vraag misschien moeilijk te beantwoorden; maar van een Oost-Ind. en speciaal van een Javaansch-Maleisch is zij zeer gemakkelijk op te lossen. Immers deze zin begint met yathaiwa; dat is letterlijk niets meer en niets minder dan het Jav. «mangkono uga» en het Mal. «begitoe djoega». En zooals het gebruik in deze laatste twee talen soms toelaat, kan het werkwoord na «mangkono uga» en «begitoe djoega» achterwege gelaten worden. Echter is men verplicht daarbij te denken aan het werkwoord — soms met het lijdend voorwerp, als de zin dit heeft — dat gebruikt wordt in den onmiddellijk voorafgaanden zin. Blijkbaar dus heeft de dichter bij het maken van zijn Sanskrit gedicht zich veel te veel aan zijn Jav. gevoel gehouden. Wanneer men nu het gevoel van den dichter goed volgt, dan spreekt het van zelf, dat men in dit geval ook het werkwoord met het lijdend voorwerp van den voorafgaanden zin bij den werkwoordloozen zin trekken moet; en dit is: rarakṣa imāṃ bhūmiṃ, d.i. hoedde dit land. Plaatst men deze laatste drie woorden in de vertaling tusschen evenzoo en de koning — hetgeen hoogst waarschijnlijk de bedoeling van den dichter geweest is — dan is de zin zoo duidelijk geworden dat iedere opheldering m. i. overbodig is.

Wat betreft den tweeden zin van dit hoofdstuk, dacht Prof. Kern blijkens noot 2 op blz. 195 [2], dat het onderwerp van dezen zin de dichter zelf zou zijn. Waar reeds met een enkel woord gezegd is dat het gedicht door den dichter zoo regelmatig hoofdstuksgewijs gerangschikt is, zou het, wanneer de dichter zelf hier als onderwerp van den zin optreedt, tegen het z.g. parallellisme zijn niet alleen, maar bovendien zou dat andere moeilijkheden

[1] Zie hier voren op blz. 433.

[2] Verspr. Geschr. deel 7.

met zich brengen, welke besproken worden in de historische beschouwing hier achter. Het ligt m. i. meer voor de hand dat het onderwerp van dezen tweeden zin ook dat is van den eersten, d.i. Koning Jñānaçiwabajra (Koning Krĕtanāgara), waartegen grammatisch ook geen bezwaar is.

Nu volgt het dateeringshoofdstuk. Hierover valt heel weinig te zeggen daar alle woorden in den locatief staan en de grammatische bijzonderheden ervan reeds door Prof. Kern in de noten besproken werden. De vertaling van Prof. Kern wordt hier dus in haar geheel zonder wijziging overgenomen.

14. In het jaar van den Çākavorst 1211 (A. D. 1289) in de maand Asuji (d. i. Açwina) genaamd, op den 5de der lichte maandhelft, op den dag der zesdaagsche week: Paniron, der vijfdaagsche: Kaliwon, een Woensdag
15. in de wuku Sinta genaamd; in het Kāraṇa gemerkt als Wiṣṭi; en onder het sterrenbeeld Anurādhā Mitra in den kring van Indra,
16. in vereeniging met den yoga Saubhagya; in de stonde Somya, terwijl Kuwera de heer van den (astronomischen) knoop is en (de zon) in het dierenriemsteeken de Weegschaal staat.

Na deze uitvoerige dateering komt de dichter tot het laatste hoofdstuk met het slot.

17. Tot heil van alle schepselen in de eerste plaats altoos van den Vorst mitsgaders zijn zonen, kleinzonen en gade, ten gevolge van het een-zijn van het land.
18. Zoo ben ik, met name Nāda, de nederige dienaar van Hem, den roemvolle, al ben ik onwetend en verdwaasd, weinig mij toeleggend op vrome werken,
19. superintendent geworden, hetgeen eigenlijk alleen te danken is aan zijne genade.
(Dat) ik deze gedenkwaardige gebeurtenissen aaneen rijg, (geschiedt) ook met toestemming van dezen Vorst.

In den eersten zin van dit hoofdstuk bezigt de dichter weer geen werkwoord. Het werkwoord dat hier gebruikt had moeten zijn is, als ik goed raad: a s t u; alweer dus een werkwoord dat in het Jav. en Mal. in het algemeen niet hoeft uitgedrukt te worden; vandaar blijkbaar de weglating daarvan door den dichter.

Dit astu nu, een imperatief van den wortel as, zijn, dient in de Ned. vertaling weergegeven te worden, gecombineerd met het datief-begrip van hitāya, door: Moge het (nl. het boven vermelde) tot heil strekken enz. Op deze wijze krijgt men een goed verstaanbaren Ned. zin, die m. i. toch niet te ver van de bedoeling van den dichter is.

In den tweeden zin van dit hoofdstuk gebruikt de dichter weder een absolutief voor een perfectum. Prof. Kern heeft het woord āsādya dus zeer terecht met ben geworden vertaald.

Verder staat sambaddhatya hier nogmaals voor een verbum finitum, in dit geval voor het presens 1ste pers. enk.

Nog een woord omtrent het laatste verbum van het gedicht. Boven wordt reeds gezegd dat op het facs. duidelijk staat samuddhṛtya; maar op de abklatsch staat sambaddhatya. De beteekenis van het eerste nu, die z. v. a. hooghouden, in acht nemen enz. is, past in dezen zin m. i. minder dan het tweede, dat samenbinden, aaneen rijgen enz. beteekent. Want de loop van het gedicht zelf pleit meer voor het laatste; immers de dichter rijgt drie hoofdgebeurtenissen uit de geschiedenis van Java aaneen (Hfdst. 2—3—4).

Na deze uitvoerige bespreking van de grammatische bijzonderheden gaan wij nu tot de historische beschouwing over.

Van het eerste hoofdstuk valt historisch niets te zeggen. Epigraphisch echter vertoont het een zeer opvallende eigenaardigheid, die m. i. een korte bespreking waard is.

Om deze eigenaardigheid duidelijk aan het licht te doen treden is het noodig na te gaan, zij het ook heel vluchtig, hoe de Sanskrit-inscripties — wij bepalen ons tot de gepubliceerde Sanskrit-inscripties op Java gevonden — gewoonlijk geconstrueerd worden. Nemen wij de inscripties van koning Pūrṇṇawarmman in de tegenwoordige Residentie Batavia, dan zien wij volgens de vertaling van Prof. Kern, dat zij louter mededeelingen zijn van 's vorsten roem enz. zonder dat de dichter zelf in de inscriptie genoemd wordt. Die van Toekmas is ook maar een beschrijving van de bron; de dichter wordt evenmin in zijn werk vermeld. Ook in de betrekkelijk lange oorkonde van Canggal noemt de dichter zichzelf niet in zijn gedicht. Ook niet in de lange inscriptie van koning Erlanggha[1]. In de ge-

[1] Deze inscripties, alle door Prof. Kern behandeld, zijn te vinden in deel 7 van de Verspreide geschriften.

deeltelijk Sanskrit-inscriptie van Pereng[1] zoekt men ook te vergeefs naar den naam van den dichter. Integendeel in bijna alle Skt-inscripties vindt men doorgaans alleen den naam van den Vorst en wat hij gewrocht heeft of beveelt, enz. enz. maar zoover mij bekend is, nooit den naam van den dichter[2]. Nemen wij nu ons gedicht, dan zien wij reeds op den eersten regel een 1ste persoon, die later de dichter zelf blijkt te zijn[3]. Dit zeer in het oog vallende verschil is weliswaar uit niets anders voortgesproten dan uit toeval; maar juist het toeval brengt ons bij de beschouwing van alles soms tot een bepaald inzicht. Evenzoo is het in dit geval.

Het verschil in opzet tusschen onze inscriptie en de bovengenoemde maakt ons geneigd tot deze verklaring, dat de laatste allen een officieel karakter dragen, terwijl de eerste een particulier, een persoonlijk iets is. Deze laatste onderstelling wordt trouwens door de woorden van den dichter zelf bevestigd. Op den allerlaatsten regel van zijn gedicht zegt hij, dat hij het gemaakt heeft alleen met goedkeuring van den Vorst, dus niet op des Vorsten bevel. Het is dus m. i. zeer duidelijk dat deze inscriptie geen officieele vorstelijke is, terwijl de anderen dat wel zijn.

Omtrent de persoonlijkheid van Bhāraḍaḥ kan de lezer verwezen worden naar het reeds genoemde artikel van Dr. Bosch[4]. Ook zal hier, om de aandacht niet te ver van den hoofddraad van dit opstel af te leiden, niet verder uitgewijd worden over de splitsing van Java en de grensscheiding hiervan. Deze kwestie toch, die op zichzelf reeds een belangrijk onderwerp van bespreking vormt, behoeft een aparte en uitvoerige behandeling[5].

Wij kunnen dus verder gaan met het derde hoofdstuk. Van den hoofdpersoon die hier genoemd wordt, Wiṣṇuwarddhana, is tamelijk veel bekend. Men sla slechts na de aangehaalde plaatsen onder dezen naam in de «Lijst der eigennamen in de Nāg. Krët.» door Prof. Krom[6]. Wij willen hier volstaan met erop

[1] Zie Cohen Stuarts Kawi-Oorkonden n°. XXIII.

[2] Evenzoo op de steen van Dinaya behandeld door Dr. Bosch in T. B. G. dl. 57 blz. 420.

[3] Hetzelfde karakter als ons gedicht draagt echter de inscriptie op het Akṣobhya-beeld van Gondang Lor door denzelfden geleerde besproken en vertaald ibid. dl. 59 blz. 498.

[4] T. B. G. dl. 58 blz. 434 en vgl.

[5] Zie voorloopig ibid. blz. 428, en Nāg. Krë. blz. 291 en vlg.

[6] T. B. G. dl. 56 blz. 548.

te wijzen, dat onze inscriptie ons in zooverre dit nieuws meedeelt, dat Wiṣṇuwarddhana als gemalin H.M. Jayawarddhanī had, over wie de verdere mij bekende gegevens zwijgen. Deze vorstin wordt in het volgende hoofdstuk nogmaals genoemd als moeder van Koning Krĕtanāgara. Hieruit dus kan men met zekerheid opmaken dat zij de hoofdvrouw was van Koning Wiṣṇuwarddhana.

Verder wordt van dezen laatste verteld dat hij Java weer vereenigd zou hebben, althans volgens de vertaling van Prof. Kern[1]. Dit zou dan, zooals ZHG. zelf opmerkte, in strijd zijn met de mededeelingen van de Pararaton en Nāg. Krĕt., die ons leeren dat Java vereenigd werd door zijn grootvader, Koning Ranggaḥ-rajasa alias Ken Angrŏk. De aanleiding tot deze ongerijmdheid is m. i. e k ī k ṛ t y a p u n a r b h ū m ī m, dat door Prof. Kern met «hij vereenigde weder het land» vertaald wordt. Naar mijn bescheiden meening kan deze zinsnede anders vertaald worden en wel als boven: «nadat dit land weder vereenigd was», wat grammatisch niet het minste bezwaar oplevert. Op deze wijze vervalt m. i. de bedoelde ongerijmdheid, omdat in dit laatste geval de hereeniging van Java niet door Wiṣṇuwarddhana zelf behoeft te zijn geschied. Deze kwestie wordt afdoende opgehelderd door het vinden van een oorkonde van Wiṣṇuwarddhana met het jaartal 1170 Çāka[2] — het eerste jaar van zijn regeering. — Deze oorkonde, waarin de meening van den koning omtrent de hereeniging van Java op geheel ondubbelzinnige wijze uitgedrukt wordt laat ik hier, omdat zij maar heel kort is[3] in tekst en vertaling volgen.

awighnam astu. swasti çrī çakawarṣātīta. 1170. açujimāsa tithi. pañcamiçuklapakṣa wā-ka-wrĕ-wara langkir uttarāsāḍanakṣatra wiçwadewatā māhendramaṇḍala gaṇḍayoga wairājyamuhurtta baruṇaparwweça walawakaraṇa mrĕccikaraçi.

irika diwasanyājñā çrī sakala-kalana-kula-madhu-mārddhana kamalekṣana. nāmābhiṣeka çri jayawiṣṇuwarddhana. sang mapañji smining rāt. swapitāmahāstawanābhinnāçrantalokapālaka. kumonakĕn i rikang wanwa i maribong watĕk atagan jipang pagawayakna sang hyang ājñāhaji praçāsti. mataṇḍa çrī jayawiṣṇuwarddhana-lañcana. umunggwe salaḥ-siki ning tāmrari (ptopala).

D.i.: Geen stoornis zij er. Heil de jaren van Çrī Çaka verloopen

[1] Verspr. Gesch. dl 7 blz. 194.
[2] Oudheidk. Versl. 1918 bijl. Q.
[3] Helaas alleen plaat 1, aan één zijde beschreven.

1170 in de maand Açuji, op een goeden dag, den 5[den] van de lichte maandhelft, (de dag van de zesdaagsche week) wās, (pasarandag) Kliwon, Donderdag van de wuku Langkir, onder het sterrenbeeld Uttarāṣāḍa, van de godheid Wiçwa, in den kring van Indra in vereeniging met den yoga Gaṇḍa, van de stonde Wairājya, terwijl Kuwera de heer van den (astronom.) knoop is, in het karaṇa Walawa en (de zon) in het dierenriemsteeken de Schorpioen staat.[1]

Dit is de datum van het bevel van Z. M. den vernietiger van het gereïncarneerde, slechte geslacht van (den daemon) Madhu, den Lotusoogige, tot koning gezalfd onder den naam van Z. M. Jayawiṣṇuwarddhana, den Pañji Sĕmining rāt, den Beschermer van het dank-zij-zijn-grootvader-ongesplitste, tot rust gebrachte land; bevelende dat voor het gehucht van Maribong voor alle dienstplichtigen van Jipang, een Koninklijk besluit gemaakt moet worden, gemerkt met het zegel van Z. M. Jayawiṣṇuwarddhana, op de een of ander beschreven koperen plaat dan wel (op steen).

Men ziet dus dat de hereeniging van Java volgens dit authentieke gegeven een werk van zijn grootvader, zegge Ken Angrok, geweest is.

Van belang is het dat deze Oorkonde ons nog een ander nieuws bericht, dat Koning Wiṣṇuwarddhana den naam van Pañji Sĕminingrāt droeg; een naam, die, merkwaardig genoeg, later gedragen wordt door Kĕrtawarddhana, den vader van Koning Hayam-Wuruk, omdat de eerste in alle opzichten Koning Wiṣṇuwarddhana navolgde[2]. Waarom deze twee personen juist dien naam droegen is m. i. licht te begrijpen. Immers deze naam beteekent: d e s w e r e l d s u i t s p r u i t s e l; en dit is een zinspeling op het feit, dat beide vorsten de voortzetters waren van de tweemaal bedreigde Tunggul-amĕtungsche dynastie. Want door het optreden van Koning Tohjaya en daarna door dat van Koning Jayanāgara verkeerde deze dynastie in den zeer gevaarlijken toestand van geheel op den achtergrond te zullen geraken.

Wij nemen nu het volgende hoofdstuk gewijd aan Koning Krĕtanāgara. Van dezen Vorst is reeds veel bekend[3]. Hier kan dus volstaan worden met te wijzen op de bedoeling van den

[1] Daar ik niet het minste begrip heb van de sterrenkunde, heb ik de omschrijving der technische termen als het ware blindelings overgenomen van Prof. Kern.

[2] Oorkonde van Trawoelan I, plaat 1 verso. (Oudh. versl. 1918 bijl. K).

[3] Zie het artikel van Prof. Krom in Versl. en Meded. Kon. Acad. 5, 2.

dichter, dat Krĕtanāgara, evenals zijn vader, over het onverdeelde land regeerde.

Prof. Kern merkte omtrent Krĕtanāgara op grond van den Nāg. Krĕt. op, dat deze bij zijn leven om zoo te zeggen reeds een goddelijke eer genoot. Deze opmerking van Prof. Kern is van zeer groot gewicht voor de verklaring van strophe 13 van het gedicht. Zooals boven reeds gezegd is, zou het onderwerp van dezen zin de dichter zelf zijn; maar dan is swayam hier onzin, waarom Prof. Kern dit woord in zijn vertaling dan ook van een (?) voorziet.

Waar wij weten dat Krĕtanāgara reeds bij zijn leven een goddelijke eer genoot, daar zal het m. i. ook niet al te ver van de waarheid zijn wanneer wij aannemen, dat hij die eer zelf voorgeschreven had. In verband hiermee komt men ten aanzien van strophe 13 m. i. daarom alleen tot een bevredigende oplossing, indien men Krĕtanāgara als onderwerp van dezen zin beschouwt en swayam dus Krĕtanāgara zelf is. Hij heeft zich zelf dus doen wijden, bij welke gelegenheid het Akṣobhyabeeld van Simpang opgericht werd.

Het zich-zelf wijden van dezen vorst vindt men in de Nāg. Krĕt., op een andere plaats dan door Prof. Kern bedoeld, bijna woordelijk terug. In zang 55 strophe 1 voet 3 leest men .... sirāngadhiṣṭita çarira[1]. D. i. met een klein barbarisme: hij adhiṣṭiteerde zich, terwijl swayam adhiṣṭāpya = hij deed zich adhiṣṭiteeren. En wat dit kustmatig werkwoord beteekent, dit kan zooals trouwens reeds gebeurd is, gevoegelijk met wijden weergegeven worden.

Wat betreft de nauwkeurige dateering hierover valt eigenlijk niets meer te vermelden, ware het niet, dat er om verschillende redenen twijfel bestaat, of het gedicht werkelijk op dien datum geschreven werd.

Waar nu de inscriptie den naam van den bekenden Koning Krĕtanāgara bevat, aan wiens lof het gedicht voornamelijk gewijd is, en bovendien waar zij gedateerd is met een jaartal, dat juist in de regeering van genoemden Vorst valt, schijnt onze twijfel ten deze geheel ongegrond te zijn. Maar hoe het ook zij, na grondige bestudeering van de inscriptie rijst bij mij

[1] Deze woorden zijn door mij in het Oudh. versl. 1917 blz. 145, en daarna door Dr. Bosch ibid. 1918 blz. 162 eenigszins anders weergegeven. Zie verder Oudh. versl. 1921 bijl. B.

de vraag, of het gedicht werkelijk in het dateeringsjaar, zooals dit daarin vermeld staat, gemaakt is. Om deze vraag met zekerheid te kunnen beantwoorden, moeten wij den persoon van den dichter in ons onderzoek betrekken. Wanneer wij weten dat hij de tijdgenoot van den een of anderen bekenden vorst geweest blijkt te zijn, dan pas kunnen wij o. i. op de bijzonderheden van het gedicht ingaan, om de moeielijkheden, die daarin nog mochten voorkomen op te helderen.

Daar hij in strophe 18 zich met de waardigheid, die hij op het oogenblik der vervaardiging van zijn gedicht schijnt te bekleeden, uitdrukkelijk noemt, zullen wij ons bezighouden met na te gaan wie hij bepaaldelijk is. In bovenbedoelde strophe noemt hij zich ondubbelzinnig Nāda en was hij superintendent. Van welke gezindte? Dit weten wij nog niet. Maar daar uit zijn gedicht blijkt, dat hij een warme Buddhist is, en hij bovendien de inscriptie op een Buddhabeeld aangebracht heeft, kunnen wij veronderstellen, dat hij superintendent is van den Buddhistischen eeredienst.

Het is bekend dat deze functionaris, in den Majapahitschen tijd althans, altijd optreedt bij de opsomming van de hoogwaardigheidsbekleeders op officieele stukken, als beschreven koperen platen en steenen. Uithoofde hiervan kunnen wij dus wel verwachten hem te ontmoeten op de oorkonden uitgevaardigd door Koning Krĕtanāgara (van 1188 en 1191). [1] Tot onze groote verbazing en niet minder teleurstelling zoeken wij in deze beide oorkonden tevergeefs naar een Nāda, eveneens naar een Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan. Wel vinden wij in de oorkonde van 1191 een Dharmmādhyakṣa ring Kaçaiwan, doch, zooals Prof. Krom reeds opmerkte [2], geen Dh. dh. ring Kasogatan. En toch zijn deze oorkonden voorzoover noodig voor ons onderzoek, voldoende compleet. Nu zou men zich kunnen afvragen of Nāda misschien pas na 1191 ten staatstooneele is op getreden en in 1214 het smadelijk lot van den koning deelde, zoodat van hem niets verder bekend is dan zijn gedicht. Immers de oorkonde van 1273 leert ons dat de caitya, daarin vermeld, opgericht werd ter eere der opperbrahmanen van de Çiwaietische en van de Buddhistische leer, die den Koning in 1214 in den

---

[1] Zie Rapp. Oudhk. Dienst 1911 blz. 117 en Oud-Jav. Oorkonden blz. 189.
[2] Rapp. 1911 blz. 120.

dood zijn gevolgd.[1] Behoort Nāda nu tot de slachtoffers van de Kaḍirische overrompeling? Dit is natuurlijk een vraag die zonder verdere gegevens heel moeilijk te beantwoorden is. Maar wat mij toch nog altijd vreemd voorkomt is wel dit, dat hij zelf of een voorganger, indien Nāḍa werkelijk tot de slachtoffers behoorde, in de oorkonde van 1191 niet genoemd wordt. Zijn wij genoodzaakt om ons onderzoek omtrent Nāda, daar de weg die ons daarheen voeren moet, dood schijnt te loopen, te staken? Neen wij zullen een anderen weg inslaan.

Volledigheidshalve heb ik alle vóór-Toemapĕlsche oorkonden nagegaan en vond op geen van alle de Dharmmādhyakṣa's van beide eerediensten. Waar gesproken wordt van Çiwaietische en Buddistische geestelijken, worden zij alleen in het algemeen genoemd: Çaiwa-Sogata. De eerste oorkonde, waarin een Dharmmādhyakṣa en wel alleen ring Kaçaiwan, genaamd Mapañji Tanutama, voorkomt, is juist die van 1191; en deze persoon was naar alle waarschijnlijkheid het hoofd van den algemeenen eeredienst van het heele rijk (sang hyang sarwwadharmma .... (sakahawat) ing bhūmi Janggala-Pangjalu).[2]

Nemen wij nu de oorkonde van 1216, van koning Krĕtarājasa (Raden Wijaya, den stichter van Majapahit), dan ontmoeten wij pas voor het eerst een Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan naast dien ring Kaçaiwan.[3] Van dien tijd af blijven beide personen steeds onafscheidelijk van elkaar. Hieruit kan men dus deze conclusie trekken dat de titel Dharmmādhyakṣa ring Kaçaiwan eerst door Krĕtanāgara in zijn laatste regeeringsjaren ingevoerd werd voor het hoofd van den eeredienst in het algemeen, naast wien, toen zijn werkkring te groot bleek te zijn, daarna een Dh.dh. ring Kasogaten aangesteld werd, van wiens bestaan echter in den tijd van Krĕtanāgara zelf wij niet met zekerheid weten, doch die beslist bestond bij de vorming van het nieuwe Majapahitsche

---

[1] Ibid. 1904 blz. 4, en Bijdr. Kon. Inst. 7, IV, blz. 655.

[2] Terloops zij opgemerkt dat Dr. Brandes, blijkens zijn mededeeling boven de transscriptie van deze oorkonde, sang hyang Sarwwadharmma opvat als een naam van een heiligdom, dat in zijn rechten wordt aangetast door de lieden van Thāni-bala. Volgens mijn opvatting is sang hyang Sarwwadharmma de algemeene eeredienst, die in oneenigheid is geraakt met de Thāni-bala, welke laatste letterlijk beteekent Landmacht, en die te vergelijken zou zijn met het tegenwoordige Binnenlandsch Bestuur op Java.

[3] Zie Pararaton blz. 78 regel 15 en 16 v. o. Nieuwe editie blz. 94 onderaan en 95 bovenaan.

hof onder den eersten Vorst en later. Aan de hand van deze conclusie is het dan licht te verklaren waarom de Dh.dh. ring Kasogatan op de inscripties, op één na, altijd na den idem ring Kaçaiwan genoemd wordt. Immers de laatste titel is hoogst waarschijnlijk eerder ingevoerd dan de eerste.

Na dit uitstapje gaan wij verder om onzen Nāda te zoeken. Om geen sprongen te maken zullen wij den weg, dien wij ingeslagen hebben verder volgen.

Daar, zooals boven reeds gezegd is, de Dh.dh. ring Kasogatan altijd in gezelschap met dien ring Kaçaiwan voorkomt, zullen wij beide personen in den loop van ons onderzoek ook onafgescheiden laten. Dit is te meer van belang, omdat hierdoor de dateering van de ons ten dienste staande, ongedateerde inscripties veel nader kan worden bepąald, hetgeen ons dus niet weinig helpt om te kunnen vaststellen van welken tijd en wiens tijdgenoot onze Nāda was. Nemen wij de inscriptie van 1216 dan hebben wij voor ons

Pungkwi Padĕlĕgan Dharmmādhyakṣa ring Kaçaiwan puṣpapata ḍang ācāryyāgraja, naast

Pungkwi Padĕlĕgan Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan .... nāmābhiṣeka ḍang ācāryya Ginantaka.

Nemen wij de oorkonde van 1245 [1] uitgevaardigd door koning Suṇḍarapaṇḍyadewa, die Jayanāgara, de opvolger van Raden Wijaya blijkt te zijn [2], dan krijgen wij:

Dharmmādhyakṣa ring Kaçaiwan, sang pamĕgĕt i Raṇukabayan, ḍang ācāryya Smaranātha .... naast

Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan pungkwi Padĕlĕgan, ḍang ācāryya Kanakamuni, ...

De ongedateerde koperen platen van Bĕṇḍosari [3]:

Dharmmādhyakṣa ring Kaçewan, sang āryya Rājaparākrama, ḍang ācāryya Dharmmarāja naast

Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan, sang āryyādhirāja, ḍang ācāryya Kanakamuni.

Gaan wij verder en nemen wij de inscriptie van Trawulan [4] gedateerd 1280, dan ontmoeten wij hier eindelijk een

---

[1] Oud-Jav. Oorkonden n°. LXXXIII blz. 198.
[2] T. B. G. dl. 54 blz. 525 en vlg.
[3] Oud-Jav. Oorkonden no. LXXXV blz. 209.
[4] Oudhk. Versl. 1918 bijl. K.

Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan pungkwi Padĕlĕgan ḍang ācāryya Nādendra.... naast een

Dharmmādhyakṣa ring Kaçaiwan nāma puṣpapata ḍang ācāryya Dharmmarāja maka padasthan sang āryya Rājaparākrama. [1]

Met dezen Nādendra hebben wij eigenlijk reeds vroeger kennis gemaakt op de ongedateerde oorkonde van Sĕkar (Bodjanĕgara) behandeld door Prof. Krom. [2] Deze inscriptie geeft de gewone volgorde:

Dharmmādhyakṣa ring Kaçaiwan ḍang ācāryya Çiwamūrtti sang āryya Rājaparākrama naast een

Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan ḍang ācāryya Nādendra sang āryyādhirāja.

De uitvoerige bespreking van Prof. Krom omtrent deze plaat dáárlatende, wil ik alleen hierop wijzen, dat zij volgens ZHG. van nà 1287 (de vervaardiging van de Nāg. Krĕt.) moet zijn. Aan de hand van deze oorkonde heeft Prof. Krom een belangrijke mededeeling gedaan in Tijdschrift Bat. Gen. deel 57 blz. 30 getiteld: «Prapañca op een inscriptie?» Hier wil Prof. Krom, zij het ook vragenderwijs, namelijk onzen Nāda vereenzelvigen met Prapañca op grond hiervan, dat

1ste Prapañca, als hij zichzelf in zijn gedicht introduceert, het ambt van Dharmādhyakṣa ring Kasogatan bekleedt;

2de dat op een oorkonde, die van na 1287 *moet* [3] zijn, een Dh. dh. ring Kasogatan genaamd Nādendra te vinden is;

3de dat aan het slot van zijn gedicht Prapañca als zijn anderen naam geeft Wināda.

Zooals men ziet berust de onderstelling van Prof. Krom, naar het schijnt, op zeer solide grondslagen. Gesteld nu dat Prof. Krom hierin inderdaad gelijk heeft, dan is de treffende overeenkomst van de Simpang-inscriptie en de Nāg. Krĕt., die Dr. Bosch aangetoond heeft [4] iets dat van zelf spreekt, daar zij dus door één hand zijn gemaakt. Maar Dr. Bosch houdt het ter plaatse ervoor, dat de dichter van ons gedicht en die van de Nāg. Krĕt. twee auteurs, onafhankelijk van elkaar, zijn. Wie van beiden moeten

[1] Dit is de eenige mij bekende oorkonde, die afwijking vertoont in de volgorde, omdat men aan Rājaparākrama bij deze gelegenheid een buitengewoon lang epitheton ornans toekent.

[2] T. B. G. dl. 58 blz. 411. De oork. van Sĕkar vindt men als bijlage op blz. 438.

[3] Door mij gecursiveerd.

[4] T. B. G. dl. 58 bl. 429.

wij nu volgen ten aanzien van dit moeilijk vraagstuk? Zonder afbreuk te willen doen aan de resultaten door beide geleerden geleverd, zij het mij vergund mijn meening ten dezen hier kenbaar te maken.

Met de bovenbedoelde indentificatie van Prof. Krom kan ik mij nog niet geheel vereenigen en wel om deze redenen:

1ste dat bedoelde introductie van Prapañca in zijn gedicht door Prof. Kern m. i. niet erg zuiver weergegeven is;

2de dat, al moge de oorkonde van Sĕkar van na 1287 zijn, het optreden van een Nādenda reeds in 1280, de onderstelling dat hij Prapañca zelf zou zijn, min of meer tegenspreekt;

3de dat het gedeelte van de Nāg. Krĕt., waarin de naam Wināda voorkomt bepaaldelijk Zang 95 tot het einde toe, naar het mij toeschijnt, van een zeer verdachte echtheid is.

Om de kwestie duidelijk te stellen geef ik in het ondervolgende een verklaring. Laten wij punt 1 nemen. De introductie van Prapañca, Zang 17 strophe 8, luidt:

Ngkān teking maparab Prapañca tumut anglĕngĕng angiring i jöng nareçwara.

Tan len sang kawi-putra sang kawi samenaka dinulur anan-mateng mangö (beter: langö).

Dharmmādhyakṣa Kasogatan sira tĕkap narapati sumiliḥ ri sang yayaḥ.

.................[1]

Volgens Prof. Kern:

«Nu was daar ook een persoon Prapañca bijgenaamd, die mede onderdanigst den vorst vergezelde. Het kan niet anders of dichters en zonen van dichters zullen alle gaarne gevolgd worden door wie in het dichten behagen scheppen. Als superintendent der Buddhistische gemeente aangesteld door den koning volgde hij zijn vader op........»

Mij van een commentaar van deze vertaling onthoudende, wil ik alleen een vertaling geven van deze strophe volgens mijn Javaansch gevoel.

«Nu de persoon genaamd Prapañca ging ook mee de voeten van den koning volgende, om zich te vermaken. (De bedoeling) was niet anders dan dat de dichterszoon (d. i. ik) in gezelschap met de dichters mee moest gaan om naar hartelust plezier te maken[2].

[1] De laatste voet van deze strophe is voor ons doel van geen belang.

[2] Veel duidelijker wordt het als men sama bij kawi trekt, zoodat men krijgt gewone, d. i. officieele dichters.

Hij was door den vorst aangesteld tot superintendent der Buddhistische gemeente om zijn vader te vervangen».

Volgens mijn opvatting was de kawiputra d. i. dichterszoon of candidaat-dichter op dat oogenblik dus slechts tijdelijk, zegge gedurende de reis, Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan, omdat hoogstwaarschijnlijk zijn vader, om welke redenen weten wij niet, misschien wegens zijn ouderdom, niet mee kon gaan. Mijn bedoeling is dus, afgaande op bedoelde strophe, dat de echte, officieele Dharmmādhyakṣa ring Kasogatan de vader van Prapañca was en deze in de hoofdstad was gebleven. Hoe hij heet zal nader blijken.

Wij nemen nu punt 2. Zooals boven reeds gezegd is, wordt de onderstelling van Prof Krom, dat Nāda Prapañca zelf zou zijn min of meer tegengesproken door het optreden van een Nādendra als Dh. dh. ring Kasogatan bereids in 1280. Want indien Nāda nu Prapañca zelf was, waarom zou hij als zijn naam in zijn gedicht niet zijn ambtelijk-officieelen naam Nādendra, waarmee hij dus pronken kan, opgegeven hebben? Uit bescheidenheid? Dan is hij hiermee heusch veel te ver gegaan. Ook zou hij afgeweken zijn van zijn gewoonte om alle hoogwaardigheidsbekleeders in den regel met hun officieelen naam te noemen.

Wat bovendien onwaarschijnlijk maakt dat Nāda Prapañca zelf is, is het feit dat de laatste — indien mijn vertaling van strophe 8 zang 17 de juiste is — zich, als hij met den koning in 1281 op reis mee moet gaan, Prapañca, nader bepaald als kawiputra, dichterszoon of candidaat-dichter noemt. Ook droeg hij dien naam nog toen hij in 1287 zijn gedicht beeindigde.

Nog een sprekend bewijs dat Nāda niet Prapañca zelf kan zijn, is het volgende.

In zang 64 van de Nāg. Krĕt. wordt een uitvoerige beschrijving gegeven van het Çrāddha-offer, 12 jaar na den dood van Rājapatnī, ring Çāka diwaça maçiraḥ warṇṇa d. i. in het Çāka-jaar met 4 als laatste cijfer[1] dus in 1284.

Prof. Kern wijst er reeds op dat dit feest een Buddhistisch karakter draagt. Want de godheid aan wie men het offer brengt is Sarwwajña (Buddha) en de priesters die daarmee belast worden zijn allemaal Buddhisten. Waar wij weten dat Nādendra in 1280 de superintendent van den Buddhistischen eeredienst was, verwacht men als van zelf dat hij de leiding van deze plechtigheid

[1] Lett.: met 4 als hoofd.

op zich genomen had. En was Prapañca Nāda zelf, dan zou hij bij de vermelding van het optreden van zichzelf als leider zeker andere woorden gebezigd hebben dan ter plaatse gebruikt worden. Integendeel hij beschrijft den leider aldus:

Ngkān tingkaḥni gawe narendra wĕkasing Sarwwajñapūjādhika.
sakweḥ sang wiku Bodha tantragata sākṣing maṇḍalālekana
mukya sthāpaka sang purohita masadpāde sudharmmenadhi
labdhāwega suçīla satwika tĕtĕs ring çāstra tantratraya //3//
sangke wrĕddhaniran sahasramasa ring swotpatti manggŏng tutur.
wwantĕn hīnanireng swakāya kimutang satçiṣya makweḥ marĕk
ngkā mpungkwī Paruha prasiddha patangan lāmpaḥnireng maṇḍala.

D. i. volgens Prof. Kern met een kleine verandering van mij:

«De wijze nu waarop het door den vorst ingestelde feest gevierd werd was het non plus ultra van vereering van den Alwetende (Buddha). Al de monniken van de Buddhistische leer stonden als getuigen in den beschreven kring, met aan het hoofd den sthāpaka als voorganger (purohita) bij de uitoefening van de goede, verheven plicht. [1] Hij was bezield van vrome aandoening, zedelijk, hoogst deugdzaam, volkomen doordrongen in de Drie Tantra's. //3//

Wegens zijn ouderdom, duizend maanden sedert zijn geboorte, had hij, steeds de heilige overleveringen bestudeerende, lichamelijke gebreken, maar zijn talrijke goede leerlingen stonden hem bij. Toen verrichtte Zijn Hoog Eerwaarde van Paruha den dienst als handlanger in den kring.»

Hoewel de leider, de purohita hier niet bij name genoemd wordt, kunnen wij op grond van genoemde oorkonde van 1280, die nauwelijks 3 of 4 jaar vroeger uitgevaardigd werd, toch aannemen dat hij Nāda is. En dat deze laatste niet Prapañca is, blijkt uit de beschrijving hierboven. [2] Mijn vermoeden dat hij niet mee ging met den koning op reis omdat hij misschien te oud was, wordt dus min of meer bevestigd. Want op dat oogenblik was hij reeds bij de 81. In 1284 schijnt hij niet meer in staat

[1] Vertaling van su-dharmma-inadhi; het laatste is de in-vorm van adhi, verheven, voornaam.

[2] Bij deze plechtigheid komt Prapañca zelfs nog niet in aanmerking om zijn vader te vervangen.

te zijn om op de aloen-aloen te loopen bij zoo'n bijzonder groote plechtigheid; laat staan om mee te gaan met den vorst bij zijn voor dien tijd geweldige reis drie jaar te voren. Het is daarom m. i. niet al te vermetel wanneer wij aannemen dat Nādendra of Nāda, die op het oogenblik van de vervaardiging van den Nāg. Krĕt. hoogstwaarschijnlijk nog als Dh. dh. ring Kasogatan leefde, en in wiens plaats Prapañca, gedurende de reis van koning Hayam-Wuruk, fungeerde, de vader van Prapañca is. Op deze wijze laat dus de overeenkomst van de Simpang-inscriptie en de Nāg. Krĕt. zich gereedelijk verklaren. Want uit den aard der zaak zullen de vader bij de vervaardiging van zijn gedicht en de zoon bij die van zijn Nāg. Krĕt. elkander wel geholpen of geraadpleegd hebben. In zooverre heeft Dr. Bosch dus gelijk dat zij verschillende auteurs zijn, doch niet dat zij onafhankelijk van elkaar zijn.

Een vraag die zeer zeker op haar plaats is, dient hier gedaan te worden: Waarom maakt Prapañca in zijn geheele gedicht, behalve bij zijn introductie en dan nog niet eens bij name, geen gewag van zijn vader, die toch tot de hoogwaardigheidsbekleeders behoorde?

Het antwoord op deze vraag is: Zeer zeker maakt hij van het Hoofd der Buddhisten, zijn vader dus, hoewel heel kort, melding. Waar hij bij de beschrijving van de situatie van de hoofdplaats de woning van het Hoofd der Çiwaietische Brahmanen uitdrukkelijk opgeeft, kan men billijkheidshalve verwachten dat hij dit ook doet ten opzichte van het Hoofd van de Buddhisten; en dit vindt men vermeld in strophe 1 van zang 12. Helaas zijn de woorden van den voet die deze vermelding bevat door Prof. Kern zoodanig gescheiden, dat het begrip en dus ook de vertaling erdoor verduisterd worden. Het ligt dus voor de hand dat Prof. Kern den gewaanden naam, die uit die foutieve woordscheiding ontstaan is, niet kan verklaren. Wij laten hier de bedoelde strophe volgen, zooals zij is opgenomen in den Overdruk van de Nāg. Krĕt.

Warṇṇan tingkahikang pikandĕl atatātūt kaṇṭaning nāgara.
wetan sang dwija Çaiwa mukya sira ḍang hyang Brahmarājādhika.
ngkāneng dakṣina Boddha mukya ng anawung sang kāka [1] Rĕngkannadī
kulwan kṣatriya mantri punggawa sagotra Çrīnarendrādhipa.

[1] Prof. Kern denkt bij de scheiding van dit woord te veel aan kaka of gurukaka dat volgens v. d. Tuuk een naam van een Wetboek zou zijn. (Zie dit woord en vergl. Oud-Jav. Oorkonden blz. 210 regel 20 en Kawi-Oorkonden blz. 26 regel 6 v. o.

D. i. volgens Prof. Kern:

Wij zullen den staat beschrijven van de omgeving langs de zijden van de stad. Oostelijk (wonen) de Çiwaietische brahmanen van wie de Hoogeerwaarde Brahmarāja de voornaamste is. In het Zuiden de Buddhisten; de voornaamste van den Sanggha (Congregatie) is de sthawira [1] Rĕngkannadī [2]. Westelijk de kṣastriya's, punggawa's en verwanten van Z. M. den Soeverein.

Daar de vertaling van Prof. Kern van deze strophe geheel in orde is behalve die van den 3den voet, waar het juist op aan komt, zullen wij alleen dezen voet herhalen met de o. i. goede woordscheiding en vertaling.

Ngkāneng dakṣina Boddha mukya ng anawung sangkā (lees: çangkhā) karĕngkan [3] nadī.

D. i. Dáár in het Zuiden (wonen) de Buddhisten aan wier hoofd de «drager van de schelp» staat, afgescheiden door een rivier.

Zooals men ziet wordt hier dus toch melding gemaakt van het Hoofd der Buddhisten volgens de gewone volgorde nl. onmiddellijk na het Hoofd der Çiwaieten [4]. Evenwel wordt hij ook hier niet bij name genoemd; maar voor een tijdgenoot niet alleen, maar ook voor ons, nadat wij uit het voorgaande weten dat in dien tijd Nāda of Nādendra het Hoofd der Buddhisten was, is het toch heel duidelijk dat Prapañca met het woord «rivier» d. i. nadī op den naam van zijn vader wil zinspelen. [5]

Alvorens wij verder gaan acht ik het van belang even bij de woorden »anawung çangkā» stil te staan. Zooals boven reeds aangegeven is beteekenen deze woorden de «drager van de schelp». Is nu de schelp (çangkhā) voldoende bekend als één van de hoofdattributen van God Wiṣṇu, zoo ziet men hier dus de onmiskenbare inmenging van het Wiṣṇuisme in het Buddhisme, daar immers deze woorden gebruikt worden als epitheton van het Hoofd van den Buddhistischen eeredienst. [6]

---

[1] D. i. Senior, dus eigenlijk hetzelfde als Presbyter (Kern).

[2] Dezen zonderlingen naam weet ik niet te verklaren (Kern).

[3] Dit woord is van rĕngka en beteekent: barsten, scheiden, enz.

[4] Evenals op de officieele Oorkonden.

[5] Nāda en nadī zijn beide van den wortel nad = geluid geven.

[6] Over de çangkhā zie men „sangka-schelpen" door E. F. Jochim, T. B. G. dl. 49 blz. 188.

Merkwaardig is het dat deze hybridische samenstelling [1] in haar Sanskritvorm terug te vinden is in de Pararaton: asangkapaṇi [2] (de drager van de schelp), die eveneens een titel blijkt te zijn uit dankbaarheid door Ken Angrok aan ḍang hyang Loh-gawe gegeven, nadat de eerste koning was geworden. Voor ḍang hyang Loh-gawe — hij zou de eerste brahmaan zijn uit Voor-Indië, die zich beoosten den Kawi kwam vestigen — is dit epitheton, hetwelk door Dr. Brandes met purohita (hofpriester) weergegeven wordt, zeer gepast omdat hij een Wiṣṇuiet was. [3]

Des te merkwaardiger is het dat deze titel in zijn zuiver Jav.-Balineeschen vorm bij de tegenwoordige Balineezen niet onbekend is: sang amangku kul putih d. i. «de drager van de witte schelp». De persoon die het voorrecht heeft dezen titel te dragen, wordt in de wandeling de Pamangku genoemd, en blijkt bovendien een niet geringe rol te spelen in den Balineeschen eeredienst [4]. Of zoo'n pamangku altijd een Buddhist is, kan ik wegens mijn geringe kennis van de tegenwoordige Balineesche toestanden, niet met zekerheid zeggen. Echter dat hij de rol speelt van een leider, dus als dorpspurohita, bij een zekere plechtigheid, het Galungan-feest, heb ik in gezelschap van Prof. Krom, zelf gezien bij Sangsit. Dr. Brandes' vertaling van asangkapaṇi, dus ook van sang anawung çangkā en sang amangku kul putih met «purohita» wordt dan bevestigd. Want de leider van het Çrāddha-offer, sang anawung çangkā van zang 12 strophe 1 wordt ook met sang purohita betiteld.

Wij hebben nog punt 3 te behandelen, de echtheid van het slot van Nāg. Krĕt. Als ik durf beweren dat de laatste vier zangen van dit gedicht onecht zijn, dan kan men van mij gerust zeggen, dat ik in dit geval een groot waagstuk bega. Inderdaad, waar Prof. Kern niet den minsten twijfel koestert aan de echtheid van bedoeld gedeelte van het gedicht, is het waarlijk zeer vermetel van mij dat ik dit gedeelte als verdacht beschouw. Maar hoe het ook zij, bij het herhaaldelijk lezen van de laatste

[1] Anawung is zuiver Javaansch, Çangkā is Sanskrit.

[2] Sanskrit: Çaṅkhāpāṇin, hij die de çangkhā in de hand heeft. Op de steen van Djijoe (Oud-Jav. Oork. blz. 220 regel 12 v. o.) vindt men ook: sang dwija çangkapaṇya.

[3] Zie Pararaton blz. 8—13; nieuwe editie blz. 19 regel 3.

[4] Zie: Bijdrage tot de kennis van Bali, door F. A. Liefrinck (T. B. G. dl. 33 blz. 259).

zangen van bedoeld gedicht krijg ik, als ik zang 94 gelezen heb en met den 95en begin, den indruk dat op de echtheid van laatstgenoemden zang en de volgende wel wat af te dingen valt. De bewijzen hiervoor zal ik in het ondervolgende zoowel innerlijk als uiterlijk trachten te leveren. Hieronder laat ik eerst de laatste strophe van zang 94, die nog tot het echte gedeelte behoort en de daarop volgende door mij als onecht beschouwde zangen, volgen.

Donyan mangkana wrĕddhya yan pangikĕteng haji kathamapi tan tame(ng) langö.
göng bhaktyāsih anātha hetunika pakṣa tumuta sang umastawe haji.
çloka mwang kakawin kidung stutinike haji maka-muka deçawarṇṇana.
nghing toḥnyeki wilāja niçcaya yadin guyuguyun apa deya lampunĕn.

De vertaling hiervan is volgens Prof. Kern met een kleine wijziging van mij betrekking hebbend op het woord wilāja [1], dat schaamteloos beteekent, als volgt:

Zijn doel (nl. van den dichter) is dan nu om grooter verdienste te veroveren door den Koning te bezingen, hoewel hij niet uiterst ervaren is in het dichten. Zijn groote aanhankelijkheid aan en liefde voor den Heerscher is de reden dat hij besloten heeft om mede te doen met hen die den Koning loven. In çloka's, groote poëmen (kakawin), liederen (kidung) brengt hij den Koning lof, waarbij de beschrijving der (bezochte) oorden de voorname plaats inneemt. Alleen gebruikt hij zijn schaamteloosheid als inzet, daar hij zeker uitgelachen zal worden. Wat er aan te doen? Het moet voor lief genomen worden.

De boven gegeven strophe kan natuurlijk verder buiten beschouwing blijven, daar zij, zooals reeds gezegd is, nog tot het echte gedeelte behoort. Alleen wil ik de aandacht met nadruk hierop vestigen, dat Prof. Kern na de vertaling ervan het volgende zegt: «Wij hebben hier de verplichte betuigingen van de auteursbescheidenheid, zoo gewoon ook in hedendaagsche Javaansche dichtwerken.» Deze woorden van Prof. Kern zullen van zeer groot gewicht zijn voor ons onderzoek naar de manier waarop

[1] Sanskrit: wilajja.

het slot van de Oud-Jav. gedichten gewoonlijk ingericht is; doch hierover later. Wij gaan nu verder met zang 95, waarmee m. i. het onechte gedeelte begint, te behandelen.

Purihing awak [1] lanenalĕhing adyah akikuk i dusun.
arĕtu kurang prahāsana kumul tuna ring ujar arum.
dugaduga satya sādhu juga siḥ lalisika matilar.
mapa karikāpa don wruhika ring Smarawidhi wiphala.

Karaṇanikānapiḥ wiṣaya tan karakĕtan ing ulah.
wuta-tuli tan wruh aghrĕninalĕh [2] ning alara katilar.
pawarawaraḥ mahāmuni dudūga rinĕgĕp i hati.
pijĕr angiwō kriya dwaya matangnya tan umur atilar.

Deze twee strophen worden door Prof. Kern vertaald aldus:

De lichaam-gesteldheid van het onervaren meisje op het land is steeds gedrukt, wanneer zij in de geschikte periode geen opvroolijking heeft, neerslachtig, minnelijke toespraak mist. Oprecht, trouw, goed slechts is liefde; hardvochtigheid is het, iemand te verlaten. Waartoe dan, waartoe dient het, de voorschriften der min te kennen die geen vrucht dragen?

Daarom speent men zich van zinnelijkheid, is niet gehecht aan roerig handelen, is blind, doof, geen liefdeloosheid kennende, neergedrukt als iemand die bedroefd is door verlaten te zijn. De herhaalde vermaningen van den Grooten Wijze mogen doordringen en behartigd worden: uitsluitend streven naar verrichtingen van rechtzinnig-vromen aard, omdat die niet vervliegen en in den steek laten.

In deze vertaling heeft Prof. Kern, zooals men voelen kan, zooveel mogelijk naar duidelijkheid getracht. Desondanks kan men er heel weinig of niets uit wijs worden. Dit is niet de schuld van Prof. Kern, evenmin van de vertaling; integendeel, de tekst op zich zelf reeds is een abracadabra, een aaneenrijging van woorden zonder zin. Het is daarom geen wonder dat Prof. Kern na zijn vertaling spontaan zegt: «De eenigszins verwarde redeneering van den dichter komt m. i. hierop neer, enz. enz.» hetgeen hij te voren, indien wij ons goed herinneren, in zijn heele bewerking van het gedicht, nooit gedaan heeft. Prof. Krom wil de zaak in zijn desbetreffende aanteekeningen

[1] Conjectuur van Prof. Kern voor *awan.
[2] idem voor wrulagrini.

duidelijk maken door adyah niet als meisje maar als jongeling op te vatten en op den dichter zelf te doen slaan. Ik zou van mijn kant ten aanzien hiervan met herhaling van Prof. Kern's woorden gewoonweg zeggen: «De verwarde redeneering, niet van den dichter maar van den toevoeger, komt op niets neer». Want inderdaad grooter verwardheid en zinloosheid kan men zich niet denken dan in dit onechte gedeelte. Ik zeg dit met overtuiging, omdat het mij zeer duidelijk gebleken is dat ook de onechte gedeelten in de andere Oud-Jav. gedichten zich kenmerken door buitengewoon groote verwardheid, tevens zinloosheid. Hierop hoop ik te zijner tijd nog eens terug te komen. Hier zij slechts opgemerkt dat duidelijkheid, eenvoudige doch schoone taal, gepaard gaande met een logische redeneering en gesteund door metrische en doorgaans ook grammatische onberispelijkheid (voor zoover corruptie afkomstig van afschrijvers niet in het spel is) de kenmerken zijn van echte gedeelten van Oud-Jav. gedichten, vervaardigd door dichters die nagenoeg op één lijn staan met Prapañca. En zoo meenen wij te kunnen constateeren dat het werk van dezen laatste niet alleen niet in de boven bedoelde eigenschappen te kort schiet, maar zelfs erin uitmunt. Waar wij onduidelijke plaatsen vinden, zooals b. v. de beschrijving van de situatie van de stad Majapahit, dan is dit hieraan toe te schrijven dat Prapañca, toen hij zijn mededeelingen neerschreef natuurlijk niet aan ons, tegenwoordige menschen, dacht, doch aan zijn tijdgenooten, die met zijn weinige woorden reeds een duidelijk denkbeeld konden krijgen hoe de Hoofdstad er uitzag, daar zij immers deze gezien hadden of zelfs daarin woonden. Uit dit alles meenen wij de conclusie te kunnen trekken, dat het woord «verward» in het algemeen allerminst toepasselijk is op Prapañca's werk m. a. w. dat het verwarde gedeelte niet van Prapañca zelf afkomstig is of kan zijn.

Terwijl het boven gegevene uiterlijke bewijzen zijn van de onechtheid van het stuk, willen wij nu ook trachten de innerlijke voor den dag te halen. Hierbij zouden wij verschillende grammatische kwesties kunnen aanroeren, wij bepalen ons wat dit aangaat tot eenige woorden door den toevoeger gebezigd. In den eersten voet van strophe 1 gebruikt de toevoeger het woord inalĕh, dat hij in den tweeden voet van strophe 2 herhaalt. Aan het woord arĕtu, dat door Prof. Kern vertaald is met: «in de geschikte periode», kent de gebruiker niet de ware be-

teekenis, door Prof. Kern gegeven, toe. Want naar het verband te oordeelen bedoelt hij hier een bijvoegelijk naamwoord, zooiets als stijf, linksch e.d. in overeenstemming met de daarop volgende woorden. [1]

In de eerste strophe gebruikt hij aan het eind van den derden voet: matilar. Hetzelfde of althans een vorm van denzelfden stam herhaalt hij eveneens aan het eind van den tweeden voet van strophe 2; weer hetzelfde aan het eind van den laatsten voet van dezelfde strophe.

Welnu het herhalen van een en hetzelfde woord op die wijze, en het toekennen aan een nogal eenvoudig Sanskrit woord van een beteekenis die hemelsbreed van de oorspronkelijke verwijderd is, kan men m. i. moeilijk verwachten van een dichter als Prapañca. Integendeel, dit brengt juist de woordenarmoede van den quasi-dichter aan den dag.

Verder zijn de woorden wrulagrini (door Prof. Kern verbeterd tot wruh aghrĕni) en dudūga zeer verdacht; terwijl het eerste heelemaal geen woord is, is het tweede een vorm die in de Nw.-Jav. grammatica's dwipurwa (dubbelbegin) genoemd wordt en hoogst zelden in het Oud-Jav. voorkomt. [2]

Nu behandelen wij de laatste strophe van dezen zang, die hier niet nogmaals behoeft afgedrukt te worden. De lezers worden voor de bijzonderheden verwezen naar bedoelde plaats in de Nāg. Krĕt.

Na de vertaling van deze strophe zegt Prof. Kern.: «de dichter begaat twee vergissingen» enz. Ik zou willen vragen of het wel aan te nemen is dat Prapañca, die in den aanhef van zijn gedicht toont de Oud-Jav. godgeleerdheid, zou ik zeggen, geheel te beheerschen, hier zulke, en dan nog wel buitengewoon domme, vergissingen begaat. Alleen «neen» is hierop dunkt mij, het antwoord. Dus dit stuk kan ook niet van Prapañca zelf zijn.

Aangaande zang 96, die hier ook achterwege gelaten kan worden, zegt Prof. Kern: «...... De verzen, een ware proeve van valsch vernuft, zijn zoo gekunsteld, dat de bedoeling zeer raadselachtig is.» Inderdaad het is een valsch vernuft; en dit wijst ook op de valschheid van het stuk. Een dergelijke alliteratie

---

[1] Wat een groote onzin is ook de verklaring van het woord rĕtu in de Tjandra-sĕngkala (strophe 6), een boekje uitgegeven door de vereeniging Radya poestaka te Soerakarta 1906. Zie over de Tjandrasĕngkala: Verhand. Bat. Gen. deel 16 blz. 70.

[2] Zie Verspr. Geschr. deel 9 blz. 212.

(Jav. purwakaṇṭi) maakt Prapañca al in zang 32 strophe 3—4 bij gelegenheid van 's Vorsten bezoek bij de kluizenarij te Sāgara. Deze laatste is echter niet zoo totaal onverstaanbaar als bij zang 96 het geval is.

Na de vertaling van dezen zang, die slechts uit twee strophen bestaat, elk van 32 sylaben, zegt Prof. Kern nog: «De verklaring van deze raadselverzen . . . . . . zij aan anderen overgelaten.» Ik zou zeggen: zij aan den maker zelf overgelaten. Want anderen zullen er toch niet veel of niets van begrijpen. En als de maker, leefde hij nog, ons daarvan een verklaring wilde of durfde geven, dan zou hij ons doodeenvoudig iets wijs moeten maken.

Wat voor een grooten onzin dit stuk verder ons geeft blijkt uit prapañca pracacah pañca, door Prof. Kern vertaald met: «Prapañca bestaat uit vijf stukken», doch dit kan ook beteekenen: «er zijn vijf Prapañca's».

Hoe kan nu Prapañca, als het stuk van hem zelf was, van zich zelf zeggen dat hij uit vijf stukken bestaat of dat er vijf van hem zelf zijn? Ook al vat men prapañca niet op als eigennaam maar als het begrip, door Prof. Kern in zijn noot 4 gegeven, dan nog rijst de vraag hoe onze dichter zonder eenig verband aan die losse mededeeling komt. Neen, mijn conclusie luidt: deze zang is ook onecht.

Wat betreft de twee laatste zangen, hiermede wil ik om den lezer niet nutteloos te vermoeien, heel kort zijn. Er kan volstaan worden met de volgende woorden van Prof. Kern ten aanzien van zang 97: «Wat er bij zulke kunstenarij van den zin moet terecht komen is te begrijpen». Juist deze kunstenarij eenerzijds en het-niet-terechtkomen-van-den-zin anderzijds verraadt m. i. duidelijk de onechtheid van dit stuk.

Het voorkomen van Winãda in beide laatste zangen pleit eerder tegen dan vóór de echtheid hiervan. Prof. Kern vermoedt dat Winãda een naam is van Prapañca toen hij nog leek, nog geen geestelijke was. Dienaangaande wil ik even aanstippen dat de oorkonden zich hiertegen verzetten. Want Nāda, behalve dat hij superintendent der Buddhistische zaken is, heeft als titel ḍang ācāryya, het hoogste predicaat van een geestelijke. Een leekenaam kan Nāda m. i. dus nooit zijn.

Nu willen wij nagaan hoe Winãda in dit stuk taalkundig precies staat, ten einde te kunnen zien 1ste of met Winãda hier werkelijk Nādendra bedoeld wordt, 2de of dit stuk van Prapañca

zelf is. Laten wij nemen: «sama lan pu wināda prih». Dit stuk wordt door Prof. Kern vertaald met: «Gebrekkig heeft heer Wināda zich beijverd». Deze vertaling kan weliswaar goed zijn, maar volgens het Javaansch gevoel is ze niet de meest voor de hand liggende, om niet te spreken van «gezocht». De meest voor de hand liggende vertaling hiervan is: «Er wordt getracht (of: ik, men tracht) gelijk te zijn met heer Wināda». Zegt dit de dichter, dus Prapañca, dan zou het nog kunnen. Maar dan vervalt de vereenzelviging door Prof. Krom, dat nl. Prapañca Wināda zelf zou zijn. Want er is immers geen mensch die tracht gelijk te zijn aan zich zelf.

Nu het volgende: «yaça sang winādānungsi», door Prof. Kern vertaald met: «Wināda jaagde roem na.» Ook deze vertaling is niet de meest voor de hand liggende. Volgens een gewone redeneering beteekent het eenvoudig: «ik (of: men) tracht de verdienste van Wināda na te volgen.» Zijn dit de woorden van Prapañca, dan zou het nog weer kunnen. Maar dan is Prapañca voor de tweede maal niet Wināda. Deze uiteenzetting zou kunnen doen vermoeden, dat wij geneigd zijn tot de opvatting, alsof dit stuk van Prapañca afkomstig is, en deze zich tracht gelijk te maken enz. aan zijn vader, Wināda of Nāda. Geenszins. Niet alleen uit het feit dat de na van het eerste Wināda lang en van het tweede kort is, maar ook uit de uiterst onsamenhangende dingen die in dit zeer korte stuk verteld worden, kan men met beslistheid zeggen dat dit stuk onecht is.

Een m.i. afdoend bewijs levert dan nog zang 98 zelf. Al kan para-kawi analoog met para-ñahi, en versterkt door maparab (genaamd) enkelvoud zijn, hiertegen verzet zich ook al weer het Javaansch gevoel. Want hoewel para-ñahi enkelvoud is geworden, het collectief begrip van dit woord is nog duidelijk voelbaar. Bovendien is het ons gebleken dat het woord p a r a, waar dit in dezen zin gebruikt wordt in het echte gedeelte van het heele gedicht, als wij ons niet vergissen, altijd een meervoud aanduidt. Hoe is deze moeilijkheid te verklaren? M. i. heel eenvoudig. De toevoeger weet niet precies meer dat Wināda (laten wij ook zeggen: Nāda) een enkel individu was. Dit blijkt ondubbelzinnig uit den laatsten regel, waar hij van para-Wināda spreekt. Hier wordt Wināda door den toevoeger beschouwd als een nomen appellativum; dus niet meer als eigennaam. [1] Immers het praefix

[1] Vergelijk: Proefschrift van Dr. H. H. Juynboll blz. 7 noot 1.

para kan nooit, althans in de Oud-Jav. en Nw.-Jav. taal, voor een eigennaam van één persoon geplaatst worden. Verwacht men deze onkunde ook van Prapañca ten aanzien van Nāda, zijn vader dus? Of als mijn bewering, dat Nāda zijn vader is, niet juist mocht zijn, dan van zich zelf? Geen grooter onzin zou men kunnen aanvaarden, meen ik. Trouwens hiervóór heeft men ook reeds gezien dat de toevoeger Prapañca tot vijf toovert.

Ik wil echter gaarne toegeven dat het voorkomen van Winãda hier geen louter toeval is; het is niet geheel onmogelijk dat de toevoeger nog een zeer zwakken nagalm hoorde van de namen der Majapahitsche hoogwaardigheidsbekleeders, van wie hij echter niets meer wist.

Voordat ik dit betoog besluit wil ik nog even op een taalkundig monstrum wijzen, voorkomende op den allerlaatsten regel. Er staat: cinalarinidalĕm, zooals de tekst met Balineesche karakters ons te lezen geeft. Dit wordt door Prof. Kern gescheiden: cinala ri ni dalĕm. Nu is ri ni (datief of locatief voorzetsel onmiddellijk gevolgd door een genitief idem), voor zoover ik weet, een absolute onmogelijkheid in de Oud-Jav. taal. En ik meen dat dit ook niet de bedoeling van den maker is geweest; de bedoeling is geweest: cinalarin i dalĕm. Welnu, deze uitgang **in** hier geeft ons van het heele probleem een oplossing: De toevoeger moet een Balinees geweest zijn, dewijl de uitgang **in** zoowel in de Oud-Jav. als in de Nw.-Jav. taal niet voorkomt, terwijl hij in het Balineesch een voorname plaats inneemt, evenals in het Bataviaasch, omdat de Batavianen ten deele afstammelingen zijn van de Balineesche slaven in dienst bij de O.-I. Compagnie.

Met het bovenstaande hoop ik aangetoond te hebben, dat de laatste vier zangen van de Nāg. Krĕt. hoogstwaarschijnlijk onecht zijn.

Nu gaan wij terug tot onze inscriptie. Op grond van het bovenstaande nemen wij dus aan dat Nāda de Dharmmādhyakṣa onder Hayam-Wuruk was en wel na zijn voorganger en vader (?)[1] Kanakamuni, welke laatste volgens Prof. Krom na den dood van Rājapatnī in 1272 nog als Dh.dh. ring Kasogatan fungeerde. Wij kunnen daarom deze gevolgtrekking maken dat de inscriptie door Nāda pas na 1272 gemaakt is.

[1] Uit het feit, dat Kanakamuni ook heer was van Padĕlĕgan even als zijn opvolger Nāda, leid ik af dat de laatste een zoon is van den eerste; ook Kanakamuni is waarschijnlijk de zoon van zijn voorganger: Ginantaka, die eveneens heer was van Padĕlĕgan.

Hoe komt hij nu aan die nauwkeurige dateering in strophe 14—16? zou men zich kunnen afvragen. Wanneer wij in het oog houden dat Nāda superintendent was van de Buddhistische zaken, dan zal het wel zeer mogelijk geweest zijn, dat hij het archief — afgescheiden nog van de eigenschap der Hindu-Javanen om de overlevering bijzonder hoog te houden — dat deze Buddhistische gebeurtenis notuleerde, te zijner beschikking had, zoodat hij zijn mededeeling, voornamelijk de dateering, daaraan kan ontleenen. In ieder geval is bedoelde dateering niet die van de vervaardiging van het gedicht, maar zij heeft alleen betrekking op de wijding van koning Krĕtanāgara tot Jina, m.a.w. koning Krĕtanāgara heeft zich in dat jaar doen wijden, welke gebeurtenis voor Nāda, op het oogenblik toen hij zijn gedicht vervaardigde, een feit is, dat reeds tamelijk lang tot het verleden behoort. Want neemt men in aanmerking, dat Nāda in 1284 ongeveer 83 jaar oud was, dan zou hij in 1211 nauwelijks een knaapje zijn geweest van een jaar of tien elf. Het is dus m.i. duidelijk dat hij niet een tijdgenoot van ongeveer denzelfden leeftijd van Krĕtanāgara en onder dien vorst in functie, geweest is, doch een ambt bekleedde onder diens achterkleinzoon, koning Hayam-Wuruk. De vorst met zijn zonen, kleinzonen en gade in strophe 17 en volgende bedoeld, is dan natuurlijk niet Krĕtanāgara; immers indien hij bedoeld wordt, dan stuit men op een moeilijkheid, waarop Prof. Kern reeds wijst, dat nl. koning Krĕtanāgara hoogstwaarschijnlijk nooit een hoofdvrouw noch zonen schijnt gehad te hebben. De hier bedoelde vorst is ongetwijfeld de op dat oogenblik nog regeerende koning, en dat is Hayam-Wuruk.

Heeft Hayam-Wuruk bij de vervaardiging van het gedicht reeds kleinkinderen? Dit hoeft nu niet bepaald, daar de woorden van den dichter ook op de toekomst kunnen slaan.

Nog een ding dat niet in den haak schijnt te zijn, is, dat er tusschen Hayam-Wuruk en het één-worden van Java (zeer streng opgevat) verband zou bestaan. Dit is ook al onnoodig. Want e k ī b h a w a beteekent é é n z ij n. En zooals men weet is Hayam-Wuruk ook heerscher geweest van het onverdeelde Java.

Ten slotte wil ik nog een woord zeggen omtrent de herkomst van het beeld. Zooals de dichter zelf zegt was het beeld vroeger op de begraafplaats te Wurare opgesteld. Waar deze plaats gelegen heeft, is tot nu toe niet bekend. Een onderzoek naar de

Calon-Arang zal ons hieromtrent waarschijnlijk meer licht verschaffen. Alleen mogen wij alvast aannemen, dat bedoelde plaats dezelfde is als Murare, door de Balineezen wegens de ḍang-ḍing (rijmklank in de z.g. kleine dichtmaten) misschien verhaspeld tot Mur erang [1], het verblijf van Mpu bhāraḍaḥ, de Bharāḍ van ons gedicht. Hieruit kan men opmaken dat het beeld opgericht werd ter gelegenheid van de meermalen genoemde wijding van koning Krĕtanāgara, maar bovendien als herinnering aan de plaats Wurare als verblijf van den buitengewoon machtigen Bhāraḍaḥ, wiens aandenken tot heden toe bij de Balineezen nog voortleeft. [2]

Verder kan men uit de woorden van den dichter m. i. afleiden, dat het beeld, toen hij zijn inscriptie maakte, niet meer op zijn oorspronkelijke plaats stond. Want waarom zou hij de plaats genoemd hebben als het er nog stond? Eerder zou men in dit geval verwachten het bezigen van het woord hier of ter plaatse e. d. evenals toen de historische berichtgever van Prapañca de begraafplaats van koning Krĕtanāgara te Tumapĕl aanduidde. [3]

Waar de berichten omtrent de herkomst van den Djaka-dolog, d. i. het beeld van Simpang ons eensluidend leeren dat het beeld het eerst ontdekt wordt op Kandang gadjah op het terrein waar Majapahit gelegen heeft, kunnen wij m. i. de hypothese opstellen, dat het gedurende den bloei van Majapahit naar de hoofdplaats is vervoerd geworden, hetgeen m.i. heel best mogelijk is. [4] Want het is toch het beeld van den persoon, waaruit de machtige dynastie ontstaan is. Bovendien is er voldoende speling in de tijdsruimte waarbinnen het verplaatst moet zijn geworden (van 1211 tot minstens 1272).

Naar Wardenaar's beschrijving van dit beeld [5] te oordeelen, heeft het ook allen schijn dat er een dak (huis) boven is geweest, waaruit men kan opmaken dat de bevolking het als heilig beschouwd heeft.

Dit alles is natuurlijk maar een onderstelling, die helaas voorloopig geen kans heeft om bevestigd te worden, tenzij, naar wij

---

[1] Zie v. d. Tuuk's K. B. Wdb. IV, i. v.

[2] Bij de Javanen is deze bijna totaal uitgewischt. De beroemde Samenspraken van Winter kennen van hem niets meer dan zijn verbasterden naam Paraḍaḥ. (Nieuwste uitgave 1911 blz. 363 regel 8 v. o.).

[3] Zie Oudk. versl. 1918 bijl. L. (blz. 115).

[4] Dit is ook het vermoeden van Prof. Krom; zie Inleiding tot de Hindoe-Jav. Kunst (1920) II blz. 150 en vlg.

[5] Oudheden van Madjapahit door Verbeek (T. B. G. dl 33 blz. 3).

hopen, het een of ander gegeven ontdekt wordt, dat hierop betrekking heeft.

Waarom maakt Prapañca in zijn geheele gedicht geen gewag van dit beeld? Deze vraag is eigenlijk haast een bevestiging van boven geopperde onderstelling. Want, indien het beeld in 1281 werkelijk nog op zijn oorspronkelijke plaats stond, waarom zou koning Hayam-Wuruk bij zijn reis verzuimd hebben ook dit beeld van zijn overgrootvader te bezoeken en eer te bewijzen? Juist dit verzuim nu maakt ons geneigd om aan te nemen dat dit beeld in 1281 zich reeds in de hoofdstad bevond. Dat Prapañca daar geen gewag van maakt, is licht te begrijpen. Immers indien hij bij de beschrijving van de Hoofdstad ook dit beeld vermeldde, zou hij te veel in details vervallen zijn, hetgeen m.i. niet zijn bedoeling was. Bovendien had zijn vader Nāda de tijdgenooten door middel van zijn gedicht omtrent het beeld reeds ingelicht, en het zou een herhaling zijn, wanneer Prapañca dit nog eens deed.

Leiden, Januari 1922.

NOGMAALS DE TOESPRAAK VAN DEN HINDOE-BARD.

DOOR

DR. PH. S. VAN RONKEL.

In het voorgaande deel dezer Bijdragen (77, bl. 175—182) werd gehandeld over eene Sanskrit-achtige toespraak van een in de Maleische Kronieken vermelden legendairen persoon, welke nog steeds aan enkele Maleische hoven dient als inhuldigingsformulier, en welker twijfelachtige Sanskrit-tekst, uit het Bengali-schrift in transcriptie overgebracht, aan den voet van bl. 176 werd medegedeeld. Uit de Sanskrit-schijnende (in elk geval sanskritiseerende, niet prakritiseerende, dus niet Pali) bewoordingen eenen Sanskrit-tekst te reconstrueeren was een hopeloos werk. Zoo er een bruikbaar resultaat verkregen ware, zoude dit niets anders bewijzen dan het feit: dat er eene huldigingsformule bestaat, die door den auteur der Maleische Kronieken eenen mythischen orator in den mond gelegd wordt — wat voor de bepaling van haren ouderdom niets beduidt —, en dat de oorspronkelijke opsteller òf een Hindoesch origineel heeft overgenomen, òf met de kennis van eenige gebruikelijke Sanskrit-termen gewapend eene liturgie heeft gemaakt. Deze mogelijkheden beteekenen niets voor de veronderstelling dat er in een Maleisch land, in een of andere periode, Sanskrit zou gekend, beoefend of gespoken zijn als literaire taal, gewijd idioom of hoogere verkeerssprake.

Evenwel, de quaestie is aan de orde gesteld: is de taal der allocutie in haren corrupten vorm als Sanskrit te herkennen, of moet elke poging tot herstelling als hopeloos opgegeven worden? De heer G. Ferrand te Parijs bracht de passage onder de aandacht van een aldaar studeerenden Bengaleeschen geleerde, Prof. Kalidas Nag, die een poging heeft gedaan tot terechtbrenging van den verminkten Sanskrit-tekt.

Een Sanskrit kennende Bengalees staat zóóveel dichter bij geest en vorm der oude Hindoe-taal, dat het ons niet behoeft

te verwonderen, als hij uit bedorven, oorspronkelijk in Bengalischrift geschreven, Sanskrit een als juist te beschouwen Sanskrittekst reconstrueert. Daar staat tegenover dat een Europeesch Sanskritist niet die onbevangenheid en vrijmoedigheid in conjectures zal bezitten, die vereischt is om verbeteringen aan te brengen of wijzigingen voor te stellen als van suguta yâhakâ in supūta pāvaka en dergelijke.

In elk geval geeft de heer Kalidas Nag ons eene lezing, die wij niet onvermeld mogen laten, en die wij hier in vertaling weergeven.

Heil. Het hoog-heilige vuur. De grootvorst, de majesteit (of: zelfstandige vorst) Soebhadra [het goudland?], trotsch op de kracht zijner hand op het slagveld, wiens hoofd is versierd met kroon, paarlen en juweelen, die de drie-wereld aanroert, zonder vrees, wiens armen met dharma gewapend zijn, die aan de overwonnenen bescherming verleent, (versierd met?) den leeuwenzetel, oorlogs-trotsch, in den oorlogsoceaan de loods, wiens hart van vriendelijkheid smelt, met godenhart begiftigd, die der vijanden opstand fnuikt, wiens hoofd met diamanten snoeren is getooid, de rechtvaardige groote vorst, de allerhoogste heer, zoolang hij leeft,

Indien deze lezing juist is, is er veel meer Sanskrit verscholen in den bedorven passus dan men zoude durven vermoeden, en moet worden toegegeven, wat eerst werd betwijfeld, dat de toespraak van den mythischen bard (en tevens die tot nieuw optredende heerschers) inderdaad Sanskrit is geweest, of althans tot een Sanskrit-origineel is terug te brengen, wat alweer niets bewijst voor eene veronderstelling dat bedoelde redenaar Sanskrit moet gekend of gesproken hebben, en de dignitarissen die pas ingehuldigde vorsten met deze verwelkoming begroetten haren tekst als Sanskrit-tekst begrepen en uitgesproken hebben.

De bewoordingen — zoo de solutie juist is — zijn inderdaad uitermate geschikt voor inhuldigingsformulier; ze behooren zeker tot de invloedssfeer van Hindoeïsme en Sanskrit, maar het blijkt niet dat ze zijn ontleend aan Voor-Indische voorbeelden, noch zijn gemaakt naar Hindoestansche modellen, laat staan rechtstreeks overgenomen uit gebruikelijke Sanskrit-origineelen.

Indien de oplossing juist is, mag niet worden volgehouden dat hetgeen in den bewusten passus voorkomt geen Sanskrit is, maar mag evenmin aan haar een grond worden ontleend voor de veronderstelling dat een half-historische persoonlijkheid, die

een Maleische Kronieken-auteur laat optreden met die verbasterde toespraak op de lippen, Sanskrit kende, en (zie deel 66, bl. 31) «zelfs nog *Sanskrit kon spreken* (o Adityawarman-zaliger!)».

Wij laten thans de reconstructie volgen, zooals de Bengaleesche geleerde die met interlineaire vertaling heeft opgeschreven, ter vergelijking zoowel met de in de litteratuur over den tjiri medegedeelde teksten, als met onze boven gegevene aaneengeschakelde vertaling der woorden.[1]

aho svasti supūta-pāvaka çrī-mahārāja çrī-mat
o blessing very pure fire great monarch full of grace

(svarāt?) çrī-subhadra [svarṇa-bhūmi] raṇa-bhūmi
(self-ruling?) Subhadra gold-land battle field

bhuja-bala vikramâ laṅkaraṇa [kamukuṭa (muktā)]
hand force prowess ornamented crown pearl

ratna mukha tri bhuwana sparça-kṛt vinātaṅkaṃ
jewel face three world touch doing without fear

dharma-bāhu nata-çaraṇa vitarana [alaṃ-
righteousness armed vanquished protection bestower deco-

kṛta?] siṁhāsana raṇa-vikrama ranārṇava-nāvika
rated lion trone war-prowess war-ocean-pilot

sadayārdra hṛdaya deva-hṛdaya parodaya kāla
kindness melted hearted god hearted enemy-rise ruiner

mauli-māla-mānikya çrī-dharmarājā dhirājā parame-
hero-garland-diamand çrí righteousness lord-emperor supreme

çwara yāvajjvam.
emperor throughout life.

[1] De heer Ferrand schrijft mij: „les mots entre parenthèse sont les variantes de la p. 100, au texte de la p. 24 des Malay Annals".

DE SOEMBANEEZEN,

DOOR

DR. ALB. C. KRUYT.

Op Soemba bracht ik de maand September en de eerste dagen van October 1920 door. De tijd was te beperkt om Oost-Soemba te bezoeken, zoodat ik mijn onderzoek moest beperken tot Midden- en West-Soemba. Het nadeel hiervan is niet zoo heel groot, omdat de menschen en hunne gewoonten in Oost-Soemba vrijwel overeenkomen met die van het Oostelijk deel van Midden-Soemba. Na het verschijnen van het bekende werk van den toenmaligen Controleur S. Roos («Bijdrage tot de kennis van taal, land en volk op het eiland Soemba», Verh. Bat. Gen. deel 36), is het eenige dat van wezenlijk belang is voor de ethnografie van dit eiland, de opstellen, die de missionaire predikant D. K. Wielenga in het Zendingstijdschrift «De Macedoniër», en in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap en de Bijdragen van het Koninklijk Instituut heeft gepubliceerd.

De aanteekeningen, die ik gedurende mijn verblijf op Soemba gemaakt heb, geef ik hier, zonder daarbij in eenige vergelijking te treden met een en ander dat vroeger reeds gepubliceerd is. Van het werk van anderen zal gebruik gemaakt worden, wanneer ik later zal spreken over de resultaten, waartoe mijn onderzoek mij heeft geleid. Dat ik nog zooveel bijeen heb kunnen vergaderen, heb ik te danken aan de hulp, die ik bij dit werk heb mogen ondervinden, in de eerste en voornaamste plaats van Ds. D. K. Wielenga, die mij op mijn tocht vergezelde, die meermalen mijn tolk was, en die mij met zijn groote kennis van het volk heeft gediend. Ten overvloede is hij zoo vriendelijk geweest, dit opstel door te lezen, en waar noodig de schrijfwijze en de beteekenis van de benamingen te verbeteren. Ik behoef niet te zeggen, dat hierdoor de waarde van het onderstaande zeer verhoogd wordt.

Een opgave te doen van al de bewoners van dit eiland, die

mij hebben voorgelicht, is niet mogelijk. Het zijn er te veel. Onder hen treden enkelen naar voren, die zich in dit opzicht hebben onderscheiden. Ik noem hier den jongen vorst van Taboendoeng, en Oemboe Dong, het oudste, nu blinde hoofd van Anakala, de vriend van Ds. Wielenga.

Het eiland Soemba is in vele landschapjes ingedeeld, waaruit de oorspronkelijk democratische maatschappij der Soembaneezen nog blijkt. In het Westen is van deze democratie nog het meest overgebleven; in het Midden en Oosten heeft zij plaats gemaakt voor een vorstenregeering; die a priori gesproken niet uit het volk zelf kan zijn voortgesproten. Dit blijkt o. m. uit de omstandigheid, dat er in de rijkjes van Midden- en Oost-Soemba gewoonlijk twee machthebbenden zijn, van wie de een de bewaarder is van de relikwieën van den stamvader, den Marapoe, terwijl het andere vorstengeslacht de wereldlijke macht in handen heeft. Wielenga geeft hiervan een voorbeeld in het radjahuis van Melolo (de Mac. 1916, bl. 10—11). Daar is de radja van Watoe Pelitoe (een onderdeel van het landschap Melolo) de mindere of jongere, die van Palai Malamba (een ander onderdeel) de meerdere of oudere. Dit blijkt ook uit de keuze, die de hoofden van die twee geslachten moeten doen, wanneer zij zich eene hoofdgemalin nemen. Watoe Pelitoe moet haar nemen uit Palai Malamba, maar een telg uit dit laatste geslacht zoekt zijne hoofdvrouw uit het vorstengeslacht van Taboendoeng, dat zeker een van de oudste stamhuizen op Soemba is. Daaruit kunnen we weer besluiten, dat Melolo van uit Taboendoeng bevolkt is. Voor de troonsopvolging komt alleen in aanmerking de zoon geboren uit het huwelijk met de vrouw uit het oorspronkelijk stamland. Behalve de radja van Melolo, zijn het alleen nog die van Kanatang en Rende, die zich op deze wijze met het huis van Taboendoeng verbinden.

Maar ook in dit oude land wordt de onderscheiding in twee deelen gevonden, die zoo goed als geheel onafhankelijk van elkaar zijn. Een van die twee wordt erkend de oudste, de voornaamste te zijn, «de hoogste geestelijke macht, de vasthouder van den stam-marapoe». Wielenga maakt te recht de opmerking, dat dit verschijnsel waarschijnlijk moet worden verklaard uit de omstandigheid, «dat de een de oorspronkelijke bezetter, en dus bezitter van den grond is geworden, terwijl de ander als later aangekomen, met toestemming van den oudste, een gedeelte

van het land ter woning kreeg, of wel zonder toestemming door de sterke hand zich een plaats veroverde. In beide gevallen bleef echter de oudste de bezitter van de geestelijke macht» (de Mac. 1916, bl. 34).

Als derde mogelijkheid noemt Wielenga «dat de oorspronkelijke bewoners geheel verdreven werden, zoodat er slechts flauwe sporen van overgebleven zijn». Als voorbeeld (misschien wel het eenige) noemt Wielenga het landschap Laura. Een afdeeling van Laura (dat vroeger niet aan zee maar in de bergen lag) Lètèna geheeten, verdreef de lieden van Loemboeng of Lombo, de oorspronkelijke bezitters des lands. Na dien tijd riep Lètèna zijn jongeren broeder Maradana en deelde met hem het veroverde land. Maar ik meen dat we hier eenvoudig met het gevolg van een binnenlandschen oorlog te doen hebben, en dat een onderscheiding in een jonger en ouder hoofdengeslacht tot den tijd moet worden teruggebracht, toen vreemdelingen, die van over zee kwamen, zich op het eiland gingen vestigen. Wielenga wijst er nog op, dat de jongere vaak den oudere in macht ging overvleugelen, zooals dit in Melolo is gebeurd, en in Laura, waar nu Maradana het radjaschap bezit.

Ook in het Westen zijn alle landschappen in twee deelen verdeeld: Lamboja in Lamboja en Patijala; Laura in Maradana en Lètèna, «die van de vlakte, en die van de bergen»; Lauli bondo en Lali wawa dus: Lauli boven en Lauli beneden); Wajewa (eigenlijk: Weiwewa) in Bali omba en Bali loko; Kodi in Kodi bokoel en Kodi bengedo. Maar afgaande op de inlichtingen die ik kreeg, geloof ik dat deze landverdeeling in het Westen niet te maken heeft met «ouder» of «jonger», doch alleen een stam-onderscheiding is, zonder eenig gevolg voor het minder of meer in aanzien zijn van de hoofden dier verschillende deelen. Tegenwoordig wonen leden van die onderscheiden stammen door elkaar, wat vroeger wel minder het geval zal zijn geweest. We hebben dus de bewoners van die verschillende afdeelingen te houden voor afstammelingen van de oudste voorvaders, die misschien wel broers zijn geweest, zoodat in dezen zin wel te spreken zou zijn van ouderen en jongeren stam, maar niet in den zin van meer of minder voornaam. Dit blijkt ook nog hieruit, dat in Lamboja bijvoorbeeld een eigen broer van het regeerende hoofd bewaarder van den stam-marapoe is. Dat de bewoners van een kuststreek, zooals die van Lètèna in Laura zich machtiger

voelen dan hun stamgenooten van Maradana, die in het binnenland verblijf houden, moet vooral worden toegeschreven aan het algemeen in Indië voorkomende verschijnsel, dat bergbewoners bang zijn voor kustbewoners, omdat deze gewoonlijk welvarender zijn en meer wereldkennis bezitten.

Dat in het Westen politiek en godsdienst niet zoo van elkaar gescheiden zijn als in het Oosten het geval is, blijkt mede hieruit, dat de hoofden daar ratoe heeten, een titel, die in het Oosten alleen aan iemand gegeven wordt, die geestelijke belangen te behartigen heeft. In 't Westen heet deze geestelijke, die de stamgoden, marapoe verzorgt, aroe (jongere broeder) marapoe. Deze behoeft niet te werken, maar wordt door de bevolking onderhouden: zij maakt ook zijne woning. Wij komen beneden nog op dezen waardigheidsbekleeder terug.

Voordat ik mijn aanteekeningen over de Soembaneezen geef, is het van belang te weten, of wij op dit eiland met één en hetzelfde volk te doen hebben. Op grond van de ethnografische gegevens, zouden wij daartoe wel mogen besluiten, want deze zijn in hoofdzaak in alle landschappen gelijk. Ook taalkundig is het Soembaneesche volk in engeren zin één. Op gezag van Wielenga kan Soemba taalkundig in twee deelen verdeeld worden: de grens loopt over Palamedo, Lawonda en Anakala. Maar de talen, die in beide deelen gesproken worden, verschillen alleen dialectisch van elkaar. (D. K. Wielenga, Vergelijkende Woordenlijst der verschillende dialecten op het eiland Soemba, en eenige Soembaneesche spreekwijzen. Verh. Bat. Gen. deel 61, 5e stuk Inleiding.)

Opmerkelijk is, dat de twee groepen van dialecten in het Oosten samenvallen met de vereering der aardsvaders. De eene is Oemboe Waloe Mandokoe. Deze wordt te Wai Mbidi vereerd in een huis met één dakpaal (gewoonlijk zijn er vier). Uit de omstandigheid, dat alleen de vorsten en de groote vrijheeren daar mogen gaan offeren zou men opmaken dat deze marapoe niet de voorvader is van het heele volk, maar van de aanzienlijken onder hen, de overheerschende groep.

De tweede aartsvader is Oemboe Waloe Sasar, die te Woenga, in het landschap Napoe wordt vereerd.

Ook in West-Soemba bestaan twee taalgroepen: de eene omvat Memboro, Anakala en Wanoekaka, de andere Laura, Wajewa, Lauli, Lamboja en Kodi. Ook deze vier laatste hebben dezelfde

overlevering omtrent hun herkomst. De hoofdgod (of goden), die steeds aangeduid worden met Ina Kalada — Ama Kalada (d.i. grootmoeder — grootvader), in Kodi: Ina Matongoe — Ama Matongoe, (tongoe = planten), lieten op den berg Jawila in Wajewa twee menschen uit den hemel neer: Oemboe Pati Mangasar en zijne vrouw. Ze kregen mede: een paar buffels, een paar paarden, en nog andere dierenparen; daarbij een kokosboom, een pinangboom en een sirihrank. Van hieruit bevolkte dit eerste menschenpaar de genoemde landschappen. Een hunner eerste nederzettingen zou Tangĕba in Wajewa zijn, waar nog oude graven worden gevonden.

De overgang tusschen de beide dialecten-groepen in West-Soemba wordt in Memboro gevonden. In dat landschap zegt Wielenga «vindt men tal van woorden, waarvan men de stammen in de Oostelijke dialecten tevergeefs zal zoeken. Wijst dit soms op een oer-Soembanees, terwijl door immigratie later een tweede «Taal» zich heeft ingeburgerd? Waar Wielenga dus eerst uit de verschijnselen, die bij de vorstengeslachten worden opgemerkt, tot de onderstelling komt, dat een vreemd volk een sterken invloed op het oorspronkelijke volk der Soembaneezen moet hebben uitgeoefend, komt hij hier langs taalkundigen weg tot hetzelfde vermoeden. Wielenga noemt het «opmerkelijk», dat het Savoeneesch meer verwant is aan de taal van Westelijk Soemba dan aan die van het Oosten van dit eiland, hoewel Savoe tot de laatst genoemde landstreek veel meer in betrekking stond o. a. door kolonisatie. Maar deze kolonisatie is pas van de laatste 60 jaar, en deze tijd is te kort om daarvan reeds invloed te mogen verwachten op de taal. Het door Wielenga genoemde verschijnsel zal wel zóó moeten worden verklaard: Soembaneezen en Savoeneezen zijn twee stamverwante volken. De invloed der immigranten heeft zich op Oost-Soemba veel sterker doen gelden dan op het Westelijk deel van dit eiland, en daardoor zijn de menschen in het Oosten veel meer van het oorspronkelijke Savoeneesch-Soembaneesche type afgebracht dan in het Westen.

Trouwens de overlevering zelf wijst er op, dat de immigranten zich het eerst en zeker het stevigst in Oost-Soemba hebben vastgezet. Van Oemboe Waloe Mandokoe toch wordt verteld, dat hij met een vaartuig op Sasar, ongeveer in het midden van het eiland aankwam, en omdat hij daar reeds menschen vond, voer hij verder naar het Oosten, tot hij aan de monding van

de Kambera-rivier kwam, en zich daar vestigde. Van Oemboe Waloe Sasar wordt medegedeeld, dat hij door oorlogen van Java verdreven werd, en in den hemel werd opgenomen om op het noordelijkste punt van het eiland, de pas genoemde kaap Sasar neer te dalen (Wielenga, Woordenlijst, bl. 3).

Vanwaar deze immigranten gekomen zijn? In de aanteekeningen, die hieronder volgen zullen enkele bijzonderheden voorkomen, die het niet te gewaagd maken daarvoor Bima [1] aan te wijzen. In Wajewa hoorde ik o. a. het volgende verhaal: In den ouden tijd waren de Soembaneezen bevriend met de *ana dawa kaka*, «blanke vreemdelingen», en met de *ata ndima*, Bimaneezen. Dezen kwamen over de steenen brug, die Kaap Sasar eertijds met de overzijde heet verbonden te hebben. De beide genoemde volken kwamen eens bij de Soembaneezen op een oogstfeest, en zooals de gewoonte is, werd daarbij aan «kuitschoppen» gedaan. Maar de vreemdelingen wonnen het, en vele Soembaneezen hadden gebroken beenen. Toen ging men over tot «vuistslaan», maar ook hierin moesten de Soembaneezen het tegen hun gasten afleggen, en het bloed stroomde hun langs het gezicht. Het eind was dat men elkaar ging uitschelden, waarna de *ana dawa* en de *ata ndima* aftrokken. Een tijd later vonden de Soembaneezen een grooten paling. Een man te paard werd nu over de steenen brug naar Bima gezonden om de menschen daar te roepen, opdat ze zouden komen om zich mede te goed te doen aan den paling. Maar het duurde zoo lang voordat de Bimaneezen kwamen, dat de Soembaneezen het dier opaten. Toen dan eindelijk de geroepenen kwamen, was de paling op. De Bimaneezen werden boos en er ontstond een hevig gevecht. Ten slotte besloot men toch maar vrede te maken, waarbij een gezamenlijke maaltijd zou worden gehouden. Maar bij die gelegenheid gaven de Soembaneezen aan de Bimaneezen vleesch te eten, «dat zij niet gewend waren te gebruiken» (misschien waren de Bimaneezen reeds Mohammedaan geworden, en wordt hier varkensvleesch bedoeld). De gasten keerden boos naar hun land terug. Ze zeiden tot hunne gastheeren: «Ge zult uw deel straks wel krijgen». Dit kregen deze laatste ook in een groote pokkenepidemie, die velen wegnam.

[1] In Oostelijk Soemba noemt men de Westpunt van het eiland: *la katikoe Tana Ndima*: de kop van het land, Ndima, terwijl men zich zelf als de *kikoe*, de staart beschouwt. W.

In Laura leeft nog de herinnering voort, dat de menschen daar aan den Sultan van Bima belasting betaalden. Oost-Soemba schijnt zich veel eerder aan de overheersching van Bima onttrokken te hebben. Dat de Lauraërs een zooveel beschaafder indruk maken dan de overige Soembaneezen, dat hun vorsten veel meer te zeggen hebben, dan die der andere democratische landschappen, zal wel voor een deel moeten worden toegeschreven aan den langdurigen invloed, dien Bima daar heeft gehad. Wij mogen ook veilig aannemen, dat de immigranten zich in het Oosten en Midden veel meer met de bevolking hebben vermengd, dan in West-Soemba het geval is geweest, alleen met uitzondering van Kodi, aan de Westpunt des eilands, waar ook immigranten rechtstreeks geland moeten zijn.

De immigranten zijn waarschijnlijk inderdaad van Javaansche afkomst geweest. Want Zollinger vertelt, dat tijdens de invoering van den Islam op Java vluchtelingen naar het Oosten trokken, en op Satonda aankwamen, de natuurlijke landingsplaats op den weg van Java. Maar een groot aantal menschen kon zich op den duur op dat eilandje niet staande houden, waarom ze naar den vasten wal van Soembawa overstaken, en zich in het vruchtbare landschap Dompo vestigden. De aanvoerder van deze immigranten moet Sang Bima hebben geheeten, en diens zonen zijn later de vorsten van Bima en Dompo geworden. Het is ook mogelijk dat Soemba reeds behoord heeft tot het Madja-pahitsche rijk onder Hayam Wuruk (1353—1388), maar in de lijst van de aan dit rijk onderhoorige eilanden wordt het niet genoemd (zie Indische Gids 1903, bl. 350).

Wat hier boven is gezegd stemt ook geheel overeen met de opmerkingen. die door kenners van het volk over het type worden gemaakt. In een verslag over Soemba van 1914 zegt de toenmalige Assistent-resident A. Couvreur: «Behoudens in de beide Kodi's komen bepaalde Hindoe-Javanen typen, zooals zoo vaak in Midden- en Oost-Soemba, in West-Soemba niet of weinig voor. Zonder hetzelfde sterk negroide aanzien te hebben van de bevolking van Flores of Timor, is dit type in West-Soemba toch niet onduidelijk kenbaar».

Van Memboro, dat zooals wij gezien hebben het overgangsgebied is tusschen Oost en West, zegt Dr. H. F. C. ten Kate reeds (Verslag eener Reis in de Timorgroep en Polinesië, bl. 197): «Niet alleen in kleeding, maar ook in type komen de Soemba-

neezen van Memboro met die van het Oosten overeen. Het meerendeel is ook welgemaakt en krachtig. Korte rechte neuzen domineeren, vervolgens min of meer convexe. Ook hier vindt men sporadisch individuen met Semietische physionomieën, zoo veelvuldig onder de Savoeneezen. Anderen hebben weer een geheel Europeeschen gezichtsvorm, sommige zelfs met fijnbesneden gelaatstrekken».

De Heer Wielenga [1] deelde mij mede, dat in Masoe (Taboengedoeng) nog boschmenschen moeten voorkomen, tau omang geheeten. Ze zouden op primitieve manier met de andere menschen handeldrijven door wat zij willen verkoopen ergens neer te leggen, en zich dan te verwijderen; waarna degeen, die deze waren neemt, daarvoor wat anders in de plaats legt. Omtrent deze lieden ben ik niets anders te weten kunnen komen.

Marapoe. Over heel Soemba uit zich het geloof in de marapoe op dezelfde wijze. Alle onzichtbare machten, en de mediums, waardoor men ze tracht te benaderen, zijn marapoe. Al mijne pogingen om iets te vernemen van het hoogste wezen, dat hemel en aarde geschapen heeft, bleven vruchteloos. Wielenga schijft dan ook: «Een hoogste Wezen, dat alles geschapen heeft en onderhoudt, bestaat slechts in flauwe herinnering». Een eigen naam [2] heeft men niet voor hem. Men zegt, «hij die menschen maakt, die menschen vlecht». Hoog boven de wolken troont hij in onbereikbare verhevenheid. Hij komt niet neder tot den mensch, en de mensch klimt niet tot hem op. Het wereldbestuur, het lot der menschen is niet zijn handen. Dit is overgelaten aan de mindere goden». (Mac. XIII, 1909, bl. 334).

De eigenlijke goden zijn de stamvaders. De naam duidt dit reeds aan want marapoe wil zeggen, zooals Wielenga heeft aangewezen, «die boven den haard wonen». Dat zijn de zielen der afgestorvenen, die daar hun verblijf houden, voordat zij naar het zielenland gaan. Het denkbeeld aan een zielenland is den Soembaneezen misschien nog door vreemdelingen bijgebracht, zooals nader zal blijken, wanneer ik over het leven na den dood zal spreken. Onder deze marapoe zijn de zielen der stamvaders

[1] Het werd mij meer dan eens verteld, maar ik heb nooit zekerheid kunnen krijgen, zoodat het wel een legende zal zijn. W.

[2] Een andere omschrijving van den allerhoogsten hemelheer is: pande pekoe tamoe, pande njoera ngara, dwz.: wiens naamgenoot niet bestaat en wiens naam niet is op te zoeken. In West Soemba: Ina Kalada-Ama Kalada, de groote moeder, de groote vader. W.

de voornaamste. Boven noemde ik reeds twee, die van vreemden oorsprong zijn, de marapoe van vorsten en grooten. Maar verder heeft ieder geslacht (kabisoe) zijn stamvader, marapoe. Deze wordt vereerd in kleine onoogelijke huisjes, die in West-Soemba in den kampong tusschen de huizen worden gevonden. De huizen van iederen kampong zijn om zulk een marapoe-hut heen gebouwd, zoodat gezegd kan worden, dat ieder dorp bewoond wordt door de afstammelingen van denzelfden marapoe. Een dorp is dus een kabisoe-schap.

In Midden-Soemba staan die hutjes soms afzonderlijk. Wielenga noemt er enkele op: te Batakapedoe in Kambera, te Palendi in Memboro, een te Mangili. De huisjes worden slecht onderhouden. Het is echter zaak te zorgen, dat er geen omvalt. Stortte het in, de wereld zou vergaan, de hemel zou invallen, en de aarde in stukken breken. (Mac. XIII, 1909, bl. 339).

In sommige dorpen van Midden-Soemba trof ik groote marapoe-huizen aan, die door één gezin bewoond worden. De vader van dat gezin bewaakt de voorwerpen, die afkomstig zijn van dien stam-marapoe, die in West-Soemba in de pasgenoemde hutten zijn ondergebracht, maar hier nog «boven den haard» worden bewaard. Bij den nok is daartoe tusschen de vier hoofdpalen van het huis, juist boven den haard, een vliering aangebracht; daar bevinden zich de voorwerpen, die bij verschillende gelegenheden dienst moeten doen om met de marapoe in verbinding te komen. Geen onbevoegde mag naar die vliering opklimmen, of in de marapoe-hut van het Westen doordringen.

Deze marapoe-huizen worden soms (vooral in het Oosten) oema la andoeng «huis bij de andoeng» genoemd.[1] De andoeng is een staak, die op het dorpsplein is opgericht, en waaraan de gesnelde hoofden werden opgehangen. Beneden kom ik hierop terug. Een enkele maal zegt men ook oema ana manoe, «het huis van de kuikens», naar aanleiding van de houten vogels (hanen), die op den nok zijn gestoken.[2] De bewaker die in dit marapoe-huis woont heet: tau matoetoe oema, «degeen die op 't huis past». Deze mag nooit buitens-

---

[1] In sommige dorpen maakt men onderscheid tusschen oema andoeng en oema marapoe. W.

[2] Ana manoe (kippetje) is de gewone figuurlijke uitdrukking voor elk beest, dat geslacht wordt als offerande. Oema ana manoe is dus een omschrijving van het marapoe-huis als plaats van te brengen offers. W.

huis slapen, maar moet 's nachts altijd bij de marapoe zijn. Men vertelde mij te Lewa Pakoe, dat wanneer iemand iets gedaan had, waarvoor hij gedood zou worden, en hij vluchtte in het marapoe-huis, zijn leven dan niet meer genomen mocht worden. Wanneer er een groot feest gevierd wordt komen de ratoe's, «geestelijke heeren» (over wie beneden nader), de aanzienlijken en het volk daar te zamen, en eten er, wanneer eerst op gewone wijze is gebeden en geofferd. Er wordt daarbij op gongs en trommen geslagen om de geesten te roepen, en twee lieden (de ratoe en de huisbewaarder) klimmen naar boven op het zoldertje, waar het medium bewaard wordt, om er goudschilfers als hulde neer te leggen. Het mandje waarin het offer van rijst voor de marapoe bij de hoofdpaal wordt gezet, heet mbola kawoenga, «de eerste (oorspronkelijke) mand». Zoo ook heet de pot, waarin die rijst voor de marapoe gekookt is: woeroeng kawoenga, «eerste (oorspronkelijke) pot». Na afloop van de plechtigheid worden deze twee voorwerpen weggezet, en voor een volgende offergelegenheid bewaard: ze mogen niet voor dagelijksche doeleinden worden gebruikt.

Bij verschillende gelegenheden worden offerfeesten in het marapoe-huis gehouden: Na afloop van den oogst; wanneer de vorst een reis zal gaan ondernemen; wanneer men uit zal trekken om koppen te gaan snellen; wanneer een belangrijke zaak van bloedschande of overspel wordt berecht. Te Lewa Pakoe werden we rondgeleid door Oemboe Windi, den zoon van den radja van Lewa. Hij vertelde ons dat hij nog niet in het marapoe-huis van zijn vader mocht komen. De reden hiervan is, omdat zijn moeder een prinses van Kanatang is, voor wie de bruidsschat nog niet is afbetaald, zoodat zij nog niet naar de woning van haar man is overgebracht. Men heeft eerbied voor dit marapoe-huis; in gewone tijden durft men er zelfs niet te dicht bij te komen.

In de oema marapoe mag alle soort van vleesch gebracht worden, dat men gewoon is te eten, ook dat van honden. Alleen is daar verboden op de joengga, een soort guitaar te spelen. Te Langgaliroe (Lakoka) mag in het marapoe-huis geen hondevleesch gebracht worden, omdat noch de radja, noch de ratoe dit eten, alleen omdat het hun tegen staat. Ook lipi, eene groentesoort, en iwi, oebi, mogen daar niet binnen gebracht worden; hili, Colocasia, daarentegen wel.

Terwijl men bezig is tot de marapoe te bidden, mag niemand in de deuropening komen, waarschijnlijk met de gedachte, dat aan de geesten den weg niet versperd mag worden. In Lewa Pakoe staan bij zulk een gelegenheid twee mannen bij de deur, die met rotans gewapend zijn om voor de handhaving van dit verbod te waken.

Voor Midden-Soemba heeft Wielenga het marapoe-medium beschreven als een mandje of kistje, waarvan men den inhoud niet kent. Het is met koperdraad stevig vastgebonden, en niemand durft het openmaken om te zien wat er in zit. Zoo dichtgebonden is het overgeleverd van geslacht op geslacht, en het is zelfs streng verboden het te openen (Mac. XIII, bl. 337). In de marapoe-hutten van het Westen worden allerlei oude voorwerpen bewaard. De bronzen bijlen en de steenen hamers, afkomstig uit Midden- Celebes, die ik daar liet zien, werden dadelijk herkend als marapoe-voorwerpen. Lansen en zwaarden behooren ook daartoe.

Ratoe. Zooals reeds gezegd is wordt de stam-marapoe bewaakt door een persoon uit de voornaamsten des lands: deze waardigheid is erfelijk. De bewaker leidt de plechtigheden, hij is het die de marapoe aanroept; bij droogte vraagt hij om regen, bij de nadering van ziekte om afwending van het gevaar. Hij ook geeft uitsluitsel in kwesties van bloedverwantschap of erfenis. In gewichtige geschillen over den adat moet hij dikwijls den doorslag geven, en geen besluit is «rechtsgeldig» dan wanneer de vorst hem er eerst in gekend heeft, en de ratoe er zijn goedkeuring namens de marapoe aan gehecht heeft. Van sommige ratoe's zegt men zelfs dat de marapoe in hem woont, zich op zijn schouders heeft neergezet (Mac. XII, bl. 370—371). Van alle aangelegenheden in het land is hij het beste op de hoogte, want hij heeft ze van zijn vader vernomen, en wanneer hij komt te sterven, heeft hij zijn kennis reeds aan zijn zoon overgeleverd. In West-Soemba komt het wel voor dat het landshoofd zelf als bewaker van de marapoe optreedt.

Dat deze ratoe het oorspronkelijke hoofd des volks is geweest, blijkt ook nog hieruit, dat hij de mangoe tana, de bezitter van den grond is, en niet de radja. Dit geldt voor Oost- en Midden-Soemba, waar de vorsten waarschijnlijk afstammelingen zijn van vreemde usurpators. In het Westen heb ik niet vernomen, dat de ratoe's, de bewakers van de marapoe, ook eigenaars

van den grond zijn; daar zijn het de radja's zelven. Wel verleenen de aroe marapoe daar natuurlijk hun diensten om de marapoe gunstig voor den landbouw te stemmen. Couvreur zegt in zijn bovengenoemd verslag: «Hij (de ratoe in Oost- en Midden-Soemba) heeft het beschikkingsrecht over den grond. Wil men ergens een tuinhuis opzetten of grond ontginnen, onder het brengen van een offerande aan den Ratoe voor de marapoe, dan vraagt men daartoe zijn toestemming, niet die van den maramba (radja), die buiten deze aangelegenheid staat.»

In Lakoka zijn drie ratoe's: Kabisoe Lakoka, ana matjoea, en ana ma'ari of toloe mata wai maringoe, «het rauwe vleesch en het koele water». De ana matjoea bewaakt de kabala. Kabala is de bliksem, die belichaamd is in een steen, die zich ergens in de wildernis bevindt. Wanneer het begint te donderen, verzamelen de menschen zich in zijn huis; wanneer het gewas door muizen of andere dieren dreigt vernield te worden, is hij het die offert en bidt. De eerste bos rijst die men op den akker heeft geoogst, is voor den ratoe. (Er zijn ook andere menschen die beweren macht te hebben over den bliksem. Wanneer bijvoorbeeld iemand gestolen heeft, en men weet niet wie de dief is, dan vraagt degeen die macht heeft over den bliksem aan dezen om den man te treffen, en dit gebeurt dan ook). De ratoe die den titel voert van ana ma'ari, zorgt ook wel voor regen, maar zijn hoofdwerk is toch het ontzondigen der menschen in gevallen van overspel en bloedschande. Vroeger wanneer men uit den strijd terugkwam, was hij het die de strijders ontsmette van het kwaad dat hun uit den oorlog aankleefde.[1]

Zooals gezegd is, krijgt de ratoe zijn levensonderhoud van de bevolking, d.w.z. ieder geeft hem een klein deel van de opbrenst van zijn akker. Maar het kan niemand verwonderen, wanneer de ratoe een armelijk bestaan lijdt, want de pas genoemde inkomsten zullen niet rijkelijk vloeien. Onder deze ratoe's zijn er, die veel invloed hebben, omdat ze alle omstandigheden in de Soemba-

---

[1] Het landschap Lakoka is niet een afzonderlijk landschap, als bv. Napoe Memboro en dgl. Het is een uitzwerming van Napoe, dat in twee marapoegeslachten is verdeeld, nl. ana matjoea en ana ma'ari (de oudere en de jongere broeder).

Nu bewaakt ana matjoea de marapoe kabala, terwijl ana ma'ari het zeggenschap heeft over de marapoe toloe mata, wai maringoe.

Deze marapoe is dus geen stamvader, maar een machtige geest of halfgod, de verzoener van alle schuld. W.

neesche maatschappij kennen, en altijd in de gelegenheid zijn te intrigeeren. Het moet dan ook wel eens zijn voorgekomen, dat een ratoe te veel macht en invloed kreeg, en dan liet de vorst hem uit den weg ruimen, om 's mans zoon in zijne plaats te stellen.

Behalve de stam-marapoe zijn er ook familie-marapoe en gezins-marapoe. Het medium om met dezen in aanraking te komen bevindt zich in elke woning; het bestaat uit een kleiner mandje dan waarmee verbinding wordt gezocht met de stam-marapoe. Dit voorwerp maakt men zelf wanneer men het huis bouwt. Veel bijzonders bevindt er zich niet in. Het dient alleen als middel tot gemeenschap met de zielen der afgestorvenen, welke men onderstelt, dat daarin verblijf houden, en vandaar uit het wel en het wee der levenden besturen. Zooals gezegd is wordt dit mandje bewaard op een zoldertje bij den nok van het huis boven den haard. Wielenga doet in zijn belangrijke mededeelingen in het Zendingstijdschrift de Macedoniër een verhaal van zekeren Oemboe Ndiloe (in Oost-Soemba): deze huwt met een meisje dat uit een meloen komt. De vrouw wordt geroofd door een vogel, maar met de hulp van een aap en van duiven wordt zij teruggehaald. De aap krijgt tot belooning wat kiezelsteenen die hij bij een mensch deponeert. Deze steenen worden de marapoe voor de menschen van Karanggoe Watoe, die geen apen en duiven mogen dooden (XV, 1911).

Wanneer men de hulp van de marapoe wil inroepen, ten einde in een rechtszaak de overwinning te behalen, of om op reis zijn hulp te erlangen, of om gunstig weer te krijgen voor den aanplant, dan wordt het offer daartoe op een rekje van bamboe met pinanglatjes belegd, geplaatst. Dit rekje heet jarang in Midden-Soemba. Het bevindt zich steeds rechts boven den ingang van de woning. Het hoen dat voor deze plechtigheid bestemd is, wordt onder de jarang geslacht. Men onderstelt dat de marapoe-geest zich over dag op dat rekje ophoudt, vanwaar hij het leven van de menschen gade slaat. Van de jarang af neemt de marapoe deel aan de besprekingen over belangrijke aangelegenheden, het bepalen van den bruidsschat, het vellen van een vonnis, het nemen van een besluit. Wanneer de lever van een bij zulk een een gelegenheid geslacht varken wordt onderzocht, geschiedt dit met de bedoeling om na te gaan, of de marapoe het met de genomen beslissing eens is. Als onderpand daarvan wordt het kinnebak van het dier bij de jarang opgehangen.

Van de geslachte hoenders worden de veeren er naast in het dak gestoken.

In Kambera en Lewa worden bij de onderhandeling over den bruidsschat vooraf twee gouden oorhangers, mamoeli, op de jarang gelegd, en deze dragen den naam van «oogen van Marapoe», opdat hij goed zal toekijken wat gegeven wordt. Die «oogen» worden na afloop der besprekingen weer opgeborgen. Wanneer men wil gaan oogsten geeft men daarvan vooraf kennis aan Marapoe op de jarang. Na afloop van den oogst wordt een klos mais met schil en al gekookt; is hij gaar, dan trekt men de schil er af, en wordt de vrucht in een mandje op de jarang gezet. Rijst mag in geen enkelen vorm op dit rekje komen, maar deze wordt bij den hoofdpaal der woning den geesten aangeboden. Op deze offers bij den landbouw kom ik later uitvoeriger terug, wanneer ik over dit onderwerp spreek.

In West-Soemba wordt geen jarang gevonden, maar daarvoor in de plaats heeft men een ronde plank als een kraag om den hoofdpaal bevestigd, waarop een en ander wordt gelegd dat men den geesten wil wijden.

Ik zeide reeds dat de menschen in Laura meer ontwikkeld zijn dan de overige Soembaneezen. Men houdt er daar eer een soort van theologie op na, waarvan ik elders niets heb gevonden. Nu is het natuurlijk de vraag of die meer ontwikkelde godsdienstige begrippen alleen het eigendom zijn van mijn zegslieden, en het volk daarvan weinig weet. In elk geval heb ik in den marapoe-dienst in Laura geen onderscheid gevonden met dien in andere landschappen van Soemba.

In Laura dan onderscheidt men twee soorten [1] van marapoe:

[1] Ook in geheel Oostelijk Soemba maakt men deze onderscheiding van marapoe maloeri (levende marapoe) en marapoe mameti (doode marapoe). De laatste categorie zijn de zielen der afgstorvenen. Ieder die sterft wordt wordt een marapoe mameti. Maar marapoe maloeri zijn de geesten in het algemeen. Zoo heeft men de marapoe tana, de marapoe kawang, de marapoe ndjara, de maparoe manoe, de marapoe kabala, de marapoe maringoe wai, etc. etc. (de marapoe van den grond, van de lucht, van de paarden, van de kippen, van het onweder, van het koele water.

Het woord marapoe wordt in drieërlei beteekenis gebruikt. Het duidt aan de geesten en goden, de zielen der afgestorvenen en dan in bijvoegelijke beteekenis: aan geesten en zielen gewijd. Een marapoe oema is de beschermgeest van het huis, maar oema marapoe is: een huis waar men aan de marapoe offert. W.

levende marapoe, die ook in hun oorsprong geesten zijn geweest, en doode marapoe, de zielen van afgestorvenen. De hoogste marapoe is de Schepper, de bovengenoemde Ina Kalada-Ama Kalada. Deze zendt «Marapoe die beveelt», om zijn wil uit te voeren. Deze heeft de orde in den chaos gebracht; alles is aan hem onderdanig. Hij heeft weer onder zich «de werkmeester onder de goden», of «de Marapoe die de insnijdingen in de handen en voeten maakt». Deze voert uit, wat de tweede marapoe uitdenkt. Hij vertegenwoordigt dus als het ware het levenwekkende beginsel. Daarnaast nog een marapoe, «de zoon van vader en moeder». Hij is de algeheele plaatsvervanger van den anderen marapoe met betrekking tot de zaken van de menschenwereld. Hij wordt ook genoemd «de Marapoe die komt en gaat», omdat hij van alles wat hij ziet en hoort in de menschenwereld rapport uitbrengt. Ook onderzoekt hij de geschillen. Hij heet ook «de Marapoe, de meegaat, die volgt, zittend op den schouder en op het hoofd». Een soort van alomtegenwoordige dus.

Ondergeschikt aan die vier zijn de marapoe van de kampong en die van de tuinen en sawahs. De eerste laat de menschen 's morgens en 's avonds uit en in de poort, en de tweede doet de ronde om de akkers.

De levende marapoe worden benaderd door tusschenkomst van de doode marapoe (de zielen der overledenen). De marapoe verschijnen in den droom. «De Marapoe die komt en gaat» verschijnt in de gedaante van een slang. Men zet hem eten voor, en men vraagt hem door middel van wichelen wat hij komt doen (de godsdienstige denkbeelden van de inwoners van Laura zijn beschreven door den missionairen predikant L. Krijger te Karoeni, in de Groninger Kerkbode van 27 Juli en 3 Aug. '18).

Communicatie tusschen Bewaker en Marapoe. De gemeenschap, die de bewaker van den marapoe met dezen onderhoudt, wordt uitgeoefend door middel van wichelen. Daarvoor heeft men verschillende methoden: In de eerste plaats het onderzoek van de lever van het offerdier, dat geslacht wordt: hoen, varken en buffel: is de lever gaaf en goed van kleur, dan is het antwoord gunstig; zijn er gaten of scheuren in of is zij niet goed van kleur, dan beschikt de marapoe ongunstig.

Men kent hier ook het meten van een speer, naar eene methode, die ook op Timor veel wordt toegepast: Een speer wordt met de punt tegen den heiligen paal van het huis gezet, en

dan door den ondervrager der geesten gevademd, zoodanig dat de top van den rechtermiddelvinger even tegen paal of rand tikt. Dan omklemt de linkerhand de speerschacht, opdat het lichaam zich niet zal kunnen verplaatsen. Vervolgens laat men de rechterhand los, en tracht met den duim paal of wand te raken. Gelukt dit, dan is het antwoord gunstig; bereikt de duim paal of wand niet, dan is het antwoord ongunstig.

Ook wordt het bloed van de geslachte kip in een bakje of een kokosdop opgevangen; wanneer de oppervlakte van dit vocht glad is, wordt dit aangemerkt als een bewijs dat men gerust kan gaan doen, wat men aan de geesten heeft voorgelegd. Vertoonen zich rimpels, blazen of scheuren op het bloed, dan zal men niet zooveel geluk hebben bij wat men voornemens is te doen. Uit allerlei omstandigheden weet men nog bijzonderheden af te leiden, die op de onderneming betrekking hebben.

Maar het meest wordt het orakelsnoer, de maowal of mowal daarvoor gebruikt. Zij die gewend zijn de geesten te ondervragen, hebben dit snoer altijd bij zich. In een opstel in de Macedoniër (XIV, «'t Viervoudig orakelsnoer») heeft Wielenga een uitvoerige beschrijving van dit voorwerp gegeven, en van de wijze waarop er mee gewerkt wordt. De moawal bestaat uit vier touwtjes of koordjes. Twee daarvan heeten vrouwelijk en zijn aan de uiteinden met twee kraaltjes voorzien; de beide andere zijn mannelijk, en bezitten elk slechts één kraal. Terwijl de wichelaar de touwtjes gladstrijkt, spreekt hij ze toe en vraagt aan de moawal of mowal om inlichting over hetgeen hij wenscht te weten of doen en of het hem gelukken zal of niet. Dan strekt hij de touwtjes en spant ze om de vingers. Wanneer hij ze daarvan af laat glijden, kan het gebeuren, dat elk touwtje apart is gebleven, of dat ze hopeloos in de war zijn geraakt. In deze beide gevallen staat de zaak niet gunstig, en een offer moet worden gebracht om beter uitsluitsel te krijgen. Zijn beide paren touwtjes in elkaar gedraaid, dan mag men op succes hopen, ofschoon de zaak niet gemakkelijk zal gaan. In het gunstigste geval is een mannelijk koord met een vrouwelijk touw samengebonden, zoodat de vier twee strengen vormen. Dit heet dan hepiloeng.

In Bolobokat wichelt men met twee reepjes lontarblad; deze worden eerst op de sirihtasch neergelegd, en de bewaker van het marapoe-huis vraagt den geest om uitsluitsel. Dan worden

beide reepen over elkaar omgevouwen en de beide einden van iedere reep met elke hand vastgehouden; beide reepen zitten dus in elkaar gehaakt. Eerst wordt nog bepaald of het linker- dan wel het rechterblad moet breken om gunstig of ongunstig te voorspellen. Dan rukt men ze van elkaar en ziet welke van de twee door midden is gescheurd. Is een van de twee bladeren wel geschonden, maar niet doorgescheurd, dan wordt de proef herhaald.

In Napoe (en zeker ook wel in andere landschappen) is men gewend de linkerhand en arm, te beginnen bij den top van den middelvinger met het span van de rechterhand te meten. Drie span naar boven en dan weer drie span naar beneden. Bereikt bij dit terugmeten de top van den middelvinger der rechterhand dien van de linkerhand niet meer, dan is het antwoord van de marapoe ongunstig. Komen de beide vingertoppen weer op elkaar te liggen, of komt de middelvingertop der rechterhand over dien der linker heen, dan is dit een gunstig teeken.

De Soembanees kent nog vele andere divinatie-methoden, die minder moeten dienen om den wensch van de marapoe te leeren kennen, dan wel om iemands schuld te bewijzen. Dit geschiedt naar de voorstelling der menschen natuurlijk ook op aanwijzing van de marapoe. Algemeen is het leggen van een gloeiend gemaakte bijl op de vlakke hand van den beklaagde nadat ze eerst met eenige boombladeren is bedekt. Ditzelfde doet men soms ook met gloeiende houtskool, maar daarbij wordt de hand niet vooraf met bladeren bedekt.

Algemeen ook is het halen van een ei of een kuiken, uit het water waarin het wordt gekookt. In Laura moet een ei uit kokende karbouwenmest worden genomen. Wanneer bij deze proeven de hand verbrandt, wordt dit als een bewijs van schuld aangemerkt.

Om zijn onschuld te bewijzen laat men in Laura wel iemand met de vlakke hand op een lanspunt slaan. Blijft hij daarbij ongedeerd, dan is hij onschuldig.

Een belangrijke proef is die van het kauwen van gestampte, ongekookte rijstkorrels. Daarbij krijgt ieder van de verdachten een aantal rijstkorrels in den mond, die gekauwd moeten worden. Daarna gaan allen één voor één naar een Soembaneesch schild van buffelhuid, dat ergens tegen den wand is geplaatst. Voor

deze gelegenheid is het schild van alle versiering ontdaan, en dwars over de huid is met kalk een horizontale streep getrokken, juist in het midden. Ieder moet nu de gekauwde rijst boven het overeindstaande schild uit den mond laten druipen, zoodat deze op de bovenzijde van het schild neerkomt; de brij loopt dan langs de buffelhuid naar beneden. Is het papje spoedig droog geworden, zoodat het de streep niet of maar even bereikt, dan is de rijstkauwer schuldig, want van een onschuldige zal de uitgespuwde brij vlot over het schild glijden tot beneden toe.

Ten slotte is er nog een proef met Spaansche peper, die in een lapje gedaan en in water wordt uitgeknepen. Nadat tot de geesten is gebeden, moet de vrouw, van wie men weten wil of zij zich aan overspel of bloedschande heeft schuldig gemaakt, dit water drinken. Gaat zij daarna heftig transpireeren en valt zij flauw, dan is daarmee haar schuld bewezen.

Steenen. Het begrip marapoe is niet beperkt tot de zielen van afgestorvenen. Alles wat in verbinding wordt gedacht te staan met onzichtbare machten is marapoe. Een meteoorsteen, watoe kabala, is marapoe; men doet hem in een mandje, en bewaart hem goed. Nu en dan worden offers aan hem gebracht. Hij dient als medium tot het aanroepen van den Marapoe Kabala: I Randi jalang, i Hodi mali. Hij kan op verzoek van den eigenaar den vijand dooden of ongelukkig maken.

Werktuigen en wapens door de voorouders gebruikt, zijn zelf marapoe; er gaat kracht van uit, die den mensch kan schaden, maar hen ook voorspoedig en sterk kan maken.

Marapoe worden in West Soemba ook de steenen genoemd, die in het Oosten en Midden katoda heeten. Naar hetgeen ik hieromtrent vernomen heb, meenen de Soembaneezen van het Westen, dat van die steenen zelf kracht uitgaat, terwijl in Midden Soemba meer de gedachte daaraan verbonden is, dat die steenen het daar gebrachte offer, of het gedane verzoek, aan de onzichtbare marapoe overbrengen. In Midden-Soemba zijn deze steenen dus op weg om eenvoudige offertafels te worden, zooals ze op Timor al veelal zijn. Ter onderscheiding van de boven besproken Marapoe zal ik de steenen met het in Midden-Soemba gebruikelijke woord katoda blijven noemen.

De voornaamste katoda is de dorpssteen. In ieder stamdorp namelijk in West Soemba, vindt men een met steenen belegde open ruimte, die rond is, en omringd door een steenen muurtje.

Dit pleintje heet natara of talora marapoe. Om die ruimte heen staan de huizen der voorname lieden van het dorp; gewoonlijk is daar ook dichtbij het marapoe-huisje. In die ruimte mogen ook alleen de lijken van voorname lieden worden begraven; de minderen liggen er allen buiten. Toen de gewoonten nog streng in acht genomen werden, mochten vrouwen en kinderen alleen bij feestelijke gelegenheden op deze plaats komen, en dan nog alleen vrouwen die in het dorp woonden; vreemdelingen mochten die plek niet betreden, maar liepen er omheen. Maar tegenwoordig stoort men er zich weinig meer aan. Komen soldaten, dan loopen zij er over, en dit voorbeeld is door de Soembaneezen zelven gevolgd.

De gebruiken ten opzichte van de natara schijnen in de verschillende landschappen niet dezelfde te zijn. Oemboe Dong van Anakala bijvoorbeeld vertelde mij dat op dit pleintje nimmer beesten geslacht mochten worden; men mocht er zelfs niet eten. Wanneer de dieren geslacht zijn, wordt het vleesch in de huizen om de natara heen gebracht; de levers worden in het marapoe-huisje gebracht, waar ze later door de bewakers der geesten, de ratoe, opgegeten worden. De radja van Lauli daarentegen zeide mij, dat alle buffels op de natara worden gedood, en dat men daar ook gezamenlijk eet. Maar bij die maaltijden mag alleen witte rijst worden gebruikt. Boven op die rijst worden gemberwortel en lenga gelegd. Dit lenga heb ik niet thuis kunnen brengen; uit de beschrijving meen ik op te kunnen maken, dat het Coix lacr yma is.[1] Andere voedingsmiddelen als mais, oebi en dergelijke mogen er niet gebracht worden.

Op dit plein staat de dorps-katoda: een langwerpige overeindstaande steen, en aan den voet er van een platte steen. Dit is de katoda paraing van Midden-Soemba, de marapoe wano van West-Soemba. In het dorp Taroeng in Lauli, gelijk algemeen in West-Soemba, draagt deze dorpssteen den naam van: Watoe papadendan woedi papamoela, «de opgerichte steen en de geplante woedi (ficus)». Deze steen waakt over het dorp; alles wat de inwoners kwaad zou kunnen doen, weert hij af; voorspoed en geluk houdt hij vast. Wanneer in den ouden tijd de vijand in aantocht was, werd aan dien steen een offer gebracht, en dan gaf men hem kennis: «Morgen komt de vijand,

[1] Waarschijnlijk sesam, vgl. Jav. Mal. lënga, Tag. linga, Bis. Baré'e longa, Mak. langa. (Adriani).

help ons dus». Wanneer men zulk eensteen in den nieuwen kampong oprichtte, zocht men er een van een zachte kalksoort, watoe poeda, die gemakkelijk bewerkt kan worden. Een hoen werd geslacht en het bloed er van liet men op den steen druipen.

Verder is nog een steen opgericht bij den ingang van het dorp, de katoda langoe paraing (Midden-Soemba), marapoe bina (West-Soemba).[1] Deze steen moet allen en alles tegenhouden, wat met een kwade bedoeling binnen wil komen.

Voorts ligt voor iedere woning een steen, de katoda kawindoe, «de steen van het overhangende dak». De geesten die het huis binnen willen gaan, vragen daartoe verlof aan dezen steen, en als de marapoe-geesten uit de woning naar buiten willen gaan, geven ze daarvan kennis aan den steen.

Iedere rijstakker heeft een steen, in M. S. katoda meha, [die alleen staat] in W. S. mata paba [oog van het rijstveld] (of pamba). Wanneer de rijst geplant wordt, en wanneer zij zal worden geoogst, zet men een bordje met rijst en lever op dien steen. In verschillende landschappen in W. S. verzekerde men mij, dat die steenen des nachts zevenmaal om het veld heen loopen om den akker te bewaken. Mislukt het gewas, dan wordt dit niet aan den steen geweten, deze blijft in even groote eere als te voren.

In Taboendoeng, het eenige landschap in O. S. waar veel aan landbouw wordt gedaan, is deze katoda meha, naar mededeeling van den radja van dat land (Oemboe Dai), een steen, waarin een gat is uitgehold. In dat gat legt men eenige goudschilfers (kawadakoe) en daarop weer plaatst men een puntigen steen.[2]

In Wanoekaka is bij de voornaamste bronnen een steen overeindgezet, met vele platte steenen er om heen. Dit is de marapoe katoera, een naam die mij verklaard werd als de «ontginner», de «oorsprong van het landbouwbedrijf». Bij dezen steen worden na afloop van den oogst kippen geofferd. — Ook in Analaka heeft ieder sawahcomplex een katoda, die aan de oostzijde der velden op een sawahdijkje is opgericht, en die daarom katoda kamotoe (kamotoe = sawahdijkje) heet. Dan is er nog een katoda, die wat verweg staat van de sawahs,

[1] Langoe paraing, die bericht geeft aan het dorp (nl. wie er binnen wil komen), bina = deur. W.

[2] Dit is in geheel Oostelijk Soemba de gebruikelijke vorm. W.

hier naar het Westen. Dit is de katoda kabondoekoe[1]; het is de katoda voor den heelen stam. Hier komt men te zamen met gongslag, hier wordt geslacht en gekookt, en van hier brengt men de offergave naar den anderen katoda.

Ditzelfde vindt men ook in andere landschappen. Gewoonlijk staat de katoda bij het punt, waar het water op de sawah komt; naast den opstaanden steen is gewoonlijk ook nog een liggende geplaatst. In Laura heeft men op de droge velden twee opstaande steenen, en een liggenden. Een van de eerste heet pangamba, «slaaf».

Verder plaatst men nog steenen bij stukken land, waar een geest gedacht wordt te wonen; op zulk een steen, katoda padira tana (grens van het land) geheeten, legt men dan offers voor dien geest. Men bezit ook gemeenschappelijke offersteenen, waar de leden van den stam te zamen komen en offeren om regen af te smeeken, een voordeeligen oogst te vragen, en dergelijke dingen meer. Dit zijn de katoda boenggoer (gemeenschappelijk). Eindelijk heeft men nog steenen op de weideplaatsen van paarden en buffels (katoda ndjara en katoda karamboa), die zorg dragen voor het heil van deze dieren.

Versteeningen. In aansluiting aan dezen steendienst wil ik hier eerst mededeelen, wat ik te weten ben gekomen omtrent menschen, dieren en voorwerpen, die in steen heeten veranderd te zijn. In Taboendoeng, vertelde Oemboe Dai, zijn tijdens den zondvloed vele dieren en menschen in steen veranderd, maar ze zijn niet alle meer aan te wijzen, behalve een steen, die een vrouw geweest is. Deze was aan het weven toen de vloed kwam. Ze wilde vluchten, maar op datzelfde oogenblik veranderde ze in steen.

Dicht bij Wone op den weg tusschen Lauli en Wajewa, is een steen, waarvan men zegt, dat hij vroeger een meisje is geweest. Een vrouw was namelijk eens met haar dochter op het veld aan het werk. Het kind vroeg om water, maar de moeder antwoordde: Hoe kan ik je hier water geven, dat alleen in het dorp te krijgen is. Maar het kind bleef om water zeuren en begon te huilen. Toen het de moeder te erg werd, zei ze ongeduldig: Mocht je een steen worden waar water uitkomt. Haar wensch werd dadelijk vervuld, en tot nu toe vloeit het water

[1] Kabondoekoe, in het Kamberaasch paboendoeng = opstapelen, zich verzamelen. Deze is dus identiek met de katoda boenggoer van Oostelijk Soemba.
W.

uit den neus en de vagina van het in steen veranderde meisje.

Ditzelfde verhaal werd mij ook in Wajewa gedaan, alleen met dit onderscheid, dat het hier een jongen was die steen werd. Deze steen bevindt zich te Lewe ndeta, «hooge berg», dicht bij den kampong Kikoeboko. — Er is ook een bron bij het stamdorp Tanggeba, Wè'è tenge genaamd. Deze Tenge moet een meisje zijn geweest, dat in steen veranderd werd, maar het verhaal dat daaraan verbonden is, wist men mij niet meer mee te deelen. Daar vertelde men mij ook nog van een meisje dat Tiala wioe wawo heette. Deze hield het met een hond, terwijl de dorpelingen aan het feestvieren waren. De hond copuleerde juist met haar, toen haar vader haar riep om op de natara (dorpsplaats), te gaan dansen. Het meisje sneed toen den penis van den hond af om sneller aan het bevel van haar vader te voldoen. Terwijl zij nu aan het dansen was, viel de hondepenis naar beneden, zoodat ieder kon nagaan wat er gebeurd was. Toen het meisje haar vader om water vroeg, omdat zij verhit was van het dansen, antwoordde hij boos: «Ga naar de bron en kom hier niet meer terug». Het meisje ging, en veranderde daar in steen. Die bron ligt boven Rada kaka, ongeveer drie K.M. van Elo Pada.

Bij het plaatsje Wai Kelo in Wajewa (niet te verwarren met Wai Kelo aan het noorder strand, waar de schepen ankeren) is een steen, die vroeger de menschen waarschuwde, wanneer er vijanden of dieven kwamen. Hij riep de lieden dan. Toen dit weer eens een dief overkwam, hakte hij in den steen, en smeerde hem in met silagoeri-vrucht, en hierna verleende de steen zijn diensten niet meer.

In Laura heet een varken in steen veranderd te zijn. Dit werd door een jager uit Kodi tot in Laura achtervolgd, waar hij het doodde, waarna het in steen veranderde. Die steen bevindt zich bij het dorp Kalimboe komi. Er zijn menschen, die aan dien steen rijst geven, opdat hun akkers niet door varkens verwoest zullen worden.

De legende van Watoe Kaweda is in West-Soemba algemeen bekend. Eens leefde in Boekamberoe in Kodi een vrouw, Kalangga Loroe Wine genaamd. Zij maakte geregeld reizen van de aarde naar den hemel. Dikwijls ging ze van haar kampong Wèè Taboela (dichtbij het tegenwoordige dorp Wèè Woela) naar het gebergte, en daar verdween zij dan in de rots Wora ngamba. Toen zij eens in haar dorp terugkeerde, zag zij dat een groot varken van

haar was verdwenen. Op haar vraag wie het varken had genomen, kreeg zij geen antwoord, maar zekere Ina Kaweda fluisterde haar toe, dat de inwoners van het dorp het varken hadden opgegeten. De oude vrouw zeide, dat zij hierover wraak zou nemen, maar Ina Kaweda zou zij beloonen door haar naar den hemel mee te nemen. Zij gelastte daarom Ina Kaweda gierst te koken als teerkost op den weg, maar in plaats van gierst nam deze boonen. Het koken daarvan hield zeer lang op, en daarom ging de oude vrouw vast vooruit, omdat zij voor zonsopgang weg wilde zijn. Voordat zij heenging vermaande zij Ina Kaweda vooral niet om te kijken, wanneer zij eenig geluid achter zich hoorde. Toen Ina Kaweda eindelijk op weg ging met het mandje voedsel op het hoofd, hoorde zij op de heuvels gekomen een geweldig gedonder achter zich. Ze vergat de vermaning van de oude vrouw en keek om. Ze zag den grond waarop Wèè Taboela stond verzinken. Van schrik veranderde ze in steen. Dit is de Watoe Kaweda bij paal 12 op den weg van Karoeni naar Kodi.

Offerfeesten. Voordat ik tot een ander onderwerp overga, moet ik hier eerst nog iets zeggen van de offerfeesten, welke gehouden worden om de geesten te verzoenen. Mijne inlichtingen daaromtrent stammen uit West-Soemba. Een van die offerfeesten heet roleka. Wanneer er iemand zwaar ziek is, of wanneer een of andere gebeurtenis aanleiding geeft om te onderstellen, dat de geesten ontstemd zijn, wordt door het orakelsnoer, mowal, niet alleen naar de reden van dit misnoegen gevorscht, maar daarmede wordt ook uitgemaakt, langs welken weg men de geesten tevreden kan stellen. Dan gebeurt het wel dat de geesten gelasten om een roleka feest te geven. Dit is een groot offerfeest, waarop eertijds veel buffels en varkens werden geslacht. Van te voren werd aan alle vrienden en verwanten kennis gegeven van het voornemen. Allen die aan het feest kwamen deelnemen, brachten een buffel of een varken mee; later kregen ze dat geschenk weer vergoed, wanneer zij zelven gedwongen waren zulk een feest te vieren.

Eenige dagen voordat het eigenlijke offer gebracht wordt, wordt een stelling in het dorp gemaakt, waaraan vier gongs worden opgehangen. Iederen avond dansen daar zes jongens en zes meisjes, die met kippeveeren en paardehaar versierd zijn. Om de gongs heen dansen ook mannen met schilden voorzien. In een dorp, waar een dorpsplein, natara, is, worden de gongs

dicht bij den dorpssteen opgehangen. Het feest begint, doordat iemand tegen den avond op de gong slaat; dan verzamelen zich allen, die aan het feest deelnemen, zoowel de inwoners der feestvierende plaats, als de gasten om den gongslaander heen. Deze strooit gestampte rijst over de verzamelde menigte heen, hij noemt het aantal dieren dat geslacht zal worden, en de namen der marapoe's, voor wie elk der dieren bestemd is. Zoo het eenigszins mogelijk is, wordt aan elk der voornaamste geesten een dier toegewezen, om allen gelijkelijk tevreden te stellen. Den volgenden dag wordt dan alles in orde gebracht en als er weer een nacht verstreken is, worden de dieren geslacht. De ratoe die de leiding van het feest heeft, en die de geesten aanroept, heeft dan een bak met water voor zich staan, waarmee hij de offerdieren besprenkelt, voordat ze worden geslacht. Wanneer dan de offers zijn gebracht, de gebeden opgezonden, en de hoofdmaaltijd is afgeloopen, wordt ook de woning van den feestgever en de verzamelde feestgenooten met dit water besprenkeld. Gedurende de dagen die men bijeen is, wordt veel gedanst, door de vrouwen n e n g g o, door de mannen k a b a n a geheeten.

Een ander offerfeest van denzelfden aard en met dezelfde bedoeling is het o e r a t a, maar dit is kleinder. Dan worden een gong en een op den grond staande trom, b e n d o e geheeten, geslagen; er hebben ook geen dansen bij plaats. Bij het slachten der dieren gaat men op dezelfde wijze te werk als bij het r o l e k a.

Een offerfeest van veel kleiner omvang wordt in Laura z a i g o, in Lauli j a g o genoemd. Deze plechtigheid wordt uitgeschreven, wanneer er door een ongeval rijst of mais verbrand is, en men wil met dit feest zorgen, dat de ziel van die gewassen daardoor niet zullen weggaan. Wanneer er gestolen is en men weet niet wie het heeft gedaan, wordt dit feest gegeven ten einde daarbij een vloek over het hoofd van den dief af te bidden. Als iemand door den vijand verslagen is, heeft het z a i g o (j a g o) plaats, om de ziel van den verongelukte terug te roepen. Bij het eerste geval wordt de gong geslagen op den akker of in het tuinhuis, blijkbaar om de ziel van de rijst of de mais te roepen; maar de aanroeping zelf heeft in het dorp plaats. In het laatste geval wordt bij den dorpssteen asch gestrooid, waarop drie haardsteenen worden geplaatst, een nabootsing dus van de stookplaats in huis. Een hekje wordt op die plek gemaakt, waartegen een

laddertje wordt geplaatst met een onbepaald aantal treden. Den volgenden dag kijkt men dan of men eenig teeken in de asch kan ontdekken, waaruit men zou kunnen opmaken, dat de geesten tevreden zijn met het offer; misschien ontdekt men in de asch den afdruk van een voetstap, die dan afkomstig moet zijn van den verslagene, wiens ziel geroepen is.

Wanneer dit zaigo (jago) gevierd wordt, wordt ook een dag of zeven op gongs geslagen, die aan de bovengenoemde stelling zijn opgehangen, en waarbij 's nachts gedanst wordt; gewoonlijk wordt daarbij slechts een buffel als offerdier geslacht, soms ook wel twee varkens. Het feest vangt als bij het roleka aan met het slaan op de gong, waarbij degeen die dit doet, in versmaat de reden opgeeft, waarom dit zaigo wordt gegeven. De Heer L. Krijger heeft in de Groninger Kerkbode van 20 December '19 eenige van deze verzen meegedeeld. Het gezang van den leider der plechtigheid, wanneer wat rijst is verbrand, wordt aldus weergegeven:

Rijst van Koni, rijst van Dima,
Kom toch weder, keer terug nu
bij de dorpspaal, wees niet bang meer,
neem uw plaats weer in ons midden.
Al de geesten van de kampong,
die gevlucht zijn, keert toch weder,
kom o dorpsgeest, kom o poortgeest,
Rijst van Koni, rijst van Dima!
Zoon van moeder, zoon van vader,
die gevlucht zijn, wees niet bang meer,
Kom toch weder, keer terug hier,
bij ons allen in de kampong.

Geldt het gezang een dief die met een vloek bedreigd wordt, dan zingt de leider:

Gij o geesten, roept den dief nu,
laat hem komen, brengt hem hierheen,
dat hij nadre tot de plaats, dicht
bij de trommel en de gong.
Laat hem daar zijn schuld erkennen,
dat hij zegge: sla mij vrij nu,
want ik ben het, ik beken het,
ik, die heb gestolen 't goed.

Is hij zelf soms op het feest hier,
hoort hij zelf ook onze woorden,
laat hij 't dan wel overwegen
in zijn hart, en 't feit bekennen.

Heeft de dief zich niet aangemeld, dan wordt de vervloeking uitgesproken:

Gij o geesten, volgt den dief nu,
slecht van voeten, slecht van handen,
dat hij sterve en niet leve,
al zijn magen, grooten, kleinen.
Wat zijn hand ook moge planten,
dat geen zegen 't doe gedijen.

Als men de ziel van een verslagene terugroept:

Onze broeder, die gegaan zijt
langs den grenspaal van de sawah,
opgestegen naar den hemel,
daal nu weder tot ons neer.
Keer terug nu tot den Schepper
van uw handen, van uw voeten,
en gij Schepper, roep ook zelf hem,
die nu dood is, tot ons weder,
Heeft hij eertijds overtreden,
stierf hij daarom bij het strijden,
trof de lans hem van den vijand,
dat hij nu dan wederkeere.
Zie de ladder staat gereed hier,
om u tot ons te geleiden.
Klim dan nu weer naar beneden,
tot ons weder van den hemel.

Soms wenscht men den marapoe uit de woning naar de tuinhut over te brengen. Dit noemt men lèke marapoe, of lèke (vinden) pare (rijst). Dit doet men door een deel van de geoogste rijst uit de woning naar het tuinhuis over te brengen, te zamen met een of meer kinnebakken van varkens die bij verschillende gelegenheden geslacht zijn, en die bij de offerplaats in huis zijn opgehangen. Dit gaat met eenige plechtigheid gepaard.

Maar nu gebeurt het ook wel eens, dat het orakelsnoer uitmaakt, dat iemand ziek geworden is, omdat hij zijn rijstveld

geruimen tijd in den steek gelaten heeft, waarom de indertijd daarheen gebrachte geest van den akker boos geworden is, en nu den eigenaar ziek gemaakt heeft. Dan wordt eerst op de gewone wijze in huis gebeden, en vervolgens gaat men in optocht naar den akker. Een oud man gaat voorop met een veelkleurigen doek op het hoofd en een lans over den schouder. Onderweg zingt hij en zijn gezang wordt telkens met gejuich beantwoord. In de tuinhut aangekomen spreekt hij daar weer eerst gebeden uit, waarin den marapoe wordt verzocht om mee te gaan naar het dorp, opdat hij niet alleen op het veld achterblijve. Dan wordt een kip geslacht, en uit de lever wordt opgemaakt of de marapoe genegen is mee te gaan. Wanneer uit de lever blijkt, dat hij daartoe niet genegen is, dan slacht men een varken om hem over te halen. Wanneer de marapoe door de lever van dat dier te kennen geeft, dat hij ook daarmee niet tevreden is, dan wordt hem een groot offerfeest beloofd. De marapoe heet zich vereenzelvigd te hebben met een pinangnoot; deze wordt na afloop van de plechtigheid te zamen met de vroeger daarheen gebrachte kinnenbakken naar het dorp gebracht, en daar op haar oude plaats opgehangen. Op deze wijze is de marapoe weer in huis terug gebracht.

Familieverwantschap. Toen ik boven over marapoe sprak, heb ik reeds medegedeeld, dat een dorp bestaat uit lieden, die hun afstamming afleiden van denzelfden mannelijken voorouder. De hoofdman van zulk een gemeenschap heet kabisoe [1], en allen die zich om hem heen groepeeren, heeten tot dezelfde kabisoe te behooren. De kabisoe is het die voor zijn geslacht de godsdienstige handelingen en de jaarlijksche offeranden regelt. In zijn huis worden de oude erfstukken bewaard, die als medium dienst doen in het verkeer met den voorvader, van wien het geslacht afstamt. De namen van de verschillende familieverhoudingen heeft Wielenga reeds gegeven in zijn Vergelijkende Woordenlijst onder de nummers 69—88, zoodat ik die hier niet behoef te herhalen.

Op Soemba heerscht vaderrecht, dat is: dat de kinderen behooren tot het geslacht van den vader. Afstammelingen van

[1] Kabisoe met het honorifieke prefix ka-gevormd van bisoe, Boeg. id., Jav. wikoe, Tag. Bikol biko, Minahassische talen: wikoe, witjoe, Bare'e bikoe, Mal. bisoe (stom), in 't algemeen „onthouder, die zich bepaalde genoegens (coitus, palmwijn) ontzegt en daardoor magisch sterk wordt". (Adriani).

denzelfden voorvader, kabisoe, mogen niet met elkaar huwen, omdat dezen elkaar bestaan als broeders en zusters. Hieruit zou volgen dat de kinderen van twee zusters, wanneer ieder harer gehuwd is met een man uit verschillende kabisoe, met elkaar zouden mogen trouwen. In enkele landschappen in het Westen is dit ook het geval, zooals in Laura, Wajewa, Wanoekaka en Lauli. In Bolobokat, Napoe en Anakala mag het ook, maar onder zekere restrictie: de zoon van een jongere zuster mag met de dochter van een oudere zuster huwen, niet andersom. Toch kon dit laatste gebeuren, maar dan werden de kinderen eerst aan andere familieleden gegeven, die dan als hun vaders optraden en voor den bruidsschat zorgden, welke dan toch ten slotte aan den eigenlijken vader van het meisje werd gegeven. In het landschap Lamboja in West-Soemba zei men mij bepaald, dat kinderen van twee zusters niet met elkaar mogen huwen, iets dat ook in Midden-Soemba regel is, zooals ik zelf in Kambera, Lewa en Lakoka heb kunnen nagaan.

Een huwelijk dat zeer gewenscht, ja voorgeschreven is, is dat tusschen den zoon van een zuster en de dochter van een broer. Dit heet pa'anawini-pa'anamining. Wanneer zulk een verbintenis door een der partijen wordt geweigerd, geldt dit voor een groote beleediging. Alleen in Wajewa vertelde men mij, dat ook een dochter van de zuster met den zoon van haar broer mag huwen. Ik durf echter niet zeggen of dit daar algemeene regel is.

Toch wordt in bijzondere gevallen wel toegestaan, dat broers zoon met zusters dochter huwt, bijvoorbeeld wanneer van een broer en zuster de eerste alleen zoons en de tweede alleen dochters heeft. Maar zulk een huwelijk moet dan «ontzondigd» worden (hawari). Het kan ook voorkomen, dat de dochter van den broer al groot is, terwijl het zoontje van de zuster nog klein is. Dan kan die dochter aan den vader van dat zoontje, dus aan den man van de zuster tot vrouw worden gegeven. Is de jongen groot geworden, dan moet de vader van de dochter een vrouw voor zijn neef zoeken, en de vader van den jongen moet aan den bruidsschat meebetalen. Is het geval andersom, en de zoon van de zuster reeds volwassen of oud, terwijl het dochtertje van den broer nog klein is, dan is die zoon toch verplicht zijn nichtje te nemen, als tanggoe toekoe, «sirihstampstertje», en hij moet haar zeer duur betalen. Deze gewoonten

zijn van Kambera opgeteekend, maar ze gelden ook voor West-Soemba.

Uit dit vaderrechtelijk stelsel vloeit van zelf voort, dat een man met de weduwe van zijn broer mag huwen, en wel zonder bruidsschat te betalen. Twee broers kunnen ook gehuwd zijn met twee zusters, mits deze uit een andere kabisoe zijn. Dat een man met twee zusters tegelijk gehuwd zou zijn, schijnt weinig voor te komen. De adat verbiedt het niet. Eén geval daarvan heb ik in mijn reisverslag verteld, waar het dorpshoofd van Pamala met twee dochters van den radja van Bolobokat gehuwd was. Maar gewoonlijk staat de vrouw niet toe, dat haar man haar zuster als tweede vrouw er bij neemt. Na haar dood is het geoorloofd.

Wat algemeen verboden is, is dat de man huwt met de zusters van zijns zusters man. Sommigen verklaren dit verbod uit de omstandigheid, dat de eene partij dan niet meer bruidsschat zou mogen bedingen, dan zij voor de dochter van de andere partij heeft betaald: terwijl het bij de Soembaneezen een soort van sport is om bij een huwelijksovereenkomst zooveel mogelijk van elkaar te halen. Maar de ware reden moet gelegen zijn in de familieverhouding, die door het huwelijk van de eene partij ontstaat. Want de zuster van mijns zusters man is mijn lajia, en ik ben voor haar jera, en deze verhouding wordt beschouwd te zijn als die van broer en zuster tusschen welke twee een huwelijk niet mogelijk is. Daarom heet zoo'n verhouding: pajera-palajia (in Wanokaka zegt men lija voor lajia; in Lamboja lejawa, in Lauli lasawa). In dezelfde verhouding tot elkaar staan ook de man en de echtgenoote van zijns vrouws broer. Komt de laatste te sterven, dan mag zijn zwager nimmer met de weduwe huwen. Men vertelde mij, dat de vorsten van Kambera toch wel zulke huwelijken sluiten, maar zij weten ze alleen door hunne macht door te zetten.

Een huwelijk van een man met de zuster van zijn schoonvader of schoonmoeder is in sommige streken uitgesloten: zoo ook dat van een vrouw met den broer van haars mans vader of moeder. In Taboendoeng mag dit echter wel. Zelfs mag daar een man na den dood zijner vrouw met haar moeder (als deze weduwe is) huwen, in geval hij bij de dochter geen kind heeft. Een aangetrouwde oom mag in alle gevallen met het nichtje zijner vrouw huwen, ook al heeft hij bij zijn vrouw, dus de

tante van zijn tweede vrouw kinderen verwekt. Zoo ook mag een aangetrouwde tante met den neef van haar man trouwen.

Huwelijksgemeenschap tusschen lieden van denzelfden kabisoe wordt beschouwd als bloedschande. Men heeft het vaste geloof dat bloedschenders niet lang kunnen leven. En daarom moeten ze, als hun daad bekend wordt, tegen zichzelve beschermd worden. Nergens op Soemba heb ik kunnen ontdekken, dat men aan het plegen van bloedschande de gedachte verbindt, dat daaruit een ramp voor het heele volk zou kunnen voortkomen: droogte of overvloedige regen, of iets dergelijks. De schuldigen werden dan ook nooit gedood. Een paar maal kreeg ik op een desbetreffende vraag ten antwoord: Waarom zou men zijn eigen bloedverwanten dooden? Alleen Taboendoeng maakt hierop een uitzondering. De radja, Oemboe Dai, zei mij, dat bloedschenders vroeger gedood werden, hetzij met het zwaard, hetzij door wurgen.

Het is bijna altijd een hond die gedood wordt om bloedschande te verzoenen; alleen de wijze waarop dit geschiedt, verschilt in sommige streken. Zoo houdt in Kambera de vrouw een kleinen hond in een doek gewikkeld vast. Zij en de schuldige man staan voor den leider, die de marapoe aanroept. Daarna geeft de leider den hond een slag, die hem doodt, en tegelijkertijd laat de vrouw den doek, waarin het dier gewikkeld is, vallen. Het beestje wordt daarna in tweeën gehakt, en de eene helft naar het Oosten, de andere naar het Westen opgehangen. De doek is voor den bidder. Zonderling genoeg heet deze plechtigheid: lo pangangoe ahoe, «een hond gaat eten», terwijl juist bij deze gelegenheid niet gegeten wordt, ofschoon de Soembanees een groote liefhebber van hondevleesch is.

De radja van Bolobokat vertelde mij, dat wanneer de bidder den hond voor zich wil sparen, hij het dier een ferme tik op den kop geeft, zoodat het schreeuwt, waarna hij zegt: hij is dood. Hij neemt daarna het dier, dat ongedeerd is, naar huis mee.

In Anakala geeft die man aan de vrouw een ring, en de vrouw geeft den man hetzelfde. Deze ringen worden in een kom met water gedaan, waarin ook eenige goudschilfers, kawâdâkoe, zijn geworpen. Aan beide zijden van de kom ligt een sarong, één afkomstig van den man, één van de vrouw. Wanneer een hond is doodgeslagen, en de schuldigen met het water uit de kom zijn besprenkeld, loopen man en vrouw van elkaar weg, de sarong die naast de kom gelegen heeft met zich meenemende.

Thuis gekomen verwisselen ze de besprenkelde sarong met het kleedingstuk, dat naast de kom gelegen heeft. (Als kwast bij dit besprenkelen worden bladeren gebruikt van de kandangoe, en heeft men deze niet bij de hand, dan gebruikt men die van een ficussoort, de wangga).

In Midden-Soemba treedt men in gevallen van bloedschande toch strenger op dan in West-Soemba. De schuldige man wordt daar naar een broer van zijn vader gebracht, die hem onder handen moet nemen. Het meisje wordt zoo spoedig mogelijk uitgehuwelijkt, maar haar vader moet daarbij een boete betalen aan den man, die met dat meisje huwt, een boete die uit manden met Soembasche weefsels gevuld, bestaat. Van zulk een boete heb ik in West-Soemba niet gehoord. Maar in elk geval worden de schuldigen ook in Midden-Soemba ontzondigd, sekoe of hawari (Mal. tawar) met wai maringoe, «koud water», en het slachten van een dier, een buffel of een varken. De plechtigheden die daarmee gepaard gaan, verschillen hier en daar. Gewoonlijk geven de schuldigen ieder een doek, die het eigendom wordt van dengene die de plechtigheid voltrekt. In Mangili (Oost-Soemba), worden bij deze gelegenheid twee honden geslacht, waarvan de ingewanden aan elkaar gebonden worden, te zamen met een stukje van de sarong der vrouw en een stukje doek van den man. Dit alles wordt in zee geworpen opdat de zee het afdrijve.

In Lamboja (W. S.) wordt door den schuldigen man een hond dood geslagen die door den leider der plechtigheid daarna naar het Westen wordt geworpen. De bloedschender geeft ook een kapmes en een speer: het eerste om daarmee in de aarde te hakken, opdat deze van de ontzondiging «hoore»; de tweede om daarmee naar den hemel te steken, opdat deze ook getuige zij van de plechtigheid. Beide voorwerpen worden het eigendom van den leider. Dit gebruik zou er op kunnen wijzen, dat men van bloedschande wel kwade gevolgen verwacht voor den landbouw, zoodat de aarde geen vrucht en de hemel geen regen meer geeft. Op dezelfde wijze gaat het in Lauli toe, alleen vermeldde men er daar nog bij, dat de hond die bij deze gelegenheid gedood wordt, geen afgesneden staart mag hebben.

In Wajewa wordt de plechtigheid volbracht door iemand, die de kunst verstaat om tot de marapoe te bidden, een zoogenaamde ata oerata, of «darmkijker», die uit de ingewanden

van het offerdier kan opmaken, wat de wensch van den marapoe is. De vader van de schuldigen mag dit werk doen; de schuldigen zijn er gewoonlijk niet bij tegenwoordig. Eerst wordt een hoen geslacht, waarvan de kop naar het Westen, en het lichaam naar het Oosten wordt geworpen. Daarna wordt een geleding bamboe gespleten, waarvan de beide helften op dezelfde wijze naar Oost en naar West worden gegooid. Daarbij roept de leider zon en maan aan, en deelt aan deze mede, dat zij nu alle kwaad van zich hebben gedaan.

Op den algemeenen regel, dat iemand niet met een kabisoe-genoot mag trouwen komen wel uitzonderingen voor: zoo vertelde de radja van Taboendoeng mij, dat het wel voorkomt dat de kleinkinderen van twee broers of twee zusters met elkaar trouwen, wanneer het geslacht anders zou uitsterven, of wanneer dit om een andere reden wenschelijk wordt geacht. De plechtigheid van het ontzondigen, zooals deze pas beschreven is, heeft dan plaats, maar na afloop er van blijven man en vrouw bij elkaar. Dit is in gewone gevallen van bloedschande natuurlijk niet het geval. Komen gescheiden bloedschuldigen weer bij elkaar, dan heeft de ontzondigingsplechtigheid nog eens voor hen plaats. Willen zij dan toch geen afstand van elkaar doen, dan laat men het paar aan zijn lot over. Het bouwt zich dan ergens een hutje, maar de anderen staan niet toe dat ze in het dorp komen.

In Laura noemt een man ieder meisje van zijn k a b i s o e: g h o ' o, zuster; en een meisje noemt iederen man van haar stam n a ' a, broeder. Een huwelijk tusschen deze twee is niet mogelijk. Maar nu zijn er enkele k a b i s o e, die in tweeën gedeeld zijn, en onder zekere voorwaarden kan een man uit het eene deel met een meisje uit het andere deel trouwen. Dit komt ook in andere landschappen voor, zooals wij zullen zien. Naar de oorzaak, die tot zulk een verdeeling heeft geleid, heb ik vergeefs gezocht. Ik vermoed, dat aanleiding tot zulk een verdeeling heeft gegeven de daad van een radja, die de adat geweld aandoende toch een meisje uit eigen kabisoe heeft genomen, waarna men er een mouw aan heeft gepast, door de kabisoe te verdeelen, dus een soort nieuwe kabisoe te maken. Komt zulk een geval voor, dan moet het meisje eerst aan een familielid van een anderen kabisoe worden overgegeven; ze moet daarin worden opgenomen. Het meisje zelf verhuist daarheen daags voor den trouwdag.

Over hetgeen er verder gebeurt laat ik hier volgen wat L. Krijger in de Groninger Kerkbode van 9 Maart 1918 schrijft: «Het moet nu echter den schijn hebben [1], alsof zij altijd tot die familie behoord heeft. Daarom wordt zij verondersteld zoo juist in die familie geboren te zijn. Men bootst dan al die handelingen na, die gewoonlijk bij de geboorte van een kind plaats vinden. De bruid wordt geheel als een pas geboren wicht behandeld, en zelf gedraagt zij zich ook zoo. Den ganschen nacht wordt zij op de schoot van een oude vrouw gewiegd .... De bruidschat wordt dan ook door deze plaatsvervangende familie in ontvangst genomen, welke ook door haar met de gebruikelijke geschenken moet beantwoord worden.»

Van Lauli beneden deelde de Gezaghebber J. M. Canisius mij een dergelijk geval mede. Een deel van een oorspronkelijk uit Wai Bangga afkomstigen stam vestigde zich in Lauli. Op het oogenblik wonen in de hoofdkampoeng Taroeng van genoemd landschap drie kabisoe: Ana Wara, die den voorvader Tagoe Weoe Tade Loegoro als marapoe vereeren: Wae Lowo, met zijn marapoe Koga Kadi, en Wae Tabora met zijn marapoe Toko Jangoe. Nu is laatst genoemd geslacht weer in tweeën gedeeld, waarvan het eene deel de goba kado, lett. «vijand buffelhoorn», van het andere wordt genoemd. Een man uit het eene deel mag met een meisje uit het andere trouwen, mits de vrouw niet uit haar eigen woning trouwt. Den avond voor den dag, waarop zij door den bruidegom zal worden afgehaald, gaat zij bij iemand van een andere kabisoe slapen. «De bewoner van het huis, zegt de Heer Canisius, speelt pro forma voor den vader, en geeft een kain aan den trouwlustigen jongeman, slacht een varken, behandeld dus het meisje als zijn eigen kind».

Als toelichting op de benaming goba kado schrijft de Heer Canisius: «Bij karbouwenslacht worden de horens bewaard, en dienen als sieraad aan de woning van den slachter (eigenaar). By goba kado echter behoudt niet de eigenaar de horens, maar geeft hij ze af aan iemand van de andere partij. Deze hangt ze thuis op».

Kodi. Op den algemeenen regel van vaderrechtelijk stelsel

[1] Dit is niet geheel juist; de nieuwe geboorte moet werkelijk plaats hebben en wordt dan ook door het hier beschreven gebruik tot een feit gemaakt, dat al de gevolgen eener werkelijke geboorte heeft.

op Soemba maakt het landschap Kodi in het uiterste Westen een uitzondering. Want hier volgt het kind het geslacht, de kabisoe, of zooals men het in Kodi zegt: de wela van de moeder. Er zijn meer dan twintig van deze wela. De namen van enkele der voornaamste volgen hier: Wela Loge, w. Giawi, w. Atoere, w. Bila, w. Koeolo, w. Kerobo, w. Likata, w. Ganggara, w. Hiedo, w. Anggata, w. Kepedoe. Volgens mijn zegsman kunnen geen nieuwe wela ontstaan. Eerstgenoemde wela is het meest gezien, en ook het grootste in aantal. De tweede in aanzien is w. Ganggara. Iedereen weet tot welke wela hij behoort, maar overigens wonen leden van verschillende wela door elkaar. Hier is verdeeling van het landschap in Kodi bokoel en Kodi Mangedo een zuiver plaatselijke.

Al volgt het kind het geslacht van de moeder, zoo kan men toch niet zeggen, dat in Kodi moederrecht heerscht, want door het betalen van den bruidsschat, die even hoog is als in Laura, en die van de gegoedheid der ouders afhangt, krijgt de man macht over de vrouw, en over de weezen, die hij achterlaat, hebben zijne verwanten en niet die van de moeder het beschikkingsrecht.

Toch schijnt het in Kodi regel te zijn, dat de man bij zijne vrouw blijft inwonen, en het gaat gewoonlijk met eenige moeielijkheid van de zijde der ouders van de vrouw gepaard, wanneer de man zijn echtgenoote naar zijn eigen woning wil brengen. Meestal geschiedt dit door schaken: Man en vrouw spreken samen af, dat de laatste op een bepaald uur water of hout zal gaan halen. Bij die gelegenheid ontvoert hij haar dan. Later wordt de bruidsschat, nga'oe, afbetaald.

Wanneer twee lieden uit dezelfde wela het met elkaar houden, wordt dit als bloedschande beschouwd. De schuldigen worden niet gedood. Dit zou alleen kunnen gebeuren, wanneer de man weigerde van de vrouw afstand te doen. Ook zou de man wel eens gedood kunnen worden, wanneer het meisje van dezelfde wela, met wie hij het hield, van een aanzienlijke familie ware, en de man zelf van geringe afkomst. Anders wordt zoo'n geval «koud gemaakt», op eenzelfde wijze als boven beschreven is.

Huwelijk. Bij het huwelijk speelt de bruidsschat een zeer groote rol. De Heer Wielenga en de Bestuursambtenaren zeiden, dat het grootste deel der rechtszaken voortkwam uit geschillen over den bruidsschat. Dit vindt vooral zijn oorzaak hierin, dat men reeds geschenken begint af te geven op meisjes van één

en twee jaar. En de vader van de kleine neemt niet van één persoon zulke geschenken aan, maar van verschillende pretendenten, zoodat dit later, wanneer het tot een huwelijk met een van hen moet komen, aanleiding geeft tot allerlei verwikkelingen. Want al het geschonkene moet dan weer worden teruggegeven aan de teleurgestelde minnaars. Daar aan dit geven van geschenken met de hoop op een toekomstig huwelijk geenerlei afspraak verbonden is, wordt geen boete geeischt, wanneer het huwelijk niet kan doorgaan. Bij het tot stand komen van zulke huwelijken wordt veel dwang uitgeoefend op de jongelieden, maar meermalen stuit het voltrekken er van op hun onwil af.

De bruidsschat, in het Oosten banda (goederen), in het Westen weli na mawine (prijs der vrouw) geheeten is bijzonder hoog; in het Oosten weer hooger dan in het Westen, maar hij is toch overal zoo, dat velen ongetrouwd moeten blijven, omdat zij geen bruidsschat kunnen betalen. Dit geeft aanleiding tot allerlei ongewenschte toestanden. In Laura is de bruidsschat over het geheel lager dan in de andere landschappen, gemiddeld een waarde van f 75.— vertegenwoordigend, maar er komen altijd zooveel geschenken bij, dat hij toch een flinke hoogte bereikt. De bruidegom toch moet behalve den bruidsschat, aan alle naaste familieleden der vrouw een geschenk geven, zelfs een nog ongeboren wicht moet zijn deel ontvangen. Zoo gaat een huwelijk in het Oosten ook gemeenlijk met geschenken aan den radja gepaard, daar hij in de verbintenis gekend moet worden. Daardoor gaat aan dien kant de bruidsschat vaak de waarde van f 1000.— te boven. Bij de besprekingen van iederen bruidsschat tracht de familie van de vrouw zooveel mogelijk te bedingen, en in elk geval zal de vader van het meisje minstens evenveel voor zijn dochter willen ontvangen, als hij voor haar moeder heeft gegeven.

Overal vertelde men mij dat de bruidsschat in vroeger dagen veel minder bedroeg dan tegenwoordig. Meestal werd dit in verband gebracht met de meerdere welvaart, die er in de laatste vijftig jaar is gaan heerschen door den paardenhandel, maar ook andere omstandigheden moeten daaraan meegewerkt hebben, want in West-Soemba waar de welvaart niet toegenomen is, wist men eveneens te vertellen van een lageren bruidsschat in vroegere jaren. Zoo werden volgens de verhalen van oude lieden in Kambera slechts twee of drie paarden als bruidsschat betaald, terwijl deze nu van 15—20 en van 50—100 gouden oorhangers,

mamoeli, bedraagt, behalve een groot aantal paarden en buffels. Ook in Lewa was de bruidsschat niet hoog; men gaf wel goud, maar weinig. Wanneer de bruidsschat gebracht werd, placht men hier vroeger te zeggen: «Daar komen het ijzer en de hond aan». Nu spreekt men van: mabara, marara, «wat wit is (zilver), wat geel is (goud)». De hond droeg den naam van «de stem van den man», de stem van de vrouw». Het ijzer doelde op een speer of een zwaard, dat steeds bij den bruidsschat aanwezig moest zijn. Deze gewoonte wordt nog hier en daar in Lewa gevolgd.

In Laura worden een of meer beesten aan den bruidsschat toegevoegd, die in de plaats van slaven heeten gegeven te zijn, waaruit blijkt dat eertijds ook wel slaven gegeven werden. Verder bestaat daar een gewoonte, die aan de huwelijksgebruiken op Timor doet denken: Een fraaie gouden oorhanger wordt gegeven «voor het rechter oog van de bruid», en een van minder waarde «voor het linker oog».

Van de zijde van de ouders der bruid worden ook zware offers geeischt, want over heel Soemba is het gewoonte, dat de bruidsschat door tegengeschenken gedeeltelijk wordt vergoed. Het is dan weer de beurt van de familie van den man om zooveel mogelijk binnen te krijgen. Hieruit volgt alweer, dat alleen families, die denzelfden welstand genieten hunne kinderen aan elkaar kunnen uithuwelijken.

Deze tegengeschenken heeten in West-Soemba nga'oe, een woord, dat in het dialect van Kambera de beteekenis heeft van «brons». Dit doet onwillekeurig de gedachte opkomen, dat koper en brons, 't welk nu geen rol meer op Soemba speelt, vroeger meer in trek is geweest.

Juist met het oog op den bruidsschat wordt er goed op gelet uit welk geslacht men zijn vrouw kiest, want wanneer men zijn vrouw neemt uit een verwante kabisoe, dan is de bruidsschat minder dan als hij genomen wordt uit een streek, aan welker bewoners men niet verwant is. Zoo zijn de geslachten Ana mboeroe in Pajeti en Lèba Karoekoe in Kambera aan elkaar verwant, en is een huwelijk tusschen een paar van hun leden onderling nog te doen. Maar wanneer bijvoorbeeld een man van Kaboeroe of Loera in hetzelfde landschap een vrouw uit een der genoemde geslachten neemt, dan moet hij alles betalen wat hem gevraagd wordt.

Ik heb ook herhaaldelijk de vraag gedaan of een jongere

dochter mag worden uitgehuwelijkt, wanneer haar oudere zuster nog geen man heeft. In Lewa verzekerde men mij, dat dit mocht. Begeert iemand de jongere zuster, als de oudere nog ongetrouwd is, dan moet hij ze beiden maar huwen. In Napoe, ook tot Midden-Soemba behoorende, vertelde de radja mij, mag men wel met een jongere zuster eener ongehuwde trouwen, maar de bruidegom moet er op rekenen, dat de oudere zuster van zijn bruid hem de ooren van het hoofd zal vragen, en alles wat zij eischt is hij verplicht te geven. In West-Soemba mag men altijd de jongere zuster huwen terwijl de oudere nog geen man heeft, maar de man moet aan die oudere zuster wel een geschenk geven, meestal een Soembaneeschen doek en een gouden oorhanger, mamoeli.

De wijze waarop een huwelijk tot stand komt, is dezelfde als die welke nagenoeg overal in den Archipel gevolgd wordt. Vaak hebben de jongelui al in het geheim een afspraak gemaakt, maar toch komt in zulk een geval een zendeling van de familie van den man officieel om de hand van het meisje vragen. Het eenige, dat hij als geschenk bij zich heeft, is wat sirih-pinang en een kain die bij het aanzoek aan de familie van de vrouw wordt overgereikt. Wanneer het verzoek is aangenomen, komen beide partijen op een afgesproken dag bij elkaar. De vader van den bruidegom brengt bij deze gelegenheid vast een buffel of een paard mee. De vader van de bruid slacht een varken om de gasten te eten te geven, dat hij geeft als tegengeschenk voor den door den vader van den bruidegom medegebrachte Soembaneeschen doek. Hiermede zijn de onderhandelingen geopend, en de dag wordt besteed om de grootte van den bruidsschat en de tegengeschenken vast te stellen.

Bij het onderhandelen over den bruidsschat, wat een zeer langdurige zaak is, wordt de huis-Marapoe als getuige aangeroepen. Daartoe worden op het offerrek, Oost-Soemba jarang, twee gouden oorhangers, mamoeli, en een gouden ketting, kanatar, neergelegd, benevens een offerande. Deze voorwerpen blijven daar liggen tot het huwelijk gesloten is, waarna ze weer met het brengen van een offer er afgenomen worden.

Is de trouwdag aangebroken, dan wordt in West-Soemba de bruigom in optocht naar de woning van de bruid gebracht. Zoo eenigszins mogelijk wordt de bruidsschat medegevoerd. Maar in ieder geval gaan er twee buffels mee; de een wordt geslacht

voor het bruiloftsfeest, de andere heet Pateba na oembana, geslacht voor het zwagerschap. In Laura voert men drie buffels met zich mee. Hiervan wordt een voor het bruiloftsmaal geslacht; de tweede is bestemd voor de marapoe van de bruid, en de derde wordt aan den broer van de bruidsmoeder gegeven. Deze laatste persoon speelt ook nog een rol bij de begrafenisgebruiken. Inplaats van dieren worden voor de twee laatste buffels ook wel geschenken gegeven. Als tegengeschenk geeft de vader van de bruid een met gouddraad doorweven doek aan den bruidegom, terwijl hij ook een paard en een buffel schenkt, zooals het heet om daarop de bruid naar het huis van den bruidegom te vervoeren. (In de plaats van deze dieren werden vroeger ook wel een speer en een hakmes gegeven). Ook moet hij zorgen voor twee varkens, die den naam dragen van wai mate, wai moripa, «dood varken, levend varken», omdat een er van gedood, en het andere in leven gelaten en door de bruid naar haar nieuwe woning meegenomen wordt. Wat de bedoeling hiervan is, wist men niet te vertellen. Het slot van het feest is, dat een hoen wordt geslacht, waarbij de geesten worden aangeroepen; de lever van dit dier wordt onderzocht, omdat die het lot van het jonge paar moet voorspellen. Wanneer het vleesch van het hoen is gekookt, eten bruid en bruidegom er beiden van.

Meermalen wordt de bruid dadelijk na afloop van de huwelijksplechtigheid naar de woning van den man gebracht. Wanneer het jonge paar dan het dorp van den man binnen gaat, staat daar een man met een bakje rijstkorrels, waarmede hij bruid en bruidegom bestrooit. Na afloop daarvan bidt hij tot de marapoe met aanbieding van een offer. Bij aanzienlijken gaf men vroeger aan de bruid een jongetje of meisje als «volgeling» mee; dit was de ata lili kalekoena, «de ondergeschikte, die de sirihtasch (voor zijn meesteres) draagt». In het huis van den bruidegom volgen dan enkele dagen van feestvieren, gedurende welken tijd de jonge vrouw niet uit de woning mag gaan. Dit geschiedt na afloop van de feestelijkheden met eenige plechtigheid, waarna de jonge vrouw zich gaat baden, en als huisvrouw optreedt.

De vrouw brengt eenige goederen mee naar haar nieuwe woning, bestaande uit doeken, kostbaarheden, en vroeger ook eenige slaven en slavinnen. Dit geldt vooral voor Oost-Soemba.

Deze goederen en slaven bleven haar eigendom. De kosten van het huwelijk der kinderen in lateren tijd worden voor een groot deel uit dit eigendom betaald. De man mag deze goederen zijner vrouw niet vervreemden; alleen in hoogen nood geeft de de vrouw soms hare toestemming daartoe. Alleen de kostbare kralen, waarmee de vrouw zich bij feestelijke gelegenheden tooit, mogen nooit worden weggedaan. Deze erft de oudste dochter.

Het verloop van een gewone bruiloft zooals deze hier voor West-Soemba is beschreven, geldt in hoofdzaak ook voor Midden-en Oost-Soemba. Maar het kan ons niet verwonderen, dat in laatst genoemde streken door den invloed der radja's een uitgebreider en luisterrijker ceremonieel in acht genomen wordt. Een eigenaardige gewoonte in het Oosten, die niet in het Westen bestaat, is die van het gebruik van een a n a m a m o h a. Dit is een meisje, dat gedurende het gansche verloop van de huwelijksceremoniën de bruid vertegenwoordigt. Zij zit voortdurend mooi aangekleed en met een doek over het gelaat op de plaats, waar de bruid moet zitten, terwijl deze zelve overal rond loopt en haar gewonen gang gaat. Deze a n a m a m o h a wordt uit een anderen stam gehaald, of door een bevriend hoofd geschonken. Men noemt dit l o p a j ä p a a n a m a m o h a, «een ana mamoha gaan vangen».

Wanneer de bruid naar de woning van haar man is gebracht, volgt de a n a m a m o h a, die steeds nog als representant van de bruid optreedt gedurende de feestelijkheden in de nieuwe woning. Aan het einde van de pret heet het dan: p a p o e r o e a n a m a m o h a, «de ana mamoha naar beneden halen». Deze gaat zich dan baden, en na afloop daarvan is zij weer een gewoon slavinnetje, de lijfmeid van de jongetrouwde vrouw.

Deze meisjes genieten eenig aanzien, omdat zij in een bepaalde betrekking tot het aanzienlijke jonge paar staan. Het behoeven ook geen slavinnetjes te zijn. Later huwen ze vaak met gegoede mannen. Liefst laat men haar spoedig na het huwelijk harer meesteres trouwen, en dan zijn hare kinderen gewoonlijk de speelkameraden van die der aanzienlijke vrouw.

Nog bij andere gelegenheden is er sprake van a n a m a m o h a. Wanneer een radja stierf waren de bevriende vorsten van andere landschappen gewend aan de familie van den overledene een a n a m a m o h a te geven; deze bleef dan het eigendom van die familie. — Bij de verzoeningsfeesten waren beide partijen gewend elkaar een a n a m a m o h a te schenken.

In theorie mag de man zijn vrouw niet naar zijn eigen woning meenemen, zoolang de bruidsschat niet is afbetaald. Zoo is de vrouw van Tana Homba, radja van Lewa, in haar geboorteland Kanatang blijven wonen, omdat de bruidsschat voor haar nog steeds niet is afbetaald. Gebeurt dit niet voordat zij sterft, dan wordt zij ook in Kanatang begraven. Maar gewoonlijk neemt de man zijn vrouw vast mee, en hij zorgt dat de bruidsschat langzamerhand wordt afbetaald. Wanneer de man sterft voordat dit gebeurd is, zorgt zijn broer meestal voor de afbetaling; deze heeft dan het recht de vrouw te trouwen en haar kinderen als de zijne te beschouwen. Is de schuld reeds door den echtgenoot afbetaald, dan kan een zijner broers na zijn dood de weduwe tot vrouw nemen, zonder wederom bruidsschat te betalen. Ook een lid van denzelfden kabisoe mag haar met onderling goedvinden tot zijne vrouw maken, zonder iets te betalen. Komt echter een man uit een ander geslacht om haar, dan moet hij een groot bedrag betalen aan den kabisoe van den overledene, omdat zij daardoor voor dat geslacht verloren gaat.

Is niemand van de bloedverwanten van den overleden echtgenoot in staat den bruidsschat af te betalen, dan wordt gewacht tot de kinderen groot geworden zijn, en dezen zullen al hunne krachten inspannen om het benoodigde bijeen te brengen, daar het niet afbetaald zijn van den bruidsschat als een schande op hen rust. Bestaat er onwil om te betalen, dan neemt de familie van de vrouw de moeder met hare kinderen weer bij zich op, en zij kan aan een ander worden uitgehuwelijkt, met het weer op nieuw betalen van bruidsschat.

Een andere wijze van huwelijkssluiting is die door schaking, waarvan ik reeds iets gezegd heb in verband met het landschap Kodi. Het schaken van een vrouw schijnt op Soemba vrij veel voor te komen, zoowel in het Westen als in het Oosten. Soms geschiedt het met medeweten der ouders van het meisje. Dit is dan een soort van komedievertooning. Ds. Krijger vertelt in de Groninger Kerkbode van 9 Maart '18, dat zelfs de dorpskinderen er van af weten als zoo'n schaking plaats zal hebben. Ze roepen dan het meisje als ze water of hout gaat halen (bij welke gelegenheid het ontvoeren zal plaats hebben) na: «maisstampen, rijststampen», doelende op de werkzaamheden, die ze als huisvrouw te verrichten zal hebben. Waarom zulk een schaking met medeweten van het meisje plaats heeft, is niet altijd te zeggen.

Men beweert, dat het meisje zulks wenscht om zich naam te maken. Meer aannemelijk is de reden, dat de jonge man door dit ontvoeren zijn vader wil dwingen om met het bijeenbrengen van den bruidsschat wat voort te maken. Want na een ontvoering is de eenige manier om aan zulk een zaak geen erger gevolgen te geven: den bruidsschat zoo spoedig mogelijk te voldoen.

Heeft de ontvoering plaats gehad, omdat de ouders van het meisje zich tegen het huwelijk hebben verzet, dan geeft de schaker hun kennis, waar hij zich met hun dochter bevindt. Bij de ontvoering heeft het meisje een gouden oorhanger, mamoeli, in haar opgerolde en achtergelaten slaapmat gelegd, en dit moet aan haar ouders duidelijk maken, dat zij geschaakt is, en tevens dient dit sieraad om den eersten toorn der ouders wat tot bedaren te brengen. De vader van het meisje gaat dan naar den schaker, en als hij het niet tot een openlijken strijd wil laten komen, heeft hij zich in het geval te schikken, en alleen te bepalen hoeveel hij als bruidsschat voor zijne dochter wenscht te ontvangen. Wanneer beide jongelui van denzelfden stand zijn, geeft dit geen moeielijkheden, en behalve den bruidsschat betaalt de jonge man nog een boete. Zijn de twee echter van verschillenden stand dan kan dit moeielijkheden geven. Dit schaken heet in Oost Soemba: palai ngandi, «vluchtend wegbrengen».

Nog een andere wijze van huwen, gelijkstaande aan schaken, heet in Oost-Soemba: tama roembak, «met geweld binnendringen». Zoo iets gebeurt met voorkennis van de moeder van het meisje. De jongeman komt 's avonds als het donker is, te paard aanrijden. Hij bindt zijn rijdier aan een der huispalen vast, en gaat rechtstreeks, zonder iets te zeggen, naar de kamer van het meisje. Daar omhelst hij haar en dan gaan zij samen op de slaapmat liggen. De jongelieden willen hiermee te kennen geven: Als ge ons wilt dooden, dan moet ge het ons samen doen. Wanneer de man niet al te veel in stand verschilt met het meisje, legt de vader van het meisje er zich bij neer, en wordt er over den bruidsschat gesproken.

Het streng doorgevoerde vaderrecht op Soemba kon eertijds niet gedoogen, dat een man van mindere afkomst een kind verwekte bij een dochter van aanzienlijke huize. En toch kwam en komt zoo iets vaak voor; want geheel in strijd met de vaderrechtelijke instellingen is het verkeer tusschen jongens en meisjes heel vrij. De meisjes worden op geenerlei wijze bewaakt, opdat

zij ongeschonden zouden kunnen worden uitgehuwelijkt. In een geval als pas genoemd is, werd vroeger de man gedood, en het kind (wanneer het meisje er zich niet door afdrijvende middelen van had ontdaan) werd gerekend tot het geslacht der moeder te behooren.

Huwde een aanzienlijke, een van m a r a m b a-afkomst met een mindere of slavin, dan werden zijn kinderen gerekend tot de vrijen te behooren. Een slavenkind kan zelfs door een vrije als kind worden aangenomen, waardoor het ook vrij wordt; het kan dan later ook met een vrije vrouw trouwen. Hieruit blijkt weer, wat ik reeds in mijn reisverslag heb aangetoond, dat de vertaling van a t a door «slaaf», aanleiding geeft tot misverstand. A t a is het volk, de onvermogenden, die zich onder bescherming van de rijken stellen om door hen beschermd en gevoed te worden.

Vooral in Oost- en Midden-Soemba, waar de vorstenhuizen zijn, kan het voorkomen, dat een radjageslacht dreigt uit te sterven, doordat er alleen dochters zijn. Dan gebeurt het wel, dat uit een ander geslacht, k a b i s o e, een man «gekocht» wordt, die daardoor naar de k a b i s o e van den radja overgaat. Deze man, die in stede van bruidsschat te betalen, door een groot geschenk van zijn geslacht wordt losgemaakt, wordt aan een der dochters van het uitstervende huis uitgehuwelijkt. De kinderen uit dit huwelijk worden nog niet voor volle afstammelingen van het radja-geslacht gehouden. Maar wanneer een der zoons later met een maramba-vrouw trouwt en kinderen krijgt, worden deze geheel beschouwd als echte nakomelingen van dien vorst. Zoo is de tegenwoordige radja van Kapoendoek genomen uit Kanatang.

De erkenning kan ook vlugger volgen. Zoo vertelde de Heer Wielenga mij van den radja van Mangili, die van het geslacht Lokoe Nara is. Deze had slechts een dochter, die huwde met iemand uit Lewa. Toen haar man overleden was, nam zij als weduwe een echtgenoot uit Woekoe, een voornaam geslacht in Mangili. Deze man verliet daarvoor zijn familie en werd t a u L o k o e N a r a m a d a i o e m a. Dit paar kreeg een zoon, die dadelijk maramba werd en wettig vorst is.

In nog een ander geval wordt een man «gekocht». Zooals boven is opgemerkt, moeten sommige vorsten uit een bepaalde k a b i s o e hun hoofdvrouw nemen. Maar nu kan het gebeuren,

dat op den gewenschten tijd geen meisje in dien k a b i s o e ter beschikking is. Dan wordt door het geslacht van den radja een man van die k a b i s o e gekocht, die daardoor dus overgaat naar het radja-geslacht. Deze man trouwt met een willekeurige vrouw, en de zoon uit dat huwelijk verwekt wordt dan radja; deze moet zorgen later met een meisje uit bedoelde k a b i s o e te trouwen, dat na zooveel jaren tusschentijd wel zal worden gevonden.

Op Soemba heeft de echtgenoot geen bijzondere égards voor zijn schoonouders. In het noemen van iemands naam ziet niemand op Soemba iets oneerbiedigs, en zoo mag ook de man de namen zijner schoonouders noemen. Het behoort tot den goeden toon niet naar iemands naam, n g a r a, te vragen, maar naar dien van zijn «naamgenoot», t a m o e. Toch is het zaak om zijn schoonouders zooveel mogelijk te ontzien, en aan hun wenschen te gemoet te komen, want als men hen boos maakt, zouden ze later niet mee willen helpen om den bruidsschat voor de zoons van hun dochter bijeen te brengen. Hieruit blijkt dus, dat het niet alleen de bloedverwanten van den vader zijn, die daartoe bijdragen.

De man kan dikwijls genoeg last van zijn aangetrouwde familie hebben. Telkens wanneer zijn schoonvader bij hem op bezoek komt, moet hij hem eenig geschenk geven, en gewoonlijk moet hij ook voor hem of voor broers zijner vrouw, die bij hem binnenvallen, een «beestje» slachten om hen te onthalen. Het is ook het recht van de broers der vrouw om van hun zwager geld te leenen, zonder de verplichting op zich te nemen dit terug te betalen. Nu en dan brengen zij den zwager een of ander geschenk en vragen hem daarvoor in de plaats een paard. Het paard is er niet, maar de zwager belooft er een te zullen zoeken. Na een maand komt de broer der vrouw weer, en brengt iets mede. Hij vraagt hoe het met zijn paard staat. Het is er nog niet, er wordt nog naar gezocht. Na een maand verschijnt de broer weer totdat hij eindelijk zijn paard heeft losgekregen, want tegen dergelijke taaiheid in het bezoeken kan de Soembanees niet op. En kon de man nu maar op dezelfde wijze te werk gaan tegenover zijn zwagers. Maar dit gaat niet, want alles wat hij van hen leent, is hij verplicht terug te betalen.

Een enkel woord over het erfrecht: Als regel kan men aannemen, dat op Soemba een der zoons, gewoonlijk de oudste, maar in elk geval hij, die in de ouderlijke woning blijft wonen,

het beheer heeft over de erfenis. De broers en ongehuwde zusters komen met al hun aangelegeheden bij hem, en uit de erfenis helpt hij hen naar vermogen, en naar zijn inzicht. Zijn er alleen dochters, dan neemt de broer van haren vader het beheer der goederen op zich, en handelt daarmede op dezelfde wijze als haar broer zou doen.

Maar er moet eerst een deel van de erfenis af. Bij het overlijden toch hebben alle bloedverwanten iets tot de ter aardebestelling bijgedragen, en daarvoor krijgt elk hunner iets uit de erfenis, wanneer daartoe ten minste genoeg aanwezig is. Dit alles wordt geregeld na afloop van het doodenfeest, het pahili mbola, of pahili kaloemboetoe. Mbola is het mandje waarin een vrouw haar sirihpinang bewaart; de tasch waarin de man dit doet, heet kaloemboetoe. Een van de laatste bedrijven nu van het doodenfeest is, dat de inhoud van het sirihmandje, of de sirihtasch onder de naastbestaanden verdeeld wordt. Daarna worden ook alle gevers en geefsters uit de nagelaten goederen bedacht.

Overspel en Echtscheiding. Wanneer de vrouw overspel doet, wordt de overspeler beboet. Deze boete is niet zoo hoog als ze bij andere volken in den Indischen Archipel pleegt te zijn. In Lewa zou zij bij aanzienlijken vijf paarden zijn. In West-Soemba is de boete voor overspel gewoonlijk een paard en een buffel; de overspeler moet ook een varken geven, dat geslacht wordt bij het ontzondigen (hawari), dat op dezelfde wijze plaats heeft als na het bedrijven van bloedschande. De schuldigen eten van dit varken mee. Bovendien geeft de overspeler nog aan den beleedigden echtgenoot een doek en een vrouwenrok. Verdere gevolgen heeft zulk een daad niet. Aanleiding tot scheiding schijnt overspel niet te geven. Vandaar dat de Heer Barentsen, die jarenlang West-Soemba als gezaghebber bestuurd heeft, in een nota over die streek kon schrijven: «De Soembaneesche echtgenoot schijnt zich weinig aan te trekken van het overspel zijner vrouw; betaalt de verleider de geeischte boete, dan is de zaak weder in orde».

Wil de vrouw van den man af, en den ander volgen, dan is de eenige weg, dat deze de vrouw schaakt, maar dan moet hij behalve een boete, den geheelen voor haar betaalden bruidsschat aan haar echtgenoot terugstorten.

Scheiden met wederzijdsch goedvinden is in een maatschappij

als de Soembasche ondenkbaar. Heeft de man genoeg van zijn vrouw, dan zal hij toch niet van haar scheiden of haar naar hare familie terugzenden. Zoo iets zou hem niet alleen niets verder brengen, maar men verzekerde mij, dat dit als zulk een groote beleediging zou worden opgevat, dat er vroeger oorlog uit zou ontstaan zijn. Eenvoudiger is het er een tweede vrouw bij te nemen.

Slechts van één officieele echtscheiding wist de Heer Wielenga te vertellen. De Heer Streiff, luitenant der Infanterie, had de heele plechtigheid bijgewoond, en het verloop er van aan den Heer Wielenga medegedeeld, die het verhaal weer aan mij heeft overgedaan. Het gold hier de zoon van den radja van Kambera, die met een dochter van den radja van Melolo gehuwd was. Deze vrouw had overspel gepleegd en de man was niet onverschillig geweest voor zijn eer en eischte van haar gescheiden te worden. Ook de betaalde bruidsschat werd teruggevraagd. Heel de wereld kwam er bij te pas.

Beide partijen kwamen bijeen in de oema andoeng, het huis waarvoor de andoeng staat, de paal, waarop de gesnelde koppen worden geplaatst. Twee bakjes waren gereed gemaakt, waarin sirih-pinang, goudschilfertjes (kawădăkoe), en een lap katoen. In het eene lagen nog een hakmes en een mes. Dit was bestemd voor den marapoe wai maringoe, den geest van het koele water, die hier den naam draagt van Lai leming terong langoe. Het andere mandje was voor den marapoe van de oema andoeng; deze draagt den naam van Lai kaka ngoeroe.

Ook het water waarmee afgekoeld zou worden, werd gereed gezet; een paar kokosdoppen waarin stukjes van de wala kandangoe, een plant waarop water gegoten wordt. Ook de familie-marapoe, die bij alle dagelijksche zaken wordt aangeroepen, en die den naam draagt van marapoe oema hamajang, de marapoe van het bidhuis, krijgt zijn deel in sirih-pinang. Verder wordt een offer van kauwingredienten met een goudschilfertje er bovenop voor den marapoe tana, den geest van den grond, voor de woning geplaatst, waarbij hemel en aarde worden aangeroepen, om deze kennis te geven, dat men thans de schande en het kwaad, die het gevolg van de echtscheiding zouden kunnen wezen, van zich doet. Dan werd in de voorgalerij door den bewaker van de marapoe gebeden. Hij had daarbij een kuiken in de hand, dat na de aanroeping geslacht

werd. De ingewanden er van werden bekeken, en de teekenen er aan gunstig bevonden. Ook een hond, die klaar gehouden was, werd toen dood geslagen. Diens lever werd uit het lijf gehaald, en in een bakje met rijst gelegd. Daarna werd het verkoelende water uitgestort, boeri wai maringoe, wai malala, «uitgieten koud water, opgelost water». Ten tweede male werd wat rijst gevoegd bij de lever van den hond en de ingewanden van de kip, waarbij alles den marapoe werd aangeboden om daarvan te eten. Wanneer ondersteld werd dat ze hiermede gereed waren, werd de bak waarin de ingewanden lagen, buiten op den grond gezet.

Na afloop hiervan werd gekookte rijst in eenige kokosdoppen geschept, en deze nappen werden met het lijf van den gedooden hond naar het huis gebracht, waar de marapoe tana, de geest van den grond, wordt vereerd. Dit werd dezen geest te eten aangeboden met eene aanroeping. Het vleesch van den hond werd niet gegeten, maar het kadaver werd weggeworpen.

Toen men weer in huis teruggekomen was, waar allen bijeen waren, werd weer gebeden en een hoen geslacht om uit zijn ingewanden op te maken of de marapoe voldaan waren. De verzorger van den marapoe andoeng gaf uit naam van dezen aan den bewaker van den marapoe tana sirih pinang met een goudschilfertje, en dit offer werdt op dezelfde wijze door den laatste beantwoord ten behoeve van den marapoe andoeng. Die uitwisseling van offers tusschen de beide marapoe's door tusschenkomst hunner bewakers had viermaal plaats, waarna de schuldigen met verkoelend water werden begoten.

Om de kwade gevolgen voor den veestapel en het gewas te vernietigen, werd ook een goudschilfer geofferd aan den marapoe ndjara, voor de paarden en de buffels; een voor den marapoe van de varkens en kippen; een voor den marapoe van den akker. Maar ook de leider zelf van de plechtigheid kon kwaad ondervinden van zijn werk, en daarom werd ook voor hem een goudschilfer geofferd. Ten slotte werd rijst gestrooid voor de woning van den marapoe oema andoeng, en voor het verblijf van den marapoe tana, en kreeg ieder der bewakers een kip, die zij levend mochten meenemen.

Nadat op de boven beschreven wijze de geestelijke machten tevreden gesteld waren, moesten ook de staatkundige machten met de echtscheiding worden verzoend. Daarvoor trad een welgestelde huisvader op, een zoogenaamde ama bokoel «groote

vader», die tot den marapoe van Watoe pelitoe, het onderdeel van Melolo, waaruit de vrouw afkomstig was, bad. Te zamen met dit gebed verrichtte hij het wichelen door middel van de lans om na te kunnen gaan of de aangeroepen marapoe tevreden was. Weer werden aan marapoe tana en marapoe wai maringoe offers aangeboden, ieder een bakje met sirih-pinang, en een koperen ketting, kanatar.

Daarna werd er een veulen voorgebracht. De ama bokoel riep nu weer den marapoe aan met behulp van de lans, waarna hij het dier slachtte. Een kip werd dadelijk daarop gedood om uit de ingewanden te zien, of het offer was aangenomen, omdat de levers van paarden niet worden onderzocht. Ten slotte moest ook een buffel voor deze gelegenheid het leven laten. De bewakers van marapoe oema andoeng en die van marapoe wai maringoe kregen toen weer ieder twee hoenders, waarvan zij een offerden en de andere levend meenamen. De harten van al de geslachte dieren werden in een bak gelegd, daaraan werd rijst toegevoegd, en dit alles werd te eten aangeboden aan den marapoe van Watoe pelitoe, marapoe wai maringoe en marapoe oema andoeng. Daarbij werd op de heilige gongs geslagen om de marapoe's tot den maaltijd te roepen. Toen ondersteld werd, dat ze met eten gedaan hadden, hield men op met slaan en werden de gongs weer in huis gebracht.

Het slot van alles was, dat twee kippen werden geslacht om uit de ingewanden na te gaan of alle onzichtbare machten nu tevreden waren. De ingewanden echter zeiden, dat dit niet het geval was. Toen werden opnieuw twee hoenders geslacht, maar ook hun ingewanden zeiden den offeraars, dat de zaak niet in orde was. Toen werden de marapoe aangeroepen: «Hebt medelijden met ons, weest niet toornig, want de bevelhebber van het heele land is hier tegenwoordig». Daarna beproefde men het weer met twee kippen, en de geesten hadden zich laten vermurwen en lieten den menschen door de ingewanden der vogels weten, dat ze bevredigd waren.

Zwangerschap en Geboorte. Wanneer een echtpaar reeds eenigen tijd gehuwd is, en nog geen kind heeft, worden verschillende offers gebracht aan den familie-marapoe. De vrouw gaat daartoe naar hare ouderlijke woning. In Laura heet dit figuurlijk: «om mais en rijst te vragen». Een dier wordt bij deze gelegenheid geslacht, en door middel van het wichelen

met de speer tracht men te weten te komen of de wensch van de vrouw vervuld zal worden. Heeft de speer gunstig voorspeld, dan gaat de vrouw naar hare woning terug; in Laura krijgt zij in verband met boven medegedeelde uitdrukking den wensch mee, dat de mais en de rijst bij haar evengoed mogen gedijen, als ze dit bij haar ouders hebben gedaan.

Anderen nemen tot meer radicale maatregelen hun toevlucht. Wanneer de man namelijk vermoedt, dat de reden van de kinderloosheid aan hem ligt, dan verzoekt hij een kabisoe-genoot, die veel kinderen heeft, ook een kind voor hem bij zijn vrouw te verwekken. Meestal wordt zulk een hulpbetoon geheim gehouden, vooral in geval een radja op deze wijze hulp heeft gezocht om een troonsopvolger te krijgen; wanneer toch het volk kennis kreeg van het gebeurde, zou het wel eens bezwaar kunnen maken, dien zoon als vorst te erkennen. Maar overigens schaamt men zich niet hiervoor. Oemboe Dong van Anakala beroemde er zich op, dat hij reeds velen zijner kabisoe-genooten aan een kind had geholpen. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat dit kind gerekend wordt te zijn van het echtpaar.

Gedurende den tijd der zwangerschap wordt er nu en dan aan den marapoe geofferd, opdat deze zal meewerken om de bevalling voorspoedig te doen verloopen. In Laura wordt dit weer met de volgende beeldspraak uitgedrukt: om de aarde rondom de rijst en de mais op te hoogen, en om het pak met sirih-pinang open te maken. Het ophoogen van aarde om boomen en planten geschiedt met de bedoeling ze sterker te doen groeien; bij rijst en mais heeft dit ophoogen niet plaats, maar zooals we zagen is «mais en rijst» een uitdrukking voor «kind». Het offer moet dus dienen om het kind voorspoedig te doen groeien. De tweede beeldspraak duidt op de pakken sirih-vruchten en pinang-noten, die in de bladscheede van den pinangboom worden gewikkeld, daarna stevig met touw, rotan of boombast worden vastgebonden, en op deze wijze vervoerd. Het losmaken van zulk een pak bedoelt dus: dat het kind los worde in den moederschoot, opdat het later zonder eenige moeite ter wereld zal worden gebracht.

Een poos later heeft dan weer een offerplechtigheid plaats om de ruimte onder het huis af te sluiten. In die ruimte toch houden zich gaarne allerlei geesten en booze machten op, die de zwangere vrouw in haar bijzonderen toestand gemakkelijk

kwaad kunnen doen; die kwade invloeden moeten verwijderd of verre gehouden worden.

Zooals te verwachten is, kent de Soembanees tal van voorzorgen, die de aanstaande moeder in acht moet nemen, ten einde een welgeschapen kind ter wereld te kunnen brengen. In sommige streken mag de man niet meer bij zijn vrouw komen, als het zeker is, dat ze zwanger is. Hij spreekt haar dan aan met ana wini, «zuster» en zij zegt tot hem ana moni (moni, «mannelijk»). Zij mag niet in de deur zitten, want dan zal ze later geen zog hebben voor de kleine. Ze mag een verzoek niet met «niet» of «neen» beantwoorden, want dit zou haar in haar bijzonderen toestand kwaad doen. Wanneer de tanden der aanstaande moeder nog niet gevijld zijn, mag dit niet tijdens haar zwangerschap gedaan worden, want dan zou het kind doodgaan; ook de aanstaande vader moet het vijlen zijner tanden uitstellen, wanneer dit niet voor de zwangerschap zijner vrouw is geschied. — Allerlei dingen zijn voor de vrouw verboden te eten: geen inktvisch, omdat het kind anders vingers zou krijgen als de armen van dit dier; geen schildpad omdat anders zijn lichaam op dat van zulk een beest zou lijken, enz.

Verschillende voorschriften gelden voor man en vrouw samen: zij mogen zich het haar niet laten korten; zij mogen niet eenig dier slachten. Weer andere bepalingen worden alleen door den man in acht genomen. Verschillende dingen mag hij in dezen tijd niet maken: geen kom, omdat het kind anders vingers met stompe knobbels er aan zou krijgen; geen handvat voor zwaard of mes, omdat het kind anders een krommen arm zou krijgen; geen lepel uit kokosdop mag hij snijden, omdat het kind anders leelijke platte ooren zal hebben; geen vork van bamboe met twee punten maken, want anders zal het kind met een gespleten vinger in de wereld komen; geen kokosdop glad schuren of krabben om daarvan een drinknap te maken, omdat het kind dan geen hoofdhaar zou hebben. De man mag geen brandhout hakken, anders zal het kind verminkt ter wereld komen; geen touw draaien, anders zou het handen en voeten niet kunnen bewegen; geen gaten boren, anders zou het kind met gaten (wonden) in het hoofd, of met een hazelip geboren worden. Wanneer hij eet moet hij hoofddoek en sirihtasch afleggen om een voorspoedige bevalling te bevorderen. Hij mag niet veel kleeren over elkaar dragen, omdat het kind hierdoor niet spoedig

ter wereld zou komen; hij mag ook niet veel praten, want dit zou ten gevolge hebben, dat het kind later veel zal huilen.

Al deze voorschriften heb ik in verschillende landschappen vernomen, en ik heb ze samengebracht zonder speciale vermelding van de streek, waar men ze mij mededeelde, omdat ze alle uitdrukkingen zijn van dezelfde gedachte.

De Soembaneesche vrouw bevalt in zittende houding. Een oudere vrouw, die door de praktijk ervaring heeft opgedaan in dit werk, staat haar bij. In Lakoka vertelde men mij, dat de vrouw zich bij voorkeur aan den hoofddoek van den man vasthoudt, waartoe het uiteinde van den doek aan een dakspar is vastgemaakt. Dit zal op andere plaatsen ook wel zoo zijn.

Gaat de bevalling moeielijk of duurt het lang, voor dat het kind er is, dan schrijft men dit aan geen andere reden toe dan aan de omstandigheid, dat de vrouw overspel heeft gepleegd. Wanneer zij dit bekent wordt ze «ontzondigd» (hawari) op de wijze, zooals boven beschreven is bij bloedschande. Daarna zal het kind spoedig geboren worden, denkt men. Of de aanstaande vader lokt het kind naar buiten door te zeggen: «Kom maar gauw, want hier zijn je zwaard, je schild en je speer; of: hier zijn je kookpot en je watervat»; want de kleine kan evengoed een jongen als een meisje zijn. Sterft de vrouw voordat het het kind geboren is, dan zegt men, dat zij een belofte heeft afgelegd om haar kwaad nooit te bekennen, zoodat ze daaraan gestorven is. Het lijk van een in het kraambed gestorvene wordt zonder eenige voorzorg begraven; het wordt juist zoo behandeld als andere dooden. Een kraamvrouwenspook, dat het zwangere vrouwen lastig maakt en haar bedreigt, kent de Soembanees niet. Is het kind in leven wanneer de moeder sterft, dan wordt het wicht niet met de moeder begraven, maar een andere zoogende vrouw tracht het in het leven te behouden.

Wanneer een kind in de voetligging geboren wordt, gelooft men dat de moeder iets op haar geweten heeft. Overigens doet men geen voorspellingen uit de houding, waarin het kind geboren wordt. Overal op Soemba zegt men van een meisje, dat met het aangezicht naar boven geboren wordt: «Zij zoekt een man». En van een jongen, die met het aangezicht naar beneden ter wereld komt: «Hij zoekt een vrouw».

Tweelingen schijnen nog al eens voor te komen. De geboorte van een tweeling wordt niet beschouwd als een onheil aan-

brengende gebeurtenis. Zijn de kinderen beide jongens of beide meisjes, dan verheugt men zich in de tweelingen. Zijn ze echter van verschillend geslacht, dan wordt het paar over geheel Soemba minder gunstig ontvangen. Zulk een geval wordt dadelijk «verkoeld» (hawari) op de wijze waarop dit in geval van bloedschande geschiedt. Men denkt dat tweelingen van verschillend geslacht niet lang kunnen leven. In Oost-Soemba wordt een der twee aan een ander familielid ter opvoeding gegeven. In West-Soemba blijven ze bij elkaar, maar dan wordt nu en dan een offer voor hen aan den familie-marapoe gebracht, om het kwaad dat aan hen kleeft, verder van hen af te doen, opdat ze niet zullen sterven. Deze offers en gebeden worden herhaald, totdat beide kinderen groot zijn geworden, en het niet waarschijnlijk meer is, dat ze zullen sterven.

Op mijn vragen naar drielingen, antwoordde men in Lakoka nog nimmer van zulk een geval gehoord te hebben. De radja's van Bolobokat en Napoe wisten, dat dit in hun gebied eenmaal is voorgekomen, maar de kinderen waren spoedig gestorven. In Anakala had men nooit van drielingen gehoord, en in Wajewa was één geval daarvan bekend.

Zoodra ook de placenta te voorschijn is gekomen, wordt de navelstreng op twee, drie vingers breedte van het lichaam van de kleine doorgesneden met een bamboesplinter. Niets wordt daarbij tot steun onder de navelstreng gehouden. Zij wordt ook van te voren niet afgebonden. Men laat de wond eenvoudig uitbloeden. De placenta die op Soemba «de oudere broeder» wordt genoemd (een enkele maal slechts «de jongere broeder»), wordt soms in een mandje gedaan en in een boom opgehangen, of in een holte er van geplaatst; soms wordt zij begraven, hetzij onder de trap, hetzij bij een pisang boom. Ieder gezin volgt hierin de wijze, die het van ouder tot ouder gewend is geweest. Wanneer men gewoon is de placenta te begraven, en vele kinderen uit zulk een gezin sterven, dan brengt men de nageboorte bij een volgende bevalling wel naar een boom. Anderen verzekerden mij, dat zij zich aan zoo iets niet storen en op dezelfde wijze voortgaan de placenta te behandelen al sterven er van hun kinderen.

Alleen in Laura gaat het eenigszins anders toe. Daar wordt de placenta in een kokosdop gelegd, die geplaatst wordt in de opening van een peperhuis, dat van kokosblad is gevlochten.

Dit peperhuis wordt met de punt op een in den grond geplanten staak bevestigd, en zoo laat men de nageboorte aan haar lot over. Alleen wanneer het kind veel huilt, gaat men kijken of er mieren op de placenta zijn; deze worden dan verwijderd.

Dadelijk na de bevalling wordt de kraamvrouw bij het vuur geplaatst met den rug er naar toe. Dit moet zij volhouden tot het eindje navelstreng aan de kleine verdroogd en afgevallen is, dus zes tot tien dagen. Dan wordt ook het haar van de zuigeling voor het eerst gesneden. Een deel er van wordt in een kokosdop gedaan, waaraan asch en houtskool worden toegevoegd. Dit alles wordt vervolgens naar het Westen weggeworpen. Eerst daarna mag de kraamvrouw weer het gelaat naar het vuur toekeeren, maar gedurende een maand of zes moet zij zich daarbij blijven warmen, en wordt zij iederen dag met lauw water gebaad; in dat water worden vooraf eenige bladeren gedaan, waaronder die van tamarinde. Het overige van het hoofdhaar van de kleine wordt te zamen met het verdroogde stukje navelstreng goed bewaard, tot dat het kind, volwassen geworden, gehuwd is. Hoe het bij die gelegenheid soms nog dienst moet doen, hebben we boven gezien. Zijn ze niet meer noodig, dan worden ook deze dingen bij een pisangboom begraven.

Dadelijk na het afsnijden van het eerste hoofdhaar gaat de moeder met de kleine naar beneden. Bij deze gelegenheid wordt natuurlijk gebeden en geofferd. Degeen die het haar gesneden heeft, ontvangt een deel van het vleesch der kippen, die worden geslacht. Bij deze gelegenheid ontvangt ook de vrouw, die bij de bevalling geholpen heeft haar loon, dat niet overal hetzelfde is. In Laura en Wajewa worden een kluwen garen, een hoen, een mes en een koperen vingerring gegeven.

Wanneer de moeder de kleine voor het eerst naar de rivier meeneemt, moet zij bijzondere voorzorgen nemen. Dit geschiedt echter pas later, wanneer het kind begint te loopen. In Lakoka neemt ze bij deze gelegenheid mee: sirih-pinang, een stuk kokosvleesch en een mes. Na het bad van de kleine laat zij de genoemde dingen daar achter, alleen het mes neemt zij weer mee naar huis.

Een naam wordt al vrij spoedig aan het kind gegeven. Op allerlei wijze laat men het zijn eigen naam kiezen. In vele streken gebeurt dit op den geboortedag. In Kambera noemt men eenige namen achter elkaar op, wanneer de navelstreng is afgesneden,

die zooals wij gehoord hebben, niet is afgebonden. Houdt bij het noemen van een naam het bloeden op, dan wordt die naam aan het kind gegeven. In Wajewa kauwt eene der verwanten kokos, en bevochtigt daarmee den vinger, waarna ze dien in het mondje van het pas geboren kind steekt. Ook nu worden eenige namen genoemd, en die waarbij het kind aan den vinger begint te zuigen, acht men den meest gunstigen. In Laura legt een der aanwezige vrouwen tot het zelfde doel het kind aan de borst, terwijl de vader eenige namen noemt. Wielenga geeft in de Macedoniër (XII, 1908, bl. 301 e.v.) een verhaal, waarin verteld wordt van een gestorven grootvader, die bij het naam-raden voor zijn kleindochter bij iederen naam ook een doodsoorzaak noemt: dat zij door een slang gebeten zal worden, dat regen haar koortsen zal bezorgen, waaraan zij zal sterven; dat haar vader en haar man zullen gaan jagen, en dat dezen thuis gekomen, haar begraven zullen vinden. Bij het noemen van den derden naam was het bloed opgehouden te vloeien uit de navelwond; het meisje zou dus dien naam dragen, en daarmede was ook de wijze, waarop zij zou sterven bepaald.

De Heer Canisius was zoo vriendelijk mij een paar stamboomen te geven van de geslachten der bestuurders van Lauli en Lamboja. In deze lijsten van namen valt het op, dat zekere namen telkens in de familie terugkeeren. De zoon zal nooit denzelfden naam als dien van zijn vader dragen, maar gewoonlijk heeft hij dien van zijn grootvader of van een broer van dezen. Ook komt het voor, dat soms zoons van denzelfden vader, maar van verschillende moeders, denzelfden naam dragen. Dit is vrij wel regel op Soemba, dat men een kind den naam geeft van zijn grootvader of grootmoeder, of in elk geval den naam van een marapoe-stamverwant. Boven heb ik reeds opgemerkt, dat men zich voor het noemen van zijn eigen naam niet schaamt. Alleen vraagt men naar iemands «naamgenoot», in plaats van naar zijn «naam».

Besnijdenis. Wanneer de Soembaneesche jongen den leeftijd heeft bereikt, dat hij aan trouwen gaat denken, wordt hij besneden. In Oost-Soemba heet dit kari, in Wajewa kamatoeka, maar meestal duidt men deze handelingen aan door eene omschrijving, zooals poeroe la wai (Kambera), poeroengoe ta wai (Lakoka), «in het water afdalen», of: lomboe keloe (Lakoka), salakoe liboe kalo (Wanoekaka, Lauli), «onder

de pisang». Beide uitdrukkingen duiden op de omstandigheden waaronder de besnijdenis plaats heeft: de jongens worden daartoe in een tuin gebracht, die bij het water gelegen is, of het gebeurt onder een pisangboom, wiens verkoelende invloed moet zorgen, dat na de operatie geen ontsteking ontstaat.

De besnijdenis heeft meestal na den tweeden maisoogst plaats, dus in den tijd van Juli totdat de regens weer inzetten. In den natten tijd is het niet geraden iemand te besnijden, want dan zou de wond niet snel genezen. Meestal worden eenige jongens tegelijk geopereerd, maar hun aantal moet steeds even zijn. Zijn er geen knapen genoeg om hun getal even te maken, dan wordt een pisangstam gelegd in het huisje waarin zij verblijven om hun aantal even te maken. In dien pisangstam wordt bij de operatie ook een insnijding gemaakt. In West-Soemba wordt op een even getal jongens minder gelet.

Het is meestal een man op leeftijd die de jongens besnijdt. Hij brengt daartoe een stukje kokosdop of hout onder de voorhuid, en klooft daarop het vel met een mes. De jongen, die voordat deze operatie aan hem is verricht, bij meisjes is geweest, moet dit vooraf aan den operateur bekennen. Deze roept dan den marapoe aan en slacht een kip, waarop een schilfer goud wordt gelegd. Had de jongen niet vooraf bekend, dan zou de wond sterk zijn gaan bloeden. Wanneer de wond van een knaap, die nog niet bij meisjes is geweest, sterk bloedt, bekent hij toch dit te hebben gedaan, opdat het bloeden op zal houden. De operateur ontvangt van iederen jongen, dien hij heeft besneden een oorhanger, mamoeli. In deze voorwerpen bestaat zeer groote verscheidenheid, zoodat de prijzen er van ook zeer varieeren. In Wajewa krijgt de operateur alleen het mes waarmee hij het werk heeft gedaan, en dat hem door de ouders van den jongen is verstrekt. De gewonde penis wordt tegen den buik gebonden met medicijn er op. Gewoonlijk blijft hij drie dagen lang in deze positie. Alleen wanneer de patient moet urineeren, wordt de penis los gemaakt. Hij moet echter oppassen, dat geen urine de wond raakt, want anders zou deze zich niet sluiten.

De jongens moeten op den rijstakker blijven tot de wond genezen is. Vrouwen en meisjes mogen daar niet bij hen komen. De jongens mogen alleen koude spijzen gebruiken, daar warm voedsel de spoedige genezing zou tegenhouden. Een eigenaardige gewoonte zoowel in Oost- als in West-Soemba (alleen in Wajewa

zei men gebeurt het niet) is, dat de jongens tijdens hun verblijf in de hut een dier gaan stelen om dit voor zich te bereiden. Meestal zijn het kippen, die ze nemen, maar vaak ook een varken, en als er zoons van aanzienlijken bij zijn, steelt men wel een buffel en slacht dien. De eigenaar van het dier mag er niets van zeggen. Op z'n hoogst kan hij zijn zoon, wanneer deze later besneden wordt, opdragen een buffel te stelen van de familie van jongens, die indertijd den zijnen hebben genomen, om zich op deze wijze te wreken. Deze gewoonte noemt men lo pamanganga. Wanneer ze het vleesch van het gestolen beest gegeten hebben, keeren ze naar het dorp terug. Een reden voor dit gebruik wist men mij niet op te geven. Het antwoord was steeds: het dier wordt gestolen, opdat allen in den omtrek zouden weten, dat er een besnijdenisplechtigheid heeft plaats gehad.

Overal zei men mij, dat alle jongens zonder onderscheid besneden worden. Op de vraag welk kwaad er uit zou voortkomen, als dit werd nagelaten, antwoordde men dat een man beschaamd is niet besneden te zijn; of: dat geen vrouw dan met hem wilde huwen; of: dat zijn kinderen dan allen zouden sterven. De radja van Manoekaka zei mij, dat een man die niet besneden is, niet in Parai Marapoe, het zielenland wordt toegelaten.

Overal op Soemba verzekerde men mij, dat de besnijdenis een oeroude instelling is, die niet is ingevoerd. Met het korten der tanden, een gebruik, waaraan het meisje en de jongen zich eveneens tegen den tijd der puberteit onderwerpen, is dit anders. Terwijl deze gewoonte in Oost-Soemba als oorspronkelijk wordt voorgesteld, en in Kodi en in Laura in het Westen eveneens, weet men in het binnenland van West-Soemba nog heel goed, dat dit gebruik eerst later in zwang gekomen is. Het hoofd van Elo Pada (Wajewa) vertelde mij zelfs, dat pas gedurende het leven van zijn vader de menschen in die streek begonnen waren zich de tanden te laten korten, en in het landschap Wajewa moeten er zelfs nu nog velen zijn, die hunne tanden nog gaaf hebben. Het sirih-pinang-kauwen echter heeft men al langer gekend. De Soembanees is een hartstochtelijk sirihpruimer, in 't Oosten meer dan in 't Westen. Met het rooken van tabak is men eerst in den jongeren tijd begonnen, en de Soembanees schijnt het over 't geheel niet graag te doen.

Zoowel van de boven- als van de onderkaak worden de tanden

gekort. Dit geschiedt met een mes, waarin tanden zijn gehakt; tegenwoordig doet men het wel met een vijl. Als de zenuw naar buiten treedt, wordt deze met een roodgloeiend gemaakte naald gebrand. Ook bij het tanden korten is het geraden om, als men huwelijksgemeenschap heeft gehad, dit vooraf te bekennen, want anders zouden er wel eens hevige bloedingen kunnen ontstaan. Van eenige verfstof om de tanden zwart te maken weet men niet. Door de inwerking van sirihvocht en kalk worden de stompjes tand vanzelf donker gekleurd.

Wanneer de tanden pas gevijld zijn, appliceert men er jonge sirih op; daarna mag men weer alles eten. De afgevijlde eindjes tand worden bij een pisangboom begraven. Een reden waarom de tanden gekort worden wist men mij niet op te geven. In Lakoka onderstelde men, dat de tanden anders op den duur te lang zouden worden.

Lijkbezorging. Aangezien de gebruiken bij de lijkbezorging van veel belang zijn bij het onderzoek naar de vreemde invloeden, welke op een volk hebben ingewerkt, moeten deze hier zoo nauwkeurig mogelijk worden nagegaan. Die gebruiken wijken in de verschillende landschappen in onderdeelen van elkaar af. In Kambera wordt het lijk aangekleed en in zittende houding op de algemeene rustbank in het voorhuis geplaatst: de knieën zijn tegen de buik opgetrokken; de armen worden over de borst gekruist, zoodanig dat de handen onder de kin komen te liggen. In de handen plaatst men een halve kokosnoot, waarin de kin komt te liggen. De kokosdop met vleesch wordt waarschijnlijk mede gegeven, opdat de doode er zich in het Hiernamaals het hoofdhaar mee zou kunnen wasschen. Het lichaam wordt in doeken gewikkeld, waaronder soms zeer kostbare. Hoe rijker iemand is, hoe meer doeken om zijn lijk gaan. Het hoofd blijft onbedekt; alleen wanneer zich na een paar dagen teekenen van ontbinding vertoonen, wordt het wel met een doek toegedekt.

De lijken van voorname lieden worden na vijf dagen begraven. Vorsten worden daartoe eerst in een groote vierkante kist gelegd, kabang[1] geheeten, waarvoor men in de buurt van

[1] Kabang is wrsch. id. met Mentaweisch abang, „boot", en Ment. kalabba, Niassisch kalamba, „vaartuig": kalamba is ook de naam der groote steenen urnen in de Berglandschappen van Midden-Celebes, waarin beenderen van gestorvenen werden bijgezet. De doodkist wordt vaak als vaartuig beschouwd. (Adriani).

plaatsen als Waingapoe en Melolo wel een zinken of blikken kist aan Chineesche of Arabische handelaren vraagt; in zulke kisten worden vaak goederen als lucifers en dergelijke verzonden. De lijken van andere personen gaan alleen in doeken gewikkeld in het graf. Dit is rond uitgegraven in den grond. Als het lijk daarin is neergelaten, wordt dit met water en asch besprenkeld, wat sirih-pinang wordt er bij geworpen, waarna de kuil met een steen wordt toegedekt.

Aan het lijk worden soms kostbare sieraden meegegeven, vooral oorhangers, mamoeli, die in plooien der doeken worden gelegd. Op het graf wordt een droge buffelhuid gelegd, waarop eenige slaven en slavinnen, die opzichtig zijn aangekleed, plaats nemen. In vroegere dagen werden deze slaven gedood, geworgd. Zoo vertelt Wijngaarden (Mededeelingen Ned. Zend. Gen., 37, 1893, blz. 273), dat bij den dood van een radja van Melolo tien slaven werden gedood. Tegenwoordig geschiedt dit natuurlijk niet meer, maar bij iedere begrafenis moeten deze lieden, papangga geheeten, tegenwoordig zijn.

Bij Lambanapoe vertelde Wielenga, zijn tal van oude graven te vinden. De meesten behooren toe aan gewone menschen en zijn hieraan te herkennen, dat de tombe alleen uit op elkaar gestapelde steenen bestaat. Een dezer grafsteden heeft de gedaante van een huis, en in Kambera vertelt men, dat dit het model zou zijn geweest, waarnaar men de tegenwoordige woonhuizen heeft gebouwd. Wie in dat graf begraven ligt, weet men niet meer.

Zoolang het lijk boven aarde staat, mag in het sterfhuis niet worden gekookt; het vuur moet zelfs dadelijk worden gedoofd, nadat de doode den laatsten adem heeft uitgeblazen. De naaste verwanten eten gedurende de eerste dagen na het overlijden weinig of niets, omdat zij voorgeven hun gedachten geheel aan den doode te willen wijden. Het is evenwel niet verboden het in het huis van de buren te gaan gebruiken, wat dan ook wel gebeurt.

Bij de teraardebestelling worden steeds eenige dieren geslacht, waarvan de Soembaneezen zelven echter niet mogen eten; alleen wanneer er vreemdelingen (Rotineezen, Savoeneezen) tegenwoordig zijn, maken dezen zich van het vleesch meester.

Lewa Pakoe. Wanneer in Lewa Pakoe iemand gestorven is, wordt het lijk gewasschen. Hiervoor is geen bepaald persoon

aangewezen. Een vrouw zal door haar man, haar moeder, haar dochter of een andere verwante worden gereinigd; het lijk van een man wordt door een mannelijk familielid gewasschen. De knieën van het lijk worden niet opgetrokken. In zijne gestrekte houding wordt het niet in doeken gewikkeld, maar daarin verpakt: bij arme lieden in één enkel stuk, bij rijken in meerdere. Die doeken worden op vier plaatsen om het lichaam vast gebonden: onder de voeten, boven het hoofd, over de borst, en over knieën en buik. Liefst scheurt men die banden af van een ouden hoofddoek, die altijd van boomschors is gemaakt; ander materiaal dat bij de hand is mag ook daarvoor gebruikt worden. Op deze wijze verpakt, wordt het lijk op de algemeene rustbank in huis gelegd met de voeten naar den haard gekeerd. Tusschen het lijkkleed worden enkele oorhangers, m a m o e l i, gelegd, of ook zet men deze, in een mandje of pot gedaan, afzonderlijk bij in het graf. Het stelen van zulke gaven uit een graf wordt als een zware misdaad aangerekend. Vroeger werd zoo'n grafschender onverbiddelijk gedood; als hij levend gepakt werd, wurgde men hem of knuppelde hem dood.

De grafkuil is langwerpig vierkant uitgegraven. Er overheen te stappen zou als een beleediging den doode aangedaan worden beschouwd. In den kuil te spuwen is evenzeer verboden. Op den bodem er van wordt een platte steen gelegd, daarop plaatst men het lijk, en daarover gaat weer een platte steen. Om het lijk worden steenen opgestapeld. (Een houten lijkkist wordt in Lewa nooit gebruikt). Over de versieringen, die men op en bij het graf aantreft heb ik reeds een en ander in mijn reisverslag in het Tijdschrift van het Kon. Aardrijkskundig Genootschap medegedeeld. Menigmaal vindt men aan de uiteinden der graven steenen opgericht. Nieuwenhuis herkende in den steen aan het hoofdeneind een gestijleerden staart van een haan (Tijdschrift K.N. Aardr. Gen., 2e serie, deel 37, 1920, bl. 510). Bij andere graven meen ik in den steen aan het hoofdeneind een hanekop te herkennen. De haan speelt bij de begrafenisgebruiken der Soembaneezen een voorname rol.

Wanneer men na de begrafenis van het graf weggaat, legt men eerst nog sirih-pinang daarop neer. De mannen die het lijk hebben weggebracht, worden bij hun terugkomst in het dorp, door de meisjes met water geworpen (dit heeft ook in Kambera plaatst); het geschiedt gewoonlijk onder groote vroolijk-

heid. Gedurende vier dagen na de begrafenis worden nog iederen morgen en avond sirih en pinang naar het graf gebracht.

Bij de teraardebestelling van een aanzienlijk mensch is er ook nog een man of een vrouw, soms een man en vrouw, die met de oogen dicht aan den kant van het graf ligt. Dit is weer de bovengenoemde papangga. Zoo iemand wordt bij de begrafenis in schijnbaar bewusteloozen toestand achter het lijk aangedragen; hij houdt een levenden haan onder den arm vast. Na afloop van de begrafenis wordt hij weer in denzelfden toestand naar huis gedragen, waar hij dan langzamerhand weer tot zichzelf komt. Behalve deze papangga zijn er nog een man en een vrouw (bij radja's twee mannen en twee vrouwen), die gedurende eenige dagen het graf moeten bewaken. Iederen morgen ook wordt het paard van den overledene om het graf heen geleid, bereden door een fraai uitgedoschten man.

De weduwe van den overledene onthoudt zich in de eerste dagen na het sterven van alle voedsel. Alleen wanneer zij het niet kan uithouden van den honger, mag zij iets gebruiken, maar daartoe moet zij zich naar een ander huis begeven. Aan hen die het lijk bewaken, terwijl het nog boven aarde staat, wordt geregeld te eten gegeven. Ook wordt herhaaldelijk spijs bij den doode neergezet. De weduwe draagt geen bepaalde rouwkleeding; hare sieraden behoeft ze niet af te leggen; na haar vrijwillige onthouding in den eersten tijd, mag zij alle soort van voedsel gebruiken; zij blijft zooveel mogelijk in huis, maar tot het doen harer behoeften begeeft ze zich naar buiten. Ongeveer na een jaar mag zij weer hertrouwen.

Lakoka. In Lakoka wordt het lijk mooi aangekleed, waarbij een oud doek, roesoe banggi genaamd, dat niet veel meer op Soemba aangetroffen wordt, een rol speelt. Dit wordt den doode als lendendoek aangelegd. Het lijk wordt met vele doeken bekleed, en een hoofddoek wordt om het hoofd gewonden, maar het gelaat blijft onbedekt. Nadat het lijk aldus is uitgerust worden de knieën opgetrokken, en om het lijf vastgemaakt; de armen gekruist, zooals dit van Kambera beschreven is. Is men hiermee gereed, dan wordt het lijk op zijn linkerzijde op een rustbank gelegd, met het aangezicht naar het Westen gekeerd. In de openingen van het hoofd wordt niets gedaan; alleen wordt een bakje met spijs er bij geplaatst: rijst, mais en lever van de geslachte dieren. Ander voedsel mag den doode niet voorgezet worden.

In onderscheiding met de beide bovengenoemde landschappen mag in Lakoka in het sterfhuis worden gekookt; de weduwe mag daar alles eten wat zij wil. Terwijl het lijk boven aarde staat, moet de weduwe in, althans bij haar woning blijven, maar na afloop van de begrafenis mag zij overal heengaan. Ook de dorpsgenooten moeten zich in acht nemen, als er een doode is. Ze mogen niet naar hun akkers gaan. Als reden gaf men daarvoor in Lakoka op, dat alle mannen bij elkaar moeten blijven om bij de teraardebestelling te kunnen helpen. Weven is gedurende dien tijd verboden, maar overigens bestaat er geenerlei verbod omtrent spijzen of gerucht maken. De weduwe mag hertrouwen, «wanneer de doode heelemaal in den grond verdwenen is» waarmee bedoeld wordt de tijd, waarop kan worden berekend, dat alle vleeschdeelen vergaan zijn. Men stelt hiervoor 6—8 maanden.

De lijken van vorsten en aanzienlijken worden ook wel in eigengemaakte houten kisten gedaan (een uitgehold stuk boomstam), omdat voor zulke dooden niet aanstonds de noodige beesten voorhanden zijn, die moeten geslacht worden. Het lijk wordt op de linkerzijde in zulk een kist gelegd, waarna deze dicht bij de woning in een hutje bewaard wordt. Wanneer dan na een jaar de zachte deelen vergaan zijn, wordt de kist stuk geslagen, en de beenderen worden verzameld en opnieuw in doeken gepakt. De lijken van den gewonen man gaan dadelijk in het graf, liggende op de linkerzijde met het aangezicht naar het Westen.

Het graf is een ronde kuil; op den bodem worden platte steenen gelegd, en de wanden worden eveneens met overeindstaande platte steenen bezet. Wanneer het lijk of de beenderen in dezen kuil zijn gelegd, wordt het gat met een platten steen gedekt, en daarover wordt een dolmen opgericht: een platte deksteen op vier steenen pooten. Deze deksteen wordt genoemd tanga kapoe, «de deksel van het kalkpotje». Van de bijgebrachte goederen, voornamelijk door de zusters van den overledene en haar echtgenooten geschonken, gaat een stuk mee in het graf, terwijl de rest onder de familie wordt verdeeld. Bij het graf wordt ook een paard gedood, of als men zulk een dier niet heeft, een hond. Dit dier heet wala wengo, «om hem wakker te houden». De lijken van arme lieden gaan wel in een ronden kuil die met een steen gedekt wordt, maar een

dolmen wordt er niet over opgericht; daarvoor in de plaats wordt een hoop steenen op het graf opgestapeld; op dien stapel wordt weer een half ronde steen overeind gezet.

Ook hier zijn bij de teraardebestelling van een voornaam persoon een man en een vrouw aangewezen als papangga; alleen de man heeft een bruinen haan onder den arm. Het zijn slaven (volgelingen), die bij deze gelegenheid echter «jongere broer en zuster» van den overledene worden genoemd. In fraaie kleeding uitgedost worden zij in bewusteloozen toestand achter het lijk aan gedragen, en op het graf gelegd. Wanneer de ziel van den overledene ver weg is gegaan (de zielen van die twee kwasi bewusteloozen hebben zich dan ook ver weg begeven samen met den doode), zal het lang duren, eer die papangga weer tot zichzelven komen. Anders zijn ze weer spoedig wakker. Dan worden ze naar huis terug gedragen, waar ze hun fraaie (geleende) kleeren afleggen, en aan de familie van den overledene teruggeven. De rijken slachten den haan op het graf; armeren doen dit als ze weer thuis gekomen zijn, om daarvan tevens een doodenmaal aan te richten. Na afloop van de begrafenisplechtigheden blijven de papangga in denzelfden staat, als zij te voren waren.

De handen van hen die het lijk hebben begraven, worden boven het graf met water begoten. In het sterfhuis teruggekeerd, slacht men een buffel, dien men gezamenlijk opeet. Vier, vijf of zes dagen na de begrafenis wordt weer een buffel geslacht, waarmede de plechtigheden voor den doode een einde nemen. Op de dagen tusschen begrafenis en doodenfeest wordt elken dag sirih-pinang naar het graf gebracht.

Napoe en Bolobokat. Het lijk van een arm mensch wordt op den sterfdag begraven, maar dat van een rijke blijft twee of drie dagen boven aarde staan, omdat er tijd noodig is om de familieleden bij elkaar te halen en om de noodige dieren voor het doodenmaal op te vangen. Maar arm of rijk, alle lijken worden met opgetrokken knieën en gekruiste armen in doeken gewikkeld begraven. Alleen het gelaat blijft onbedekt, opdat men het nu en dan met kokoswater zal kunnen afwasschen. Alle dooden worden op de linkerzijde in het graf gelegd, met het gelaat naar het Westen gekeerd. Ook hier wordt niets op de openingen van het hoofd gelegd; alleen krijgt iemand van het maramba-(radja-) geslacht wel eens een stukje goud onder de tong ten teeken

van zijn rijkdom; gouden en zilveren oorhangers, mamoeli, worden in het lijkkleed gestoken.

Wanneer het lijk grafwaarts gedragen wordt, geschiedt dit bij dat van een aanzienlijke in een buffelhuid, bij dat van een arme in een lap katoen, of ook wel zonder omhulling.

De radja van Bolobokat vertelde mij, dat in zijn land en in Napoe de lijken van maramba's in een steenen doodkist met deksel werden gelegd. Maar in lateren tijd is dit veranderd; nu worden de lijken op een steenachtigen bodem gelegd; er om heen worden steenen overeind gezet, en dit alles wordt weer met een platten steen toegedekt. Een poos later, wanneer alle verwanten bij elkaar zijn gekomen, en het noodige voor het doodenfeest aanwezig is, wordt het graf verder opgebouwd, dit is: er overheen wordt een dolmen opgericht. Te Pamala zag ik een reuzendolmen op zes zuilen; daaronder waren reeds vijf personen begraven. Vader en dochter, moeder en zoon, mogen niet onder hetzelfde dolmen. Onder de pas genoemde reuzendolmen was nog meer plaats; sterft iemand die in aanmerking komt om daaronder begraven te worden, dan wordt onder den steen een nieuw graf gedolven. Wanneer de dolmen wordt gebouwd, blijft het eenmaal begraven lijk rustig in het graf liggen.

Anakala. In Anakala was de oude Oemboe Dong mijn voornaamste zegsman, daarin door anderen bijgestaan. Hij vertelde mij, dat het lijk van zijn vader zeven, en dat van zijn vrouw tien dagen boven aarde had gestaan. Dit hangt af van de omstandigheid of de steenen lijkkist met dito deksel, zooals die algemeen Anakala in gebruik is, naast het dolmengraf, zooals dit van Napoe beschreven werd, gereed is. Maar aangezien meerdere lijken in hetzelfde steenen graf gaan, is het voor de teraardebestelling van meer beteekenis of de noodige dieren bijeen zijn. Wanneer daarop voorloopig geen kans is, wordt een houten kist met deksel uit een boomstam gehakt, en het lijk daarin opgeborgen. Deze kist wordt in een afzonderlijk hutje bewaard, of men zet haar in de smalle galerij, die om de huizen in Anakala loopt. Dit laatste doet men vooral met lijken van kinderen. We zagen ook zulk een kist onder een dolmen staan. Men zei dat daarin beenderen lagen van een door den vijand verslagene. Op mijn vraag, waarom men dezen doode nog niet had begraven werd geantwoord, dat er nog geen buffel voor

hem was om hem met eere ter aarde te bestellen. Maar vermoedelijk heeft men hem nog niet begraven omdat in dezen tijd geen wraak meer voor sneuvelen kan worden genomen.

Van een doode trekt men de knieen op en kruist zijn armen, en in deze houding wordt het lijk gebonden. Zoolang het in huis is, wordt het in zittende houding op een rustbank geplaatst, maar wanneer het in de steenen of houten kist wordt gedaan, legt men het daarin op de rechterzijde neer, zoowel de lijken van mannen als die van vrouwen. Ik heb niet met zekerheid kunnen vastellen of men het lijk in een bepaalde richting legt. Van de talrijke dooden, die in het dorp zelf begraven lagen, wezen sommigen met het hoofd naar het Noorden, zoodat het gelaat naar het Westen gekeerd was. Maar het hoofdeneind van andere graven lag weer naar het Zuiden, zoodat het gelaat naar het Oosten keek. Het schijnt dat men dikwijls de lijken in de steenen urn schikt, zooals dit het best uitkomt met de beschikbare plaats. Liggen bijvoorbeeld een paar lijken daarin naast elkaar, dan wordt een derde aan hun voeteneind gelegd, dwars op de beide anderen.

Wanneer het lijk in de steenen urn is gelegd, die bijna vierkant is, en welker grootte bij de verschillende exemplaren zeer verschilt, dan heeft den volgenden dag het b o n o e n g t a n a plaats. Dit woord beteekent: aarde in iets storten, en hiermede is dus bedoeld: het vullen van het graf met aarde. Maar in werkelijkheid gebeurt dit niet. Deze naam schijnt een aanwijzing te zijn voor het feit, dat eertijds de lijken eenvoudig in den grond werden begraven. Bij dit b o n o e n g t a n a worden voor aanzienlijken vijf buffels geslacht. Deze dieren dragen den naam van p a d a n g a, datgene wat (aan den doode) wordt meegegeven».

Drie dagen na de begrafenis heeft weer een plechtigheid plaats, het p a d e t a s a m a w o, «het naar boven brengen van de ziel». Bij deze gelegenheid treedt de r a t o e, de bewaker van de m a r a p o e, op. Hij offert en bidt op den grafsteen om de ziel van den overledene tot zich te roepen. Die ziel wordt dan in de gedaante van een steentje, dat uit de omgeving van het graf afkomstig is, in het sterfhuis gebracht, een gewoonte die wij op Timor algemeen toegepast vinden. In de woning wordt dit zielesteentje op een houten bord, dat als kraag om den hoofdpaal is aangebracht, gelegd. Op dit bord worden ook de offers aan de marapoe geplaatst; dit is de j a r a n g van

Oost-Soemba. Zoolang dit padeta samawo niet heeft plaats gehad, mogen de dorpelingen zich niet verspreiden en naar hun akkers gaan.

Na het opbrengen van de ziel worden geen offers meer aan den overledene gebracht. Alleen legt men nu en dan wat sirih-pinang op den deksteen van het graf neer. Vooral wanneer een bloedverwant van een andere plaats komt, zal hij niet nalaten op deze wijze den doode te gedenken. Met dit doel is dikwijls een vierkant bakje in den deksteen uitgehouwen, waarin deze gaven worden verzameld.

Aan de dooden worden allerlei gouden sieraden meegegeven, vooral de reeds meergenoemde mamoeli. Die welke de doode zelf draagt, worden van het lijk afgenomen en onder de kinderen en naaste verwanten verdeeld. Dezen nemen ook het hakmes, het zwaard en de speer van den overledene; in de plaats daarvan geeft men hem andere wapenen mee in het graf. Maar zoo deden alleen zeer rijke menschen, zei Oemboe Dong mij, want vroeger waren ijzeren werktuigen en wapenen heel schaarsch op Soemba, en daarom gaf men meestal geen ijzer mee aan de dooden. De meegegeven sieraden mogen den overledene niet worden aangedaan, maar ze worden verzameld in een steenen bakje, dat bij het uitbeitelen van de steenen urn is uitgespaard. Men getuigde dat het nog nooit was gebeurd, dat een stamgenoot zich aan grafschennis had schuldig gemaakt. Mocht iemand vroeger zoo iets hebben gedaan, dan zou hij onmiddellijk zijn doodgeslagen. Maar in oorlogstijd kwam het vaak voor, dat de graven door den vijand werden beroofd. De deksels der steenen urnen werden dan eenvoudig stuk geslagen om den inhoud spoediger te kunnen bemachtigen. Er waren er zelfs die beweerden, dat juist de begeerte naar hetgeen aan de dooden was meegegeven wel eens de aanleiding is geweest, waarom twist werd gezocht, opdat daaruit een oorlog zou ontstaan, en men vrij was de graven te plunderen.

Voor de weduwe is geenerlei voedsel verboden. Zij mag ook buitenshuis gaan, maar zoolang het lijk van haar man boven aarde staat, moet zij er voor zorgen de sirihtasch van den doode over den schouder te hangen, wanneer zij haar woning verlaat. Ook moet zij dan een omslagdoek over de schouders slaan, iets dat de Soembaneesche vrouw anders in het dagelijksche leven nooit doet. Ook moet zij, als ze in dien tijd buiten het

dorp gaat, niet het gewone pad gaan, maar zich verwijderen langs een weinig begaan wegje. Al deze voorschriften gelden ook voor den weduwnaar.

De gewoonte van het papangga in Midden- en Oost-Soemba kent men in Anakala ook; hier heet zij parowa, «den hoofddoek omdoen»: de persoon die daarbij dienst doet heet pasapanggang[1]. Is de overledene een man, dan wordt hiervoor een slaaf genomen; bij een vrouw treedt een slavin als zoodanig op. Deze pasapanggang wordt keurig uitgedoscht met kleeren en sieraden van den overledene; zelfs de marangga en de lămba, twee sieraden die alleen door hooge personen, en dan nog bij bijzondere gelegenheden, gedragen worden, worden hem of haar aangedaan. De marangga is een gouden borstsieraad; de lămba is een halve maan van goud, die op het voorhoofd wordt bevestigd. Dit aankleeden van pasapanggang heeft plaats op den dag der begrafenis. Wanneer alles gereed is, valt de pasapanggang in onmacht op een van de rustbanken in de ontvangruimte der woning, en doet alsof hij gestorven is. Een haan wordt hem onder den arm geklemd, en dan nemen vier mannen hem op en dragen hem naar een ander huis. Vooraf echter wordt hij driemaal om het graf gedragen (pangadoe kaloeakoe), terwijl een versierd paard achter hem aan getrokken wordt. Dit paard wordt niet geslacht. Als de pasapanggang in het andere huis is neergelegd, wordt de doode uitgedragen.

Wanneer de pasapanggang een poos gelegen heeft, komt hij weer bij. Hij blijft voorloopig op de plaats waarheen men hem heeft gedragen, maar hij wordt van uit het sterfhuis gevoed. Eerst wanneer het padeta samawo heeft plaats gehad, keert hij naar het sterfhuis terug. De dienst, welken de slaaf op deze wijze aan den overledene heeft bewezen, wordt op geenerlei wijze beloond; hij blijft slaaf op dezelfde wijze als te voren.

Wanoekaka. In Wanoekaka wordt het lijk met water afgenomen, opdat de doode schoon bij de voorvaderen verschijnen kan; daarna wordt het met kokosolie ingewreven. De doode blijft in gestrekte houding op den rug liggen, en zoo wordt hij nadat hij is aangekleed, in geïkatte doeken gepakt, niet gewikkeld. De armen gebruiken daarvoor zwart gemaakt katoen; ook wel

[1] pasapanggang is indentisch met papangga; voor pangga=stappen, zegt men in West-Soemba, sapăngga; evenals voor lakoe=gaan — salakoe. W.

geklopte boomschors wendt men daarvoor aan, als men niets anders heeft. Is het lijk ingepakt, dan wordt het niet gebonden. Alleen wanneer het vervoerd moet worden, wordt het met eenige banden vastgemaakt.

Het lijk gaat zonder kist in den grond, dat is een langwerpige kuil, welks wanden met platte steenen bekleed zijn. Zoowel mannen als vrouwen worden op de rechterzijde daarin gelegd, en het is daarbij geheel onverschillig naar welke richting het hoofd wijst. Het graf wordt met een platten steen toegedekt, en daarover heen richt men later een dolmen op. De groote deksteenen voor deze dolmen worden te Tarimbang vervaardigd.

Wanneer het lijk is uitgedost, wordt het naar de rustbank gebracht, waar het eenigen tijd blijft liggen; bij gewone lieden niet langer dan twee of drie dagen; bij aanzienlijken gewoonlijk vijf. Bij dit overbrengen worden een varken en een buffel geslacht. Iederen dag, zoolang het lijk boven aarde staat, moet een dier het leven laten. Bij de begrafenis worden gewoonlijk vijf beesten geslacht, waaronder ook een paard, waarop de doode komt te rijden. Om den nek van dit dier worden, voordat het wordt gedood, een menigte pakjes in kokosblad gevlochten rijst (katoepat) gehangen. Men doet dit met de bedoeling, opdat de doode, als hij in het zieleland is aangekomen, die pakjes aan zijn overleden bloedverwanten zal uitdeelen. Van het vleesch van de geslachte dieren mogen de marapoe-genooten van den overledene niet eten. Op den derden dag na de begrafenis heeft het p a d e t a w a i m a t a, «het naar boven brengen van de tranen» plaats, waarbij weer geofferd wordt. Een oude vrouw gaat naar het graf toe met een brandend stuk hout. Dit legt zij op het graf onder den deksteen, en teruggaande neemt ze van daar een steentje mee; dit wrijft zij met kokosolie in, en legt het dan op de l e l i, de boven genoemde offerplank, die om den hoofdpaal is aangebracht.

De slaaf die aan zijn heer wordt meegegeven, moet een volgeling van den doode zijn. Hij heet hier a t a p a p a g a. Evenals in Anakala wordt hij fraai uitgedost met ringen aan de vingers; alleen de haan wordt hier gemist. Ook wordt hij, wanneer hij driemaal op de handen om het graf is heengedragen, niet naar een andere woning gebracht, maar hij keert dadelijk in het sterfhuis terug, waar hij tot op den derden dag op het slaapmatje van den overledene moet zitten. In Wanoekaka wordt

zoo iemand, die ata papaga is geweest, wel met eenig onderscheiding behandeld. Hij blijft wel slaaf, maar wordt toch niet meer zoo overal heen gestuurd als andere slaven.

Evenals in de andere landschappen blijft ook hier de weduwe van den overledene zooveel mogelijk in huis. Alleen om hare behoeften te doen gaat zij naar buiten. Zij draagt geen weduwengewaad, of eenig teeken, waaraan men kan zien dat zij haar man verloren heeft; ook heeft zij zich aan geenerlei voorschrift omtrent voedsel te storen. Alleen mogen zij en hare kinderen niet eten van de spijs, die voor den overledene wordt klaar gemaakt, en die bestaat uit rijst met kippevleesch.

Lamboja. In Lauli en Lamboja worden de lijken weer met opgetrokken knieën en gekruiste armen gebonden, en daarna in doeken ingepakt. Het landschapshoofd van Lamboja vertelde mij met trots, dat hij voor zijn vader als deze zou komen te sterven, tien fraaie doeken uit Kodi, en drie hoofddoeken, een rooden, een gelen en een zwarten, gereed had liggen. De doeken, waarin het lijk gepakt is, worden met vijf banden gebonden: onder de voeten, over de enkels, over de knieën, over borst en armen, en boven het hoofd. Het lijk van een aanzienlijk mensch blijft van 5 tot 10 dagen boven aarde, en als het nog langer moet duren, dan maakt men wel een houten kist, waarin de doode wordt gelegd. Deze kist wordt op de rustbank geplaatst. In zulk een geval wordt echter het lijk later, als het zal worden begraven, uit de kist gehaald.

Aan den avond van den sterfdag wordt een hond doodgeslagen; het vleesch van dit dier wordt gegeten. Met welke bedoeling dit offer wordt gebracht wist men mij niet te zeggen. Herhaaldelijk worden voor den overledene dieren geslacht. Het landschapshoofd vertelde mij, dat hij voor zijn vader 18 buffels, en 3 paarden bestemd had om te worden geslacht, als deze komt te overlijden.

In Lamboja worden de dooden zoowel in steenen urnen als in met platte steenen bekleede kuilen gelegd. Over de laatste wordt dan een dolmen gebouwd. In het graf gaat van allerlei mee; mes, zwaard, lans, oorhangers en gongs. Het lijk wordt op de rechterzijde gelegd, met het aangezicht gewend naar zijn voormalige woning. Zij die op de natara, het dorpsplein begraven liggen, hebben het aangezicht allen naar het midden van dit plein gekeerd. De steenen urn heet kabang, met welk

woord in het Oosten de houten kist wordt aangeduid. De pilaren van de dolmen heeten ledoe, en de dekplaat sodi. Opmerkelijk is, dat in het Westen de steenen, waarmee kisten of urnen zijn toegedekt, over den rand van de kist uitsteken, zoodat ze ook den indruk maken dolmen te zijn, evenwel niet gesteund door pilaren maar door een vierkante kist.

Het gebruik van de ata papaga is in Lamboja hetzelfde als in Wanoekaka; ook hier heeft hij geen haan. Wanneer men den ata papaga driemaal om het graf heeft heen gedragen, doet men alsof men hem in het geopende graf wil werpen. Men zegt, dat hij de ziel van den overledene haalt, en met zich meebrengt in huis. Wanneer zulk een slaaf eens gedurende de drie dagen na de begrafenis stierf, zou hij met zijn heer in hetzelfde graf worden begraven. Is de overledene een vrouw, dan is de ata papaga een slavin.

Drie dagen na de begrafenis heeft ook het opbrengen van de ziel plaats, maar deze wordt niet vertegenwoordigd door een steentje.

De weduwe mag zich, zoolang pasgenoemde plechtigheid niet heeft plaats gehad, niet te ver van huis verwijderen. Ze moet drie maanden over het sterven laten heengaan, voordat ze naar een ander dorp mag gaan. Ze moet steeds den sirihtasch (Kalekoe) van haar man bij zich dragen, en heeft te zorgen dat die tasch altijd gevuld is. Zij drinkt kokos- en rijstewater, maar eerst wanneer de smart over het verlies van haar echtgenoot wat gelenigd is, zal zij weer rijst gaan eten.

Wajewa. Ook hier wordt het lijk in hurkende houding gebonden. Zoo lang het boven aarde staat, wordt het fraai aangekleed, zittende op een rustbank geplaatst; maar wanneer het zal worden begraven, wordt het in doeken gepakt, die met vier banden, als in Lewa worden vastgemaakt. Als lijkkleed mag zoowel eigen geweven als gekocht katoen worden gebruikt; alleen mag het wit zijn. Men mag er ook geklopte boomschors, zelfs een matje voor nemen. Voor dat de doode wordt ingepakt, worden alle sieraden, die hij aan het lijf heeft, afgenomen. Deze worden in de doeken gelegd, waarmee hij wordt ingepakt, zoodat hij ze toch meekrijgt. Op of in de openingen van het hoofd wordt niets gedaan.

Op den avond van den sterfdag wordt een hond geslacht; de lever wordt niet onderzocht, wat trouwens nooit met hondelevers geschiedt. Ook na de begrafenis wordt te zamen met een

buffel een hond geslacht. Heeft men geen honden genoeg dan neemt men daarvoor ook geiten. Het vleesch van den geslachten buffel mag alleen door verwanten van den overledene worden gegeten. Van het hondenvleesch mogen broers en zusters en neven en nichten van den doode niet eten. Zij zouden daarvan huiduitslag krijgen. Alleen familieleden van dezelfde generatie als de vader van den overledene mogen zich daaraan te goed doen.

Wanneer het lijk wat lang boven aarde moet blijven, bijvoorbeeld omdat de steenen kist, hier ondi genaamd, nog niet gereed is, maakt men eerst een houten kist, rongo, waarin het lijk wordt opgeborgen. Deze wordt dan in de galerij van de woning of in een daarvoor gemaakte hut geplaatst. Is men niet in staat een steenen kist voor den overledene te laten maken, dan wordt een langwerpig vierkant gat in den grond gegraven, en dit wordt met platte steenen belegd, en als het lijk er in is, met een deksteen gesloten. Zulk een steenen kamertje heet hier kabang. De bestuurder van Wajewa vertelde mij, dat er in heel dit landschap slechts één dolmen gevonden wordt, en deze stamt uit zeer ouden tijd. Sedert zijn hier geen dolmens meer opgericht.

In Wajewa wordt verschil gemaakt tusschen de lijken van mannen en die van vrouwen. De eerste worden zoowel in de tijdelijke houten kist, als in hun steenen graf op hun rechterzijde gelegd, terwijl de vrouwen op den linkerkant komen te liggen. Het gelaat van den doode is steeds naar zijn woning gericht.

Hier kent men de gewoonte van het papangga niet. Wel wordt ook hier na drie dagen de ziel van den overledene in huis gebracht, wat padeta dewana heet. Opmerking verdient dat hier het woord dewa wordt gebruikt, terwijl overigens de ziel van een overledene hier mawo heet. Die mawo noemt men een «andere» ziel, maar zij gaat toch ook in de woning van den overledene. Het padeta dewana wordt uitgevoerd door den broer van de moeder des overledenen, zijn loka. Deze gaat na het vallen van het duister naar het graf, legt daar siririhpinang neer, en roept den doode bij zijn naam. Wanneer hij meent dat de doode gekomen is, neemt hij hem mede in huis, maar ook hier wordt geen steen als belichaming van de ziel gebruikt.

De weduwe moet steeds de sirihtasch en den doek van haar

overleden man dragen. Ze mag alles eten wat ze wil, en behalve dat zij zooveel mogelijk in of dicht bij het sterfhuis moet blijven, bestaan er voor haar geen beperkende bepalingen.

L a u r a. In Laura wordt in den mond van den doode wat goud gelegd, terwijl de neus, de ooren en de aars met kapok worden dichtgemaakt. Het goud zegt men, moet dienen om het lijk handelbaar te maken, zoodat het zich laat vouwen, wanneer de knieën opgetrokken, en de armen gekruist worden. Evenals overal elders komen de verwanten van den overledene te zamen om hem te beweenen, en te bewaken. Ieder gezin brengt een lap katoen voor den doode mee, en van deze geschenken wordt ondersteld, dat zij door de ziel worden meegenomen, en in het zielenland aan verwanten en vrienden van de schenkers worden uitgedeeld. Hierin sluit Laura weer aan bij de denkbeelden, die in dit opzicht bij de Timoreezen bestaan. Het lijk wordt met opgetrokken knieën in katoen of in geklopte boomschors gepakt, en met reepen van het laatste vastgebonden.

Op den morgen van de begrafenis wordt eerst een kip geslacht, die heet te dienen «om de ziel van den doode aan den huispaal te binden», opdat zij zich niet van het sterfhuis zal verwijderen. Vlak voordat het lijk zal worden weggebracht, wordt weer een kip geslacht, en daarvan eet men samen met den doode ten afscheid. Als dit afgeloopen is, wordt de doode in zittende houding op een bamboe stellage op de schouders van eenige mannen weggedragen. Hier begraaft men ook in steenen kisten, die met een zwaren, aan alle zijden overstekenden steen gesloten worden. De lijken van mannen worden op de rechterzijde, die van vrouwen op den linkerkant gelegd. Moet de begrafenis om de eene of andere reden uitgesteld worden, dan wordt het lijk ook hier in een houten kist bewaard. Voordat het lijk in de sarkophaag gelegd wordt, worden de banden waarmee het lijkkleed om den doode gebonden is, losgesneden.

Bij deze gelegenheid wordt een buffel geslacht; van dit dier moet de broeder van de moeder des overledenen, zijn l o k a, den kop, het borststuk en het hart hebben, die deelen dus, welke op Timor van ieder offerdier aan de goden of geesten worden gegeven. Deze bloedverwant neemt ook het hakmes en de speer van den overledene, en wanneer deze een vrouw is, haar mes. Hier en in Wajewa zien wij dus den broer der moeder meer op den voorgrond treden. Van het paard, dat voor den

overledene geslacht wordt, mag geen zijner bloedverwanten eten; er mag zelfs niets van het vleesch in huis worden gebracht. Van alle op dien dag gedoode dieren wordt een deel van de lever op het graf gelegd.

In den namiddag van den dag der begrafenis wordt vuur naar het graf gebracht, en dit wordt daar neergelegd. Den volgenden dag worden allerlei spijzen naar het graf gebracht, en daar achtergelaten. Een poos hierna komt de meermalen genoemde oom van den overledene, en haalt dit alles weg, alleen een weinig voor zijn dooden neef of nicht achterlatende. Drie dagen na de begrafenis wordt dan de ziel in de woning geleid door den oom, en ook hier wordt daartoe geen steentje gebruikt. Bij deze gelegenheid wordt een roode lap, die om den hoofdpaal van de woning is gebonden, toen het lijk werd uitgedragen, ten einde de ziel van den overledene daaraan te binden, losgemaakt.

Bij de laatst genoemde plechtigheid worden geen offers meer aan den doode gebracht. Maar in Laura wordt geen feest gevierd, geen rijst gesneden, of een deel van de offergaven en het gewas wordt aan de dooden gewijd. Wanneer bijvoorbeeld bij eenige gelegenheid enkele buffels worden geslacht, wordt een der dieren aangewezen als bestemd voor de dooden, ofschoon daarvan niets naar de graven wordt gebracht. De lever van zulk een dier wordt onderzocht om daaruit op te maken of de dooden het geschenk hebben aanvaard.

Overal waar ik op Soemba geweest ben, heb ik onderzocht, of er ook iets bekend was van het begraven in gebakken potten. Hiervan hadden de Soembaneezen nooit gehoord. Bij het wegwerken of bij ander verzet van grond was nimmer een pot voor den dag gekomen. Door den heer Wielenga, en later ook door anderen vernam ik, dat een begrafenisplaats van aarden potten dicht bij het zeestrand bij de hoofdplaats Melolo was gevonden. De potten staan daar in drie rijen boven elkaar, en sommige bevatten nog resten van beenderen. Ik heb geen gelegenheid gehad deze plek zelf te onderzoeken, en aangezien ik dus niet uit eigen aanschouwing mededeelingen daaromtrent kan doen, laat ik dit punt voorloopig rusten.

Heb ik in het bovenstaande weergegeven, wat ik aangaande het begraven van lieden, die hun natuurlijken dood gestorven zijn, ben te weten gekomen, we moeten nu nog even nagaan,

hoe men doet met de lijken van hen, die op onnatuurlijke wijze om het leven zijn gekomen. Van een begrafenis van hen, die om de eene of andere misdaad gedood werden, is natuurlijk geen sprake. Er werd een gat in den grond gegraven, en daarin werd het lijk gestopt, zooals het viel. In Oost-Soemba hield men er voor paardendieven, moordenaars, overspelers, weerwolven, en dergelijke lieden spelonken op na, waarin zulke misdadigers werden geworpen, zoodat zich op die plaatsen vele doodsbeenderen hebben opgehoopt.

Maar ook zij die door eenig ongeluk aan hun eind zijn gekomen, schijnen op Oost-Soemba beschouwd te worden als door de goden gestraften, die omdat zij zich aan iets schuldig hebben gemaakt, een onnatuurlijken dood zijn gestorven. Daarom durft men hun geen gewone begrafenis te geven. Ze worden eenvoudig onder den grond gestopt; geen dier wordt voor hen geslacht; geen sieraden of kleeren gaan mee in het graf; met het gevolg, dat de doode ook in het zielenland aankomt zonder eenige uitrusting, zoodat hij daarin niet kan worden opgenomen.

In West-Soemba schijnt men hierover anders te denken, en worden de lijken van door een ongeluk om het leven gekomenen op dezelfde wijze bezorgd als die van andere dooden. Dit is ook het geval met vrouwen, die in het kraambed zijn gestorven. De radja van Bolobokat vertelde mij, dat als een vrouw in het kraambed sterft, dit een gevolg is van een twist, dien ze met het kind, waarvan ze zwanger ging, heeft. Daarom wordt zulk een lijk eerst «ontzondigd» (h a w a r i), en dan wordt het op de ook voor andere dooden gebruikelijke wijze ter aarde besteld. Zelfs dood geboren kinderen, bij de meeste volken in Indië op buitengewone wijze begraven, gaan bij de Soembaneezen naar de urnen of dolmen, waarin ook hun naaste verwanten liggen te rusten.

Alleen met één soort van dooden wordt overal op Soemba een uitzondering gemaakt, en wel met de lijken dergenen, die door den vijand verslagen zijn. In Kambera brengt men het lijk van een gesneuvelden kabisoe-genoot in het dorp, waar het voor zijn woning wordt neergelegd; het mag niet in huis worden gebracht. Onder het weeklagen der verwanten wordt de doode in doeken gepakt, maar de knieën worden niet opgetrokken, hij blijft gestrekt liggen, en wordt in een langwerpig graf begraven. Op zijn laatste rustplaats, die bij de graven der andere

menschen gelegen is, worden ook geen steenen aangebracht; alleen wordt er een stok in den grond gestoken om de plek te kunnen herkennen. Geen dieren worden voor hem geslacht. Alleen zet men wat voedsel voor hem neer, niet bij den hoofdpaal zijner woning, zooals dit gedaan wordt voor gewone dooden, maar het wordt buiten vóór zijn woning geplaatst. En wanneer op het jaarlijksche doodenfeest (waarover straks meer) aan alle overledenen voedsel wordt voorgezet, wordt op de plaats waar de verslagene rust slechts wat sirih-pinang geworpen. Alleen wanneer het den verwanten gelukt is zijn dood te wreken, en het hoofd van een vijand te veroveren, wordt de verslagene in eere hersteld. Dan worden een paard en een buffel voor hem geslacht, het eerste om op te rijden naar de Parai Marapoe of het zielenland, de tweede om hem als danga, als toerusting voor de reis te dienen. Dan ook wordt het voor hem bestemd voedsel bij den hoofdpaal in zijne woning gezet.

Ook in Napoe en Bolobokat worden gesneuvelden met gestrekt lichaam begraven, terwijl bij gewone dooden de knieën worden opgetrokken. Hetzelfde geldt voor Anakala, waar deze wijze van begraven mati palona heet. In Wanoekaka valt het niet op, dat een verslagene in gestrekte houding begraven wordt, omdat deze wijze van teraardebestellen daar algemeen is. Maar het bijzondere blijkt weer hieruit, dat het lijk niet in huis mag worden gebracht. Het wordt voor de woning op een rustbank gelegd. Daar houdt men een krijgsdans er om heen onder het slaan op trommen en gongs. Die krijgsdans heet woletan. Voordat men het lijk grafwaarts draagt, wordt het met bloemen versierd. Een pluim van haneveeren wordt hem op 't hoofd gezet, en aan de beenen bevestigt men reepen bokkevel, waarvan het lange witte haar naar beneden valt.

In Lamboja is het weer hetzelfde: Terwijl gewone dooden met opgetrokken knieën begraven worden, blijven de lijken van verslagenen gestrekt. Men graaft een kuil voor het lijk, ergens buiten het dorp, waarbij geen windrichting in acht genomen wordt. Wanneer de doode naast den kuil gelegd is, wordt zijn rechterarm opgelicht, en de hand opengemaakt. Er worden dan zeven stukjes bladnerf van den kokospalm in gelegd, en men zegt tot den doode: «Wanneer uw hand zich spoedig om die stukjes heen sluit, zullen we uw dood gauw kunnen wreken». Gebeurt dit, dan zal het binnenkort gelukken een vijand te

dooden. Zoodra de doode de hand sluit, heffen de omstanders den krijgskreet aan (p a j a u w o e n a). Dan wordt een matje in het graf uitgespreid, de doode wordt er op gelegd, en het graf gesloten, waarna er een hoop steenen op wordt gestapeld. Heeft men dan later het hoofd van een vijand thuis gebracht, dan slaat men daarmee eenmaal op zijn graf.

Op dezelfde wijze doet men in Wajewa met een verslagene, maar wanneer voor hem wraak is genomen, worden zijne beenderen van onder uit den steenhoop, waar ze tot dien tijd hebben gerust, te voorschijn gehaald, en overgebracht in een steenen kist, o n d i. Ook in Wajewa wordt bij de begrafenis van een gesneuvelde eerst gewicheld. Daartoe wordt een pisangstam omgehouwen; wanneer daarbij uit den stomp het middelste gedeelte dadelijk opschiet, zal spoedig een vijand voor den dood van den stamgenoot moeten boeten. Ook legt men hem wel pinang in de handpalm, waarbij men op dezelfde wijze te werk gaat als in Lamboja met de stukjes bladnerf.

Wanneer we nu de boven medegedeelde gegevens samenvatten, dan zien we in de eerste plaats, dat overal op Soemba de lijken met opgetrokken knieën worden begraven, behalve in Lewa en Wanoekaka, waar het lijk gestrekt blijft. Maar ook in die streken, waar eerstgenoemde methode gevolgd wordt, wordt het lichaam in gestrekte houding gelaten, wanneer het de lijken van gesneuvelden en verslagenen geldt.

Verder worden de lijken in Kambera, Lakoka en verder in Oost-Soemba in ronde kuilen begraven, terwijl in Lewa, Napoe en Wanoekaka uitsluitend langwerpig vierkante kuilen gebruikt worden, van binnen met steenen belegd, en gewoonlijk overdekt met een dolmen. Deze met platte steenen belegde kuilen vindt men verder naar het Westen overal, maar in Anakala, Lamboja en Lauli ziet men daarnaast de steenen urn of lijkkist met een zwaren steen gedekt. Hoe meer men naar het Westen gaat, hoe meer de steenen lijkkisten overwegend en de dolmens minder worden, totdat in Wajewa met één uitzondering en in Laura uitsluitend steenen lijkkisten worden gevonden. De in den grond gegraven kuilen, die daar gevonden worden, behooren aan de armen, en zijn kenbaar aan de steenen, die er bovenop gehoopt zijn.

Wat de houding van het lijk betreft, daar waar ronde grafkuilen in gebruik zijn, wordt het in zittende houding neergelaten.

In de andere landschappen wordt het lijk steeds op zijn rechterzijde gelegd, met uitzondering van Wajewa en Laura, waar dit alleen bij mannen geschiedt, terwijl vrouwen op de linkerzijde worden gelegd.

Menschenoffer. Boven deelde ik reeds mede, dat bij den dood van een radja in Melolo een aantal slaven werden gedood. Ook vertelde men mij, dat wanneer in Lewa een vorst stierf, een gezin, dat in zijn tuin verblijf houdt, wordt aangewezen om gedood te worden. Dit geschiedde steeds in het geheim, en aangezien alle leden van zulk eene familie werden gedood, was er ook niemand, die iets van de zaak kon uitbrengen. De hoofden van deze verslagenen werden niet meegenomen; de lijken werden onder den grond gestopt.

Mijne zegslieden van Napoe en Bolobokat ontkenden, dat er bij het overlijden van een vorst ooit menschen zouden zijn geofferd. Als reden, dat zoo iets nooit heeft kunnen bestaan gaf de radja van laatstgenoemd land op: «Oorspronkelijk hebben wij in onze streek nooit slaven gehad; er waren bij ons alleen maramba (radja) en kabisoe (vrijen); hoe zouden we dus ooit iemand hebben kunnen dooden?» [1]

Van West-Soemba geloof ik te kunnen zeggen, dat daar nooit slachtoffers zijn gemaakt bij den dood van een vorst. Ik zou haast willen zeggen: Men is er daar nooit toe gekomen, want de overal bestaande gewoonte van het papangga duidt wel op denkbeelden, die nauw grenzen aan die van het menschenoffer. Het zou natuurlijk kunnen zijn, dat dit papangga een verzwakte vorm is van een vroeger bestaan hebbend menschenoffer. Een onderzoek naar de meerdere of mindere waarschijnlijkheid hiervan is hier niet op zijn plaats. Wel mogen wij aannemen, dat het menschenoffer, zooals dit tot kort voor de komst van het Gouvernement in Oost-Soemba bij den dood van radja's werd gebracht, in dien vorm is ontstaan of ontwikkeld onder invloed van de vorsten.

Wel kent men in West-Soemba het menschenoffer. Het heeft nog bestaan, toen het Gouvernement zich reeds op Soemba had laten gelden. Door den Heer Canisius er op opmerkzaam gemaakt, is het ons mogen gelukken achter deze zaak te komen.

[1] In geheel Oostelijk Soemba was het gewoonte bij den dood van een vorst slaven te dooden. Hetzelfde geschiedde ook voor de voornaamste vrouwen van een vorst. Het laatste, mij bekende geval was in 1910. W.

Men had haar aanvankelijk blijkbaar voor ons willen verbergen. Het verhaal, dat hier volgt werd mij gedaan door den jongen radja van Anakala.

Van tijd tot tijd werd een meisje gedood, dat afkomstig moest zijn uit de afdeeling Lewata van het landschap Wajewa. Daartoe werd een meisje gekozen, dat geen familie meer had. Ze werd gedurende een jaar of zes goed gevoed en verzorgd, opdat zij onder het wachten niet zou komen te overlijden. Ze mocht zich ook niet uit de woning waarin ze verblijf hield verwijderen. Wanneer het kind tot maagd was opgegroeid, gaf de radja van Wajewa aan dien van Anakala kennis, dat «de tijd gekomen was».

Dan werden in Anakala toebereidselen gemaakt voor het groote gebeuren. Daartoe behoorde, dat twee jonge sandana- (sandelhout, Soemb. a i n i t o e) boomen met wortel en al uit den grond werden gegraven. De eene boom werd voor het marapoe-huis in Anakala geplant, en de andere werd in vele stukjes gehakt; deze brokjes hout werden onder alle landschappen van Midden- en West-Soemba verdeeld. Mij werden als deelhebbers aan de plechtigheid genoemd: Anakala, Wai bangga en Lauli, Wanoekaka, Lamboja, Laura, Kodi, Palamedoe, Napoe, Lakoka, Masoe en Lewa. Deze stukjes hout worden in de bronnen gelegd, opdat men gezond zal blijven, als men van dat water drinkt. De boom, die voor het marapoe-huis in den grond is gezet, is met de wortels naar boven gekeerd; men zegt, dat de geesten zich op die wortels komen neerzetten.

Was dit alles gedaan, dan stuurde Anakala een man of tien naar Lewata in Wajewa. Onderweg sloten zich bij hen nog menschen aan uit Wai bangga en Lauli. Wanneer ze bij het dorp waren gekomen, waar de maagd woonde, dan gingen de mannen op de loer liggen. Daar was men natuurlijk van alles op de hoogte. Een oude vrouw vergezelde het meisje naar het water; onderweg werd zij overvallen en afgemaakt. Haar hoofd werd afgeslagen; men nam er de scalp met het haar van af; het heele lichaam werd gevild. Behalve de huid werd ook nog de lever van het slachtoffer meegenomen.

Op de grens van Wajewa en Lauli, te Watoe mboloe, aangekomen, werden de moordenaars door lieden van Wajewa, die hen hadden achtervolgd, achterhaald. Dezen deden of ze heel boos waren, en verweten de lieden van Anakala: «Gij hebt een kind van ons gedood; wacht dus hier even; laat ons sirih-pinang

kauwen en over de zaak praten. Dan slachtte men een buffel en een varken, die gereed gehouden waren, en kookte rijst. In de portie die voor den ratoe, den bewaker van de marapoe bestemd was, werden twee gouden oorhangers gedaan: een mamoeli loboe, d.i. een ronde oorhanger zonder uitsteeksels (beenen), en een mamoeli mapawihi, d.i. een die deze wel heeft.

Wanneer het eten gereed was, zetten allen zich aan den maaltijd. Terwijl de ratoe zijn rijst naar binnen werkte, vond hij een der twee oorhangers. Kwasi verbaasd riep hij dan uit: «Wat is dat?» Dan antwoordde de hoofdman van de Anakalaers: «Praat daar nu maar niet over, en steek het bij je.» Een poos daarna vond hij het andere sieraad. Dan riep hij weer uit: «Wat is dat?» en hij kreeg hetzelfde antwoord: «Steek het maar bij je». Wanneer men gereed was met eten, zei de hoofdman der Wajewaers: «Laten wij nu eens over den moord spreken.» Maar Anakala antwoordde: «Wat wilt ge nog daarover spreken; we hebben immers samen gegeten, en gij hebt tweemaal een voordeeltje gehad; zwijgt dus verder over de zaak.» Dit deed men dan ook.

Scalp, huid en lever van de maagd werden naar Wai bangga gebracht; de eerste twee werden daar gedroogd; vele menschen stroomden er te zamen, en dan werden de drie genoemde deelen van het lichaam van het vermoorde meisje onder de reeds genoemde landschappen verdeeld. In Analaka werd het stukje huid onder het trommelvel van een lage trom, deri genaamd, geplakt; de andere landschappen plakten het lapje menschenhuid onder het vel van de Lamba marapoe, een bijzonder groote trom, die bij plechtige gelegenheden voor de stamgoden wordt geslagen. Het haar werd bevestigd aan de twee pilaren, die de nok van het marapoe-huis steunen. Het stukje lever eindelijk dat aan iederen stam werd toebedeeld, werd in een bamboegeleding gedaan, en boven in het marapoe-huis bewaard. Wanneer een groot marapoe-feest werd gevierd, werd op de porties rijst voor de oude mannen bestemd met een stokje wat van de lever uit den bamboe gelegd. Dit werd echter alleen in schijn gedaan, want bij het lepelen uit den bamboe werd gezorgd, dat niets van den inhoud meekwam. Daarna werd de koker weer gesloten en opgeborgen. In Anakala werden de porties rijst, waarop wat van de menschenlever was gelegd, niet gegeten, maar in den

grond begraven. Wanneer de lever in het vat vergaan was, begon men er over te denken om weer een meisje te dooden.

Tijdens het leven van den vader van Oemboe Dong had men dit voor de laatste maal gedaan, en in hun naïveteit hadden de menschen kort voor mijn komst op Soemba aan den Bestuurder verlof gevraagd om deze «plechtigheid» weer te mogen volvoeren. Welke de oorsprong van de heele handeling is, wist men niet te zeggen.

Nog bij andere gelegenheden kwamen in dit deel van het eiland menschenoffers voor. Deze staan in verband met slangendienst. Bij Wai bangga (Lauli) is een grot, waar een groote slang heet te wonen. Dit dier is een marapoe, een godheid. De lieden van Lauli en Wai bangga gaan daar ieder jaar heen, en brengen er offers van rijst en kippevleesch. Van Lauli is het slechts een deel dat aan deze plechtigheid meedoet, namelijk de lieden van Lauli boven, want die zijn van Wai bangga afkomstig. Die van Lauli beneden zijn van Anakala gekomen. Men offert in deze grot, opdat er genoeg regen zal vallen, en de bronnen voldoende water zullen opleveren om de sawahs te bevloeien. Alles wat daar gevraagd wordt, zou men ook krijgen.

Een geheel enkele maal werd bij deze grot ook een maagd gedood, waarvoor een onderhoorige werd bestemd. De tolk, dien ik te Lauli had, een Soembanees van een jaar of dertig, vertelde, dat hij dit eens had bijgewoond, toen hij nog een kleine jongen was. Het offer was toen een meisje dat men in Wanoekaka had gekocht. Zij werd met een touw om den nek gewurgd, en daarna in de grot geworpen. Aan deze gewoonte ligt het volgende verhaal ten grondslag: Een arme man ontmoette eens twee pythons, die met elkaar aan het vechten waren. Toen de man aankwam, hielden de dieren op met vechten, en een hunner zeide tot hem: «Nu gij vrede tusschen ons hebt gemaakt, zal ik u beloonen: ik zal u dertig buffels en een stuk sawahgrond geven, maar dan moet gij ons nu en dan een maagd offeren.»

Ditzelfde verhaal moet volgens den Heer Canisius in Anakala bestaan. Daar waren het twee broers, van wie de oudste de heele erfenis, en de jongste niets kreeg. In de wildernis ronddwalende, ontmoette hij twee vechtende slangen, die hij van elkaar scheidde, waarop een harer hem rijk maakte, onder voorwaarde, dat uit elke generatie zijner nakomelingen een maagd

aan de slang zou worden geofferd. Deze werd daartoe in een groot gat in de aarde gestort.

In Wajewa wordt verteld, dat in den ouden tijd een menschenpaar twee zoons ter wereld bracht. De eene heette Oemboe Bobo Pola Kawatar (pola=stengel; watar=mais); deze was met een staart geboren en ontwikkelde zich weldra tot een python, kaboko. De andere zoon heette Oemboe Ramba Namo; deze was een gewoon mensch. Hij trok naar Lamboja, waar hij de stamvader werd van de menschen die dat landschap bewonen. Oemboe Bobo heet nog steeds te wonen in een grot bij het stamdorp Tanggeba (in Wajewa). Volgens het verhaal heeft die grot zeven deuren, maar daar binnen is het zoo licht alsof de zon er schijnt. Er zijn paarden, buffels en gongs, maar voor menschenoogen is dit alles onzichtbaar. Vroeger ging men geregeld eens in het jaar eten aan de slang brengen, maar nu had men dit in geruimen tijd niet meer gedaan, zei men. Vroeger zou men bij deze gelegenheid de deuren van de grot hebben geopend, en als Oemboe Bobo en zijn nakomelingen dan naar buiten kwamen, gaf men aan elk van hen een bordje met rijst. Maar wanneer zich onder de offeraars een dief bevond, greep de slang hem aan, en liet hem niet los, voordat hij zijn kwaad had bekend. Daarom durfde men later de dieren niet meer naar buiten laten komen. Men deed de deur op een kier open, en wierp het voedsel naar binnen om de opening weer gauw te sluiten.

In Wajewa ziet men in den python een voorvader, en als men zulk een dier ontmoet, spreekt men het aan met Oemboe, heer of grootvader, en men werpt het wat sirih-pinang toe. Alleen wanneer een python kippen steelt, doodt men hem. Het lichaam wordt begraven, en men legt er een stukje katoen bij. Op het graf legt men steenen.

In Laura is een hol bij de kampong Leko, die Kaleboe Ende heet. Daar wonen pythons, aan welke men eens om de twee of drie jaar, wanneer men aan ze herinnerd wordt, eten gaat geven. Vooral de lieden van de kampong Kadonggan bij de vestiging Karoeni gaan daar offeren. Een buffel, een varken, een geit of ook wel hoenders worden daar geslacht. Bij de spelonk is een katoda, een overeindstaande steen waarop de offerande wordt gelegd, en een stok waaraan de kaken van de geofferde dieren worden opgehangen.

Deze vereering staat in geenerlei verband met den landbouw. De aanleiding daartoe is een besmettelijke ziekte geweest, die in het land heerschte. Toen had iemand de meening geopperd, dat dit onheil wel eens door de slangen, die in die grot wonen, kon zijn veroorzaakt, en daaruit was de vereering van die dieren voortgekomen.

Er is nog een kleine bont gekleurde slang, die evenals de python k a b o k o wordt genoemd. Deze wordt in Wajewa, Laura en Kodi beschouwd als de zoon van een grooten m a r a p o e, geest. De python wordt in Laura toegesproken met «vader» of «grootvader», en men werpt hem sirih-pinang toe als men hem ziet. Alleen als hij steelt, wordt hij gedood. Het lichaam wordt dan in een boom opgehangen, opdat de honden het niet zullen eten. Met moet een doode slang nooit begraven, zegt men in Memboro, want dan zal ze weer herleven. Men werpt sirih-pinang naar het doode dier en verontschuldigt zich, dat men haar heeft gedood met de woorden: «Het is niet onze schuld, want ge hebt gestolen».

In Lakoka vertelde men, dat het daar is voorgekomen, dat iemand van een groote slang droomde, die tot hem zeide: «Daar en daar moet gij een steen, k a t o d a, voor mij oprichten, dan zal ik u veel herten en varkens bezorgen». En toen de man gedaan had, wat de slang hem had gezegd, werd hij een gelukkig jager.

Toen een van de sterkste rotsvestingen in Midden-Soemba, Paraing Madita, «de hooge stad», werd gebouwd, vond men daar heel veel slangen. De hoofdman van deze dieren veranderde zich in een mensch, en gelastte den Soembaneezen een huis voor hem te bouwen, en een rooden buffel te slachten. Toen men zulk een dier niet kon vinden, stelde de geest van die plek zich te vreden met een varken en een geit, en hij gaf voorschriften omtrent eenige woorden, die daar niet genoemd mochten worden. Toen de woning voor den slang-geest gereed was, en de gevraagde offers gegeven waren, verdwenen de slangen en deden den menschen geen overlast aan. Toen de menschen van Masoe (Taboendoeng) eens deze vesting te vergeefs hadden bestormd en weer waren afgetrokken, werden zij, in het bosch gekomen, door de slangen overvallen; deze vernietigden de menschen, zoodat geen enkele hunner naar huis terugkeerde (Macedoniër XII, 1908, bl. 42—44).

De macht, die aan den python wordt toegeschreven, blijkt ook uit een verhaal, dat de Heer Wielenga in Kapoendoek vernam. Daar beviel een vrouw van zulk een dier. De slang werd naar een grot gebracht, maar zij keerde naar de woning terug. Dit herhaalde zich eenige malen. Toen beraadslaagde de familie er over om het dier te dooden, maar de slang was van dit plan op de hoogte, en zij waarschuwde de menschen: «Doodt mij niet, want dan zou er een groote watervloed komen, en de aarde zou in stukken breken». «Dan zullen we je in zee werpen», zeiden de menschen. «Dat is goed», antwoordde de slang, want daar zal ik genoeg te eten hebben». Men deed haar in een vaartuig, en roeide haar een heel eind in zee. Toen wierp men haar over boord. Maar een paar dagen daarna stierf de moeder, die de slang had voortgebracht, en het duurde niet lang, of zij die het dier naar zee hadden geroeid, werden ernstig ziek en de een na den ander overleed.

In Maka menggit (Lewa) vertelt men, dat wanneer iemand zonder aanleiding een python doodde, alle andere slangen met hem zouden komen vechten, en hem zouden dooden. Voor den inwoner van Kambera is de python een r a t o e m a r a m b a, priester vorst. Wanneer men zulk een dier ontmoet, werpt men het een goudschilfertje toe en men zegt: «Gij gaat hierheen, en ik ga daarheen». Dan zal de slang stilhouden en men gaat haar voorbij. Heeft een python gestolen, dan slaat men hem dood, en men begraaft hem in den grond, maar niet dan nadat men hem een goudschilfertje in den bek heeft gelegd, en haar heeft toegesproken: «Gij hebt uw eigen dood uitgelokt, en daarom zijt ge gestorven». [1]

Het spreekt van zelf, dat bij deze vereering van den python zijn vleesch ook niet gegeten mag worden. Hierop maken enkele streken op Soemba een uitzondering, en wel Tana maringi en Ende, beide dicht bij Wajewa gelegen. Hier merkt men niets van slangenvereering; de menschen maken zelfs met honden jacht op pythons, en eten hun vleesch. Dit wordt gekookt, maar het mag niet in den kampong worden gebracht, evenmin als de vaten, waarin het vleesch gekookt, en die waaruit het gegeten is. Het is niet verboden om het vleesch te roosteren, maar men zegt, dat het dan dadelijk vlam zou vatten, en dat deze zoo hoog

---

[1] Ik heb in Kambera ook wel gezien, dat de doode python in een boom werd gehangen. W.

oplaait, dat alles in den omtrek verbrand zou worden. De Evangelist Wadoe vertelde mij, dat toen hij eens in Tana maringi werkte, een vrouw door een python werd gedood; het dier had zich om haar lichaam gekronkeld en haar verstikt. De menschen doodden het dier, maar in dit geval mocht het vleesch niet gegeten worden. Ook in Tana Rara bij Laura is het aan een deel der bevolking verboden slangenvleesch te eten, aan een ander deel niet.

Voor andere slangen heeft men geen eerbied. De zwarte slang, kabota genaamd, slaat men in Kambera altijd dood, als men haar ziet; men zegt dat dit dier een slaaf is, die komt stelen. Wanneer men een gewone slang uit een graf ziet kruipen, moet men trachten haar te dooden, want dit is een dief, die het goudwerk, dat zich bij den doode bevindt, is gaan stelen. Komt een slang in huis, dan slaat men haar dood, want ze is de ziel van een slecht persoon, die den boel komt opnemen. Adders, kataroe moeroe, worden overal op Soemba gedood.

Wat hier van Kambera is gezegd, geldt ook voor de andere landschappen. Sommigen jagen slangen alleen weg, zoolang ze nog geen verkeerde dingen hebben gedaan. In Lakoka vertelde men nog, dat als een slang in een huis komt, dit een bewijs is, dat in die woning overspel of bloedschande is gepleegd. De zaak wordt dan met «het meten van de speer» nader onderzocht. Ook de beteekenissen die men aan de ontmoeting met een slang hecht, zijn overal dezelfde. Zulk een ontmoeting, hetzij dan dat het dier den weg kruist, voor den persoon uitgaat of dezen te gemoet komt, voorspelt altijd iets slechts, en men keert daarom naar huis terug. Moet men noodig voort, dan snijdt men in sommige streken wel een stukje van een zijner kleedingstukken af (liefst van een dat van geklopte boomschors gemaakt is), werpt dit naar het dier toe, en gaat dan door.

Met het vel van den python worden wel trommen bespannen, maar dit zijn dan uitsluitend kleine trommen, kataboe, die bij den marapoe-dienst worden gebruikt.

De Ziel. Na de uitweiding over slangenvereering, waartoe wij door het menschenoffer zijn gebracht, keeren wij terug tot de dooden, om te zien wat de Soembanees zich denkt van het leven der ziel. Voor ziel heeft men op Soemba twee namen. De inheemsche luidt: hamangoe (Kambera, Wanoekaka), hamaoe (Napoe), samawo (Anakala), mao (Lamboja). De

andere naam voor ziel die van vreemden oorsprong is, luidt: n d e w a in Oost-Soemba, d e w a in West-Soemba. De inheemsche ziel gaat in de woning en verblijft daar boven den haard. In Wanoekaka drukte men dit aldus uit: De h a m a n g o e gaat met de a t a p a p a g a mee, dit zijn zooals we weten, de slaven die in bewusteloozen toestand om het graf worden gedragen, maar ten slotte weer in de woning teruggebracht worden. De d e w a daarentegen gaan op reis naar het zielenland. Uit de bijzonderheden, die daarover beneden zullen volgen, zal duidelijk blijken, dat wij met twee verschillende voorstellingen hebben te doen, die soms naast elkaar staan, soms ook ondereen vermengd zijn.[1]

Voor den Soembanees in het Oosten bestaan twee zielensteden. De eene is gelegen op kaap Sasar, de andere in het bergland van Masoe. De stammen die hun afkomst afleiden van Oemboe Waloe Sasar laten de zielen hunner afgestorvenen naar eerstgenoemde plaats gaan. De nakomelingen van Oemboe Waloe Mandokoe gaan naar Masoe. De gedachte aan een zielenland dat onder de aarde gelegen zou zijn, is nog niet geheel verdwenen. In Karera toch wees men den Heer Wielenga in een bosch een grooten steen aan, waarvan men zeide, dat hij den toegang tot de onderwereld bedekte. Het gelukte den Heer Wielenga met zijne tochtgenooten den steen af te wentelen, en ofschoon er niets te ontdekken viel, durfde geen der Soembaneezen dicht bij die plek te komen. — Verder heeft ieder landschap nog zijn locaal zielenverblijf, waar de afgestorvenen eerst heengaan, om dan een poos later de reis voort te zetten. Opmerkelijk is het verhaal van de omzwervingen der ziel, dat men men mij in Wajewa deed, waarbij de ziel achtereenvolgens enkele p a r a i m a r a p o e, doodensteden, bezoekt. In elk daarvan

[1] In Kambera maakt men dit onderscheid tusschen ndewa en hamangoe. Ndewa is meer het algemeen levensbeginsel. Zoo hebben menschen, dieren en planten een ndewa. Van die ndewa zegt men: h a m a t o e n a n a n g i l o e n a n d e w a n a: gelijk de wind is zijn ziel. En zoo ook: n a n d e w a n a n a t a u m a m e t i n a h e j a l a a w a n g: de ziel van den overledene stijgt naar den hemel.

En in de tweede plaats beteekent het: een geest: bv. n d e w a p a r a i n g de kamponggeest; n d e w a p a k a r i a n g, iemands geleidegeest.

H a m a n g o e wordt meer gebruikt in den zin van b e w u s t z i j n. en is alleen in het bezit van den mensch. Zoo zegt men van iemand die van schrik flauw valt: n a h a w o e r o e n g n a h a m a n g o e n a, zijn ziel is weg gevlogen.

W.

sterft de ziel weer om na haar dood de reis voort te zetten. Uit deze omstandigheid blijkt ook, dat verschillende cultuurinvloeden op de Soembaneezen hebben ingewerkt. Uit de ervaringen, die een volk de ziel zijner dooden laat maken, zijn veelal aanwijzingen te vinden voor zijne geschiedenis.

Zooals boven gezegd is, ligt de doodenstad, parai of paraing marapoe voor een deel der menschen van Oost-Soemba in een bosch op het gebergte van Masoe. Hoe het er daar precies uitziet, weet men niet te zeggen. Uit de verhalen, die op dit zielenland betrekking hebben, blijkt wel, dat alles wat er leelijk uitziet daar het ware is, een trek dien men bij de beschrijving van het zielenland van nagenoeg alle volken in Indië vindt. In het verhaal van de Tooverkip bijvoorbeeld (Macedoniër XIII, 1908, bl. 306—311) wordt de aardbewoner, die een bezoek aan de doodenstad gaat brengen, door zijne geleiders gewaarschuwd om geen sirih te nemen uit een mooi pas gevlochten mandje, maar uit een «opgeraapt van den grond, een beschimmeld mandje». — Op het terrein, waar men zich de doodenstad denkt, loopt een kudde paarden rond, die voor ieder heilig zijn, want dit zijn de geesten-paarden, de rijdieren der afgestorvenen. Alleen wanneer men vijanden het hoofd heeft afgeslagen, mochten deze tropeeën op een marapoe-paard geladen, en zoo vervoerd worden. Alleen voor dit doel mochten ze worden opgevangen, en na gebruik werden ze weer losgelaten (alleen merries werden daartoe gebezigd). Dat deze troep dieren niet grooter is, wordt door den Soembanees daaruit verklaard, dat de voet van een regenboog onder de kudde heeft gestaan, wat het fatale gevolg voor de kudde dieren heeft, dat er dan vele beesten van sterven. (Ook wanneer de voet van een regenboog op een akker heeft gerust, meent men dat op dien grond niets meer groeien kan; men neemt niet eens de moeite het te beproeven. Als men er met den vinger naar wijst zal deze verdorren).

In Napoe en Bolobokat heeft ieder distrikt zijn zielenland, parai marapoe (Napoe), katomoe (Bolbokat), maar ten slotte verzamelen zich toch alle zielen op Sasar. Als ze daar aangekomen zijn, worden ze door den deurwachter tegengehouden. Deze heet Oemboe Kababa. Dan komt de heer van het zielenland kijken of de nieuw aangekomene van de familie is, en of hij geenerlei «zaak» heeft, waarmee op Soemba altijd bedoeld is, of hij op sexueel gebied niet iets ongeoorloofds heeft gedaan.

Is dit inderdaad het geval, dan moet de ziel eerst «ontzondigd» (hawari) worden, voordat zij kan worden toegelaten. Men woont daar in huizen door den grooten voorvader gebouwd, en men eet daar droge rijst, die er uitziet als aarde.

De ziel, dewa, gaat naar het Westen; daar steekt zij een droge rivierbedding over, die Binawatoe heet. Daarna gaat zij achtereenvolgens de rivieren van Wajewa, Lamboja, Wanoekaka, Tarimbang, Tidas, Rindi (Rende), Kadomboel, Mananga bokoel (Kambera), Kanatang, Kapoendoek en Kadasang over. Na deze wandeling, die het grootste gedeelte van het eiland omvat, komt de ziel in de parai marapoe op Sasar aan (Opmerkelijk is, dat de ziel Laura en Kodi niet aandoet). De ziel trekt over al die rivieren, gezeten op het paard, dat voor hem is geslacht, en hij wordt bij dat overtrekken geholpen door den «eigenaar van het water». De zielestad bestaat uit een groot zwaar bosch. Wanneer de ziel daar is aangekomen, moet ze eerst wachten, tot de eerste voorouders bij haar zijn gekomen. Dit voorouderenpaar is Bokoe Dangi met zijn vrouw Apoe Lawa. Later, in Lauli, hoorde ik het verhaal omtrent deze twee menschen. Ze werden daar Dangi en Lau genoemd. Vroeger, vertelde men, was Soemba door water bedekt; alleen het pas genoemde paar woonde ergens op de watervlakte. Ze plantten wilde postelein, roeta rewa, en een boom, dangi rara genaamd. Om dien boom verzamelde zich hoe langer hoe meer aarde. Toen kregen die twee menschen kinderen. Dezen huwden met elkaar en kregen weer kinderen, en zoo vermenigvuldigden zij zich in grooten getale. Zij verdeelden zich in kabisoe's en landschappen. Een van deze nakomelingen was Oemboe Seboe. Deze was van Soemba weggegaan door de steenen brug, die van Sasar af over de zee voerde, over te gaan. Toen hij na geruimen tijd nog niet teruggekomen was, werd iemand afgevaardigd om hem te gaan zoeken. Deze afgezant droeg den naam van Koeala. Na een lange wandeling over de steenen brug, kwam hij aan de overzijde van de zee, en daar vond hij Oemboe Seboe te midden van prachtige rijstakkers, waarop hij rijst had geplant, die hij van Soemba had meegenomen. Oemboe Seboe had ook veel kinderen en kleinkinderen. Koeala kwam met de tijding, dat Oemboe Seboe niet naar Soemba wilde terugkeeren, en hij vertelde van al de heerlijkheid die hij aan de overzijde van de zee gezien had. Toen kwam de lust in het hart van vele Soem-

baneezen op om ook daarheen te gaan. Daarover werden de hoofden ongerust. Ze beraadslaagden met elkaar, en kwamen tot het besluit: «Laten wij de steenen brug afbreken, want anders gaan al onze onderdanen daarover naar Oemboe Seboe». Maar ze waren niet in staat de brug stuk te maken, en daarom vroegen ze hulp aan de bliksem (k a b a l a). Deze liet toen de brug springen, en sedert werd de gemeenschap met het land aan de overzijde der zee verbroken. Toch bestaat die brug in de voorstelling der menschen nog, want de lieden van Napoe, in wier land Sasar ligt, vertellen ook, dat de zielen in de p a r a i m a r a p o e weer sterven, en dan gaan zij naar «de groote stad», die Leti nggaba tana wola heet, «het land van onzen oorsprong», zei men. Dit land ligt aan de overzijde der zee, en de weg die er heen voert is een steenen brug.

Maar keeren wij tot Bokoe Dangi en Apoe Lawa terug. Deze twee komen naar de doodenziel toe, en vragen haar of haar a p i w â l a [vonk] is gegeven. Daaronder verstaat men de buffels en andere dieren, die voor den overledene worden geslacht. Ook andere vragen doen zij nog aan de ziel: Hebt ge een rijpaard? Hebt ge den inhoud van den mond (het stukje goud dat onder de tong wordt gelegd)? Wat voor kleeren en goederen brengt ge zooal mee? Wanneer de ziel op al deze vragen voldoende geantwoord heeft, mag zij binnengaan. In dit zielenland moet ook een groot raadhuis wezen, dat op steenen palen rust; daarin wonen de voorvaderen. Alle voedingsmiddelen, die men gewend is op aarde te eten, worden ook in de p a r a i m a r a p o e genuttigd.

Wanoekaka, Lauli en Lamboja zijn de landschappen, waar de ziel niet naar Sasar gaat. Zij blijft in de doodenstad, die zich in die streken zelf bevindt. In eerstgenoemd landschap is deze op een berg, die dicht bij de grens van Anakala ligt. Toja kara loedoel kaboeang noemt men deze plek. Daar planten de dooden pisang en suikerriet, waarvan ze leven. Van een bewaker en een hoofdman in dit doodenrijk wist men niets. In Lauli gaat de ziel eerst naar het Oosten en vandaar naar Wai bangga, van welke plaats een deel der Lauliërs afkomstig zijn. Daar in de buurt zijn drie plaatsen waar de zielen bij elkaar komen. Ze heeten Pora nemboe wala woeasoe; Kabata teko kaneki lodi; en Randa lima jela kadakoe lima mbani. Ook op deze plekken planten de schimmen pisang en suikerriet.

In Lamboja worden ook de schaduw en het spiegelbeeld van

den mensch met hetzelfde woord m a o aangeduid, als de ziel. Men onderscheidt de m a o [1] van het water of spiegelbeeld, dat na den dood van den mensch in het water gaat, en de m a o van de zon, de schaduw, die later naar de zon verhuist. De eigenlijke ziel of m a o gaat naar de doodenstad, de p a r o n a m a t i m e m a. Deze ligt aan de monding van de Lambojarivier. Het zeestrand op die plaats draagt den naam van Sasar malaingoe, kataka lindi watoe. Van een zielenland bij Kaap Sasar wisten de lieden van Lamboja niets, maar in den naam van de plek, waar hun doodenstad is, vinden wij den naam Sasar terug. De Heer Wielenga vertelde mij, dat op een oude kaart van Soemba een kaap, die zich aan de Zuidkust in Wadjeloe bevindt, ook kaap Sasar wordt genoemd.

Het verhaal, dat men mij in Wajewa deed met betrekking tot het zielenland is wel merkwaardig. Het locale zielenland is hier een bosch bij Tanggeba, waar de menschen uit deze streek eertijds bij elkaar hebben gewoond. Daar planten de dooden o e l i, colocasia, en w i 'a, Alocasia macrorhira, waarvan de wortel gegeten wordt (Mal. b i r a h). Daarom is in Wajewa een uitdrukking voor sterven: «Hij is Colocasia gaan planten». In deze doodenstad is geen hoofdman, en er heeft geen onderzoek van de zielen plaats. Maar nadat de ziel er een poosje is geweest, sterft ze, en dan gaat de nieuwe ziel naar Bondo terepa, dat is het landschap Lamboja. Vervolgens gaat ze naar Roea, en dan naar Parai Wetana (Pamala). (Ze slaat dus Wanoekaka over.) In laatstgenoemde plaats sterft ze nog eens, en dan trekt ze verder naar Lewa, en ten slotte naar Sasar. Voordat ze daar binnen kan komen, moet ze een groote rivier over. De rijken doen dit te paard, maar de armen moeten daartoe een brug overgaan, die uit een boomstam bestaat. Deze brug schudt hevig. Er onder loeren vele krokodillen in den stroom. Ze wachten met geopenden bek op de eene of andere ziel, die van de brug zal vallen. Dit gebeurt met ieder, die niet volgens de adat begraven is. Onmiddellijk wordt zij dan door een der krokodillen opgeslikt en ze komt niet in de p a r a i m a r a p o e.

Onder degenen, die ook een prooi dezer dieren worden, behooren vrouwen, die de vrucht hebben afgedreven, en zij, wier kind levenloos ter wereld is gekomen. De afgedreven vrucht

---

[1] In Kambera beteekent m a o e, schaduw, schaduwbeeld.

en het doodgeboren kind bevinden zich onder de brug en trekken de moeder daarvan af, zeggende: «Gij hebt ons het leven niet gegund, en daarom zult ge niet in het zielenland komen.» Door de onvoldragen vrucht te verwijderen, is de vrouw in een onreinen (taboe-) toestand gekomen, die haar verhindert in de doodenstad te komen. Daarom het ontzondigen, en de uitdrukking, dat de moeder met haar doodgeboren kind twist heeft gehad.

De zielen van rijke lieden, ata pote, drijven de beesten, die bij hunne begrafenis geslacht zijn, met veel geschreeuw over de rivier; daardoor worden de krokodillen bang, en gaan op zij. Op deze wijze komen de rijken ongehinderd over de rivier.

In Sasar gaat de ziel nog eens dood, en dan verhuist zij naar den hemel. Daar sterft ze voor het laatst en dan wrijft Ine Kalada-Ama Kalada haar tusschen de handen fijn. Het stof strooit ze over de aarde, en overal waar dit neerkomt, wordt het groente, rijst, mais, paarden en buffels. Wanneer de bloedverwanten goed voor de begrafenis hebben gezorgd, komt het stof van den overledene bij hen neer, en dan worden ze rijk. Wanneer dan een vrouw uit zulk eene familie van de gewassen of van het vleesch der dieren eet, die uit het neergevallen stof van den overledene zijn ontstaan, dan wordt ze zwanger en zal een kind baren. Op deze wijze komt de overledene weer op aarde terug. Dat dit denkbeeld algemeen op Soemba bestaat, kan ook blijken uit de gewoonte om aan kinderen namen te geven van overleden grootouders en hunne broers en zusters.

In Laura, waarvan de inwoners uit Wajewa afkomstig zijn, heeft men hetzelfde verhaal. De inheemsche ziel blijft echter op de lele lambe, de plank om den hoofdpaal in huis (deze hoofdpaal heet in Laura koko pongga). Er zijn er ook die zeggen, dat de ziel of naar Tanggeba of naar Sasar gaat.

Op één trek in de voorstellingen omtrent het zielenland moet nog gewezen, en wel op het al of niet aanwezig zijn van honden aldaar. In het Westen weet men daar niet van, evenmin als men daar iets weet van een onderzoek, dat de ziel moet ondergaan. Maar in het Oosten vinden we den hemelhond overal, en gewoonlijk in verband met «vergelding». In Kambera wordt in een verhaal aan een bezoeker van de doodenstad door zijne geleiders geraden: «Als wij straks bij de deur komen, treedt dan goed in onze sporen, want er zijn veel kwaadaardige honden».

Omtrent de honden in het Hiernamaals lezen we in een ander verhaal. Er is een hond, die zoo groot is als een palmboom, en die Kaboata heet (zoo worden ook de pythons genoemd [1]), (Macedoniër XIII, 1908, bl. 308 en 328). In Napoe vertelt men, dat een hond den toegang tot de doodenstad bewaakt. Deze draagt den naam van Djalikoe Tawongoe, lembar amba lata (tawongoe=wesp; lembar=over den drempel heenstappen).

In Anakala vernam ik, dat aan de poort der doodenstad een groote hond zit, wiens naam overeenkomst heeft met dien welke hem in Napoe gegeven wordt: Kombakoe lebadi lebar tawongoe. Dit zou dan de naam zijn van het mannetje, want er is ook een wijfje, dat Kobokoe marapoe heet (kobokoe is de bladscheede van de pinang). Volgens anderen weer heeten die twee honden: Galakoe en Leberi. Wanneer nu de overledene, wiens ziel te Sasar aankomt, tijdens zijn leven ongeoorloofde huwelijksgemeenschap heeft uitgeoefend (bloedschande heeft bedreven), of gestolen heeft, dan bijt die hond zijne ziel, duwt haar op zij, en jaagt haar van Parai marapoe weg naar het «veld;» dit in tegenstelling met het bosch waar de doodenstad is. Op het «veld» moet de ziel op die van een anderen doode wachten om dan samen met deze het zielenland binnen te gaan. Bedoeld zal wel zijn, dat de ziel moet wachten tot degeen met wie zij bloedschande heeft gepleegd, of degene, van wie ze het eigendom ontvreemd heeft, overleden is, om dan te zamen met hem of haar hun zaak te doen beslechten door den hemelschen rechter.

Hebben wij boven gezien, dat men in sommige landschappen de ziel van hen, die door een ongeluk om het leven zijn gekomen, niet naar de doodenstad laat gaan in andere streken weer wel, omtrent één soort van dooden zijn alle Soembaneezen het eens, dat hun ziel daar niet komt, namelijk van hen, die gesneuveld, door den vijand gedood zijn. Overal, zoowel in West- als in Oost-Soemba laat men die zielen rechtstreeks naar den hemel (het uitspansel, awang) gaan, waar zij sterren worden. De radja van Bolobokat vertelde mij er nog bij: «Als een vorst sneuvelt, wordt zijn ziel een kleine ster; die van een kabisoe

[1] Dit is zeker wel de oorspronkelijke beteekenis van kaboata, want dit woord bevat het bestanddeel ata, vgl. Fidji ngata, „slang", Bis. ata „dierlijk gif", Paaelohi (Ceram) mananate, „gifslang", Bare'e doeata, Mota-sch mata. (Adriani).

(edelman) of ondergeschikte is grooter. Daarom zegt men, dat als een ster dicht bij de maan staat, er spoedig iemand door de hand van den vijand zal vallen. Maar wij gaan niet graag naar den hemel toe; hij is zoo ver weg, en wij weten niet hoe het daar uitziet; in de Parai marapoe is het veel gezelliger; daar zijn allen bij elkaar».

De zielen der afgestorvenen blijven steeds invloed oefenen op het leven der nagelaten bloedverwanten. Ze worden daarom in alle omstandigheden van het leven aangeroepen, en in huis worden offers aan hen gebracht, in Oost-Soemba op de jarang bij de deur, in West-Soemba op de leli om den hoofdpaal der woning. Maar dit geldt dan de meer intieme, de inheemsche ziel. Met de zielen van Parai marapoe komt men ook in aanraking, maar dit zijn dan «zielen» in het algemeen, niet zoozeer de zielen van bloedverwanten. Het zijn de doodenzielen van de folklore, wanneer wij hooren van de ontmoetingen der menschen met hen. Wanneer men verdwaalt op plaatsen waar men meent, dat die schimmen zich ophouden, moet men oppassen. Meestal is men in zoo'n geval verloren, omdat men te laat bemerkt, met dooden te doen te hebben. Vooral moet men er voor waken geen voedsel tot zich te nemen, dat in de doodenstad wordt aangeboden, want in dat geval zal men onherroepelijk moeten sterven. Aan enkele dingen kan men zien met zielen van afgestorvenen te doen te hebben. Zoo zien hun dorpen er nieuw en fraai uit en er is een overvloed van voedsel.

In alle landschappen heeft men een soort van «allerzielen», op welk feest alle afgestorvenen worden herdacht. In Oost-Soemba wordt dit feest ieder jaar gevierd. Dan worden de dooden in het dorp bijeen geroepen, en wanneer ondersteld wordt dat allen bijeen zijn, worden dieren geslacht om hun te eten te geven. Dit feest, langoe paraing geheeten, wordt gedacht als een verzoeningsfeest tusschen levenden en dooden: de eersten hebben de laatsten wel eens vergeten; de dooden hebben nagelaten verwanten wel eens gestraft met ziekte en ongeluk. Maar nu zal het alles weer vrede en rust zijn. Allen groot en klein, voornaam en gering, dragen tot dit feest bij. Na afloop er van worden de dooden weer weggeleid. Ieder huis maakt dan voor zijne dooden een kokosdop met asch gereed, waarin drie kippeveeren zijn gestoken. Die dop wordt buiten de voorpoort van den kampong neergezet. De asch zegt men zal maken dat de dooden ge-

makkelijk terug kunnen loopen, want asch blijft altijd droog, en ze behoeven zich dan niet aan den steenachtigen bodem te stooten. De veeren heeten te zijn om schaduw te geven onderweg, opdat zij zonder sterke zonnehitte naar hun verblijf kunnen terugkeeren. Naar dit gebruik wordt de Parai marapoe of zielenstad in het dagelijksche leven wel kaba a'oe, «kokosdop met asch» genoemd (Verg. Macedoniër XII, 1908, bl. 299—300).

In Wajewa heet dit zielenfeest li' marapoe. Het wordt om de zeven jaar gevierd. Dan komen alle lieden van dit landschap te Tanggeba bijeen. Ook de menschen van Laura, die uit Wajewa afkomstig zijn, waren gewend er heen te gaan, maar sedert geruimen tijd zijn zij er niet meer geweest, want sedert de grootvader van mijn zegsman (en deze was zeker iemand van 50 jaar) het feest had meegemaakt, was men er nooit meer heen gegaan. Voor drie jaar zijn die van Laura nog eens door de lieden van Wajewa uitgenoodigd, maar aan die uitnoodiging heeft niemand gehoor gegeven, Vroeger was men gewend om bij het begin van het feest de menschen die van Laura kwamen, te gemoet te gaan; had men elkaar gevonden, dan trok men den volgenden dag gezamenlijk naar Tanggeba. Op dit feest wordt katoepat gegeten, dat zijn pakjes rijst, die in gevlochten kokosbladeren zijn gekookt. Deze pakjes zijn te voren in groote hoeveelheid gereed gemaakt. Wajewa en Laura waren gewend deze pakjes rijst met elkaar te ruilen, zoodat ze elkaars rijst aten. Daarbij werden buffels, varkens, geiten en kippen geslacht; paarden en honden niet. Een speciaal offer aan de dooden wordt niet gebracht, maar men legt iets van het eten voor hen terzijde en men roept de dooden op om aan den algemeenen maaltijd deel te nemen. De onderkaken der varkens en de horens der buffels, die bij deze gelegenheid geslacht zijn, worden aan de boomen van het bosch opgehangen.

Koppensnellen. Toen wij over de gewoonten bij de begrafenis in gebruik spraken, hebben we gezien, dat men in het Oosten gewend was om bij gelegenheid van den dood van een radja eenige menschen te slachten, maar dat men er op uit ging om menschenhoofden te halen, kwam niet voor. Of men wel eens een menschenhoofd ging halen bij gelegenheid van de oprichting van een marapoe-huis of vorstelijke woning? Men had den Heer Wielenga verteld, dat dit vroeger wel in Napoe gebeurde, maar toen wij nader onderzoek hiernaar deden, werd

het ontkend (wat niet wil zeggen, dat zoo iets inderdaad nimmer is voorgekomen). Overal waar ik naar deze aangelegenheid vroeg, ontkende men, dat zulk een gewoonte vroeger zou hebben bestaan, maar de Savoeneesche Evangelist Wadoe vertelde mij, dat toen hij eens een poos lang in Kodi moest verblijven, men hem had verteld, dat daar bij de oprichting van het marapoehuis te Lete nggaro een mensch was geslacht.

Van het ontstaan der gewoonte om de hoofden der verslagen vijanden weg te nemen, wist men mij nergens eenige overlevering te vertellen. In Laura werd mij verteld, dat de lieden daar de hoofden namen van de inwoners van het landschapje Tana rioe, met wie men in erfvijandschap leefde. Tusschen die twee streken kon nooit sprake van vrede zijn. Wanneer die van Laura in oorlog waren met Wajewa, Kodi of Memboro (verder strekten de vijandelijkheden zich niet uit), en er werd iemand neergelegd, dan werd wederzijds nooit het hoofd van den gevallene meegenomen. Zulk een veete als die tusschen Laura en Tana rioe, bestond ook tusschen Lewa en Taboendoeng; tusschen Lamboja en Wanoekaka. Wanneer iemand uit een der laatstgenoemde landschappen een bloedverwant in het andere wilde opzoeken, moest hij dit in de stilte des nachts doen, anders liep hij veel kans om zijn hoofd kwijt te raken. Nergens wist men mij de reden voor zulke veeten op te geven.

Of het koppensnellen nog in verband staat met den landbouw? Een zeker bewijs heb ik daarvan in Lewa gekregen, waar men mij vertelde, dat nu en dan aan de gesnelde koppen te eten werd gegeven, omdat ze anders boos zouden worden, en dan zou men geen goeden oogst krijgen. Van uit Lewa zou men ook in Taboendoeng gaan snellen, opdat de aanplant goed zou gedijen. De beide a n d o e n g-palen, waarover beneden meer, worden ook wel eens genoemd: a n d o e n g w a t a r (= mais), en a n d o e n g o e h o e (= rijst). Ook in Laura schijnt er verband te bestaan tusschen koppensnellen en landbouw. Beneden zullen wij daarover iets vinden wat het landschap Taboendoeng betreft.

Natuurlijk konden allerlei kwesties aanleiding geven tot een oorlog, gepaard met koppensnellen. De oorlogstoestand tusschen twee streken, die in voortdurende veete met elkaar leefden, leek onzekerder en onrustiger dan hij in werkelijkheid was, want men bepaalde er zich toe wraak te nemen voor een verslagene. Was iemand gevallen, dan konden diens stamgenooten er zeker

van zijn, dat ze vooreerst met rust gelaten zouden worden, en dat het nu aan hen was om er op uit te gaan om den dood van den verslagene te wreken. Zoo kende iedere partij tijden van betrekkelijke rust en veiligheid.

In het Oosten was de aanvoerder van den troep strijders de moni mbani, «de dappere». Vaak was dit bij de groote ondernemingen de radja zelf, maar gewoonlijk gaf deze de leiding over aan een edelman, kabisoe, zelfs wel aan een slaaf-onderhoorige. Voordat men uittrok, werden overal op Soemba de geesten aangeroepen en een varken en hoenders geslacht, welker levers nauwkeurig werden onderzocht, om te weten, wat den strijder te wachten stond; waren de teekenen ongunstig, dan werd de tocht uitgesteld. Schrikte men onderweg een wild varken op, dan moest men dit zoo lang achtervolgen tot men het had neergelegd, want als dit niet gelukte, zou men geen geluk hebben, en daarom keerde men dan ook in zoo'n geval terug. Kwam een varken den troep achterop, dan zou men zeker een vijand neerleggen, maar wanneer het den weg overstak, dien de strijders gingen, dan zouden ze geen geluk hebben, waarom zij dan ook omkeerden. Boven hebben we gezien, dat de ontmoeting met een slang al even ongunstig is. Moest het paard, waarop de aanvoerder gezeten was, onderweg urineeren, of hoorde men een aap schreeuwen, dan was het ook geraden om terug te keeren.

Onder de vogels op welke bij een krijgstocht gelet werd, bekleedde de kraai (nggangga, gaga of nggaka) een eerste plaats. De strijders toch gingen op roof uit, om zich een menschenhoofd te verschaffen; en onder de vogels zijn de kraaien de roovers. Zag men op zij van den weg kraaien en begonnen ze te krassen, dan juichten ze de mannen toe en voorspelden hun geluk op hunne onderneming. Dan wierp men den vogels wat sirih-pinang toe, en vervolgde goedsmoeds zijn weg. Maar bleven de vogels stil op hunne plaats zitten zonder eenig geluid te geven, dan bleek daaruit, dat de strijders zich niet op een goeden uitslag zouden kunnen verheugen, en daarom keerden zij maar liever weer naar huis terug. Dit was gebiedend noodig, wanneer een kraai den weg kruiste, want daarmee wilde hij den mannen den pas afsnijden, omdat zij voortgaande gewonden en dooden zouden krijgen. (Dit geloofde men ook van den kiekendief, ikitoe, ikoetoe, wikita, die over den weg vloog.) Werd de

troep door een schaar kraaien (of door een kiekendief) achtervolgd, dan mocht men op een voorspoedigen tocht rekenen. Komt een kraai of een rawa (een groote groene duif met grijzen kop, Mal. pĕrgam) 's nachts in het dorp roepen, dan moet men op zijn hoede zijn, want dan heeft de vijand een overval in den zin. Komt overdag een troep kraaien leven maken bij een huis, dan zal de eigenaar van de woning spoedig sterven.

Behalve dit algemeen op Soëmba bestaande geloof in de bewegingen der kraaien, houdt ieder landschap er nog zijn eigen overtuigingen op na met betrekking tot de vogels. Zoo zal men in Lauli, wanneer daar 's nachts een wetja, een vogel die in de sawah leeft, bij de omheining van het dorp komt schreeuwen, iedereen wakker maken, want dan moet men op zijn hoede zijn, omdat de vijand komt. Dit geldt ook voor de keila, het rijstdiefje.

Wanneer de houtduif, mbåra, in Oost-Soemba 's avonds of 's morgens vroeg koert, wat zij gewoonlijk niet doet, dan gaat men den volgenden dag niet op weg, want dan zou men verliezen lijden. Of ook voorzegt dit geluid, dat er dieven met hun handwerk bezig zijn. Wanneer een kiekendief 's nachts schreeuwt, waarschuwt hij voor hetzelfde gevaar.

De uil die nu eens naar zijn geluid koeoe (kooe, kowo) wordt genoemd, dan weer met zijn werkelijken naam wångi (wane) wordt aangeduid, speelt in oorlogstijden geen rol. Wanneer men op het oorlogspad zijnde een uil hoorde schreeuwen, ging men onder den eenen of anderen boom sirih-pinang offeren, opdat het kwaad, dat dezen vogel en vooral zijn geluid, aankleeft, de mannen niet zou volgen. Voordat de kampong Lambanapoe in 1901 verwoest werd, vertelt men, zwierven een maand van te voren groote vluchten van deze vogels in de nabijheid van het dorp rond. De uil wordt gehouden voor de verpersoonlijking van de heks, den weerwolf, mamaroe, of mamaroeng (zie over den weerwolf Macedoniër XIV, 1910, bl. 235—242). Hij is de vogel van ziekte en dood. Wanneer hij zich 'snachts in het Kamberasche laat hooren, legt men een kind dat op zijn rug ligt te slapen, gauw op zijn zij om, totdat het geluid weggestorven is. Men mag ook over dat geluid geenerlei opmerking maken, of een teeken van verwondering geven, want dan zou men moeten sterven. Wanneer dan ook kort nadat het uilengekras gehoord is, iemand sterft, zegt men wel: «Hij heeft zeker op het geluid geantwoord». Wanneer deze vogel zich op

een papaja-boom neerzet, gelooft men dat de boom dood zal gaan. Gaat hij op den nok van een huis zitten, waarin zich een zwaar zieke bevindt, dan zal deze moeten sterven. Is er niemand ziek, dan tracht men door wichelen met de lans te weten te komen, wat voor kwaad het dier (de heks) hier komt doen. Hoort men een uil krassen in Lauli (en waarschijnlijk is dit ook in andere landstreken het geval), dan werpt men asch naar buiten. Het geschreeuw van een uil kan ook beteekenen dat er dieven in de buurt zijn.

Terwijl haar man ten strijde is getrokken, moet de vrouw zich voor verschillende dingen in acht nemen. Alleen van Anakala heb ik deze gewoonte nauwkeurig genoteerd. Hier moet de vrouw onder meer doen alsof zij weduwe ware. Zij moet zooveel mogelijk thuis blijven. Als het noodig is, dat zij den kampong voor een korte poos verlaat, moet zij dit niet langs den hoofdweg doen, maar zij volge daartoe een van de kleine paadjes, die op verschillende punten uit den op een hoogte gelegen kampong naar beneden leiden. Verder doet zij water in een houten bak, en plaatst die op de lili ai, de reeds meer genoemde offerplank, die om den hoofdpaal is vastgemaakt. Dit moet dienen, opdat haar man «koud» blijve, dat het hem goed blijve gaan. Is hij van de tocht teruggekeerd, dan wordt dit water zonder meer weggeworpen. De vrouw mag gedurende de afwezigheid van haar man het hoofdhaar niet losmaken. Ze moet zorgen dat het vuur niet uitgaat; van dit vuur mag zij aan niemand buitenshuis afgeven. Ook andere dingen mag ze niet aan menschen van een ander huis leenen. Ze mag niet naaien, niet vlechten, niet weven; liefst moet zij maar stil blijven zitten.

Het eenige verschil in de gebruiken die gevolgd worden, wanneer men met een hoofd is teruggekeerd, is, dat in sommige landschappen het hoofd versch in het dorp wordt gebracht, terwijl in andere streken hiermede gewacht wordt tot het is geprepareerd. Zoo bijvoorbeeld in Kambera. Daar legt men het hoofd in een gat tusschen de steenen, en bewaakt het. De wakers worden vanuit den kampong geregeld van eten voorzien, maar zij zelven mogen niet naar binnen gaan. Alle vleeschdeelen worden van het hoofd verwijderd en in een gat begraven, dat bovendien nog met steenen wordt overdekt, opdat de honden den afval niet zullen opgraven. Dan wordt een vuur aangemaakt,

en daarboven wordt het hoofd gedroogd. Intusschen zijn buffels en varkens bijeengebracht, die zullen worden geslacht, wanneer de tropee naar binnen zal worden gedragen. Op den afgesproken dag staat de ratoe, de bewaker van den marapoe, de strijders bij den ingang van het dorp op te wachten. Hij gooit een ei op den grond stuk, en strooit er gestampte rijst over; daarover loopen de mannen, ten einde door deze middelen het kwade dat zij met zich medebrengen, te niet te doen. In het dorp wordt het hoofd op een staak, andoeng gezet, dan danst men er om heen en viert feest, waarbij de noodige dieren worden geslacht.

In Lewa Pakoe ging het nagenoeg op dezelfde wijze toe. Een bepaald persoon (waarschijnlijk iemand die dit werk gewoon is te doen) ontdoet het veroverde hoofd van de zachte deelen; ook de hersens worden uit den schedel gepeuterd. Onder dit schoonmaken staan de andere krijgers er om te springen en ze voeren spiegelgevechten uit, waarbij zij telkens den oorlogskreet gillen; nu en dan roepen ze: Nggoekoe nggela, «de bewegelijke nek». Aan het vuur waarop het hoofd gerookt wordt, roosteren de mannen brokken varkensvleesch voor zich, waarvan zij zeggen: «Wij eten menschenvleesch». Op een zijner reizen vroeg de Heer Wielenga eens aan den radja van Napoe om een gids naar Anakala; maar de vorst zeide, dat hij aan dit verzoek niet kon voldoen, omdat «de menschen daar menschenvleesch aten»; hij bedoelde: in oorlog waren.

Degeen die na het verslaan van den vijand het hoofd van den romp scheidt, moet daarbij oppassen dat het bloed van den gevallene hem bij dit werk niet bespat, anders zou hij nooit meer geluk hebben. Zoo iemand zegt overdrachtelijk: «Ik heb menschenvleesch gegeten».

Bij het binnengaan van het dorp worden de mannen op dezelfde wijze ontsmet, als dit in Kambera geschiedde. Degeen, die het hoofd heeft schoongemaakt, brengt het ook in den kampong, en plaatst het op den staak. Het overwinningsfeest begint dadelijk na terugkeer der strijders. Iederen nacht wordt er dan gedanst, waarbij door mannen en door vrouwen, ieder op verschillende wijze wordt gegild; van de mannen heet dit kajâka, van de vrouwen kakâlakoe. Het dansen, dat daarbij wordt gedaan, heet rendja. Wanneer de kop aan den staak wordt opgehangen, wordt een buffel geslacht en dan heeft een groote maaltijd

plaats. Na afloop hiervan wordt de rendja-dans niet meer uitgevoerd; het feest is afgeloopen. Valt het hoofd van den stok, dan worden de resten buiten den kampong begraven.

De lieden van Lakoka wrijven het veroverde hoofd met asch in en doen er dan mee, zooals we pas van Kambera en Lewa hebben vernomen. Alleen met dit verschil, dat de afgesneden vleeschdeelen in een aarden pot worden gekookt, te zamen met wat varkensvleesch. Daarna wordt alles met pot en al in den grond begraven. Om die plek wordt een krijgsdans uitgevoerd, sarama genaamd.

Wanneer men in Napoe en Bolobokat na den gelukkigen terugkeer der strijders twee dagen feest heeft gevierd en gedanst (heroe), wordt het nog ongeprepareerde hoofd onder veel geschreeuw en lawaai in het dorp gebracht. Voor het marapoe-huis is een stapel bamboelatten gelegd en daarop wordt het hoofd geplaatst. Na een poos wordt het er weer afgenomen en aan een draagstok gebonden, waarop twee mannen het onder een oorverdoovend gebrul en gegil van de aanwezigen driemaal om het marapoe-huis (ook wel andoeng-huis genoemd) dragen. Op het punt waar men de ommegangen aanvangt, staat een groep vrouwen, elk met een bakje asch gewapend. Iederen keer dat het hoofd voorbij haar gedragen wordt, strooien zij wat van de asch er op. Is het hoofd zoo driemaal rondgedragen, dan wordt het weer op den hoop bamboe gelegd. Daarna worden buffels geslacht en viert men het feest. Na afloop hiervan wordt het hoofd begraven. Men laat het 2 à 3 maanden in den grond, waarna het weer wordt opgegraven, schoongemaakt en aan den staak in het dorp opgehangen. Bij die gelegenheid heeft het groote feest plaats; daarbij worden trommen en gongs duchtig geroerd. Bij deze gelegenheid wordt het hoofd niet meer om het marapoe-huis heengedragen.

Als in Anakala bericht ontvangen was, dat de uitgetrokkenen in aantocht waren, ging de ratoe hen te gemoet. Deze waardigheidsbekleeder trok nooit mee uit ten strijde, maar gedurende de afwezigheid van de mannen bad hij tot de marapoe, en slachtte nu en dan eens een hoen voor hen. Het buitgemaakte hoofd mocht niet dadelijk in den kampong gebracht worden, maar het werd gedurende drie dagen aan de dorpspoort opgehangen. De helden mochten ook nog niet binnen gaan, maar dit belette niet, dat de overige dorpsbewoners iederen nacht dansten en

feestvierden. Intusschen nam de ratoe het hoofd onder handen: hij sneed de haren af; daarvan werd een pakje gemaakt en dit werd opgedragen aan marapoe Manoe. Van dezen geest ben ik niet meer te weten gekomen, dan dat hij vereerd wordt in een huis, dat staat in den kampong Karoe Beba, het eerste van het complex gehuchten, dat op een heuvelrug gebouwd is, en dat te zamen Anakala vormt. De vleeschdeelen, die van het hoofd werden gesneden, werden begraven. Was de kop geprepareerd, dan werd hij door den ratoe binnen het dorp gebracht; deze hield daarbij het hoofd op zijn beide handen voor zich uit. Bij den ingang van het dorp drukte de ratoe een op den grond gelegd ei met den grooten en den tweeden teen stuk, terwijl de strijders allen met gestampte rijst werden bestrooid. Ook stond daar iemand met een bakje met asch gereed, waarmee hij de oogen en de kin van den kop inwreef, indien deze aan een gewoon dorpeling had toebehoord. Was het 't hoofd van een edelman, dan werd het alleen met wat asch bestrooid, want op zulk een hoofd zou de opgesmeerde stof niet blijven kleven, zegt men. De intocht had plaats onder een ontzettend gejoel en geraas van gongs en trommen, die voortdurend werden geslagen. Zoodra de stoet binnen was, werden een buffel, een varken en een hoen geslacht. Daarna trok de stoet driemaal om de huizen, die aan het dorpsplein (nâtara) zijn gebouwd, en ten slotte werd de kop aan den staak opgehangen, waarbij weer een buffel het leven liet. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat bij deze gelegenheid een schitterend feest werd gevierd.

In Lamboja ging het bij het terugkomen van een troep, die een hoofd van den vijand gekregen had, heel wat eenvoudiger en ook ruwer toe. Zoodra bericht ontvangen was, dat de gelukkige strijders in aantocht waren, trok men hen vanuit het dorp met gong en trommelslag te gemoet. De mannen werden dadelijk den kampong binnen geleid, zonder eenige ontsmettingsceremonie te ondergaan. Eerst 's avonds, wanneer het feest was, werden de strijders met gestampte rijst bestrooid. Door een gat in de wang van den kop was een stuk rotan of liaan gestoken en vastgemaakt en daaraan werd het hoofd over den grond voortgetrokken. Was men erg verbitterd, dan hield men dit soms een geheelen dag vol. Ten slotte bracht men het hoofd weer naar buiten, en hing het aan een boom op. Soms zette

men het voorttrekken van den kop nog een paar dagen voort. Had men er genoeg van, dan werd het hoofd gekookt, totdat de vleeschdeelen er gemakkelijk van verwijderd konden worden. Die afgekookte deelen werden begraven. Het hoofdhaar dat te te voren werd afgesneden, werd verdeeld tusschen hem, die den vijand verslagen had, en de twee mannen, die den kop hadden rondgedragen. Het schoongemaakte hoofd werd aan den andoeng-staak opgehangen, waarbij weer een groot feest gegeven werd.

Daar in Wanoekaka een koppensnellerstroep meestal uittrok op verzoek van den een of ander, die den dood van een bloedverwant wilde wreken, wanneer deze door Lauli of door Lamboja gedood was, bleef zulk een troep als hij teruggekomen was, voor het dorp wachten, totdat de lastgevers hem met een buffel en een varken te gemoet kwamen. Dan werd met het buitgemaakte hoofd gedaan als pas van Lamboja verteld is; bij den ingang van het dorp stond de r a t o e, die aan de mannen de vraag deed: «Wie zijt gij?» Dan luidde het antwoord: «Wij zijn een hoofd gaan stelen, en wij komen nu van den tocht terug». Dan werden zij met gestampte rijst bestrooid en een ei werd stuk geslagen. In optocht trok men vervolgens door den kampong, waarbij vrouwen den kop aan een lijn die door de wang liep achter zich voorttrokken. Het behoeft niet gezegd, dat dit met een groot lawaai en geschreeuw gepaard ging, terwijl voortdurend op trommen en gongs geslagen werd. Het hoofd werd voor de marapoe-woning schoongemaakt; de afval werd buiten den kampong begraven; van het hoofdhaar werd een deel in een pakje gedaan en dit werd bewaard in de woning van dengeen die door de Lambojaers gedood was, voor welken persoon men wraak was gaan nemen. Wanneer het hoofd daarna op den staak werd gezet, had hierbij weer een groot feest plaats.

Nagenoeg op dezelfde wijze ging men in Wajewa te werk. Bij het binnenbrengen van den kop werd Ina Kalada-Ama Kalada, mawolo mawari («maken, scheppen») aangeroepen. Want deze is het die den menschen bevolen heeft geregeld te gaan snellen. Men geeft hem dus kennis van de gelukkig geslaagde onderneming. Hij wordt aangeroepen bij den m a r a p o e k a t o d a n g, den steen die op het dorpsplein, n â t a r a, staat; op dien steen werd sirih-pinang gelegd, maar overigens geen offergaven van rijst of vleesch. Bij het betreden van het dorpsplein trapten allen op sirih-pinang en een ei om zich te ontsmetten. Het

haar van den kop werd afgesneden, en deze werd bij den steen begraven, totdat berekend kon worden, dat alle zachte deelen vergaan waren. Dan werd het hoofd weer opgegraven en op een staak gezet, die van een bijzondere bamboesoort gemaakt was, wo'o geheeten. Deze bamboe met het hoofd er op werd aan de andoeng gebonden. Dit ging met een groot feest gepaard. Het hoofdhaar van den verslagene werd aan de marapoe-speer gebonden, de lans van den voorvader, die als medium en krachtvoorwerp wordt bewaard.

Over Laura kan ik kort wezen, omdat de gebruiken bij het koppensnellen hier dezelfde waren als in Wajewa. De rato bara, «spreekrato», of rato marapoe, de ratoe die voor de geesten zorgt, ging de strijders te gemoet, en deed hun eenige vragen: «Hoe is het, hebt gij geluk gehad?» «Wie is gedood? Wie heeft hem verslagen?» De mannen werden ook met rijst bestrooid en een ei werd stuk geworpen.

Reeds eenige malen is het woord andoeng genoemd. Dit zijn in Oost-Soemba twee houten staken, die voor het marapoe-huis zijn opgericht. Bij de oprichting wordt alleen een goud-schilfertje in een propje katoen gewikkeld, onder den staak gelegd. Om den voet van deze palen is een hoop steenen opgestapeld, ongeveer 2 M. lang, 1 M. breed, en 0.75 M. hoog. De staak die naar het Zuiden staat is van boven gevorkt of uitgebeiteld, alsof het een paal ware voor huisbouw bestemd, om er een balk op te leggen. Dit is de mannelijke andoeng. De vrouwelijke, die naar het Noorden staat, is recht. We zouden juist verwachten dat de eerste de vrouwelijke en de tweede de mannelijke was, en ik ben geneigd te gelooven, dat men dit ook zoo heeft be-doeld, vooral omdat aan den laatstgenoemden paal de veroverde koppen werden opgehangen. In Anakala staan de beide palen een eind van elkaar af, de vrouwelijke is met een hekje omringd en er is een bamboestaak met takken bij geplant om er de hoofden aan op te hangen.

In het Westen heet de andoeng: katoda, en daar ge-bruikt men er maar één. In Laura zijn het twee steenen, katoda bei en katoda mane, vrouwelijke en mannelijke katoda. Daarbij is een bamboestaak opgericht, waaraan de koppen worden opgehangen. In het Westen staat deze katoda voor veroverde menschenhoofden steeds buiten de nâtara, het dorpsplein.

Men vindt deze andoeng (O. S.), of katoda (W. S.) alleen

in de stamdorpen. In de later gemaakte kampongs mogen ze niet wezen. De radja van Lewa bijvoorbeeld, komt van Lewa Pakoe, maar hij was eensdeels door erfrecht, anderdeels door verovering ook heer van Kambera geworden. Daarom had hij zijn hoofdzetel in de buurt van Kawangoe. Hier had hij een namaak-andoeng opgericht: een stok met kokosdoppen er aan. Als zijne mannen dan een kop hadden gekregen, werd het koppensnellersfeest eerst in zijn nieuwe woonplaats gehouden en daarna werd het hoofd naar het stamdorp Lewa Pakoe gebracht, 60 KM. daar vandaan.

De andoeng moest steeds van een bepaalde soort hout zijn. In Lewa was de mannelijke andoeng van ai kapehoe, in Lakoka van kapiesoe, in Napoe van kapesoe. Maar de vrouwelijke andoeng in deze drie landschappen moest van koendjoer-hout zijn. Deze laatste is de houtsoort die voor dit doel het meest aangewend wordt. Zoo ook in Lamboja, waar deze boom modjora, en in Wanoekaka, waar hij moedjoer heet. De koendjoer is een boom, die lange peulen als vruchten draagt, waarin harde, platte zwarte vruchten van de grootte van een gulden, waarmee door Savoeneezen gespeeld wordt. Voor gewone huizen mag dit hout niet worden aangewend; alleen mag het gebruikt worden voor marapoe-huizen, woningen, waarin de stamgoden wonen. In Anakala is de mannelijke andoeng van bangi-hout, dat ook gebruikt wordt voor palen van gewone huizen. De vrouwelijke andoeng is daar van manini-hout.

Wanneer de andoeng vergaan of verbrand is, zooals in 1901 met die van Lewa Pakoe gebeurde, wordt weer een nieuwe opgericht. Dit geschiedt als er weer eens een kop is buitgemaakt. Deze vernieuwing verhoogde dan nog de luisterrijkheid van het feest. Het is de ratoe, die de nieuwe andoeng plaatst. In Lewa werden de mannen bij zulk een gelegenheid met «honden» toegesproken. De vorsten heetten dan «groote honden», het volk «kleine honden». Van het vleesch van den geslachten buffel werd aan ieder zijn aandeel toegeworpen, zooals men dit aan honden pleegt te doen. De bedoeling is duidelijk: de mannen werden geacht honden te zijn, die bij een voorkomende gelegenheid dapper zullen aanvallen.

In Laura staat nog een derde paal midden op de nâtara (dorpsplein). Deze draagt den naam van pangande deta, «die het naar boven meeneemt». Deze paal is van petoe- of

van kêtoka-hout gemaakt; kêtoka is weer de koendjoer van Oost-Soemba. Ieder jaar wordt daar een feest gevierd, waarvan de tijd ook niet is voorgeschreven. Dit feest heet wôleka na katoda. Het wordt niet tot afwending van eenige ziekte gehouden, maar het heeft alleen ten doel om rijk te worden en den oogst te doen gelukken. Ook in Lewa (en waarschijnlijk in nog andere landschappen) wordt ieder jaar een feest gevierd om de andoeng, opdat de regens zullen doorkomen en het gewas zal gedijen. De ratoe's komen daar ook allen te zamen. De radja van Lewa weet het aan het verwaarloozen van deze gewoonte, dat in den laatsten tijd zoo weinig regen viel en de oogst nogal eens mislukte.

In het Westen laat men de hoofden op de andoeng hangen, tot ze vergaan zijn en vervangt ze door steenen. In het Oosten blijven ze op den staak, tot de vrede gesloten is met het land vanwaar de hoofden genomen zijn. Dan worden die tropeeën afgenomen en begraven. Vrede sluiten heet pata kandjora, «de lansen verbreken». Ik heb boven reeds medegedeeld, dat sommige landschappen in zoodanige veete met elkaar leefden, dat er tusschen hen nimmer sprake kon zijn van vrede. Maar de meeste oorlogjes waren van tijdelijken aard. Als een der partijen vrede wenschte te sluiten, werd een invloedrijk man uit een onzijdig landschap aangezocht om de zaak in orde te brengen. Daartoe bracht de vredemaker een doek naar de tegenpartij, en bepraatte haar om haar tot den vrede te bewegen. Was zij daartoe bereid, dan gaf zij aan den tusschenpersoon sirih-pinang en een of meer oorhangers, mamoeli, mee, als bewijs van hare goede gezindheid. Daarna volgden meerdere samensprekingen.

In het Oosten gaf de overwinnaar bij het vredesluiten aan den overwonnene een slavinnetje, dat den naam droeg van hiloe na na mamohoe na mamili, «de vervangster van het verrotte en afgedrevene». Als tegengeschenk voor dat meisje gaf de andere partij allerlei gouden voorwerpen. Met het meisje deed men verder niets bijzonders; zij werd uitgehuwelijkt aan een der huisslaven. Na het uitwisselen dezer geschenken werd de omgang tusschen de beide landschappen weer vriendschappelijk.

Huisbouw. De kern van een Soembaneesch huis is de stookplaats, die in Oost-Soemba algemeen aoe, «asch» heet; meer naar het Westen karaboekoe, raboeka, raboeko. Deze

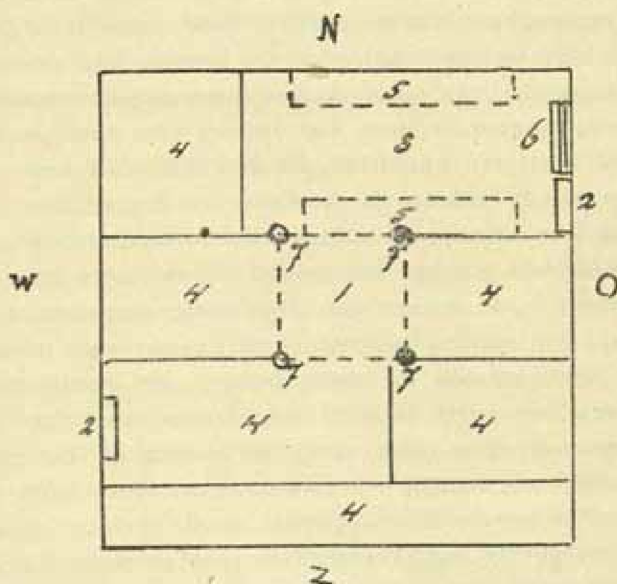
plek ligt tusschen de vier hoofdpalen van de woning, en aangezien die palen in een vierkant staan, is ook de haard steeds een vierkant. Behalve de stookplaats is ook de oema deta tusschen deze vier palen aangebracht. Dit is een zoldering onder de nok. Hierop worden de heilige voorwerpen bewaard en hier wonen de geesten der voorvaderen, de marapoe en de later gestorvenen, zooals wij in het begin van deze mededeelingen reeds hebben opgemerkt. Vrouwen mogen daarheen niet opklimmen, en van de mannen alleen zij, die tot het huisgezin behooren. Boven zijn de vier palen met dwarsbalken verbonden, en daarop rusten weer twee stijlen, die de nok dragen.

De vier hoofdpalen, de kambaniroe (O.S.) kabaringoe (W.S.), pari'i (W.S.) zijn dus de deelen van de woning die het eerst worden opgericht. Van die palen is die in den Noord-Oost hoek de voornaamste. Hij wordt dan ook het eerst geplant, dan die in het NW., verder die van het ZW., en eindelijk die van het ZO. De voornaamste paal heet in O.S. kambaniroe oeratoeng; oeratoeng beteekent het nagaan van de lijnen bij de lever der geslachte dieren, om daaruit te zien of een offer is aangenomen, of men geluk op zijn onderneming zal hebben; ook wordt met oeratoeng wel eens wichelen in het algemeen aangeduid. In Napoe legt men behalve een goudschilfer, nog wat buffelfaeces en een kippenei onder den paal. De faeces dienen om het huis koel, gezond te maken. In Anakala wordt bij de oprichting van den hoofdpaal een hond geslacht en daarna een buffel. Behalve de goudschilfer, legt men onder den hoofdpaal nog mos uit de beek; dit moet speciaal dienen om moeders, die kleine kinderen hebben koel te maken, opdat zij altijd voldoende melk voor haar zuigelingen zullen hebben. In Lamboja gaat er een stukje van een gouden oorhanger en wat sirih-pinang onder; in Wajewa en Laura alleen een goudschilfer. Dit gebruik is dus over geheel Soemba vrijwel hetzelfde. Ook het brengen van een offer, zooals ik dit van Anakala meedeelde, is algemeen; aan de geesten in het marapoehuis wordt daarbij om een zegen gevraagd.

Enkele houtsoorten mogen nooit voor huisbouw gebruikt worden. Boven noemde ik reeds koendjoer. De radja van Lewa vertelde mij, dat eens in den ouden tijd, toen het nog niet verboden was dit hout te gebruiken, een voornaam persoon het voor zijn woning liet aankappen. Korten tijd daarna werd

hij van overspel beschuldigd. Deze onaangenaamheid schreef men toe aan het gebruik van koendjoer, en daarom verbood men het te gebruiken behalve voor de andoeng. Sommigen zeggen zelfs, dat men zeere oogen krijgt als men dit hout aanraakt. Alleen voor marapoehuizen mag het worden aangewend. Sandelhout is ook voor huisbouw verboden; dit mag niet eens worden gekapt.

Om de vier palen worden nog vele kamertjes gebouwd; de inrichting verschilt bij de huizen onderling, maar ze doet tot het wezen der zaak niets af. De hierbij gevoegde plattegrond is die van het huis van den radja van Lewa. Dikwijls loopt er om

Plattegrond van de woning van den radja van Lewa.

1. stookplaats, a'oe; 2. deur, pindoe; 3. ontvangkamer; 4. woon- en slaapvertrekken; 5. rustbanken; 6. offerrekje, jarang; 7. de hoofdpalen, kambaniroe; die in den Noordoosthoek de kambaniroe oeratoeng.

het huis nog een smalle open galerij. De richting van de nok is dikwijls Noord-Zuid, maar niet altijd. In het Westen staan de huizen om de nâtara, dorpsplein, geschaard, zoodat geen bepaalde windrichting in acht genomen wordt. De deuropening vond ik naar alle richtingen gekeerd; meestal heeft de woning verscheidene deuren. Maar in Kambera en Lewa schijnt de

hoofddeur wel aan de Oostzijde te zijn bij den NO. paal; daar bevindt zich ook het offerrek, jarang. Een lijk wordt door deze hoofddeur naar buiten gebracht, want gedurende den tijd dat het boven aarde staat, ligt of zit het op een der rustbanken, die in de ontvangruimte, waartoe deze deur toegang geeft, aanwezig zijn.

Bij het dekken van een huis in Lewa, worden eerst de vier hoeken der woning met alang-alang belegd. Vervolgens dekt men een strook in elk lengtevlak, en daarna eerst worden de overige ruimten van het dak gedekt.

In Lewa wordt de stookplaats eerst belegd met pisangbladeren, en pisangbast; daarop worden een goudschilfer en een steen gelegd; er omheen is een opgerold touw geschikt; dit noemt men het hart en de navel van den haard. Daarna wordt de ruimte aangevuld met aarde, waarbij niet geteld wordt hoeveel manden vol men er in stort. Op deze groote stookplaats staan een aantal komforen opgesteld, elk bestaande uit drie overeind staande steenen, waarop de kookpot wordt geplaatst. Alleen onder den haardsteen, die zich het dichtst bij den hoofdpaal bevindt, wordt een goudschilfer gelegd. Voor gasten zijn meestal stookplaatsen in de hoeken van de woning aangebracht.

Wanneer een aarden kookpot breekt, is dit een teeken, dat Marapoe over het een of ander boos is en daarbij denkt de Soembanees het eerst aan het uitoefenen van ongeoorloofde huwelijksgemeenschap. Dan moet men met de lans wichelen om te weten te komen, wat Marapoe tot toorn heeft verleid, want als deze boosheid niet spoedig wordt verzoend, zou ziekte daarvan het gevolg zijn. Wanneer dan ook een pot breekt, kort voordat men van plan was op reis te gaan, stelt men den tocht nog enkele dagen uit.

Voor een woning waarin de stam-marapoe vereerd worden, gelden nog eenige bepalingen: daar mag niet geweven worden; men mag er geen brandhout hakken; men breke daar niets van het dak of de omwanding af om daarmede de tanden te stoken want deze zouden daarvan slecht worden. Wanneer er een begin van brand is, is het eerste wat men doet: naar boven klimmen en de marapoe-voorwerpen redden. Verbrandt de woning, dan heeft er een plechtigheid plaats, die moet dienen om het verbrande hout koel te maken; d.i. de kwade invloed die dezen brand heeft doen ontstaan, en die ook nog andere huizen in de

asch zou kunnen leggen, moet geneutraliseerd worden. Er wordt gebeden, alles wordt met water begoten, de asch wordt weggeveegd, en daarna eerst mag men opnieuw gaan bouwen.

Voor die nieuwe woning moeten de marapoe- voorwerpen opnieuw worden bijeen gebracht. Daartoe neemt men een klein stukje van de marapoe uit het stamhuis, en verder knutselt men er zelf aan; goudschilfers en steentjes zijn de voornaamste onderdeelen er van. Men doet dit gewoonlijk na den oogst. In Lewa gaat dit op de volgende wijze. Men neemt twee klossen mais, enkele aren rijst en het hart van een varken dat voor deze gelegenheid is geslacht. Dit alles wordt in de nieuwe woning gereed gezet, en daarbij wordt gebeden. Vervolgens strooit men rijst om de nieuwe woning heen en tamarinde-water wordt in den omtrek gesprenkeld. Ten slotte worden dewa ina en dewa ama (de zielen der gestorven bloedverwanten) aangeroepen, en dan eerst wordt het marapoe-mandje boven in de nieuwe woning op zijn plaats gezet.

Vuur. Het eerste vuur dat in de nieuwe woning wordt gebracht, behoeft daartoe niet opzettelijk gemaakt te zijn met de vuurboor, kohi, of met den vuurslag, tila. Men mag ook vuur uit een andere woning in het nieuwe huis overbrengen.

Over de wijze waarop men aan vuur gekomen is, bestaan nog enkele verhalen. In Anakala vertelde men mij van Oemboe Seboe, van wien boven reeds sprake is geweest, als degeen, die zich over de steenen brug van Sasar naar de overzijde van de zee begeven had, en die in dit verhaal den bijnaam heeft van «zoon van de maan, zoon van de zon»; hij wordt ook gezegd de vader te zijn van Bokoe Dangi, die met zijn vrouw Apoe Lawa het toezicht heeft over de zielen in de doodenstad. Deze Oemboe Seboe nu zou volgens dit verhaal over de steenen brug naar Soemba gekomen zijn en de kunst om vuur te maken met zich hebben meegebracht.

De Evangelist Thimotheus, afkomstig uit Memboro, een landschap, dat ik niet heb kunnen bezoeken, vertelde mij het volgende. In den ouden tijd leefden er zoowel menschen op de aarde als in den hemel, maar alleen de hemellingen kenden vuur, terwijl de aardbewoners hun wortelen en bladeren rauw aten. Toen gebeurde het eens, dat eenige hemelbewoners aan het jagen waren en een varken achtervolgden. Het dier sprong in een kuil en de jagers lieten zich in de opwinding van de jacht

ook daarin vallen. Door dit gat kwamen varken en menschen op de aarde terecht, waar de vervolging werd voortgezet, en waar het wild weldra geveld was. Toen dit gebeurd was, zagen de aardbewoners, dat de hemellingen vuur maakten en hun buit daarop gereed maakten. Eerst durfden ze niet nader komen, maar langzamerhand vermanden ze zich. Ze proefden van het gebraad, en vonden het zeer smakelijk. Zoo leerden zij dan van de hemelbewoners met vuur omgaan en hun spijzen te koken en te roosteren.

Het tatoueeren op Soemba, waarvan ik een en ander in mijn reisverhaal heb verteld, staat in geenerlei verband met vuur. Op dezen regel is echter een uitzondering, en dit is Laura. In verschillende opzichten vertoonen de gebruiken van dit landschap sterke overeenkomst met die van de Timoreezen. Nu ook weer hierin, dat de menschen van Laura, evenals genen, beweren, dat zij met de tatoutage, welke op hun armen is aangebracht, vuur koopen in de doodenstad, wanneer hun ziel daarheen is overgegaan.

Ik acht het niet ondienstig hier in het kort weer te geven het verhaal, hoe de Savoeneezen, die zeer nauw aan de Soembaneezen verwant zijn, aan vuur zijn gekomen; een verhaal dat door Wielenga in extenso is medegedeeld in de Macedoniër XV, 1911, blz. 235 e. v. De eerste menschen op Savoe waren Rai jae en zijn zoon Djawi rai; beiden waren uit de zee op het land gekomen, en zij voedden zich met wortels die ze in het bosch zochten. Zij aten ze rauw, omdat zij nog niet wisten hoe ze vuur konden maken. Toen kwam er een vrouw uit den hemel, die Kahi Nakoe heette, maar zij verscheen in de gedaante van een bruin varken. Het gelukte Rai jae het dier te vangen, waarna hij het aan hunne hut vastbond. Na dien tijd vonden de mannen, als zij van hun dagelijkschen tocht thuiskwamen, hunne wortelen gekookt, en deze smaakten hun zoo heel wat beter, dan toen zij ze rauw moesten verwerken. Om te weten wie ze kookte, en hoe dit gebeurde, gingen ze op de loer liggen. Toen zagen ze dat het varken een vrouw werd; ze zagen ook hoe vele vliegen bezig waren vuur te maken door stukjes hout tegen elkaar te wrijven.

In het scheppingsverhaal van Masoe (in Taboendoeng) wordt verteld, dat toen de aarde (dit is het eiland Soemba) pas gemaakt was, het er zeer nat was. Toen bracht iemand vuur uit

den hemel op de aarde, waardoor deze opdroogde. Maar dit vuur werd weldra zoo heet, dat men het moest bezweren met rauw vleesch en met water. Daarom doet men dit altijd nog wanneer de aarde te warm dreigt te worden door ongeoorloofden coitus (Macedoniër XIV, 1910, bl. 333).

Hond. Het is hier de plaats om een en ander te zeggen van de huisdieren. Van den hond hebben wij nu en dan reeds iets gehoord. In tegenstelling met Timor is op Soemba de hond het offerdier bij uitnemendheid. Maar het verdient opmerking, dat de lever van dit dier in de Oostelijke landschappen van Soemba nimmer voor divinatie-doeleinden gebruikt wordt. Gewoonlijk wordt samen met den hond ook een hoen geslacht, en de ingewanden van dezen vogel worden dan onderzocht. In diezelfde landschappen is het verboden om hondenvleesch aan de marapoe voor te zetten, terwijl het daar toch algemeen door de menschen gegeten wordt. Komt men nu naar het Westen voorbij Anakala, dan vindt men, dat in Lauli, Wanoekaka, Lamboja en Wajewa de levers van honden denzelfden dienst doen, als die van buffels, varkens en hoenders, en dat van die levers even goed aan de marapoe wordt te eten gegeven. We hebben hier dus weer een van de verschillen, die tusschen Oost en West bestaan, en dit verschil moet weer zijn ontstaan te danken hebben aan vreemden invloed.

Over het geheele eiland eet men hondevleesch. Zij die het niet eten, laten het omdat ze er een tegenzin in hebben. Toch vertelde men mij hier en daar, dat er ook menschen zijn, voor wie het eten van hondevleesch verboden is. Zoo is er een geslacht, kabisoe, te Taroeng in Lauli, welks leden geen hondevleesch mogen eten, «omdat hun marapoe (stamvader) een hond was». Een nadere verklaring hiervan wist men mij niet te geven; voor deze lieden is het ook verboden een hond te dooden. Zoo ook in de hoofdplaats van Lamboja: daar eten van de vier geslachten, drie geen hondevleesch. Hier kon of wilde men mij de reden er van niet mededeelen. In de onderafdeeling Baliloko van Wajewa is ook een geslacht dat geen hondevleesch mag eten. Als reden daarvoor gaf men mij op, dat eens in den ouden tijd een vrouw van dit geslacht zich met een hond had afgegeven, en uit schaamte daarover had zij zich van het leven beroofd. Daarom zouden de leden van haar kabisoe geen hondevleesch meer eten. Boven is ook reeds

sprake geweest van een vrouw in Wajewa, die het met een hond hield. Ditzelfde vertelt men ook in Pajeti: daar eet men geen hondevleesch uit afschuw, omdat een vrouw van het aldaar wonende geslacht zich in den ouden tijd met een hond had afgegeven. Haar misstap was gebleken uit het feit, dat er hondeharen uit haar sarong waren gevallen.

Een ander verschil tusschen Oost en West bestaat hierin, dat in Oost-Soemba de kop van een hond nooit gegeten wordt; deze wordt weggeworpen. In West-Soemba daarentegen gooit men niets van het dier weg.

Een hond mag nimmer geslacht worden, d.i. met een mes of een zwaard gedood worden. De gewone wijze waarop men een eind aan zijn leven maakt, is dat men het dier te eten geeft, en terwijl het zich aan het maal te goed doet, slaat men hem met een stuk hout voor den kop dood.

Wij hebben reeds gezien welk een voorname rol de hond speelt bij het «ontzondigen» van lieden, die bloedschande hebben gepleegd. Ook hebben wij gezien, dat vrij algemeen de gewoonte bestaat, om bij een sterfgeval dadelijk een hond te dooden. Wanneer een hond over het lijk van een mensch springt, is dit een bewijs, dat de doode bloedschande heeft gepleegd, maar zijn daad niet heeft willen bekennen. Dan wordt het lijk nog gauw ontzondigd, opdat de hond, die volgens de verhalen in Oost-Soemba de parai m a r a p o e of het doodenland bewaakt, hem niet verjage.

Wanneer men in het Oosten een boschland ontgint, is het eerste dat men doet een hond dooden, om de boomgeesten, die op de te ontginnen plek mochten wonen, te verzoenen. Zoo ook in West-Soemba: de hond wordt aan den kant van het te ontginnen veld gedood. Nadat zijn lever is onderzocht, wordt het vleesch verdeeld onder de deelnemers, en de onderkaak wordt aan een staak opgehangen bij den steen, die voor den nieuwen akker zal hebben te zorgen. Die steen heet in Wajewa w a t o e p a k a t o e k o e; in het Oosten alleen k a t o d a; het offer is bestemd voor m o e t i l o d a, den aardgeest. Naast de w a t o e p a k a t o e k o e, «de geplante steen», die overeind staat, is een platte steen neergelegd, de w a t o e l i m b a r a, de drempel; op deze laatste wordt het borststuk van den hond gelegd met een stuk van de lever, wat rijst en sirih-pinang. Als men een veld gaat ontginnen, belooft men wel eens vooraf om

een hond te zullen dooden, als de oogst goed gelukt. Maar in elk geval wordt dit bij den oogst gedaan als deze goed is uitgevallen. In Oost-Soemba wordt bij elke oogst van wataroe hamoe, «de gierst», een hond geofferd.

«Bij het oprichten van een marapoe-steen, katoda, wordt een hond geofferd», heb ik voor Oost-Soemba aangeteekend. Oemboe Dong vertelde mij, dat in Anakala bij de geboorte van een vrij kind, ana kabisoe, een jongen of een meisje, een hond wordt gedood; als het lijden kan ook nog een buffel of een varken.

Bij het huwelijk en bij den bruidsschat speelt de hond een rol, want in Lewa geeft de man aan de vrouw bij het huwelijk steeds een hond, en het staat aan haar, of zij het dier wil laten leven, dan wel het dooden. In Anakala moeten, voordat een paar kan trouwen, een hond, een kapmes en een speer worden gebracht, en daarna volgt eerst de eigenlijke bruidsschat. De hond draagt den naam van asoe woelan, asoe ladoe, asoe mangoma, asoe palai, «de hond van de maan, de hond van de zon, de hond van het een vrouw nemen, de hond van het een man nemen». Men vertelde: Wanneer deze hond niet bij den bruidsschat wordt gegeven, zal het paar nooit geluk (voorspoed) hebben, en als de ziel van een hunner in het doodenland, de parai marapoe, komt, zal de daar wakende hemelhond haar bijten. Ook in het Westen, in Wajewa, moet bij een huwelijk de man een varken en de vrouw een hond dooden.

Ook bij het verdrijven van ziekte moet de hond dienst doen. Zulk een plechtigheid heet in Oost-Soemba: paloehoe maranga, «de verkoudheid er uit jagen». Bij deze gelegenheid roept een oude man den geest, die naar de voorstelling langs de andoeng (de paal voor de gesnelde koppen) naar beneden komt. Twee mandjes zijn daar neergezet, afkomstig uit de woning van den kranke; het eene is gevuld met gekookte, het andere met ongekookte rijst; beide mandjes zijn aan elkaar gebonden met gekleurd garen. Ook worden den ouden man eenige schilfers goud gegeven. Beide mandjes heft hij op en bidt er bij. Heeft hij dit gedaan, dan wordt hem uit het huis, waarvan die mandjes afkomstig zijn, een reeds geroosterd kuiken gebracht. Dit scheurt hij open, en kijkt de ingewanden na of deze goed voorspellen. Het kuiken wordt daarna in een der mandjes gelegd. Daarna wordt een jonge hond gebracht, die wordt dood-

geslagen. Nu zijn de offeranden gebracht. De leider van de plechtigheid neemt de mandjes op en trekt daarmee plechtig het dorp door, gevolgd door een jongen, die den dooden hond aan een touw voorttrekt, en een man die rustig op de trom slaat. Vrouwen en kinderen maken groot lawaai; ze schreeuwen en gillen, slaan op de wanden der huizen, alles om den ziektegeest weg te jagen. Zoodra de oude man buiten het dorp is gekomen, houdt het leven op: de ziektegeest is heengegaan, en hij wordt nu met de offeranden ver buiten het dorp gebracht, waar alles in een ravijn wordt geworpen (Macedoniër XII, 1908, bl. 108—110).

In Anakala heet deze plechtigheid: palaoesoe bani tana, «de boosheid der aarde verjagen». Hier wordt de gedoode hond ten slotte bij een pisangstam bij het dorp begraven. Ook in Wajewa wordt bij ziekte een hond gedood. Voor den kranke wordt eerst bij de pari'i marapoe (hoofdpaal van het huis), gebeden; dan wordt de hond beneden op den grond doodgeslagen en zijn lever onderzocht en daaruit wordt opgemaakt of de zieke zal herstellen of niet. De hond wordt niet weggebracht, maar zijn vleesch wordt door het gezin opgegeten.

De hond wordt voor de jacht gebruikt. Wanneer men in Wajewa van een gelukkigen en grooten jachttocht is teruggekeerd, wordt een hond geslacht voor Marapoe Penda, die gezegd wordt voor het wild te zorgen. De lever van den hond wordt onderzocht om daaruit op te maken, of men de volgende maal ook zoo gelukkig op de jacht zal zijn. Het borststuk van den hond en de nieren worden voor dezen marapoe op een mat in de woning neergelegd, en de rest van het dier wordt opgegeten.

Ook op Soemba wordt op de bewegingen van den hond gelet. Overal neemt men aan, dat als een hond in huis urineert, defaeceert of braakt, in die woning overspel of bloedschande moet zijn gepleegd. Of zoo iets kan ook te kennen geven dat er in dat huis gestolen is. In Wajewa komt men tot dezelfde gevolgtrekking, wanneer een hond een gat in de aarde van de stookplaats graaft. De lans moet dan gevademd worden, om daarmee uit te kunnen maken, wat gebeurd is. De hond wordt er niet om gedood. Wanneer hij een poging doet om tegen iemands been te urineeren, is dit een bewijs dat die persoon iets op zijn geweten heeft, en wanneer hij zijn fout niet bekent, tracht men

er door de lans achter te komen. Huilt (a o e l o e) een hond, dan wordt dit aangemerkt als een teeken dat een familielid ernstig ziek of gestorven is. In Wajewa zegt men, dat er dan een groote der aarde, een vorst zal sterven.

Kat. Naar aller getuigenis komen katten, m e o, w o d o e of w o d o, weinig op Soemba voor. Het kan ook niet zoo lang geleden zijn, dat men ze op dit eiland heeft leeren kennen. In Napoe wist men nog, dat het eerste kattenpaar van Waingapoe werd aangebracht. Zoo vertelde men ook in Anakala, dat men de eerste exemplaren van die dieren uit Lauli heeft gehaald. Volgens Oemboe Dong zou de voorvader Oemboe Dangi de eerste kat van Djawa (= uit den vreemde) hebben meegebracht.

Men mag niet zeggen een kat te «koopen», maar men komt tot den eigenaar van katten om zulk een dier te «trouwen». Men geeft voor een kat ook een bruidsschat, b a n d a, dit is een gulden of een halven gulden. Men neemt de kat in den arm of in een sarong gewikkeld mee naar huis, en men geeft het dier bijnamen als Ramboe Kahi voor een wijfje en Oemboe Ndeloe voor een mannetje, of, zooals in Wajewa: Koni, en Koeri lele. Als men een kat in Oost-Soemba heeft thuis gebracht, roept men: «Hier is de a n a m o m o h a» (het meisje dat bij een voornaam huwelijk voor bruid moet figureeren). In sommige landschappen wordt de kat eenvoudig de trap op in huis gebracht; in andere steekt men haar door een gat in den vloer bij de haard naar binnen. In Lakoka strooit men gestampte rijst over haar heen en men geeft haar dadelijk te eten. In Napoe wordt ze ontvangen met een eigenaardig gillen der vrouwen, waarmee dezen een werkelijke bruid plegen te begroeten, en in Wajewa slaat men bij haar komst op een bamboe. In Anakala vangt men, als een nieuwe kat gebracht is, twee sprinkhanen, k a b a l a. Deze worden geroosterd; daarna legt men de eene op een portie rijst, die voor de kat bestemd is en de andere in de mand, die men voor haar als slaapplaats gereed gemaakt heeft. Deze laatste sprinkhaan zou tot de kat zeggen: «Hier zijn gongs, hier is rijst, en er zijn nog veel andere dingen, daarop moet gij passen!»

Overigens toont men niet veel eerbied voor de kat te hebben: kinderen plagen haar. Men zal haar niet spoedig slaan of haar aan de staart trekken, alles uit vrees, dat zij zal wegloopen. Vooral het slaan met een pollepel is gevaarlijk. Men mag haar

niet schelden, en als men zich eens vergeten heeft, vraagt men haar vergeving en zegt: «Ik heb u niet gescholden, maar de muizen». Daarom ook geeft men er haar kennis van, wanneer een der huisgenooten overleden is, want zoo men dit niet deed, zou zij naar een andere woning gaan. Men heeft allerlei middelen om haar aan huis te binden: zoo kauwt men een stukje geroosterd kokosvleesch, en geeft dit aan het dier te eten.

Allerlei zaken moet men in acht nemen, wil men een kat lang in huis houden: alang-alang van het dak, bamboe, kokosdoppen, mag men niet op den haard branden dan nadat men er eerst aan poes verlof voor heeft gevraagd. In Lakoka mag ook geen oeloe takoe-hout op den haard komen. Paardevleesch mag niet aan de kat te eten gegeven worden; zoo ook garnalen, koerang, niet; snoept ze uit zichzelve van de laatste, dan kan het geen kwaad, maar in Anakala bijvoorbeeld worden de resten van garnalen zorgvuldig verzameld en begraven. Sommigen geven haar ook geen kippe- en geitevleesch, want daarvan zou ze dol worden en wegloopen. Algemeen ook is het verboden om als een kat gejongd heeft, er naar te gaan kijken en de jongen te tellen; men gelooft dat de moeder dan zal ophouden haar kleinen te zoogen. Als ze een muis gevangen heeft, moet men haar die niet afnemen, want dan zou ze niet meer vangen.

Ook wanneer een kat sterft, toont men haar niet den minsten eerbied. Het cadaver wordt eenvoudig weggeworpen, en daar waar het begraven wordt, geschiedt dit alleen met de bedoeling, dat de honden het niet te pakken zullen krijgen en het verscheuren, want men denkt, dat de hond dan in de haren van het dier zal stikken.

De kat speelt ook geen rol in de voorstellingen van het Hiernamaals. Alleen in Anakala zei men mij, dat in de doodenstad een groote, witte kat zou zijn, die muizen vangt voor de doodenzielen.

Buffel. Wat de overige huisdieren betreft, in mijn reisverslag heb ik al een en ander van het paard, ndjara, verteld. Van het varken, we, wej of waj, wist men mij alleen in Anakala te vertellen, dat de eerste twee varkens Laworoe, «rood gestreept», en Bara lagi, «wit op de heup», waren geweest. Ze waren door Oemboe Kawoloe op Soemba gebracht. Hier moet nog iets volgen van den buffel, karambo'a, karambo, in Lakoka ook: kaoe.

De verhalen omtrent den oorsprong der buffels zijn op Soemba

niet zoo menigvuldig als op sommige andere eilanden van de Timorgroep. In Oost-Soemba weet men alleen te vertellen, dat de eerste buffel uit den hemel zou zijn gekomen, en dat de hemelling, die het dier voortdreef, daarvoor een sandelhouten stok gebruikte. Dezen stok stak hij in den grond, en dit werd de eerste sandelhoutboom op dit eiland. (Wielenga heeft aangetoond, dat a i n i t o e, de naam voor sandelhout, niet «geestenboom» beteekent, zooals gewoonlijk wordt gedacht, naar het algemeen in den Archipel voorkomende woord n i t o e en zijn varianten, die «geest, doodenziel» beteekenen, maar a i n i t o e wil zeggen «hout met tal van wortels». Naar de voorstelling van den Soembanees woont er geen geest in dezen boom. Een klein stukje sandelhout maakt hem, die het bij zich draagt, onkwetsbaar, maar dan moet hij er met iedere volle maan een witten haan aan offeren. (Macedoniër XIV, 1910, bl. 200). Het eerste buffelpaar zou volgens Oemboe Dong van Anakala heeten: Pawairi poenggoe nali (het mannetje), en Timbaloe lokoe bakoel (het wijfje).

Ook de Soembanees weet te vertellen, dat de buffel eertijds een mensch zou zijn geweest. In Kambera verhaalt men, dat eens eenige lieden een akker bewaakten. Toen zij niet meer te eten hadden, gingen zij naar den radja om eten te vragen, maar deze antwoordde hun: «Dan moet gij maar gras eten». Toen de wakers op den akker teruggekomen waren, braken ze het spinnewiel stuk, staken zich een paar spaken daarvan als horens in het hoofd, en de spoel achter in den rug als staart. Toen gingen ze werkelijk gras eten. Zoo veranderden ze langzamerhand in buffels. Slechts één hunner had dit niet gedaan en was mensch gebleven. Toen de radja na een poos in den tuin kwam, vroeg hij waar al zijn menschen waren gebleven. Hij werd op de grazende buffels gewezen, en men zei hem: »Het is uw schuld dat ze dieren zijn geworden, want ge hebt hun gelast gras te eten». De radja betreurde zijn woorden toen zeer. Toen de dieren hem zagen, kwamen ze op hem af, vielen hem aan en doodden hem.

Er zijn allerlei verhalen van deze dieren in omloop. Zoo vertelt men van iemand, die zittende op een buffel van Soemba naar Savoe overstak. Overal waar hij langs trok, scheidde de zee zich, zoodat er een pad gevormd werd, waarlangs het dier droogvoets kon gaan. In Kanatang vertelt men, dat daar eens

een buffelkoe de lieden toesprak, die haar jong wilden slachten: «Waarom wilt gij mijn jong slachten; gij hebt al twee van mijn kinderen gedood, en nu wilt gij ook het derde van mij nemen». De menschen werden zoo bevreesd op het hooren van de stem, dat zij het jong loslieten.

Boven is reeds gezegd, dat voor buffels en paarden ook steenen, katoda, worden opgericht, die voor het welzijn van deze dieren moeten zorgen. Zelfs bij de weideplaatsen bevinden zich die steenen [1].

De buffel is het meest geschatte offerdier; een buffel is het hoogste dat men den geesten kan geven. Men vertelde mij dat een vorst van Anakala eens vijftig buffels had geslacht bij het leggen van een sawahdijkje door een stuk heilig land voordat de geest, die daar heette te wonen, er genoegen mee nam, want eerst bij het vijftigste dier werd de lever in orde bevonden. De horens der buffels worden meestal gebruikt om er handvaten voor hakmessen en dergelijke voorwerpen van te maken; alleen van die beesten, die bij de oprichting van een woning worden geslacht, worden de horens aan de stijlen van het huis gebonden.

Buffels moeten den grond van de natte rijstvelden vertreden, om hem murw te maken; dit werk treedt dus in de plaats van ploegen. Het heet padili latang. Wanneer het is afgeloopen, moeten de pooten der dieren eerst «verkoeld» worden, voordat een hunner mag geslacht worden. Hierbij wordt een kip geofferd en gebeden, terwijl de pooten besprenkeld worden met water waarover eerst gebeden is. De buffel die aan den ratoe wordt gebracht om te worden geslacht ten einde regen te vragen, draagt den naam van lending kamotoe (lending=over iets heenloopen; kamotoe=dijkje). Wanneer de rijst vrucht heeft gezet, mag geen buffel meer langs den akker worden geleid.

Buffelvleesch wordt algemeen gegeten, en men maakt daarbij geen onderscheid tusschen het vleesch van witte en dat van zwarte dieren. Het behoort tot de goede gewoonte om een gast, dien men eeren wil, «een kuiken» aan te bieden, waarmee dan een jonge buffel is bedoeld.

Rijst. Zooals elders reeds is opgemerkt, wordt in West-Soemba veel meer aan rijstbouw gedaan dan in het Oosten van dat land.

---

[1] Deze katoda is een zuivere offertafel en er wordt gebeden en geofferd tot den marapoe ndjara of marapoe karamboa. W.

Voor een groot deel, zal dit wel hieraan liggen, dat in het genoemde deel de gronden meer geschikt zijn voor rijstcultuur dan elders. Maar ook mag worden ondersteld, dat in het Oosten de landbouw min of meer verwaarloosd is geworden om de paardenfokkerij. En als derde reden mag worden genoemd, dat door de tirannie der radja's in het Oosten, de rijstbouw daar niet tot bloei is kunnen komen.

Er bestaan heel wat verhalen over den oorsprong van de rijst, en ofschoon die overleveringen vrijwel denzelfden zin hebben, is het wel de moeite waard ze bij verschillende landschappen na te gaan. We moeten daarbij ook de aandacht vestigen op het verschil, dat tusschen rijst voor natte en die voor droge velden gemaakt wordt.

In Oost-Soemba is Taboendoeng het land waar het meest aan rijstcultuur wordt gedaan. In den ouden tijd, toen men nog geen rijst kende, leefde daar een vrouw, die Bandja Oeroe-oeroe naoe heette. Haar man droeg den naam van Patingoeroe ngoeroe mbana, maka woeroe naoe. Zij waren broer en zuster. De vrouw was zwanger. Later beviel ze van een levenloos kind, en ook zij zelve stierf ten gevolge van de bevalling. Haar man wilde haar nu gaan begraven, maar overal was de grond te hard om er een gat in te kunnen maken. Slechts op één plek was dit mogelijk, en wel vlak voor de woning. Daar werd het graf dan ook gedolven. Toen het gereed was wikkelde Patingoeroe het lijk in een sarong en liet het in zittende houding in den kuil neer, zonder eenig ceremoniëel, omdat men dit nog niet kende. Gedurende den nacht brak er een verschrikkelijk onweer los; de bliksem was niet van de lucht, zoodat de honden van angst blaften, en de hanen kraaiden. Toen het morgen geworden was, klom zekere Oemboe Kadoe naar den hemel op om bij den maramba bokoel «groote vorst», te onderzoeken wat de reden mocht zijn van deze boosheid der natuur. De Groote Heer in den Hemel antwoordde aan Oemboe Kadoe: «Gijlieden hebt de vrouw verkeerd begraven; haal haar weer uit den grond en doe haar in zittende houding in een kist; als zij in de kist is, moet gij haar in de zij tasten». Alles werd gedaan, zooals de Hemelheer had bevolen, en toen Oemboe Kadoe de vrouw in de zij gegrepen had, vielen er rijstkorrels uit, van alle soorten. Op last van Maramba bokoel werden deze korrels op de aarde van de stookplaats uitgeplant, en toen men de vrucht daarvan ge-

oogst had, werd die rijst uitgedeeld en zoodoende over het land verspreid.

Toen ging Oemboe Kadoe weer naar boven om te vertellen dat alles geschied was, zooals Maramba bokoel dit had gelast. Daarop zeide deze: «Plant een paal op het graf der vrouw, en hang daaraan de koppen van een woudduif (m b a r a), van een rijstdiefje (m a m i n g o e), van een paard en van een buffel; kom mij daarna vertellen of het mooi staat». Toen Oemboe Kadoe naar de woorden van den Hemelheer had gedaan, ging hij hiervan aan dezen kennis geven, en hij voegde er bij, dat de versiering niet mooi stond. Toen gelastte de Hemelheer aan Oemboe kadoe om al die koppen weg te nemen, en daarvoor een apekop in de plaats te hangen. Dit deed de man en hij vond dat het heel fraai stond. Toen Maramba bokoel dit had vernomen, gaf hij aan Oemboe Kadoe een lans en een schild, en gelastte hem daarmee Patingoeroe te dooden. Toen hij dit gedaan had zette hij het hoofd van den verslagene in de plaats van den kop van den aap, en toen zag Oemboe Kadoe, dat dit eerst recht mooi stond. Het lichaam van Patingoeroe werd in tweeën gedeeld en gevild: uit de huid, de maag en de ingewanden ontstonden de k a b i s o e-geslachten. Het vleesch en de beenderen van het lijk werden op een hoop geworpen (p a b o e n d o e n g, waaruit de naam van het landschap verklaard wordt), en daaruit ontstond het vorstengeslacht van Taboendoeng.

Hierna komt er een tegenstrijdigheid in het verhaal, zooals radja Oemboe Dai mij dit vertelde: Vóór het gebeuren met de vrouw zou er al rijst zijn geweest en wel rijst van de droge velden. Deze had oorspronkelijk een geheel ronde korrel; ze heette o e h o e w o r o e=rijst die zich vermeerdert. Deze naam had zij te danken aan de omstandigheid, dat al kookte men er een klein stukje van, dat men met den nagel er af knipte, dit toch een pot vol rijst werd. De rijst die uit de zijde van de vrouw kwam, werd rijst van de natte velden. Deze twee soorten worden nooit bij elkaar opgeborgen of met elkaar vermengd gekookt. In Wanoekaka zei men, dat als beide soorten in één schuur werden opgeborgen, ze samen zouden gaan vechten; menschen die ze dooreen gemengd eten, zouden er ziek van worden.

Ook in Laura vertelt men, dat beide rijstsoorten van verschillenden oorsprong zijn, maar welke van de twee oudste zou

wezen, wist men niet te zeggen. Men zei wel, dat de *marapoe* van de droge akkers veel strenger zijn, dan die van de sawahs, want bij het bewerken van de laatste was het niet zoo noodig om alle voorschriften in acht te nemen als bij de bearbeiding van de eerste. Zoo mag de rijst uit de tuinen niet gegeten worden, voordat het heele veld is afgeoogst, en er voor den oogst gebeden en geofferd is; maar met sawahrijst komt het er niet zoo erg op aan. In den zang van de rijst wordt gesproken van: Pari koni, pari Ndima (Ndima is Bima), maar dit slaat zoowel op rijst van droge als van natte velden.

Voordat wij rijst hadden, zei men in Anakala, aten we *lipi* en *kapapang*, twee groentesoorten, die in het wild groeien. (Dit vertelde men mij ook in andere landschappen). In Anakala wordt deze *lipi*, *loepi kadi* genoemd. Oemboe Dong noemde ook nog als eerste voedingsmiddelen: *kabai moroe* (katjang *hidjau*) en *kadapoe*. Dit laatste is Colocasia, en de dichterlijke omschrijving van deze plant op Soemba luidt: Kadapoe padongoe daung wia pakodja kiri, van welke woorden ik geen vertaling kan geven. Sagoe, *boeloeng*, wordt behalve in Anakala ook in Wanoekaka en Lawonda gevonden, maar ik heb mij niet kunnen overtuigen, of dit wel de Metroxylon is. Men hakt met een kapmes brokken van het merg uit den boom; deze stukken worden bij het vuur geroosterd en gegeten. Voordat de boomen worden omgehakt, komt de *ratoe* er bij om den *marapoe* aan te roepen. Men danst (*rendja*) om den boom, en de krijgskreet wordt aangeheven, waarna de boom wordt geveld. Men eet dit sagoemerg alleen in tijden van groote voedselschaarschte.

Ladangrijst mag niet op sawahs geplant worden, en omgekeerd sawahrijst niet op droge akkers. *Inoe malari* heet de rijst van de sawah afkomstig, die bij het offeren aan den marapoe wordt voorgezet; de bedoeling van dit offer is, zegt men, dat de rijst niet zal wegloopen. Ladangrijst mag ook in het marapoe-huis worden gebracht en gegeten. Op een plek, die Poenggoe Laba heet, zou de eerste droge rijstakker zijn gemaakt. Oemboe Kawoloe was het die de eerste sawah aanlegde, en wel te Pasi koeroe watoe toemboe takaneki, dicht bij Parai Madeta in Lawonda. Die sawah bestaat nog steeds, en de radja van Lawonda laat haar bewerken. Van Anakala is er een sawah der voorouders, *laka marapoe*, bij Tari kodi. Wanneer het *njamba*-feest gevierd wordt, eten allen van de opbrengst er van, zoowel vrijen

als onvrijen. Van de rijst van dit veld wordt ook aan den stammarapoe geofferd. Men neemt van hier ook graag zaairijst voor zijn eigen akkers. Als het genoemde veld bewerkt zal worden, komen daartoe alle menschen bijeen en aller buffels worden er op samengedreven.

De oude Oemboe Dong van Anakala vertelde mij, dat de meer genoemde voorvader Oemboe Seboe een zuster had, Ramboe pari mboka, «Jonkvrouw vette rijst», geheeten. Toen beiden langs een ijzeren ladder naar de aarde afdaalden, viel het meisje naar beneden en was onmiddellijk dood. Uit haar groeide de sawahrijst op. De tuinrijst en de mais werden op aarde gebracht door Ramboe Mambal. Dit meisje had drie broers en drie zusters. De eersten droegen de namen van: Noenoe, Ngongoe en Sawoe baika bani. De zusters waren: Ramboe Podoe, R. Dairoe en R. Saoe. Iedere broer huwde met een zuster, maar Ramboe Mambal bleef ongehuwd over. Toen zij stierf groeiden uit haar lichaam allerlei gewassen op, die men gewend is op de droge akkers te planten, in de eerste plaats rijst en mais.

Ook in Lauli laat men beide rijstsoorten elk uit een vrouw voortkomen. Lota lara en Koda laja waren twee broers, die in den hemel woonden. De laatste was gehuwd met Kamoeli mali kegora, en dit paar had een dochter, die Kabida mali mabok heette. Toen dit gezin langs de ijzeren ladder uit den hemel naar beneden daalde, viel de laatste op de aarde en stierf. Uit elk harer oogen groeide een stengel rijst voor droge velden op, en haar lichaam bracht allerlei andere gewassen voort. Oemboe Seboe (die hier voluit genoemd, Oemboe Seboe, Oemboe Tara tĕnoe isi, tĕnoe asoe heet) had een dochter, Mali pari genaamd; uit haar lichaam is de sawahrijst opgegroeid.

In Lamboja is het een hemelling, Ladjoelo dede, die de rijst over de aarde strooit; de korrels die op de droge aarde vielen, werden ladangrijst; die op moerassige plekken neerkwamen, waren sawahrijst.

De Savoeneesche Evangelist E. Wadoe vertelde mij, dat men hem in Tana Rioe had gezegd, dat de rijst uit den hemel op aarde was gebracht door Mbiri pari; dit gewas was tegelijk gekomen met mais en katjang.

Ten slotte deel ik nog een verhaal mede uit Memboro, dat mij door den daar geboren Evangelist Timotheus werd verteld. Ina Kalada-Ama Kalada, het hemelsch paar, hadden zeven

zonen en acht dochters. Iedere zoon nam een zijner zusters tot vrouw, zoodat één meisje ongehuwd bleef. Deze nam toen een muis tot echtgenoot, die zich echter aan haar had voorgedaan in de gedaante van een mensch. Toen zij na hun huwelijk naar hunne woning gingen, bleek het dat deze slechts een hol in een heuvelwand was. De muis ging er binnen maar de vrouw moest er buiten blijven. Ten slotte stierf zij van verdriet en teleurstelling. Anderen zeggen, dat de broers haar in stukken hakten, uit boosheid omdat zij zich aan een muis had verbonden. Uit haar rechterzijde groeide sawahrijst op, uit haar linkerzij ladangrijst; haar haar werd gras; haar tanden maïs, en uit elk deel van haar lichaam groeide eenig gewas op.

De ontsmettende, kwaad afwerende, kracht van rijst hebben we leeren kennen uit het strooien er van om een nieuwe woning heen; en bij den terugkeer van een sneltocht, wanneer de strijders er mee worden bestrooid. Dit deed men ook met lieden, die uit hun krijgsgevangenschap waren gevlucht. Wanneer zulk een ontsnapte bij zijn dorp was teruggekeerd, mocht hij niet dadelijk naar binnen gaan, maar hij moest zich enkele dagen op een akker in de buurt ophouden. Een aanzienlijk huisvader (a m a b o k o e l in Oost-Soemba) offerde en bad bij den hoofdpaal van het huis waarbij hij aan den marapoe kennis gaf van den terugkeer van den dorpsgenoot. Hierna ging hij den vluchteling tot in de poort van het dorp tegemoet, en vroeg hem: «Wie is daar?» Antwoord: «Die en die.» «Wat komt ge doen?» «Ik kom mijn ouders zoeken.» Dan strooide de a m a b o k o e l rijstkorrels over hem heen, en wierp twee eieren op den grond stuk. Daarna eerst mocht de man binnenkomen.

De magische kracht van rijst komt goed uit in een verhaal, uit Kambera afkomstig, dat mij door den Heer Wielenga werd gedaan. Iemand ging eens op de jacht. Toen hij daarvan was thuisgekeerd, vond hij zijn vrouw overleden. Men gaf hem te kennen, dat als hij haar terug wilde hebben, hij naar de Doodenstad moest gaan, en dat hij een mandje met gewone en een met kleefrijst moest meenemen. In den nacht kwam hij aan de rivier in het Doodenland aan, en dadelijk strooide hij wat van zijn rijst aan den oever. 's Morgens kwamen de zielen der dooden om zich te baden, en door de kracht van de gestrooide rijst was hij in staat om deze anders onzichtbare wezens waar te nemen. Terwijl de dooden zich aan het baden waren, strooide

hij zijn kleefrijst in het water. Dit had tengevolge, dat al die zielen stierven en door den stroom van het water werden meegenomen. Maar onder hen was ook zijn vrouw. Haar greep hij vast, en trok haar op het land. Gelukkig had hij nog wat gewone rijst over. Dit restantje strooide hij over haar uit met de woorden: «Een deel van deze rijst worde uw hart, een deel worde uw ingewanden, enz.», met het gevolg, dat de ziel der vrouw niet alleen herleefde, maar dat zij ook gematerialiseerd werd. Hij nam haar daarna met zich mee naar huis.

Landbouw. In Midden- en Oost-Soemba zijn de droge akkers veel talrijker dan de natte. De laatste zijn alleen in het bezit van de radja's, terwijl het volk droge velden maakt. Er zijn in het genoemde gedeelte van dit eiland heele streken, waar geen stukje sawah gevonden wordt. In het Westen daarentegen, in Laura, Lauli, Wanoekaka, Lamboja, Kodi, wordt meer aan de natte dan aan de droge rijstcultuur gedaan. Wajewa maakt in het Westen een uitzondering. Daar worden in de onderafdeeling Lêwata wel sawahs gevonden, maar in Baliloko zoo goed als niet. Men zegt dat eerstgenoemde onderafdeeling ouder is dan de tweede. In Lêwata vindt men dan ook sawahs die aan de voorouders zijn gewijd, of die de eerste akkers moeten zijn geweest, de zoogenaamde pamba marapoe, zooals ik er boven al enkele genoemd heb, en die ook gewoonlijk het eerst van alle bewerkt worden. Die van Lêwata zijn te Bondo kandeloe en Bondo Kaniki. De bepalingen omtrent het eten van de nieuwe rijst verschillen wel in de distrikten onderling, maar op dit punt stemmen alle overeen, dat de rijst van de marapoe-velden niet mag worden gebruikt, eer alle akkers zijn afgeoogst.

Overal op Soemba is er een leider, die de werkzaamheden op de akkers regelt. In Midden- en Oost-Soemba is dit steeds de ratoe. In het Westen schijnt het ook wel eens een ander te kunnen wezen. Wanneer ik aan de menschen vroeg, waarop gelet wordt om te weten, dat de tijd daar is om de velden te gaan bewerken, was bijna altijd het antwoord: «Wij wachten daarmee tot de eerste regens zijn doorgekomen». Het is alleen de ratoe, die er verstand van heeft, om ook naar den stand der sterren te zien. Oemboe Dong vertelde mij, dat de ratoe die kennis voor zichzelf behoudt; wanneer hij de sterren bestudeert, als er anderen bij zijn, moeten dezen het gelaat met hun doek

bedekken, anders zou de ratoe ziek worden. Ik heb wel den indruk gekregen, dat men niet veel aan sterrenkijken doet, en — opmerkelijk genoeg — wel het minst in het Westen, waar het meest aan rijstbouw, en wel op natte velden, wordt gedaan. Zoo wist men mij daar wel een aantal namen van sterren te noemen, maar hun stand aan den hemel wordt niet gebezigd om daaruit den tijd van het jaar te berekenen.

In Taboendoeng is een ster, die den naam draagt van kandoenoe tanda ndaun, «de ster die het jaar aangeeft». Welke ster dit is heb ik niet kunnen bepalen. Men zegt, dat die ster een man is geweest, en de kleinere sterren er om heen zijn zijne honden. Wanneer deze ster bij het vallen van den avond wat hoog aan den oostelijken hemel staat, acht de ratoe den tijd gekomen om te beginnen; maar als de regens zich dan nog niet hebben aangekondigd, stelt hij het bewerken der akkers nog wat uit.

De lieden van Kambera spreken van eenige sterren, die ik niet heb kunnen bepalen. Zoo noemen zij twee sterren: kamambi awang, «hemelgeiten». Wanneer deze twee dicht bij elkaar staan, zullen de regens spoedig komen, zijn ze ver van elkaar verwijderd, dan moet men er nog lang op wachten. Een andere ster heet kandoenoe pama karamboa (kandoenoe is ster); als men deze te middernacht ziet, zegt men dat dan de wilde buffels gaan grazen. Een staartster heet kandoenoe ningoe landoe, «ster die een pluim of kuif heeft». Wanneer zich zulk een ster vertoont, zal er een radja sterven. Wanneer een ster dicht bij de maan staat, heeft er een diefstal plaats. Is er een kring om de maan, dan kruipt een schildpad op het droge om eieren te leggen. Is er maansverduistering of is de maan rood, dan zal een radja sterven.

In Lakoka vertrouwt men op de ster die Oemboe Pati Hina wordt genoemd. Dit is de middelste ster van den gordel van Orion. De eerste is zijn hond, en de derde is de vrouw van den Oemboe, die hem volgt. Die vrouw was zijn zuster, en omdat zij met haar broer was getrouwd, en dus bloedschande pleegde, werden beiden sterren. Ze hadden een kind dat door Oemboe Pati naar den hemel werd medegenomen. Voordat hij naar boven ging, lichtte hij de menschen in, hoe zij acht op hem moesten slaan, opdat hunne rijst zou gelukken.

In Anakala wordt hetzelfde verteld: hier heet de man echter

Dokoe dewa danga oera; de middelste ster is zijn kind, dat tusschen zijn vader en zijne moeder in loopt. Zoo ook in Lauli: hier heet de eerste Kataroe gede, de vader; de tweede is Ladona mataramoe rara, het kind; en de derde Mataramoe, de moeder. In Wajewa heeten ze Kabida kataroe nggede, Kanggaula woela male, en Mataramoe rara.

Omtrent het zwaard van Orion is men het zoowat overal eens, dat dit een varken is, dat door twee mannen tusschen zich in gedragen wordt, een voorstelling die men ook bij andere volken in Indië vindt. Daarom heet deze sterrengroep Malenggi wai, «een varken dragen»; in Wajewa Deito wawi. In Kambera spreekt men ook van drie sterren, maar ik heb mij niet kunnen vergewissen, of hiermee de gordel van Orion werd bedoeld. Ze heeten: Kandoenoe Kawiroe, Kandoenoe Tanda en Kandoenoe Ndaung; men ziet in die drie: vorst, edelman en slaaf.

Avond- en morgenster hebben overal namen, maar verder zijn geenerlei voorstellingen aan deze ster verbonden. In Lamboja heet de eerste Taro gadi, de tweede Ngoedoe ndama. In Wajewa: Kanggaoela en Ngindi dewa; deze laatste naam beteekent «de doodenziel meenemen», wat er op wijst, dat deze ster iets te maken heeft met het leven hiernamaals. In Kambera heet de morgenster Kandoenoe marai romoe, en de avondster: Kandoenoe hoe maling.

In Wajewa noemde men nog twee sterren: Ngooe pari, «rijstblok», en Ngooe watar, «stampblok voor mais». Wanneer de eerste niet te zien is, zal men geen rijst krijgen; verbergt de andere zich, dan mag niet op een maisoogst worden gerekend. Zoo zijn er nog drie andere sterren, waarvan twee vrij dicht bij elkaar staan, terwijl de derde verderaf verwijderd is. De laatste is wodo, de kat, die op de beide andere sterren loert, want dat zijn de malaoe bei, «wijfjesmuis», en de malaoe mane, «mannetjesmuis». Als de eerste onzichtbaar is, zegt men, dat zij in den grond is gekropen, en dit is een teeken, dat het gewas door muizen vernield zal worden, want de wijfjesmuis brengt jongen voort. Is daarentegen het mannetje onzichtbaar, dat is: in den grond gegaan, dan komt het er minder op aan, omdat een mannetje zich niet vermenigvuldigt.

Het Zevengesternte scheen men alleen in Lakoka en in Wajewa te kennen. In de eerste streek noemt men het Kawoworoe, in de tweede draagt het den naam van Marapoe. Aan zijn stand aan den hemel werd geenerlei beteekenis gehecht.

Maan. In drie landschappen trof ik zegslieden aan, die mij de namen van de maan-dagen wisten op te noemen: Kambera, Lakoka en Lauli. De eerste dag der maan-maand heet nangita ja ahoe, «de hond ziet haar» (Kambera), djilik (Lakoka), naeta bangga, «de hond ziet haar» (Lauli). De tweede dag heet: nangita ja tau, «de mensch ziet haar» (Kambera), djilik (Lakoka), pera mata bawa, «halverwege de oogen» (Lauli). Dan worden in de eerste twee landschappen de dagen verder geteld met «de tweede, de derde», enz.. In Lauli heet de derde dag nog pera mata bodo, maar daarna worden de dagen ook geteld, tot aan eerste kwartier, didara. In Kambera en Lakoka heet eerste kwartier: «de zevende». In Lakoka telt men eenvoudig door tot volle maan, tamboloe: maar in Kambera hebben ook de drie dagen voor volle maan namen: heroeng akat, heroeng hămoe, tamboloe koedoe, en tamboloe, «vol». In Lauli: bali natara, nakawiroe, ngodo, «zitten»=volle maan. De dag na volle maan heet: kandjiding (Kambera), kahibit (Lakoka), moraso (Lauli). In Kambera noemt men nog laatste kwartier: natidoeng na woelang kandjiding, en den 25sten dag: napihil na woelang kandjiding, tot aan nangandi ja lodoe, «de zon heeft haar meegenomen»=donkere maan.

Met deze maanstanden houdt men niet de minste rekening bij den landbouw, of wanneer men op reis wil gaan. Aan gunstige en ongunstige dagen doet de Soembanees dus niet. Alleen als men een huis opzet, zal men dit nooit doen op nieuwe maan, merahoe.

In het Westen waar men zooveel aan rijstbouw doet, heeft men ook namen aan de maanden gegeven. Voor Lauli kon ik ze nauwkeurig opteekenen. Ze zijn: 1. Woela pĕdoe; 2. W. koba; 3. W. mangata; 4. W. nale lamboja, de maand waarin de vischkuit aan het strand in Lamboja uitkomt (deze vischkuit wordt door de menschen met schepnetten gevangen); 5. W. nale wanoekaka, de maand waarin ditzelfde in Wanoekaka gebeurt; 6. W. nale moboe, de maand waarin de uitgeloopen vischkuit verrot is, wanneer die tijd dus voorbij is; 7. W. toea katete, de maand waarin de oebi rijp is; 8. W. woea rara, de maand van de rijpe vruchten; 9. W. saroboe, oogstmaand; 10. W. manamo, de maand van het uittreden van de rijst (het dorschen met de voeten); 11. W. kadĕkara, de maand waarin de grond

wordt omgewoeld om er de katela uit te halen; 12. W. pĕdoe lamboja, de maand van het pĕdoe in Lamboja.

In Lamboja heeten de maanden: 1 Woelan pĕdoe; 2. W. kaba, waarin de rijst wordt uitgezaaid; 3. W. mangata, de maand van het sawahbewerken; 4. W. njale, de maand van de uitgeloopen vischkuit; waarin de rijst wordt overgeplant; 5. W. njale gaoera, de maand van de uitgeloopen vischkuit in de streek Gaoera; 6. W. ngoera, de jonge maand; 7. W. toea, de oude maand; 8. W. maratana, de maand waarin aan de droge velden wordt gewerkt; 9. W. patoekoe, de maand waarin het feest van het vuistlaan plaats heeft; 10. Oogstmaand. De maanden na den oogst hebben blijkbaar geen naam.

In Wajewa telt men ook de maanden, maar daar geeft men ze geen namen. Wanneer de mais twee maanden oud is, begint men met de beddingen voor de zaairijst in orde te maken. De mais wordt geplant wanneer de regens doorkomen. Als de mangata-rara-boom van bladeren wisselt, is het de vijfde maand; als de mangata kaka dit doet, is het de zesde maand. Wanneer de redapa (dadap, Erythrina Indica) bloesems draagt is het tijd om met de droge velden te beginnen.

Voor Oost-Soemba geeft Bieger (Mededeelingen Ned. Zend. Gen. 34, 1890, bl. 16—17) het volgende: «Het jaar wordt verdeeld in 14 tijdperken: Kawoeloer koedoe: begin van het katoenplukken; 2. Kawoeloer Bokoel; 3. Waai Kamawa; 4. Beengi manoe; 5. Amoe laanda: aanleggen, schoonmaken der tuinen; 6. Waandoe koedoe: laatste gedeelte van November, waarin men, na begin van regen, begint te planten; 7. Waandoe bokoel: tuinen gewied; 8. Siboe, en 9. Mengata, sterke regentijd, Februari; 10. Ngeli koedoe, de gierstoogst; 11. Ngeli Bokoel, maisoogst; 12. Paloodoe, rijstoogst; 13. Langoe Paraingoe, feestmaand, Nieuwjaar; 14. Woelan toewa, katjangoogst».

De Woelan pĕdoe werd mij in Lauli en elders in West-Soemba aangegeven als de nieuwjaarsmaand, en de tijd van het groote pedoe-feest. Wat er dan gedaan wordt en waarvoor het dient, ben ik niet goed te weten kunnen komen, want de inlichtingen, die ik hierover heb kunnen krijgen, waren zeer onvolkomen. Van het oogenblik af dat de maan van de Woelan pedoe te zien is, wordt iederen nacht op gongs geslagen, en dansen mannen en vrouwen te zamen (nenggo). Iederen dag jaagt

men op wilde varkens en herhaaldelijk worden kippen geslacht. In dien tijd mag geen buffel worden gedood. Is er een doode in die maand, dan wordt het lijk bewaard, en de begrafenis heeft pas plaats na afloop van dezen feesttijd. Men mag ook niet over den doode weenen, want dit zou ziekte en dood in het land brengen. Of de landbouw iets met dit feest heeft te maken, heb ik niet vast kunnen stellen. Men zei van niet maar het wordt toch gevierd tusschen den afloop van den oogst en het opnieuw bewerken der akkers. Ook al is de oogst mislukt, dan moet toch het feest gevierd worden, want liet men het na, dan zouden ziekten en misgewas daarvan het gevolg wezen.

Aan het einde van de maand heeft het eigenlijke feest plaats. Men noemde mij den naam s e l a r o e; dan wordt er in den nacht gedanst (r e n d j a). Jongens en meisjes mogen dan met elkaar doen wat ze willen. Den daarop volgenden dag heeft het k a l a n g o plaats; dit woord beteekent «gek». Tegen het aanbreken van den morgen zijn de mannen in één huis vereenigd, en de vrouwen in een ander, waar zij wachten op het opkomen van de zon. Zoodra deze boven de kim verschenen is, gaan een achttal mannen en even zooveel vrouwen naar beneden op het dorpsplein, n â t a r a, en naderen elkaar tot bij den dorpssteen, de w a t o e m a r a p o e, die op deze ruimte geplaatst is. Ze loopen driemaal om den steen heen, en dan houdt iedere vrouw een man van achter bij de heupen vast. Zoo loopen die paren over het plein elkaar achterna: de man op één been voorthinkende, de vrouw van het eene op het andere springende. Als men elkaar ontmoet, aait, knijpt en duwt men elkaar. (We hebben hier misschien te denken aan het «schoppen», dat men in verschillende streken van Indië elkaar na het oogsten doet). Is de eene groep vermoeid, dan vangt een tweede met dit spel aan, en zoo gaat het den heelen dag door, totdat de zon is ondergegaan. Ten slotte gaat ook de radja naar beneden; hij plaatst zich aan de eene zijde van het plein, en een oude man gaat aan den anderen kant er van staan; dan loopen beiden om het plein heen, voortdurend met de linkerhand op de linkerdij slaande, en telkens roepende: Woi! Woi! bij wijze van uitdaging. Zijn ze zoo driemaal het plein rond geweest, dan komen ze bij den dorpssteen bij elkaar, en geven elkaar driemaal met de knie een lichten stoot. Daarna wordt het pleintje met een gordijn afgesloten, en mag men ge-

durende drie dagen daar niet binnenkomen. Ook mag men in dien tijd niet naar zijn akker, zijn pinangtuin en andere aanplantingen gaan, want het gevolg daarvan zou wezen, dat men dan geen vruchten kreeg. Dit is alles wat ik van pedoe-feest ben te weten gekomen.

Bij dit feest doet een der ratoe's, Ratoe Dega, een lang gebed. De man was bereid mij dit gebed mede te deelen, en een groot gedeelte teekende ik er ook van op, maar zoolang de woorden niet genoegzaam verklaard kunnen worden, heeft het mededeelen weinig nut, en ik houd het hier dus terug. In dit gebed bezoekt de ratoe tal van plaatsen, te beginnen met Bali dokoe bara Dima, aan de overzijde van de zee; hij gaat ook naar den hemel en bezoekt verschillende plaatsen op het eiland Soemba. Met welk doel dit alles geschiedt, ben ik niet te weten gekomen.

Ook in Lamboja, waar de adat zeer veel overeenkomst heeft met die van Lauli, heeft men mij niet wijzer gemaakt. Men vertelde mij alleen, dat er bij die gelegenheid zeven dagen lang feest gevierd wordt, waarbij dag en nacht gezongen wordt. De zevende dag is het glanspunt; men noemt dezen wara wei; dan hebben allerlei spelen plaats, o.m. laat men paarden tegen elkaar rennen. «Dan mag men elkaar uitschelden en allerlei leelijke dingen zeggen», vertelde men mij. Den heelen dag worden gongs geslagen, en dansen de mannen (kodola), waarbij men elkaar niet vasthoudt. Den volgenden morgen begint men met het wieden van het onkruid op de akkers, het eerste werk dat gedaan wordt om ze voor de nieuwe beplanting toe te bereiden.

Landbouw. De grond der akkers wordt omgewerkt door middel van lange stokken, waarvan men in iedere hand één houdt. Met deze stokken stoot men een deel van den grond los van het overige, dan worden de stokken onder de afgesneden kluit gestoken, en wordt zij zoo, met de stokken als hefboomen, omgewenteld. Meestal doen eenige mannen dit werk gezamenlijk, naast elkaar staande, zoodat lange reepen aarde tegelijk kunnen worden omgelegd. Zooals reeds gezegd is, wordt sawahgrond omgewoeld door een kudde buffels, die men er in rond jaagt. Bij dit ronddrijven der buffels laat men de dieren in Lauli rechtsom, in Wanoekaka linksom loopen.

Op de natte velden wordt de rijst niet gezaaid, maar men

maakt kweekbedden vanwaar de jonge plantjes naar den akker worden overgebracht. Op de droge velden maakt men met pootstokken gaten in den grond, en in ieder gat worden eenige korrels rijst gestort.

Wanneer in Taboendoeng met het bewerken van den grond begonnen wordt, worden eerst een varken en een kip geslacht bij het meertje Lapoeti, aan den oorsprong van de Kamberarivier, opdat er altijd voldoende water moge zijn om de velden te besproeien. Bij het herstellen van de waterleiding wordt ook een hoen geslacht, waarvan men het bloed in het water laat druipen. De sawah van den ratoe wordt het eerst omgewerkt. Zooals we reeds hebben gezien, is het de ratoe die de akkerwerkzaamheden regelt. Bij die gelegenheid worden een varken en een kip geslacht bij de plek, waar het water op de sawah komt. Daarna slacht ieder naar eigen goeddunken op zijn akker. Bij het overplanten van de rijst uit het kweekbed worden een kip, een varken en een paard gedood. Dan bidt de ratoe voor het gelukken van den oogst, en heeft er een groote maaltijd plaats.

In Anakala wordt de laka marapoe, de sawah der voorouders, het eerst onder handen genomen. Dit draagt den naam van nkamba manoe. Voor het zaaibed wordt een kip geslacht, bij het overplanten laten een geit, een varken of een buffel het leven. Wanneer de waterleiding hersteld wordt, wordt een varken gedood, welks bloed men echter niet in het water stort, men smeert het op den steen, katoda, die het veld bewaakt.

Wanneer in Lauli de rijst op het kweekbed wordt uitgezaaid, wordt een hoen geofferd en een gebed uitgesproken. Ditzelfde heeft ook plaats bij de bron, waarvan het water den akker bevloeit. Eerst na het uitzaaien begint men met het klaarmaken der akkers, waarbij de ratoe als gewoonlijk voorgaat. Bij het vertreden van den grond door de buffels helpt men elkaar, en voor die hulp geeft men elkaar te eten. Als de jonge rijstplantjes worden overgebracht, wordt eerst in huis geofferd en gebeden. Dan gaat een oude vrouw met wat rijstplantjes, katoen, gestampte rijst, en wat vruchtvleesch van de kokosnoot naar den akker, daar waar het water er op komt, en waar de steen (hier marapoe katoera genoemd) staat, die voor het heele sawahcomplex instaat. Daar plant zij de zaailingen, en werpt het andere dat ze meegebracht heeft, in het water. Eerst daarna gaan allen aan het overplanten: mannen en jongens halen de

plantjes van het kweekbed, vrouwen en meisjes steken ze in den grond. Men plant van boven naar beneden, d.i. van af het punt, waar het water op den akker komt, en volgt verder den stroom. In Lamboja gaat het toe als in Lauli. Daar heet het kweekbed pinja kaleba. Als de plantjes een maand oud zijn, worden ze overgebracht, bij welke gelegenheid gewoonlijk een varken of een buffel wordt geslacht. In het eigenlijke Lamboja begint de radja van Sodan met het werk; in beneden-Lamboja is dit de Oemboe Waleha, Heer van Waleha; in Patiala zijn het weer andere voormannen, die het akkerwerk leiden.

Wanneer in Wajewa de rijst op het kweekbed wordt uitgezaaid, wordt er geofferd en gebeden, maar er wordt ook een peperhuis van opgerold kokosblad gemaakt, dat aan den kant van het kweekbed wordt geplaatst; er wordt niets in gedaan, maar de handeling moet toch tot het welslagen van de rijst bijdragen. Het vertreden van den grond door de buffels heet hier karêkata; daarbij wordt een beest geslacht en een gebed uitgesproken. Dit geschiedt ook bij het overplanten. Wanneer de rijst drie maanden oud is, heeft het pedoe tana plaats; wat dit eigenlijk is, ben ik niet te weten kunnen komen; het lijkt op een soort taboe-tijd, waarin onder meer niemand op zijn akker mag gaan wieden.

Tegen plagen van muizen, rijstdiefjes (manginoe), en insekten, die het gewas vernielen, weet men niet anders te doen dan te bidden en te offeren bij den steen die den akker heet te beschermen.

Wanneer de rijst vrucht zet, en deze aan het uitkomen is, is het een tijd van veel spanning, en daarom moet men zich dan bijzonder in acht nemen. In Kambera wordt er in het dorp geofferd en gebeden, geslacht en gekookt. Dit offer, waarbij nog goudschilfers, kralen en een mes worden gevoegd, wordt dan in twee manden gedaan. 's Avonds als het donker is geworden, brengen twee mannen die manden weg. Ze moeten daarbij heel stil te werk gaan, en niet praten. Ze brengen die manden naar de katoda pameling, een steen, die onder een grooten boom staat; de offers daar gebracht zijn voor Marapoe tana, de heer der aarde. Wanneer de manden bij dien steen zijn neergezet, gaan de beide mannen eten en bidden, waarbij zij aan Marapoe om veel rijst vragen. Zijn ze hiermee gereed, dan gaat eerst de eene weg, en een poos daarna de tweede. Dan komt de eerste terug en zegt: «Wie heeft deze spijs hier vergeten? Dat is een

voordeeltje». Dan dragen beiden de manden weer naar het dorp terug.

In Taboendoeng mogen geen menschen van andere plaatsen naar den akker gaan, waar de rijst al heeft vrucht gezet. Buffels mogen er niet langs geleid worden; menstrueerende vrouwen moeten zich verre van daar houden; kalk, pas gesneden bamboe en alang-alang mogen er niet langs gevoerd worden. Het gezin van den eigenaar mag geen bittere dingen eten. Dit alles moet worden volgehouden tot de oogst is afgeloopen.

In Anakala en Lauli mogen k a b a r o e (Jav. w a r o e, Hibiscus tiliaceus L.) en p a d a n g (pandanus) niet langs zulk een veld gebracht worden; de aren zouden ten gevolge van zoo iets loos worden. De rijst wordt dan met kokoswater besprenkeld, een gebruik dat over geheel Soemba in acht genomen wordt. Zoo wordt ook algemeen bij den akkersteen geofferd, als de vrucht uitkomt.

In Wajewa mag men, als de vrucht der rijst is uitgekomen, geen pandan-bladeren (die voor manden en matten gebruikt worden) meer gaan halen; men mag niet gaan visschen en geen garnalen en paling vangen totdat de vrucht geheel gerijpt is. In dien tijd mogen k a l i o -bladeren, waarmee geweven doeken zwart gemaakt worden, en bladeren van de o e k a (W. S.), h o e k a (O. S.) (Gnetum Gnemon) daar gebracht worden; men mag geen hoeden van pisangblad gemaakt gebruiken; er mag op den akker geen boombast tot kleedingstof worden geklopt; apen en wilde varkens mogen daar niet geroosterd worden; visch, garnalen en paling mogen er niet gebracht worden. Roode rijst wordt gekauwd, en dit kauwsel wordt over het gewas gespuwd; kokosvleesch wordt gekauwd, en het sap aan de rijststengels gesmeerd; een bruine haan wordt op den akkersteen geofferd.

Laat ons thans nagaan de gebruiken, die bij den oogst in acht genomen worden. Voordat men met het plukken of afstroopen (gesneden wordt ze zelden) van de rijst begint, wordt allereerst over heel Soemba in de huizen gebeden en geofferd, en uit de ingewanden der geslachte dieren wordt opgemaakt of de tijd voor dit werk gunstig is. Hier en daar wordt dit ook gedaan door wichelen met de lans. Overal heerscht ook het verbod om coitus uit te oefenen, want daardoor zouden de menschen ziek worden, en men zou niet veel rijst krijgen; alleen de gewettigde huwelijksgemeenschap van een getrouwd paar kan hier geen kwaad.

Wanneer men in Kambera met den rijstpluk aanvangt, geeft men op de plek waar men begint sirih aan de rijst; en als men tegen het vallen van den avond ophoudt, doet men op die plaats weer hetzelfde. Dit wordt iederen dag bij het begin en het einde van het werk herhaald, zoolang als het oogsten duurt.

In Kambera wordt alle rijst voor de tuinhut verzameld en daarna met de voeten getreden; manden worden om die plek heen gezet, die langzamerhand gevuld worden; een man bidt er bij, en dit houdt hij zoolang vol totdat alle manden vol zijn. Als men het kan doen, wordt bij het treden van de rijst een varken geslacht, en als het werk is afgeloopen, wordt wat van de rijst, een weinig aarde van den akker en het kinnebak van het geslachte varken naar het marapoe-huis in het stamdorp gebracht. Voordat dit gebeurt, geeft men hiervan eerst kennis aan de deur, de stijlen en aan de andere onderdeelen van het tuinhuis.

In Taboendoeng wordt eerst de rijst van het veld van den ratoe gehaald. Nadat er gebeden is, gaan tien menschen oogsten; zij plukken vijf manden vol; deze rijst wordt gedroogd, gestampt en gekookt; daarvan geeft men aan de marapoe te eten, en verder maakt men er een algemeenen maaltijd van. Eerst na afloop hiervan mogen alle menschen de rijst gaan binnenhalen. De radja van Taboendoeng vertelde mij ook, dat soms bij het begin van den oogst een oudere man en vrouw worden uitgezocht om als een soort verpersoonlijking van het gewas dienst te doen. Die lieden worden door het orakelsnoer aangewezen. De man wordt fraai aangekleed met oorhangers, een mooien hoofddoek, terwijl de vrouw behalve fraaie kleeren ook ivoren armbanden en kostbare kralen om den hals krijgt. Deze vrouw heet pararatoe, «andere helft van den ratoe». Zij wordt uit de meer aanzienlijke vrouwen genomen. Als zij water gaat halen, wordt zij altijd door iemand vergezeld; ze wordt steeds bediend en er moet worden gezorgd, dat zij altijd lekker te eten heeft. De man, die de vervanger van den ratoe is, en de pararatoe oogsten ook mee. Tot belooning krijgt de vrouw later een sarong en wat rijst; de man ontvangt ook een doek en wat rijst. De overige lieden die meegeholpen hebben met oogsten, krijgen alleen wat rijst.

Zoolang het oogsten nog niet is afgeloopen, mag men zich niet ergens anders heen begeven; men mag niet den grond

omwerken. Van de pas geoogste rijst mag niets worden gegeten; dit wordt als diefstal beschouwd. Slechts rijst en mais van den vorigen oogst worden gegeten. Tijdens den oogst mogen geen oebisoorten worden genuttigd; om deze vruchten te halen, zou men den grond moeten omwerken, en dit is verboden. Aan de Marapoe geeft men te eten: rijst, h i l i (Colocasia), l a j i a (gember), rupsen die in de bamboe gevonden worden, en een vischje.

Bij het plukken in Taboendoeng begint men steeds aan de Oostzijde van het veld, en beweegt zich naar het Westen. Aan den Westkant oogst men niet alles af, maar men laat een deel van de vrucht staan, ongeveer de hoeveelheid van twee manden vol. Dit is voor de dooden bestemd. Leden van het gezin van den eigenaar mogen deze rijst niet nemen, maar aan andere lieden staat het vrij dit te doen. Bij het begin van den pluk heeft men in het midden van den akker een grooten bos rijst gesneden. Dit is de i n a o e h o e, de rijstmoeder; deze laat men op de plek waar ze gesneden is staan; zij moet voorkomen, dat de overige rijst wegloopt. De geoogste rijst wordt op een hoop te zamen gebracht op het veld, om daarna uitgetreden te worden (met de voeten gedorscht).

Te Maka menggit in Lewa maakt men niet zooveel omslag; wanneer daar aan Marapoe geofferd en gebeden is, wordt het heele veld in eens afgeoogst. Daar de droge velden (men heeft hier geen sawahs) in de dalen zijn aangelegd, begint men te oogsten aan het benedeneinde van het veld, den zoogenaamden staart, en beweegt zich zoo naar het hooger gelegen deel, den kop. Ook hier wordt van de nieuwe rijst een mand vol aan de marapoe opgedragen. Die rijst wordt daarna gestampt, gekookt en opgegeten; maar overigens mag van den nieuwen oogst voorloopig niets gebruikt worden. Al die geplukte rijst wordt op het veld zelf uitgetreden, en daarna heeft een «bidfeest» plaats.

In Lakoka begint de ratoe met oogsten, maar daarna doet ieder dit werk naar dat het uitvalt. De geoogste rijst gaat in manden, die weer op een mat worden uitgestort. Wanneer het heele veld is afgeoogst, wordt de rijst getreden. Dit werk wordt door mannen gedaan, en geenerlei voorzorgsmaatregel behoeft daarbij in acht genomen te worden. In Lakoka mag men dadelijk van de nieuwe rijst eten, en er van verkoopen aan stamgenooten; aan vreemden echter nog niet.

Aan den vooravond van den dag, waarop men in Anakala

met oogsten zal beginnen, zet men een wairi witoe bij den algemeenen akkersteen, de katoda kabondoekoe, waarvan boven sprake is geweest. De wairi witoe is een stok, waaraan alang-alang (witoe) gebonden is. Wanneer dat teeken is opgericht, mogen daar geen menschen van andere plaatsen komen. Den volgenden morgen slacht men er een kip en een varken. Dan gaan allen naar den akker der voorouders (laka marapoe), de ratoe snijdt eerst wat halmen, en daarna gaat hij bij den akkersteen zitten, overdekt zich het hoofd met een doek, en bidt. Al de geoogste rijst wordt daar bij hem gebracht. Bij het oogsten (hier wordt de rijst gesneden) beweegt men zich van het Zuiden naar het Noorden. Dit mag niet van Oost naar West of andersom gebeuren. Van de rijst van dezen akker der voorvaderen krijgt de ratoe een mand vol. Bij het binnenhalen van de vrucht op de andere velden worden geenerlei formaliteiten in acht genomen.

Wanneer in Lauli het oogsten zal beginnen, gaat van ieder gezin een vrouw wat rijst snijden op haar sawah. Al die rijst wordt voor ieder huis samengevoegd tot een grooten bos, ia rende, «een bos» genaamd. Iedere woning heeft dus zoo'n reuzenbos. Deze wordt op de leli geplaatst, de offerplank om den hoofdpaal van het huis. Dan wordt daar drie dagen lang gebeden en geofferd, waarbij een kip of een varken wordt geslacht. Na afloop van dien tijd mag ieder de rijst van zijn veld gaan oogsten, «van beneden naar boven» gaande, d.i. steeds van de van den akkersteen verst verwijderde zijde van het veld, naar dien steen toe zich bewegende. Hier wordt de rijst weer niet gesneden, maar met de hand afgestroopt of geplukt, wat op Soemba regel is.

Op de pas genoemde offerplank (die in Lauli labe heet) bevinden zich ook steentjes, die de afgestorvenen vertegenwoordigen. Deze steentjes worden hier kora, «slijpsteen» genoemd. Ze worden met elkaar ingepakt en in een mandje gelegd, samen met een mes. Zoolang het oogsten duurt, neemt men iederen morgen dat mandje mee naar den akker, en iederen avond brengt men het weer naar huis. De beteekenis er van is duidelijk: de dooden moeten ook aandeel hebben aan dit werk, want zij hebben tot het welslagen er van meegewerkt.

Wanneer in Wajewa de tijd van het oogsten daar is, wordt een offer aan Marapoe gebracht, en deze wordt aangeroepen

om naar beneden te komen. Door middel van de lans tracht men te weten te komen of Marapoe gekomen is: wanneer de duim van rechterhand bij het gespreid zijn der armen langs de lans, den wand of den paal bereikt, is dit een bewijs, dat de geest er is; dit is dan tevens een teeken, dat met het oogsten een begin kan worden gemaakt. Den volgenden morgen gaat een man zeven rijsthalmen snijden; hij legt ze in een klein mandje, kolaka geheeten. Dit mandje brengt hij in de tuinhut, en plaatst het op een rekje, dat daar in een der hoeken van de hut is aangebracht. Dit rekje heet rambe pari; daarbij worden nog wat gestampte rijst, sirih-pinang, en een deel van de lever van het bij deze gelegenheid geslachte offerdier (hoen of varken) gevoegd. Den volgenden dag gaan allen oogsten, en 's avonds wordt een mandje (kaweda) vol met de pas geplukte vrucht bij het eerst genoemde korfje, de kolaka, geplaatst.

Als men oogst, moet men zich daarbij op zulk een wijze bewegen, dat men de mata pamba, den akkersteen, steeds aan de rechterhand heeft; de planten, die in de buurt van dien steen staan, worden het laatst van alle afgestroopt. Alle rijst wordt getreden om de korrels van de halmen te scheiden. Alleen sommige soorten, bekend onder den naam van pari kalada, «groote rijst», worden gesneden, en in bossen gebonden, omdat de korrel er van niet gemakkelijk loslaat.

Ook in Laura wordt de oogst aangevangen met gebed en offer in het woonhuis. Begint men te plukken, dan wordt eerst een bosje rijst op den mata pamba gelegd, voor den mangoe tana, «eigenaar van den grond»; ook wordt zulk een bosje in de tuinhut gedeponeerd; en eerst wanneer alle rijst getreden (gedorscht) is, wordt ook een bosje aren voor de huismarapoe in het dak boven de trap gestoken. Ook hier moet men zorgen bij het oogsten den akkersteen altijd aan zijn rechterzijde te hebben.

In sommige landschappen treft men rijstschuurtjes aan, zooals in Taboendoeng, Lakoka, Anakala, hier en daar in Wajewa. In Anakala worden die schuurtjes oema ari, genoemd van oema=huis, en ari=jongere broer; dus huis van den tweeden rang in vergelijking met het woonhuis. Elders vindt men zulke schuurtjes niet, zooals in Lewa en Lauli. In laatstgenoemde streek is het zelfs verboden ze er op na te houden, omdat die schuurtjes in vorm zooveel gelijken op de hutten die men voor

den marapoe bouwt. Hetzij de rijst in schuren, hetzij ze in het woonhuis wordt opgeborgen, men bewaart ze altijd in manden, dandakoe genaamd, soms ook dendakoe, alleen in Wajewa kapatela. Deze manden zijn gewoonlijk van de bast van den kabaroe-boom (Hibiscus tiliaceus L.) of van de hoea, soea, of oeka-boom (Gnetum Gnemon). Zeldzamer zijn ze van rotan. In Taboendoeng wordt eerst de ina oehoe, de rijstmoeder, binnengebracht en opgeborgen. Onder in het vat legt men op heel Soemba eerst wat goud- en zilverschilfers en sirih-pinang, opdat de rijst niet spoedig oprake. Het vullen van de vaten geschiedt door een man. In Anakala moet deze fraai zijn uitgedost. Hij krijgt voor dit werk geen belooning, maar wanneer de oogst goed is uitgevallen, slacht de huisheer een jongen buffel of een varken. Elders behoeft deze man niet bijzonder mooi aangekleed te zijn.

Omtrent de bestemming van den nieuwen oogst worden weer twee verschillende gedragslijnen gevolgd. In sommige streken, zooals Lewa, Anakala, een deel van Wajewa, mag voorloopig niets van den nieuwen oogst worden gebruikt. De vaten blijven dicht tot aan het doorkomen van de regens. Dan wordt er eerst uitgehaald de rijst, die moet dienen om geplant te worden, en daarna pas mag men van het overige eten. In Wajewa wordt wel eens een hoen of een varken geslacht als een zeer groot rijstvat wordt geopend.

In andere streken weer, zooals in Taboendoeng, Lakoka, Lauli, mag men dadelijk van die nieuwe rijst gebruiken. In Lauli wordt echter een voorbehoud gemaakt: daar mogen lieden die niet tot de Lauliërs behooren, die rijst nog niet eten. Wil iemand een vreemdeling toch te eten geven, dan ruilt hij de rijst, die hij aan den vreemde te eten wil geven, met rijst van een lid van een ander geslacht (kabisoe). Deze wordt dan klaargemaakt en aan den gast voorgezet. In Lauli moet ook steeds dezelfde vrouw of dezelfde man rijst uit de vaten halen.

Wanneer alle rijst is binnengehaald, hebben allerlei feestelijkheden plaats. In Taboendoeng heet dit feest pamangoe katoda, «offermaal van de katoda». Dit moet afgeloopen wezen, voordat men van de nieuwe rijst mag eten en verkoopen. Zoo moet ook in Lamboja eerst de plechtigheid van het woelan kaba pari beroe (nieuwe rijst) afgeloopen zijn, voordat over de rijst mag worden beschikt; bij dat feest wordt ook een offer

aan den marapoe aangeboden. Zulk een feestelijkheid aan het einde van den oogst zal overal op Soemba wel plaats hebben, al heeft men mij dat niet altijd verteld. Als de oogst goed gelukt is, heerscht er vooral in West Soemba, het rijstland, groote vroolijkheid. 's Avonds worden de gongs naar den akker gebracht, en men vermaakt zich met elkaar te schoppen (Lauli, Lamboja, Laura, Memboro). Vooral bij lichte maan ontstaan er soms gevechten, waarbij wel eens bloed vloeit; maar kwalijk nemen mag men dit niet. Kinderen en ook ouderen loopen dan uren lang zingende over de afgeoogste akkers. Dit heet in Lauli: goko geile.

Paling. Boven is al verteld dat in Taboendoeng een meertje is, Lapoeti genaamd, de oorsprong van de Kambera-rivier. Daar wordt bij het begin van de bewerking der rijstvelden en na afloop van den oogst geofferd aan de geesten van die plek; dezen zorgen voor regen, dus voor de bevloeiing der akkers. Dien geest denkt men zich verpersoonlijkt in de in dat meer levende palingen, toena. Zoo heeft men ook in Anakala een voor heilig gehouden water te Sotoe, waar de bronnen gevonden worden van het water dat naar Laura stroomt. Ook hier wordt geregeld gebeden en geofferd ten behoeve van den landbouw. Wanneer een vrouw een kind wenscht te hebben, wordt van dat water gehaald, waarmee zij zich dan baadt; dan denkt zij dat haar wensch in vervulling zal gaan. Ook als andere geneeswijzen geen baat hebben gevonden, gaat men wel als laatste redmiddel voor een ernstig kranke, water van Sotoe halen om hem daarmee te baden. Maar in het algemeen kan men zeggen, dat alle bronnen van eenig belang door den Soembanees worden ontzien, en dat de daarin levende palingen nimmer door hem zullen worden gevangen en gegeten.

De Soembanees is een groot liefhebber van paling. Overal wordt hij gegeten; gekookt, geroosterd, gerookt. Ik heb slechts één geval gevonden, dat aan totemisme doet denken. De menschen van Pela namelijk, die oorspronkelijk uit Wajewa afkomstig zijn, eten geen paling, omdat zij beweren, dat een paling hun grootmoeder is geweest. De palingen in bovengenoemde bronnen worden ratoe genoemd. Met dienzelfden naam worden bijzonder groote palingen in niet verboden gebieden aangeduid. Als men zulk een reuzenpaling heeft gevangen, is men er eenigszins huiverig voor, maar dit neemt niet weg, dat men hem toch

eet. Men moet daarbij echter eenige voorzorgsmaatregelen nemen. Wanneer men bijvoorbeeld in Bolobokat zulk een dier heeft thuisgebracht, wordt eerst een varken of een geit geslacht, en er wordt tot den marapoe gebeden; uit de lever van het geslachte dier wordt dan opgemaakt, of er geen bezwaren bestaan tegen het opeten van de vangst. Eerst daarna wordt het vleesch verdeeld.

Aardbeving. In Memboro vertelt men dat de aarde aan een koord (navelstreng) hangt. Daaraan knaagt nu en dan een muis met de bedoeling om 't koord door te bijten, en de aarde te laten vallen. Maar dan komt een kat en jaagt haar weg. Door dit wegjagen schudt de aarde.

In Kambera heeft men dezelfde voorstelling; alleen wordt daar de aardbeving veroorzaakt door het knagen van de muis. Men slaat op blikken, en maakt op allerlei wijzen geraas om de kat wakker te maken, opdat zij de muis zal verjagen.

Een ander verhaal in het Westen zegt, dat Ama Kalada, de hemelheer, een geest losgelaten heeft, die overal verderf verspreidde. Deze verdelger reed op een paard met twee koppen, en veroorzaakte overal ziekte door met zijne schaar te knippen. Toen Ama Kalada vond dat het genoeg was, zei hij tot den verdelger: «Tot hiertoe!» Maar de geest bleef voortgaan met zijn dood en verderf brengend werk. Toen dekte Ama Kalada hem toe met zijn hoed, en deze werd een groote berg, waarin de geest tot op den huidigen dag gevangen zit. Telkens probeert hij om van onder den berg uit te komen, en bij zijn pogingen daartoe doet hij de aarde beven. Dan roept men: Si anggama, «Hier zijn wij!»

Nadat ik bovenstaande aanteekeningen had uitgewerkt, voelde ik levendig het gemis van nadere gegevens omtrent het landschap Kodi, waardoor het niet mogelijk was een beeld te krijgen van de maatschappij der Soembaneezen over het geheele eiland. Om dit gemis zooveel mogelijk aan te vullen, stelde ik eene lijst van vragen op, en zond deze aan den Heer L. Vriesman, 1e luitenant en Gezaghebber van Noordwest-Soemba, onder welke onderafdeeling de beide Kodi's ressorteeren. (Naar ik vernomen heb, zijn de onderafdeelingen Noordwest- en Zuidwest-Soemba thans bij elkaar gevoegd onder den naam van West-Soemba.)

Met groote welwillendheid heeft de Heer Vriesman aan mijn verzoek voldaan, waarvoor ik hem zeer dankbaar ben. Door de gezonden antwoorden kan ik hieronder een overzicht geven van het huwelijksstelsel in de beide landschapjes Kodi.

Zooals ik vroeger reeds heb medegedeeld, worden de bewoners van de genoemde streek in families verdeeld, die niet als in het overige Soemba kabisoe worden genoemd, maar die hier den naam dragen van wala. (Ik hoorde dit woord indertijd uitspreken als wĕla, maar de Heer Vriesman schrijft wala, en aangezien hij langer met deze lieden in aanraking geweest is, moet ik deze schrijfwijze voor de juiste houden.) Men gaf den Heer Vriesman de namen op van 49 wala, en wel de volgende:

Wala Uawi Bokoel, wala Loge, w. Hedo, w. Ganggar, w. Gawi Boela, w. Bero, w. Pata, w. Atoer, w. Pidja, w. Bila, w. Watoe, w. Borota, w. Rowa, w. Lele, w. Biri, w. Toebe, w. Karaboe, w. Ende, w. Kapadoe, w. Rangga Ganoe, w. Tana Maringe, w. Koela, w. Peino, w. Njoba, w. Wonda, w. Djale, w. Hatti, w. Dinga Kedoe, w. Pati Kere, w. Pati Anga, w. Langge, w. Lando, w. Tenggo, w. Longgo, w. Mada, w. Soke, w. Bomba, w. Tala Doeka, w. Raoe Rapoe, w. Memborongo, w. Dato, w. Katidjaho, w. Riti, w. Katakoe, w. Hare, w. Lere Karara, w. Kaitjo, w. Madaloeko, w. Malago.

Van deze wala zijn de eerstgenoemde zes de voornaamste, waarschijnlijk omdat zij de oudste families vertegenwoordigen. Het is voor een lid der overige wala eene eer om met een meisje uit een dier eerste zes families te trouwen. Leden van dezelfde wala mogen niet met elkaar huwen.

Iedere wala bewoont niet eene bepaalde streek, maar de leden van de verschillende families leven dooreen vermengd in de landschappen Kodi Bokoel en Kodi Bangedo en in de daarbij gevoegde landschapjes Kodi Belagar, Nggaro en Rara. In plaats van hunne afkomst van een man af te leiden, zooals in het overige Soemba het geval is, voeren de lieden in Kodi hunne afstamming terug tot vrouwen. Hiermee in overeenstemming is, dat een kind behoort tot de wala van de moeder.

Men zou nu verwachten in Kodi al die gebruiken te zullen vinden, die een gevolg zijn van het moederrechtelijk stelsel, maar het tegendeel is waar. Het instituut van de bruidsschat bestaat hier in volle kracht. De bruidegom moet hem voldoen aan den vader van het meisje, of aan het familielid (broer, oom,

neef), dat het meisje verzorgt. Is de man niet in staat een bruidsschat te betalen, en neemt de familie van de vrouw daarmede genoegen, dan komt hij bij den vader van zijne vrouw inwonen, en werkt voor hem, zoolang tot hij in staat is den bruidsschat te voldoen. Zoolang dit niet gebeurd is, mag hij zijne vrouw niet naar zijn eigen woonplaats meenemen. Dit wordt hem alleen wel eens toegestaan, wanneer nog maar een klein deel aan het bedrag ontbreekt, maar dan is hij ook verplicht dit ontbrekende zoo spoedig mogelijk aan te vullen. De man kan niet in de plaats van den bruidsschat een zijner kinderen aan zijne schoonouders afstaan, een gewoonte die we bijvoorbeeld op Timor vinden.

De bruidsschat, wali genaamd, bestaat uit buffels, paarden, gouden oorhangers (mamoeli), lansen en hakmessen. Wanneer de man goed in zijn vee en have zit, voegt hij van al de genoemde beesten en voorwerpen een of meer aan den bruidsschat toe. Het aantal dieren dat gegeven wordt wisselt van een tot vijftig; de oorhangers van een tot tien. Voor de lansen en hakmessen worden geen getallen genoemd. Het is de vader of verzorger van de bruid, die de grootte van den bruidsschat bepaalt. Dikwijls wordt deze sterk opgedreven om er mee te kunnen pronken tegenover zijne stamgenooten.

Bij het vaststellen van de grootte van den bruidsschat moet de vader of verzorger van het meisje echter wel bedenken, dat hij eveneens aan de familie van den bruidegom een geschenk heeft te geven, en ofschoon deze genoegen moet nemen met alles wat gegeven wordt, eischt de adat toch, dat de tegenprestatie, die den naam draagt van lipoko, wat grootte betreft in overeenstemming is met den geëischten bruidsschat. Deze lipoko bestaat uit buffels, paarden, varkens, ivoren armbanden, beenringen en katoenen goederen (hinggi). Het spreekt vanzelf, dat eerst wanneer de wali (bruidsschat) betaald is, de lipoko (tegengeschenk) wordt overgegeven.

Waar het kind de wala zijner moeder volgt, is het begrijpelijk, dat kinderen van twee zusters niet met elkaar mogen huwen. Maar ook de kinderen van twee broers, wanneer zij door hunne moeders tot twee verschillende families behooren, mogen zich niet met elkaar verbinden. Terwijl kinderen van een broer en eene zuster in het overige Soemba onder bepaalde omstandigheden (zoon van de zuster met dochter van den broer) met

elkaar in het huwelijk mogen treden, zijn zulke verbintenissen in Kodi geheel buitengesloten.

Het is vroeger wel voorgekomen, dat iemand de zuster zijner echtgenoote als tweede vrouw nam. Dit mocht dan alleen gebeuren, wanneer de echtgenoote daartoe hare toestemming had gegeven. De man had voor zijne tweede vrouw evenzeer een bruidsschat te betalen. Men schijnt zulk een dubbel huwelijk van twee zusters met denzelfden man toch niet graag te zien, want volgens het getuigenis was zoo iets in langen tijd niet meer voorgekomen.

Een man mag huwen met de zuster van zijns broers vrouw of met de zuster van zijns zusters man.

Een huwelijk met zijne schoonmoeder na den dood zijner vrouw, of met de weduwe zijns vaders, die niet zijne eigen moeder is, of een huwelijk met de zuster van vader of moeder, is geheel buitengesloten. Had in den tijd voordat het Gouvernement op Soemba kwam huwelijksgemeenschap tusschen genoemde personen plaats gehad, en was dit bekend geworden, dan werden de schuldigen met de lans of het hakmes gedood.

Een huwelijk met de zuster van zijn schoonvader is geoorloofd, maar niet met de zuster van zijne schoonmoeder.

Wanneer een man een meisje wil vragen om zijne vrouw te worden, deelt hij dezen wensch aan zijn vader mede. Deze of een ander persoon, die daartoe wordt afgezonden, brengt dan het aanzoek aan den vader van het meisje over. De jonge man doet dit nooit zelf. Is het aanzoek door een ander dan den eigen vader overgebracht, dan krijgt de huwelijksmakelaar, wanneer zijne pogingen met gunstig gevolg zijn bekroond, en de echt gesloten wordt, een buffel of een paard, en bovendien nog een gouden oorhanger tot belooning; bij aanzienlijken krijgt hij ook wel eens twee van de genoemde dieren voor zijne moeite.

Het eerste wat gedaan wordt wanneer in het huwelijk is toegestemd, is de grootte van den bruidsschat vast te stellen. Is dit geschied dan wordt ook de dag bepaald, waarop de familieleden van bruid en bruidegom met de genoodigden te zamen zullen komen om tegenwoordig te zijn bij de overgave van den bruidsschat (w a l i), en het tegengeschenk (l i p o k o).

Bij deze samenkomst zitten de bloedverwanten en vrienden van den bruidegom in het eene gedeelte van de voorgalerij der woning van de bruidsouders, terwijl de familieleden en kennissen

van de bruid in het andere gedeelte hebben plaats genomen. Gewoonlijk is het gezelschap van beide kanten zoo groot, dat er in de galerij niet voor allen ruimte is. In dat geval moet een deel der gasten genoegen nemen met een plaats buiten op het woonerf.

Het gesprek dat tusschen beide partijen gehouden wordt, heeft steeds plaats door bemiddeling van een tusschenpersoon, die tusschen de twee groepen in zit. Het is niet noodig, dat deze man een bloedverwant van den bruidegom is; de laatste kiest daartoe iemand uit, die goed ter tale en gevat is. Wat door de eene partij gezegd wordt, wordt door hem aan de andere overgebracht.

De familie van den bruidegom begint de onderhandeling met te vertellen hoeveel beesten en goederen, die als bruidsschat bestemd zijn, verzameld en hier gebracht zijn. Wanneer de opgegeven getallen in overeenstemming zijn met de grootte van den bruidsschat, zooals deze is afgesproken, zegt de familie van de bruid, dat de zaak in orde is, en ze deelt tevens mede, dat het tegengeschenk (l i p o k o) gereed ligt. De tusschenpersoon bedient zich van allerlei beeldspraak en kwinkslagen bij het overbrengen van hetgeen gezegd wordt, om aan de zaak een gezellig en vroolijk karakter te geven.

Is de onderhandeling afgeloopen, dan wordt de bruid bij den bruidegom gebracht. Ze gaan vlak naast elkaar op een mat zitten. De bruid biedt haar aanstaanden man sirih-pinang en tabak aan, waarna de man ditzelfde bij zijne bruid doet. Ze zeggen niets tot elkaar en blijven stil naast elkaar zitten. De familieleden en vrienden mengen zich dooreen.

De vader van de bruid laat nu een varken slachten, soms ook een buffel of een paard, en zoo doet ook de vader van den bruidegom. Het vleesch wordt tusschen beide partijen verruild, zoodat de familie van de vrouw het vleesch eet, dat door de verwanten van den man geleverd is en omgekeerd, een verzoeningsmaal dus. Het vleesch wordt gebraden. Van de ingewanden der geslachte dieren wordt een deel te zamen met wat rijst aan den m a r a p o e (geest) van het dorp geofferd. Dit is een steen, die van 20 tot 40 cM. boven den grond uitsteekt, en die omringd is door enkele lagere en platte steenen.

Het feestmaal, dat vervolgens gehouden wordt, bestaat uit rijst en vleesch van de geslachte dieren. Bij deze gelegenheid

eten bruidegom en bruid vaak uit hetzelfde bord. Is na afloop van den maaltijd de sirih-pinang rondgediend, dan is de plechtigheid afgeloopen; de gasten keeren allen naar huis terug en de bruidegom voert zijne bruid naar zijne eigen woning.

Schaking komt ook voor. Dit kan op tweeërlei wijzen plaats hebben: In het eene geval geeft de man aan de huisgenooten van het meisje kennis van zijn voornemen om haar te schaken; hij geeft dàn ook de plaats op, waar hij haar heen zal brengen. Alleen de ouders van het meisje worden van dit plan onkundig gelaten. Daar de huisgenooten er van weten, is de vader van het meisje dadelijk na het gebeurde in staat om den schaker op te zoeken. Bij de ontmoeting wordt aanstonds over den bruidsschat onderhandeld. Loopt dit goed af, dan kan de man het meisje als zijne vrouw bij zich houden. Kunnen de vader van het meisje en de schaker het echter over deze aangelegenheid niet eens worden, dan neemt de vader zijne dochter weer mee naar huis. Behalve den bedongen bruidsschat moet de schaker nog een of twee buffels boete betalen.

In het tweede geval geeft de man aan niemand kennis van zijn voornemen om het meisje te schaken. Van eene goede gelegenheid dat zij alleen water of hout haalt, maakt de man gebruik om haar mee te nemen. Thuis gekomen slaat hij op de gong, zoodat de bloedverwanten van het ontvoerde meisje dadelijk weten, waar zij te vinden is. Haar vader, of een andere vertegenwoordiger der familie begeeft zich dan daarheen, en de onderhandelingen beginnen zooals in het eerste geval is beschreven. Gewoonlijk gaat de man tot schaken van het meisje over, wanneer hij vermoedt, dat zijn aanzoek op tegenkanting bij haar familie zal stuiten.

Wanneer de getrouwde vrouw van haar man wegloopt, of van hem wil scheiden, moet de bruidsschat (w a l i) worden teruggegeven, terwijl de familie van den man het tegengeschenk (l i p o k o), dat door de verwanten van de vrouw is gegeven, kan behouden. Verstoot de man zijne vrouw, of loopt hij van haar weg, dan worden noch bruidsschat, noch tegengeschenk gerestitueerd. Soms heeft scheiding plaats met wederzijdsch goedvinden. In zulk een geval worden òf bruidsschat en tegengeschenk terug gegeven, òf men laat de zaak er bij en het paar gaat zonder eenige betaling of restitutie van elkaar af.

Ofschoon de kinderen tot de w a l a van de moeder behooren,

zijn ze toch geheel het eigendom van den vader, wanneer de bruidsschat is afbetaald. Na den dood van den vader blijft de moeder met de kinderen dan ook bij de familie van haar overleden man. Zijn beide ouders overleden, dan komen de kinderen in huis bij een broer of zuster of een anderen bloedverwant van den vader. Eerst wanneer de verwanten van den vader niet in staat zijn voor de kinderen te zorgen, mag de familie van de moeder hen tot zich nemen.

Wanneer de vader overlijdt, deelen de zoons de erfenis. De dochters krijgen niets er van, maar zij moeten zoolang ze ongehuwd zijn door hare broers onderhouden worden. Zijn de kinderen nog klein, dan wordt de erfenis beheerd door hem die voor de kinderen zorgt.

De vader verdeelt dikwijls tijdens zijn leven zijn vee en zijne goederen onder zijne zoons, waarbij de oudste gewoonlijk het grootste aandeel krijgt. De jongeren krijgen dan ieder een even groot deel. De vader kan in deze echter geheel naar eigen goeddunken handelen. Hij kan een of meer zoons onterven, of zelfs den jongste boven den oudste bevoordeelen. Is bij den dood van den vader de bruidsschat nog niet voldaan, dan wordt deze uit de erfenis betaald, en het overschietende onder de kinderen verdeeld.

Indien de overledene geen zoons doch slechts dochters heeft achtergelaten, komt de erfenis aan de familie van den overledene. Dit gebeurt ook als de man kinderloos sterft. Eerst wanneer de vader geen familie heeft achtergelaten, wanneer hij dus een vreemdeling in het land is, vervalt de erfenis aan de weduwe.

Het beeld, dat wij uit het bovenstaande van het huwelijksstelsel in Kodi krijgen, verschilt dus nagenoeg niet van dat, wat ik van het overige Soemba heb geteekend. Al volgen de kinderen de wala van de moeder, het stelsel is toch volkomen vaderrechtelijk. In de positie van de vrouw in Kodi is dan ook geen verschil met die der vrouw in andere landschappen van Soemba. Zij heeft hier evenmin rechten als daar.

LANGKA IN ATJEH?

DOOR

N. J. KROM.

Den lezers van deze Bijdragen, die de uiteenzettingen van Dr. G. P. Rouffaer over de ligging van Langkā gevolgd hebben [1], zal het zeker belang inboezemen, dat dezelfde kwestie ook in Britsch-Indië de aandacht blijkt te hebben getrokken en daar behandeld is door een tweetal inlandsche auteurs. Op het in November 1919 te Poona gehouden Oriental Congress sprak M. V. Kibe erover; diens stuk is ons overigens niet bekend, maar wel het artikel, dat N. S. Adhikari er vervolgens aan heeft gewijd en dat te vinden is in no. LXXIII van het Journ. Bombay Branch R. As. Society [2] onder den titel: „Lanka of Ravana". Zijn conclusie, dat het in Sumatra of daaromtrent gezocht moet worden, gaat eenigszins in dezelfde richting als die van Rouffaer, welke ons naar het Maleische schiereiland verwijst en deze gedeeltelijke overeenkomst doet ons met te meer belangstelling van de bewijsvoering kennis nemen.

Maar hoezeer worden wij dan teleurgesteld! De argumenten zijn vierledig en komen in het kort op het volgende neer. Het Vāyupurāṇa noemt ten Zuiden van Jambudvīpa zes andere dvīpa's; een daarvan, Malayadvīpa, wordt zonder meer gelijkgesteld met Malay Archipelago (ongerekend de vermelding van een afzonderlijk Yavadvīpa = Java daarnaast) en in dit Malayadvīpa lag Langkā. Vervolgens hebben wij de opgave in het Rāmāyaṇa, dat de afstand tusschen Mahendraparvata (in het Ganjam district, Madras Pres.) en Langkā honderd yojana's bedroeg en de beroemde brug ook zóó lang was. Reeds deze overeenstemming en de mogelijkheid van een groot rond getal had tot voorzichtigheid kunnen manen; maar neen, de yojana

---

[1] Bijdragen 77 (1921), p. 90, 97—100, 360—365.

[2] Vol. XXV no. 3, p. 498—503, bepaaldelijk de laatste helft.

willekeurig op ongeveer acht Engelsche mijlen stellend, komt de auteur op 800 mijl ten Zuiden van Mahendra (eigenlijk Zuid-Oosten, voegt hij er nog goedig bij) in Sumatra terecht. Nog potsierlijker zijn de taalkundige gegevens. Daar de Maleische taal in den heelen Archipel wordt gesproken, is het volkomen geoorloofd een argument te ontleenen aan.... Flores, waar in den naam „Rakka" der zwarte aborigines het Skr. rakṣas is weer te vinden, en de plaats Larantaka den naam behouden heeft van Narantaka, een van Rāvaṇa's generaals. Maar op Sumatra zelf komt het het mooiste uit; daar ligt een stad genaamd Sonilanka of Samalanga, hetgeen hetzelfde is als Suvarṇalaṅkā! Ook Langkat en de Atjehsche Goudberg passen natuurlijk prachtig in dit verband. Kortom, Rāvaṇa's hoofdstad moet bij het tegenwoordige Samalanga hebben gelegen. Wel is er dan nog het bekende astronomische gegeven, dat Langkā op den evenaar en tevens op den meridiaan van Ujjayinī plaatst, maar dat is ook al weer volkomen in orde: inderdaad heeft Langkā zich van Sumatra in Westelijke richting tot bezuiden Ceilon uitgestrekt, maar het is, met uitzondering van wat thans Sumatra heet, door de zee verzwolgen. Een verwijzing naar het Indo-Afrikaansche continent en de losscheuring der Andamanen en Nicobaren moet het geval aannemelijk maken.

De onzinnigheid van zulk een bewijsvoering ligt er wel zóó dik op, dat het overbodig mag heeten, die te gaan beredeneeren. *Non tali auxilio*, zal de Heer Rouffaer zeggen; maar toch behoeven wij niet te betreuren, dat het gelijktijdig verschijnen van diens studie en het gebazel van den besproken auteur aanleiding geeft om even onze aandacht op dit stukje te vestigen. Immers het is nog wat anders dan een mislukt betoog, waarover men lachen of zich ergeren kan; het is een duidelijk voorbeeld van een betreurenswaardig, ook in Nederlandsch-Indië waarneembaar verschijnsel, dat ten nauwste samenhangt met het deelnemen van inlandsche zijde aan het wetenschappelijk onderzoek. Juist wie, als schrijver dezes, dat deelnemen zooveel mogelijk tracht te bevorderen, en er de oplossing van verwacht van allerlei vraagstukken, waarmede men om hun voor Westersche geleerdheid onaanvoelbare factoren tot dusver niet verder kwam, moet het als zijn plicht beschouwen te waarschuwen tegen het groote gevaar, dat de inlandsche onderzoeker lichtvaardig en zonder voldoende voorbereiding lostrekt op allerlei Oostersche kwesties,

waarin hij zich door zijn afkomst competent acht. Doet een Europeaan dat — het slechte voorbeeld wordt ontegenzeggelijk op Java gegeven — dan vergooit hij alleen zijn eigen reputatie; de inlander doet erger, hij geeft voedsel aan de meening, dat zijn soort in het algemeen niet deugt voor wetenschappelijk onderzoek en de hoogere wetenschappelijke opleiding ook niet waard is. Slechts door vaste grondslagen van onderzoek, degelijke voorstudie, strenge methode, veel zelfkritiek, kan de onjuistheid van die meening worden aangetoond. Zwaar is de verantwoordelijkheid van wie onder de huidige omstandigheden dat niet beseft of er niet naar handelt.

Mogen wij Rouffaer gelooven, dan vonden de oude Javanen in Rāma's aanval op Langkā hun strijd tegen het Maleische schiereiland terug. Zelfs het aanlokkelijk vooruitzicht om voor onze eigen Atjeh-expedities een soortgelijke poëtische rechtvaardiging te verkrijgen, kan ons niet verleiden Adhikari's localisatie op Noord-Sumatra te aanvaarden. De ons verzochte aankondiging van zijn artikel heeft geen aanbeveling mogen worden.

HET VERZOEKSCHRIFT EENER BATAVIASCHE WEDUWE IN 1631.

DOOR

DR. J. W. IJZERMAN.

Heeren XVII hadden op dringend en herhaald verzoek van den Gouverneur-Generaal Jan Pietersz Coen in het laatst van December 1621 een aantal meisjes en vrouwen uitgezonden, om bij te dragen tot den spoedigen aanwas van de bevolking van de nieuwe stad Batavia. Zij voorzagen daardoor in een groote behoefte. De strenge ordinantie tegen het concubinaat [1] dwong tot het huwelijk met inlandsche, veelal Balineesche, vrouwen met een min of meer bewogen verleden, die eerst door den doop in de Christelijke gemeente werden opgenomen. Velen zagen, en terecht, daartegen op. De tijding dat er gelegenheid, zou wezen zich een levensgezellin van eigen landaard te kiezen, bracht dus groote blijdschap aan de huwbare jongelingschap.

In den loop der maanden Mei, Juni en Juli 1622 kwamen de nieuwe burgeressen aan. Het duurde niet lang of ieder had zijn keuze gedaan. Veel tijd tot overleg was er niet; men moest toehappen, wilde men zich de goede kans niet laten ontgaan.

Onder hen die zich haastten, behoorde de vrijburger Floris Hendricksz van Kampen [2], die lid was geweest van het eerste College van Schepenen van de stad, olim Jacatra. Door de burgerij als zoodanig gekozen, was hij in Juli 1620 benoemd voor den tijd van één jaar; maar door de groote beslommeringen, welke de stadshuishouding in den beginne medebracht, was zijn aftreden op den juisten datum verzuimd en had dit eerst 13 Augustus 1621 plaats gehad [3].

[1] Afgekondigd 11 December 1620. De Jonge IV p. 241.

[2] In het huwelijksregister van 24 Oct. 1621 tot 29 Jan. 1623 heet hij Floris Hendricksz van Hasselt. R. A. Boek Z.

[3] Op dien datum ontving hij een uitkeering van 50 realen, nadat eenzelfde bedrag hem op 1 Januari 1621 was toegelegd. — Verg. Bijdragen Kon. Inst. dl. 73 (1917), bl. 358, noot 2.

Den 27 Mei 1622 was Trijntjen Willemsd. van Amersfoort met de Walcheren [1] ter reede gekomen, en reeds den 5en Juni d. a. v. werd haar huwelijk met den Oud-Schepen in de kerk te Batavia door Ds. Jacob Anthonisz Dubbeldrijck ingezegend [2].

Floris Hendricksz overleed in October 1625.

Het duurde niet lang of Trijntje, een krachtige, levenslustige vrouw, kreeg gelegenheid tot een nieuwe echtverbintenis. Gaarne zou zij daartoe hebben besloten, maar er deed zich een bezwaar op, waardoor de vervulling van haar wensch werd belet.

Onder die omstandigheden, ontstond het ondervolgende verzoekschrift, door haar, 1 Februari 1631, aan de Staten-Generaal gericht [3]:

Ed. Hooge ende Mogende Heeren,

'tIs onbegrijpelijck den tijt van negen a thien jaren geleden, dat ik mij selven, onaengesien binnen de stadt Utrecht een getrouwt man hadde, genaemt Willem Claessen, een mandemaker van sijn ambt, met 't schip Walcheren na dese quartieren van India hebbe begeven, ter oorsaecke desselfs continuele despauchen, goddeloos leven, gestadigen overlast, travaillie ende onlijdelijck verdriet, 'twelck mij dagelijckx aendede; Ende ben Godt lof in Maijo a° 1622 geluckich ende voorspoedich op Batavia gearriveert, hebbende mij selven gedurende de voijagie ende 't sedert mijn arrivement alhier soodanich gedragen, ende in alle mijn doen, handel ende wandel gecomporteert, als U.Ed. Hoog: Mog: Heeren, des van noode, uijt den Ed. Hr. Generael Pieter de Carpentier in 't Vaderlant sullen believen te verstaan.

'tSedert mijn aencomste in India ben ick met licentie, avoij ende toelatinge van den Ed. Hr. Generael Jan Pietersz. Coen, loffelijker memorie, vermits de loopende tijdinge ende gestadige geruchten van mijn mans overlijden in 't Vaderlant, wederom getrouwt met Floris Hendricsen, in sijn leven Schepen deser stede, met den welcken den tijd van drie

[1] De Walcheren vertrok 22 December 1621 van Texel, schipper Abram Loy.

[2] Het gebouw, beneden ingericht voor stadhuis en boven voor kerk, staande aan de tweede dwarsgracht bewesten de Heerenstraat. Men vindt het jonge paar onder de deelnemers aan het heilig avondmaal op 16 October 1622. (Boek Z, namen der communicanten van 3 Jan. 1621—15 Jan. 1623).

[3] R. A. N°. 5747.

jaren ende vier maenden, minnelijck, eerlijck ende soodanich geleeft hebbe, alst een eerbare, deuchtsame ende Christen-vrouw toestaet ende betaemt.

Hij, Floris Hendricsen, mijn echte getroude man voornd. tot mijn groot hertteleet ende droefheijt eijntlijck deser werelt is overleden, ende in den Heer gerust.

Naar 't overlijden van gemelte mijnen man, ben andermael tot een goet ende treffelijck houwelijck versocht geweest, ende is 't selve bij d' Ed. Hr. Generael Pieter de Carpentier mij van gelijcken toegestaen ende geadvoijeert, doch ben door de Predicanten, die schijnt dat door quaedclappers ende nijderstongen haer soodanich laten informeren, wijs maken ende persuaderen, dat mijn eerste man in 't Vaderland noch in 't leven soude sijn, in dit mijn heijlich ende goddelijck voornemen verhindert ende gestut, gelijck daer in tot dato deses noch verhindert ende gestut blijve, onaengesien ick gedurende den tijt van thien jaren geen brieven van hem bekomen hebbe, maer wel tijdinge van sijn overlijden. Alle twelcken, mitsgaders een vreeselijcken brandt [1], bij mijn mans tijt, Floris Hendricsen, zal[r] geleden, waer bij alle onse middelen ter somma van 8000 Realen van 8[ten] soo schoon verlooren, dat qualijck een cleet ofte hemdt tot verschoninge van ons lichaem behielden, met patientie ende lijdsaemheijt verdragende, mij selven middelertijt so couragieus ende kloekmoedich hebbe betoont, dat tot verwonderinge van d'Ed. Hr. Generael ende de principaalste van Batavia, soo met arack branden, steenbackerijen, kalckovens, thuijnen als andersints, mij soodanich hebbe gegeneert, dat in mijn weduwelijcken staet door naersticheijt ende gestadigen arbeijt, met hulpe ende assistentie van den Ed. Hr. Generael Carpentier ende de Raden van India, die mij daer toe de helpende hant geboden, ende aen wien ick 't selve namaels met alle danckbaerheijt wederom gerecompenseert hebbe, soo verre ben geprospereert, dat in plaetse van d' afgebrande wooninge een treffelijck ende schoon steenen huijs, tot ciraet van de stadt, in plaetse hebbe doen bouwen, costende ontrent drie duisent realen van 8[ten]. Ende daerenboven uijt morasch een thuijn opgequeect, groot

[1] Zie aanteekening A. hierachter.

langs de rivier kant tseventich roeden, ende lantwaert in dertich roeden breet, met alderhande schoon plantagie soo van lamoenboomen, orangieboomen, als diverse aerdvruchten, te lang om U.Ed. Hoog. Mog. Heeren, hier mede t' importuneren, verciert ende verrijckt [1].

Hebbe daerbenevens, Ed. Hoog. Mog. Heeren, noch ses steenen wooningen gebouwt, alle 't welcke ick U. Ed. Hoog. Mog. simpelijck voordrage ende remonstrere, niet tot jactantie [2] ofte roem van mijnen persoon, maer alleenlijck om U.Ed. te betoonen mijnen gestadigen arbeijt ende continuelijken ijver inde bevorderinge van 't geene tot welstandt, groeijinge ende bloeijinge van Batavia orbaer ende dienstich geacht hebbe.

Doch als ick het alles wederom meende gewonnen te hebben, ende mij selven tot ruste te begeven, ben ick van mijn grootste hoope ende soetste vermaek, door de twee achtereenvolgende Javaense oorlogen berooft ende gespolieert, die gemelte, mijnen thuijn gants verwoest, geruineert ende vernielt hebben.

Was van alles seer wel beplant ende besaijt.

De Javanen hebben mij daar uijt genomen meer als 5500 klappers boomen, alle de pinang ende andere vruchtboomen tot mijn groot jammer ende schade. Hadde den thuijn onbeschadicht mogen blijven, soude daer 's maents twee hondert offte ten minste honderd ende vijftich realen van 8ten uijt gemaeckt hebben, alle 't welcke niettegenstaende tegenwoordich ontbeere, manqueert, nochte ontbreekt mij evenwel de couragie niet, maer kan mij selven noch soo wel helpen, ende gouverneren, als de principaelste op Battavia. Mijn slaven, die ick tot twintich stucx hebbe, queecken den selven van nieuws wederom af aen, ontsien geenen arbeijt te saijen, op hoope van namaels, soot Godt belieft, wederom des te beter te maijen. Maer om U. Ed. Hoog Mog. in dese mijne gelegentheijt te verhalen ende enarreren [3] niet al te wijtloopich te sijn, sullen verders gaen ende d'oorsaecke van dese onse missive U. Ed. Hoog. Mog. voordragen ende notificeren, welcke is een seer

[1] Zie aanteekening B.

[2] Jactantie = pralerij, pocherij.

[3] Enarrare = wijdloopig verhalen.

ootmoedich, serieus ende instantelijck versouck, dat U. Ed. Hoog. Mog. insicht ende consideratie nemende op 't boven geallegeerde, in 't Vaderlant soodanige ordre ende mandement aen d'Ed. Heeren Bewinthebbers der Oost-Indische Comp[ie] believe te doen geven, dat met d' eerst herwaerts comende schepen, brieven van licentie ende permissie mach becomen, 't s ij om naer patria te keeren, ofte mij selve wederom in den houwelijcken staet te mogen begeven, met soodanigen persoon, als mij in alle eerbaarheidt versouckt, ofte namaels soude mogen versoucken.

Ick geve haere Ed. Hoog. Mog. simpelijck in bedencken, hoe treurich ende eensaem het is voor een vrouwspersoon in de fleur ende kracht van haer leven soo gelijck als tusschen twee stoelen in de asschen te sitten, niet te mogen trouwen ende niet naer 't patria te mogen keeren.

Twijfele geensints Ed. Hoog. Mog. Heeren, ofte door mijne missive ende Christelijck versouck sal U. Ed. Hoog. Mog. herten ende genereuse gemoederen soodanich bewegen ende commoveren, dat niet sullen nalaten den requirant, brenger deses, mijnen cousijn, soodanigen favorablen apostil ende gewenschte brieven, als ick Hoog. Mog. Heeren, in alle billickheijt, volgens een oprecht ende sinceer gemoet met gevouwen handen ende gebogen knijen van U. Ed. Hoog. Mog. Heeren seer ernstelijck ende instantelijck, ben versouckende, eijsschende ende mits dese implorerende te doen behandigen.

Twelck doende, daer aen geensints twijffele blijft Ed. Hoog. Mog. Heeren, de genadige protexie des Alderhoochsten in genade bevolen.

In Batavia op 't eijlant Groot Java, in 't Coninckrijck van Jacatra

ady pr[o] Februarij anno 1631

U. Ed. Hoog. Mog. Heeren
gants dienstige ende onderdanige dienaresse,

Uijt den name ende van wegen

Joff. CATARINA FLORIS, weduwe wijlen Floris Hendricsen, in sijn leven Schepen der Stede Batavia.

A) Het bedoelde erf werd 14 Januari 1623, kort voor Coen's aftreden aan Floris Hendricksz afgestaen. Het eerst daarop gebouwde huis werd met alle andere houten woningen in hetzelfde blok 14 Augustus 1624 door brand vernield en later in steen herbouwd. Op bijgaande schets vindt men het erf aangeteekend, zooals het wordt beschreven: in de Heerenstraat, beoosten de groote rivier, op den hoek aen een brug, benoorden de 3de dwarsgracht. Het was lang 9 roeden 7 voet O. en W., en breed 6 roeden 3 voet Z. en N. [1]

Verschillende perceelen in het blok tusschen de 2de en 3de dwarsgracht kregen uitbreiding door de verlegging van de rivier, onder voorwaarde, dat de eigenaars voor de ophooging en aanvulling van het bijkomende stuk zorg droegen.

De terreinwinst was het grootst bij het meest zuidelijk erf, dat van de weduwe Trijntje Floris.

Om de Tjiliwoeng een rechten loop te geven, was doorgraving van den linkeroever op twee plaatsen noodig, waardoor twee eilanden werden afgesneden, die naar den rechteroever overgingen.

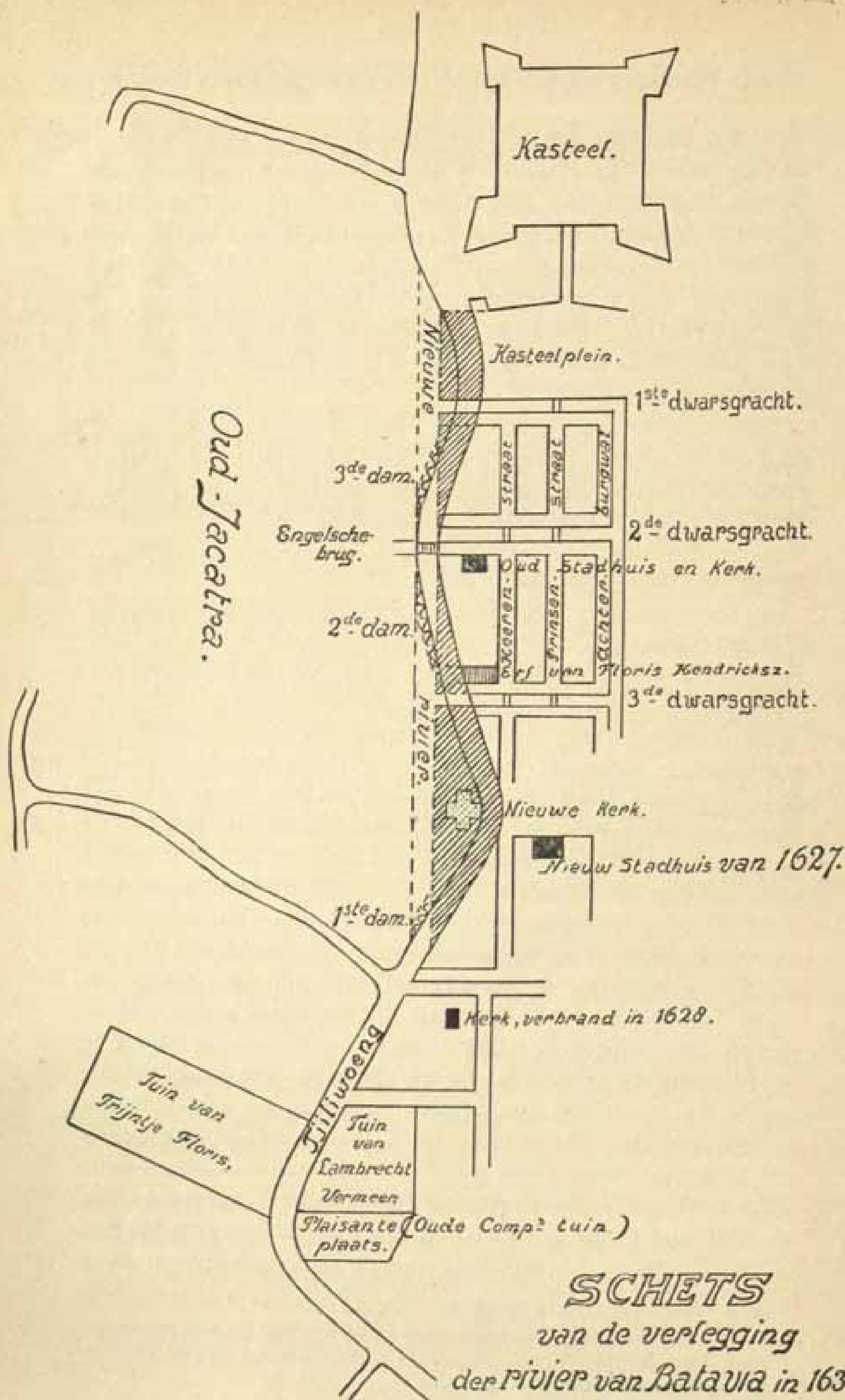
Over de verlegging handelen twee Resoluties, beide na Specx' aftreden genomen, waarvan de eerste nog door hem, naast zijn opvolger Hendrick Brouwer, werd geteekend. Het was die van 10 October 1632 [2], toen het werk zijn voltooiing naderde. Zij luidt:

> „In deliberatie gelegt sijnde off niet geraden is de nieuw gegraven rijviere voor den aenstaenden regentijt door te steecken, eensdeels omdat men ducht dat door aenvullinge bij de kerke, die onderhanden is [3], het canael van de oude riviere alreede soo is vernoudt, dat apparent de groote affwatering bij het toecomende regenmoesson te verwachten, niet sal connen verswelgen, ende vorders om te eerder te genieten de nutticheijt, die bij verleggen van stroomen de erven van de stat tot meerder ruijmte ende commoditeijten om huijsen ende schuijren te vergroten zal toecomen, ende om verscheijden andre goede consideratien is geresolveert, dat men de voorsz, nieuw gegraven rijviere metten eersten sal doorsteecken, mitsgaders dat men een ronde vaste brugge over deselve zal maecken, dewijle daertoe bequaem hout

[1] Boek van Leningen R. A. Boek Z.

[2] R. A. T T I. Vroegere Resoluties over de verlegging zijn niet aanwezig.

[3] Dagh-Register Casteel Bat. 1631—1634 p. 66. De eerste heipaal voor de fundeering werd 29 Maart 1632 geslagen.

SCHETS
van de verlegging
der rivier van Batavia in 1632.
(Plattegrond der Stad omstreeks 1623.)

met jacht Medenblijck aengebracht is, welcke brugge zal worden geleijt ende moet respondeeren metten wech gelegen aen de noortsijde van de derde dwarsgracht voorbij Trijntien Flooris huijsinge, zooals de gelegentheijt voor de te maecken Oosterpoorte is vereijssende."

De doorsteek werd volbracht en 3 Januari 1633 volgde een nieuwe Resolutie [1], waarbij eenige heeren (onder wie ook „Florissen van Berckerode onsen gesworen landmeter") werden gecommitteerd, „om op te nemen het doorgraven ende uitwercken van de drie dammen, die gelegen hebben in de nieuwe gegraven rivier, waerdoor deselve is geopent ende bequaem gemaeckt om bevaeren te werden"; verder om „na opneming, de ordonnantie [te] passeeren om Jan Congh M^r^ van 'tselve graeven aen sijn verdiende loon te helpen".

Alzoo had de rivier haar rechten loop gekregen, en was ook het terrein van den linkeroever der Tjiliwoeng, waarop de bouw der nieuwe kerk begonnen was, naar den rechteroever overgebracht.

Op de schets zijn de rivierverlegging met haar dammen aangegeven. De rivier is overgenomen van de kaart van Batavia, in 1629 vervaardigd door den gezworen landmeter Jacob Cuijck [2], de eenige, waarop hare breedte nauwkeurig is voorgesteld.

B. Enkele dagen na den afstand van het erf (20 Januari 1623) kreeg Floris Hendricksz een klappertuin buiten de stad in leen onder de gebruikelijke voorwaarden, namelijk: den Heer van het land in tijd van nood bij te staan, jaarlijks de tienden van al wat de tuin opleverde, te betalen; de tafel van den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië met toewak en vruchten naar tijdsgelegenheid te voorzien; den tuin behoorlijk te onderhouden, aan te planten en te verbeteren, dezen zonder goedkeuring niet te vervreemden en bij eventueelen verkoop $\frac{1}{4}$ van den prijs aan den Heer af te dragen.

De tuin lag aan de Westzijde van de Tjiliwoeng. Daar tegenover op den Oostelijken oever bevonden zich twee andere, die van Lambrecht Vermeer en die, welke reeds in 1616 door den Regent van Jacatra aan den Oppercoopman Jacob Dircksz

[1] R. A. Boek VV I.
[2] R. A. Kaart N°. 178.

Breeckvelt was afgestaan, de «plaisante plaats», de oude tuin der Compagnie.

Merkwaardig is de omschrijving van het perceel, nl. «sijnde langs de rivier lang N. W. ten W. 11 roeden, Z.O. ten O. 40, Z. ende N. 71, N. ten W. ende Z. ten O. beedt 6, O. ende W. 9, in de midden 10, 11 en 12; daerboven noch achter in een mouras 50 a 60 clappus-boomen, staende dicht bij den thuijn»

Met deze gegevens is het onmogelijk zich een juiste voorstelling van den omtrek van het leen te maken.

Trijntje heeft kennelijk den tuin belangrijk vergroot en den aanplant zeer uitgebreid. Maar als zij klaagt, dat bij de belegeringen van 1628 en 1629 meer dan 5500 klapperboomen verloren gingen, schijnt zij, en niet lichtelijk, te overdrijven. Zij geeft toch voor de lengte van haar bezitting 70 roeden langs de rivier en voor de breedte landwaarts in 30 roeden; maten, die ongeveer overeenkomen met die van een tuin, ter juiste plaats geteekend op de kaart, welke 1 October 1627 aan Coen bij zijn terugkomst door De Carpentier werd aangeboden; met dien verstande evenwel dat lengte en breedte hierbij verwisseld zijn. De maximum oppervlakte bij de gegeven maten bedraagt 2100 vierk. roeden, of 4,2 bahoe. Tegenwoordig plant men 90 à 100 klapperboomen op een bahoe; let men er niet op, dat een deel van den tuin met andere vruchtboomen was bezet en brengt men dus de volle oppervlakte in rekening, dan zou dit aantal volgens haar opgaaf 1310 en de afstand der boomen onderling omstreeks $7\frac{2}{3}$ voet ($2\frac{1}{4}$ M.) hebben bedragen.

Dit neemt niet weg, dat men eerbied moet hebben voor de energie en rustelooze werkkracht van deze kranige vrouw.

De Gouverneur-Generaal Antonio van Diemen erkende de verdienste van haren arbeid, blijkens de Resolutie van 7 April 1639, waarbij het leen in eigendom werd veranderd voor haren erfgenaam Dirck Pietersen van Maersen, «opsiender in des Comp'. paerdestal».

Na een omschrijving van den tuin «belendende in 't Oosten met den tuijn van de naegelaeten weduwe van Hendrick Lievensz sal^{er} (vroeger in het bezit van van Lambrecht Vermeer), ten suijen aen de gront van Cap^{n} Bencon, mitsgaders ten Westen ende Noorden met het landt van de Nederlantse Oost-Indische Compagnie», verder aangeduid met de eigen onmogelijke grenzen van 1623, volgt:

«welcken thuijn genoemde Generael Coen sal^er als vooren geroert conform d' oude erffboecken ende 't extract daeruijt getogen, bij den Generael Hendrick Brouwer met eijgen handt ondergeschreven ende crachtich gemaeckt, heeft vergunt onder verscheijden conditien ende verplichtingen aen den Heer; maar alsoo ons wel bewust ende kennelijck is, dat alle de clappusboomen binnen ende omtrent de geseijde thuijn ten tijde van de donnatie gestaen in den jare 1628 ende 29 door de belegeringe deser plaetse van des Mattarams volck zijn omgehouwen ende t'eenemael vernielt, sedert welcken tijt voorgeroerde Trijntgen Floris ditto thuijn opnieuw gecultiveert ende met verscheijde vruchtboomen beplant heeft, soo ist, dat wij om die redenen bovengenoemde Dirck Pietersen in qualité als vooren, op sijn versoeck (dewijle te rade wort denselven thuijn bij openbare vendutie te verkoopen) niet alleen indemneren ende bevrijen van alle voorsz conditien ende servituijten, maer hem oock bij desen toestaen ende vergunnen den vollen eijgendom ende besittingh van deselve thuijn, sonder eenige meer verplichtingen als alle andere gronden binnen deser stede subject sijn, dat is bij vercoop den tienden penninck, waervan meergenoemde Dirck Pietersz. alsoo een parmanten erff- ende eigendomsbrieff sullen doen passeren". [1]

Uit dit stuk blijkt mede, dat het verzoekschrift niet het gewenschte gevolg heeft gehad. Zeker verkeerde Trijntje in afwachting van het antwoord in geprikkelden toestand. In die gemoedstemming zal ze zich zelve niet altijd meester zijn geweest. Bewijs daarvan vindt men in de Resolutie van 16 November 1631 [2], waarin men leest:

«Op de iteratijve versoucken van Trijntgen Floris, die over calumnieuse propoosten, soo in de stadt gevoert heeft tot nadeel van den baljuw Nicolaes van Cleef, gecondemneert is bij schepenvonnis in een amende van vier hondert realen van achten, naar resumptie van 't geheele proces ende de stucken daertoe dienende, alles rijpelijck geponde-reert ende overwogen hebbende, soo is geresolveert, dat

[1] Vergelijk de Resolutie van G. G. en R. dd. 1 Februari 1627. De Jonge V, p. 84 vlg.

[2] R.A. Boek TT I.

men haer de helft van deselve boete sal remitteren, ende dat se uyt crachte deser resolutie daervan sal werden bevrijt ende ontslagen, waervan haer bij de heer Doctor Pieter Vlack behoorlijcke acte sal worden gegeven».

Specx schijnt haar dus niet kwaad gezind te zijn geweest; hij zou zich zeker niet tegen de voorgenomen tweede bigamie verzet hebben.

NOTULEN

VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE
VERGADERINGEN VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1921—1922

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 DECEMBER 1921.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Hoetink (Secretaris), Van Berckel, IJzerman, Juynboll, Van Ronkel en Colenbrander.

De Heeren Idenburg, Heeres, Van Eerde en van Hasselt gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Wijzende op de daarin voorkomende mededeeling van den Heer IJzerman dat hij het lidmaatschap van de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigendienst in Ned. Indië heeft neergelegd, betuigt de Voorzitter den Heer IJzerman den dank van het Instituut voor hetgeen hij gedurende een reeks van jaren als lid dier Commissie heeft gedaan.

Eveneens gedenkt de Voorzitter de verdiensten van den Heer Rouffaer, die als lid dier Commissie zich op velerlei wijze heeft onderscheiden en zich daardoor aanspraak heeft verworven op de erkentelijkheid van het Instituut.

De Vergadering geeft blijk van hare instemming met de hulde door den Voorzitter aan de Heeren IJzerman en Rouffaer gebracht.

Ook vereenigt de Vergadering zich gaarne met het voorstel van den Voorzitter om aan het oud-bestuurslid Prof. Dr. K. Martin den dank van het Instituut te brengen voor zijne medewerking en welwillendheid.

Tot leden worden benoemd, de Heeren J. J. Moerman, J. Jongejans en C. F. Schroeder.

Aanteekening wordt gehouden van het overlijden van de gewone leden C. W. M. Royer en J. Habbema, van het bedanken van de Heeren Prof. Dr. K. Martin, Mr. A. W. de Vries, Mr.

S. J. Gazan de la Meuse, J. H. Poelman en P. Hoevenaars en van de verandering van adres van de leden Mr. Holleman, W. J. Rader en J. Fortgens.

Naar aanleiding van de in de vorige vergadering gerezen vraag of de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig onderzoek in Ned.-Indië thans nog voldoende reden van bestaan heeft, wordt besloten deze Commissie te verzoeken hieromtrent hare inzichten kenbaar te maken.

Ter tafel wordt gebracht:

1° eene missive van den Minister van Koloniën d.d. 15 dezer 5e afdeeling N°. 16801/41 waarbij het oordeel van het Bestuur wordt gevraagd omtrent het verzoek van Prof. Dr. H. Haas te Leipzig om vergunning tot reproductie van eenige schetsteekeningen van wijlen Wilsen betreffende de Buddha legende, zoomede van foto's voorkomende in de Boroboedoer-monografie van Prof. Krom en den Heer Van Erp.

De inwilliging van dit verzoek zal worden aanbevolen.

2° een schrijven van de Bataafsche Petroleum-Maatschappij van 12 dezer, waarbij kennis wordt gegeven dat de Raad van Beheer heeft besloten de bijdrage ad *f* 500 ook voor het jaar 1922 te continueeren.

Aan den Raad van Beheer zal dank worden gezegd voor zijn milden steun.

3° een schrijven van het lid den Heer C. Lekkerkerker d.d. 13 dezer waarbij ter plaatsing in de «Bijdragen» wordt aangeboden zijn opstel «Het voorspel der vestiging van de Nederlandsche macht op Bali en Lombok. 1826—1848».

Om praeadvies gesteld in handen van de Heeren Colenbrander en Heeres.

4° overeenkomstig het praeadvies van de Heeren Juynboll en Van Eerde wordt besloten tot opneming in de «Bijdragen» van het opstel van den Heer J. Kruyt «Het weven der Toradja's».

5° op grond van het praeadvies van de Heeren Heeres en Van Ronkel, wordt besloten het door den Heer J. Fortgens voor de «Bijdragen» aangeboden opstel «Ternaté sche teksten»

weder ter beschikking van den auteur te stellen, met betuiging van waardeering van den arbeid daaraan besteed.

6° in handen van de Heeren Juynboll en Van Eerde wordt om praeadvies gesteld het door het lid Dr. Alb. C. Kruyt voor de «Bijdragen» aangeboden opstel: «De Soembaneezen».

Op voorstel van den Heer Van Vollenhoven wordt geconstateerd, om in de notulen te worden vastgelegd, het navolgende:

1° de toezegging uit 1920 van de commissie voor het adatrecht dat zij, tot een maximum van f 1250.— per deel, de adatrechtbundels betalen zal die in een gegeven jaar mochten verschijnen boven het getal van twee, moet in verband met het besluit van het Bestuur om slechts één adatrechtbundel per jaar te bekostigen (Bestuursvergadering van 25 September 1920, Not. 1920 bl. XXXIX) aldus worden gelezen, dat de commissie tot het genoemde maximum die adatrechtbundels betalen zal welke in een gegeven jaar mochten verschijnen boven het getal van één;

2° dat adatrechtbundel XIX, hoewel het jaartal 1921 voerende, is de éene bundel voor 1920; adatrechtbundel XX, hoewel pas in Januari 1922 verschijnende, is de éene bundel voor 1921; adatrechtbundel XXI, die eerlang ter perse gaat, is de éene bundel voor voor 1922;

3° na de adatrechtbundels I, II en III, die het schaarsche eerst ingekomen materiaal hebben bevat, heeft de gemiddelde omvang der bundels 400 à 450 blz. bedragen en die dikte mogen de door het Instituut bekostigde bundels behouden.

Door eene vraag van den Heer Juynboll komt de uitgaaf van de Verspreide Geschriften van wijlen Prof. Kern ter sprake en in het bijzonder of daartoe ook zullen behooren de Levensberichten en andere opstellen welke niet handelen over oostersche onderwerpen.

Wordt besloten dat in een nieuw deel zullen worden opgenomen het slot van de Philippijnsche studies benevens oostersche diversen en aanvullingen der voorgaande rubrieken, en dat de Heeren Juynboll en Hazeu, na overleg met Prof. Kern te Groningen en den Heer Rouffaer, een voorstel zullen indienen omtrent den verderen inhoud van de Verspreide Geschriften zoomede de inrichting van een algemeen register.

Ten aanzien van het in de vorige vergadering aangehouden voorstel tot wijziging van de slotalinea van art. 7 van het Reglement op de Koloniale Bibliotheek, ten einde het mogelijk te maken ook kaarten uit te leenen, wordt thans besloten deze alinea te wijzigen als volgt:

«Kaarten, woordenboeken, registers en dergelijke werken worden slechts uitgeleend met uitdrukkelijke toestemming van den bibliothecaris.»

Voor de «Bijdragen» biedt de Heer Juynboll aan, zijne vertaling van Sarga VII van het oud-javaansche Ramayana.

Op voorstel van den Voorzitter wordt tot plaatsing besloten.

De Secretaris:

1° stelt voor om met ingang van 1 Januari 1922, op eene bezoldiging van ƒ 1000 's jaars te benoemen tot beambte der bibliotheek, den gegageerden onderofficier van het Nederlandsch-Indische leger A. G. de Bakker, sedert primo October j.l. als zoodanig werkzaam.

Conform.

2° deelt mede dat afleveringen 3 en 4 van deel 77 der «Bijdragen» vermoedelijk niet vóór het einde van het jaar zullen gereed komen en dat hij daarom in overweging geeft de afleveringen 1 en 2 van deel 78 welke reeds zijn afgedrukt, te laten voorgaan.

Conform.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren H. van Kol, T. F. van Dorsen, Mr. T. Ch. van Wijngaarden en B. Hoetink, zoomede van het Koloniaal Instituut, den Bond van Eigenaren van Ned.-Ind. Suikerondernemingen, van de Vereenigde Amsterdamsche Scheepvaart Maatschappijen en de Kon. Militaire Academie.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 JANUARI 1922.

Alle bestuursleden zijn aanwezig.

Nadat de Voorzitter de vergadering heeft geopend, worden de notulen der vorige vergadering gelezen en goedgekeurd.

Worden benoemd:

tot lid-donateur, de Bond van eigenaren van Ned. Indische Suikerondernemingen;

Tot gewoon lid: de Heeren Mr. C. F. Bertling, Amboina, F. W. Stapel, den Haag, P. A. Eeuwens, Nijmegen, K. C. Crucq, den Haag, J. IJzerman, Amsterdam.

Aanteekening wordt gehouden van het bedanken der leden: D. H. Wallis de Vries, J. J. Meijer, P. W. Schilthuis, K. P. Harting, W. L. Olthof, H. Craandijk en J. W. Dankmeyer, zoomede van de verandering van adres van de leden Siegenbeek van Heukelom, Schrieke, Abram Muller, J. Tideman, Pluim Mentz en Lehmann.

Voor de «Bijdragen» zijn ingekomen de navolgende opstellen:

a. Dr. Alb. C. Kruijt, De Soembaneezen. (Aanvulling).

Om praeadvies in handen van den Heer Van Eerde.

b. W. J. D. van Andel, Boeoolsche taalproeve.

In handen gesteld van de Heeren Juynboll en Van Ronkel om praeadvies.

c. R. Ng. Poerbatjaraka, De Inscriptie van het Mahāksobhyabeeld te Simpang (Soerabaja).

Gesteld in handen van de praeadviseurs IJzerman en Juynboll.

d. Dr. Alb. C. Kruijt, De Timoreezen.

Op grond van het praeadvies van den Heer Van Eerde wordt op voorstel van den Voorzitter tot opneming in de «Bijdragen» besloten.

De heer Van Vollenhoven biedt namens den heer V. E. Korn ter uitgaaf aan eene door dezen bijeengebrachte verzameling

van «Balische Overeenkomsten», welke op gelijke wijze zijn bewerkt als de door het Instituut uitgegeven werken van dezen aard samengesteld door het oud-bestuurslid den heer F. A. Liefrinck, die ook — evenals de Heer Van Eerde — den arbeid van den heer Korn voor uitgaaf aanbeveelt.

In verband met de toezegging van den auteur dat deze overeenkomsten door gelijksoortige zullen worden gevolgd, wordt besloten deze als een afzonderlijk geschrift uit te geven.

Mede namens den Heer Colenbrander, geeft de heer Heeres in overweging om het in hunne handen om praeadvies gestelde opstel van het lid den heer C. Lekkerkerker: «Het voorspel der vestiging van de Nederlandsche macht op Bali en Lombok 1826—1848», in de «Bijdragen» te plaatsen, nadat de schrijver gevolg zal hebben gegeven aan enkele door de praeadviseurs gemaakte opmerkingen.

Conform.

De Heer Juynboll bericht dat Prof. Kern te Groningen zich bereid heeft verklaard om te adviseeren over de opneming in de «Verspreide Geschriften» van opstellen welke niet handelen over oostersche onderwerpen (Not. December a° p°).

Kennisgeving.

De Secretaris legt ter tafel een exemplaar van afl. 1 en 2 van deel 78 der «Bijdragen».

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren A. M. H. J. Stokvis, C. Th. L. Damen, Mr. Th. B. Pleyte, O. L. Helfrich, B. Hoetink en W. C. Muller, aan wie voor zooveel noodig dank is betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 FEBRUARI 1922.

Tegenwoordig de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Van Hasselt (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Van Berckel, Van Eerde, Juynboll en Van Ronkel.

De Heeren Idenburg, Heeres en Colenbrander gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

De notulen van de vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewoon lid worden benoemd de Heeren A. S. J. Fernandes en R. Ng. Poerbatjaraka.

Aangeteekend wordt dat het lid Prof. Dr. H. Bavinck is overleden en dat de leden Mr. J. W. D. Francken, P. C. van der Wolk, G. F. Pijper en F. W. Stapel kennis gaven van verandering van hun adres.

In behandeling komen:

1° een schrijven van den Nederlandschen Gezant te Bangkok d.d. 29 December a° p° N° 1469, waarbij de toezending wordt bericht van de door het Instituut aangevraagde foto's van eenige door de Indische Regeering in 1892 aan den toenmaligen Koning van Siam geschonken oudheden afkomstig van den Boroboedoer (zie Not. Juni 1921).

De Secretaris deelt mede dat het postpakket nog niet is ontvangen.

Wordt besloten aan den Gezant den dank van het Bestuur te betuigen en t. z. t. de twaalf toegezegde negatieven in handen te stellen van het lid Van Erp.

2° eene mededeeling van de Comité's van de Société asiatique te Parijs dat deze instelling het voornemen heeft om gedurende de dagen 10 tot 13 Juli a. s. haar honderdjarig bestaan te vieren

en dat zij het op prijs zal stellen als het Instituut door eene delegatie zal willen deelnemen aan de viering waarvan het programma zal worden bekend gemaakt.

Wordt besloten Prof. Dr. N. J. Krom te verzoeken bij die plechtigheid het Instituut te vertegenwoordigen en alsdan een adres van hulde aan te bieden waarin wordt gewezen op de betrekkingen welke tusschen de jubileerende instelling en het Instituut bestaan.

3° eene circulaire van het Bestuur van het Internationaal Intermediair Instituut, waarbij de geldelijke steun van het Instituut wordt gevraagd voor deze instelling.

Uit de hieraan gewijde bespreking blijkt, dat de meeste aanwezige bestuursleden van oordeel zijn dat het Instituut aan dit verzoek geen gevolg kan geven.

4° een schrijven van de firma Martinus Nijhoff d.d. 2 dezer, ten geleide van een exemplaar van de Duitsche vertaling van het werk van Rumphius «Amboinsche Rariteitkamer», welke vertaling in geen enkele vaderlandsche bibliotheek aanwezig is en thans ten geschenke wordt aangeboden.

Zal onder dankbetuiging aan den schenker in de bibliotheek worden geplaatst.

5° een schrijven van denzelfden, houdende mededeeling dat hij aan eenige groote Duitsche bibliotheken een exemplaar van zijne uitgaven ten geschenke heeft aangeboden omdat zij deze onder de bestaande omstandigheden niet kunnen betalen, en dat hij bereid is te zelfder tijd de uitgaven van het Instituut te doen toekomen aan de instellingen welke hebben doen blijken van het verlangen die werken te bezitten.

Wordt besloten van dit aanbod geen gebruik te maken.

6° een schrijven van het Correspondeerend lid van het Instituut den heer Oudschans Dentz te Paramaribo d.d. 3 Januari j.l., waarbij in overweging wordt gegeven geldelijken steun te verleenen voor de vervaardiging van een film welke ten doel heeft Suriname bekendheid te verschaffen in Nederland en in den vreemde.

Wordt besloten niet op dit voorstel in te gaan.

7° een verzoek van den Directeur van The New York Public Library d.d. 31 Januari j.l. om het aan die instelling toebehoorend exemplaar van de «Bijdragen» volledig te maken door de toezending van de sedert 1916 verschenen deelen.

Wordt besloten hieraan te voldoen en tevens aan te geven op welke wijze deze instelling voortaan zich een exemplaar van de «Bijdragen» zal kunnen verschaffen.

8° een schrijven van het Eerelid Dr. G. P. Rouffaer waarbij voor uitgaaf van wege het Instituut wordt aanbevolen eene door den Heer B. H. F. van Heuven in 1916 samengestelde Nota over de onderafdeeling Ngada (Midden Flores).

In handen gesteld van de Heeren Juynboll en Van Eerde om praeadvies.

Mede namens den Heer IJzerman, geeft de Heer Juynboll in overweging het in hunne handen gestelde opstel van den Heer R. Ng. Poerbatjaraka «De Inscriptie van het Mahāksobhya-beeld te Simpang (Soerabaja)» (Not. Januari j.l.) in de «Bijdragen» op te nemen.

Conform.

Overeenkomstig het praeadvies van de Heeren Juynboll en Van Ronkel wordt besloten het door den Heer W. J. D. van Andel voor de «Bijdragen» aangeboden opstel «Boeoolsche taalproeve» weder ter beschikking van den auteur te stellen. (Not. Jan j.l.).

De Heer Van Ronkel biedt voor de «Bijdragen» aan zijn artikel «Nogmaals de toespraak van den Hindoe-bard», een vervolg van zijn in deel 77, bl. 175—182 geplaatste opstel.

Tot opneming wordt besloten.

De Penningmeester biedt de Rekening en Verantwoording over het jaar 1921 aan. Deze zal namens het Bestuur worden onderzocht door de Heeren Van Berckel en Van Ronkel, terwijl de gewone leden de Heeren J. Mees en Mr. C. B. Nederburgh zullen worden uitgenoodigd deze stukken te beoordeelen en, overeenkomstig het bepaalde bij art. 4 slot van het Huishoudelijk Reglement, over de gevoerde administratie verslag uit te

brengen in de aanstaande Algemeene Vergadering welke zal worden gehouden op Zaterdag 18 Maart a.s.

De Secretaris:

1° legt ter tafel een exemplaar van deel X van Kern's Verspreide Geschriften.

2° doet voorlezing van het ontwerp Jaarverslag over 1921, hetwelk wordt goedgekeurd.

Voor de vervulling van de opengekomen plaatsen in het Be-Bestuur, worden de volgende drietallen aanbevolen.

I. Vacature—Van Hasselt.

1. Mr. J. H. van Hasselt.
2. Mr. Th. B. Pleyte.
3. J. Mees.

II. Vacature—Van Ronkel.

1. Prof. Dr. N. J. Krom.
2. Prof. Dr. J. Ph. Vogel.
3. T. van Erp.

III. Vacature—Van Eerde.

1. Prof. Dr. G. A. J. Hazeu.
2. Mr. B. H. P. van der Zwaan.
3. R. Ng. Poerbatjaraka.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

ALGEMEENE VERGADERING
VAN 18 MAART 1922.

Tegenwoordig, de Bestuursleden: Snouck Hurgronje, Van Vollenhoven, Van Hasselt, Hoetink, Van Berckel, Van Eerde, Idenburg, Van Ronkel, IJzerman, Juynboll en Colenbrander, zoomede de gewone leden Fernandes, Van Gelder, C. B. Nederburgh, Helfrich, Krom en Hazeu.

De Voorzitter opent de vergadering en heet de aanwezigen welkom, waarna hij den Secretaris verzoekt het Jaarverslag voor te lezen.

Nadat is gebleken dat geen der aanwezige leden naar aanleiding van dit Jaarverslag iets wenscht op te merken, deelt de Voorzitter mede dat de leden Mees en Nederburgh, op verzoek van het Bestuur, de rekening en verantwoording van den Penningmeester hebben nagezien en verzoekt thans genoemde leden van hunne bevinding mededeeling te doen.

Mede namens den niet ter vergadering aanwezigen Heer Mees, verklaart de heer Nederburgh de administratie van den Penningmeester in volmaakte orde te hebben bevonden zoodat zij voorstellen hem acquit en décharge te verleenen. Hiertoe wordt besloten, waarna de Voorzitter, namens de Vergadering, aan de Heeren Nederburgh en Mees dank zegt voor de genomen moeite.

Thans is aan de orde de verkiezing van drie Bestuursleden ter vervanging van de Heeren Van Hasselt, Van Eerde en Van Ronckel, van wie alleen de eerstgenoemde dadelijk herkiesbaar is.

De Voorzitter verzoekt de Heeren Fernandes en Krom als stemopnemers te fungeeren.

De uitslag van de stemming blijkt te wezen dat met groote meerderheid zijn verkozen de Heeren Mr. J. H. van Hasselt, Prof. Dr. G. A. J. Hazeu en Prof. Dr. N. J. Krom, die op afvraag van den Voorzitter verklaren de benoeming aan te nemen.

De Voorzitter zegt dank aan de Heeren stemopnemers.

De Voorzitter zegt namens de vergadering dank aan de Heeren Van Eerde en Van Ronkel voor hetgeen zij in de afgeloopen bestuursperiode voor het Instituut hebben gedaan en geeft hun de verzekering dat hunne medewerking door hunne medeleden van het Bestuur is op prijs gesteld.

Nadat de Voorzitter de gebruikelijke rondvraag heeft gedaan zonder dat een der aanwezigen aanleiding vindt beschouwingen of opmerkingen te berde te brengen, beveelt de Voorzitter de belangen van het Instituut ter behartiging aan en sluit alsdan de vergadering.

Jaarverslag over 1921.

Het Bestuur bestond in het afgeloopen jaar uit de Heeren Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje, Voorzitter, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Onder-Voorzitter, Dr. J. W. IJzerman, Penningmeester, B. Hoetink, Secretaris, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Prof. J. C. van Eerde, Prof. Mr. J. E. Heeres, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Dr. H. T. Colenbrander, Mr. G. J. A. van Berckel en A. W. F. Idenburg.

In den loop van het jaar gaf de Penningmeester den wensch te kennen de tijdelijk door hem aanvaarde functie neer te leggen, waarna het, ter vervanging van het afgetreden bestuurslid F. A. Liefrinck gekozen bestuurslid Mr. J. H. van Hasselt, in de plaats van Dr. IJzerman tot Penningmeester werd gekozen.

Volgens art. 8 van het Reglement zijn de Heeren Van Ronkel, Van Eerde en Van Hasselt aan de beurt van aftreding; de laatstgenoemde is echter dadelijk herkiesbaar.

Commissarissen voor Nederl.-Indië waren de Heeren Dr. D. A. Rinkes en P. Gediking, aan wie het Bestuur erkentelijk is voor hunne als zoodanig bewezen diensten.

De arbeid en toewijding van den adjunct-secretaris W. C. Muller verdienen te blijven geprezen.

Behalve de Beschermvrouw Hare Majesteit de Koningin, telt het Instituut thans:

6 Eereleden.
21 Buitenlandsche leden.
92 Leden-donateurs.
455 Gewone leden en contribueerende instellingen.
167 Instellingen waarmede het Instituut door ruiling van uitgaven in verbinding staat.

Sedert de vorige Algemeene Vergadering zijn de volgende, door het Instituut uitgegeven, werken verschenen:

a. Bijdragen, deel 77.

b. Jan Pieterszoon Coen, Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië, deel III.

c. H. Kern. Verspreide Geschriften, deel IX.

d. J. Fortgens. Bijdragen tot de kennis van het Sobojo.

e. Adatrechtbundel XIX.

Op verzoek van den Minister van Koloniën verleende het Instituut zijne tusschenkomst bij de uitgaaf van een door Dr. H. H. Juynboll samengestelde woordenlijst, getrokken uit het Kawi-Balineesch Woordenboek van Dr. H. N. van der Tuuk.

Met het Indisch Genootschap kwam eene nieuwe regeling tot stand van de betrekkingen tusschen beide instellingen. Hierdoor werd de bibliotheek van het Indisch Genootschap bijna geheel eigendom van het Instituut.

Omtrent de gewone werkzaamheden van het Bestuur moge worden verwezen naar de Notulen.

Reeds is eene poging in het werk gesteld om het aantal gewone leden uit te breiden en eveneens zal worden beproefd om door opwekking tot belangstelling in het Instituut, het aantal donateurs te doen toenemen. Naar wordt gehoopt, zal het Bestuur er in slagen velen als gewone leden en leden-donateurs voor het Instituut te winnen en daardoor vergoed te zien wat in het afgeloopen jaar is verloren gegaan.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 MAART 1922.

Tegenwoordig, de Heeren Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Van Hasselt (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), IJzerman, Van Berckel, Juynboll, Idenburg, Colenbrander, Krom en Hazeu.

De heer Heeres gaf kennis verhinderd te wezen de vergadering bij te wonen.

Na de vergadering te hebben geopend, stelt de Voorzitter aan de orde de verkiezing van een Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris, in voldoening aan het bepaalde bij art. 10 al. 1 van het Reglement.

De hierboven genoemde bestuursleden worden opnieuw gekozen voor de vervulling van de door hen bekleede functie en verklaren die te aanvaarden.

De notulen van de vorige bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot gewone leden worden benoemd de heeren Raden Ngabei Poerbatjaraka, Mr. H. Smits, J. Breukink, Mr. S. Cohen, W. van West, Mr. E. J. F. Dunné, A. W. R. Vogelsang, zoomede het Ned. Ind. Landbouw-Syndicaat.

Aangeteekend wordt dat het lid W. J. Prins is overleden, dat voor het lidmaatschap hebben bedankt de heeren H. Colijn, Mr. Caesar Voûte, D. H. van der Meulen en E. H. Bruning, en dat de leden Mr. Th. B. Pleyte en G. J. van Dongen kennis gaven van verandering van hun adres.

In behandeling komen:

1° een schrijven van het bestuurslid Dr. N. J. Krom d.d. 22 Febr. j.l. houdende kennisgeving dat hij gaarne zich zal belasten met de vertegenwoordiging van het Instituut bij de herdenking van het honderdjarig bestaan van de Société asiatique te Parijs. (Notulen Februari j.l.).

De Voorzitter zegt den heer Krom dank voor zijne bereidwilligheid.

2° een schrijven van het Eerelid Dr. G. P. Rouffaer van 17 Februari j.l. ten geleide van eene door den heer B. H. F. van Heuven, Controleur B.B., samengestelde en op 15 Februari 1916 afgesloten «Nota betreffende de onderafdeeling Ngada (Midden Flores») tegen de uitgaaf waarvan bij de Regeering van Ned. Indië, blijkens mededeeling van het Departement van Binnenlandsch Bestuur van 8 Juni 1920, geene bezwaren bestaan.

Overeenkomstig het advies van de heeren Van Eerde en Juynboll wordt tot plaatsing in de «Bijdragen» besloten.

De heer Van Vollenhoven vertoont een door een architect gemaakt ontwerp van den gedenksteen bestemd om te Rio de Janeiro te worden geplaatst ter herinnering aan Dirk van Hogendorp, (Not. Nov. 1921), deelt mede dat de kosten van aanmaak,

verzending en plaatsing van zulk een steen, zijn geraamd op *f* 300, van welke som de helft reeds is toegezegd, en stelt voor tot eenige personen en instellingen op wier belangstelling mag worden gerekend, het verzoek te richten om door eene bijdrage van *f* 10 of hooger de verwezenlijking van het besproken plan te bevorderen.

Nadat de heer IJzerman er nog de aandacht op heeft gevestigd dat onder de inzenders voor de tentoonstelling welke eerlang te Rio de Janeiro zal worden gehouden, wellicht belangstelling voor dit plan zal bestaan, wordt overeenkomstig het voorstel van den heer Van Vollenhoven besloten.

De Penningmeester deelt mede dat door de Indische Commissarissen is overgemaakt een bedrag van *f* 2261,31.

Kennisgeving.

De Secretaris:

1° legt ter tafel een exemplaar van den Adatrechtbundel XX (Sumatra en Riau).

2° bericht dat de op verzoek van het lid Van Erp uit Siam aangevraagde afbeeldingen en glasplaten, zijn ontvangen en dat aan den Nederlandschen Gezant aldaar de dank van het Instituut is betuigd voor zijne medewerking.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de heeren: P. C. van der Wolk, Dr. G. P. Rouffaer, J. E. Stokvis, Prof. Mr. C. van Vollenhoven en B. Hoetink, aan wie, voor zooveel noodig, dank is gezegd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 APRIL 1922.

Tegenwoordig, de Heeren Snouck Hurgronje, (Voorzitter), Hoetink (Secretaris), Idenburg, IJzerman en Krom.

De Heeren Van Vollenhoven, Van Hasselt, Van Berckel, Heeres, Hazeu en Juynboll zijn met kennisgeving afwezig.

De notulen van de in de vorige maand gehouden Algemeene Vergadering en Bestuursvergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden worden benoemd de Heeren H. F. Jantzen, M. C. Roos van Raadshooven, Vesely Antoine, Mas Soetedja en R. T. Kromo Adinegoro.

Aangeteekend wordt dat de Heer F. C. Koch voor het lidmaatschap heeft bedankt en dat de Heeren Dr. F. H. Pardo de Tavera, P. de Roo de la Faille, A. C. Deenik en Dr. O. Nachod kennis hebben gegeven van verandering van adres.

Voor de «Bijdragen» zijn ontvangen de volgende opstellen:

1° Dr. N. J. Krom: «Langka in Atjeh?».

Zal, overeenkomstig het advies van de Heeren IJzerman en Hoetink, zoo spoedig mogelijk worden geplaatst.

2° W. F. Stutterheim: «Oudjavaansche Kunst».

Om praeadvies gesteld in handen van de Heeren Krom en Hazeu.

3° H. Sundermann: «Land und Volk im Inneren von Borneo».

Om praeadvies gesteld in handen van de Heeren Hazeu en Juynboll.

Op verzoek van den Heer Van Vollenhoven, deelt de Voorzitter mede dat dank zij den steun van Mr. D. Baron van Hogendorp en van de personen en instellingen op wie het Bestuur van het Instituut een beroep heeft gedaan (Not. Maart j.l.)

voldoende fondsen zijn bijeengebracht om uitvoering te kunnen geven aan het plan om door de plaatsing van een gedenksteen (grafsteen) te Rio de Janeiro de herinnering aan den kolonialen hervormer Dirk van Hogendorp levendig te houden,

dat ook andere denkbeelden zijn aan de hand gedaan omtrent de wijze waarop diens nagedachtenis zal kunnen worden geëerd ter gelegenheid van de herdenking van zijn overlijden (29 October 1822) maar dat is besloten bij het oorspronkelijk plan te blijven.

Wordt besloten dat de Secretaris in overleg zal treden met Prof. Van Vollenhoven omtrent hetgeen thans in deze aangelegenheid het Instituut te doen staat en intusschen aan Mr. D. Baron van Hogendorp den bijzonderen dank van het Bestuur te brengen.

Voorts bericht de Voorzitter dat het lid Mr. J. A. Abendanon den wensch heeft geuit te vernemen of het Bestuur in beginsel bereid is in de «Bijdragen» een artikel van zijne hand op te nemen over het oud-koloniaal stelsel van Spanje, zooals dat is weergegeven in eene verzameling Leges de Indias, welke in 1680 op last van Koning Karel II van Spanje is samengesteld.

Wordt besloten op de vraag van Mr. Abendanon een bevestigend antwoord te geven en in verband daarmede ook te voldoen aan diens wensch dat al dadelijk twee Bestuursleden zullen worden uitgenoodigd om t. z. t. over zijn artikel praeadvies uit te brengen.

Overeenkomstig het voorstel van den Voorzitter, worden de Heeren Idenburg en Van Berckel uitgenoodigd zich met die taak te belasten.

Alsnu komt in behandeling een schrijven van den Voorzitter en den Secretaris van de Commissie van Bijstand voor den Oudheidkundigen Dienst in Ned.-Indië dd° 13 dezer, waarbij, in antwoord op eene vraag van het Bestuur den 29en December a° p° tot die Commissie gericht, wordt medegedeeld dat voor het voortbestaan dier Commissie in haar tegenwoordigen vorm, naar haar inzicht, geen voldoende grond bestaat, zoodat in overweging wordt gegeven haar te ontbinden.

Na beraadslaging wordt besloten om, onder uiteenzetting van de redenen welke het bestuur hebben geleid, den Minister van Koloniën te verzoeken goed te willen vinden dat het Bestuur de meergenoemde Commissie opheft, onder dankbetuiging voor de medewerking door haar verleend.

Tevens zal het Bestuur als zijn gevoelen te kennen geven dat het bestaan van een zelfstandigen Oudheidkundigen Dienst in Indië (tot de instelling waarvan in 1913 werd overgegaan) de werkzaamheid van eene Commissie van Bijstand hier te lande overbodig heeft gemaakt; dat de bemoeingen van eene dergelijke Commissie aanleiding kunnen geven tot ongewenschte wrijving en dat het Bestuur daarom vermeent de herleving dier Commissie in een anderen vorm te moeten ontraden.

Ten einde de uitgaaf mogelijk te maken van de voortzetting van het «Repertorium op de koloniale literatuur» voor de jaren 1916—1920, waarvan het nut algemeen wordt erkend, wordt besloten aan de firma Martinus Nijhoff voor dat doel eene subsidie te verleenen van f 800 (acht honderd gulden), te voldoen in twee gelijke jaarlijksche termijnen.

Voor de bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Mr. P. H. Fromberg, T. H. Pardo de Tavera, S. P. l'Honoré Naber, E. L. K. Schmülling, J. E. Stokvis, Dr. H. F. C. ten Kate, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. R. Brandstetter, Dr. G. P. Rouffaer en B. Hoetink, aan wie, voor zooveel noodig, dank is betuigd.

Niets meer te behandelen zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 MEI 1922.

Tegenwoordig de Heeren: Snouck Hurgronje (Voorzitter), Van Vollenhoven (Onder-Voorzitter), Van Hasselt (Penningmeester), Hoetink (Secretaris), Van Berckel, Idenburg, IJzerman, Colenbrander, Krom en Hazeu.

De Heeren Juynboll en Heeres gaven kennis verhinderd te wezen deze vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden-donateur worden benoemd: de Cultuur-Maatschappij «Kadhipaten», Mr. A. G. N. Swart, N. V. tot exploitatie der Suikerfabriek «Tandjong Tirto», N. V. Landbouw Mij. «Bantool», Cultuur Mij. «Lawoe», Japarasche Cultuurmaatschappij, N. V. Vereenigde Klattensche Cultuurmaatschappij, Cultuurmaatschappij »Wonologan», T. P. J. Vester, firma H. G. Th. Crone.

Tot gewone leden: de Heeren G. Boswinkel, M. G. Emeis en A. Bakker.

Aangeteekend wordt dat voor het lidmaatschap hebben bedankt, de N. V. P. T. van Vlissingen, S. L. van Nierop & Co's Handelmaatschappij, de Indische Handelscompagnie en de Heeren Mr. J. G. Huijser, Dr. W. J. Leyds, W. de Waard, Dr. J. Dekker, en dat van verandering van adres kennis gaven de leden: Dr. C. van Arendonk, Dr. H. P. N. Muller, H. J. Vermeer, L. van Vuuren, P. C. van der Wolk, O. L. Helfrich, V. Obdeijn, Chr. Boonacker en R. Kern.

In behandeling worden genomen:

1° eene circulaire van het Bestuur van de Société asiatique te Parijs, waarbij wordt gevraagd wie als afgevaardigde van het Instituut zal optreden ter gelegenheid van de viering van het eeuwfeest dezer instelling (Juli a.s.) en tevens opgave wordt verzocht van de wetenschappelijke mededeelingen welke alsdan door dien vertegenwoordiger zullen worden aangeboden.

Gesteld in handen van het bestuurslid Dr. N. J. Krom (Not. Febr. j.l.) terwijl aan het Secretariaat van de Société asiatique (rue de Lille 2, Parijs) opnieuw zal worden bericht dat genoemd bestuurslid zich bereid heeft verklaard het Instituut te vertegenwoordigen.

2° een schrijven van het Ministerie van Koloniën (5e afdeeling) d.d. 19 dezer na 347/2, waarbij de voorlichting van het Bestuur wordt gevraagd omtrent een verzoek van de Folkwang Verlag te Hagen in W. om deze firma in staat te stellen eene Duitsche uitgaaf te doen verschijnen van de nieuwe Boroboedoer monografie, o. a. door de daarvoor gebruikte cliché's in leen te geven.

Wordt besloten mede te deelen dat hoezeer het Bestuur de verschijning van eene goedkoope uitgaaf van dit werk zal op prijs stellen, naar de meening van het Bestuur rekening moet

worden gehouden met de belangen van de firma Martinus Nijhoff. Tenzij de Minister zelf met deze firma ter zake in overleg wenscht te treden, zal het Bestuur zich gaarne met die taak belasten.

Voor de «Bijdragen» zijn ontvangen:

a. Dr. J. W. IJzerman, Het verzoekschrift van eene Bataviasche weduwe in 1631.

Op grond van het praeadvies van de Heeren Van Berckel en Hoetink wordt tot opneming besloten.

b. A. K. A. Gijsberti Hodenpijl. Een merkwaardige zeereis van Manilla naar Japan in 1704.

In handen van de Heeren Colenbrander en IJzerman om praeadvies.

c. P. Vertenten, Het Koppensnellen.

Om praeadvies in handen van de Heeren Hazeu en Juynboll.

d. P. Drabbe, Het heidensch huwelijk op Tanimbar.

In handen gesteld van de Heeren Hazeu en Juynboll.

e. Dr. J. de Hullu, De instelling van de Commissie voor den handel der O. I. Compagnie in China in 1756.

In handen gesteld van de Heeren Van Berckel en Heeres.

Om als afzonderlijk geschrift te worden uitgegeven, biedt het het lid J. E. Jasper aan zijn geïllustreerd werk: «De bevolking van het Tĕnggĕrgebergte».

Om praeadvies gesteld in handen van de Heeren Hazeu en Krom.

Naar aanleiding van de tentoonstelling welke den 7en September a. s. te Rio de Janeiro zal worden geopend, wijst de Heer Van Vollenhoven er op dat, naar hem van goeder hand is medegedeeld, in Brazilië de herinnering voortleeft aan Joan Maurits van Nassau en op de scholen aldaar het bestuur van dezen Landvoogd in eere wordt gehouden.

De Heer IJzerman voegt hieraan toe dat ook hem is gebleken hoe de werkzaamheid van dezen Nederlander door Brazilianen nog altijd dankbaar wordt gedacht.

De vraag of er reden is om ter gelegenheid van de aanstaande tentoonstelling op eenigerlei wijze te doen blijken dat hier te lande de waardeering door de Brazilianen van Johan Maurits

van Nassau wordt op prijs gesteld, wordt evenwel met het oog op den korten daarvoor beschikbaren tijd, ontkennend beantwoord. Intusschen zal de aandacht van den nieuwbenoemden Nederlandschen Gezant hierop worden gevestigd.

De Heer IJzerman deelt mede dat de Minister van Koloniën zijn oordeel heeft gevraagd in zake het verschil van opvatting dat tusschen den tegenwoordigen chef van den Oudheidkundigen Dienst in Indië en diens tijdelijken vervanger blijkt te bestaan ten opzichte van de wijze waarop ten aanzien van de oudheden in Indië moet worden gehandeld.

Na zijne persoonlijke zienswijze te hebben kenbaar gemaakt, wijst de Heer IJzerman er op hoe uit de in zijne handen gestelde correspondentie blijkt dat het Bestuur onlangs terecht als zijne meening heeft uitgesproken dat aan den chef van den Oudheidkundigen Dienst in Indië uitsluitend de bevoegdheid moet worden toegekend tot het nemen van de maatregelen welke worden vereischt met betrekking tot de aldaar bestaande oudheidkundige monumenten.

Namens de vergadering, zegt de Voorzitter den Heer IJzerman dank voor zijne mededeeling.

De Penningmeester geeft een overzicht van hetgeen de in de laatste jaren verschenen adatrechtbundels aan het Instituut hebben gekost en stelt voor te bepalen dat voor elken bundel die in den loop van een jaar zal verschijnen boven het getal van één, de commissie voor het adatrecht aan het Instituut zal vergoeden: $\frac{2}{3}$ van het bedrag der bruto kosten.

Zal aan de Adatrechtcommissie worden voorgesteld.

De Heer Krom geeft, mede namens den Heer Hazeu, in overweging het door den Heer W. F. Stutterheim aangeboden opstel «Oudjavaansche Kunst», in de «Bijdragen» op te nemen.

Conform.

De Heeren Juynboll en Hazeu geven in overweging het om praeadvies in hunne handen gestelde artikel van den Heer H. Sundermann, «Land und Volk im Inneren von Borneo» ter beschikking van den schrijver te laten.

Conform.

Voor de Bibliotheek zijn geschenken ontvangen van de Heeren Dr. F. W. Stapel, R. A. Kromodjoio Adi Negoro, Mr. Th. B. Pleyte, E. H. B. Brascamp en B. Hoetink aan wie, voor zooveel noodig, dank is gezegd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

